

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૧૩૪

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ દા.નં. ૩૧૫૧

વિષય ૩૫૫:૩

ધાત્રીશિક્ષા

અથવા

સૂચાણી અને સૂતિકા.

પ્રયોગક,

વૈદ્ય જટારાંકર લીલાધર ત્રિવેદી.

છપાવી પ્રગટ કરનાર,

વૈદ્ય જટારાંકર લીલાધર ત્રિવેદી.

અમદાવાદ.

આવૃત્તિ બીજી.—સને ૧૯૧૯.—પ્રત ૧૦૦૦.

અમદાવાદ.

ધી ડાયમંડ બુકબિન્ડી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેખીલાસ હનનલાલે છાપી.

કિંમત રૂપીઆ બે.



Registered Under Act XXV of 1867.

(All Rights Reserved.)

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ.	મુખ્ય વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	હું—ગર્ભિણીની માવજત. ...	૧
૨	હું—દાર્ધ્યણ કેવી હોવી જોઈએ. ...	૨૬
૩	હું—સુવાવડના ઓરડાનું વર્ણન. ...	૨૪
૪	હું—સુવાવડના ઓરડામાં દાખલ થતાં પહેલાં અને પછી દાયણુકરવાની કામનુ વિવેચન. ...	૫૬
૫	હું—પ્રસવની અવસ્થાના ત્રિમાગ....	૭૦
૬	હું—પ્રસવની પહેલી અવસ્થા. ...	૭૮
૭	હું—પ્રસવની બીજી અવસ્થા તથા અવતર્યા પછી બાલકનો શ્વાસ ફાટાય તેના ઇલાજ....	૮૭
૮	હું—પ્રસવની ત્રીજી અવસ્થા તથા પ્રસૂતિની માવજત....	૧૦૮
૯	હું—છોકરું ઉછેરવાની રીત ...	૧૪૫
૧૦	હું—બાલકોની પીડાનાં પ્રથમના લક્ષણો. ...	૧૬૮
૧૧	હું—બાલકોની પીડાનાં ઓસડવેસડ. ...	૧૮૪
૧૨	હું—બાલકનો પગ પહેલો આવે તો શું કરવું ? ...	૨૦૮
૧૩	હું—બાલકનો હાથ પહેલો આવે ત્યારે શું કરવું ? ...	૨૩૭
૧૪	હું—બાલકનો નાભી પહેલો આવે ત્યારે શું કરવું ? ...	૨૫૬
૧૫	હું—ઓર પહેલી બહાર આવે તો શું કરવું ? ...	૨૭૧
૧૬	હું—પ્રસવ પછી લોહી પડે તેનો અટકાવ કરવા વિષે... ૨૮૭	
૧૭	હું—જોડણું હોય તો પ્રસવ શી રીતે કરાવવો ? ...	૨૮૮
૧૮	હું—અટકાવને લગતી પીડા ...	૨૯૪

૧૯ મું—ગર્ભલક્ષણ અથવા ગર્ભ રચનાં ચિન્હો. ...	૩૦૭
૨૦ મું—ગર્ભસ્ત્રાવ અથવા ક્ષત્સ્ત્રાવડ.	૩૨૮
૨૧ મું—મૃતવત્સા એટલે બાળક મરી જનાં હોય તે સ્ત્રી...	૩૪૧
૨૨ મું—પ્રસવ પછીની વેણી અથવા આબોધ.	૩૪૫
૨૩ મું—સુવાવડના ઓરડામાં બાળકના શરીરની તપાસણી...	૩૪૭
૨૪ મું—કાચી ઉમરનાં લગ્ન અને ગર્ભ ધારણની ખરાબી....	૩૫૦
૨૫ મું—વાંઝીયાપાઈ—તે વિષે સ્ત્રીઓનું અચાન....	૩૫૮
૨૬ મું—સ્ત્રીઓને દલાડા નથી રહેતા તેનાં કારણો. ...	૩૬૬
૨૭ મું—ગર્ભ ઉપર માના ગુણ દોષની અસર	૩૮૪
૨૮ મું—ગર્ભના નવ માસ.	૩૯૩
૨૯ મું—ગર્ભશુદ્ધી,	૪૦૮



શુદ્ધિપત્રક.

પ્રકરણ ૩૦ ને બદલે પ્ર૦ ૨૭ સમજવું.

પ્રકરણ ૩૧ ” ” ” ૨૮ ”

પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિ બે ભાગમાં અનુક્રમે સને ૧૯૦૬ અને ૧૯૦૮ માં પ્રગટ થઈ હતી અને તે વૈદ્યકલ્પતરના ગ્રાહકોને બેઠ તરીકે મફત વહેંચણામાં આપી હતી. યુરોપની લડાઈને વીધે કાગળના ભાવ અતી ચડીજવાથી ફરી છપાવવાનું કામ ઢીલમાં પડતું હતું; હજી પણ કાગળના ભાવ નમ્યા નથી છતાં પુસ્તક કુટુંબોને માટે એટલું બધું ઉપયોગી સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે કે, તેની બીજી આવૃત્તિને માટે લોકોની માગણી વારંવાર થવાથી આ વસ્તુમાં આ બીજી આવૃત્તિ સુધારા વધારા સાથે છપાવી પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે.

આ પુસ્તક બંગાલી ભાષાના પુસ્તકનું ભાષાન્તર છે. બંગાલીમાં એ પુસ્તક ડા. યદુનાથ મુખોપાધ્યાયે રચીને પ્રગટ કર્યું હતું અને એ બંગાલી પુસ્તકની કુલ ૮ આવૃત્તિઓ થઈ હતી. સૂચાણીની મૂખ્યતા અને બેદરકારીને લીધે તે ડાકટરનું પહેલું છોકરું કમોતે માર્યું ગયું હતું, તેના તેના મનમાં અતિ ક્લેશ થવાને લીધે, અને એવો ક્લેશ ધણી કુટુંબોમાં થતા હોવા બેધએ તેથી તેણે આ પુસ્તક રચ્યું, કે જેથી તે કુટુંબોમાં વંચાય અને સુવાવડ સંબંધી ધોર અજ્ઞાન દૂર થાય. ખરેખર ડા. યદુનાથે આ પુસ્તક ધણીજ સરલ અને સ્ત્રીઉપયોગી ભાષામાં લખ્યું છે, તેથી બહેલી તેમજ વગર બહેલી સ્ત્રીઓ પણ સહેલથી સમજી શકે અને યા. રાખી શકે.

આ બંગાલી પુસ્તકના અઠધા ભાગનું ગુજરાતી ભાષાન્તર અમદાવાદના એક સદાત લેખકનું લખેલું મી. બગુભાઈ દત્તેહચંદને પાસે તૈયાર હતું, તેણે મને બતાવ્યું અને “વૈદ્યકલ્પતર”ના ગ્રાહકોને બેઠ આપવા લાયક પુસ્તક છે, એમ કહીને તેમણે તે લખેલું પુસ્તક મને સોંપ્યું. આ ગુજરાતી ભાષાન્તર પણ એવીજ સરલ વાનચીતની ભાષામાં લખાયું છે, બાકીના અરધા પુસ્તકનું ગુજરાતી ભાષાન્તર કાઠીઆવાડમાં આવેલ કોટડા સાગાણીના સ્કૂલ માસ્તર શ. દામોદર વખતચંદ શાહ પાસે મેં તૈયાર કરાવ્યું. એમણે કરેલું ભાષાન્તર પણ પ્રથમ ભાગના જેવુંજ સાદું અને સરલ છે.

આ પુસ્તકના પાછલાં છ પ્રકરણો મેં જાતે નવાજ લખીને લખેલાં છે. બંગાલી ધાર્મિકશિક્ષાનું પુસ્તક બે ભાગમાં છંપાયું છે. એ

અંશના મૂળ બંગાલી લખનાર ડૉ. યદુનાથ મુખોપાધ્યાય આ પુસ્તકનો એક ત્રીજો ભાગ પણ છપાવવા ધારતા હતા, એવું પ્રથમ ભાગમાં એક ટેકાણે એક ટુટનોટમાં કરેલી સૂચના ઉપરથી જણાઈ આવે છે; પણ કલકત્તે લખીને તપાસ કરાવતા એવું માલમ પડ્યું કે એ ત્રીજો ભાગ છપાવેજ નથી; અને તેથી એમનું બાકી રહેલું કામ પૂર્ણ કરવાનું મેં સાહસ કરેલું છે—સાહસ એટલા માટે કે એ મારો ખાસ વિષય નથી. આ પ્રમાણે આ પુસ્તકના ત્રીજો ભાગ બંગાલીનું કે કોઈ બીજું ભાષાનું ભાષાન્તર નથી, તેમ કોઈ અંશનું અનુકરણ પણ નથી; પણ સ્ત્રીકા શાસ્ત્ર (મિડવાઈટરી) ના પુસ્તકોના આધારથી આ છેવટનાં છ પ્રકરણ મેં પોતે યથાશક્તિ લખીને દાખલ કર્યા છે, અને તેથી મૂળ બંગાલી અંશકર્તાની અસહ્ય રીતી કે ખુબી મારી કલમમા ન આવી હોય તો તેમ બનવાનું છે. ડૉ. યદુનાથ પોતાના પુસ્તકના ત્રીજા ભાગમાં શું વિષય દાખલ કરવાના હતા તે જાણવાનું મને શકે એમ નહિ હોવાથી, એમાં પ્રથમના બે ભાગમાં નહિ લીધેલા અને આ પુસ્તકના મૂળ વિષયને બંધ એસે એવા થોડા વધારે પ્રકરણો મેં લખીને આ પુસ્તકમાં ઉમેરેા કર્યા છે અને તેથી આ પ્રકરણોમાં ક્યાંઈ ભૂલચૂક થ' હોય તો એ વિષયના વિદ્વાનો દરજુબર કરશે, એવી આશા છે.

આ રીતે મૂળ બંગાલી પુસ્તકના બે ભાગના ભાષાન્તર અને મારાં લખેલાં પ્રકરણો મળીને કુલ ૨૯ પ્રકરણોને આ બીજી આવૃત્તિમાં એક આખા પુસ્તક રૂપે ગોઠવીને પ્રકટ કરવામા આવેલ છે.

આ પુસ્તક સ્ત્રીઓ વાંચવાને હાથમાં લે છે તેને તે છાંડવાનું બન થતું નથી. અને આગળ આગળ વાંચવાની ઊંચાસા રહ્યા કરે છે બંગાળના બંગદરજાના સમ્પાદક અને પ્રસિદ્ધ લેખક શ્રી બંકિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય આ પુસ્તક વિષે અભિપ્રાય આપતાં જણાવે છે કે, શુભ દિન જેવા માટે પંચાંગ ઘેર ઘેર રાખવાની જેટલી જરૂર છે, એથી પણ વિશેષ જરૂર છ'દગીના કસ્યાબ્દ ૩૫ આ પુસ્તક પણ પ્રત્યેક ઘરનાં રાખી વાંચવાની જરૂર છે.

ગર્ભાવસ્થા, સુવાવડ અને બાળકના પાલન અંગેની આપણાં કુટુંબોમા ઘેર અજ્ઞાન ચાલે છે, અને એ અજ્ઞાનને લીધે દરબરસ હાનિ.

પ્રસૂતિઓ તેમજ આળસો જોખમમાં આવી પડીને દરદોનાં ભોગ થાય છે. અથવા કમોતે મૃત્યુ પામે છે, આ પુસ્તક આ ઘેર અજ્ઞાન ઉપર મોટો પ્રકાશ પાડે છે; સુચાણીઓ, સુવાવડીની ચાકરી કરનાર ઘરની સ્ત્રીઓ, અને પ્રસૂતિ સ્ત્રીઓ—સર્વે આ પુસ્તક ધ્યાનથી વાંચે અને તેમાં બતાવેલા નિયમો પ્રમાણે તથા બતાવેલ ચેતવણી પ્રમાણે વર્તે તો અત્યંત લાભ પ્રાપ્ત થાય એમ છે.

આ પુસ્તકમાં ઔષધ ઉપાય તરીકે જે જે દવાઓ બતાવી છે, તેને બદલે દેશી દવાઓ મુકવાની મને સ્વાભાવિક ઇચ્છા થઈ આવી હતી, પણ ડૉ. ચંદુનાથે ‘અર્ગટ’ અને ‘ફોષકા’ જેવી દવાઓની પ્રસવના કાર્યમાં જે ખાસ ખૂબી ભરેલો અનુભવ બાર દર્શને જણાવ્યો છે, તેનું ચથાર્થ કાર્ય દેશી દવાથી બીજા કોઈ કે નહિ તેની મને ખાતરી થઈ નહિ, તેમજ મને તેના ખાસ અનુભવ નથી. જે ‘ફોષકા’ જેવી વિદેશી દવાથી હજારો સ્ત્રીઓના પ્રાણ બચતા હોય તો એવી વિદેશી દવાની ખોટી સગ રાખવામાં કાઈ ડહાપણ છે એમ હું માનતો નથી. બીજી કટલીક અંગ્રેજી દવાઓની પ્રતિનિધિ તરીકે દેશી દવાઓ બતાવી શકાય એમ છે, તોપણ તેની અસલ ખૂબીઓને કાઢી નાખીને મૂળ લેખને ચૂથવો તે મને યોગ્ય લાગ્યું નથી. અમે જ્યાં જ્યાં દ્રાક્ષાસવનો ઉપયોગ કરવાનું લખ્યું છે ત્યાં અસલમાં ‘આડી’ વાપરવાનું કહેલું છે માટે જરૂર જણાય ત્યારે વિલાયતી આડી વાપરવો કે દેશી દ્રાક્ષાસવ વાપરવો, તે પોતપોતાની ઇચ્છાની વાત છે.

આ પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરતાં છેવટ પણ ફરી જણાવવાનું કે સ્ત્રીકા શાસ્ત્રના અને પ્રસવના મુખ્ય નિયમ છે, તે અંગ્રેજીમાં લખેલા હોય કે દેશી બાપામાં, પણ તે સરખાજ ઉપયોગી હોવા જોઈએ. આ પુસ્તકની કટલી ખૂબી તેના અંદરના નિયમો અને ઉપાયોમાં છે. એટલીજ ખૂબી તેની રચનામાં, શક્તિમાં અને બંધ બેસતી બાપામાં છે, પ્રસવ કાર્ય સંબંધી જે ઘેર અજ્ઞાન બાપી રહ્યું છે, તે અજ્ઞાનને દૂર કરવા માટે જેવા ગ્રંથની જરૂર છે, એવા આ ગ્રંથ છે અને તેથી તે ઘેર ઘેર વંચાય એવી શુભેચ્છાથી આ બીજી આવૃત્તિ ગુજરાતી પ્રજા આગળ મુકવામાં આવે છે.

શ્રીઓના વૈદ્ય.

(ભાગ પહેલો તથા બીજો.)

આ કિતમ પુસ્તક શ્રીઓના દરદો વિષે ધણું સારું અજવાળું પાડે છે. શ્રીઓના દરદોનું વિસ્તૃત જ્ઞાન આ બંને ભાગમાં આપવા ઉપરાંત તે દરદોના ઉપાયો પણ સરળતાથી વર્ણવ્યા છે. નીચે આપેલાં તેનાં પ્રકરણોપરથી તેની ઉપયોગિતા સહજ સમજાશે.

વિષય.

પૃષ્ઠ.

પ્ર. ૧ લું. જનનોદ્રિય સાગીર	૧૮
પ્ર. ૨ બું. ઝગડ (જગ્ગાન)	૩૩
પ્ર. ૩ બું. શ્રીરોગ પરીક્ષા	૪૨
પ્ર. ૪ થું. શ્રીઓનાં સામાન્ય દરદો...	૫૮
પ્ર. ૫ મું. ગર્ભાશયના ભયંકર દરદો...	૧૧૨
પ્ર. ૬ ફું. ગર્ભાશયનાં સ્થાનભ્રંશનાં દરદો	૧૪૨
પ્ર. ૭ મું. આર્તવ મંબંધી દરદો	૧૬૩

ભાગ બીજો.

પ્ર. ૮ મું. સાસર્ગિક ચેપી દરદો	૩
પ્ર. ૯ મું. શ્રીઓનાં સવગ દરદો અને લક્ષ્યનાં દરદો	૧૪
પ્ર. ૧૦ મું. ગર્ભિણીનાં દરદો...	૮૧
પ્ર. ૧૧ મું. ગર્ભનં થનારા રોગો	૧૫૨
પ્ર. ૧૨ મું. ગર્ભપાત, કમુવાવડ. તેના ઉપદ્રવો	૧૮૧
પ્ર. ૧૩ મું. સુવાવડીનાં દરદો	૧૮૪

કીમત ૧-૧૨-૦.

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી-અમદાવાદ.

ધાત્રી શિક્ષા

અથવા

સૂચાણી અને સૂતિકા.

પ્રકરણ ૧ છું.

ગાંભિણીની માવજત.

વખત—ખેન લક્ષ્મી ' તમે સાબળ્યું છે કેની, કે અમારી મા-
તીને દલાડા છે.

લક્ષ્મી—એમ કે? ભલે ભલે ' ભગવાન કરે ને એને બાળિયું
આવે.

વ. —અરે ખેન, એ કાં આપણા હાથમા નથી. પણ ત્યાં
મને કંઈ બેન-એ ને તેને વે. નિયમથી રાખવી—તેની કેવી માવજત
કરવી બેન-એ.

લ.—નિયમ બિયમ બાજુ કહ્યે નથી. માત્ર એને બરાસાવ-
ધાનીથી રાખશે એટલે યસ છે.

વ.—એ વાત ખરી, પણ સાવધાનીથી એટલે કેવી રીતે, તેજ
મને કહી દેખાડોને.

લ. હા, તે કહું છું. મોતી ઘણી શાન્ત અને શાણા છેકરી
છે, એટલે એને સાવધાનીથી રાખવી કામ કહણુ નથી. તો પણ હું એ સં-
બધી નિયમો છે તે એંડે એંડે કહી બગડે છું, તે તમે લક્ષ્મી રાખજો.

૧. દરરોજ ગાંભિણીને બરાબર ખુલાસાથી ઝાડો ઉત-
રતો રહે તેમ કરવું. તેને કોઠાની કબજાયાત રહે તે સારું
નથી. જે ભરેવાઈ બાકીની કોઠો હુમેશાં કબજાઆતવાળો

રહે છે એટલે જેને ખુલાસાથી સાફ ઝાડો ઉતરતો નથી, તે પ્રસવ વખતે હેરાન થાય છે. બાળકનું માથું જલદી બહાર આવી શકતું નથી.

વ.—કેમ ! ગર્ભિણીને કોઠાની કમજીઅત હોવાથી છોકરાનું માથું બહાર આવતાં અડચણ પડે તે શા કારણથી ?

લ.—મળ એટલે ઝાડાનો કચરો ભરાઇ રહ્યાથી, જે રસ્તે થઈને છોકરાનું માથું બહાર આવવાનું, તે રસ્તો પૂરાઇ અથવા રોકાઇ ન રહે ?

વ.—ઓ મા ! એમ થાય ખરું.

લ.—એમ બ્યારે થાય ત્યારે પછી એવા પૂરાએલા કે રોકા-એલા રસ્તેથી માથું બહાર શી રીતે આવી શકે ?

વ.—તમે ખરું કહો છો, બેન ! આવી ચોખ્ખી વાત પણ અત્યાર સુધી મારા સમજ્યામાં નહોતી. હવે હું બરાબર સમજી ત્યારે તો ગર્ભિણીના કોઠાની કમજીઅત સારી નથી, એમ દેખાય છે.

લ.—સારી નથી જ તો. તે સિવાય કોઠાની કમજીઅત હોવાથી દહાડાવાળી સ્ત્રીના શરીરમાં જોર રહેતું નથી, તેને સારી ભુખ લાગતી નથી, અને અનેક પ્રકારનું અસુખ થાય છે. વળી પ્રસવ થયા પછી પેટની પીડા પણ થાય છે.

વ.—ઓ મા ! એમ છે ત્યારે તો કહોને, બેન ! કોઠાની કમજીઅત હોય તો શું કરવું ?

લ.—કોઠાની કમજીઅત હોય તો અધોજેક દિવેલ પાછ દેવું. એના શિવાય બીજો કોઈ પણ જીવાળ આપવો નહિ. વધારે દસ્ત થાય તેવો જીવાળ આપ્યાથી બહુ ભારે બિગાડ-નુકસાન-થાય છે.

વ.—વધારે દસ્ત થયાથી શું નુકસાન થાય વાં ?

લ.—ઝાડા વધારે થયાથી ગર્ભપાત એટલે કસ્ટ્રાવટ થવાનો સંભવ રહે છે.

વ.—ઓ બાપ ! ત્યારે તો જીવાળ ખુલાખ બહુ જ વિચાર કરીને આપવો જોઈએ. વાં, એ તો ઠીક, પણ આપણામાં એમ

કહેવાય છે કે, દહાડાવાળી સ્ત્રીને ઓસડવેસડ ખવરાવવું નહિ, એ વાત કેવી હશે ?

લ.—એ આપણી ભૂલ છે. તમે એમ ધારો છો કે ઓસડ ખવડાવ્યાથીજ ગર્ભપાત થાય છે; પણ તેમ કાંઈ નથી. જેનાથી ગર્ભપાત થાય તેવું ઓસડ વગેરે આપવું નહિ; તે સિવાયના ઓસડ વેસડથી શું નુકસાન છે ? અરેરે ! આપણા લોકો હિંમતભેર ઓસડ આપી શકતા નથી તેથી કેટલી ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓ મરી જાય છે ! ભારેવાઈ સ્ત્રીને કંઈ રોગભોગ થાય તો તેને ઓસડ આપીને પહેલાં આરામ કરવો જોઈએ, નહિં તો એકને લીધે બેના જીવ જાય ! કેમ સમજ્યામાં આવે છે કેની ?

વ.—હા, તમે કહો છો તેમ જ થાય છે. ખરેખર, એ આપણી મોટી ભૂલ છે. આજથી હવે એવી વાત કોઈ કરે તો કાને પણ ના ધરવી. પણ વારૂ, તમે જે દિવેલ પાવાનું કહ્યું, તે ગર્ભવાળી સ્ત્રી શી રીતે પી શકે ?

લ.—કેમ શી રીતે પી શકે ?

વ.—એ તો કાંઈ પી શકાય નહિં બાહ, એની વાસથી બિચકો આવે—અકારી થાય. વળી ચીકણું ચીકણું પણ લાગે.

લ.—પાશેર કે દોઢ પાશેર ગરમ દૂધની સાથે ભેળવીને પીધાથી એવી ગંધ કે વાસ કંઈ માત્રમ પડતી નથી અને સારી રીતે પી શકાય છે.

વ.—એમ છે ત્યારે બીજું શું જોઈએ—એ તો ઘણું જ સારું. એ તો બહુજ સહેલો ઉપાય છે. વારૂ, ત્યારે એકાદ દિવસ ઝાડાની કમ્પ્લેન્ટ રહ્યાથી તો જાણે દિવેલનો જુલાબ આપીને એ કમ્પ્લેન્ટ મટાડાય. પણ જે ગર્ભવંતી સ્ત્રીને હમેશની એવી કમ્પ્લેન્ટ હોય, તેનો ઉપાય શો કરવો ? રોજને રોજ તો કાંઈ તેને જુલાબ આપી શકાય નહિં.

લ.—એ તો ખરૂં. તમે એ બહુ સારી વાત કાઢી. એવી ભારે-

વાઈ સ્ત્રીને સાડ તો ઇલાયદી ગોઠવણુ કરવી જોઈએ.

વ.—ત્યારે એ ગોઠવણુ શી, તે કહેને.

લ.—એસડ વેસડ નહિ ખવડાવતાં, બીજા કોઈ ઉપાયથી એવી સ્ત્રીના ઝાડાની કબજીઆત મટાડી શકાય તો સાડ થાય.

વ.—ત્યારે એનો શો ઉપાય કરવો તે કહેશો ? એસડના તો નામથીજ ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓ બહી મરે છે ને !

લ.—જે ગર્ભવાળી સ્ત્રીને હમેશની કબજીઆત હોય, તેને નાસ્તાની સાથે બરાબર નિયમ રાખીને રોજ સારાં પાકાં પપૈયાં ખાવાને આપવાં, તેનાથી તેની ઝાડાની કબજીઆત મટી જશે.

વ.—શું કહો છો ? ! પપૈયું એટલે જેને ચિકોરું પણ કહે છે તે ખાધાથી ઝાડાની કબજીઆત મટી જાય ? એનો એવો ગુણુ છે ? ! આ વાત તો હું જાણતી જ નહોતી, એમ છે ત્યારે તો એના કરતાં વધારે સારી સગવડ બીજી શી હોઈ શકે ? જે ફળનો આવો ગુણુ છે, તે ફળ પાછું ખારે માસ મળી પણ શકે છે, અને એક વરસમાં એનું ઝાડ ફળે છે. એવો ગુણુ બીજા કોઈ પણ ફળમાં છે કે નહિ ?

લ.—ના બેન ! એવું ફળ બીજું નથી. પરંતુ હજી પણ એનો જેવો જોઈએ તેવો આદર ભાવ પૂજાતો નથી.

વ.—હવે ભાવ પૂજાશે. ગુણુ જાણી શક્યા વિના કોઈ પણ જાણુસનો આદર અથવા ઉપયોગ કોઈએ કરે કે ?

લ.—પાકાં પપૈયાં ખાધાથી કેવળ ઝાડાની કબજીઆત મટ છે, એટલુંજ નહિ, પણ એનાથી શરીર પણ સાડ પુટ થાય છે, અને લોહી પણ ચોખ્ખું થાય છે.

વ.—હવે વધારે કહેવાની કરી જરૂર નથી. એના જે બધા ગુણુ તમે કહ્યા, તેનાથી જ સઘળા ઘરખારી માણસ હવેથી ખોતખોતાના ઘર આગળ એ પપૈયાનાં ઝાડ રોપશે ને ઉછેરશે. કોઠાની કબજીઆત ના હોય તો પણ શરીર પુટ થાય અને ચોખ્ખું થાય; તેને લીધે જ ઘણી ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓ ચાકી ચાલીને એ ફળ ખાશે. ઠીક વાડ, ત્યાર પછી બીજા ક્યા ક્યા નિયમ જાણવા જેવા છે ?

લ-૨. ગર્ભવાળી સ્ત્રીને રોજ ખુલાસાથી સાફ ઝડો ઉતરવાની જેમ જરૂર છે, તેમજ રોજ છુટથી પિસાબ થવાની પણ જરૂર છે. જે ભારેવાઈ સ્ત્રીને હમેશાં ઝાડા અને પિસાબનો સારો ખુલાસો હોય, તેને પ્રસવની વેળાએ કંઈપણ વિપત્તિ કે હરકત પડે નહીં.

વ.—ત્યારે તો સધળી ભારેવાઈ સ્ત્રીઓના ઝાડા પિસાબની ખરાબર ખબર રાખતા રહેવું જોઈએ, નહિં વાં? ?

લ.—ખબર તો રાખવી જ જોઈએ તો. ન હોય તો આટલું કાઠી તોડીને કહું શા સાફ ?

વ.—વારૂ, પિસાબ કમી થાય તો તેથી ગર્ભવાળી સ્ત્રીને કાંઈ નુકશાન થઈ શકે ખરું કે ?

લ.—ઓ ખાપરે ! પિસાબ કમી થવો એ તો બહુ મોટો દોષ છે. ઝાડાની કમજીરમતના કરતાં પણ પેસાબ કમતી થાય એ વધારે દોષવાળું છે. જે ખાધાથી શરીર પુષ્ટ થાય, અંગમાં જોર આવે તેનાથી પણ એક જાતનું ઝેર ક્તપન્ન થાય છે. એ ઝેર પેસાબ અને પરસેવાની સાથે શરીરમાંથી બહાર નીકળી જાય છે. તેમાં ઘણો ભાગ પિસાબ વાટેજ નીકળે છે. એટલે પેસાબ જો કમી થાય તો એ ઝેર બહુ બહાર નીકળી શકે નહિં, શરીરની અંદરજ રહી જાય. પછી છેવટે પૂરા દહાડે પ્રસવ વેદના શરૂ થયા પહેલાં, કે વેદના શરૂ થતાં જ, કાંઈ ઠેકાણે કશુંએ ન હોય ત્યાં આગળ એકાએક ગર્ભીણીને એક જાતનો વ્યાધિ અથવા પીડા થઈ આવે છે. અને મૂગી (મીરગી) અથવા વાઈવાળા રોગીને જેમ તાણુ થાય છે, તેમ ગર્ભવાળી સ્ત્રીને પણ તાણુખેંચ થઈ આવે છે.

વ.—ઓ ખાપરે ! સલાનાશનીજ પાટી તો ! પેસાબ કમી થયાથી ગર્ભવાળી સ્ત્રીને છેવટે એવી આપદા પડે છે ! વાં? ત્યારે

* માછલાં માંસ, વગેરે અન્ય જાતિઓના ઉપયોગમાં આવતા પદાર્થો તથા ખીજ પણ.

અમારા આ ફળીયામાંના ભટ્ટની સ્ત્રીને શું એવું જ દરદ થયું હશે ? તેને પણ વેદના શરૂ થતાંજ વાઈવાળા રોગીની તાણ નેવીજ તાણખેંચ થઈ હતી. ત્યારે તેને પણ શું પેસાળ કમી થતો હશે તેથી એવી તાણખેંચ થઈ હશે ?

લ.—તેથી જ એમાં કંઈ ભૂલ નથી.

વ.—અમારા ગામનાં સર્વ સ્ત્રી પુરૂષો એમ તેમ કહે છે જે તેને ભૂત વળગ્યું હતું: અને તેથી ભૂવાને બોલાવીને ઉઠાવી નંખાવી હતી અને ધૂપધૂમાડા કર્યા હતા.

લ.—એ ભટ્ટાણીને તો ભૂતમુત કંઈ વળગ્યું નહિં હોય, પણ જેણે ભૂવાને તેડી આણ્યો હશે તેમને કદાપિ ભૂત વળગ્યું હોય તો કોણ જાણે; ભૂત પણ આપણા લોકને વાતવાતમાં વળગી પડે છે તો ! વાવાઝોડા સાથેના મારમરના વરસાદની પેઠે એકાએક કોઈ સખત-રોગ થઈ આવ્યાથી, આપણે તરત જ એમ બોલી ઉઠીએ છીએ કે “ એને તો ભૂત વળગ્યું છે. ભૂવા જતી વગર એનો બીજો કંઈ ઉપાય નથી.” ભૂત વળગ્યું છે એવા ભ્રમથી તો આપણા ગામડાગામમાં એવી રીતના ભારે રોગનું કશું ઓસડ વેસડ પણ થતું નથી.

વ.—એ વાત તો હું ખરી માનું છું. કારણ કે, ભૂત વળગ્યું છે એમ માનીને અમારે અહિંનાં એવી રીતના ભારે રોગવાળાઓના ધંતરમંતર ને ધૂપધૂમાડાના ઈલાજ કરવામાં આવ્યા છે, તેમાંનું એક પણ બચ્યું નથી,

લ.—તેઓ બચે તે શી રીતે ? જેવો રોગ થયો હોય તેવું ઓસડ ન થાય તો શું રોગ મટી શકે ખરો કે ? ખેર, એ વાતને હમણાં પડતી મૂકો. પછીથી કોઈવાર સારી રીતે એ સંબંધી બધું કહીશ.

વ.—હા, એમજ કરો. વાઈ ત્યારે ગર્ભવાળી સ્ત્રીને પેસાળ કમી થવો એ બ્યારે એટલું બધું નુકશાન કરનાઈ છે, ત્યારે તો તેનો કોઈ સારો ઈલાજ જાણી રાખવાની ખરેખરી જરૂર છે.

લ.—તેવી જરૂર છે જ તો. જ્યારે રોગ જાણવામાં આવ્યો, ત્યારે તેનો ઇલાજ પણ જાણવો જોઈએ. નહિં તો માત્ર એકલો રોગ જાણી રાખ્યાથી ફળ શું ?

વ.—તે ખરું જ છે તો. વારૂ ત્યારે, ગર્ભવાળી સ્ત્રીને પેસાળ આછો થાય, તેનું શું કાંઈ કારણ હશે ?

લ.—કારણ તો છેજ. ગર્ભ રહ્યા બાદ જેમ જેમ દિવસ જતા જાય છે, પેટ જેમ જેમ મોટું થાય છે, અને છોકરું જેમ જેમ વધે છે, તેમ તેમ પેટની અંદરનાં જે સઘળાં યંત્રો છે, તે બધાનાં ઉપર તેટલો બોલો પડે છે. જે ભાગમાં પેસાળ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં પણ એવી રીતનો ભાર પડે છે; અને તેથી કરીને જ ભારેવાઈ બાયડીને પેસાળ આછો ઉતરે છે.

વ.—ખરી વાત ! હવે હું સમજી. દહાડાવાળી બાયડીને જાડાની કમજીયત પણ શું ત્યારે તેથી કરીને જ થતી હશે કે ?

લ.—હા, જાડાની કમજીયત પણ બરાબર એજ કારણથી થાય છે. આંતરડાના ઉપર બાળકનો ભાર પડે છે, તેથી જ ખુલાસાથી જાડો થતો નથી.

વ.—ત્યારે જાડાની કમજીયત મટાડવાને સારૂ જેમ તમે સહેલોસટ ઉપાય બતાવી દીધો, તેમ પેસાળ છૂટથી ને ખુલાસાથી થાય તેનો પણ એવો કોઈ સૂતરો ઉપાય કહી દોને.

લ.—બરફ નાંખીને ખૂબ ઠંડું કરેલું પાણી રોજ ત્રણ ચાર ગ્લાસ અથવા પવાલાં જેટલું પીધાથી પેસાળ ખુલાસાથી થાય છે.

વ.—બરાબર, એ ઉપાય તો બહુ સહેલો અને સૂતરો બરો. પરંતુ ગામડાગામમાં બરફ ક્યાંથી મળે, બેન ? ગામડાના લોક તો બરફ કદી નજરે પણ દેખતાં નથી. વારૂ, ઠીક છે, પણ પોપ કે માહા મહિનામાં તો સઘળું પાણી જ જાણે બરફ નાંખીને ઠંડું કરેલું હોય તેવું બહુ ટાડું થઈ જાય છે, તેવે વખતે પણ શું બરફ નાંખેલું પાણી પીવું જોઈએ ?

લ.—ના, ત્યારે તો માત્ર એકલું તેવું ઠંડું પાણી પીધાથી પણ કામ ચાલે છે. જે ઠંડાણે બરફ વેચાતો મળી શકે, તે ઠંડાણે કિનારોમાં બરફ નાંખીને ટાકું કરેલું પાણી રોજ ત્રણ ચાર પવાલાં જેટલું પીવું. પણ જ્યાં બરફ વેચાતો મળી શકતો નથી, ત્યાં ખીજો કોઈ ઉપાય કરવો જોઈએ. તેમજ બરફ વેચાતો લાવવાની જેમની શક્તિ ન હોય તેમજે પણ એવા ખીજી રીતના ઉપાયથી કામ ચલાવવું જોઈએ.

વ.—તે ઉપાય તે શો ?

લ.—કાચું એટલે ગરમ ક્યાં વિનાનું દૂધ અને પાણી સરખે બાજે મેળવીને રોજ સવારે અને સાંજે એક વાડકીપૂર પીવું એનાથી પેસાળ ખેશ ખુલાસાથી અને સહેલાઈથી થાય છે.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો એ બહુ સહેલો ઉપાય દેખાય છે. વાડું, ત્યાર પછી હવે જે કહેવાનું હોય તે કહો.

લ.—૩. ગર્ભવાળી સ્ત્રીને જેમ ઝાડો અને પેસાળ ખુલાસાથી અને સહેલાઈથી થવાની જરૂર છે, તેમ સહેલાઈથી પરસેવો થવાની પણ તેટલીજ જરૂર છે.

વ.—પરસેવો તો આપોઆપજ થાય છે. એને સાફ વળી કાંઈ કરવું પડતું હશે ખરું કે ?

લ.—સધજું એ એની મેજે તો થાયછેજ ભૂખ પણ એની મેજેજ લાગે છે. તે છતાં ખાધાપીધામાં ગફલત કે ભૂલચૂક થાય તો કેમ ભૂખ લાગતી નથી ?

વ.—બરાબર, એ વાત તો કાંઈ ખોટી નથી. ત્યારે શું નિયમ નહિ સચવાયાથી—ગફલત કે ભૂલચૂકથી પરસેવો થવામાં પણ અડચણ આવે કે ? એમ હોય તો કહી દોને બેન.

લ.—શરીરને બરાબર સાફસૂક નહિ રાખ્યાથી સારો પરસેવો થાય નહિ. શરીરે ખૂબ ઠંડો પવન લાગ્યાથી પરસેવો થતો બંધ થાય તેમજ ટાઢના દિવસોમાં અંગપર લુગડાં લતાં ગરાગર પહેરીને ટાઢને રોકી નહિ શક્યાથી પણ પરસેવો થઈ શકે નહિ.

વ.—ખરી વાત છે. એમજ થાય છે. અમારી વહુ દીકરીઓ તો એમાંનો કશોએ નિયમ પાળતી નથી. તેમને મનથી તો શિયાળો ઊનાળો ખંને સરખાજ છે. શરીર જેનાથી સાજુંતાજું રહે તેના તરફ તો તેઓ જરાએ લક્ષ રાખતી નથી.

લ.—ત્યારે દુઃખ દરદથી તેઓ પીડાય છે પણ તેથીજ કેની ? શરીરમાં બળ હોવાથી સાજા શરીરે તેઓ કાંઈ અનિયમન રીતે આચરે છે, તો તે ગમે તે રીતે નબ્લું જાય છે. એવા કારણથીજ આપણી ભારેવાઈ સ્ત્રીઓની આટલી દુર્દશા એટલે ખરાબી થાય છે ને વાંકું, કહો જોઈએ, આપણી કેટલી ભારેવાઈ સ્ત્રીઓ પૂરા મહિના થતા સુધી શરીરે ખરાખર સાજાતાજ રહે છે, અને વગર અડચણે જાય છે ?

વ.—એ તો ખરું છે. શરીરે ખરાખર સાજા તાજા ભારેવાઈ સ્ત્રી તો ઘણું કરીને કોઈ જોવામાં આવતી નથી. કાંઈને કાંઈ અનુષ્ઠ તેમને હોયછેજ.

લ.—કહો ત્યારે, હવે તમે શું ધારો છો ? એમ હોય છે તો પછી તેમના પેટમાંનાં છોકરાં સાજાં રહી શકે શી રીતે ? અને એવા સાજા માંદા ગર્ભવંતીઓનાં જે છોકરાં થાય તે લાંબા દહાડા જીવી શકે પણ કેમ કરીને ?

વ.—કેવી સત્યાનાશની પાટી ! ત્યારે તો ગર્ભિણીઓના દોષથીજ આપણાં કુચ્ચાં બચ્ચાંની એવી દુર્દશા થાય છે ?

લ.—તેમ નહિ તો બીજું શું ? એમ ન હોય તો પછી આમ ફાડી તોડીને કહું છું તે શાને સાઈ ?

વ.—ત્યારે તો તમે એવી એવી બધી બાબતો સારી રીતે શીખવી સમજાવી દો પછી જીવો કે મોતીને ખરાખર એજ નિયમ પ્રમાણે રાખી શકાય છે કે નહિ ?

લ.—કેમ નહીં રાખી શકાય ? એમાં કાંઈ અઘરું તો છેજ નહિ. અઘરું ધારીને જે કરો નહિ, તેજ માત્ર અઘરું ગણવું. આપણે એવાં કેટલાંએ સેંકડો સહજ કામને અઘરાં ધારીને તેના આડે પણ ઉતરતાં

નથી. શરીરને સાફસુદ્ધ રાખવું, યાદના દિવસોમાં પૂરતાં લૂગડાંલત્તાં પહેરીને ઓઢીને યાદથી દેહતું રક્ષણ કરવું, ચોમાસામાં વરસાદના પાણીથી પલળવું નહિ, અને ગમે તે સમય હો, પણ ખૂબ ઠંડો પવન શરીરે લાગવા ન દેવો, એ બધું કરવું શું અઘરું છે કે ?

વ.—ના, તેને વળી અઘરું કહી શકાય ? શરીરને સાફસુદ્ધ રાખ્યાથી અને અંગપર લૂગડાંલત્તાં પહેર્યાં ઓઢ્યાથી જે શરીર સાબુ તાબું રહે, તો પછી એના કરતાં સહેલો ઉપાય બીજો શો હોઈ શકે ?

લ.—શરીરને સાફસુદ્ધ રાખ્યાથી અને ઠંડો પવન અથવા હીમ કે ઝાકળ શરીરે નહિ લાગ્યાથી ચૈદ આની રોગના હાથથી બચાવ કરી શકાય. કફ, ઉધરસ, વાયુ, તાવ, પેટની પીડા, ગળામાં વેદના અને ચુંક, એ બધા રોગ બહુ ઓછા થાય, અથવા ન થાય એમ કહીએ તો પણ ચાલે.

વ.—દહાડાવાળી સ્ત્રીને એવા બધા રોગ ઘણું કરીને થાય છે ત્રાહ, ત્યારે તો એમજ કેમ કહેતાં નથી, કે એ બધા રોગને આપણે હાથે કરીને તેડું કરીએ છીએ.

લ.—તેમ નહિ તો બીજું શું ? રોગને પણ આપણે હાથે કરીનેજ તેડું કરીએ છીએ, અને મરીએ છીએ પણ હાથે કરીનેજ.

વ.—ખરી વાત કહેછો, એન, હીક. ત્યાર પછી હવે બીજો જે નિયમ કહેવાનો હોય તે કહો.

લ.—૪. ખાવાપીવામાં ખુબ સાવચેતી રાખવી જોઈએ.

વ.—કેવી રીતની સાવચેતી રાખવી જોઈએ, તે અરાબર કહી દેખાડાંને.

લ.—અરાબર કહી દેખાડવાનું એમાં શું છે ? જે ખોરાક સહેલાઈથી પચી શકે, તેવો ખોરાક ખાવો સારો છે, એટલું માત્ર યાદ રાખવું એટલે બસ. માતીને જે ખોરાક ખવડાવો, તેમાં ત્રણ ગુણ હોવા જોઈએ.

વ.—એ ત્રણ ગુણ ક્યા ક્યા તે કહેાને.

લ.—સાદો, બળકારક અને સહેલાઈથી પચે એવો, એ ત્રણ ગુણ.

વ.—આપણે દૂધ, રેટલી, ભાત વગેરે ખાઈએ છીએ તેમાં પણ એ ત્રણ ગુણ તો હોય એમ લાગે છે.

લ.—હા, છેજ તો. સારી જાતના ચોખ્ખાના ભાત, મગની દાળ, દૂધી વગેરે રસદાર શાક અને દૂધ, એ સામાન્ય ખોરાક પણ ખરો, બળકારક પણ ખરો, અને પચી જાય પણ સહેલાઈથી.

વ.—ત્યારે તો બીજું શું જોઈએ ? મોતીને બરાબર નિયમ રાખીને એવોજ ખોરાક ખવાડીશ પણ વાઈ, મગની દાળ વીના બીજી કાંઈ દાળ ન ખવરાવાય ?

લ.—કેમ ન ખવરાવાય ? તુવેરની દાળ પણ ખવરાવી શકાય. એ દાળ પણ બેશક પુષ્ટિકારક છે.

વ.—વારૂ, ત્યારે મોતીને કોઈ ખાટો પદાર્થ એટલે ખટાશની ચીજ ખવરાવી શકાય કે નહિ ?

લ.—દાળભાતની સાથે સારા પાકા લીંચુની એકાદ દાડ મુખેથી આપી શકાય. સઘળી ભારેવાઈ બાયડીઓએ દાળ ભાતની સાથે પ્રમાણે એકાદ લીંચુ ખાતા રહેવું એ સાઈ છે.

વ.—બહુ સાઈ, મોતીના ખાવાપીવા સંબંધી બીજું કાંઈ કહેવા ધારે છો ?

લ.—હા, હજુ બીજું પણ કેટલુંક કહેવાનું બાકી છે.

વ.—ત્યારે તે બધુંએ કહેને, બેન !

લ.—પ. મોતી જ્યારે ખાય ત્યારે સારી પેઠે ચાવી ચાવીને ધીમે ધીમે ખાય તો બેશ પચી જશે. લપલપ કરીને-ઉતાવલુ' ઉતાવલુ'-ખાધાથી સહેલથી પચતું નથી. પાચન નહિ થયાથી અનેક પ્રકારનું અમુખ અથવા પીડા થઈ આવે છે. આપણને અપચો થવાથી,-પેટની પીડા થયાથી-પેટમાં અમળાયા કે ચુંકાયાથી કેવળ પીડાથીજ દુઃખી થઈએ છીએ. પરંતુ ગર્ભિણી તો તેના સિવાય પાણું બીજી

એક જાતનું દુઃખ પામે છે.

વ.—તે દુઃખ વળી કેવી જાતનું તે કહોને એન.

લ.—ગર્ભિણીને અપચો થયાથી, પેટની પીડા થયાથી, કે પેટમાં અમળાયાથી કે ચુંકાયાથી પ્રસવ વેદનાના જેવું દુઃખ થઈ આવે છે અને એમ થાય એટલે એવી સ્ત્રીઓ બહીને ડરી જઈ બેબાકરી થઈ જાય છે તથા તેમના ઘરનાં માણસો પણ ભયભીત થાય છે.

વ.—શું કહોછો ? ગર્ભિણીને પેટની પીડા થયાથી એટલું બધું થઈ શકેછે ?

લ.—થઈ શકે છે એમ પૂછો છો ? કેમ એમ થતુંજ રહે છે તે જોતાં નથી ?

વ.—વારું ત્યારે, ગર્ભિણીને પેટની પીડા થયાથી ખરેખરજ શું ગર્ભસ્ત્રાવ થાય—અધૂરે જાય ?

લ.—થાય નહિ તો શું કાંઈ મશ્કરી કરું છું ? ઓસડવેસડ ખવડાવી પીવડાવીને પેટની પીડા જો મટાડવામાં ન આવે, તો નક્કી એટલે ખોટી વેદના છેવટે ખરી થઈ પડે છે અને એમ થાય એટલે પછી ગર્ભસ્ત્રાવનો અટકાવ કોણ કરી શકે ?

વ.—ઓ આપરે ? કેવી સત્યાનાશની પારી ? એમ છે ત્યારે તો ગર્ભિણીના પેટના અસુખને જેવું તેવું સમજવું ન જોઈએ.

લ.—અલખત, એમ ન સમજવું. એમ ન હોય તો મોતીને ચાવીચાવીને ખેરાક ખાવાતું કહું શું કરવાને ?

વ.—વારું હીક, ત્યારે પછી શું કરવું તે કહો.

લ.—૬. ખાતી વખતે વારે વારે પાણી પીવું એ સાફ નથી. ખાતાં ખાતાં અથવા ખાઈ ઉઠીને પુષ્કળ પાણી પીધા—ખાધેલું બરાબર પચતું નથી, પેટમાં ભાર થાયછે અને અગ્નિમંદ પડી જાય છે.

વ.—ત્યારે કેમ વખતે પાણી પીવું.

લ.—ખાઈ ઉઠ્યા પછી થોડીવાર કેડે પાણી પીવું એજ સાફ છે.

જેનાથી છેક ન રહી શકાય, તેણેજ એ નિયમનો ભંગ કરવો, એટલે ન છૂટકે પાણી પીવું. પરંતુ ખાતાં ખાતાં અથવા ખાઈ ઉઠીને ગટગટ કરીને પુષ્કળ પાણી ઢીંચવું કદિ પણ ઘટારત નથી; એ વાત તો જાણે સર્વેએ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

વળી—ખાઈ ઉઠીને તરતજ કોઈપણ કામકાજ ન કરે; જરાવાર વિસામો આવો સારો છે. જમ્યા પછી વિસામો ખાવાથી ખોરાક પચવામાં કશી અડચણ પડતી નથી. પણ આમ રહેવાથી પાણું એમ ન સમજવું કે દિવસે ખાઈને ઉંઘવું. દિવસે ખાઈને ઉંઘ્યાથી તો શરીર કરમેડાયા કરે છે—ભાગ્યા તૂટ્યા જેવું—આળસ ભરેલા જેવું થઈ જાય છે, કાંઈ કામકાજ કરવાની ઇચ્છા થતી નથી અને સદાએ સૂઈ રહેવાનીજ ઇચ્છા થાય છે. વળી દિવસે સૂવા ઉંઘવાનાં બીજાં એક વિશેષ દોષ એ છે કે, રાત્રે સારી ઉંઘ આવતી નથી. અને રાત્રે બરાબર સારી ઉંઘ ન આવવી એ કેટલું દુઃખનું મૂળ છે, તે કોઈનાથી અજાણ્યું નથી. રાત્રે સારી ઉંઘ ન આવવી એ કેવળ કષ્ટજ છે એમ નથી, પણ એથી ખોરાકનું પાચન પણ ઠીક થતું નથી. અને પચાવ બરાબર નહિ થવાથી ગર્ભિણીને કેવું તુકશાન થાય છે, તે તો અગાઉથી તમને કહી ચૂકીશું. કેમ, એ યાદ છેને ?

વ.—ઓ મા ? એ તે કદી ભૂલી જઈ કે ? તમે જે જે કહ્યું છે તે બધુંએ જાણે કાળજીમાં કોરી રાખ્યું છે.

લ.—એમજ જોઈએ !

વ.—વારૂ, ગર્ભિણીને ઠાંસીઠાંસીને—ખૂખ—ખવરાવવું એ સાહે છે કે ?

લ.—કેમ એ વાત કેમ પૂછવી પડી ? ગર્ભિણીને ખૂખ ઠાંસી ઠાંસીને ખવરાવ્યાથી તેના પેટમાંનું છોકરું મજબૂત જોરાવર થાય એમ ધારે છે કે શું ?

(૮) ભારેવાઈ સ્ત્રીઓને સારા સારા મિષ્ટાન મલિદા વગેરે ભારે ચીજો ખુબ ખવરાવવામાં આવે છે તેથી કશો ફાયદો થતો નથી, પણ ઉલટું તેથી પેટમાંનાં છોકરાંનું અનિષ્ટ થાય છે.

વ.—શું કહો છો ? એમ છે ત્યારે તો તમે મારી એક બહુજ મોટી ભૂલ સુધારી દીધી, હો.

લ.—કોઈ પણ ભારે ચીજ ખવરાવવી સારી નથી, તેમ મોટી રાત્રે ખવરાવવું એ પણ સાફ નથી. પેટમાં પીડા કરે એવી કોઈ પણ ચીજ મોતીને ખાવા આપશો નહિ. પેટમાં પીડા થવી એ બહુજ નુકશાનકારક છે. એવી પીડાનો વધારો થયાથી ગર્ભપાત થઈ જાય.

વ.—પેટમાં પીડા થયાથી જ્યારે પ્રસવ વેદનાના જેવું દુઃખ થઈ આવે એમ કહો છો, ત્યારે પછી એવી પીડા વધી પડ્યાથી ગર્ભપાત થાય એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? એ વાત તો મેં બરાબર યાદ રાખી છે. જે ખાધાથી પેટમાં પીડા થાય તેવી ચીજને આડે પણ મોતીને નહિ ઉતરવા દઉં.

લ.—ત્યાર પછી વળી કહું છું તે સાંભળો.

(૯) કોઈ કેઈને સવારમાં સુતી ઊઠે કે તરતજ ખુબ ભૂખ લાગે છે. તમારી મોતીને જો એમ થતું હોય, તો પેટમાં પીડા ન કરે એવું કંઈ ખાવાને તેને આપજો કેમકે ભૂખી રાખવાથી પણ ધણું નુકશાન થાય છે.

વ.—જો આ દશા ! આપણી ભારેવાઈ સ્ત્રીઓ પાછી લાગી ભૂખે ખાય એવી છે ખરીને ? વ્રત ઉપવાસ વગેરેના નિમિત્તે મહિનામાં ચાર પાંચ અપવાસ અથવા લાંધણો તો તેઓ કરવાનીજ ?

લ.—શું કહો છો ? અપવાસ કર્યાથી પેટમાંનું છોકરું દુઃખી થાય છે, તે વાત શું ભારેવાઈ સ્ત્રીઓ જાણતી નથી ? ગર્ભિણીનું શરીર સાજું તાજું હોય તોજ તેના પેટમાંનું છોકરું પણ સાજું તાજું રહેતે.

વ.—એમાં વળી ખોટું શું ?

લ.—ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓએ એટલી વાત ખૂબ યાદ રાખવી કે તેમનાં પોતાનાં શરીરની સંભાળ રાખ્યાથી પેટમાંના છોકરાંની સંભાળ રહેશે. એવી સ્ત્રી જો પ્રસવ થતાં સુધીના સઘળા દિવસ એશ સાજા

તાજી શરીરે કાઢે, તો તેના પેટમાંનું છોકરું કેવું રૂઝપુટ અને સાબુ તાજું રહે, તે કહી શકતી નથી. વળી સાંભળો.

(૧૦) સવારે સૂતાં ઉઠતી વખતે જો શરીર મતાલાં નાંખે એટલે ભાગ્યા તુર્યા જેવું જણાય, તો પથારીમાંથી ઉઠ્યાની જરાવાર પહેલાં થોડુંક દૂધ પીને પછી ઉઠવું. કેમ સાંભળો છો ને, આ બધા નિયમો જે હું કહું છું તે?

વ.—હા, હા, સાંભળતી નથી તો બીજું શું કહું છું?

લ.—વારું, સારે કહે જોઈએ, કેટલા નિયમ મેં કહ્યા છે?

વ.—એકંદર નવદશ.

લ.—ખરી વાત, તમે મન દબને સાંભળો છો તો ખરાં. વારું, આગળ સાંભળો.

(૧૧) મોતીને પહેરવાનાં લુગડાંલત્તાં ખરાખર સાફ-સૂકું રાખવાને કહો, વળી કપડાં કસીને એટલે તંગ પહેરવા ન દેશો, ગર્ભવાળી સ્ત્રીએ ખુબ ઢીલાં કપડાં પહેરવા જોઈએ. વળી કોઈપણ કપડું જરાપણ ભીનું રહે નહિ. સારાં સૂકાં કપડાં પહેરવાં જોઈએ.

(૧૨) બહુ પરિશ્રમ કરવા દેશો નહિ પણ ઓમ કહ્યાથી પાછી છેક બેસી પણ ન રહે.

વ.—વારું, જો કદિ હું તેને કામ કરવા ન દેઉં, તો તેથી શું કાંઈ નુકશાન છે?

લ.—હા, નિરંતર બેસી રહ્યાથી શરીર હરામ હાડકાનું થઈ જાય. છે અને તેમ થયાથી જાણતાં દુઃખ પામેછે, જે સ્ત્રી ગર્ભ રહ્યા પછી ખરાખર નિયમિત પરિશ્રમ કરતી રહે છે, તે બેશક સુખ શાતામાં રહે છે, તેના પેટમાંનું છોકરું પણ સાબૂં તાજૂં રહેછે અને જાણતી વખતે કદ પામતી નથી.

વ.—ત્યારે તો દહાડાવાળી સ્ત્રીને રોજ નિયમિત શ્રમ કરવા દેવાની બહુજ અગત્ય દેખાય છે!

લ.—હા, અગત્ય છેજ તો, નિયમિત શ્રમ કર્યાથી શરીર સખળ રહે છે. અને શરીર સખળ અને વશ રહ્યાથી ગર્ભવાળી સ્ત્રીના સહજ છુટા છેડા થઈ શકે છે.

લ.—આપણા ધરધંધાનાં સધળાં કામ-કાજ કર્યાથી પણ નિયમિત શ્રમ કર્યો તો કહેવાય. કેમ નહિ ?

લ.—નહિ કેમ ? ધરનાં નિયમિત કામ કર્યાથી તો આપણી વડુ બેટીઓ ગમે તેવું ટાઢું શીળું ખાધાં છતાં પણ ટકી શકે છે. તેમને પછી બીજી કોઈ રીતનો શ્રમ કરવાની કશી જરૂર નથી. પણ જેઓને ત્યાં કામ કરનાર ચાકર ચાકરડીઓ હાજરને હાજર હોય છે તેઓએ શરીરને કસતાં રહેવું જોઈએ. નહિ તો જાણતી વખતે ચાકર ચાકરડીઓ તેને કશા કામમાં આવી શક્તી નથી. ચાકર ચાકરડીઓ તે વખતે થતું કશું કપાડી લેવાનાં હતાં કે ? ગર્ભ રહ્યા બાદ જે સ્ત્રી શરીરને કસતી રહીને પોતાને વશ રાખે છે, તેજ જીતે છે. એટલે દાયણુ જઈ પહોંચતામાં તો તે છુટા છેડા કરી બેસે છે, અને જે સ્ત્રી ગર્ભ રહ્યાથી એમ માને છે કે કામ કરશું તો પછી તે હમેશાં કપાળે ચોટશે અથવા બેજીવસોતી કામ કર્યાથી કરમાઈ જવાશે તેના તો બારજ વાગી જાય છે. તાણખેંચ કરીને જાણ્યા સિવાય તેના છુટા છેડા થઈ શકતા નથી.

વ.—એ વાત તો બરાબર મારા સમજ્યામાં આવી. હવે વધારે સમજાવવું નહિ પડે. એવાં કારણથીજ ગૃહસ્થ લોકોની વડુ દીકરીઓના કરતાં ગરીબ લોકોની વડુ દીકરીઓ જાણતી વખતે બહુ ઓછી કટાય છે.

લ.—બહુ સારી વાત, ખરેખરી વાત કહી, અમારી વડુ છોકરીઓ જાણતી વખતે ઘણું કરીને કાંઈપણ કટાતી નથી. પછી અનાડી દાયણુના દોષથી એકાદને વખતે કાંઈ કટ ભોગવવું પડે છે, તે વાત જુદી છે.

વ.—તમારી વડુ દીકરીઓની તો એવી વાત તમે કહી. પણ

અમારી વહુ દીકરીઓની વાત એટલે તેમની શી દશા થાય છે તે સાંભળો તો તમારી અકલ ગુમ થઈ જાય ?

લ.—તે સાંભળવી પડે શા માટે ? રોજ જે નજરે જોવામાં આવે છે તે વાત સાંભળવાની જરૂર શી છે ? તમારી વહુ દીકરીઓને જણાવતાં જણાવતાં તો મારા માથાનો પરસેવો પગ સુધી ઉતરે છે. કેવળ બેઠે બેઠે ખાધા કરે—તણખલું તોડીને કડકા સરખાએ ના કરે—એથી શું અંગમાં જોર આવે કે શરીર વશ રહી શકે ? ઉલટા તેમના પુરૂષો તો કંઈક એકાદ કામકાજ કરે છે. અહિં તહિં આવે છે જાય છે, પરંતુ એવી બેઠીખાકી સ્ત્રીઓ તો નીચી પણ નમતી નથી.

વ.—ત્યારે જણતી વેળાએ તેમની દુર્દશા પણ તેવીજ થાય છે ને !

લ.—દુર્દશા તે પછી ન થાય ? હળુ પણ શું થયું છે ? બેઠાં બેઠાં ખૂટ મોજાને ગલપટા ભર્યા કરેને ! આજકાલની બાયડીઓ એવી નકામીજ થઈ પડી છે ને ! આગળ મેં જોયું છે કે તમારા ગૃહસ્થ લોકોના ઘરમાં એક (ઘરરખું) બેઠું હોય તો ઘરના કામકાજને સાફ પુરૂષોને કંઈ ફિકર રાખવી પડતી નહોતી. પણ હાલમાં તેનાથી બરાબર વિલટુંજ જોવામાં આવે છે. જેમને સાફ ખાવા પીવાનું ને ઓઢવા પહેરવાનું મળતું નથી, તેમને પણ બાઈડીઓને સાફ નોકર ચાકર રાખવા પડે છે. આજકાલ જોઈએ છીએ તો, ગૃહસ્થ લોકોના ઘરમાં બાયડીઓને સાફજ ઘરના પુરૂષો માર્યા માર્યા કરે છે. ઘણી તો મહિને દહાડે દસ રૂપરડી પણ પેદા કરી શકતો ન હોય, પણ બાઈડીની સાહેબીની સાફ નિત્યના બાર આનાના પૈસા ખર્ચ કર્યા વિના છુટકો થતો નથી.

વ.—તમે તો બહુ જખરાં દેખાઓ છો ને ! આટલી બધી ખબર પણ રાખો છો !

લ.—ખબર ન રાખીએ તો ચાલે કેમ ? હું તો એમજ જોઉં છું કે તમારા ગૃહસ્થ અને આખરદાર ગણાતા લોકોના ઘરમાંજ આજ-

કાલ ધણી તાણમ-તાણા ચાલે છે. પૈસાની બહુ બીડ પડે છે.

વ.—એવી બીડ વેઠવી પડે છે, તે શું કેવળ તેઓની ખામડી-ઓને લીધેજ, એમ તમારું ધારવું છે ?

લ.—તેમ નહિ તો ખીજું શું ? અમારાં લોકનાં ધરનાં બૈરાંઓ પુરૂષોને જેવી મદદ કરે છે, તેવી મદદ તમે તમારા ધરમાં કરો. અને પછી જીઓ કે એવી બીડ કેમ રહી શકે છે ? બહાર ગયા આવ્યા વિના ધરની અંદર રહીને પણ તમે શું તમારા આદમીઓને મદદ કરી શકો નહિ ? પણ તમારે તો ધરમાં રાંધવા સીંધવાને સારૂ પણ મહિનાદાર રસોઈઓ કે રસોઈયણુ જોઈએ. અને જે કામ તમે સહેજ નભાવે-રમતાં રમતાં-કરી શકો, તેવાં કામકાજ કરવાને સારૂ પણ તમારે ચાકર ચાકરડીઓની જરૂર પડે, એમાં પછી પુરૂષોનો દોષ શો કહાડી શકાય ? તે બિચારા તમારાં ચાકર નફરોના મુસારાની જોગવાઈ કરે, કે તમારા અન્નવસ્ત્રાદિનું પૂરું કરે ?

લ.—એ વાત તો તમે ખરી કહી, બેન ! અમારી વહુ ખેટીઓ એ બધી બાબતોના વિચાર કરી પોતાના ઓરડા તપાસીને એટલે ગુંબજ કટલી છે તે સમજીને કામ કરે તો બહુ સાઈ થાય વાઈ. હવે ખીજું જે કહેવાનું હોય તે કહો.

લ.—હા, કહું છું. (૧૩) કોઈ કોઈ સ્ત્રીના પેટની ચામડી ઢીલી-કુલતી રહે છે. તેવી સ્ત્રીને દહાડા રહે છે ત્યારે તેનું પેટ કુલતી પડે છે, અને એમ પેટ કુલતી પડ્યાથી તેને ખીડા જેવું થાય છે. તેથી મોતીને જે એમ જણાય, તો એક લુગડાવતી તેના પેટને-કુલતા ભાગને-ઊંચકીને બાંધી રાખવાને કહેજો. એમ બાંધી રાખ્યાથી પછી કશું કષ્ટ નહિ પડે. વળી કોઈ કોઈ પેહેલોડી ભારેવાઈ ખામડીનું પેટ જેમ જેમ વધતું જાય છે તેમ તેમ તેના પેટની ચામડી તણાઈને ચિરાય ચિરાય એમ થયા કરે છે. એથી પણ તેને બહુ દુઃખ થાય છે.

વ.—એમકે ? ત્યારે મોતીને પણ શું એમ થશે, બેન ?

લ.—વખતે થાય પણ ખરું.

વ.—કદિ એમ થાય તો શું કરવું ?

લ.—થાય તો તેમાં શી હરકત છે ? જરાક કોપરેલ તેલ લઈને આરતે આરતે—ધીમે હાથે—તેના પેટ ઉપર લગાડી દેવું, એટલે એની પીડા મટી જશે. અને જો કદાપિ થાનમાં બહુ પીડા થાય—ધાવણ ભરાયાથી કાઠું કાઠું થઈ પીડા કરે—તોપણ તેલ ગરમ કરીને તેના ઉપર માલિસ કરવાનું એટલે યોગવાનું—કહેજો.

વ.—બહુ સારી વાત. આ બધું જાણી રાખવું જોઈએ. વારું, આગળ કહો; હવે બીજા કેટલા નિયમો કહેશો ?

લ.—અસ, હવે માત્ર એજ બાકી છે. પણ એ છેલ્લા એ નિયમો ખૂબ યાદ રાખજો હો.

વ.—કેમ, આગળ કહી ગયાં તે નિયમો શું બહુ કામના નથી ?

લ.—કામના નથી એમ ન ધારતાં. જેને નિયમ કહું છું તે બધાએ યાદ રાખવા જોઈએ, અને તે પ્રમાણે વર્તવું પણ જોઈએ. તોપણ આ છેલ્લા જે એ નિયમો કહું છું તે ખૂબ ધ્યાન રાખીને સાંભળો, એમ મારું કહેવું છે.

વ.—ઓ મા ! એ તો કેમ નહિ સાંભળું ? તમે જેને કહેશો તે બધું એ સાંભળીશ.

લ.—ત્યારે કહું છું, સાંભળો.

(૧૪) માતીને કોઈ ઠંકાણે એકલી જવા દેશો નહિ.

વ.—કેમ એન ! તેમાં શું કાંઈ હરકત જેવું છે ?

લ.—હરકત જેવું તો કાંઈએ નથી, પણ વખતે બહીને ઝબકે માટે કહું છું.

વ.—બહીવું, ઝબકવું, એ શું નુકશાન કરનારું છે ?

લ.—બહીવું ઝબકવું એ કાંઈ જેવું તેવું નુકશાન કરનારું નથી. બહીવાથી પેટમાંના છોકરાની જેવી ખરાબી થાય છે, તેવીજ પેટવાળા (ગર્ભવંતી) બાઈડીની પણ ખરાબી થાય છે.

વ.—શું કહો છો? સાંભળીનેજ થયરી જવાય છે. ત્યારે કહેને એન, ભારેવાઈ બાઈડી બહીને ઝખડે તો તેથી તેને શું તુકસાન થઈ શકે?

લ.—કોઈ ભારેવાઈ સ્ત્રી જે એકદમ બહુ બહીને ખૂબ ડરી જઈ ઝખડી ઉડે તો પછી પૂછવુંજ શું? એવી બીકને લીધે જે ધક્કો લાગે તેનાથીજ તેના પેટમાનું છોકરું પૂરું થઈ જાય, (મરી જાય,) અને પછી કાંતો તેજ દિવસે અથવા એકાદ દિવસ પછી તેનો ગર્ભ-સ્ત્રાવ થઈ જાય. વળી એટલુંજ નહિ પણ એ ગર્ભસ્ત્રાવ થવાની સાથેજ અથવા વખતે એ દિવસ પછીથી એ સ્ત્રીનું પણ મૃત્યુ થઈ જાય.

વ.—ઓ બાપરે! શું કહો છો? કેવી સત્યાનાશની પાટી! સાંભળતાંજ જાણે મારી નાડી બંધ પડી ગઈ! એટલા માટેજ ત્યારે ઘરની આધેડ સ્ત્રીઓ ભારેવાઈ વહુ એટીને કોઈ ઠેકાણે એકલી જવા દેતી નહિ હોય, એમ લાગે છે.

લ.—તેમ નહિ તો બીજું શું? તે સિવાય ભય પામ્યાથી ગર્ભ-વાળી સ્ત્રીને ભારે રોગ પણ થઈ શકે છે. અને તેના પેટમાનું છોકરું પણ જડ થઈ જાય છે.

વ.—જડ કેને કહે છે, એન?

લ.—જે સારી રીતે હાલી ચાલી શકે નહિ, અને જ્યાં રાખીએ ત્યાંજ પડી રહે, તેને જડ કહે છે.

વ.—ખરી વાત. ત્યારે તો મારી મોતીને હું કોઈ પણ ઠેકાણે એકલી જવા દઈશ નહિ બા. વારં બીજું શું કરવું, તે કહો.

લ.—(૧૫) વળી જે ઠેકાણે ચેપી રોગ હોય, તેવે ઠેકાણે કદિ પણ ન જવું.

વ.—ચેપી રોગ એટલે શું, એન?

લ.—ચેપી રોગ કેને કહે છે તે પણ તમે જાણતાં નથી? સ્પર્શસ્પર્શથી જે રોગ થાય તેને ચેપી રોગ કહે છે. શીતળા અથવા એડી બગિયાને ચેપી રોગ કહે છે. ક્ષય, દમ, પણ એક ચેપી રોગ

છે. એવા રોગવાળાની પાસે ગયાથી અથવા તેને સ્પર્શસ્પર્શ કર્યાથી, સારા સાળ માણસને પણ એ રોગ થાય છે.

વ.—હીક, ત્યારે ગર્ભવાળી સ્ત્રીને શીતળા કે દમ કે ક્ષયનો રોગ થાય તો તેથી તેને શું હરકત અથવા દુઃખ થાય ?

લ.—શીતળા નીકળ્યાથી ગર્ભવાળી સ્ત્રી જે કદિ કોઇ પણ પ્રકારે અચી જાય, તોપણ તેના પેટમાંનું છોકરું તો અથવા ન પામે. એટલા માટે ભારેવાઈ બાઈડીને શીતળાનો રોગ થયાથી તેનો ગર્ભપાત થાયજ થાય.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો એ બડો પાણી-બહુજ નકારો રોગ.

લ.—ઓહો ! મને બહુજ મોડુંજ થઈ ગયું ને ! હવે તો હું ખોટી નહિ થઈ શકું.

વ.—અરે બેસો બેસો, જવાય છે. બીજું જેને કહેવાનું હોય તે કહીને જાઓ.

લ.—તમારા પેટમાં ટાઢક હોય એમ લાગે છે; તમે ખાઈપીને નીરાંતવાં થઈ બેઠાં લાગો છો.

વ.—અરે, પેટમાં ટાઢક તે શાની, બેન ! હજી તો રાંધવા પણ માંડ્યું નથી.

લ.—શું કહો છો ? આજ આટલું બધું મોડું કેમ થયું ?

વ.—એમજ થયું. કામકાજ કરતાં કરતાં વેળા વટી ગઈ. (મોડું થઈ ગયું.)

લ.—હીક ત્યારે, થોડુંક વધારે કહું છું.

(૧૬) અરે હા, હીક વાત યાદ આવી. તમારા મહેલના પાડામાં કોઈ પાડપડોશીની વહુ બેટી જે માતીના પહેલી જણે, તો તેને પ્રસવ થવાની વેળાએ તેના મુલાવડના ઓરડામાં માતીને જવા દેશો નહિ.

વ.—કેમ વાંડું. ત્યાં જવામાં કાંઈ હરકત કે નુકશાન છે ?

લ.—હરકત નથી કેમ ?

વ.—શી હરકત છે, કહોને બેન ?

લ.—પ્રસવ થતી વખતનું દુઃખ દરદ જોયાથી મનમાં બહુ ભય ઉપજે છે. એવો ભય ઉપજવો એ સારી વાત નથી. મોતીના મનમાં જો એવો ભય એમને એમ બરાબર ઠસી રહેશે તો જાણતી વખતે તે કષ્ટશે.

વ.—ઓ બાપરે ! ત્યારે તો એને હવે કાંઈ ઠેકાણે કદિપણ જવા નહિ દેઉં.

લ.—હા, એમજ કરવું જોઈએ. વાડ, મોતી છેલવેલી જે દહાડે નાહી હોય, તે દહાડો બરાબર યાદ રાખવાને તેને કહેજો.

વ.—કેમ વાડ, તે દિવસ યાદ રાખ્યાથી શું થશે.

લ.—તે કહું છું. મહિને મહિને જે વખતે અટકાવ આવે છે, તે પ્રમાણે ગર્ભ રહ્યા પછી પણ એ વખતે (એ દિવસે) અટકાવ આવવાના જેવું શરીરને અસુખ થતું રહે છે. ભારેવાઈ સ્ત્રીઓ એ વાત બરાબર સમજી શકતી નથી, પણ એવે વખતે જો કાંઈ આધું પાછું થાય, બરાબર સાચવીને એ ત્રણ-ચાર દિવસ કાઢવામાં ન આવે તો ગર્ભપાત થઈ જાય છે.

વ.—આધું પાછું તે શી રીતે, અને સાચવવાનું તે શું ?

લ.—વધારે ચાલવું કે જાદે હર-ફર કરવું, અથવા વધારે શ્રમ પહોંચે, મહેનત પડે, એવું કાંઈ કામ-કાજ કરવું, તે આધું પાછું; અને એમ ન થાય તેની કાળજી રાખવી તે સાચવવું, વધારે બીજું એમાં શું છે ?

વ.—બહુ સાફ, એ વખત-એ છેલા અભડાયાનો દિવસ, યાદ રાખવાને તેને કહીશ.

લ.—(૧૮) જે સ્ત્રીઓ મહિને મહિને (અટકાવને વખતે) બાધકની પીડા ભોગવ્યા કરતી હોય, તેમણે ગર્ભ રહે ત્યારે એ સમયે વિશેષ સાવધાનીથી રહેવું જોઈએ.

વ.—કેમ, ત્યારે તો, ગર્ભ રહ્યાથી તેમની બાધકની પીડા ભુલાવે

પડતી નહી હોય (એટલે ગર્ભ રહીને અટકાવ બંધ થયા છતાં પણ એ પીડા થતી હશે ? એમ લાગે છે.

લ.—હા, એમ કહીએ તો તે બહુ ખોટું ન ગણાય. સહેજ-સાજ કારણથી પણ એ વખતે એના જેવી પીડા થઈ આવે છે, અને તે પછી ગર્ભનો નાશ કરે છે, ત્યારે શાંત પડે છે.

વ.—હીક કહો છો. એ વાત માનવા ભ્રમ છે ખરી. કેમકે અમારા આ મહોલામાંજ એક હજમની એક બાયડીને ઉપરા-ઉપરી ચાર વાર ગર્ભપાત થયેલો મેં મારી નજરે જોયો છે. અને કેવી રીતની બાધકની પીડા હતી, તેતો કાંઈ તમે જાણતાં નથી એમ નથી. તમેજ આપડ આપીને એની એ પીડા મટાડી દીધી હતી.

લ.—તેથીજ કહું છું કે, બાધકની પીડા એ કાંઈ સારો રોગ નથી. કારણ કે એવી પીડા હોય તો ગર્ભ રહેતો નથી. અને કદાપિ પીડા શમી કે મટી જઈને ગર્ભ રહે, તો પણ પૂરા મહિના થતાં સુધી એ ગર્ભ આબાદ-સચવાઈ રહેવો બહુ કઠણ છે.

વ.—હા, તેમજ હશે. હીક ત્યારે તમારા નિયમો હવે પૂરા થઈ રહ્યા કે નહિ ?

લ.—હા, પૂરા થયા નહિ તો શું ! હવે ફક્ત બીજી એક વાત કહેવાની બાકી છે, તે કહું એટલે પાર પત્યું.

વ.—તે કહો ત્યારે, સાંભળી લેઉં.

લ.—(૧૯) પહેલા ત્રણ મહિના માત્રની બહુ સાવ-એતીથી રાખવાની જરૂર છે.

વ.—કેમ; એન, કેમ ?

લ.—કેમ, તે કહું છું. એ વાત તો તમે જાણતાં હશે કે જેટલા ગર્ભપાત થાય છે, તે ઘણું ખર્ચ ત્રણ માસની અંદરજ થતા રહે છે. ત્રણ મહિના પછી ગર્ભનો નાશ થવાની બહુ બીક રહેતી નથી.

વ.—શું કહો છો ? પાંચ છ મહિને પણ ગર્ભપાત થાય છે.

લ.—નથી થતા એમ કાંઈ હું કહેતી નથી. તો પણ ઘણું ખર્ચ તો ત્રણ મહિનેજ ગર્ભપાત થતા રહે છે. વળી છ માસે જે

ગર્ભપાત થાય છે એમ કહો છો, તે કાંઈ ગર્ભપાત કહેવાતો નથી.

વ.—કેમ ?

લ.—એ છોકરાં વખતે બચી જાય છે. અને છોકરાં થઈને બચવા પામે તેને પછી ગર્ભનો નાશ અથવા ગર્ભપાત થયો એમ કેમ કરીને કહી શકાય ?

વ.—પૂરા છ મહિને છોકરું થાય તો તે શું બચે કે ?

લ.—હા, બચે પણ ઘણી કોશિશ કરવી પડે.

વ.—કોશિશ તો અવશ્ય કરવીજ નોંધએ. એમ ન કરે તો એવું કાચું છોકરું બચી શકે શી રીતે ?

લ.—સાતમે મહિને અને આઠમે મહિને જે છોકરાં અવતરે છે તે બેશક બચી શકે છે, એ વાત તો જાણો છો ને ?

વ.—હા, આઠ મહિનાનાં છોકરાં તો કેટલાંએ છે તે જ્ઞેયાં છે. પણ છઠ્ઠે મહિને અવતરેલું છોકરું જ્યારે બચવા પામે છે, એતો કાંઈ જાણવામાં નહોતું. અને છ મહિને અવતરેલું છોકરું જ્યારે બચી શકે છે, ત્યારે સાતમે મહિને થએલું છોકરું હવે, એમાં તો આશ્ચર્યજ શું છે? પણ હવે તો તમે જાઓ, ઘણીવાર થયાં જાઉં જાઉં કરી રહ્યાં છો, અને વેળા પણ થઈ ગઈ છે. હું પણ ઉડી—રાંધવા સિંધવાતું કરું.

લ.—હા, ત્યારે હવે હું જાઉં છું. જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે મને ખબર આપજો. હું તેજ વખતે આવીને ઉભી રહીશ.

વ.—ખડુ સાઈં બેન ! મારી મોતી નિર્વોધે જાણશે તો તમને સારી રીતે ખુશી કરીશ.

લ.—તે વિષેની કાંઈ ચિન્તા નથી. પણ અરે ! વાહ ! વાહ માઈં મન આવું ભૂલકણું થઈ ગયું છે.

વ.—કેમ, કેમ ? આટલી વારમાં વળી શું ભૂલી ગયાં ?

લ.—મેં તમને માત્ર એટલુંજ કહ્યું છે કે, પહેલાં ત્રણ મહિના સુધી મોતીને ખૂબ સાવધાનીથી રાખજો, પણ એ સાવધાની તે કેવી કેવી રીતની, તે તો કાંઈ કહ્યુંજ નથી.

વ.—ખરી વાત. હું પણ એ વાત તમને પૂછવી બૂલીજ ગઈ. ઠીક થયું, હવે કહો, એટલે પત્યું.

લ.—પહેલા ત્રણ મહિનાવાળી સ્ત્રી સાચવી સાચવીને જ આવ કરે, તો બહુ સાઈ થાય, કોઈ ઠેકાણે જતાં પગ લપસી પડે કે મરડાઈ જાય, અથવા પડી જઈને પછડાય; અથવા કોઈ ભારે ચીજ એકદમ જોર કરીને ઊંચકે, એ બહુજ હાનિકારક છે. તેમજ સીડી અથવા નીસચણીપર થઈને હમેશાં વારે વારે ચઢ ઉતર કરવું—એ પણ ભારે નુકશાન કરનાર છે; એથી ગર્ભપાત થઈ જાય છે અને એમ ક્યારેય ધણીક ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓના ગર્ભપાત થયેલા મેં જોયા છે.

મને ખરાબર યાદ છે કે, તળાઈ ઓશિકાં સુદ્ધાં એક ખાટલામાંથી ખસી પડ્યાથી મજમુંદારની વહુનો ગર્ભપાત થયો હતો. વળી ગાડીમાં કે ડોળીમાં બેસીને પણ ત્રણ માસની અંદર ઘણે દૂર સુધી જવું આવવું તે સાઈ નથી.

વ.—વારું, ત્યારે અમારી ભારેવાઈ ખાઈડીઓ જે સાસરેથી પીયર જ આવ કરે છે, તે પણ શું સાઈ નથી કે ?

લ.—સાઈ તો નથીજ. ત્રણ માસની અંદર કોઈપણ દરને ઠેકાણે જવું આવવું સલામતીભરેલું નથી. એવાં એવાં કારણોથી ગર્ભપાત થાય છે.

વ.—જ્યારે ગર્ભવાળી સ્ત્રીને કોઈ ઠેકાણે મોકલવી હોય તો શું ત્રણ માસ થઈ ગયા પછી મોકલવી જોઈએ ?

લ.—હા, જે ખરેખરી જરૂરજ હોય, તો ચોથે મહિને મોકલવી.

વ.—પણ ચોથો મહિનો તો બેકા મહિનો ગણાય એટલે એવા બેકાના મહિનામાં તો વહુ દીકરીને કોઈ ઠેકાણે મોકલાય નહિ.

લ.—તે અડચણ લેવાતી હોયતો પાંચમે મહિને મોકલવી, તેમાં કાંઈ વાંધો નહિને !

વ.—ના, ત્યારે તો કાંઈ હરકત નહિ. ઠીક, ત્યારે હવે તમે જાઓ, બેન, તમને બહુ ખોટી કથા.

પ્રકરણ ૨ જી.

દાઘયણ કેવી હોવી જોઈએ.

મોતી.—બા, મને બહુ અસુખ થાય છે.

વ.—કેવી રીતનું અસુખ થાય છે તે મને કહે જોઈએ.

મો.—સવારમાં ઉઠી ઉઠતી વખતે કોણ જાણે શુંએ કાંઈક થાય છે કે તે હું કહી શકતી નથી. એકાએક શરીર જાણે છેક મતાલાં નાંખે છે—ફાટ ફાટ થાય છે, અને કાંઈ પણ સાંડે લાગતું નથી.

વ.—ઠીક છે; હવેથી સવારે પથારીમાંથી ઉઠતાં પહેલાં થોડુંક ગરમ કરેલું દૂધ પીને પછી ઉઠવું જોઈએ.

મો.—કેમ, એમ ક્યાંથી શું શરીર ફાટફાટ નહિ થાય વાં?

વ.—શરીર ફાટ ફાટ થતું છેક બંધ થઈ જશે એમ તો કાંઈ હું કહી શકતી નથી, તોપણ એવું અસુખ ઘણું ઓછું થઈ જશે ખરું.

મો.—અરે બા? થોડું ઘણું ઓછું થઈ જાય તો જાણે બચી.

વ.—જરૂર થોડું ઘણું તો ઓછું થઈ જશે, બેન.

મો.—તો તો બહુ સાંડે, એમ કરવામાં મને કશી અડચણ નથી એ કરવું તો બહુ સહેલું છે.

વ.—(બીજે દીવસે સવારે) કેમ બેટા મોતી, આજ કેમ છે?

મો.—રોજના કરતાં તો આજ મને ઘણું સાંડે લાગે છે, બા.

વ.—ત્યારે બીજું શું જોઈએ? એજ ઉપાય રોજ કરતી રહેજો.

સમજીને?

મો.—હા, બા, એ તે વળી કહેવું પડશે કે?

વ.—તને જ્યારે જે અસુખ થાય, તે તરત મને કહી દેજો. મેં દાઘયણની પાસેથી બહુચે જાણી શીખી લીધું છે.

મો.—દાઘયણ પાસેથી, બા?

વ.—કેમ, પેલી લક્ષ્મી.

મો.—લક્ષ્મી શું સારી હોંશીયાર છે ?

વ.—હોંશીયાર નહિ તો વળી શું ? એના જેવી દાઢયણ ખીજ કોઈ પણ આપણા આ દેશભરમાં છે કે ? એ લક્ષ્મી આપણે અહીંયાં છે તેથી તો બધાનો બચાવ થાય છે, નહિ તો ફિકર, કરી કરીને મરવું પડત.

મો.—કેમ ? ફિકર શાની ?

વ.—શાની ફિકર તે તું હમણું શું સમજી શકે ? જ્યારે જરૂર પડશે ત્યારે જાણ્યામાં આવશે. (ઠોકર વાગશે ત્યારે સમજણ પડશે.)

મો.—એ લક્ષ્મીમાં શું એટલા બધા ગુણ છે ?

વ.—એ વાત શું તું આટલા દહાડા જાણતી નહોતી ? એતો પહેલાં દાકતર સાહેબની આયા હતી. તેમને ત્યાં રહીને તેમનાં છોકરાં ઈયાંને સાચવતી ને ઉછેરતી. દાકતર સાહેબ એ બધી બાબતમાં (દાઢયણના કામમાં) બહુ કામેલ પંડિત હતા, અને તેમણે જ બહુ બહુ પરિશ્રમ અને કોશેશ કરી કરીને લક્ષ્મીને એ બધું બરાબર શીખવ્યું છે. દેશ દેશાન્તરનાં કેટલાએ મોટા મોટા માણસો મ્હોં માગ્યા રૂપીઆ આપીને એને પોતાને ત્યાં તેડી જાય છે. એના હાથે કોણ જાણે કેવેએ ચશ છે કે તેના જતા માત્રમાં ગર્ભવાળી સ્ત્રીના છુટા છેડા થઈ જાય છે.

મો.—શું કહેછ, બા ! એ લક્ષ્મી એવી ખબડદાર છે ? વાઈ, હેં બા, એ શું આપણી જાતની બાઈડી છે ?

વ.—એ આપણી જાતની બાઈડી તો નથી ખરી, પણ વહેવારમાં —વર્તણૂકમાં—બામણ વાણિયાની બાઈડીને પણ હરાવી દે એવી છે. એ છે તો મદ્રાસી ખ્રિસ્તીની જાતની પણ જાતની હલકી હોવાથી શું થઈ ગયું ? એના ગુણ તો કાંઈ હલકા નથી ! એનામાં ગુણ છે ત્યારે તો લોક એનો આટલો બધો આદરભાવ કરે છે ને ? નહિતો ખીજ મદ્રાસી ખ્રિસ્તીની જાતની બાઈડીઓ ઘણીએ છે, તેમના સામું કેમ કોઈ જોતું નથી ?

મો.—એ વાત તો ખરી છે, બા.

વ. — હાલ આપણા દેશમાં જેટલી દાયણો છે, તે બધીએ જો લક્ષ્મીના જેવી હોય, તો પછી વહુ બેટીઓ જણતી વખતે આટલી બધી કષ્ટાયજ નહિ. અને સુવાવડમાં જ આટલાં બધાં છોકરાં જે પાછાં થાય છે તે પણ મરવા ન પામે. એ નુકસાન શું ઓછું થાય છે કે ? પણ આપણા આદમીઓને તો પ્રસવવેદના કાંઈ સહન કરવી પડતી નથી; એટલે તેઓ તો જેવી તેવી ગમે તે એક દાઢયણને તેડી લાવીને આધા ખશી જાય છે. પછી આપણે મરીશું કે બચીશું, તેની ખબર કોણ કાઢે છે ?

મો. — વારૂ બા, બધી દાઢયણો લક્ષ્મીના જેવી શી રીતે થઈ શકે ?

વ. — કેમ, તેમને શીખવવામાં આવે તો તેઓ પણ શું શીખી શકે નહિ કે ?

મો. — પણ એમને શીખવે કોણ ? અને કેમ કરીને શીખવી શકે ?

વ. — હવે તો તેમને શીખવવાનો સારો ઉપાય થયેલો છે આજ કાલ બાઈડીઓ લખતાં વાંચતાં તો શીખે છે. તેથી તેઓ જો મન પર લે તો પોતે પોતાની મેજેજ દાયણને સારી રીતે શીખવી શકે.

મો. — બાઈડીઓ લખતાં વાંચતાં શીખે છે તો ખરી, પરંતુ દાઢયણને શીખવવાની ચોપડી ક્યાં છે ? ચોપડી વીના તો કાંઈ તેમનાથી શીખવી શકાય નહિ ને ? અને કદાપિ ચોપડી હોય, તોપણ તેઓ કેમ કરીને શીખવી શકે ? દાઢયણને લખતાં વાંચતાં ન આવડતું હોય તો પછી તેને શી રીતે શીખવે ?

વ. — દાઢયણોને લખતાં વાંચતાં આવડતું ન હોય તોપણ તેઓને શીખવી શકાય તો ખરું.

મો. — શી રીતે શીખવી શકાય ?

વ. — જે બાઈડીઓને લખતાં વાંચતાં આવડે છે તેઓ ચોપડીમાં જોઈ જોઈને વાંચી સંભળાવે છે તોપણ દાઢયણો તો સાંભળીને શીખી શકે. તેમનો ધંધો જ એ રહ્યો કેની ? વળી એવી કોઈ એક ચોપડી મળી આવે તો તે વાંચી સમજીને આપણે પોતે પણ દાઢયણના

જેવી થઈ શકીએ. પરંતુ એવી જાતની ચોપડી હાલ મળે છે ક્યાં ?

મો.—ખોળ કરીએ તો મળી આવે તો ખરી, એમ લાગે છે. આજ કાલ આટલી બધી ચોપડીઓ બની છે, તેમાં એવી ખરા અપ-ની ચોપડી આજ સુધીમાં કોઈએ તૈયાર કરી નહિ હોય ?

વ.—હશે, એ વાત હમણું રહેવાદે. વેળા થઈ ગઈ છે, ચાલ હવે નાહાવાને સાર જઈએ.

મો.—હા, ચાલ બા.

પ્રકરણ ૩ જી.

સુવાવડના ઓરડાનું વર્ણન.

લક્ષ્મી—કેમ બેન, બોલાવા મોકલ્યું તું કેમ ?

વ.—આવો બેન આવો, બેસો, કહું છું.

લ.—આ બેડી.

વ.—હેં બેન, મોતીને અવતરવાનો વખત થયો કે નહિ ?

લ.—કેમ વાર, એટલામાં નવ મહિના થઈ ગયા કે શું ?

વ.—થયા નહિ તો શું ? તો પણ હજી પૂરા નવ મહિના તો નથી થયા.

લ.—ઓહો ! ત્યારે તો હજી ઘણી વાર છે. પૂરા નવ મહિના અને દશ દિવસ ઉપર થયા નહિ ત્યાં સુધી કોઈ અવતરવાનું નથી.

વ.—સઘળી દહાડાવાળી બાઈડીઓને શું નવ મહિના દશ દિવસ થાય ત્યારેજ અવતરતું હશે ?

લ.—હા, બહુ કરીને તો એમ ખરું. પછી કોઈને દશ દિવસ વહેતું અવતરે તો કોઈને બે દિવસ વધારે પણ વિતી જાય. આતો મેં તમને એનો સીધાસટ દિસાળ કહી દીધો. કેમ સમજ્યાંકની ? વાર મોતી ક્યારે બારેવાઈ થઈ છે ?

વ.—આસો મહિનાના અજવાળિયામાં (આસો સુદમાં.)

લ.—એમ કહ્યાથી કાંઈ વળે કે ?

વ.—ત્યારે શું કહું ?

લ.—આસો અજવાળીયામાં તો ખરું પણ કયી તિથિએ-કયે દહાડે ?

વ.—તે તે શી રીતે જાણી શકાય ?

લ.—કેમ, મોતી છેલ્લીવાર અડકાઈને નાહી છે કયે દહાડે ?

વ.—હા, એતો કહી શકીશ. આસો સુદ બીજને દિવસે.

લ.—ત્યારે તે દહાડાથી તે ગર્ભ રહ્યા છે એમ ધારવું જોઈએ.

વ.—વારું એમ ધાર્યું. ત્યાર પછી,

લ.—ત્યાર પછી શું ? એ આસો સુદ બીજથી નવ મહિના ગણો.

વ.—એમ ગણતાં તો અસાડ સુદ બીજે નવ મહિના પૂરા થાય.

લ.—ત્યાર પછી બીજ દશ દિવસ ગણો.

વ.—એ ગણતાં તો થઈ અસાડ સુદ ૧૨.

લ.—ત્યારે એ અસાડ સુદ ૧૨ ને દહાડે તમારી મોતીને બાળક અવતરશે.

વ.—શું કહો છો ? એ ગણતરી ખરી પડશે ?

લ.—ખરાબર એ બારશે અવતરે કે ન અવતરે, પણ તેની લગભગ તો અવતરશેજ. એમાં પછી પાંચ દિવસ ઓછા પણ થાય કે બે દિવસ વધતા પણ થાય. પણ એનો હિસાબ તો તમે હવે સમજ્યાં કેની ?

વ.—હા, બહુ સારો સંકેત બતાવી દીધો. એ સમજવામાં તે અઘરું શું છે ? હવે પછી ગર્ભ રહ્યાનો દિવસ જાણી શકતાંજ કહી શકું કે ગર્ભવાળી સ્ત્રીને ક્યારે અવતરશે ?

લ.—એ પ્રમાણે હિસાબ ગણીને કહી શકાય ખરું.

વ.—હીક, ત્યારે તો હજુ મોતીને પૂરા દહાડા તો નથી થયા, પરંતુ લગભગ થવા આવ્યા ખરા, અને તેથીજ તમને તેડવા મોકલ્યું હતું કે, હવે એને સુવાવડની જગ્યા તૈયાર કરી રાખવી કે કેમ ?

લ.—સુવાવડનો ખાટલો ઢાળવાની જગ્યા તમિઆર કરી રાખવામાં શી હરકત છે? એની તો પહેલેથીજ તમિઆરી કરી રાખી તો શું બગડવાનું છે?

વ.—વાઈ, ત્યારે કેવી જગ્યાએ એનો ખાટલો ઢાળવો?

લ.—જગ્યા તો ખૂબ સારી જોઈએ.

વ.—સારી એટલે કેવી?

લ.—એ જગ્યા ખેશ સાફસુફ હોવી જોઈએ, અને નજીકમાં કોઈ ઠેકાણે દુર્ગન્ધ કે ગલીચી ગંદવાડ જોઈએ નહીં. વળી તેની ચારે તરફ ખેશ ખુલ્લું ખુલાસાથી પવન આવે તેવું હોવું જોઈએ. સુવાવડના ઓરડાની જગ્યા ભોંયતળીયાની જમીન ખૂબ સૂકી હોવી જોઈએ. ભીની પચપચી ભેજવાળી ભોંય હોય તો બહુ નુકસાન કરે છે. વળી એ ઓરડો સારો મોટો હોવાની પણ જરૂર છે. દશ પાર હાથ લાંબો અને પાંચ છ હાથ પહેળો હોય તો સાઈ, તેમજ એની ઓખાદ (સાધારણ જમીનથી તારવીને બિચું કરેલું ભોંયતળીયું) એ અઘી હાથ જેટલી જાંચી કરેલી ના હોય તો જમીન સારી સૂકી થાય નહિ. માટે થોડા દહાડા પહેલેથી એ ઓરડો તૈયાર કરી રાખ્યો હોય (વપરાશના ઘર શિવાય ધિયાઈદી જગ્યાએ કરવો હોય ત્યારે) તો તળિયાની જમીન સારી સૂકી ખડંગ જેવી થઈ રહે. શિયાળામાં અને ચોમાસામાં ઉગમણ પારણાનો અને ઉનાળામાં દક્ષિણ દિશા તરફના પારણાનો ઓરડો રાખ્યો હોય તો સાઈ. વળી એ ઓરડાની ઉત્તરે અને દક્ષિણે બે સામસામી બારીઓ રાખવી જોઈએ. એ ઓરડો કામડા, વળીઓ તથા વંઝી ભરીને થેપી લીંપીને કરેલો હોય અથવા માટી કે ઘંટોની ભીંતો ચણીને કરેલો હોય તોપણ ચાલી શકે.

વ.—શું કહો છો? અમારે અહિં તો સુવાવડનો ઓરડો બનાવવાને સાઈ સારી જગ્યા બગ્યા શોધતાં, કે એવી રીતે ઓરડો ફેરડો તૈયાર કરતાં દીઠામાં આવ્યું નથી. જેવી તેવી ગમે તેવી જગ્યાએ જણનારીને સુવાડે છે. વળી એવું પણ જોઈએ છીએ કે, ઘરની અંદર

જે જગ્યા સર્વથી વધારે ગંદવાડવાળી અને અંધારાવાળી હોય છે, તેજ જગ્યાએ સુવાવડીનો ખાટલો ઢાળે છે.

લ.—તમે કહો છો તે ખરૂં છે, પરંતુ એવી ગંદવાડ અને ભેજવાળી ભીની જગ્યાએ સુવાવડીનો ખાટલો રાખવો ઘટારત નથી.

વ.—ઘટારત નથી કેમ?

લ.—કેમ, તે કહું છું. વાર, તમે કહો જોઈએ, આપણા દેશમાં સુવાવડના ઓરડાની અંદર કેટલાં છોકરાં મરી જાય છે ?

વ.—ઘણાં મરે છે એમ સાંભળીએ છીએ તો ખરાં.

લ.—વારૂં ત્યારે સાથી એટલાં બધાં છોકરાં મરે છે, તેનું કારણ કંઈ નક્કી કરી શક્યાં છો ?

વ.—ના, એનું કારણ શું હશે એનું ? સુવાવડના ઓરડાના દો-પચીસ શું એ બધાં છોકરાં મરે છે ? કે બીજું કોઈ કારણ છે ?

લ.—એકલા સુવાવડના ઓરડાને જ બધો દોષ દઈ શકાય નહિ. દાઢબણનો પણ દોષ હોય છે.

વ.—ત્યારે તો સુવાવડના ઓરડાનો શો દોષ, અને દાઢબણનો શો દોષ, તે તમારે કહી દેખાડવું જોઈએ.

લ.—તે કહું છું. સુવાવડના ઓરડાનો દોષ એ કે, જે ઠેકાણે સુવાવડનો ઓરડો કરે છે, અથવા સુવાવડીને જે જગ્યાએ સુવાડે છે, તે જગ્યા બહુ ગંદી ગોખરી હોય છે. વળી એ ઓરડો એવી રીતે તૈયાર કરે છે, અથવા તૈયાર હોય તો તેમાં આડચો અને પડદા વગેરે બાંધી લેઈ ચોતરફથી રૂંધીને નાનાં નાનાં જાળિયાં સરખાંમાં પણ ડૂચ્યા મારી દેઈને એવો અધોરીની ગુફા જેવો અંધારો ઘેર કરી મૂકે છે કે તેમાં જરાએ પવન કે પ્રકાશ એટલે સૂરજનું અજવાળું જવાનો જોગ રહેતો નથી. તે સિવાય ભોંયતળિયાની જમીનમાંથી જાણે પાણી ઝમતું હોય એવી તે ભીની પચપચીને ભેજવાળી હોય છે. એવી જગ્યાએ ઘર બાંધ્યાથી શું તમે તે ઠેકાણે વાસ કરીને રહી શકો કે ?

વ.—ઓ મા ! એવી જગ્યામાં તે કેમ કરીને રહી શકાય ? એ દિવસ જ એવે ઠેકાણે રહીએ તો તરત માંદાં પડીએ.

લ.—ત્યારે હવે કહો, તરતનાં જન્મેલાં કાયાં કમળાં છોકરાં એવે ઠેકાણે કેમ કરીને રહી શકે ? એવી જાતના ઓરડામાં રાખ્યાથી તેઓ કદિ પણ સાબ્જમાં રહી શકે નહિ. કોઈને કોઈ રોગ થાયજ.

વ.—જે એમ હોય, તો તો આપણા દેશનાં સઘળાં છોકરાંને સુવાવડના ઓરડામાં મંદવાડ થતો હોત.

લ.—ત્યારે શું મંદવાડ નથી થતો એમ તમે ધારો છો કે ? કેટલાં છોકરાંની ખબર તમે રાખો છો ? વખતે તમે જે કેટલાંક છોકરાંને ઊછરી જતાં જુઓછો, તેમને કર્મધર્મ સંજોગે કાંઈ રોગ બોગ થતો નહિ હોય. પરંતુ જે દાકતરોના દફતરમાં અને જન્મ મરણની નોંધમાં જુઓ તો તમારા સમજ્યામાં આવે કે આપણા દેશમાં સુવાવડના ઓરડામાં કેટલાં છોકરાં માંદાં પડે છે, અને કેટલાં છોકરાં મરી જાય છે. ડાક્ટર સાહેબના મ્હોંથી મેં સાંભળ્યું છે કે, તેમના દેશમાં કોઈએક ઠેકાણે એક ઇસ્પિતાલ* છે. તે ઇસ્પિતાલમાં ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓની સુવાવડ જ થાય છે. એ ઇસ્પિતાલ પહેલ વહેલી જ્યારે થઈ ત્યારે ત્યાં અવતરતાં છોકરાંમાંનાં ઘણાંક અવતર્યા પછી સાન આદ દિવસની અંદર જ મરી જતાં. ત્યાર પછી એમ થવાના કારણની તજવીજ કરતાં કરતાં છેવટે એમ નક્કી થયું કે, ઇસ્પિતાલની અંદર સારી રીતે પવન આવ જ કરી શકતો નથી. તેથી કરીને એમ બને છે. પછી તે દોષ દૂર કરી દીધાથી એટલે સારી રીતે પવન અંદર આવ જ થઈ શકે તેવો મકાનમાં સુધારો અને ફરફાર કર્યાથી હવે ત્યાં એવી રીતે છોકરાં મરી જતાં નથી.

વ.—ઓ બાપરે ! એવા ઇસ્પિતાલ જેવા મકાનમાં પણ માત્ર પવન સારી રીતે આવજ કરી શકતો નહોતો તેથી કરીને એટલાં છોકરાં મરતાં; તો પછી આપણા દેશના સુવાવડના ઓરડાઓમાં તો બધાં છોકરાં મરી જતાં નથી એજ આશ્ચર્ય જેવું છે. હીક ત્યારે આપણા સુવાવડના ઓરડાઓના દોષથી એટલે ખામીથી અનેક કાયાં

* ડિવિન લાઇમ હાસ્પિટલ.

કુમળાં છોકરાંને રોગ થાય છે, એ વાત તો જાણે કખૂલ કરી. હવે દાઢયણનો દોષ શો હોય છે, તે કહી દેખાડો.

લ.—દાઢયણના દોષ કહી દેખાડતાં પહેલાં આપણા દેશના સુવાવડના ઓરડાઓના એ મોટા દોષની વાત વિશેષે કરીને તમને કહેવા ચાહું છું. એ એ દોષથીજ સુવાવડના ઓરડાઓની અંદર અનેક કાચાં કુમળાં છોકરાં માર્યા જાય છે. પરંતુ જે ધારે, તો, કાં ગરીબ કે કાં તવંગર, સર્વે એ એ દોષ સુધારી શકે તેમ છે.

વ.—સુવાવડના ઓરડાના વળી એવા દોષ શા છે, તે કહેવું, બેન !

લ.—કહું છું, સાંભળો. (૧) એક દોષ એ છે કે, સુવાવડના ઓરડાનું ભોંયતળિયું ભીનું ભેજવાળું હોવું. ફક્ત એકલા આ દોષથીજ અડધાકે વાસાનાં છોકરાં માર્યા જાય છે.

વ.—થું કહો છો ! સુવાવડના ઓરડાની ભોંય ભીની ભેજવાળી રાખ્યામાં એટલો બધો દોષ છે ?

લ.—દોષ નથી કે ? વિચાર કરીને જુઓ, જોઈએ, કે પેટની અંદર છોકરું કેટલી ગરમીમાં રહે છે ? અને ત્યાર પછી અવતર્યા કેડે ભીની ભેજવાળી ઠંડી જમીનમાં એવું કાચું કુમળું છોકરું કેટલીવાર બચી રહેવા પામે ?

વ.—એ વાત તો ખરી છે, બેન. ભીની ભેજવાળી ભોંયપર સૂતાથી આપણને પણ શરદી થાય છે, ઘાંટો બેસી જાય છે, શોષણ થાય છે, શરીરે કળતર થાય છે, તાવ આવે છે, અને કેટલીએ જાતનું અસુખ થઈ આવે છે. તો પછી કાચું કુમળું છોકરું એથી માર્યું જાય એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? ખરી વાત છે, બેન, કે આપણા લોકને કશું જ્ઞાનજ નથી. અત્યારે તમે આ સમજણ પાડીને કહ્યું, તો ગંગા-જળના જેવું સાફ સમજાયું. ત્યારે તો એમજ કહેવું કે આપણાં છોકરાંને આપણેજ હાથે કરીને મારી નાંખીએ છીએ.

લ.—એમ કહેવું એ બહુ ખોટું નથી. સામાન્ય જુદીની ભૂલથી આપણે કેટલું અનિષ્ટ-ભૂંડું કરી નાંખીએ છીએ, તે કહી શકાતું નથી.

આ બુઝો, તમારા ફળિયાના ભટજી મહારાજની વહુને નથી રહેતા, નથી રહેતા, એમ કરતાં કેટલી બધી ઉમ્મરે દહાડા રહ્યા હતા. વહુ એજીવ સોતી ગર્ભવાળી થયાનું સાંભળીને તેનાં ઘરનાં સર્વે જણ પુશી થયાં હતાં. અને જેમ જેમ દહાડા જતા ગયા તેમ તેમ વહુને છોકરૂં થવાને હવે વધારે વાર નથી એમ ધારીને ઘરનાં નાનાં મોટાં સૌ પુશી થયાં હતાં. નવ માસ પૂરા થયા ત્યારે તો સર્વેને પૂરી આશા પડી. ત્યાર પછી પ્રસવ થવાના એક બે દિવસ રહ્યા ત્યારે ઘરના આદમીઓએ તડામાર કરીને એક સુવાવડનો ઓરડો તૈયાર કરી દીધો એ ઓરડો એમ જલદી તૈયાર કર્યો તેથી કરીને તેમાંની ભેયપર એક-દમ પાણી પચપચ કરવા લાગ્યું. સંધ્યાકાળ થતા પહેલાં તો ઓરડો તૈયાર થઈ ગયો. અને પાછલી ચાર ઘડી રાત બાકી રહી તે વેળાએ વહુને પ્રસવ થયો.

વ.—ત્યારે પીડા ક્યારે થઈ હતી ?

લ.—આગલે દિવસે પેરાડિયે (એટલે પેરાડિયેથી પીડા થવા માંડી તે આખો દિવસ અને પાછલી ચાર ઘડી રાત સુધી રહીને પ્રસવ થયો.)

વ.—ત્યારે તો એ કષ્ટાઈ નહિ એમ કહેવું જોઈએ.

લ.—એમાં શો સંદેહ ? એ કાંઈ કષ્ટામણ કહેવાય ? ૨૪ કલાકની અંદર (પીડા શરૂ થયા બાદ) જે ગર્ભવાળી સ્ત્રી જાણે તેના જાણવાને અમે સુખે જાણ્યું કહીએ છીએ.

વ.—ઠીક, તાર પછી શું થયું, તે કહો.

લ.—મને ખોલાવા આવ્યું હતું. મેં જઈને જોયું તો છોકરો અવતર્યો હતો. ઘરની બાઈડીઓના આનંદના કોલાહલથી કાન તો જાણે ડુટી જતા હતા. હું છોકરાનો નાળ કાપીને બહુ પુશી થતી થતી મારે ઘેર ચાલી ગઈ. અને ઘેર જઈ નાહી બાઈ પરવારીને નિરાંતવી થઈ ઘરમાં બેઠી છું. એવામાં સાંભળવામાં આવ્યું કે ભટજીનો કીકો માંદો થઈ ગયો છે અને ડાકટર તેને જોવાને આવ્યો છે.

આવી ખર સાંભળીને હું તો વિચારમાં પડી ગઈ કે, ઓ મા ! સવા-
રના પહોરમાં તો હું નેંદ્રને આવી છું કે છોકરો સારો બેશ રહે છે,
અને ચસચસાવીને ગળથુથી પીએ છે, તે છતાં એટલી વારમાં એવું શું
થઈ ગયું કે ડાકટરને તેડાવવો પડ્યો ! આમ વિચાર થયાથી હું પણ
ઉડીને તે છોકરાને નેંદ્રે ગઈ. રસ્તે જતાં સાંભળ્યું કે ડાકટર નેંદ્રને
ચાલ્યો ગયો છે, અને કહી ગયો છે કે છોકરો બચવાનો નથી.
આહા ! કેટલી કેટલી બાધા આખડીઓ-આરાધના પછી આ એક
છોકરો થયો હતો. કેવી સર્વનાશની વાત સાંભળી ! આમ બોલતી હું
દોડી ગઈ અને નેંદ્રને નેંદ્રે છું તો સુવાવડના ઓરડાની બહાર
માથુસ તો માતાં પણ નથી. એવી ભીડમાંથી ઠેલાઠેલ કરતી કરતી હું
ઓરડાની અંદર ગઈ. મને નેંદ્રને પ્રસૂતી (જણનારી) ખૂબ મારીને
રડી બેઠી. મેં તેને દિલાસો દેધને પૂછ્યું, મને બરાબર ખુલાસાથી
કહો કે છોકરાને શું થયું છે ? ત્યારે તે કપાળ કુટતી બોલી કે, સત્યા-
નાશની પાટી વણી છે, હવે કહેવાનું શું છે ? છોકરાનું ગળું (ડોક)
ભાગી ગયું છે, ગળથુથી પી શકતો નથી અને હલાવ્યા ચલાવ્યાથી
રડી ઉડે છે. આ લક્ષણો ઉપરથીજ હું સમજી ગઈ કે એ બાળકના
શરીરે વેદના થાય છે. તેથી તેની વાત ખૂબી થતા ન થતામાં તો
હું બોલી ઉડી કે, પરોડિયે આવીને જ્યારે હું નાજ કાપી ગઈ, ત્યારે
આ સુવાવડના ઓરડાની ભોંય ભીની પચપચી નેંદ્રનેજ મારા મનમાં
જે વહેમ ઉત્પન્ન થયો હતો, તે પ્રમાણેજ બરાબર બન્યું છે. તે
સાંભળીને પ્રસૂતીએ કહ્યું, અરે બેન ! ડાકટર પણ એમજ કહી ગયો
ને ! ત્યારે શું ઝટ પટ તડામાર કરીને આ ઓરડો તૈયાર કરી દીધો,
તેથીજ અમારું આવું સત્યાનાશ વણી ગયું ? આમ કહીને વળીપાછી
તે ખૂબ પાડીને રડવા લાગી તે નેંદ્રને મેં ધીમેથી તેને કહ્યું, હવે
રડ્યા કૂટ્યાથી શું વળવાનું છે. બાઈ ! તમને કહીએ છીએ તે કાને
ધરતાં નથી, અને નજરે જુઓ છો તોપણ શીખતાં નથી. શીખામણ
લેતાં નથી. હવે મારા હાથમાં શું છે, કહો ? આમ કહીને હું ત્યાંથી
વીદાય થઈ ગઈ.

વ.—હેં બેન ! ખરેખર ત્યારે એ છોકરો શું મરી ગયો ?

લ.—ઓ, મા ! મરી ગયો નહિ તો બીજું શું ? ખરેખર સંધ્યાકાળને વખતે છોકરાએ દમ છોડી દીધો.

વ.—રામ રામ ! સધળો આનંદ ધૂળ મળી ગયો !

લ.—તમે હાથે કરીનેજ આનંદને ધૂળધાણી કરો છો, ત્યાં પછી બીજું કંઈ શું કરી શકે ?

વ.—ખરું કહો છો, બેન ! પણ હેં બેન ! ખરેખર શું સુવાવડના ઝોરડાની ભીની પચપચી ભોંયને લીધેજ એ છોકરો માર્યો ગયો ?

લ.—તેમ નહિ તો બીજું શું ? ઝોરડાની ભોંય જો સુકી ખડંગ જેવી હોત તો છોકરો કદી પણ મરત નહિ.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો તે છોકરાને પટ્ટી માર્યા જેવું થયું.

લ.—તેમ થયુંજ તો તમારી વાતો ચીતો જોઈએ તો વિદાનોના જેવી અને આચરણ જોઈએ તો રાક્ષસોના જેવાં.

વ.—એ વાત કાંઈ ખોટી નથી. વહુ ભારેવાઈ થઈ છે, એમ માલમ પડે ત્યારે તો ઘરનાં માણસોના આનંદનો પાર નથી રહેતો. છોકરો થશે ને વંશ રહેશે, એમ સમજીને નવ સાડાનવ મહીના સુધી વહુને પાળેલા પોપટની પેઠે ખમા ખમામાં રાખે છે. પણ ત્યાર પછી જેનાથી વંશ રહેવાનો તે અવતરવાની વખતે તો તેને જમના હાથમાં સોંપી દીધા જેવું થાય છે. એના કરતાં અમારી મુખાંધ અને નાદાનીની ઝાળખ બીજી શી હોઈ શકે ? પણ વળી એને મૂખાંધ અને નાદાની પણ કેમ કરીને-કહી શકાય ? સાથી બહુ થાય અને સાથી ભૂંડું થાય, એ જાણ્યામાં ન હોય ત્યાં પછી એ પ્રમાણે થાય એમાં આશ્ચર્ય પણ શું છે ?

લ.—એમ તો તમે બોલશો નહિ, બેન ! એવી ભીની પચપચી ભોંયવાળી જગ્યામાં સુવાડી રાખ્યાથી એવું કાચુ કુમળું છોકરું જીવતું રહેશે કે નહિ. એ જો નાં જાણે તો તો પછી તમારે ડાળે ડાળે કુદવુંજ ઘટારત છે, (મતલબ કે તમે જંગલી વનચર એટલે વાંદરાં જેવાં ગણાવાં જોઈએ.)

૧.—એ ખરું છે. પરંતુ એ વાત એકલાં અમને (સ્ત્રીઓને) કહ્યાથી કંઈ વળવાનું નથી. ધરના પુરુષોને પણ શું એ જ્ઞાન નથી ?

૨.—જ્ઞાન ન હોય તે કેમ ? પોતાના સુખ માટે ખૂબ જ્ઞાન હોય છે. સારા સ્વચ્છ મકાનમાં, સૂકી ખડંગ જેવી ભોંય ઉપર પલંગ પાથરી તેના ઉપર ગાદલાં ગદેલાં બિછાવીને ન સૂએ તો ધરના ધરડા ડોસાનું શરીર પણ સાફ રહેતું નથી. અને માખણના પૂતળા જેવા કાચા કુમળા છોકરાને તો ભીની પચપચતી કે ભેજવાળી ગંદી ભોંય પર સુવાડી રાખ્યાથી તેને કંઈ અસુખ થાય નહિ એવી તમારા પુરુષોની બુદ્ધિને બલિહારી જાગે ! તેમનાં સ્નેહ મમતાને પણ બલિહારી જાગે ! આવો વિચાર નહિ કર્યાથી તો આપણો નાશ થયો છે.

૩.—હાથે કરીને પોતે પોતાનો નાશ કરે ત્યાં બીજું કોઈ શું કરી શકે ? અત્યારે તમે જેવી રીતે સમજણ પાડીને કહ્યું. તેનાથી તો એમજ જણાય છે કે, ધરની અંદર જે ઓરડો સૌ કરતાં સરસ હોય તે ઓરડામાંજ સુવાવડીને સુવાડવી જોઈએ.

૪.—તેમ કરવુંજ જોઈએ તો, એ વાત શું હવે કહેવી પડે તેમ રહી છે કે ? વાઈ તે છતાં પણ જે ધરનાં ડોસા ડોસી વગેરે ધરડાં માણસો વાંધો ઉઠાવે, તો દહાડા પહોંચતા હોય ત્યારથી કોઈ સારી સ્વચ્છ ઈલાયદી જગાએ સુવાવડનો ઓરડો તૈયાર કરે તો તેમાં પછી કંઈ હરકત જેવું છે ? નહિ.

૫.—એ વાત તો ખરી છે, એન. દહાડા પહોંચતા હોય ત્યારથી સુવાવડનો ઓરડો જે તૈયાર કરી રાખ્યો હોય, તો તેના ભોંય-તળિયાની જમીન સારી બેશ સુકાઈને સાફ રહે. સુવાવડના ઓરડાની ભોંય સારી બેશ સૂકી કરી રાખવી, એ કામમાં જે ગરીબમાં ગરીબ માણસ પણ ધારે તો કરી શકે તેમ છે.

૬.—તેમ કરી શકાયજ. સુવાવડના ઓરડાની ભીની પચપચતી ભોંયને લીધેજ ભટ્ટ મહારાજનો એવો સર્વનાશ થઈ ગયો. કેટલી કેટલી આરાધના કર્યા પછી એ છોકરો થયો હતો. તે સામાન્ય બુદ્ધિની

એવી ભુલથી હાથે કરીને ખેલો.

વ.—ત્યારે તો એવી રીતે કેટલાએ લોકો એવા કેટલાએ પ્રાણથી પણ વધારે વહાલા સોનાના સૂરજ જેવા છોકરાઓ ખોઈ ખેસતા હશે.

લ.—તે ખોઈ ખેસે એમાં નવાઈ શી ! એવી રીતનું અવિચારી પણું જ્યાં સુધી ચાલશે ત્યાં સુધી એવું અનિષ્ટ ટળવાનું નથી.

વ.—પણ ખેન ! આજ-કાલ તો ઘણાક ગૃહસ્થોને ઘેર જોવામાં આવે છે કે વહુ દીકરીઓ ધરની અંદરજ પ્રસવ કરે છે; મેડા ઉપરના સારા ઓરડાની અંદર પણ સુવાવડીનો ખાટલો ઢાળેલો જોવામાં આવે છે.

લ.—ઓહો ! ભલે ભલે. એમ થયાથીજ પ્રસુતીનું છોકરું પણ બચે અને પ્રસુતી પોતે પણ ઘણીક પીડાઓથી ઉગરવા પામે. જે ઓરડામાં વંશનો રાખનાર અવતરે તે ઓરડો તે વળી અશુદ્ધ અને ગંદો જોખરો થયેલો કહેવાય કે ? એમ હોય તો પછી ધરખાર વગેરે કરવું રાખવું તે કોને સાડું ? ધરનાં બૈરાં અને આદમીઓને આવી સમજણ ક્યારે આવશે ?

વ.—હવેથી એવી સમજણ આવશે, જે જે હું ફળીયે ફળીએ અને ઘેર ઘેર સઘળી વહુ દીકરીઓની આગળ તમારી આ બધી શીખામણની વાતો કહેતી ફરીશ, એટલે તરત તેઓ સાવચેત થઈ જશે.

વારૂ, ત્યાર પછી કહોં, સુવાવડના ઓરડાનો બીજો દોષ શો છે ?

લ.—એ બીજો દોષ ખૂબ સહેલાઈથી તમને સમજાવી દઉં છું. સાંભળો. ટાઢ અથવા શરદી કે ઠંડક લાગ્યાથી શરીર બગડશે એમ ધારીને ધરના મરદ માણસો શિયાળામાં ને શરદિના દિવસોમાં ફલાલીન (ફલાનલ) નાં બદન બંડીઓ પહેરે છે, શાલ ઓઢે છે. ગળે ગલપટા બાંધે છે, પગે મોજાં પહેરે છે, કાનટોપીઓ ચડાવે છે અને ધરનાં બારણાં બંધ કરીને ખેસે છે અને સુવાવડીને રાખવાની જગ્યા તથા તેને પહેરવા ઓઢવા અને પાથરવાનાં લૂગડાં લત્તાં અને બિછાનું વગેરે

એવાં નખળાં નમાલાં અને ગંદા ગોખરાં આપે છે કે તેનાથી તેનું અને તેના કુમળા છોકરાનું ટાઢ અને ભેજ વગેરેથી રક્ષણ થવા ન પામે. આહા ! કેવી મૂર્ખાઈ, કેવી કુમુદ્ધિ, કેવું અવિચારીપણું ! પશુ પક્ષીઓની વર્તણૂક જોઈને પણ પુરૂષો શીખતા નથી. અરેરે આપણી પ્રસુતાઓ અને તેમનાં છોકરાંની શી વલે થશે, બેન ?

વ.—હવે વધારે કહેવું પડે તેમ નથી. એક સુવાવડના ઓરડાની ભીની ભેજવાળી ભોંયની વાત સાંભળીને જ મારી અક્કલ તો ગુમ થઈ ગઈ છે.

લ.—તમારી અક્કલ ગુમ થયાથી શું વળવાનું છે ? મરદોની અક્કલ ગુમ થાય નહિ ત્યાં સુધી તમારો નિસ્તાર નથી. તાપ તડકામાં બળે, વરસાદમાં પલળે, અને ટાઢમાં થરથરે, એમ થાય ત્યાં પછી કાચાં કુમળાં છોકરાં શું બચી શકે કે ? કાચાંને બદલે કદિ પાકાં એટલે મોટાં છોકરાં હોય તો તે પણ બચવા ન પામે, ટાઢના અને શરદીના દીવસોમાં કેટલાં છોકરાં એવી રીતે માર્યા જાય છે, તે કહી શકાતું નથી, સંધ્યાકાળે તો છોકરાંને સાંડે સાંજું તાંજું જોઈને ગયાં હોઈએ, અને રાત્રે સુવાવડની જગ્યાએ ટાઢ કે શરદી લાગ્યાથી ટાટું પોષણ જેવું થઈને મરી ગયું હોય ! આમ થાય તે શું તે છોકરાંનો દોષ, કે એની જાણનારીનો દોષ ? હીમથી—અત્યંત ટાઢકથી સર્વ પ્રાણીઓ પ્રાણ છોડી દે છે. પરંતુ તમારા ધરના આદમીઓને એ વાતનું કશું ભાન કે સમજણ નથી. એ દુઃખથી મારાં હાડેહાડ બળી ઉડે છે.

વ.—બસ બસ, હવે બસ કરો, બેન ! સુવાવડના ઓરડાની તો બહુ બહુ વાતો કહી. જેને બુદ્ધિ હશે, તે તો આટલાથીજ બહુ સમજી લેશે. અને સમજ્યા છતાં પણ જો પોતે પોતાની મેળે જ પગ પર કુહાડો મારે તો ભલે. તેમાં તમે પણ શું કરશો અને હું પણ શું કરીશ ?

લ.—ડાક્ટર સાહેબ તો કહેતા હતા કે પૃથ્વીપરની સઘળી જાતોમાં હિંદુઓજ સૌથી સારા છે. તે છતાં તમારી સુવાવડીઓને

રાખવાની જગ્યાની આવી દુર્દશા કેમ થઈ હશે ?

વ.—તે તો હું કાંઈ કહી શકતી નથી, બેન ! જે ઘરડાઓ એવા નિયમ કરી ગયા છે, જેમણે એવો ચાલ ચલાવ્યો છે. તે ડોકરાઓ જે નજરે પડે તો તેમને સારી પેઠે સમજણ પાડી દઉં.

લ.—હિંદુઓના સઘળા ધારા સારા છે. તે છતાં સુવાવડી અને તેના છોકરાના નસીબમાં કેમ આવે ગોટાળો થઈ ગયો હશે, તે કાંઈ કહી શકાતું નથી. એમ લાગે છે કે પહેલાંનો એનો વલિવટ પણ સારો જ હશે.* પણ પાછળથી કોઈ રાજકર્દૈવકથી હાલના જેવા ભુંડા હાલ થયા હશે.

વ.—હીક કહો છો. તમે તો મારા કાન અને આંખો ઝિઘાડી દીધાં જે ! વાર, ત્યાર પછી હવે કહો, દાધયણોના દોષ શા છે.

લ.—દાધયણોનો દોષ એ છે કે, તેઓ તુરતનાં જન્મેલાં વાસનાં છોકરાંની માવજત શી રીતે કરવી તે જાણતી નથી. શું શું કર્યાથી એવાં છોકરાં સારાં (સાજાં તાજાં) રહે, તે પણ તેઓ જાણતી નથી.

વ.—હું બેન, ત્યારે મને એ બધું શીખવી દોને, કે શું શું કર્યાથી તેમને સારાં રાખી શકાય.

* પૂર્વે સુવાવડની સારી વ્યવસ્થા હશે, તેનું પ્રમાણ મહાભારતના અશ્વમેધિક પર્વમાંથી નીકળે છે કે, “મહાત્મા હૃષિકેશે (શ્રી કૃષ્ણે) સત્વર અભિમન્યુ તનયના જન્મ-સવનમાં [સુવાવડના ઓરડામાં] પ્રવેશ કરીને જોયું કે એ ઓરડા વિવિધ પ્રકારની પુષ્પમાળાઓથી યથાવિધી રાણુમારેલો છે; એની ચારે દિશાએ પૂર્ણ કુમ્ભ, ઘૃત, તિન્દુક, કાષ્ઠના અંગારા, ચરસવ અને ધારવાળાં હથિઆર વગેરે રક્ષોધન દ્રવ્ય સઠળ પડેલાં છે. સ્થાને સ્થાને દેવતા સળગે છે; અને વૃદ્ધ ઓઓ તથા ચિકિત્સામાં-ઔષધોપચારાદિ વૈદ્ય વિદ્યા-નિપુણ વૈદ્ય લોકો ત્યાં સુકામ નાંખીને રહેલા છે. એ ઓરડાને એવી રીતનેા ચથોચિત સજ્જ કરેલો, સઘળી જોઈતી તૈયારી કરી રાખેલો, જોઈને વાસુદેવ પ્રતિ પ્રકુલ ચિત્તથી વારંવાર વખાણ કરવા લાગ્યા.” વળી ત્યાર પછીના સમયમાં રથાયેલી બાણબટ ફૂટ કાઢંબરીમાં પણ સુવાવડના ઓરડાનું એવી જ રીતનું વર્ણન છે.

લ.—એ વિષે બહુ બહુ વાતો જાણવા જેવી છે. અત્યારે એ બધી કહેવી સમજાવવી ઠીક નહિ પડે. મોતીને પ્રસવ થવા દો એટલે સંબળું તમારા હાથે જ કરાવીને દેખાડી દેઈશ. કેમ ઠીક કેની ?

વ.—હા, એજ ઠીક પડશે.

લ.—વાસાનાં છોકરાંને તાણ થાય છે, એ સાંભળ્યું છે કે ?

વ.—તાણ થવી કેને કહે છે બેન ?

લ.—તમે જેને ખેંચાઈ જાય છે, કહો છો તે,

વ.—હા, હા, એ શું નુકશાન કરનારું છે કે ?

લ.—એનું નામ દીધું તેમાં વળી નુકસાન શું ? તમે સાંભળ્યું છે કે નહિ, તે જાણવા સારું હું તો પૂછું છું.

વ.—એ તે વળી ન સાંભળ્યું હોય કેમ ? એ તો બહુ સત્યાનાશીઓ રોગ કહેવાય છે. જે વાસાના છોકરાંને એ રોગ થાય છે તે કોઈ પણ રીતે બચતું નથી. એ રોગથી તો એવાં છોકરાં હતાં નહતાં થઈ જાય છે. તેટલા માટે એનું નામ દેતાં જ સુવાવડી સ્ત્રીઓ કાને હાથ દેઈ દે છે. અરેરે ! કોઈ પણ પ્રસૂતીના છોકરાંને એ રોગ ન થશો, બાઈ !

લ.—વારૂ ઠીક, ત્યારે કહો જોઈએ. તાણ થવી અથવા ખેંચાઈ જવું એ શું છે ?

વ.—લોક તો કહે છે કે તાણ થવી એ એક જાતનું ભૂત આવે છે. તેથી કસ્ટિ એ રોગ થાય છે તો ભૂવા જતીને તેડાવીને ઊંજણી નખાવે છે ને ધૂપ ધૂમાડા કરાવે છે.

લ.—હા, ખરી વાત. ધૂતને બીજું કશુંએ કામકાજ નહિ હોય એટલે તે એવાં વાસાનાં છોકરાંઓને મારતું કરતું હશે !

વ.—ત્યારે તાણ થવી એ શું હશે, બેન ?

લ.—ધનુષ્ટંદ્રર, અથવા ધનુરવા, કે ધનુર ધાવું, રોગ કેને કહે છે, તે જાણો છો ?

વ.—હા, જાણું છું.

લ.—ત્યારે એજ રોગ વાસાના છોકરાંને થાય છે, તેને તાણુ થઈ એમ કહે છે.

વ.—એમ કે ? એ વાત માનવા જેવી છે ખરી. ધનુર ધાયાથી જેવી રીતે અંગ અકડાઈ જઈ દાંત બંધાઈ જાય છે, તાણુ થવાથી પણ ખરાબર એમજ થાય છે. એ રોગ થાય છે તો પછી છોકરું માની ધાઈ મ્હોંમાં લેઈ શકતું નથી. દાંત ખીલી બંધ થઈ જઈને અંગ બધું અકડાઈને તણાઈ જાય છે તેથી તેને તાણુ થઈ કહેતાં હશે. વાડ હીક, પણ વાસાનાં છોકરાંને એવી રીતનો રોગ શાથી થતો હશે ?

લ.—(૧) છોકરાનું શરીર અસ્વચ્છ (સાફસુફ નહિ) રાખ્યાથી એ રોગ થઈ આવે છે.

વ.—અસ્વચ્છ એટલે કેવું, બેન ?

લ.—છોકરું અવતર્યા પછી, સાચુ અને સહેવાતું ગરમ પાણી લેઈને તેના શરીરને બે સાફ બેશ સ્વચ્છ કરી દેવામાં ન આવે, તેમજ એમ સ્વચ્છ કરેલા શરીરને ખરાબર સાફસુફ રાખવાને સારુ દરરોજ વિશેષ તૃણીર બે કરવામાં આવે નહિ, તો એ રોગની તેડી આણ્યા જેવું થાય છે.

વ.—એમ કે ? છોકરાનું શરીર અસ્વચ્છ, સાફસુફ ક્યાં વિનાનું ગંદું, ગોખરું રાખ્યાથી એટલું બધું થઈ શકે છે ? જાણવામાં નહિ હોવાથી એમજ થાય ખરું.

લ.—એ જાણવા સાંભળવાનું શું ભારે છે ? પરંતુ તમને કહીએ છીએ તોપણ તમે તો તે સાંભળતાં નથી, કાને ધરતાં નથી. એક કાને સાંભળીને બીજે કાને કહાડી નાખ્યા જેવું કરો છો. ઘણી ઘણી પ્રસૂતિઓને ને તેમની સગીઓને કહી કહીને તો હું કાયર થઈ ગઈ છું. હું જીદ માથા ફેડ કરીને પહેલે દહાડે તો છોકરાનું શરીર ખરાબર સાફસુફ કરી આપીને જઈ છું. પણ ત્યાર પછી મા જેવી મેલી ગંદી રહે છે, તેવુંજ છોકરાને પણ ગંદુ ગોખરું રાખે છે. તેલ ચોળી ચોળીને બચ્ચાંનું આખું શરીર ચીકણું લાખ જેવું કરી નાખે છે.

તોપણ પાછું ઉપરા ઉપરી તેલ ચોળવાનું છોડતાં નથી. તેલના ઉપર તેલ, તેલના ઉપર તેલ એમ ક્યાં કરે છે. કોણ જાણે એ તેલજ તમારી સુવાવડી સ્ત્રીઓની આગળ અમૃત છે કે શું ? તેલથી ને તેલથી છોકરાંનાં આજોતિયાં મુઠ્ઠાં ધાંચીની ઘાણી જેવાં થઇ જાય છે. એવાં ધાંચીની ઘાણી જેવાં આજોતિયાં બચ્ચાંના મ્હોપર, છાતીપર અને પેટપર નાખીને તથા નીચે ઘાલીને તેને સુવાડી રાખે છે. ડાક્ટર સાહેબ એક દિવસ અમારા મહેલામાંના મહેતાના એક વાસાના છોકરાને જોઇ આવીને મારી કેટલી બધી ઠેકડી અને મજા મસ્કરીઓ કરતા હતા.

૧.—ડાક્ટર સાહેબે તમારી ઠેકડી કરીને તમને શું શું કહ્યું હતું, તે જરા કહો તો ખરાં.

૨.—તે એમ કહેતા હતા કે તમારા આ દેશના લોકો તો માત્ર બહારથીજ ખૂબ ટાપટીપવાળા અને સાફસુફ રહેતા દેખાય છે સારાં બેશ ઇસ્ત્રી કરેલાં કડકડતાં કપડાં અંગપર પહેરીને તથા પગે મોજાં અને બૂટ ચડાવીને બણીઠણીને ફરે છે. તે છતાં ઘરનાં છોકરાં ઈયાંને કેમ એટલાં બધાં મેલાંધેલાં ને ગંદાગોખરાં રાખે છે ? નાનાં બાળક પોતાનું સુખદુઃખ બોલી બતાવી શકતાં નથી, તેથી શું એમ કરે છે ? એમ હોવાથીજ એટલે એવાં મેલાં ગંદાં રાખ્યાથીજ તમારા લોકનાં છોકરાંને એટલાં બધાં માંદાં થયાની વાતો સાંભળવામાં આવતી હશે, નહિ વાર ?

૩.—ડાક્ટર સાહેબે ખરેખરેજ કહ્યું છે. પણ વાર. બેન, અમારાં વાસામાંનાં છોકરાંને એવી રીતે મેલાં અને ગંદાંગોખરાં કરીને રાખે છે, તેથી કરીને તેમને શું શું દુઃખ થતું હશે, તે કહી દેખાડોને.

૪.—બધી જાતનું દુઃખ થઈ શકે છે. છોકરાંનું શરીર એવું મેલું ગંદું કરી રાખ્યાથી તેની ભૂખ તો પહેલીજ મરી જાય છે. અને ભૂખ મરી ગયાથી તે સારી રીતે ધાવતું નથી, અને કદાપિ ધાવે છે અથવા ગળથુથી કે દૂધ પીએ છે તો તે બરાબર પાચન કરી શકતું નથી વારે વારે ફૂઆ પાણી જેવો ઝાડો કરે છે, અને દૂધ ને દૂધ એકી કહાડે છે,

તેથી કરીને તે છેક સૂકાઇને લેવાઇ જાય છે. એના હાથ પગ ગળીગળીને લાકડી જેવા થાય છે અને પેટની દંડુડી નીકળે છે. એટલે ‘હાથ પગ દોરડી ને પેટ ગાગરડી’ જેવું થાય છે. વળી એના શરીરની ચામડી ધરડા માણસની પેઠે લટકી પડ્યા જેવી કરચલીઓવાળી થઇ જાય છે. અને દહાડે દહાડે વધવા કે મોટું થવાનું તો રહ્યું, પણ ઉલટું જાણે નાનું થતું જાય છે.

વ.—ઠીક કહોછો. વાસામાંનાં ઘણાં છોકરાં એવાંજ થઇ ગયેલા જોવામાં આવેછે. એવી રીતનાં મેલાં ગંદાં કરી રાખ્યાથીજ શું એમની એવી દુર્દશા થાય છે ?

લ.—તેમ નહિ તો ખીજું શું ? છોકરાને જેટલું સ્વચ્છ અને સાફ-સુદ્ધ રાખશે તેટલું તે કૃત્તિમાં, હોશિયાર, સાજાંતાજાં રહેશે, દહાડે દહાડે એશ વધતું જશે, અને તેનું શરીર જાણે માખણનું પૂતળું હોય એવું દૂધમલના જેવું બનશે. તમારી પ્રસૂતિઓ કેવળ છોકરાંને જરા જરા કરીને ગળથુથી કે દૂધ પાવાનું જાણે છે. પણ જો તેમને રીતસર સારાં ચોખ્ખાં ને સાફસુદ્ધ રાખે તો એવાં વાસામાંનાં છોકરાંને થતા રોગમાંના અડધાક ભાગનો તો અટકાવ કરી શકેજ.

વ.—શું કહોછો ? ઠીક છે ત્યારે, પેહેલાં માતીને એક વાર ભાણિયો થવા દો. પછી જુઓ, તેને જેટલો ચોખ્ખો ને સાફસુદ્ધ રાખવો જોઈએ, તેટલો રાખું છું કે નહિ ? વાર ત્યાર પછી જો કહેવાનું હોય તે કહો.

લ.—(૨) છોકરાના શરીરે શરદ હવા લાગ્યાથી પણ એવો રોગ થઇ શકે છે.

વ.—શરદ હવા લાગવી એટલે શું ?

લ.—કંડો પવન શરીરે લાગ્યાથી છોકરાને એવો રોગ થવાનો મંભવ છે. એમ ધારો કે વાદળાં વરસાદના દિવસે કે ટાઢના દિવસોમાં કોઇ સ્ત્રીએ જણ્યું છે, અને છોકરું અવતર્યા પછી તેના શરીરપર એશ ગરમ લૂગડાં લત્તાં ઓઢાડી ઢાંકીને તેને ઢમુરી રાખવામાં નથી

આવ્યું, તો તેથી તે છોકરાના શરીરે જે ઠંડક કે શરદી લાગે તે શરદી લાગી સમજવું. વળી એ પણ યાદ રાખવું કે, એવી રીતે કરીને લૂગડાં લત્તાંથી છોકરાના શરીરને ઢાંકી ઢંધુરી રાખ્યા પછી પાછું એકદમ જો તેને ઉઘાડું કરી નાખવામાં આવે અને તેથી તેના શરીરપર પવન લાગે, તેને લીધે પણ છોકરું માંદું પડે છે. શરીરે શરદી લાગવી કેને કહે છે, તે હવે સમજાયું ને?

વ.—હા, બેશ સમજાયું. વાર; ત્યારે બહારનો ઠંડો પવન શરીરે લાગ્યાથી જેમ છોકરું માંદું થઈ જાય છે એમ કહ્યું, તે પ્રમાણે સુવાવડના ઓરડામાંની ભીંની બેજવાળી જમીનપર સુવાડી રાખ્યાથી પણ તેનું શરીર એવી રીતનું બગડી આવે કે નહિ ?

લ.—એવી રીતનું શરીર બગડે એટલુંજ નહિ, પણ તે કરતાં પણ વધારે માંદું પડે. બહારના ઠંડા પવનના કરતાં ભીંની બેજવાળી ભોંયથી વધારે નુકસાન થાય છે. લોકો કહે છે કે ‘તાપ સહેવાય પણ વાત (વાયરો) ન સહેવાય’ એ વાત જેમ ખરી લાગે છે, તેમ તેવું જોવામાં પણ આવે છે. ડાક્ટર સાહેબને મ્હોડેથી સાંભળ્યું છે કે, વધારે હીમ લાગ્યાથી ધનુરવા થઈ જાય છે. મને સારી પેઠે સાંભરે છે કે, તેમણે એક દિવસ એમ કહ્યું હતું કે, તેમનો એક પદ્દેશી આકર હતો. તે રોજ રાત્રે બહાર ખુલ્લી જગ્યામાં ખાટલો ઢાળીને સૂઈ રહેતો. ટાઢ કે તડકો, શિયાળો કે ઉનાળો કશુંએ જોતો નહોતો. એકવાર પોષ મહિનામાં એક દિવસ ખૂબ ટાઢ પડી. તેથી ડાક્ટર સાહેબે તેને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, જોજો આજ રાત્રે તું બહાર ઉઘાડો સૂઈ ન રહેતો, નહિ તો માર્યો જઈશ. પણ તે તો તેમનું કહેવું નહિ ગણકારતાં હમેશ પ્રમાણે મ્હોડે માથે ઓઢીને બહાર જ સૂઈ રહ્યો. તે દરરોજ સવારે ખૂબ વહેલો-મોટે મળસકે-ઉડતો હતો. પણ તે દહાડે દિવસ ચઢી ગયો તોપણ ઉઠ્યો નહિ, તે જોઈને ડાક્ટર સાહેબે તેના ખાટલા પાસે જઈને તેના મ્હોપરનું લૂગડું ખસેડી નાખ્યું, એટલે તે આધાયકવાની પેઠે પડ્યો પડ્યો તેમના મ્હોં સામું

જોવા લાગ્યો, મ્હોડેથી બોલી શક્યો નહિ, તેમ હાથ પગ પણ હલાવી શક્યો નહિ, આવી દશા જોઈને ડાક્ટર સાહેબે કહ્યું કે એને ધનુરવા થયો છે. દાંત બંધાઈ ગયા છે તેથી કરીને એનાથી બોલી શકાતું નથી, અને આખા શરીરે વેદના અને કળતર થાય છે તેથી તે પાસું પણ ફેરવી શકતો નથી, હાથ પગ પણ હલાવી શકતો નથી.

વ.—હા હા, ખરું કહો છો, બેન. હમણાંજ તમે નહોતું કહ્યું કે અવતર્યા પછી બીની પચપચી ભોંયપર સુવાડી રાખ્યાથી ભટજીના છોકરાને એવો રોગ થયો હતો ?

લ.—હા, તેથીજ તો તે ભટજીનો છોકરો એવોજ રોગ થયાથી માર્યો ગયો હતો. બહારનો ઠંડો પવન લાગ્યો, કે બીની પચપચી ભેજવાળી ભોંયપર સુવાડ્યાથી હીમ અથવા શરદી લાગે, પણ તેથી શરીર બગડવાનુંજ. પછી ગમે તે રોગ કાં નથી થતો. થોડી થોડી ઠંડક લાગ્યાથી ઉધરસ કે શરદી સજેખમ થઈને વખતે રહી જાય, પરંતુ વધારે ટાઢક લાગ્યાથી તો તાવ ચ્હડી આવે, વાઈ થઈ જાય, પક્ષવાત-લકવો-થઈ જાય, ધનુરવા થઈ જાય. અને અનેક ઠેકાણે તે પ્રમાણે થયું પણ છે ને જોયું છે પણ ખરું.

વ.—શું કહો છો ? સાંભળતાં સાંભળતાં માફ તો જાણે કાળવું ઘણી ઊંડે છે. અને આટલું આટલું થાય છે તે છતાં પણ અમારી સુવાવડી સ્ત્રીઓ શરદીથી તો જાણે જરાએ ડરતી નથી.

લ.—ડરતી નથી તેથી તેમનાં કપાળ પણ એવી રીતે ફટી જાય છે ને.

વ.—હવે સમજ્યામાં આવ્યું કે, ઠંડો પવન અને સુવાવડના ઓરડાની બીની પચપચતી કે ભેજવાળી ભોંય એ વાસાનાં છોકરાનાં જન્મ જેવાં છે. અમારા સુવાવડના ઓરડાની જેવી દુર્દશા હોય છે, તે જોતાં તો અમારા દેશની ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓને ઉનાળામાંજ છોકરાં અવતરે તો સારું થાય.

લ.—એમ ધારવું એ કાંઈ ખોટું નથી. જોયો ઉનાળામાં જાણે

છે તે પ્રસૂતિઓ અને તેમના બેળામાંના છોકરાં એ બંને એ ટાઢ અને શરદીથી ઘણાં બચવા પામે ખરાં. પરંતુ ઉનાળો હોય તો પણ શું થયું? બીની બેળવાળી ઠંડી ભોંયનો ઉપાય શો કરવાના હતા? એમ તો કાંઈ નથી જ કેની કે પ્રસૂતિ અને તેનું છોકરું સારા ઉંચા પલંગ, કાચ કે પાટના ઉપર રહેશે, તેથી ભોંય બીની બેળવાળી હશે નો પણ શું?

વ.—અરે રામ રામ કરોને. એન. અમારી પ્રસૂતિઓ કાંઈ એવાં પુત્ર્ય કરીને અવતરેલી નથી કે સુવાવડમાં વળી તેમને પલંગ કે પાટ મળે. એક બાળ્યો તૂટ્યો ખાટલો મળવાના પણ સાંસા ત્યાં વળી પલંગ કે પાટની વાત શી કરવી? ઓશિકા વિના તો એમને એમ માથું નાખીને પડી રહે છે.

લ.—જ્યાં એવી રીતે તમે હાથે કરીનેજ તેમને દુઃખ દો છે ત્યાં પછી બીજું કોઈ શું કરી શકે? છોકરું અવતર્યું એટલે જાણે ચોર લૂંટારો પકડાઈ ગયો, તેવી રીતે જાણનારીની સાથે વર્તવામાં આવે છે. નવ સાડા નવ મહિના મહા મહા કષ્ટથી કાઢાડે, ત્યાર પછી સુવાવડના ઓરડામાં પાછી તેની કંબખટીનો પાર ન રહે. ન મળે ખાટલાને પાટી કે સારું પાથરવાનું, ન મળે ઓશિકું, કે ન મળે પૂરાં લૂંગડાં લતાં. એ બિચારિઓનું દુઃખ દેખી દેખીને મારાં હાડે હાડ બળીને કાચલા જેવાં થઈ ગયાં છે. એક એકવાર એમ ધારું છું કે બળ્યો આ ધંધો કરવોજ છોડી દઉં એટલે પછી તેમની એવી દુર્દશા નિત્ય નિત્ય જોવી ન પડે.

સાહેબ લોકના ધરમાં મેં જોયું છે કે, પ્રસવ કર્યા પછી સ્ત્રીઓ પલંગ ઉપર ખાસા બેશ બિછાનામાં પરમ સુખથી સૂઈ રહે છે. તરતનું અવતરેલું કુમળું છોકરું પાસે હોય તેથી કરીનેજ સ્ત્રી સુવાવડી છે એમ જાણી શકાય. નહિતો મગદુર શી કે કોઈ એમ કહી શકે કે આ ધરમાં અથવા ઓરડામાં સુવાવડી સ્ત્રી છે. અને આપણી સુવાવડી સ્ત્રીઓ જે ધરમાં કે ઓરડામાં જોવી રીતથી રહે છે, તે

ઉપરથીજ અંદર ડોકીયું કરતાં વારનેજ ગમે તે માણસ એમ કહી શકે કે અહિં કોઇ બાઇડીને છોકરું અવતર્યું છે. અરે એવા સુવાવડના ઓરડાની અંદરની વાત તો જાણે છોડી દો, પણ તેની પાસે થઇને જતાં પણ ઉલટી કે ઉબકો આવ્યા વિના ન રહે. તમેજ-તમારા લોકોજ એમ કહો છો કે બરાબર શુદ્ધ સ્વચ્છ-પવિત્ર અને સાફસુદ્ધ રહ્યાથી, અને સાંજ સવાર ઘરની અંદર દરેક ઓરડામાં લોબાન અગર બત્તી વગેરે કોઇ સુગંધીદાર પદાર્થનો ધૂપ દીધાથી ઘરબારી માણસોના ઉપર લક્ષ્મીની મીડી નજર રહે છે. તો પછી, હું એન, સુવાવડના ઓરડામાંની પ્રસૂતિની લક્ષ્મી શું કોઇ બીજી હશે, કે તે એવી દુર્ગંધ અને અપવિત્ર ગંદવાડથી ખુસ થતી રહે ?

વ.—બસ, બસ, હવે બસ કરો એન ! વધારે ઠેકડી ના કરશો. બાઇ. જેવી અમારી વર્તણૂક છે, તેવુંજ થાય છે. પણ એમાં અમારો પણ શો દોષ છે ? પરાપુરવથી અમે જે જોતાં આવીએ છીએ, તેજ કરીએ છીએ. અમને જે સમજણ પાડવામાં આવે તો શું અમે સુવાવડીને સારી રીતે રાખી શકીએ નહિ ? એ પ્રકારની દુર્દશા અને દુઃખ અમારીજ જાતને સ્ત્રીઓનેજ છે ને ! ઘરના આદમીઓ તો તેમની પોતાની સગવડે બધી વાતે અકડ કકડ ને સાફસુદ્ધ રહે છે.

હ.—એ તો તમે ખરું કહો છો. ઇંગ્લેન્ડ બણ્યાથી અને સાહેબ લોકોનું જોઇ સાંભળીને, તમારા આદમીઓની અવસ્થા બહારથી જોઇને જોઇ શકાય છે તેટલા ઉપરથી તો સારીજ થઇ છે, સુધરીજ છે, એમ કહેવું જોઇએ. પરંતુ તમારી સ્ત્રીઓની જે માડી અવસ્થા, તે તો એવી માડી ને માડીજ છે. ડાક્ટર સાહેબ કહેતા હતા કે, જે દેશ જોઇએ સભ્ય એટલે સુધરેલો, તે દેશની સ્ત્રીઓની અવસ્થા તેટલી સારી હોવાની, વળી તે એમ પણ કહેતા હતા કે, દેશી ગૃહસ્થો પોતે ઘણીક વાતે સુધર્યા છે ખરા, પરંતુ સ્ત્રીઓની અવસ્થા સારી કરવાને સારુ તેઓ કોશિશ કરતા નથી તેથી તેમના દેશનો દહાડો વળી શકતો નથી.

૧.—અમારા દેશનો અન્ય કાંઈ પ્રકારનો દહાડો વાળવાનું હાલ કાંઈ કાંમ નથી. બાઈ, સુવાવડી બાઈડીઓ અને તેમનાં છોકરાં જેથી કરીને એવી રીતે વગર મોતે માર્યા જાય નહિ, એજલુંજ અત્યારે અમારા આદમીઓ જે કરી આપે તોપણ જાણે બચ્યાં.

૨.—એ વાત કાંઈ ખોટી નથી. હાલ એવા સુધારાની ખરી જરૂર છે.

૩.—વારૂ, ઠંડો પવન અને ભીની પચપચી ભેજવાળી ઠંડી ભોંય છોકરાનું જે સત્યાનાશ વાળે છે, તે તો તમે ખુલાસાથી કહી સંભળાવ્યું. પણ એથી પ્રસૂતિને કંઈ નુકસાન થાય છે ખરૂં કે?

૪.—ઓ, મા! એમાં વળી પૂછવા જેવુંજ શું છે? પ્રસૂતિને પણ એવી ઠંડકથી જેવું તેવું નુકસાન નથી થતું. શરદી, ઉધરસ, તાવ, વાયુ, પેટની પીડા અને ધનુરવા વગેરે સર્વ પ્રકારના રોગ થઈ શકે છે. એને પણ કુમળા બચ્યા જેવીજ તે વખતે સમજવી જોઈએ. કફનો વધારો થાય એમ સમજીને તમે સુવાવડીને કાચું (ટાઢું) પાણી સુઢાં પણ પાતાં નથી; ઘી અને સુંઠ વગેરે ગરમ મશાલા ખવરાવો છો, અને કેટલી કેટલી ગરમીમાં રાખો છો. એના ઉપરથીજ હીમ લાગવું અથવા ઠંડો પવન આવો એ સુવાવડીના સંબંધમાં કેટલું કુપથ્ય (માફક ના આવે તેવું) નુકસાન કરતા) છે, તે સહજ સમજી શકાશે. પ્રસવ કર્યા પછી પ્રસૂતિની હાલત પણ કુમળા બચ્યાના જેવી થઈ જાય છે. તેથી કરીનેજ, હીમથી બચ્યાને જેવું નુકસાન થાય છે તેવુંજ નુકસાન તેની માને (સુવાવડી સ્ત્રીને) પણ થાય છે, એ ખૂબ સમજી રાખવું. ભીની ભેજવાળો ઠંડો ભોંયપર પડી રહેલી છે, સુવાવડના ઓરડાની ચારે બાજુએથી ઠંડો પવન આવીને શરીરે લાગે છે, અને પછી કફનો વધારો થશે એમ સમજીને કાચું પાણી પીવા આપતાં નથી, એ તમારા અક્લબાજપણાની બલિહારીજ છેને?

૫.—હવે વધારે મહેણાં ન મારશો, બેન! હું બધું બરાબર સમજી ગઈ છું. ત્યાર પછી ખીજું જે કહેવાનું હોય તે કહો.

લ.—(૩) છોકરાને ખવરાવવા પીવરાવવાના દોષથી—ભૂલથી—પણ એ રોગ થઈ શકે છે.

વ.—ખવરાવવા પીવરાવવાનો દોષ કેવી રીતનો?

લ.—ખવરાવવા પીવરાવવાનો દોષ કેવી રીતનો તે તમને એકજ વાતમાં કહી દેઉં છું. વાસી દૂધ પાયાથી છોકરાને એ રોગ થઈ આવે છે.

વ.—અરે! સત્યાનાશનીજ પાટી તો! એ તમે શું કહેા છો, ખેન! પહેલા જે ત્રણ દિવસ સુધી પ્રસૂતીના થાનમાં સારી રીતે ધાવણ આવતું નથી, તે દિવસોમાં અમે ઘણી વેળાએ ગલથુથીને બદલે ગાયનું કે બકરીનું દૂધ બચ્ચાને પાછાં છીએ. તે દૂધ પછી તાળું છે કે વાસી તેની દરકાર અને તપાસ કોણ કરે છે? સવારમાં ગાય કે બકરીને દોહોતાં મોઢું થાય, તો રાતનું વાસી દૂધ રાખી મૂક્યું હોય તેજ છોકરાને પાછાં દે છે. પછી છોકરાના પેટમાં ભાર થાય છે, શળાં ધો-ચાય છે ને કલટીઓ કરે છે. પરંતુ એમ કરવામાં તેઓ હાથે કરીને ઝેર પાય છે, તે વાત પ્રસૂતીઓ શું સમજે? કેવી દશા! એવું એવું નહીં જાણ્યાથીજ તો અમારી સુવાવડીઓનાં કપાળ—એવી રીતે છોકરાને એવો રોગ થઈને—કુટી જાય છે.

લ.—હીકે ત્યારે, ખવરાવવા પીવરાવવાનો દોષ શો, તે હવે વધારે સમજાવવાની જરૂર પડશે કે?

વ.—ના, બા, ના; હવે કહેવું સમજાવવું નહીં પડે. એશ સમજાયું. છોકરાને એવી રીતે ખવરાવવું પીવરાવવું જોઈએ કે તેના પેટમાં જરાએ દુઃખ ન થાય, તેના પેટમાં કોઈ પણ પ્રકારનું અસુખ ન થાય એટલે થયું ને?

લ.—હા, તેમ નહિ તો બીજું શું? જે ત્રણ દિવસ થાનમાં અરાખર ધાવણ ન આવે, તે દિવસોમાં તેને ગાય કે બકરીનું જે દૂધ પાવામાં આવે, તે દૂધ તાળું હોવું જોઈએ, જરા ગરમ પણ કરવું જોઈએ, અને એકીવારે વધારે પાવું નહિ, તેમ ઉપરા ઉપરી પણ ન પાવું.

વ.—કિપરાકિપરી પાવું એટલે શું ?

લ.—હમણાં જાણે દૂધ પાવું, અને ત્યાર પછી ઘડી એક પણ ન થતાં પાણું પાવું, તે કિપરાકિપરી કહેવાય. એમ પાવું એ સાં રૂં નથી. એમ પાયાથી છોકરાને બરાબર પચી શકતું નથી, અને સંતાપ પણ થતો નથી, કિપરાકિપરી દૂધ પાવું કોને કહે છે, તે હવે સમજ્યાં કની ?

વ.—હા, સમજી.

લ.—(૪) અવતર્યા પછી છોકરાનો કોડો સાફ ન થાય (ઝાડો ન થાય) તો પણ રોગ થઈ શકે છે.

વ.—ત્યારે છોકરું અવતરે કે તરતજ તેને જીલાખ આપવો જોઈએ ?

લ.—આપવો જોઈએજ તો. અને તેટલા માટેજ જીલાખ આપીએ પણ છીએ.

વ.—હીક, ત્યારે તો મને કહી દેખાડોને, બેન, કે શી રીતે એવા કાચા કુમળા છોકરાને જીલાખ આપવો ?

લ.—તે પછી કહીશ. હમણાં ખીંજું સાંભળો.

વ.—(૫) નાળ કાપવાના દોષથી, અને નાળ કાપ્યા પછી તેને સૂકવવાને સાં રૂં વિશેષ તદ્દખીર નહિ ક્યાંથી પણ એવા રોગ થઈ આવે છે.

વ.—નાળ કાપવાનો દોષ કેવી રીતનો. અને નાળને સૂકવવાને સાં રૂં વિશેષ તદ્દખીર વળી કેવી રીતની ?

લ.—નાળ કાપવાનો દોષ એ કે, દાઢયણુ જો નાળને મૂળ આગળથી ઘસીને કાપે તો તેથી નાળની વેદના વધીને છોકરાને એ રોગ થઈ આવે છે. અને છરી વટે નાળને ઘસી ઘસીને કાપ્યાથી પણ છોકરું બહુ દુઃખ પામે છે. તેથી પણ એ રોગ થઈ શકે છે.

વ.—ઓ બાપ ! અમારી દાઢયણુમાં તો એ જાને દોષ હોય છે. તેઓ ઘણું ખરું તો નાળને મૂળ આગળથી ઘસીને કાપે છે. અને

છરી વતે કાપવો એ તો જાણે તેમનો ઇલમજ થઈ પડ્યો છે ! છરી જે ધારવાળી હોય છે તો તો કંઈક બચાવ થાય છે; નહિ તો ઘસી ઘસીને કાપતી વખતે છોકરું બહુ રડારોળ કરી મૂકે છે. તેટલા માટે તમે હવે કહીદોને બેન, કે કેવી રીતે નાળ કાપ્યાથી છોકરાને રોગ દુઃખ થવાનો કંઈ પણ ભો ન રહે.

લ.—એ વાતની અત્યારે શી જરૂર છે? માતીને એકવાર બાણિયો અવતરવા દો, એટલે પછી તમારી નજર આગળજ બધું કરી દેખાડીશ.

વ.—એ પણ ઠીક છે. ત્યાર પછી હવે કહો, નાળ સૂકવવાને સારું વિશેષ તદ્દખીર તે કેવી રીતની?

લ.—તમે દીવાની શય ઉપર જમણા હાથનો અંગુઠો હુનો કરીને નાળના ઉપર (જ્યાંથી કાપ્યો હોય ત્યાં) એ અંગુઠો ચાંપી ચાંપીને શેક કરો છો. અને તેનાથી નાળની વેદના મટી જાય છે એમ માનો છો ને? પણ રાત દિવસ એ પ્રમાણે ચાંપ ચાંપ કર્યાથી શું થા રુઝાય અને વેદના મટી જાય કે? કાચા નાળના ઉપર એવી રીતનો શેક કરવો એજ તાણખેંચ થવાનું એક કારણ છે. એવી રીતે સેક કરીને તમે છોકરાને જે દુઃખ દેતાં ન હો, તો પછી નાળ સૂકવવાને સારું વિશેષ તદ્દખીર બીજી કંઈ પણ કરવી ન પડે. એ બધી વાત આગળ ઉપર ખુલાસાથી કરીશ.

વ.—બહુ સારું, ત્યાર પછી કહો.

લ.—(૬) સુવાવડના ઓરડાની અંદર સારી રીતે પવન આવ જ કરી શકતો ન હોય, તો તેથી છોકરાને એ રોગ થાય છે. અત્યાર પહેલાંજ હું તમને કહી ચૂકી છું કે, ડાક્ટર સાહેબના દેશમાં સુવાવડી સ્ત્રીઓને સારું જે ઇસ્પિતાલ છે, તે ઇસ્પિતાલમાં પહેલાં ઘણાંક કાચા વાસાનાં છોકરાં અવતર્યા પછી પાંચ સાત દિવસની અંદરજ મરી જતાં. કેમ, એ વાત યાદ આવે છે કે નહિ?

વ.—હા, એ વાત બરાબર મને યાદ છે. કેમ વારું, એ બધાં

છોકરાં શું એજ રોગથી મરી જતાં હતાં ?

લ.—હાજ તો. તેમ નહિ તો ખીજું શું ? વાડ ત્યારે, હવે એ રોગનાં કેટલાં કારણો મેં કહ્યાં, તે તમે કહી દેખાડો જોઈએ.

વ.—કેટલાં તે વળી ૬, એથી કંઈ વધારે તો કહ્યાં નથી ને ? એ કારણો ક્યાં ક્યાં તે પણ શું કહી દેખાડું કે ?

લ.—હા, કહી દેખાડો. એ બધાં કારણો યાદ કરી રાખવાની ભારે અગત્ય છે.

વ.—હોને ત્યારે કહી દેખાડું.

- (૧) છોકરાનું શરીર અસ્વચ્છ (મેલું ગંદું) રાખ્યાથી એ રોગ થાય છે.
- (૨) છોકરાના શરીરે હિમ (હંડક શરદી વગેરે) લાગ્યાથી એ રોગ થાય છે.
- (૩) છોકરાને ખવરાવવા પીવરાવવાના દોષથી એ રોગ થાય છે.
- (૪) અવતર્યા પછી છોકરાનો કોડો સાફ નહિ થયાથી (જાડો ન થયાથી) એ રોગ થાય છે.
- (૫) નાળ કાપવાના દોષથી, અને નાળ કાપ્યા પછી તેને સૂકવવાને સારુ વિશેષ તદ્દખીર નહિ કર્યાથી એ રોગ થઈ શકે છે.
- (૬) અને સુવાવડના ઓરડાનો અંદર સારી રીતે પવન આવ જન કરી શકતો ન હોય તોપણ છોકરાને એ રોગ થઈ આવે છે.

લ.—વાહ વાહ ! શાખાશ ! એશ ધ્યાન રાખીને સાંભળો છો તો ખરાં.

વ.—હવે જાણવામાં આવ્યું કે, આવાં કારણોથીજ અમારા દેશમાં આટલાં બધાં કાચાં છોકરાં માર્યા જાયછે. અરેરે ! અમારી પ્રસૂતીઓ જો આ બધું જાણી શકે, તો પછી તેમના ખોળામાંનાં છોકરાં શું એવી રીતે જીવ ખૂએ કે ? છોકરાને ખચાવવા, જીવાડવાને સારુ તો સુવાવડી પોતાનો પ્રાણ સુધ્ધાં પણ આપી શકે, તો પછી તેમને સાજાં તાજાં રાખવાને સારુ એવા સામાન્ય નિયમો તેઓ પાળી ન શકે, એમ ધારે છે ? એક વાર તેમના જાણ્યામાં આવવું જોઈએ કે, આમ આમ કર્યાથી છોકરું સાજું

સાફ રહે. તો પછી જીવ ને આહાર છોડી દેઈને પણ તેઓ એ બધા નિયમો પાળશે તેમાં કાંઈ પણ ભૂલ જેવું નથી.

લ.—હા, મને પણ એમ જ લાગે છે.

વ.—વાર, છોકરાંને એ રોગ થવાનો શું કોઈ અમુક સમય છે કે? એટલે અમુક વખતેજ અથવા અમુક મુદતમાં જ એ રોગ છોકરાંને થાય એવો કાંઈ મેળ છે કે?

લ.—વખત નક્કી કેમ નહીં કરેલો હોય? છોકરું અવતર્યા પછી સાત દિવસની અંદર જ ઘણું કરીને એ રોગ થતો રહે છે. સાત દિવસ થઈ ગયા પછી પણ એ રોગ થઈ શકે છે તો ખરો, પરંતુ સાત દિવસની અંદર થયાથી બહુ ભયાનક થઈ પડે છે. છોકરાંને કોઈ પણ રીતે બચાવી શકાતું નથી, અને સાત દિવસ પછી થાય તો તે બચ્ચાને બચવાની પણ કંઈ આશા રહે છે. પંદર દિવસ પછી એ રોગ થવાનો બહુ ભય રહેતો નથી.

વ.—એમ છે, ત્યારે તો એટલો વખત વીતી જાય નહિ ત્યાં સુધી છોકરાંને ખૂબ સાવધાની—ખબડદારીથી રાખવું જોઈએ.

લ.—હા, તેમ રાખવુંજ જોઈએ તો. એ રોગ થવાનાં જે જે કારણો મેં કહ્યાં છે તે બધાં બરાબર ધ્યાનમાં રાખીને છોકરાંની લાલ-પાળ કર્યાં કરી હોય, તો પછી કંઈ પણ ભય રહે નહીં. લ્યો ત્યારે, હવે તો હું જઈ છું. તમે સુવાવડનો ઓરડો ઓરડો તૈયાર કરો. વખત થયે ખપ પડે ત્યારે ખબર કરજો.

વ.—એ તે વળી (ખપ પડ્યે બોલાવવાનું) કહેવું પડે તેમ છે કે? (લક્ષ્મીના ગયા પછી ચાકરને) હરિઆ, દાઢયણે કહ્યું, તે બધું તેં સાંભળ્યું કેની?

હરિઆ—હા, બા, સાંભળ્યું.

વ.—ત્યારે જાઓ, જેવું જેવું એ કહી ગઈ તેવું તેવું બરાબર બધું કરી રાખો.

હ.—બહુ સાફ બા, આ ચાલ્યો.

વ.—જો હરિઆ, જે ઠેકાણે સુવાવડનો ઓરડો તૈયાર કરો, તે જગ્યા બરાબર સારી હોય. અને એવી રીતે બંધાવો કે તેની અંદર પવન સારા બેશ ખુલાસાથી આવજા કરી શકે. ભોંયતળિયું સારું બેશ સૂકું ખડંગ થવું જોઈએ. અને આખો ઓરડો બરાબર ચોખ્ખો સફાઈદાર થાય. વળી ભોંય બંધી એક સરખી સપાટ થવી જોઈએ. ખાડા ખેંચા હોય તે બહુ નુકશાન કરતા છે.

હ.—બહુ સારું બા, આપે જોજો કશું તે બધુંએ બરાબર થશે. આપ આવીને જોઈ જાન્યો. પંછી કાંઈ છે? દાઢયણુ એવી રીતે સમજણુ પાડી પાડીને કહી ગયાં છે, તે છતાં પણ શું તેની યાદ રહેશે નહીં?

વ.—હીક ત્યારે, બા.

પ્રકરણ ૪ થું.

સુવાવડના ઓરડામાં દાખલ થતા પહેલાં અને પછી દાઢયણુ કરવાના કામનું વિવેચન.

મોતી.—બા, આજ માંડ પેટું જાણે કાટું કાટું થઈ જાય છે કેમ?

વ.—એતો એમ થતુંજ રહે, બેન. દસ મહિનાની ભારેવાઈ કેની? (પછી મનમાં) અત્યારે વખતે એને પીડા થતી હોય એમ લાગે છે. દાઢયણુને તેડવા મોકલું. “ અલ્યા હરિઆ.”

હરિઆ.—હા બાઈ, શું કહ્યો છો, બા?

વ.—તું લક્ષ્મી દાઢયણુને ત્યાં જઈ મારું નામ દેખને તેને ઝટપટ બોલાવી લાવને.

હ.—બહુ સારું, બા, આ ચાલ્યો.

લ.—(આવીને) કેમ બેન, કેમ બોલાવા મોકલી હતી?

વ.—મોતીને પીડ થવા માંડી છે.

લ.—શું ખરું કહો છો ? લાવો જોઈ, શું છે. (માતીની પાસે જઈને) કેમ બેન, પીડ થાય છે, બા ?

મા.—પીડા થાય છે કે શું થાય છે તે તો હું શું જાણું, બાઈ, પણ પેટું જાણે ફાટી જાય છે.

લ.—ઓ હો, તેમાં શો બય છે ? જરાએ ખીશ નહિ, બેન.

વ.—(લક્ષ્મીના સામું જોઈને) હવે શું કરવું ?

લ.—અધાં કપડાં વીગેરે કોરે મુકો અને બીજા બધાને જવા દો.

વ.—કેમ, પહેરેલાં એ લૂગડામાં કાંઈ દોષ છે કે શું ?

લ.—વિશેષ દોષ જેવું તો કાંઈએ નથી. તો પણ આ લૂગડાં પહેરીને કેટલા લોકોની પાસે જ આવ કંઈ છું. તેથી વખતે કાંઈ એપી રોગ વાળાનો પડછાયો પડીને કે પરસાપરસ જેવું થઈને એવા રોગનો એપ લાગેલો કે ઉઠેલો હોય તેટલા માટે સાવચેતી રાખ્યા વિના અમે એ લૂગડાં ભેર કાંઈ જાણનારીને પ્રસવ કરાવવા ગયાથી એકમાંથી બીજું પણ થઈ આવે. દાઢયણુ જો એવી રીતે બરાબર સાવચેત થયા વિના આંધળિયાં કરીને એકદમ પ્રસવ કરાવા જાય છે તો તેથી સુવાવડમાં સુવાવડીને કેટલી કેટલી જાતના રોગરાધ થઈ આવે છે તે કહી શકતી નથી.

વ.—શું કહો છો, બાઈ ? ત્યારે અમારી દાઢયણુ તો લૂગડાં-લત્તાં કાંઈએ બદલતી નથી. જે મેલાં કે ગમે તેવાં લૂગડાં તેમણે પહેરેલાં હોય છે, તેનાં તે લૂગડાં ભેરજ સુવાવડના ઓરડામાં ઘૂસી જાય છે.

લ.—એમાં શો દોષ છે તે તેઓ જાણતી નથી તેથી લૂગડાં બદલતી નથી. જાણતી હોય તો જરૂર બદલ્યા વિના ન રહે. તમે (ઘરનાં માણસ) કદિ લૂગડાં બદલ્યા વિના સુવાવડના ઓરડામાં જાઓ, તો તેમાં એટલો બધો દોષ નથી, પરંતુ દાઢયણુ તો દસ પ્રસૂતિઓની પાસે રખડે છે—આવ જા. કરે છે. તેથી તેમણે તો અવશ્યે કરીને બરાબર સાવચેત થવું જોઈએ. વળી તમારી વડુ બેટીઓ કાંઈ એવી ખાંચખુંચ જાણતી નથી કે તેઓ દાઢયણુને સમજાવે પાડે.

વ.—એ વાત તો ખરી છે. વાર, ત્યાર પછી શું કરશો ?

લ.—ત્યાર પછી હાથના નખ બેશ કરીને ઉતારી નાંખીશ.

વ.—કેમ, નખ ઉતારી નાંખવાની શી જરૂર છે ?

લ.—કેમ ? હાથ લગાડીને જોવું તપાસવું પડશેને. તેથી જો નખ હોય તો વખતે તેનો ટોચો કે ગોદો લાગી બેસેને. જે પડદા અથવા પરપોટાની અંદર છોકરું રહે છે, તેને નખનો ટોચો બોચો લાગે તો પ્રસવ થયા પછી પ્રસૂતિને ભારે કષ્ટ ભોગવવું પડે છે. તેટલા માટે, જો હાથ લગાડીને જોવું તપાસવું હોય, તો ખૂબ સાવચેત થઈને જોવું જોઈએ પ્રસૂતિના પ્રાણ દબાયેલા હાથમાં હોય છે. એ વાત સઘળી દાઈયણેએ બરાબર યાદ રાખીને કામ કરવું જોઈએ.

વ.—જુઓ સારે, આમ છે, બેન ! હાથની આંગળીઓના નખ ઉતારી નાંખ્યા વિના પ્રસૂતિને પ્રસવ કરાવવા જતાં કેવું કેવું નુકસાન થાય છે, તે તો અમારી દાઈયણો જાણતીજ નથી અને તેથીજ તેઓ નખ ઉતારી નાંખતી પણ નથી, નહિ તો પ્રસૂતિ પીડા પામે, એવી કાંઈ તેમની ઇચ્છા હોતી નથી.

લ.—હા, ખરી વાત, એવી ઇચ્છા તો તેઓ શા સારૂ રાખે ?

વ.—ખેર, સાર પછી ખીજું શું શું કરશો તે કહો.

લ.—સાર પછી એક વાર પ્રસૂતિની પાસે જઈશ.

વ.—કેમ, તેની પાસે જઈને શું કરશો ?

લ.—તેનું પેટ એક વાર તપાસી જોઈશ.

વ.—પેટ જોયાથી શી સમજણ પડશે ?

લ.—પેટ જોયાથી છોકરું પેટમાં કેવું થઈ રહ્યું છે, તે સમજી શકાશે.

વ.—પેટની અંદર છોકરું કેવું થઈને રહ્યું છે એટલે શું ?

લ.—કેમ ? છોકરાનું માથું નીચેની તરફ છે કે ઉપરની તરફ છે, અથવા તો છોકરું આડું થઈ રહ્યું છે, તે જાણવું જોઈએ !

વ.—ઓ મા ! પેટની અંદર છોકરાં વળી એવી એવી રીતે રહે છે, તે તો હું જાણતીજ નહોતી.

લ.—કેમ, ફલાણીના છોકરાનો પહેલો પગ આવ્યો હતો, કે હાથ આવ્યો હતો, એવી વાતો કરતાં કોઈને સાંભળ્યાં નથી કે ?

વ.—હા, એમ તો સાંભળ્યું છે ખરું. અમારા આ ગામમાં મગન વૈદ્યની મોંઘી વહુને છોકરાં અવતરવાને વખતે પહેલા પગ આવ્યા હતા.

લ.—ત્યારે જાણતાં નથી એમ કેમ કહેવાય ? છોકરાના પગ નીચેની તરફ ન હોય, તો પહેલા પગ આવી શકે ખરા કે ?

વ.—હા, હા. ખરી વાત, બેન.

લ.—તેવીજ રીતે છોકરાનું માથું નીચેની તરફ હોય, તો માથું પહેલું આવે, અને છોકરું આડું થઈને રહ્યું હોય, તો હાથ પહેલો આવે.

વ.—વારૂ બેન, એ બધામાંથી સાંઝું કિયું ?

લ.—પહેલું માથું આવે તે સાંઝું.

વ.—માથું ઘાણું ખરું પહેલું આવતું હશે ?

લ.—હા, એના દાખલા શું દેખતાં નથી ? સેંકડે છન્નુ છોકરાંનું માથું આગળ આવે છે; સેંકડે એક છોકરાના પગ પહેલા આવે છે; અને બસોચોવીશ છોકરાંમાંથી માત્ર એકનો હાથ પહેલો આવે છે. દાકતરી દફતરોમાં તપાસ કરી નેયાથી બરાબર આવી સરેરાશ મળી આવે છે.

વ.—ત્યારે પહેલો હાથ આવવાના બનાવ છેકજ ઓછા બને છે, એમ કહેવાયને ?

લ.—હારતો. છેકજ થોડા, નહિ તો બીજાં શું ? એમ ન હોત તો પછી પ્રસૂતિઓને બચવાનો આરો પણ ક્યાંથી રહેત ?

વ.—કેમ, પહેલો હાથ આવ્યાથી છુટા છેડા થતાં પ્રસૂતિ બહુ જ કષ્ટાતી હશે, નહિ વારૂ ?

લ.—કષ્ટાયજ. છોકરું જો આપોઆપ ફરી ન જાય, અથવા દાઈબાણ ફેરવી ન દેઈ સકે, તો પ્રસૂતિને પ્રસવ થઈ શકે નહિ; મરી જાય.

વ.—ઓ આપ ! સત્યાનાશની પાટીજ તો ! શું કહો છો ? પહેલો હાથ આવવો એટલો બધો ભયાનક છે ? વાર, ત્યારે છોકરાને ફેરવી દેવું કેવી રીતે ?

લ.—તે કહું છું, સાંભળો, જે કદાપિ છોકરાનો હાથ પહેલો આવે, તો જુક્તિ કરીને આસ્તે આસ્તે તેના બને પગ પકડીને નીચા નમાવી લાવવા જોઈએ, એમ થયાથી પ્રસૂતિને પ્રસવ થઈ શકે. એનેજ છોકરું ફેરવી દેવું કહે છે. દાઢયણે ફેરવી દીધા વિના પણ છોકરું કદિ કદિ આપોઆપજ ધુમીને ફરી આવે છે.

વ.—હીક વાર, કેવી જુક્તિ કરીને છોકરાને ફેરવી દેવાય, તે એશ કરીને કહેાને, ખેન.

લ.—એ વાતનો આ વખત નથી. આગળ ઉપર કહીશ.*

વ.—હીક, તેમ કરજો. વાર, ત્યારે એ તો કહો, કે છોકરાના પહેલા પગ આવશે કે માથું આવશે, તે પેટ જોઈને શી રીતે જાણી શકાય ?

લ.—તે કહું છું, સાંભળો. પ્રસૂતિને ચતી થઈને સૂવાનું કહેવું. અને ઓછીકું મૂકીને તેનું માથું અને ગરદન જરા ઉંચાં નાખવાં. ત્યારપછી તેના પેટ ઉપરનું લૂગડું ખસેડી નાંખવું. એ લૂગડું ખસેડીને જમણા હાથવતી તેની છાતીની બપોલની નીચેથી પેટુના નીચે સુધી એસી કરીને જોવું કે એક લાંબો ટેકરા અથવા મસક જેવો ભાગ ઉપરથી નીચે સુધી ચાલ્યો ગયો છે કે નહિ.

વ.—હાથ દેઘને એવી રીતે જાણ્યાથી શું થાય ?

લ.—એમ તપાસી જોવાથી તરતજ નક્કી કરાય કે, છોકરાનાં કાં તો પગ ઉપરની તરફ અને માથું નીચે છે, અથવા તો માથું ઉપર છે, અને પગ નીચેની તરફ છે. એટલે કાં તો છોકરાનું માથું પહેલું આવશે, અથવા તો પગ પહેલા આવશે.

વ.—એ વાત ખરી. છોકરું પેટમાં બરાબર પાંસરી રીતે પડેલું

હોય તો એવી રીતે થઈ શકે ખરૂં. પણ જો પ્રસૂતિના પેટની અંદર ડાબા જમણી છોકરાનું માથું કે પગ હોય, તો પ્રથમ માથું કે પગ આવી શકે નહિ.

લ.—વાહ ! બેશ બરાબર સમજ્યાં છો.

વ.—એવી રીતથી તો પૂરા દહાડા વાળી બાઈડીના પેટના આકાર જોઈને પણ કહી શકાય કે પેટમાં છોકરું પાંશરું થઈને રહેલું છે, કે તિરછું આડકતરું રહેલું છે.

લ.—હા, એમ કહી શકાય જ તો. સારી રીતે ડાવકાઈથી ધારીને જોવાથી ખુશીથી કહી શકાય. અને જો છોકરું પેટની અંદર પાંશરી રીતે રહેલું હોય, તો પ્રસૂતિના પેટના ઉપલા ભાગમાં (છાતીની બખોલની નીચે) એક હાથ, અને પેટ ઉપર એક હાથ દેઈને સારી રીતે આસ્તે આસ્તે થાબડી થાબડીને જોવાથી, એક હાથે છોકરાની પુંક (ટગરા) અને બીજા હાથે તેનું માથું બરાબર માલમ પડી આવે.

વ.—શું કહો છો ! ત્યારે તો એવી રીતે હાથ દેઈને જોવુંજ જોઈએ. માથું છે કે પુંક છે, તે પણ બેશ જાણી શકાય. કેમકે, પુંકના કરતાં માથું જરૂર સપ્ત એટલે કંઈ માલમ પડે. કેમ, ખરૂં કે નહિ ?

લ.—હા, બરાબર કહો છો, પ્રસૂતિના પેટની ચામડી ઢીલી હોય, તો સારી રીતે ધ્યાન રાખીને હાથ દેઈને જોવાથી છોકરાના હાથ, પગ, ઢીંચણ અને કોણી સુધ્ધાં પણ ઓળખી શકાય.

વ.—શું કહો છો ? એમ થાય ખરૂં કે ?

વારૂ, તમે એમ કહ્યું હતું કે કદિ કદિ છોકરાનો હાથ પહેલો આવે; તો પેટ જોઈને એ વાત શી રીતે કહી શકાય ?

લ.—કેમ ? પેટ જોવાથી જો એમ લાગે કે, છોકરું આડું થઈને સૂઈ રહ્યું છે, તો પહેલો હાથજ આવી શકે.

વ.—હા, એ તો ખરૂં. પેટની અંદર છોકરું સીધું રહ્યાથી જો ઠેકાણે તેનું માથું કે પગ પહેલા આવે, તે ઠેકાણે છોકરું આડું કે

તીરછું રહ્યાથી તેનો હાથ પહેલો આવેજ તો. કેમકે, આડું કે તીરછું રહ્યાથી છોકરાનું માથું કે પગ પ્રસવના દ્વારની અડોઅડ સામે ન રહે, કે જેથી તે પહેલે આવે.

લ.—વાહ! બેશ જુક્તિની વાત કહી. હું પણ એવી સફાઈથી તમને સમજવી ન શકત. તમારી બુદ્ધિને બલિહારી જાઉં, બેન!

વ.—હીક, ત્યાર પછી કહો.

લ.—છોકરાનું માથું પહેલું આવશે કે પગ પહેલા આવશે, તે પ્રસૂતિને પૂછી જોયાથી પણ ઘણે ભાગે જાણી શકાય.

વ.—વાહ! એ વળી શી રીતે સમજાય? પ્રસૂતિ શું જાણી બેસી છે કે તેના છોકરાનું માથું પહેલું આવશે કે પગ પહેલા આવશે?

લ.—ત્યારે શું હું ગપ માફ છું? એની નિશાની છે, તે કહું છું તે સાંભળો. પેટમાં છોકરું ફરકે છે, તે તો જાણો છોને?

વ.—હા, એ તો બરાબર જાણું છું.

લ.—પેટમાં બધા ભાગમાં છોકરું ફરકતું નથી તે પણ જાણો છો ને?

વ.—હા, જમણી કુખના તરફ વધારે ફરકતું જોયું છે. બીજી તરફ ફરકતું બહુ માલમ પડતું નથી.

લ.—ત્યારે જે ગર્ભવાળી સ્ત્રીની ડાબી કે જમણી કુખના તરફ છોકરું ખુબ ફરકે, અને પેટની ડાબી કે જમણી તરફ ભારે ભારે લાગે તેના છોકરાનું માથું પહેલું આવે.

વ.—ખરેખત! એમ જાણ્યામાં આવે તો તો પછી પહેલેથીજ કહી શકાય કે છોકરાનું પહેલું માથું આવશે કે નહિ.

લ.—એમ કહી શકાયજ તો.

વ.—ત્યાર પછી કહો, પગ પહેલા આવશે કે નહિ, તે શી રીતે જાણાય?

લ.—કેમ, પ્રસૂતિ જો એમ કહે કે જમણી કે ડાબી કુખના તરફ ભારે ભારે લાગે છે અને પેટની ડાબી તરફ કે જમણી તરફ છોકરું

ફરકે છે, તો જાણવામાં આવી ગયું કે, છોકરાના પહેલા પગ આવશે.

વ.—ખરી વાત, આતો બેશ નિશાની દેખાય છે !

લ.—હા, એ બેશ નિશાનીજ છે. પ્રસૂતિ પણ પોતાની મેળે ઘણીક વાત સમજી શકે.

વ.—ખડુ સાર; પણ વાર, તમે એમ કહ્યું હતું ખરું ને કે છોકરાનો હાથ પહેલો આવે એ ખડુ ભય ભરેલું સમજવું ?

લ.—હા, એ કહ્યુંજ છે તો. પહેલું માથું આવે એ સૌ કરતાં સાર. પહેલા પગ આવે એ ઓછું સાર, કેમકે પહેલું માથું અને ખભા વગેરે શરીરનો ભાગ આવ્યાથી પ્રસૂતિ પોતાની મેળેજ પ્રસવ કરી શકે. પરંતુ પહેલો હાથ આવે એ ખડુજ ભય ભરેલું છે. પ્રસૂતિ પોતાની મેળે પ્રસવ કરી શકે નહિ—છોકરાને ધુમાવીને ફેરવી દેવું પડે. આ વાત પહેલાં તમને કહી સંભળાવી છે, તે યાદ છે કે નહિ ?

વ.—યાદ ન હોય તો સંભારી શકું ક્યાંથી ? પુરા દહાડાવાળી આયડીનું પેટ જોઈને પહેલેથીજ જાણી શકાય કે, છોકરાનું માથું, પગ કે હાથ પહેલે આવશે; માથું કે પગ પહેલા આવ્યાથી પ્રસૂતિ પોતાની મેળેજ પ્રસવ કરી શકે; પરંતુ હાથ પહેલો આવ્યાથી પ્રસૂતિને પ્રસવ થઈ શકે નહિ એ વાત તો કહી. હવે એમ પુછું છું કે, છોકરાનો હાથ પહેલો આવશે, એ જો અગાઉથીજ જાણી શકાય, તો પહેલો હાથ ન આવવા પામે એવો શું કોઈ ઉપાય કરી દેવાય નહિ ? પ્રસવને વખતે હાથ પહેલો આવ્યાથીજ પ્રસૂતિનાં સોએ વર્ષ પૂરાં થઈ જાય, એવું અગાઉથી જાણી શક્યા પછી શું તે સુધારી દેવાય નહિ ?

લ.—હા, હીક વાત પુછી. અગાઉથી જાણી સંભળી લેઈને વિપત પડે નહિ એવો ઉપાય જો કરી શકે, તેજ ખરી દાઢયિણ.

વ.—ત્યારે એકવાર કહેશો કે, એવો કોઈ ઉપાય છે ?

લ.—ઉપાય નથી એમ તો કહી શકાય નહિ. પણ દાઢયિણ જો ખૂબ ચાલાક ચતુર હોય, તો કળે કળે આસ્તે આસ્તે હાથે વત્તી તીરછા કે આડકતરા છોકરાને, સીધું પાંસર આણી શકે.

વ.—શું કહો છો? આ સાંભળીને તો હું ખૂબ ખુશી થઈ જાઉં છું. એમ શું કરી શકાય ખરું કે ?

લ.—હા. કરી શકાય નહિ કેમ ?

વ.—આહા ! ભગવાન કરે ને બધી દાધયણો તેમ કરી શકે તેવી થાય, તો પછી પ્રસૂતિને ખીજી કોઈ આપદાજ ન રહે. હેં એન, ત્યારે કહેાને, કેવી કળવકળ (ગુક્તિ) કરીને છોકરાંને પાંશરૂ કરી દેવાય ?

લ.—પ્રસૂતિને ચતી કરી સુવાડીને તેના પેટ ઉપરનું લુગડું કાઢી નાંખી, બેશ ધારીને ગુપે, અને પેટના ઉપર હાથ દેધને દેખે. એનાથી જો એવી ખાતરી થાય કે, પેટની અંદર છોકરું આડું કે તીરડું છે, તો બે હાથ વતી છોકરાને બે બાણુએથી આસ્તે આસ્તે ઢેલીને પાંશરૂ કરી દે.

વ.—આ વખતે તો હું બરાબર સમજી શકી નહિ, એન. ફરીતે એકવાર હીક કરીને કહી દેખાડો.

લ.—હા, એ સમજવું જરા સખત છે ખરું. એમ ધારો કે પાનળા નરમ ચામડાની એક પાણીની મસક અને એક લાંબો ફૂંકો છે. એ ફૂંકો પાણીથી ભરેલો છે, તેની અંદર એવીજ જાતની એક મસક, નરમ અને એવાજ આકારની એક વસ્તુ, તીરછી થઈને અટકી રહેલી છે. તે વસ્તુને જો તમે બહારથી હાથવતે પાંશરી કરી દેવાને આહો, તો શું કરશો ?

વ.—બે હાથવતી ફૂંકામાંની વસ્તુના બંને છેડા તપાસી જોઉં.

ત્યાર પછી બંને હાથ બંને છેડા ઉપર મૂકીને (એટલે ઉપલા છેડાની નીચે એક હાથ, અને નીચેના છેડાની ઉપર એક હાથ દેધને) આસ્તે આસ્તે એવી રીતે ઢેલવવી કે, તે વસ્તુ સરતી સરતી (ખસતી ખસતી) પાંશરી થઈ જાય.

લ.—વાહ ! આટલું સમજે છો તો પછી ખીજું શું જોઈએ. બરાબર એજ પ્રમાણે પ્રસૂતિના પેટનાં બંને પડખાં ઉપર બે હાથ મૂકીને, છોકરાના બંને છેડા (પગની બાણુનો ભાગ અને માથાની

તરફનો ભાગ) એવીજ રીતે આસ્તે આસ્તે ઠેલી દેવા. એમ ઠેલતાં ઠેલતાં છોકરું સરીને સીધું થઈ જશે.

વ.—વારૂ ઠીક. જાણે છોકરું સીધું થયું, પણ એ સીધું કરેલું એમને એમ પાંશરૂ રહેશે, કે થોડી વાર પછી પાછું પહેલાં જેવું તીરછું હતું તેવું તીરછું થઈ જશે ?

લ.—એ બાબત થોડીક જુક્તિ નહિ કર્યાથી, ફરીને પાછું તીરછું થઈ જવાનો સંભવ પણ ખરો.

વ.—એ જુક્તિ કેવી રીતની ?

લ.—છોકરાને એવી રીતે સીધું કરી દીધા પછી લૂગડાની ગડી વાળીને તેના છોકરાના ખંને છેડા ઉપર ગોઠવી દેઈ, પ્રસૂતિના પેટને કપડાવતી બાંધી દેવું. એમ કર્યાથી છોકરું પાછું સરી જવા પામશે નહિ. ત્યાર પછી પીડા થયાથી, થોડીવાર છોકરાને એમ પાંશરૂ રાખી શક્યાથી ઝટ કામ થઈ જશે (વગર અડચણે અવતરશે.)

વ.—બરાબર છે. આ જુક્તિ સારી તો ખરી. નિશાનીઓ પણ બરાબર માદ રહી અને છોકરાને સીધું રાખવાનો ઉપાય પણ બરાબર શીખી ગઈ. હવે બીજું જે કહેવાનું હોય તે કહો, બેન !

લ.—મુખ્ય મુખ્ય નિશાનીઓ તો તમને કહી સમજાવી. તે ઉપરાંત હાથ દેખને જોયાથી, એથી પણ વધારે સારી રીતે કહી શકાય.

વ.—એ વળી શું ?

લ.—જમણા કે ડાબા ગમે તે હાથે થોડુંક ટોપરાનું તેલ લગાડીને, તે હાથ પ્રસવના દ્વાર ઉપર મૂક્યાથી, છોકરાનું અંગ માલમ પડી આવે છે. હાથ આવતો હોય કે પગ આવતો હોય, કે માથું આવતું હોય, તે એમ હાથ દીધાથી જાણી શકાય કે નહિ ?

વ.—હા. જાણી શકાય. માથું હોય તો ગોળ લાગે, અને હાથ પગનો ઘાટ પણ જુદો જુદો જણાય. પણ વારૂ બેન ! છોકરાનું પહેલું માથું નહિ આવતાં કદિ કદિ જે હાથ કે પગ પહેલા આવે છે, તેનું શું કંઈ કારણ છે ?

લ.—કારણ કેમ ન હોય ?

વ.—ત્યારે શું કારણ છે તે કહોને બાપ !

લ.—પેટની અંદર છોકરું હમેશાં કેવી રીતે રહે તે જાણો છો ?

વ.—હા, તમે એમ કહ્યું હતું ને, કે ધણું ખરું છોકરાનું માથું પહેલું આવે છે, તે ઉપરથીજ એમ સમજી શેવું જોઈએ કે, છોકરાનું માથું નીચેની તરફ અને પગ ઉપરની તરફ રહે છે.

લ.—(૧) પેટમાં છોકરું જ્યારે ૭ મહિનાનું થાય છે, ત્યારે તેનું માથું નીચેની તરફ આવે છે, અને બે પગ ઉપરની તરફ જાય છે. ત્યાર પછી તે એમજ રહે છે, પરંતુ તે પહેલાં છોકરું પેટની અંદર ધુમે-ધરે છે; અને તેથી તેનું માથું કે પગ બરાબર એક ડેકાણે રહેતાં નથી. તેટલા માટેજ ૭ મહિનાની પહેલાં છોકરું અવતર્યાથી, તેનું માથું પહેલું નહિ આવતાં હાથ કે પગજ ધણું કરીને પહેલા આવે છે.

વ.—વાર, ત્યારે આ કાગળના ઉપર જરા ચિતરી દેખાડોને કે ૭ મહિના પહેલાં પેટની અંદર છોકરું કેવી રીતે રહે છે ?

લ.—બહુ સારૂ જોન, લાવો ચિતરી દેખાડું.



વ.—વાહ ! હવે યશ સમજ્યામાં આવ્યું. પણ વાર, ૭ મહિના

પહેલાં જે છોકરું અવતરે, તે જીવે નહિ, એ ખરૂં છે કે ?

લ.—હા ન જીવે. એતો તમને પહેલેથીજ કહી ચૂકી છું ને.

વ.—હા કહ્યું છે તો ખરૂં, તો પણ એકવાર પૂછી જોઉં છું.

લ.—(૨) પેટમાં મરી ગયેલું છોકરું અવતરવાને વખતે પહેલાં તેનું માથું નહીં આવતાં, હાથ કે પગજ ધણું કરીને પહેલાં આવે.

(૩) દુઃખ દરદ થયાથી જે છોકરાનો સ્વાભાવિક આકાર બદલાઈ જાય, તો પહેલાં માથું નહિ આવતાં હાથ કે પગજ ધણું કરીને આવે.

વ.—એવો શો રોગ છે, કે જેનાથી છોકરાનો આકાર બદલાઈ જાય ?

લ.—એવા ઘણા રોગ છે, પણ તેમાંના એકનું નામ દેઈને તમને તેની સારી સમજણ પાડું છું. છોકરાના માથામાં કોઈ કોઈ વાર પાણી પેદા થાય છે. એ પાણી એટલું બહુ વધી શકે છે કે, તેને લીધે છોકરાનું માથું સ્વાભાવિક માથાના કરતાં ત્રણ ચાર ગણું મોટું થાય છે.

વ.—ઓ બાપરે ! કેવી સત્તાનાશની પાટી ! છોકરાનું માથું મોટું થાય તો પછી પ્રસૂતિને પ્રસવ થાય કેમ કરીને ?

લ.—પોતાની મેળે કાંઈ પ્રસવ થઈ શકે કે ? એ તો યુક્તિથી પ્રસવ કરાવવો પડે.

વ.—એમકે ? ત્યારે એવે વખતે કેવી રીતે પ્રસવ કરાવાય, તે કહોને બધ.

લ.—હાલ એવી વાત કરવાનો વખત નથી, પછી કહીશ. વળી સાંભળો.

(૪) ગર્ભવાળી સ્ત્રી રોગગ્રાસ્ત થયાથી જેની અંદર છોકરું રહે છે, તેનો સ્વાભાવિક આકાર બદલાઈ ગયાથી પણ છોકરાનું માથું આગળથી નહિ આવતાં હાથ કે પગજ ધણું કરીને પહેલાં આવે.

વ.—ગર્ભવાળી સ્ત્રીને શો રોગ થયાથી એનો આકાર બદલાઈ જાય ?

લ.—કુંજ થયાથી કે પાસાનું હાડકું વાંકું થઇને કકડા થઇ ગયાથી પણ એ પ્રમાણે થઇ શકે. વળી.

(૫) પીડા શરૂ થયે જો કદાપિ કોઇ કારણથી એકદમ પાણી વહી જાય. તો પણ છોકરાનું માથું પહેલું નહિ આવતાં, હાથ કે પગ ઘણું કરીને પ્રથમ આવે.

વ.—ત્યારે શું એકદમ પાણી વહી જાય એ બહુ ખોટું છે ?

લ.—ખોટું નહિ તો શું ? હવે પછી એ બધું બરાબર રીતે તમને સમજાવીશ.

વ.—બહુ સારું, બેન.

લ.—(૬) વળી સાંભળો. પાંચ મહિના થયા પછી ગર્ભવાળી સ્ત્રીને, કોઈ દૂર ઠેકાણે (પરગામ વગેરે) મોકલવાની ના પાડવામાં આવે છે.

વ.—કેમ વાર ?

લ.—કેમ તે કહું છું. થોડાક દહાડા થયાં એ બ્રાહ્મણની બાઈ... ડીએ મને પૂછ્યું હતું કે,—“મારી છોડીને સીમંત છે એટલે આ પહેલી વાર તે ગર્ભવંતી થઇ છે. એને સાત મહિના થયા છે. હાલમાં તે તેને સાસરે છે, ત્યાંથી મારે ઘેર તેડી લાવવાને આહું છું. તમારો મત શો છે ?” એ ગર્ભવાળી છોકરીને સાત મહિના થયાનું સાંભળીને મેં તે બ્રાહ્મણીને પૂછ્યું. “તમારી એ છોડીને કેટલે દૂરથી તેડી લાવવાની છે ? તેણે કહ્યું—“લગભગ દોઢ દિવસનો રસ્તો હશે.” તે સાંભળીને મેં તેને બહુ બહુ કરીને મના કરી કે, હાલમાં હવે તમે તે છોડીને ત્યાંથી કદિ પણ તેડી લાવશો નહિ. પણ તેણે મારું કહેવું નહિ માનતાં તેને પોતાને ત્યાં તેડી આણી. ત્યાર પછી કેટલેક દહાડે મારા સાંભળ્યામાં આવ્યું કે, એ ભારેવાઇ છોડીને એક છોડી અવતરી છે અને એ છોડી અવતરતાં તેના પગ પહેલા આવ્યા હતા.

વ.—ત્યારે તો તમે જે ધારીને મના કરી હતી, તેજ પ્રમાણે બરાબર થયું.

લ.—તેમ થાયજ તો. એના બધા રસ્તા (નિયમ) નક્કી કરી રાખેલા છે કેની. ત્રણ મહિના પહેલાં, અને પાંચ મહિના પછી બારે-વાઘ બાઇડીને એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે મોકલવી જોઈએ નહિ. જો મોકલ્યા વગર આવે તેમ નાજ હોય, તો તે વખતની અંદર મોકલવી.

વ.—ઠીક. વાર, પેટની અંદર છોકરું કદાપિ મરી જાય, તો શું પ્રસૂતિને તરતજ પ્રસવ થતો હશે કે?

લ.—છોકરું મરી ગયાથી એકદમ તેજ વખતે ગર્ભવાણી સ્ત્રીને પ્રસવ થાય, એમ કાંઈ નથી. તોપણ મુવેલું છોકરું વધારે દહાડા પેટમાં રહી શકે નહિ. પરમેશ્વરની કેવી દયા છે કે, એથી (પેટમાં છોકરું મરી ગયાથી) ગર્ભવાણી સ્ત્રી દુઃખો થાય, માટે જલદીથી એનો ખુલાસો થઈ જાય છે.

વ.—વાર, મુવેલું છોકરું જો કેટલાક દહાડા પેટમાં રહે, તો ગર્ભવાણી સ્ત્રી શું બહુ પીડા પામે?

લ.—પીડા પામે નહિ તો બીજું શું? છૂટા છેડા થયા પછી પણ તે જલદી સારી થઈ શકે નહિ. શરીર છેક લાશ જેવું રહે છે. માટે પેટની અંદર છોકરું મરી ગયું છે એમ જાણ્યામાં આવતાંજ વાર કર્યા વિના ગર્ભવાણી સ્ત્રીને પ્રસવ કરાવવો.

વ.—પેટની અંદર છોકરું મરી ગયું છે, તે જણાય કેમ કરીને?

લ.—તે સારી રીતે જણાઈ આવે, એવી એક નિશાની છે.

વ.—એ નિશાની શી છે તે કહોને.

લ.—છોકરું મરી ગયાથી ગર્ભવાણી સ્ત્રીને છોકરું પેટમાં ફર-

કતું માલમ પડે નહિ. બંને યાન (ધાઇઓ) નરમ થઈ જાય, દુધથી ભરેલાં જેવાં કઠણુ કઠણુ પછી ન રહે. અને તે યાનમાંથી ધાવણુ પડવું બંધ થઈ જાય. આવું બધું એકદમ થયેલું દેખતાંજ પેટમાં છોકરું મરી ગયું છે, એવો શક લેવાય.

વ.—પેટમાં છોકરું મરી ગયું છે, એવો શક આવે તો શું કરવું?

લ.—વાર લગાડ્યા વિના હાંશિયાર ડાક્ટરને બોલાવીને દેખા-

ડું. ત્યાર પછી જે કાંઈ કરવાનું, તે તે ડાક્ટરજી કરશે.

વ.—વાર, અત્યારે હવે જુઓ જોઈએ, મોતીના છોકરાનું માથું પહેલું આવશે કે નહિ ?

લ.—જોજી. (તપાસ કરી જોઈને) હા, સારું છે, પહેલું માથું આવશે.

પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રસવની અવસ્થાના વિભાગ.

વ.—ત્યાર પછી હવે શું કરવું ?

લ.—હવે જોઈએ કે પ્રસવની કઈ અવસ્થા છે. (મોતીની)

વ.—એ વળી શું ? એ તો કાંઈ સમજ્યામાં ન આવ્યું.

લ.—તે કહું છું. સમજાવ્યા વિના સમજી શકાશે નહિ. ડાક્ટર સાહેબની પાસેથી હું એ બધું શીખી છું તે તો જાણો છો ને ?

વ.—હા, જાણું છું.

લ.—ડાક્ટર સાહેબ કહે છે કે, પ્રસવિને પીડા થઈ થાય ત્યારથી તે ચાર પડે ત્યાર સુધીના જોટલો વખત, તેટલા વખતના ત્રણ ભાગ કરી લીધાથી, દાખલજીને બહુ સારી સગવડ થાય.

વ.—એ ત્રણ ભાગ કેવી રીતના ?

લ.—પહેલો ભાગ, બીજો ભાગ, અને ત્રીજો ભાગ.

વ.—પ્રસવના વળી ભાગ બાગ કેવા ?

લ.—કેમ એના ભાગ ન થાય ? પીડા થઈ ચતાંજ શું તુરતા. તુરત છોકરું થઈ (અવતરી) જાય છે ?

વ.—ના, એમ હું ક્યારે કહું છું ?

લ.—પ્રથમ પીડા ધીમીધીમી થઈ આવે છે, ત્યારપછી રહેતે રહેતે વધે છે; ત્યારપછી પાણી વહે છે (પરપોટા કૂટે છે); અને

ત્યાર પછી તડામાર કરતી જોરજોર વેણ ઉપાડીને છોકરું અવતરે છે. અને છોકરું અવતર્યા કેડે આર પડે છે. આટલું બધુંએ બનવું જોઈએ ને ?

વ.—હા, એ તો ખરું.

લ.—ત્યારે એ બધા બનાવ જો બનવાના, તેના ભાગ પાડી લીધા ન હોય તો ગરબડાટ થઈ જાય. કેમ બરાબર સમજાય છે ને ? વળી કીચે વખતે શું કરવું, તેની પણ એમ ક્યાં વિના સમજડ અને સમજણ પડે શી રીતે ?

વ.—ખરું કહો છો, બેન. ત્યારે એ ભાગ કેવી રીતે પાડવા, તે કહો.

લ.—હા, કહું છું. વેણ શરૂ થવા માંડે ત્યારથી તે જરાયુનું મ્હોં સાફ બેશ ખુલ્લું થાય, ત્યાં સુધીના વખતને પ્રસવનો પહેલો ભાગ અથવા ‘પહેલી અવસ્થા’ કહે છે, એમ ગણો.

વ.—જરાયુ એટલે શું, તે મારા સમજ્યામાં ન આવ્યું.

લ.—જેમાં છોકરું રહે છે, તેને જરાયુ કહે છે.*

વ.—ત્યારે તો પેલી પાતળી તબ્બા જેવી ચામડીની થેલી, કે જેમાં પાણી ભરાયેલું હોય છે, તેજ જરાયુ કે ? છોકરું અવતર્યા પછી એ આર થઈને બહાર નીકળી જવું હશે, ખરું વાર ?

લ.—ના, એ નહિ. એ તો એક ચામડાની થેલી પાણીથી ભરેલી રહે છે. એ પાણીમાં છોકરું ડુબેલું રહે છે. પીડા ધીમે ધીમે વધતાં વધતાં એનું મ્હોં ફાટી જાય છે. અને તે ફાટતાની સાથે જ તેમાં જે પાણી હોય છે, તે વહી જાય છે; પરંતુ બધું પાણી એકદમ વહી જવું નથી. અને જે પાણી નીકળી જવું તેને જ વહી જવું અથવા પરપોટા ફૂટવો કહે છે. એ પરપોટા ફૂટેથી તેમાંના પાણીની સાથે સાથેજ, કે ત્યાર પછી જરાક વાર કેડે ધણું કરીને છોકરું અ-

* જરાયુને “ચાદર” પણ કહે છે. ચાદરામાં છોકરું ડુબે માથે રહે છે એમ મામડાનાં બેશં બાલકો છે.

વતરે છે. અને છેવટે જ્યારે ઔર પ્રડે ત્યારે તેની સાથે એ થેલી પણ બહાર નીકળી આવે છે. અને હું જેની (જે જરાયુની) વાત કરું છું તેની અંદર છોકરા સુધાં એ પાણી ભરેલી થેલી રહે છે. તેમાંથી તો કાંઈ કાઢવું પડતું નથી. તેમ તે બહાર પણ આવતું નથી. પેટની અંદરજ રહે છે. જ્યારે ગર્ભ રહેલો ન હોય ત્યારે તેનો આકાર બહુ નાહાનો હોય છે. પરંતુ ગર્ભ રહેથી છોકરું જેમ જેમ મોટું થતું જાય છે, તેમ તેમ તેની સાથે તે (જરાયુ) પણ વધતું રહે છે. અને છોકરું અવતર્યા પછી પાછું સંકોચાઈ સંકોચાઈને લગભગ પહેલાંના જેવું થઈ જાય છે. જરાયુ કેને કહે છે, તે હવે સમજી શક્યાં કે નહિ ?

વ.—ઓહો, એ તો સમજ્યામાં આવી ગયું. અમે જેને પોનાડી કહીએ છીએ, તેનેજ તમે જરાયુ કહો છોને ?

લ.—હા, હા, તે પોનાડીનેજ સારી સુધરેલી બોલીમાં જરાયુ કહે છે.

વ.—અરે રામ, રામ ! અત્યાર સુધી ત્યારે એમ કહ્યું નહિ કેમ ? તમારે આટલી બધી માયાફાડ કરીને સમજાવવાની જરૂરજ ન પડત, પણ વાડ બેન ! એ જરાયુનો આકાર કેવો હશે ?

લ.—એક વંત્યાક (વેંગણ) નું ડીંટું કાપીને, પછી જે રહે તેમાંથી ગરભ બીયાં વગેરે બેસ કરીને કોતરી કાઢી, છાલની કોથળી જેવું જે રહે તેને હાથ વતે દબાવીને અપટું કર્યાથી, તેનો જેવો આકાર થાય, તેવાજ આકારને લગભગ મળતું જરાયુ પણ દેખાય છે.

વ.—વાડ, એ જરાયુ પેટની અંદર કેવી રીતે રહે છે ?

લ.—એનો મ્હોટો અથવા પહોળો જણાતો ભાગ ઉપરની તરફ રહે છે અને નાનો અથવા સાંકડો ભાગ નીચેની બાજુએ રહે છે. તેમાંથી ઉપરના મ્હોટા ભાગને જરાયુનું ‘ શરીર ’ કહે છે, અને નીચેના ભાગને જરાયુનું ‘ મુખ ’ કહે છે. જરાયુનું એ મ્હોટું અને પ્રસવનું દ્વાર, એ બંને અડોઅડ મળી ગયા જેવાં હોય છે.

વ.—એમ કે ? હવે તો બરાબર સમજણ પડી. પણ જો એક-વાર એ જરાયુનો આકાર સારો બેશ ચીતરીને બતાવે, તો વળી વધારે સારી રીતે સમજી શકાય.

લ.—બલે, બહુ સાફ.

વ.—વારુ, ગર્ભ રહ્યાથી શું જરાયુનો આકાર બદલાઈ જાય કે આ જેવો તમે ચિતરી દેખાડ્યો તેવોજ બરાબર રહે ?

લ.—બહુ સારી વાત પૂછી. આ જે મેં ચિત્રી દેખાડ્યો, તે જે કદિપણ ભારેવાઈ થઈ ના હોય તેવી સ્ત્રીના જરાયુનો આકાર છે. પણ ભારેવાઈ થયાથી એવો રહે નહિ; બદલાઈ જાય.

વ.—એ તમારું કહેવું સાચું છે ખરૂં. પહેલાંજ તમે જે ચિતરી દેખાડ્યું છે. (ચિત્ર ૧ લું) તેનાથી એની ખાતરી થઈ શકે છે.

લ.—એ પહેલાં જે ચિતરી દેખાડ્યું છે, તે જરાયુ છે એ તમે શી રીતે જાણ્યું ?

વ.—કેમ, શું હું એવી છોક બોયડ બાયડી છું ? જ્યારે તમે એમ કહ્યું કે જરાયુની અંદર છોકરૂં રહે છે, ત્યારે પછી તે જરાયુ ન હોય તો બીજું શું હોઈ શકે ?

લ.—શાખાશ. ખુદ્દિ હોય તો બધી વાત એવી રીતે સમજી લેવાય જ. પણ એટલું પાછું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે, પહેલાં મેં જે ચિત્રી દેખાડ્યું છે, તેમાં ચાર પાંચ મહિના થયેલી ભારેવાઈ બાઈડીનું જરાયું છે, અને તેમાં છોકરૂં કેવી રીતે રહે છે, તેજ દેખાડ્યું છે.

વ.—કેમ ? ત્યારે પૂરા દહાડાવાળી બાયડીના જરાયુનો આકાર વળી ઈલાદો હશે કે ?

લ.—ઈલાદો નહિ તો શું ?

વ.—ત્યારે તો તે પણ ચિતરી દેખાડોને બાઈ ! અને તે સાથે પૂરા દહાડે છોકરૂં તેની અંદર કેવી રીતે રહે છે તે પણ દેખાડી દો.

લ.—હીક લ્યો જુવો. લાવો ચિત્રી દેખાડું.

આકૃતિ ૨ જ.



આકૃતિ ૩ જ.

પુરા દહાડાની ઓર-જરાયુ.

ઓરમાં પુરા દહાડાનું છોકરું.

૧.—હવે તો બરાબર સમજી. ત્યાર પછી કહો, જરાયુનું મ્હો ખુલ્લું થવાનું જે કહ્યું છે, તે કેવી રીતે?

૨.—તે કહું છું, સાંભળો હવે. જરાયુ અને જરાયુનું મ્હો કલાથી સમજી શકશો તો ખરાં ને? કાંઈ ગરબડ ગોટા તો નહિ થાય?

૩.—આવી રીતે સમજણ પાડીને કલાથી અને ચિતરીને દેખાડયાથી, સમજી શકાય નહિ કેમ?

૪.—ત્યારે સાંભળો પહેલોઠી ભારેવાઈ ખાયડીના જરાયુનું મ્હો ખીલકુલ બંધ રહે છે. અને જે એક છોકરાની મા થાય છે, તેના જરાયુનું જરાક મ્હો ખુલ્લું રહે છે. પહેલીવાર દહાડા રહેલી બાઇડીને પ્રસવ થતાં જે વાર લાગે છે, તેનું એ એક કારણ છે.

૫.—ખરું કહો છો. પહેલોઠી બાઇડીને પ્રસવ થતાં વાર લાગે છે અને દુઃખ પણ પડે છે. વાર, ત્યાર પછી કહો, જરાયુનું મ્હો પ્રથમ કેવી રીતે કરીને ખુલ્લું થાય?

લ.—પીડાની શરૂઆત થતાંજ મ્હો ખુલવા માંડે. પીડા એક વાર થઈ આવે છે અને પછી બંધ પડી જાય છે. રહી રહીને વેણા આવે છે, તે જણા છે ને ? એક વાર ઉપડેલી પીડા એક સરખી ચાલુ રહેતી નથી.

વ.—કેમ જાણું નહિ ? વેણાની પીડા રહી રહીને થાય છે તેથી તો પ્રસન્નિનો બચાવ થાય છે; નહિ તો શું તે બચવા પામે કે ?

લ.—ખરી વાત; વેણુની પીડા જ્યારે થાય છે ત્યારે જરાયુનું મ્હો જરા ઉધડે છે અને તેજ વખતે ચેલીની અંદર છોકર હોય છે તે પણ નીચે ઉતરે છે, અને તેના (જરાયુના) મ્હોની અંદર પેસવાની તબીબી કરે છે. વળી પીડા બંધ પડી જતાંજ તે કોથળી પાછી ઉપર જતી રહે છે. એવી રીતે તે વારે વારે નીચે ઉપર આવ જ કરીને જરાયુનું મ્હો સાફ બેશ ખુલ્લું ફાંક કરી દે છે. એ મ્હો જ્યારે સાફ બેશ ખુલી જાય ત્યારે તે લગભગ પંદર આંગળ પુર પહોળું થાય.

વ.—શું કહો છો ? એટલું પહોળું થાય ?

લ.—ન થાય ? છોકરાનું માથું એમાં થઈને બહાર આવવું જોઈએને ?

વ.—હા, એ વાત તો ખરી.

લ.—ત્યાર પછી એ મ્હો બરાબર ખુલું થવાથી, કેટલીકવાર પીડાની વેણા આવે એટલે પાણીવાળી ચેલીનો જે ભાગ એ મુખની અંદર આવી રહેલો હોય છે તેના ઉપર દબાવુ થયાને લીધે ફાટી જાય છે. અને તે ફાટતાની સાથેજ ચેલીમાંનું કેટલુંક પાણી વહી જાય છે. એનેજ “ પરપોટા ફૂટ્યો ” કહે છે.

વ.—બરાબર છે. દાઢિણીને મ્હોડેથી પરપોટા ફૂટ્યાની વાત સાંભળીએ છીએ ખરી. વાર, ચેલી ફાટી ગયાથી તેમાંનું બધું પાણી વહી નહિ જતાં થોડુંકજ વહી જાય છે કેમ ?

લ.—તેનું ખાસ કારણ છે. ચેલી જેવી ફાટી જાય છે, તેવુંજ તેમાંથી બધું પાણી વહી જાય તે પહેલાં છોકરાનું માથું એ ફાટેલા ભાગ ઉપર આવીને અટકે છે, તેથી પછી અંદર રહી ગયેલું પાણી

વહી જવા પામતું નથી. આટલું થાય, એટલે પ્રસવનો 'પહેલી અવસ્થા' પૂરી થઇ એમ સમજવું. કેમ, હવે ધ્યાનમાં આવ્યું કે નહિ ?

વ.—એકવાર ફરી કહી બતાવો જેથી બેશ યાદ રહે.

લ.—હીક, કહું છું, સાંભળો. એમાં મને આગસ નથી. પીડા શરૂ થાય ત્યારથી તે જરાયુનું મ્હો પૂરેપૂર ઉધડે ત્યાર સુધીના વખતને પ્રસવની પહેલી અવસ્થા કહે છે. હવે સમજ્યાં ?

વ.—હા, જરાજર સમજાયું. આટલું કહ્યાથી પણ જો સમજાય નહિ, તો પછી કોઇપણ રીતે સમજી શકાયજ નહિ, એમ સમજવું.

લ.—વાર ત્યારે, કહો જોઇએ, પ્રસવની 'પહેલી અવસ્થા' કેને કહે છે ?

વ.—પીડા શરૂ થયા પછીથી જ્યાંસુધી જરાયુનું મ્હો સારી રીતે ખુલ્લું થાય નહિ, ત્યાંસુધી પ્રસવની " પહેલી અવસ્થા " કહી શકાય.

લ.—જરાજર હીક સમજ્યાં છો. દાઢયણુ આવીને જો સમજી શકે કે પ્રસવની કેવી અવસ્થા છે, અને પછી જરાજર તેજ પ્રમાણે કામ કરી શકે, તોજ તેને ખરી દાઢયણુ જાણવી. તેના હાથે પ્રસવિ કદિ પણ કષ્ટાય નહિ, અને છોકરાં સંબંધી પણ કશી દહેશત ન રહે.

વ.—એમ ખર કે ? ત્યારે હવે પ્રસવની " બીજી અવસ્થા " કેને કહે, અને " ત્રીજી અવસ્થા " કેને કહે, તે પણ હીક કરીને કહી દેખાડોને !

લ.—જરાયુનું મ્હો સારૂ બેશ ખુલ્લું થાય, ત્યાર પછી જ્યાંસુધી છોકરૂ અવતરે નહિ, ત્યાંસુધી પ્રસવની " બીજી અવસ્થા " કહી શકાય. એ બીજી અવસ્થા બહુ ભયભરેલી છે. એને ભયભરેલી કહું છું તે એટલા માટે કે જેટલી આપત વિપતનો સંભવ, તે બધી એ અવસ્થામાંજ આવી પડે છે.

વ.—આપતવિપત તે કેવી રીતની ?

લ.—તે કહું છું. જરાયુનું મ્હો બેશ ખુલ્લું થયા પછી, અને બાણી વધ્યા પછી, જો છોકરૂ અવતરતાં વાર લાગે, તો જખરો પેચ

પડી જાય, એટલે ફાંસામાં ફસાયા જેવું થાય. એથી છોકરૂં પણ હાંદિ અને પ્રસૂતિ પણ બહુ પીડા પામે.

વ.—વાર, ત્યારે એવું પણ જોવામાં આવે છે કે, છોકરૂં અવતરતાંજ બહુ વાર લાગે છે, તોપણ છોકરૂં કાંઈ હાંશી જાડતું નથી. એનું કારણ શું હશે ?

લ.—તમે જેની વાત કરો છો, તેજ પ્રસવની ‘ પહેલી અવસ્થા-માંજ ’ વાર થાય છે. “ ત્રીજી અવસ્થામાં ” એટલે જરાયુનું મ્હો સાંઝં બેશ ખુલ્લા પછી અને પાણી વહ્યા પછી કાંઈ વધારે વાર લાગતી નથી.

વ.—ત્યારે પ્રસવની “ ત્રીજી અવસ્થામાં ” વાર થયાથી કાંઈ દહેશત નહિ ?

લ.—ના, કરી દહેશત નહિ.

વ.—બહુ સાંઝં હવે પ્રસવની “ ત્રીજી અવસ્થા ” કોને કહે છે તે કહો ?

લ.—છોકરૂં અવતર્યા પછી જ્યાં સુધી આર ન પડે, ત્યાં સુધી “ ત્રીજી અવસ્થા ” કહી શકાય.

વ.—અરાબર. પ્રસવના વખતના ભાગ તો બહુ સારા કહી સંભળાવ્યા હો. સાંભળીને હું ધણીજ ખુશી થઈ. એવા મોતની અણી જેવા અવસરમાં એવી જોડવણું કરી રાખ્યા વિના કેમ ચાલે ? એ જાણી રાખ્યાથી કેટલી બધી સગવડ દેખાય છે, જુઓને. દાઢયણને મ્હોડેથી પ્રસૂતિની હકીકત સાંભળીનેજ બહુ નકી કરી શકાય. જે તે એમ કહે કે, હજી જરાયુનું મ્હો અરાબર ખુલ્લું થયું નથી, અને પાણી પણ વહ્યું નથી, તો તુરંત વેળા તો કરો ભય નથી, એવી હિંમત રાખી શકાય. અને જે કહે કે, જરાયુનું મ્હો સાંઝં બેશ ખુલ્લું થયું છે, અને પાણી પણ વહ્યું છે, તો જાણવામાં આવે કે હવે ખૂબ સાવધાન થવું જોઈએ. આ શું કાંઈ આછી સગવડ કહેવાય ?

લ.—હા, એમાં વળી ભૂલ શી ?

વ.—એવું એવું તો થાણું કરીને બધુંએ તમે કહી સંભળાવ્યું; હવે કઈ અવસ્થામાં શું કર્યાથી પ્રસૂતિનું અને છોકરાનું બંધનું બધું થાય, તે કહો તો નિરાંત થાય.

લ.—એ બાબત કહેવા સંભળવાની દરકારજ શી છે? હમણાંજ મોતીના સંબંધમાં એ બધું નજરોનજર દેખાડી દેજો છું.

વ.—હીક. એજ બહુ હીક પડશે.

પ્રકરણ ૬ હું.

પ્રસવની પહેલી અવસ્થા.

વ.—વાર ત્યારે, હવે જુવો જોઈએ મોતીને પ્રસવની કયા અવસ્થા છે ?

લ.—(તપાસ કરી જોઈને) હજુ પણ પહેલી અવસ્થા છે. જરાયુનું મ્હો હજુ બેશ ખુલ્લું થયું નથી.

વ.—ત્યારે હવે શું કરવું ?

લ.—જરાક ઊઠીને ફરે.

મોતી—(લક્ષ્મીને) મારાથી ઊઠીને ફરી શકાશે નહિ.

લ.—કેમ નહિ ઉઠાય ફરાય ? હજુ શું થયું છે જે ? અત્યારથીજ સુસ્ત થઈને પડી રહી છે ?

વ.—(લક્ષ્મીને) દુઃખ થાય તેથી સુસ્ત કેમ ન થવાય ?

લ.—એ વાત ખરી, પણ દુઃખ તે કેટલું ? હજુ એટલું બધું શું થઈ ગયું છે ? નહિ, અત્યારે સુવાયુવાનું કામ નથી. પ્રસવની પહેલી અવસ્થામાં ઉભાં રહીને કે ઊડી ફરીને પીડા ખમવી (વેણો ખાવી) સારી. એથી જલદી છૂટા છેડા (પ્રસવ) થઈ જાય. અને બહુ કષ્ટાય પણ નહિ.

વ.—(મોતીને)—ત્યારે તો બેન, જરાક ઊઠીને આમતેમ ફરો,

“બા શું કરીએ ! (લક્ષ્મીને) વાર ત્યારે, અમારે અહિંની તમામ દાઢયણી તો પીડા થતાંજ પ્રસૂતિને સવાવડને ઠેકાણે લેધ જઈને બેસાડે છે.

લ.—એટલું કરીનેજ તેઓ બંધ રહેતી હોત તો તો આછી દિદર.

વ.—કેમ ! તેઓ ખીજું વળી શું કરે છે ?

લ.—પીડા શરૂ થતાંજ તેઓ પ્રસૂતિને બેસાડીને ખોખારા કરવા અને કરાંઝવાને કહે છે. એમ કરવું તે તમે શું સાંઝ સમજો છો કે ?

વ.—સાંઝ નહિ ? એથી શું નુકસાન ?

લ.—એનાથી બહુ બહુ નુકસાન થાય છે. પ્રસવની પ્રહેલી અવસ્થામાં કરાંઝવાથી કાયદો તો કશોએ નથી; ઉલટું વધારે નુકસાન એ છે કે, કવખતે કરાંઝ કરાંઝ કર્યાથી, પ્રસૂતિ બહુ નબળી પડી જાય છે. કબજે પડી જાય છે. અને છેવટે “ખીજી અવસ્થામાં” જ્યારે આખોઆખજ કરાંઝવું પડે છે, ત્યારે પછી તેને શક્તિ રહેતી નથી. એટલાથીજ જુઓ, કેવો ભારે દોષ થઈ ગયો ?

વ.—ખરી વાત બેન ! અરેરે ! ત્યારે તો અનાડી દાઢયણીના દોષથીજ પ્રસૂતિઓ નકામું નકામું એટલું બધું દુઃખ પામે છે !

લ.—પણ તેમનો પણ દોષ શો ? તેઓ શું જાણે કે પ્રસવની “પહેલી અવસ્થામાં” પ્રસૂતિને પ્રસવ કરાવવાની કોશીશ કરવી નકામી છે. જાણતી હોય તો પછી એમ કરે કે ?

વ.—તેઓ તો પ્રસૂતિની પાસે બેશીને ફક્ત એમ કહ્યા કરે છે કે “કરાંઝ, ખૂબ કરાંઝ”. જીવાન જાણનારીઓનાં ખીયારીનાં મ્હોળાં અને આખો લાલચોળ થઈ જાય છે. તોપણ કહે છે, “કરાંઝ”

લ.—તેમનો નકામો દોષ કાઢો. તેઓ તો સારાને સાંઝ એમ કરવા જાય છે, પરંતુ છેવટે માફું થઈ પડે છે. શાથી, શું થાય, તે નહિ જાણ્યાથીજ તેઓ એમ કહે છે. નહિ તો પ્રસૂતી દુઃખી થાય, એવી કાંઈ તેઓની ઇચ્છા હોતી નથી.

વ.—ખેર, ત્યારે “પહેલી અવસ્થામાં” તો પ્રસૂતિ કે દાઢયણ એમને કશુંએ કરવાનું હોતું નથી ?

લ.—ના, જલદી પ્રસવ કરાવે એમ ધારીને દાઢયણે પહેલી અવસ્થામાં તો કશીએ કોશીશ ન કરવી. ફક્ત વચ્ચે વચ્ચે તેણે એજ જોતાં રહેવું કે, જરાયુનું મોઢા ખુલ્લું થયું છે કે નહિ ?

વ.—કેમ, તે જોતા રહેવાની જરૂર શી ?

લ.—જરૂર નહિ કેમ ? એમ જોયા વિના તે શી રીતે જાણવા પામે કે પ્રસવની “પહેલી અવસ્થા” પૂરી થઇ જઇને “બીજી અવસ્થા” થઇ ? જરાયુનું મોઢા ખુલ્લું થાય ત્યારેજ “પહેલી અવસ્થા” પૂરી થઇ જાયને ? અને એ વાત તો હું તમને જણાવી ચૂકી છું કે પ્રસવની “બીજી અવસ્થામાંજ” ગરબડાટ ગભરાટ વધારે રહે છે. તેટલા માટે ને જાણવાની તો ઘણીજ જરૂર છે.

વ.—એ વાત ખરી. પણ પાણી વહાથી (એટલે પરપોટા પ્રટયાથી)જ એ તો જાણવામાં આવી ગયું કે, પ્રસવની “બીજી અવસ્થા” થઇ.

લ.—ઘણું ખરું એમ પણ ખરું. પરંતુ એમ પણ બને કે પાણી વખતે ના પણ વહે.

વ.—શું કહો છો ? એ વળી કેવી રીતે ? પ્રસૂતિને ત્યારે કેમ કરીને પ્રસવ થાય ?

લ.—કેમ ? પાણીની ચેલી સુધાં છોકડું પ્રસવે.

વ.—હીક, પણ એમ થાય તેમાં કંઈ ભય બધ તો નહિ ને ?

લ.—ના, એવું કશુંએ નહિ. તોપણ દાઢયણે જરા સાવચેત અને સાવધાન થવું જોઇએ, નહિ તો છોકડું માર્યું જાય.

વ.—શી રીતે ?

લ.—અવતરીને બહાર પડતાં વેંતજ ચેલીમાંથી બહાર કાઢી નહિ દીધાથી છોકડું હાંશી-ફંધાઈ ગુંગલાઇને મરી જાય.

વ.—હું ! ત્યારે શી રીતે એવા છોકરાને બહાર કાઢી લેવાય, એન ?

લ.—કેમ, ચેલીને હાથે વતી ફાડી નાંખવી.

વ.—હાથ વતે તે ફાડી શકાય ?

લ.—હા, ફડાય. તેમ છતાં જો કંદાપી ન ફડાય તો કોઈ હથીયાર બથીયારથી (છરી, ચાકુ, કે કાતર જે હોય તેનાથી) એક ઠેકાણેથી કાપીને ફાડી નાંખી એટલે થયું. પરંતુ બરાબર સરત રાખીને એ કામ કરવું કે થેલીને કાપવા જતાં છોકરાંનાં શરીરને જરાએ ન લાગે. વળી એમ થેલી સુધાં છોકરું અવતરે તે દાઢયણુ સમજી ન શક્યાથી તેને દૂર ફેંકી બેંકી ન દે. એમ થાય તો કેવું સત્યાનાશ વળી જાય તે તો સમજાય છે ને? એ થેલીની અંદર “સોનાનો સૂરજ” છે, એ જાણે ખૂબ યાદ રાખે.

વ.—આહા! વખતે નહિ સમજી શક્યાથી કેટલા એવા “સોનાના સૂરજો” ને એવી રીતે ઉશોટી દેવાતા હશે!

લ.—એમ પણ થાય. કેમ ત્યારે હવે સમજી શક્યાંને, કે થેલી સુધાં છોકરું અવતર્યાથી પાણી વહી જાય નહિ?

વ.—હા, બરાબર સમજી.

લ.—વળી કોઈ કોઈ પ્રસૂતિના જરાયુનું મ્હો બરાબર ખુલ્લા વિના પણ પરપોટો ઝૂટીને પાણી વહી જાય છે. એમ થયાથી પ્રસૂતિ બહુજ કષ્ટાય છે. જલદી પ્રસવ થઈ શકતો નથી. અને છોકરું પણ વખતે માર્યું જાય છે. વળી પહેલાં તમને કહી ગઈ છું કે, પીડા શરૂ થતાંજ જો કોઈ કારણથી એકાએક પાણી વહી જાય, તો છોકરાનું માર્યું પહેલું નહિ આવતાં હાથ કે પગ પહેલા આવી શકે.

વ.—શું કહો છો? ત્યારે તો જલદી પરપોટો ઝૂટી જવો—પાણી વહી જવું—તે ભારે દોષ દેખાય છે ને! વાહ, ત્યારે જ્યાં સુધી જરાયુનું મ્હો બરાબર ખુલ્લું ન થાય, ત્યાં સુધી, જેથી કરીને પાણી વહી જાય નહિ, તેમ કરવું જોઈએ.

લ.—હા, એમ કરવું જોઈએજ તો.

વ.—હીક, પણ કેમ કરીને જાણીએ કે, આ ક્યારથી પાણી વહી જશે, અને આ ક્યારથી પાણી નહિ વહી જાય?

લ.—એ જાણવું બહુ અઘરું નથી. પ્રસવની “પહેલી અવ-

સ્થામાં ” દાઢયણુ જો પ્રસૂતિને કરાંજવાને ન કહે, અને હાથ દેઇને જોવા જતાં જો પરપોટાને વગાડી ખેશીને ફાડી ન નાખે તો પછી ક્યમતે પાણી કેમ વહી જાય, તે વખત થયેજ આપો આપ વહે.

વ.—બહુ સારી વાત કહો છો. દાઢયણુ સાવધાન થઇને એટલે સાવચેત રહીને પરપોટાને જાળવી રાખવાની તજવીજ કરે, તો પછી તે ટુટી ન જાય અને પાણી ન વહી જાય. દાઢયણુને સારા માઠાની સમજણુ નહિ હોવાથીજ આપણી પ્રસૂતિઓ આટલું દુઃખ પામે છે.

હ.—વળી જુઓ, પ્રસૂતિને જણાવવા જતાં હાથના નખ કિતારી નાંખવાની ઘણી જરૂર છે, તેનો આ એક દાખલો મળી આવ્યો.

વ.—હા, બહુ સારી વાત સંભારી આપી. હાથનો નખ વાગવાથી પણ પરપોટો ટુટી જાય. ખેર. પણ જરાયુનું મ્હો ખુલ્લું થતાં ઘણીવાર લાગે, તો પણ શું દાઢયણે કાંઈ કરવું નહિ?

હ.—ના, કાંઈ ઉપાય ક્યાં વિના ચાલે કેમ? જરૂર તેનો કાંઈ ઉપાય શોધવો જ જોઈએ.

વ.—શો ઉપાય ?

હ.—તે કહું છું. પ્રસૂતિને વારે વારે ખાલી ઓકારીઓ ઉપડી આવે, એવો કોઈ ઉપાય કરવો.

વ.—કેમ, તેમ ક્યાંથી શું થાય ?

હ.—જરાયુનું મ્હો તે ખુલ્લું કરી દે.

વ.—શું કહો છો ?

હ.—હા, જરૂર તેમ થાય.

વ.—ત્યારે એ તો ખૂબ સહેલો ઉપાય.

હ.—સહેલો નહિ તો શું !

વ.—વાર, ત્યારે અમારી દાઢયણો પ્રસૂતિના મ્હોડામાં તેના માથાના વાળ ઘસીને અથવા પીછું કે હાથનાં આંગળાં તેના ગળામાં ખોશી ફેરવીને ઓકારીઓ ખવરાવે છે, તે પણ શું એનેજ સારૂ કે ?

હ.—ઓર જલદી ન પડે તો તેઓ એમ કરીને પ્રસૂતિને

અકારીઓ ખવરાવે છે ખરી; પરંતુ તેઓ જાણતી નથી કે, જરાયુનું મ્હોં જલદી ન ખુલે તો એમ કરવું જોઈએ. પ્રસવની “ખીજી અવસ્થામાં” કે “ત્રીજી અવસ્થામાં” એ પ્રમાણે કયાંથી કાંઈ પણ કાયદો ન થાય. કાયદામાં પ્રસુતિ ઉલટી નકામી કબજે પડી જાય.

વ.—જરાયુનું મ્હોં જો જલદી ખુલે નહિ, તો અમે પ્રસૂતિના મ્હોંમાં તેના માથાના વાળ ઘાલીને વારે વારે તેને અકારીઓ ખવરાવી શકીએ કે?

લ.—હા, સારી રીતે તેમ કરી શકો.

વ.—એથી કાયદો થાય ખરેખર?

લ.—જરૂર કાયદો થાય, વળી જુઓ, કોઈ કોઈ પ્રસૂતિ પ્રસવની “પહેલી અવસ્થામાં” પોતાની મેળેજ અકારીઓ ખાધા કરે છે. કાંઈ પણ કરવું પડતું નથી. એવી અકારીથી કાંઈ ભય નથી તે તો સમજાયું છે ને? ઉલટો ઘણો કાયદો છે.

વ.—હા, જરાબર સમજી છું. એથી જરાયુનું મ્હોં જલદી ખુલે.

લ.—વળી પ્રસવની “પહેલી અવસ્થા”માં પ્રસૂતિને વચ્ચે વચ્ચે થોડું થોડું ગરમ દૂધ પીવા આપવું સારું છે. એથી ખોરાક અને ઓસડ ખંતેની ગરજ સરે છે.

વ.—ખંતે કેવી રીતે? ખોરાકનું કામ થાય, તે તો સમજાય છે.

લ.—ગરમ દૂધ પીધાથી જરાયુનું મ્હોં જલદી ખુલે છે.

વ.—શું કહો છો? ત્યારે તો એ બહુ સારી સગવડ. અમારી દાઢયણો એમ કરતી નથી કેમ?

લ.—તેઓ જાણીતી હોય તો કરેને. તોપણ કોઈ કોઈ ઠેકાણે પ્રસૂતિને ચમચા વતી ગરમ દૂધ પીતાં દીડી છે. પરંતુ તે કાંઈ પ્રસવની અવસ્થાનો વિચાર કરી તેમને આપવામાં આવતું નથી. પાણી વહ્યા પહેલાંએ આપે છે, અને પછી પણ આપે છે. પણ પાણી વહ્યા પછી એટલે પ્રસવની ખીજી અવસ્થામાં ગરમ દૂધ પાયાથી નુકસાન કે, કાયદો નથી.

વળી પીડા થાય છે એટલે તમે અને તમારી દાઢિયણ પ્રસૂતિને રીતસર ખાવા પીવા આપતાં નથી. એ પીડા જે બે દિવસ રહે તો ત્યાં સુધી તેને બિચારીને લગભગ ઉપવાસીના જેવી રાખે છે. ગમે તેમ હોય, પણ એતો તમારો ભારે અન્યાય છે. છોકરીઓને ખાવા આપ્યા વિનાજ અધમુર્છ કરી નાંખો છો !

વ.—પણ તમે જે કહી સંભળાવ્યું (તેઓનું અજ્ઞાનપણું) તે પ્રમાણે તો તેમનો કશોએ અન્યાય નથી.

લ.—તોપણ ખાવા ન આપવું એતો તેમનો ભારે અન્યાય છે. એથી પ્રસૂતિ છેક પરવશ જેવી થઈ પડે છે. એકતો પ્રસવની પીડા. અને તેમાં પાછું ખાવાનું નહીં.

વ.—વારૂ, પણ જેને જલદી પ્રસવ થાય, તેને તો ખાવા આપવાની કાંઈ દરકાર નથી ને ?

લ.—તેમાં વળી ભૂલ શી ? પણ જે પ્રસૂતિ એક દિવસ, દોઢ દિવસ, કે બે દિવસ પીડા પામીને પ્રસવ કરે, તેને માટે શો બંદોબસ્ત કરવો ? તેને ઉપવાસી રાખવી ?

વ.—ના, એમ તો કેમ થાય ? કંઈક ખાવાનું પીવાનું આપવું જોઈએ. નહિ તો તે બિચારી મારી જાય.

લ.—શું ખાવા પીવા આપો ?

વ.—તે તો હું કાંઈ કહી શકું નહિ. ફક્ત એટલું કહી સકાય તે કંઈક ખવરાવવું પીવરાવવું જોઈએ.

લ.—હલકો ખોરાક આપવો જોઈએ.

વ.—હલકો તે કેવો ?

લ.—દુધ, સાયુઓખા, આરાટ્ટ, એને હલકો ખોરાક કહે છે. એમને તે સહજ પચી જાય છે; પેટમાં કશો ભારખાર થતો નથી, તે છતાં ભૂખ પણ લાગે છે અને શરીરમાં બળ પણ આવે છે.

વ.—ત્યારે ખીજું શું જોઈએ? એનાથી વધતી ખીજ શી સગવડ થઈ શકે? પ્રસવને વખતે પ્રસૂતિને સાફ એ તો જેવો જોઈએ તેવો ખોરાક કહેવાય.

લ.—પરંતુ એમાં એક વાત પાછી યાદ રાખવાની છે.

વ.—શી વાત?

લ.—પ્રસવની “પહેલી અવસ્થામાં” પ્રસૂતિને જે ખોરાક આપવો તે ગરમ ગરમ આપવો જોઈએ. શામાટે, તે તો હું પહેલે-થીજ કહી ગઈ છું.

વ.—હા, ગરમ ચીજ ખાધાથી જરાયુનું મ્હો જલદી ખુલે એમ તમે કહ્યું હતું, ખરું? વાર, ત્યારે “ખીજ અવસ્થામાં” કેવો ખોરાક આપવો?

લ.—એ અવસ્થામાં ઠંડી જાણુસ ખાવાને આપવી. ગરમ ચીજ ખવરાવવી ઘટારત નથી.

વ.—ઠંડી જાણુસ તે કેવી? ઠંડું દુધ અને ઠંડું પાણી એવાં ગણાય?

લ.—હા. તે ઠંડાંજ ગણાય.

વ.—ઠંડી ચીજ ખવરાવ્યાનો ફાયદો શો? અને ગરમ ચીજ ખાવા આપ્યાથી નુકસાન શું થતું હશે?

લ.—‘ખીજ અવસ્થામાં’ ગરમ ચીજ ખવરાવ્યાથી, છોકરું અવતર્યા પછી લોહી વહે તેટલા માટે તે અવસ્થામાં હિની ચીજ ખવરાવવાની મના છે. અને તે સિવાય ઠંડી ચીજ પેટમાં ગયાથી વેળ જલદી જલદી થઈ આવે છે.

વ.—શું કહો છો? ખવરાવ્યાના હેરફેરથી એટલું બધું થઈ આવે?

લ.—તેમ નહિ, તો શું!

વ.—ત્યારે તો એ બધા દ્વેષકા જાણી રાખવા એ બહુ સારું છે!

લ.—એમાં વળી શકે શો? પરંતુ દિલ્લીની વાત એ છે કે, આપણી દાખલો એમાંનું કશુંએ નાશતી નથી. અને તેઓ જાણે પણ શી રીતે? એ બધું તેમને શીખવ્યા વગર કાંઈ શીખી શકે નહિ.

વ.—પ્રસવ થવાને વખતે જોઈએ છીએ કે, પ્રસૂતિ તરફને સીધે પાણી પાણી કરે છે. ત્યારે તે વખતે તો તેને ઠંડું પાણી પીવા આપવું એજ સાઈ કની?

લ.—સાઈ તે વળી એક વાર? પ્રસવની ‘ખીજી અવસ્થામાં’ પાણી માગે, તો ઠંડું પાણી કે ઠંડું દુધ એકદમ પાઈ શકાય. પરંતુ ‘પહેલી અવસ્થામાં’ ઠંડી ચીજ ખાવા પીવા ન આપવી, એ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવું. પાણી માગે તો ઉનું ઉનું દુધ પીવાને આપવું. સમજ્યાં કેની? કેમકે દુધથી તરફ છીંપે અને બળ પણ આવે. એ બંને એકી વારે થાય.

વ.—હા, હીક સમજાયું. હવે કહેવું પડશે નહિ. વાઈ હવે કહેા. ‘ત્રીજી અવસ્થામાં’ ખોરાકખોરાકની કેવી તજવીજ રાખવી?

લ.—‘ખીજી અવસ્થા’ ના જેવીજ. એમાં કશો તફાવત નથી. ગરમ ચીજ ખાવા પીવા આપવી ન જોઈએ. પછી તે દુધ હોય, કે પાણી હોય, કે ગમે તે હોય. નહિ તો લોહી વહી શકે.

વ.—ત્યારે તો એમજ કહેાને, કે પ્રસવની ‘ખીજી અવસ્થામાં’ અને ત્રીજી અવસ્થામાં’ પ્રસૂતિને જે કાંઈ ખાવા પીવાનું આપવામાં આવે, તે બધુંએ ઠંડું હોવું જોઈએ.

લ.—હા, એ વાત બરાબર યાદ રાખજો.



પ્રકરણ ૭ મું.

“ પ્રસવની બીજી અવસ્થા ” તથા અવતર્યા પછી
અમ્યાંનો ચાસ રૂંધાય તેના ઇલાજ.

વ.—વારૂ, હવે જુવો જોઈએ, મોતીને પ્રસવની કઈ અવસ્થા છે ?

લ.—(તપાસ કરી જોઈને) ‘પહેલી અવસ્થા’ પૂરી થઈ જઈને
લગભગ ‘બીજી અવસ્થા’ થઈ છે. જરાયુનું મોડો સાંઠે ખેસ ઉઘડ્યું છે.

વ.—ત્યારે હવે શું કરશો ?

લ.—હવે એને સુવાવડના ઓરડામાં લેઈ જઈને સુવાડો. હવે
ખેસવું કે કિભાં રહેવું ઘટારત નથી.

વ.—કેમ ?

લ.—હવે છોકરું અવતરવાને બહુ વાર નથી.

વ.—શું કહો છો ? (મોતીને) ત્યારે જા બેન, ઓરડામાં ખાટલો
પાથરી મૂક્યો છે. તેમાં સૂઈ જા, બા.

મો.—(પીડાતી પીડાતી) જાઈશું. (સુવાવડના ઓરડામાં જઈને
સૂઈ રહી.)

લ.—(ઓરડાની અંદર જઈને મોતીને) ડાખે પડખે સૂઈ રહેવું
જોઈએ, બેન.

વ.—એમ ન સુવે તો ચાલે નહિ ?

લ.—‘પહેલી અવસ્થા’ ગયા પછી, સૂઈ રહીને પીડા અથવા
વેણા ખમવી એજ સાંઠે છે. કેમકે, બીજી અવસ્થામાં કિભાં રહીને કે
ખેશીને વેણા ખમ્યાથી, છોકરાનું માથું જો જોરબેર નીચું આવી
જાય, તો એકદમ ભોંય સાથે અથડાઈને તે ખિચાઈ માર્યું જાય.

વ.—ઓ મા ! કેવો ગળખ ! ત્યારે તો એને સુવાડીજ રાખો, બધ.

લ.—તમારી દબયણો છોકરીઓને બહુ દુઃખ દે છે. છોકરાનું
માથું બહાર આવવાનો વખત થતાંજ, પ્રસૂતિને કહેછે કે, ‘બીજીને’

જાતી થઇને (અદ્વર) બેશ, અને બેશીને સારી પેઠે કરાંઝ.' મેં કોઇ કોઇ પ્રસૂતિને એમ બોલતાં સાંભળી છે કે, 'ઓ દાઢયણ માડી' તમને પગે લાગુ'છું, મને જરા સુવા દો.' તોપણ દાઢયણ તેને સુવા દેતી નથી. તેઓ એમ ધારતી સમજાય છે કે, પ્રસૂતિ સૂઈ રહ્યાથી, અને નહિ કરાંઝ્યાથી, પ્રસવ થઈ શકે નહિ. પણ એ તેમની મોટી ભૂલ છે. એથી કાયદો કશોએ નથી, કેવળ પ્રસૂતિને નકામું દુઃખ દેવામાં આવે છે, એટલુંજ. તે વખતે તેઓ (પ્રસૂતિઓ) સુવા પામ્યાથી બહુ બચાવ થાય છે.

વ.—એ વાત ખરી છે. આ જુવો, પરપોટો ફૂટ્યો જણાય છે.

લ.—હા, હવે ખૂબ સાવચેત થાઓ. અને એને (મોતીને) ઠીક કરીને ડાબે પડાવે સુવાડો. તથા એના બે હાથણીની વચ્ચે એક મો એશિકું મૂકો.

વ.—ઠીક. પણ અમારી દાઢયણો તો પ્રસૂતિને ચતી સુવાડીનેજ પ્રસવ કરાવે છે.

લ.—હા, એમ કરે છે ખરી. પણ પ્રસૂતિને ચતી સુવાડીને પ્રસવ કરાવવો એ સાફ નથી.

વ.—કેમ વાર ! એમાં શો દોષ છે ?

લ.—પ્રસૂતિને ચતી સુવાડીને પ્રસવ કરાવ્યાથી પ્રસવના દ્વારથી ઝાડાના દ્વારમુધી ચીરાઈ જવાનો ભય ધણો રહે છે.

વ.—ઓ માડી ! ત્યારે તો મોતી ચતી સુવાડું કરે તોપણ તેને એમ ચતી સુવા દેશો નહિ.

લ.—એ તો તમારે મને કાંઈ કહેવું પડશે નહિ.

વ.—પણ વાર, બેન ! પ્રસૂતિ ચતી સૂઈને પ્રસવ કરે, તેથી એવો ભય ધણો રહેતો હશે શાથી ?

લ.—તે તમે સમજી શકતાં નથી ? છોકરાનું માથું બહાર આવવાને વખતે પ્રસૂતિ ચતી સૂતાથી, તેના પ્રસવના દ્વારના નીચલા ભાગ ઉપર ધણો ધક્કો લાગીને મોટો ચીરો પડે. છોકરાના માથાનો

સઘળો ભાર એ જગ્યા ઉપરજ પડેકની ?

વ.—હા, એ વાત તો ખરી. ચતી સૂતારી એ જગ્યા ઘણી ચીરાઈ જાયજ તો. હવે તો બરાબર સમજણ પડી.

લ.—સમજ્યાનો જ ખપ છે. છોકરાનું માથું બહાર આવવાને વખતે પ્રસૂતિને ડાબે પડખે સુવાડવી, તેના બન્ને દીંચણો પેટના તરફ તાણી લેવાને કહેવું, આ બંને દીંચણોની વચ્ચે એક ઓશીકું મૂકવું, એ બધું બરાબર કરવાને કદી ભૂલવું નહિ.

વ.—એમ તે કદિ બને ? જે જે વાત તમે કહી સંભળાવો છો, તે પ્રમાણે કરવાને કદિ પણ ભૂલું ખરી કે ? એમ કહે તો પછી આટલી માથાફાડ કરી કરાવીને શીખું શું કરવાને ? પણ વાહ, બેન ! દીંચણોની વચ્ચે ઓશીકું મૂકવાનું કારણ શું હશે ?

લ.—હવે છોકરાનું માથું બહાર આવવાનો વખત થયો છે. તેથી દીંચણોની વચ્ચે ઓશીકું મૂકીને એ સાથળોને થોડા થોડા છંટ કરી દીધા વિના કેમ ચાલે ? દીંચણોની વચ્ચે ઓશીકું મૂકીને સાથળો એ પ્રમાણે છેટા રખાવ્યાથી છોકરાનું માથું બહાર આવવાને સારી સગવડ અને સુગમતા થાય છે. પ્રસૂતિનાં સાથળોની અંદર છોકરાનું માથું દબાવું કચરાવું નથી અને તેને (પ્રસૂતિને) પોતાને પણ આરામ જેવું લાગે છે

વ.—હીક, ત્યારે હ્યો આ મૂકું. (ઓશીકું મૂકે છે.)

ભા.—ઓ, મા ! પેદુ ચીરાઈ જાય છે !

લ.—(વખતને) એના પેદુ ઉપર જરા દાખીને હાથ ફેરવો.

વ.—(હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં) કેમ બેટા ! જરા હીક લાગે છે ને ?

ભા.—હા, બા, હીક લાગે છે. પણ ઓ બાપરે ! મારી સાથ-ગોમાં અને પગની ફેંચોમાં જાણે ખીલા ખુંચે છે.

લ.—(વખતને) એવીજ રીતે પાછો એની સાથળો ઉપર અને પગ ઉપર જરા દાખી દાખીને હાથ ફેરવો.

વ.—ફેરવું છું. પણ બેન ! મોતી લવરી કરે છે કેમ ? કાંઈ ભય તો નથી ને ?

લ.—ભય વળી કેવો ? છોકરાનું માથું આવવાને વખતે ઘણી પ્રસૂતિઓ લવરી કરે છે, હાથ પગ પછાડે છે, જોર કરે છે, અને જાણે માંડી થઈ ગઈ હોય, તેવા ચાળા કરે છે. પણ એથી કશો ભય નથી. કલતું એમ થયાથી ખુશી થવું જોઈએ.

વ.—કેમ વાડ ?

લ.—કેમ, તે કહું છું. પ્રસૂતિને એવી રીતે કરતી જોતાંજ એમ સમજવું કે, છોકરાનું માથું બહાર આવવાને હવે વધારે વાર થશે નહિ.

વ.—શું કહ્યો છો ? ત્યારે તો જોયા જાણ્યા વિનાજ એવી સારી વાતને માઠી માનવામાં અમે ભૂલજ કરીએ છીએ.

પણ વાડ, બેન ! મોતીને ઝાડો થઈ જાય છે કેમ ? શું બેભાનમાં એમ થઈ જતું હશે ? એનાથી કાંઈ હસ્તક કે ખીક જેવું તો નથી ને ?

લ.—એમા ખીક શી ? ઘણી પ્રસૂતિઓને એમ થાય છે. છોકરાનું માથું બહાર આવવાને વખતે દબાણ થયાથી પ્રસૂતિને ઘણું ખડું ઝાડો થઈ જાય છે.

વ.—હીક, ત્યારે તો એ પણ એક જાણી રાખવા જોગ વાત છે. વાડ, બેન, જુઓને આ છોકરાનું માથું દેખાય છે ને.

લ.—દેખાશેજ તો. માથું આવવાનો વખત થયો છે,

વ.—ત્યારે હવે શું કરવું જોઈએ ?

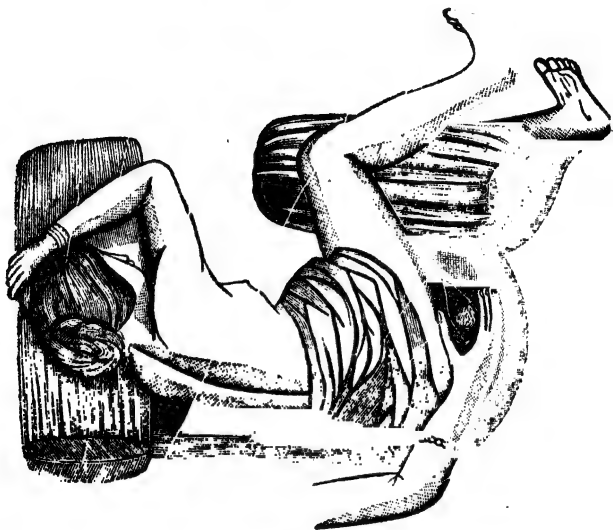
લ.—તે કહું છું. જુવો, છોકરાનું માથું આવે છે તેથી પ્રસૂતિના ઘરનો નીચલો ભાગ થોડો થોડો ધકેલાય છે, તે દેખાય છે ને ?

વ.—હા, તે તો બરાબર દેખી શકાય છે.

લ.—ત્યારે તમે એ ઠેકાણે તમારો જમણો હાથ દેઈ રાખીને જાનાં માનાં બેસી રહો. બહુ ભાર દેઈને દબાવશો નહિ. ફક્ત ત્યાં આગળ જરા હાથ દેઈ રાખવો.

૧.—એકવાર તમે મૂકી દેખાડો, કે એ ઠેકાણે હાથ કેવી રીતે મૂકી રાખવો જોઈએ.

૨.—હા, દેખ દેખાડું છું, (જીવો આકૃતિ ૪ થી.)



આકૃતિ ૪ થી.

પ્રસવ માટે સુવાડેલી સૂતિકા બાળકનું માથું બહાર આવવા લાગે છે, ત્યારે હાથણ પોતાનો જમણો હાથ પ્રસવદ્વાર પાસે ધીમેથી મૂકી રાખે છે, જેથી પ્રસવદ્વારને જોર બહુ ન પડે, નહિ તો પ્રસવદ્વાર ચીરાવાનો સંભવ.

૧.—બહુ સારૂ. બરાબર દેખાયું. હવે હું એજ પ્રમાણે એ ઠેકાણે હાથ રાખી શકીશ.

પણ વારૂ બેન ! એવી રીતે એ ઠેકાણે હાથ દેખ રાખ્યાથી શું થતું હશે ?

લ.—એ ઠેકાણે એવી રીતે હાથ દેઢ રાખવામાં ન આવે તો પ્રસવના દારથી ઝાડાના દાર સુધીની ચામડી ચીરાઈ જઈ શકે.

વ.—સત્યાનાશજ તો ! એમ શાથી થાય વાડ ?

લ.—છોકરાનું માથું ઘણો ઘક્કો કરે તો એ ભાગ ચિરાઈ જાય, એમાં આશ્ચર્ય શું ? માંસ અને ચામડી સિવાય બીજું કંઈ (હાડકું બાડકું) તો ત્યાં નથી જ.

વ.—એ વાત તો ખરી. પણ એમ બને છે, એવું તો કદિ જાણ્યું નથી.

લ.—જાણો તે શી રીતે ? કદિ પણ જ્ઞેયું નથી કે જાણ્યું પણ નથી. વળી એવો બનાવ ઘણું કરીને પહેલી વારની પ્રસૂતીનેજ બને છે.

વ.—ઓ મા ! ત્યારે હવે શું થશે ? મોતી પણ પહેલીવારની પ્રસૂતિ છે ને, બેન !

લ.—તેટલા માટેજ કહ્યું કેની, કે જમણો હાથ એ ઠેકાણે એવી રીતે દેઈ રાખો. એમ ક્યાંથી પછી કરી શકે નથી.

વ.—ફક્ત એ ઠેકાણેજ એવી રીતે હાથ દેઈ રાખ્યાથી ચાલશે કેની ?

લ.—હા, કેમ નહિ ચાલે ? બહુ દબાવવાની કે જોરે જોર કરવાની કરી જરૂર નથી. ફક્ત સહજ જરા દબાવી રાખો. વધારે દબાવ્યાથી ઉલટું ઉંધું થશે.

વ.—ઉંધું તે કેવી રીતે ?

—ઉંધું થશે એમ કહ્યું છું તે એટલા માટે કે, વધારે દબાવ્યાથી, જે અટકાવવાને જાઓ છો, તેજ પહેલું થાય.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો એ ઉંધું ખરુંજ. કીક ત્યારે તો તમે જેમ કહ્યું તેમજ કરે છું. એમાં કશો ફરક પડવા નહિ દઈ.

લ.—એક વાર તમને કહી સમજાવ્યું એટલે પછી તમારા હાથે તેથી ઉલટું કદિ થાયજ ખરું કે ?

વ.—વારૂ, પહેલીવારની પ્રસૂતિનેજ એમ થાય તેનું શું કારણ ?

લ.—તે પણ તમે સમજી શકતાં નથી? એનું શરીર આખું સાબું ધસારા વિનાનું સખત હોવાથી જલદી મોકળું અથવા ઢીલુ થાય તેથીજ છોકરાનું માથું બહાર આવતી વખતે વધારે દબાણ થયાર્થી એ જગ્યા ફાટી કે ચિરાઈ જાય તેમાં નવાઈ શી? એકવાર જેન વગર હરકતે પ્રસવ થયેલો છે, તેને પછી એવો માંદો બનાવ બનવાનો ઘણો ભય રહેતો નથી. હવે સમજાયું ?

વ.—હા, હવે ઠીક સમજણ પડી. એકવાર છોકરું થકને જેની ચીર ફાટ થવાની કે તાણતોડ લાગવાની જગ્યા સારી રીતે મોકળી થઈ ગયેલી છે, તેનો એ ફાટવાનો ભાગ ઉછરી ગયો છે, એ બરાબર સમજી શકાય છે.

લ.—જે સ્ત્રીઓને એક વરસ, એ વરસ, કે ત્રણ વરસને આંતરે છોકરું થાય છે, તેના સંબંધમાં એ દહેશત બહુ રહેલી નથી, એ સાધારણ રીતે સમજી રાખવું. પરંતુ જેમને આઠ દશ વરસ પછી છોકરું થાય, તેને સારૂ પહેલી વારની પ્રસૂતિના જેટલી સાવચેતી રાખવી જોઈએ.

વ.—તે તો રાખવી જોઈએ. ઘણા વખત સુધી છોકરું નહિ થયાર્થી પ્રસૂતિનું શરીર જેવું ને તેવું નરમ અથવા મોકળું નજ રહે. તેથી સાવચેત રહેવુંજ જોઈએ.

લ.—વાહ ! બરાબર સમજ્યાં છે ! બરાં.

વ.—આ જુઓ, છોકરાનું માથું બરાબર દેખાય છે. અને એ ઠેકાણે ખુબ ધક્કો લાગે છે.

લ.—હા, છોકરાનું માથું બહાર આવે છે. તમે તમારો જમણો હાથ એ ઠેકાણે બરાબર દેઈ રાખો.

વ.—વારૂ, ક્યાં સુધી હાથ ત્યાં આગળ દેઈ રાખવો જોઈશે ?

લ.—છોકરાની ગરદન બહાર આવે નહિ, ત્યાં સુધી હાથને ત્યાં આગળથી ઉપાડી લેશો નહિ.

વ.—બહુ સાફ, એટલા માટેજ પુણુ છું.

લ.—આ જુઓ, છોકરાનું માથું બહાર આવ્યું છે. એના ગળે એકવાર હાથ ફેરવીને જુવો જોઈએ.

વ.—કેમ? છોકરાને ગળે હાથ ફેરવીને શું જોવાનું છે?

લ.—નાજી ગળે વિંટાયલો છે કે નહિ, તે જોવું જોઈએ.

વ.—એ વળી શું? નાજી ગળે વિંટાઈ રહેતો હશે કે?

લ.—હા, કેટલાંક છોકરાને ગળે નાજી વિંટાઈ રહેલો જોયો છે.

વ.—વારૂ, એમ ગળે નાજી વિંટાઈ રહ્યો હોય તેથી કાંઈ નુકસાન તો નહિ ને?

લ.—છોકરું જ્યાં સુધી પેટમાં રહે ત્યાં સુધી તો કાંઈ નુકસાન નહિ. પણ તે અવતર્યા પછી જો તેના ગળામાંથી નાજીનો એ ફાંસો જલદી ખોલી નાંખવામાં ન આવે, તો તે છોકરું મર્યું જાય.

વ.—એમ કે? ત્યારે તો જરા જુવોને ખેન, આના ગળામાં નાજી વિંટાયલો છે કે નહિ?

લ.—ના, નથી કાંઈ ફિક્કર જેવું નથી.

વ.—પણ વારૂ, કદાપિ હોત, તો શું કરત?

લ.—કેમ? એમાં વળી અધરું શું છે? નાજીનો આંટો માથું અંદરથી કહાડી કહાડીને છોડવી નાંખત.

વ.—ત્યારે તો એ બહુ સહેલો ઉપાય દેખાય છે.

લ.—સહેલો નહિ તો શું? પરંતુ એ નાજીનો આંટો જે માથું તેની અંદરથી કહાડી કહાડીને છોડવી નાંખવો, તે ખૂબ જાણવી જાણવીને અને આસ્તે આસ્તે છોડવો જોઈએ, નહિ તો નાજી તૂટી જાય, અને તેથી સાફ કરવા જતાં માડું થાય.

વ.—હા, એ તો ખરું. પ્રસૂતિને પ્રસવ કરાવવાનું કામ કાંઈ તડામારું નથી. ધીરે સાંસ્તે ક્યાંથીજ સારું થાય.

લ.—ત્યારે હવે જાણ્યું કની કે ઘણું છોકરાંના ગળામાં નાજી વિંટાયલો હોય છે; અને એથી કાંઈ ભય જેવું નથી? માત્ર જરા

હિંમત રાખીને અને સાવચેત ચઢને, છોકરાનું માથું તે નાળના ગળાની અંદરથી કહાડી કહાડીને તેનો પેચ છોડવો જોઈએ, એટલે અડચણ ટળી ગઈ.

વ.—બરાબર સમજ્યું. હીક, ત્યારે છોકરાનું માથું બહાર આવતાંજ તેના ગળે હાથ ફેરવીને જોવું જોઈએ, ખરું ? જો નાળ વિંટાયેલો હોય, તો તરતજ માથું અંદરથી કાઢી કાઢીને પેચ છોડવી દેવો એટલે કશી દુશ્વેશ ન રહે.

લ.—હા, તે જોવું જોઈએ. અને મેં પણ તેટલા માટેજ આ છોકરાના ગળે હાથ ફેરવી જોયો.

વ.—છોકરાના ગળામાં એવા કેટલા પેચ હોય ?

લ.—તે કાંઈ નક્કી નથી. એ, ત્રણ, કે પાંચ પણ હોય, અને વખતે એથી પણ વધારે હોઈ શકે.

વ.—જો પાંચ સાત આઠ હોય, તો તો એકે એકે કરીને માથું તેમાંથી કાઢીને છોડવતાં બહુ વાર લાગે.

લ.—હા, લાગેજ તો. પરંતુ એટલી બધી ઢીલ કરવી ન જોઈએ (જેમ અને તેમ જલદી છોડવી નાંખવાની તજવીજ કરવી જોઈએ,) ધીમે ધીમે કરીને વાર લગાડ્યાથી છોકરું મરી જાય.

વ.—ત્યારે શું કરવું ?

લ.—કાતર વતે એ નાળના પેચને કાપી નાંખવા પણ કાપનાં પહેલાં છોકરાના નાળ (કુંડી) ના તરફ એક અંધ, અને પ્રસૂતિના તરફના નાળ ઉપર એક અંધ આંધી દેવો. એવી રીતે બંને તરફ અંધ આંધીને કાપ્યાથી નાળમાંથી કોહી નીકળે તેને લીધે પ્રસૂતિ કે છોકરું કોઈને પણ નુકસાન થવાનો સંભવ નથી. એથી બધી તરફનો બચાવ થયો કેની ?

વ.—હા, એ ઉપાય તો બહુ સારો છે. પણ અમારી દાઢયણો એ સંબંધી કાંઈ જાણતી હોય એમ લાગતું નથી.

લ.—તેઓ શી રીતે જાણે ? કોઈના કહી દેખાયા વિના

પોતાની મેળેજ તેઓ શી રીતે શીખી શકે ?

વ.—એ તો ખરું. પણ, અરે ! એવો દહાડો ક્યારે આવશે કે અમારા દેશની દાખલણો અને સધળી સ્ત્રીઓ એ બધું જાણશે ! એમ થાય તો કેટલો બધો બચાવ થાય ! પણ વાર, બેન ! આ છોકરાનું માથું બહાર આવીનેજ એટલેથી બંધ રહી ગયું, આગળ વધારે આવવું નથી કેમ ?

લ.—એટલાં ઉતાવળાં ન થાઓ. ઉતાવળ કરવાનું આ કામ નથી, છોકરાનું માથું આવીને શરીર આવતાં થોડીવાર લાગે એને સારું કાંઈ ફિકર ચિંતા નથી.

વ.—ફિકર ન હોય એટલે થયું. વાર, ત્યારે માથું જાલીને તાણ્યાથી શું છોકરું બહાર આવે નહિ ?

લ.—અરે સત્યાનાશજ વળે તો ! એવી વાત મ્હોડે પણ લાવશો નહિ. એમ થયાથી શું બચવાનો આરો રહે કે ? છોકરું તરતજ માથું જાય.

વ.—શું કહો છો ? શી રીતે માથું જાય ?

લ.—ઘડ અથવા ગરદનના કિપર જે હાડકું છે, તે હાડકાની અંદર એક નસ* છે, તે નસ તણાતાં વેત જ છોકરું મરી જાય, પછી, કાંઈ કહેવા સાંભળવાનું રહેજ નહિ. છોકરાનું માથું જાલીને તાણ્યાથી એ નસ તણાય, તેતો સમજી શકાય છે ન ?

વ.—હા, એ તો ખરું. ત્યારે અમારી દાખલણો કેવું કાચું કાપે છે ? તેઓ તો માથું જાલી તાણીને ઘણું છોકરાને મારી નાંખે છે.

લ.—શું ક્યાંથી શું થાય તે નહિ જાણ્યાથી એવી રીતે તેઓ મારી નાંખે એમાં નવાઈ શી ! પરંતુ એમાં તેમને દોષ દેઈ શકાય નહિ. કેમકે તેઓ જાણતી નથી તેથી એમ કરે છે. નહિ તો છોકરાં મારી નાંખવાનો કાંઈ તેમને શોખ હોય નહિ.

વ.—ખરૂં કહો છો. વાર, છોકરાનું માથું ઝાલીને કાંદ પણ તાણવું નહિ એમ તમે કહો છો, પરંતુ માથું આવ્યા પછી જો બાકીનું શરીર આવતાં વધારે વાર લાગે, તો પણ શું કાંઈ ઉપાય ન કરવો ?

લ.—ઉપાય તો અવશ્ય કરવો. નહિ તો છોકરું મરી જાય.

વ.—તે ઉપાય શો ?

લ.—તે કહું છું. છોકરાનું માથું આવીને જરાવાર પછી જો વેણો આવે (પીડા ચાલે) તો તો કાંઈ કરવું પડશે નહિ. એની મેળેજ છોકરું અવતરશે. પરંતુ જો તેમ ન થાય, માથું આવ્યા પછી જો વેણું બંધ પડી જાય, તોજ જાણવું કે છોકરું આવતાં વાર લાગી. એનું જોખન જો પ્રસૂતિને જલદી છુટાછેડા થઈ જાય એવો કાંઈ ઉપાય કરવામાં ન આવે, તો છોકરું માર્યું જાય.

વ.—તે ઉપાય શો, તે કહોને ત્યારે.

લ.—છોકરાનું માથું આવીને પ્રસૂતિની પીડા બંધ પડી જાય તો તેના પેટ ઉપર સારી પેડે હાથ ફેરવવો. એમ હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં પીડા થવા માંડશે અને પીડા થયેથી છોકરું થતાં પછી વાર લાગશે નહિ.

વ.—ઠીક, આ એક જુકિત તો જાણી લીધી, પરંતુ ફક્ત હાથ ફેરવ્યાથી જો પીડા થઈ આવે નહિ, તો પછી શું કરવું ?

લ.—તેનો પણ ઉપાય છે, તે કહું છું. સાંભળો. એક જાણીને પ્રસૂતિનું પેટ હાથ દઈ ખૂબ દાબી રાખવાને કહેવું. અને દાખવણે છોકરાની ગરદન ઉપર એક હાથ દેઢને અને બીજા હાથની એક કે બે આંગલીઓ તેની બગલમાં ધાલીને, અથવા તો છોકરાની બંને બગલોમાં બંને હાથની બંને આંગલીઓ ધાલીને, ધીમે ધીમે ખેંચીને બહાર કાઢવું. એથી છોકરાને કે પ્રસૂતિને કાંઈને પણ દુઃખ થશે નહિ. વળી એ પણ સમજવું કે એ રીતે બહાર કાઢ્યાથી છોકરાની ગરદન ઉપર જરા પણ તાણ પડશે નહિ.

વ.—વારૂ, દાખલ જી ક્રિયા કરીને છોકરાને ખેંચીને બહાર કાઢે એમ કહ્યું તે તો ઠીક છે, પણ પ્રસૂતિના પેટ ઉપર દાખલાનું કારણ શું ?

લ.—પેટ દબાવ્યા વિના એકદમ છોકરાને તાણીને બહાર કાઢ્યાથી ઘણું લોહી નીકળે ને તેથી વખતે પ્રસૂતિ મરી પણ જાય.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તે છોકરાને ખેંચીને બહાર કાઢવું એ બહુ ભય ભરેલું છે. તેથી બની શકે ત્યાં સુધી તો છોકરાને ખેંચીને કાઢવુંજ ન જોઈએ.

લ.—નહિજ જોઈએ તો. તે છતાં કદાપિ ખરેખરી જરૂરજ હોય, તો પેટ ઉપર દબાવ્યા વિના કદિ પણ બહાર કાઢવું નહિ, એ વાત બધાએ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

વ.—જીવો, જીવો, આપણે વાતો કરતાં કરતાંમાં તો છોકરાની ગરદન નીકળી આવી દેખાય છે.

લ.—હા મેં તો કહ્યુંજ છે કે, છોકરાનું માથું બહાર આવ્યા પછી થોડીજ વારમાં કાંધ (ગરદન) છાતી, પેટ, એ સર્વ એકે એકે આવશે. તમે તમારો જમણો હાથ હજી એ દેકાણે રાખી રહેજો. અને ડાબા હાથથી મોતીના પેટને દાખીને પકડો. હું અહિં આગળ છોકરું નીકળે છે તેવુંજ એ હાથવતે તેને ઝાલી લેઉં છું.

વ.—છોકરાનું માથું અને ગરદન બહાર આવે એટલે શું પ્રસૂતિનું પેટ હાથ વતે દાખીને પકડવું જોઈએ ?

લ.—હા, એ એક નિયમ સમજી રાખો.

વ.—ત્યારે હવે મોતીના પ્રસવના દારની નીચેથી હાથ લેઈ શકાય કે ?

લ.—હા, હવે લેઈ શકાય. પહેલેથીજ તમને કહેલું છે કે, છોકરાની ગરદન નીકળી આવે એટલે પછી ત્યાં હાથ દેઈ રાખવાની જરૂર નથી.

વ.—કહેલું છે તો ખરૂ, તે છતાં એકવાર પૂછી જોઉં છું. વારૂ, પેટ ઉપર હાથ એવી રીતે ક્યાં સુધી દેઈ રાખવો જોઈએ ?

લ.—જ્યાંસુધી ઝોર ન પડે ત્યાંસુધી રાખવો જોઈએ. ત્યારપછી શું શું કરવું, તે કહું છું.

વ.—જય શ્રીકૃષ્ણ કહો ! ખુલાસો થઈ ગયો ! બંને બચ્યાં ! થાળી વગાડો, થાળી વગાડો, મોતીને બાણીઓ અવતર્યો !

લ.—તે તો વગાડીએ છીએ. તમે અસલ વાત—તમને જે કરવાનું કહ્યું છે તે—બૂલશો નહિ. મોતીના પેટ ઉપરથી હાથ ઉપાડી લેશો નહિ. હું છોકરાને જે જે કરવું જોઈએ તે કહું છું. છોકરૂં અવતરે કે તરતજ તેને પ્રસૂતિની ડાખી કે જમણી તરફ ખસેડી દેવું, નહિતો જો કદાપિ લોહી વહી આવે તો તે છોકરામાં મ્હો, આંખો, નાક, કાન વગેરેમાં પેશી જઈને સત્યાનાશ વાળી મૂકે.

વ.—હા, એ તો તમારૂં કહેવું કાંઈ ખોટું નથી. એટલા માટેજ તમે તડામાર કરીને છોકરાને આમ એકદમ ખસેડી દીધું, એમ લાગે છે. બરાબર, બરાબર, સમજ્યામાં આવી ગયું.

લ.—હવે પ્રથમ છોકરાંના મ્હોમાં આંગળી ધાલીને જોઈ, કે લાળ બાળ કાંઈ બરાબરું છે કે નહિ ? જો હોય, તો તે કાઢી નાંખીને મ્હોને સાફ ખેશ સાફ કરી નાંખું, એનેજ તમારી દાઢિયણો ગલુ કર્યું કહે છે.

વ.—આવા તરતના જન્મેલા છોકરાના મ્હોમાં લાળ બાળ ક્યાંથી આવી ગઈ ?

લ.—કેમ ? માથું બહાર આવવાને વખતે. એટલું પણ સમજી શકતાં નથી ? છોકરો સારી રીતે રડે છે તો ખરો; ત્યારે તો હવે ખીન્નું શું, લાવો (નાક, નાડી) કાપું.

વ.—છોકરો રડ્યો ન હોત તો તમે નાક ન કાપત, એમ લાગે છે.

લ.—આપરે બાપ ! છોકરૂં રડે નહિ તો સમજી લેવું, કે તે હાકે છે અથવા રૂંધાય છે. એમ હાકતા અથવા રૂંધાતા છોકરાને હોંશીયાર કર્યા વિના જો તેનો નાક કાપવામાં આવે, તો તે મરીજ જાય.

વ. — વાર, છોકરૂં રૂંધાનું હશે શાથી ?

લ. — પ્રસવ થતાં પ્રસૂતિ બહુ કષ્ટાય, કે ત્રણ વાર થાય, તે છોકરૂં રૂંધાય.

વ. — ત્યારે છોકરૂં એમ રૂંધાયા પછી તેને બચાવવાનો ઉપાય શો હશે, બેન ?

લ. — એનો ઉપાય બહુ સહેલો અને સરળ છે. સૌથી પહેલાં મ્હોમાં આંગલી ધાલીને તપાસી જોવું. અને જો લાળ બાળ હોય તો સારી રીતે સાફ કરીને કાઢી નાખવી. ત્યારપછી એ ત્રણ અંગુલી ઠંડું પાણી લઈને છોકરાના મ્હો અને આંખો ઉપર ધીમેથી છાલકો નારવી. એમ કર્યાથી તે (ખાલી) આળસ ખાવાની પેઠે એ ત્રણ વાર કરીને એકદમ રડી ઉઠશે અને રડ્યું એટલે બચ ગયો.

વ. — પણ વારૂં, મ્હો અને આંખો ઉપર ઠંડા પાણીની છાલકો માર્યાથી જો કાંઈ ન થયું, તો પછી શું કરવું ?

લ. — તેમ થાય તો એક તપેલા જેવા વાસણમાં ઠંડું પાણી ભરીને છોકરાને ગળા સુધી તેની અંદર એકદમ (ધીબ દેખને) ઊભોવી દેવું અને હુઆડ્યું કે તરતજ પાછું એવી રીતે ઉપાડી લેવું. એથી તે (છોકરૂં) ચમકી જઠ્યાની પેઠે થતાંજ રડી જઠશે. અને જો ફક્ત એટલું કર્યાથી કાંઈ ન થાય, તો છોકરાને એવી રીતે એકદમ એકવાર ઠંડા પાણીમાં, અને એકવાર કિન્હા પાણીમાં ગળા સુધી હુઆડવું અને બહાર કાઢવું. એ પ્રમાણે કેટલીકવાર કરતા કરતામાં જ તે રડી જઠશે. અને રડ્યું એટલે બધી બધા જણે ગઈ. એવા તરતના જન્મેલા છોકરાના શરીરે સહેવાય તેવું કિન્હું પાણી લેવું, એ તો સમજેજ છોને ?

વ. — હા, સારી રીતે સમજું છું. ત્યારે તો એમજ કહેને કે છોકરૂં અવતર્યા પહેલાં સુવાવડના ઓરડાની અંદર ઠંડું પાણી અને કિન્હું પાણી જુદા જુદા વાસણની અંદર તૈયાર રાખવુંજ જોઈએ.

લ. — રાખવુંજ જોઈએ તો. નહિતો તે વખતે લાવતા કરતામાં તો છોકરૂં માર્યું જાય. એકલું પાણીજ તૈયાર રાખવું એમ કાંઈ નથી;

પણ એક જોડ કાતર, થોડીક પાતળી શીત, ચારેક હાથ લાંબો એક ફલાલીનનો કડકો, એક સારો સુંવાળો અને પાતળો મલમલ જેવા લૂગડાનો કડકો, અને એએક હાથ લાંબો બીજો એક ફલાલીનનો કડકો, એટલું અવસ્ય તૈયાર કરી રાખવું જોઈએ.

વ.—કેમ, એ બધી જાણસોની જરૂર શી ?

લ.—શી જરૂર, તે હમણાંજ દેખાડી દેજીશું.

વ.—વારૂ, છોકરાને એવી રીતે ઠંડા પાણીમાં અને ઉન્નત પાણીમાં ગળા સુધી ઝમેળી કાઢ્યાથી જો કાંઈ ન થાય, તેમ ક્યાંથી પણ છોકરું જો ન રહે, તો પછી જાનામાના બેશી રહેવું કે કામ બીજો કિપાયપુપાય કરવો ?

લ.—જાનાંમાનાં શા માટે બેશી રહેવું ? છોકરાને ખોળાની અંદર ચતુ સુવાડીને તેના બંને હાથનાં બંને બાવડાં આપણા બે હાથથી પકડવાં. અને તેના મ્હોડે આપણું મ્હોડું અડાડીને ફૂંક મારવી. તેના બંને બાવડાંથી તેનાં પાંસળાં વગેરે એકવાર દબાવવાં, અને પછી તે બાવડાંને તેના માથાના બંને પડખા તરફ ઊંચાં કરીને લેઈ જવાં. અને બાવડાંને બ્યારે એમ ઊંચાં કરવામાં આવે, ત્યારે તેના મ્હોમાં ફૂંક મારવી. એવી રીતે ત્રણીવાર સુધી કર્યા પછી, પહેલાં પહેલાં તે છોકરું થોડીથોડી વારને આંતરે આળસ ખાવાની પેઠે કરી બિડશે. ત્યાર પછી કિપરાકિપરી એમ કરશે, અને પછી રહેતે રહેતે સહજ શ્વાસોશ્વાસ લેશે મુકશે.

વ.—એવી રીતે બંને બાવડાં ઊંચાં કરીને મ્હોમાં ફૂંક માર્યાથી અને પાંસળાં વગેરે બાવડાંવતી એ પ્રમાણે દબાવ્યાથી શું થાય ?

લ.—એમ કર્યાથી શું થાય તે કહું છું, શ્વાસ તાણીને લીધાથી છાતી ફૂલી ઉઠે છે તે જાણો છો ?

વ.—હા, તે તો જાણું છું.

લ.—અને શ્વાસ પાછો નીચો મૂક્યાથી છાતી સંકોચાઈને સાંકડી થઈ જાય છે, તે પણ જાણો છો ને ? તેટલા માટે, જેથી છોકરું

શ્વાસ લેવા મૂકવાથી છાતી ફૂલે છે અને સંકોચાય તેમ તેનાં બે બાંવડાંથી તેનાં પાંસળાં વગેરે હાડપિંજર એકવાર દબાવવું, અને એ બે બાંવડાંને તેના માથાની બંને બાજુએ ઊંચાં લેઈ જવું એમ કાર્ય કરવું. શ્વાસ લીધાથી છાતીની અંદર પવન ભરાતો જાય છે, તેને બદલે હું તેના મ્હોડામાં ફૂંક મારીને તેની છાતીમાં પવન ભરી દેઉં છું.

વ.—ત્યારે એમ કહોને કે આવી યુક્તિ કરીને છોકરાને શ્વાસ લેવરાવવો મુકાવવો.

લ.—હા, તે નહિ તો બીજું? શું એમ કાર્ય વિના છોકરાને બચાવી શકાય ખરું કે?

વ.—એમ કરવાથી પણ છોકરું ન બચે તો પછી તેની આશા જ છોડી દેવી કેમ?

લ.—હા, એજ છેલ્લો ઉપાય છે. તો પણ તે શીવાય છોકરાની પુઠ (કુલા) ઉપર કેટલીકવાર લપડાકો માર્યાની પેઠે થાબડવાથી, અને તેના નાકની અંદર એક પીછાના કકડાથી ગલગલી કર્યાથી પણ તેને બચાવી શકાય પરંતુ તે પહેલાંજ કરવું જોઈએ. અને જો કદિ એમ જોવામાં આવે કે, છોકરું અવતરીને રડ્યું નહિ, તથા તેનું મ્હોડું અને આંખો વગેરે સર્વ કાળું પડી ગયું છે, તો પછી તેના હુંટી આગળના નાળની તરફ ત્રણ આંગળીને આશરે રહેવા દેખને નાળને કાપી નાંખવો (વધેરવો). અને એ નાળને કાપીને તરતજ બંધ બાંધી નહિ લેતાં ત્યાં આગળથી થોડાક ચમચા પૂર લોહી નીકળી જવા દેવું. એટલું લોહી નીકળ્યા પછી નાળને બાંધી લેવો. એ લોહી વહી ગયાથી પછી દેખાશે કે, છોકરાનું મ્હોડું આંખો વગેરે તેવાં કાળાં પડી ગયેલાં રહ્યાં નથી. એ કાર્યથી પણ જો એમ જણાય કે, છોકરામાં શ્વાસ લેવા મૂકવાનું કશુંએ ચિન્હ માલમ પડ્યું નહિ, તો પછી પહેલાં જેમ કહી ગઈ છું, તેમ તેની આંખો અને મ્હોડું ઉપર ઠંડા પાણીની છાલકો મારવી વગેરે બધું કરવું. આ સઘળું મેં કહી સંભળાવ્યું તે બરાબર પુરેપુરું સમજાયું કે નહિ?

વ.—બરાબર સમજી છું. એ સમજવું અઘરું શું છે? સમજી છું કે નહિ એમ તમે પૂછો છો શું? કહો તો બધુંએ કહી દેખાડું.

લ.—એમ કે: વારૂ ત્યારે કહી દેખાડો જોઈએ.

વ.—છોકરાનું મોં આંખો વગેરે કાળાં પડી ગયાં છે; એવું જોયા વિના, નાળમાંથી લોહી કહાડવા દેવું નહી. કેમ ખરૂંકની!

લ.—હા, બરાબર મનની અંદર વાત ખેંચીને બહાર કાઢો છો ને! તમારા જેવી સમજનારી સ્ત્રી બીજી જોઈ નથી.

વ.—ઠીક. ત્યારે તો છોકરું રૂંધાય ગુંગળાય તો તેને બચાવવાના ઉપાય તો ઘણા દેખાય છે.

લ.—હા, છેજ તો. પરંતુ આટલા બધા ઉપાય હોવા છતાં પણ તમારી દાઢયણો છોકરાને મુઠેલું સમજીને ઘસડી નાંખે છે.

વ.—તેમ થાય છેજ તો. તેઓ શું કાંઈ આટલી બધી જુક્તિ કે કળવક્ત્ર જાણે છે? છોકરૂં અવતરીને રડે નહિ એટલે બધી આશા તૂટણા છોડી દઈને ખેંચી રહે છે. તો પણ કેટલીક કામની કરંદી દાઢયણો દીવાની શગથી નાળને જરા જરા શેકે છે, છોકરાના માથા ઉપર ઠંડુ પાણી રેડે છે, અને કાળાં મરી ચાવીને તેના (છોકરાના) નાકમાં અને મોંમાં ડુંકારે છે. એ બધું કરવાથી શું કાંઈ ફાયદો થતો હશે, વારૂ?

લ.—નાળને સેક કર્યાથી શો ફાયદો થાય, તે તો હું કાંઈ કહી શકતી નથી. અને માથા ઉપર પાણી રેડવાથી ફાયદા કરતાં નુકશાન વધારે છે. એથી છોકરું, ઉલટું વધારે નિર્જીવ (મરણતોલ) થઈ પડે. તેમ મરી ચાવીને ડુંકારવું પણ કાંઈ સાચું સમજવું નહી. એનાથી છોકરું કદાપી બચે, તો પણ બહુ ભયાનક ઠાંસો અને હાંફણુ પેદા થઈ આવે.

હવે, ત્યાર પછી, નાળ કાપવો શી રીતે, તે જુવો.

વ.—નાળ કાપવામાં વળી જોવાનું શું છે? છરીવતે કાપી નાંખવે.

લ.—નાળ કાપવાના શું જોવાનું છે, એમ કહેશો નહિ. નાળ કાપવાના અને આંધવાના દોષથી (બુલથી) તો ઘણું છોકરાંના જીવ ગયા છે.

વ.—શું કહો છો? એ તો મેં કદી પણ જાણ્યું નથી ત્યારે તો જોવું જોઈએ કે નાળ શી રીતે કરીને કાપવો, અને શી રીતે આંધવો.

લ.—એક બે કાતરો અને હાથેકને આશરે પાતળી રીત લાવવાને કહો જોઈએ.

વ.—કેમ વાર? અમારી દાઢપણો તો તાંત વતી નાળને આંધે છે. અને છરીના દાતા વતી દાપે છે. એમાં કાંઈ દોષ (તુકશાન) છે કે?

લ.—એટલો બધો દોષ તો કાંઈ નથી. પણ તાંત બહુ સખત અને ધાર જેવી હોય છે, અને તેથી વખતે આંધવાને ઠેકાણેથી નાળને કાપી પણ નાંખે છે, અને નાળ કપાઈ ગયાથી ઘણું લોહી નીકળીને વખતે છોકરૂં મરી જાય પણ ખરૂં. એમ થયાથી વળી પાછો બીજા કશાનો બીજો અંધ નહિ આંધ્યાથી, લોહીને અંધ કરી શકાય નહિ.

વ.—ત્યારે તો એમાં ઘણો દોષ નથી એમ કેમ કહેવાય? તમે તો લ્યો, આ રીતથીજ ભાણીઆનો નાળ આંધો; નકામું તુકશાન વેઠવાની જરૂર નથી. વાર, પણ છરીથી નાળ કાપવામાં શો દોષ હશે?

લ.—એથી છોકરૂં બહુ પીડા પામે. ઘસી ઘસીને કાપવો પડે ને જીવોછોતે નાળ કાપતી વખતે છોકરૂં કેટલું રડે છે. પણ ધારવાળી કાતર વડે કાપ્યાથી તેને (છોકરાને) માલમ પણ ન પડે અને તેથી રડે પણ નહિ. વળી છરી વતે ઘસી ઘસીને કાપ્યાથી નાળની પીડા વધીને છોકરાને આંચકી અથવા તાણનો રોગ પણ થઈ શકે છે, અને ઘણું છોકરાંને થયેલો પણ જોયો છે. પહેલાં પણ આ વાત તમને કહી ગઈ છું, તે યાદ છે ક્તી?

વ.—યાદ કેમ ન હોય, બેન!

લ.—ત્યારે, છરી વતે નાળ કાપ્યામાં શો દોષ છે, એમ પાછા પૂછો છો કેમ ?

વ.—એ મારી ભૂલ થઈ. ઠીક; ત્યારે તો છરી વતે નાળ કાપીને છોકરાને નકામું દુઃખ શા માટે દેવું જોઈએ ? ધારવાળી કાતર છે, તેનાથીજ કાપો. છરી વતે નાળ કાપવો એવું કાંઈ શાસ્ત્ર નથી, કે તેનાથી કાપવોજ પડે.

લ.—વાહ ! તમારી વાત સાંભળીને હું બહુજ ખુશી થાઉં છું. મેં પણ ઘણી સ્ત્રીઓ જોઈ છે, પરંતુ તમારા જેવી સમજનારી કોઈ જોઈ નથી. તેઓ તો જેમ થતું આવ્યું છે તેમજ કરે છે. આંખોમાં આંગળી ઘાલીને તેના દોષ દેખાડી દીધાથી પણ, તેઓ તેમ કરવાનું છોડતી નથી.

વ.—એ તો બહુજ ખોટું. એમ ક્યાંથી શું સંસાર ચાલે કે ? આજ આપણે જેવાં છીએ, તેવાને તેવાંજ જે દસ વરસ પછી પણ રહીએ, તો પછી માણસોની ચઢતી દશા થશે શી રીતે ? તેટલા માટે જે સાફ દેખીએ તે કરવું. તેમાં પછી આમ કે તેમ કરવું શા સાફ ?

વ.—ત્યારે હવે જુવો, નાળના તરફ (ફૂંટીના તરફ) પણ આંગળને આશરે રાખીને એક બંધ બાંધું છું. ત્યાર પછી જુવો, એ બંધનાથી અડધા આંગળથી કંઈક ઓછા છોટે પાછો બીજને આ એક બંધ બાંધ્યો. એ બે બંધની વચ્ચેથી કાતર વતે આ નાળ કાપ્યો કેમ. જુવો, છોકરો જરાએ રડ્યો છે કે ?

વ.—ના બાઈ, કંઈ જણાયુંજ નહિને ! ખરેખર, ત્યારે તો છરી વતે નાળ કાપીને છોકરાને નકામુંજ દુઃખ દેઈએ છીએ જો ! એટલુંજ નહિ. પણ એમ કરીને વખતે મારી પણ નાંખીએ છીએ. ખેર. હું તો એ બધું શી રીતે કરવું તે બરાબર શીખી ગઈ હવે જો કદિ કોઈવાર મારે નાળ કાપવો પડશે, તો છરી વતે નહિજ કાપું. પણ વાર, નાળ ઉપર બે બંધ બાંધ્યા શા સાફ ? અમે તો એકજ બંધ બાંધીએ છીએ.

લ.—એ બંધ બાંધવાની બહુ જરૂર છે ફક્ત નાળના તરફજ એક બંધ બાંધીને કાપ્યાથી, પ્રસૂતીના પેટની અંદર જો બીજું છોકરું હોય, તો તો તે માર્યું જાય એવો સંભવ છે.

વ.—પેટની અંદર પાછું બીજું છોકરું હોય કેવી રીતે?

લ.—કેમ? કોઈ કોઈ પ્રસૂતિને જોડિયાં (બે) છોકરાં થતાં નથી ?

વ.—તે તો કેમ ન થાય ?

લ.—એ જોડિયાં હોવાથી શું બંને છોકરાં એક સાથેજ અવતરે છે ?

વ.—ના, તેમ તો કેમ બંને? એક પહેલું આવે, અને ત્યાર પછી થોડીક વાર કેડે બીજું અવતરે.

લ.—ખરૂંકની? પ્રસૂતિને એક છોકરું થશે કે જોડિયાં છોકરાં થશે તે કાંઈ પહેલેથી કહી શકાય નહિ.

વ.—તે તો કેમ માલૂમ પડે ?

લ.—ત્યારે એમ સમજવુંજ જોઈએ કે, નાળ કાપતી વખતે પેટમાં બીજું એક છોકરું છે, એમ ધારીને કાપવું તે સાફ છે. નહિ તો પેટમાં કદાપિ બીજું છોકરું હોય, તો તેનો નાળ અને પહેલાં આવેલા છોકરાનો નાળ એક હોય, તેથી લોહી વહ્યાથી પેટમાંનું છોકરું મરી જાય. તે સિવાય જો બંધ બાંધીને નાળ કાપ્યાથી ઓર જલદી પડે.

વ.—ખરી વાત, ત્યારે તો એક બંધ બાંધીને નાળ કાપવો એ ઘણો મોટો દોષ છે.

લ.—દોષ ન હોય તો પછી આમ તોડી ફાડીને કહું શું કરવા ?

વ.—અમારી દાકતરજી તો આમાંનું કાંઈ પણ જાણતી નથી તેમને શીખવવાની ઘણીજ જરૂર છે. કેમકે જુવોને, એક સાધારણ બૂલથી કેટલો બધો અનર્થ થઈ શકે છે ?

લ.—ત્યારે જુવો, દેશની રીતભાત અને રહેણી કરણોમાં સુધારો થતો જાય છે, તેવા વખતમાં, દાખ્યણોને શીખવ્યાથી વધારે લાભ થાય, એમ ધારીને પણ શું કોઈ એનો કશો ઉપાય કરશે નહિ ?

વ.—કોશીશ કરે તો શું ન થાય ? અમે અબળા જાત છીએ, અમારા દુઃખ તરફ કોઈ નજર કરતું નથી. દાખ્યણો સારી શીખેલી નહિ હોવાથી કેટલી પ્રસૂતિઓ અને કેટલાં છોકરાં માર્યા જાય છે, તેનો પુરૂષોને કંઈ ખ્યાલ થાય, તોજ એનો ઉપાય કરેને ? ગમેતેમ પણ પુરૂષો બહુ નિર્દય માણસો તો ખરા.

લ.—ખેર. એવું મનમાં આણીને, અત્યારે હવે નકામો બળાપો કર્યાથી શું થશે ? નાજ તો કાપ્યો, હવે ઉના પાણી અને સાબુવતી સાફ બેશ કરીને છોકરાનું શરીર ઘોષ નાંખો. ત્યાર પછી સારાં સફેદ ઘોષેલા કપડાવતી તેનું શરીર લૂછી નાંખીને, ફલાલીનના લૂગડામાં સાફ બેશ કરીને ઢાંકી રાખો. છોકરાનું શરીર શી રીતે સાફ કરવું એમ તમે પૂછતાં હતાં તે હવે આ નજરોનજર જુવો, અવતર્યા પછી છોકરાનું શરીર સાફ બેશ કરીને સાફ નહિ કર્યાથી છોકરું બહુ માંદા જેવું રહે છે. તે સિવાય શરીર ગંદુ રાખ્યાથી છોકરાને કેવો બચાનક રોગ થાય છે, તેનો પ્રથમથીજ તમને કહી મંબળાવ્યું છે. કેમ યાદ છે કેની ?

વ.—હા, ખરાબર યાદ છે. જે રોગનું નામ દીધાથી પ્રસૂતિ કરી મરે, તેવો રોગ થઈ આવે. કેમ એજ ખરું ?

લ.—હા; યાદ છે ખરું. ગૃહસ્થ લોકોની (ધરખારી લોકોની) વહુ દીકરીઓ જો એ બધા નિયમ ખરાબર યાદ રાખે, તો કેટલી પ્રસૂતિઓ અને છોકરાંના જીવ બચે.

વ.—તેમાં વળી ખોટું શું ? વારું, બે બંધ બાંધીને નાજ કાપ્યાથી ઓર જલદી પડે, કેમ ?

લ.—નાજ ઉપર બંધ બાંધેલો હોવાથી ઓરનું લોહી વહી

શકે નહી, તેથી તેમાં (ઝોરમાં) લોહી એકઠું થાય છે, તેને લીધે તે રહેતે રહેતે ભારે થઈને જરાયુના અંગમાંથી જલદી છુટી થઈ આવે છે.

વ.—ખરી વાત. ત્યારે તો બે બંધ બાંધીને નાળ કાપ્યાથી બધી તરફથી ફાયદો દેખાય છે.

લ.—હાજ તો. વળી સાંભળો. એક વાત તમને કહેવાની ભૂલી ગઈ છું. તે વાત યાદ રાખવાની ધણી જરૂર છે.

વ.—શી વાત કહેવી ભૂલી ગયાં છો? કહેવો.

લ.—છોકરું બહાર આવ્યા પછી જો એમ જણાય કે તે છેક દુર્બળ (નબળું) છે, તો નાળ કાપતા પહેલાં, ઝોરના તરફથી લોહી એકઠું કરી લાવીને, નાળની મારફતે (નાળની અંદર થઈને) છોકરાના શરીરમાં દાખલ કરી દેઈને તે પછી નાળ ઉપર રીતસર બંધ બાંધવો. માતું લોહીજ છોકરાનું જીવન છે. તેથીજ તે લોહી થોડુંક એવી રીતે તેના શરીરમાં દાખલ કરી દેઈ શક્યાથી, તેનામાં કાંઈક બળ આવે, આવેજ.

વ.—વાહ, બહુ સારી જુક્તિ બતાવો છો! મને એ બહુ સારી લાગે છે. ધણાંક છેક નબળાં, છોકરાં જેવામાં આવે છે, કે જે અવતર્યા પછી થોડા દિવસની અંદર છેક નજીવા કારણથી પણ મરી જાય છે. એવાં દમ વિનાનાં છોકરાંને સાડે એ જુક્તિ ધણીજ સરસ અને બંધબેસતી થઈ શકે ખરી.

લ.—એવાં નબળાં છોકરાંને મારેજ એ ગોડવણુ કરવાની છે. અને એ વાત તમને કહેવાની મારી મતલબ પણ એજ છે. અવતર્યા પછી છોકરું જો છેક દુર્બળું દેખાય. તો એવી રીતે લોહી એકઠું કરીને તેના શરીરની અંદર દાખલ કરી, નાળ કાપ્યા પછી પણ માની તરફના નાળ આગળથી ૪૫ ટીપાં લોહી લઈને તેને (છોકરાને) ખવરાવી દેવું. એમ કર્યાથી પણ છોકરું સાડે ચંચુ થઈ આવશે. (આ રીવાજ આપણા દેશને અનુકુળ નથી.)

વ.—એ પણ સારી જુક્તિ દેખાય છે, જો!

પ્રકરણ ૮ મું.

પ્રસવની ત્રીજી અવસ્થા તથા પ્રસૂતિની આવજત.

વ.—એન લક્ષ્મી ! જુવો તો ખરાં કે ઓર પડી કે નહીં ?

લ.—હા, ઓર પડી અને ત્યારથી તે શાંત થઈ પડી છે. તમે જરા પેટ ઉપર હાથવતી પંપાળો અને થોડીવાર એ પ્રમાણે કરવું જરૂરી રાખો.

વ.—ખમારી દાઘયણો તો તેમ કરતી નથી, પણ હાથ ધાલીને ઓર તાણી કાઢે છે.

લ.—સત્યાનાશનીજ પાટી તો ? એમ કરવું તે શું મ્હોટો દોષ નથી ? હાથ ધાલીને ઓરને કાઢવી એ પ્રસૂતીનું ખુન કરવા બરાબર છે. તેથી ઘણી ખરાબી થાય છે, તે એ કે, ઓર ધીમે ધીમે બહાર આવવાને બદલે તેને હાથ ધાલીને ખેંચી કાઢવાથી પ્રાણ જવાને બલ્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

વ.—આ શું કહો છો ! ઓર તાણીને બહાર કહાડ્યાનો એટલો બધો દોષ છે ! ત્યારે તો અમારી દાઘયણો ખરેખરી જીવતી દાઘણોજ તો !

લ.—તેમનો બિચારીઓનાં શો વાંક ? તેઓ શું એમા સાઈ માફું કાંઈ સમજે છે ? જે સમજતી હોય, તો મેં જેમ કહ્યું, તેમજ તેઓ પણ કરત. ઓર પડી નહિ, પડી નહિ, કરીને ધરના માણસો પણ અકળાય છે, અને દાઘયણ પણ અકળાય છે, તેથી છોકરું અવતર્યા પછી ઓર પડતાં વાર થાય તે કાલનાથી સહન થતી નથી. ઓર પડી એટલે જાણે બધાંએ બચ્યાં. પછી તે પોતાની મેજે પડો કે દાઘયણ તાણીને બહાર કાઢો. પરંતુ એમ ઓરને તાણીને બહાર કાઢવાથી, પ્રસૂતીનું કેવું સત્યાનાશ વળે છે, તે પ્રસૂતિએ જાણતી નથી, દાઘયણ પણ જાણતી નથી. અને પાડાપાડોશનાં જે જેવા આવે છે, તે પણ જાણતાં નથી.

વ.—વારૂ, ત્યારે ઝોરને શી રીતે બહાર કાઢવી ?

લ.—ઝોરને બહાર કાઢવી પડે શા સાડ ? એની મેળેજ પડે.

છોકડું થયા પછી આશરે કલાકની અંદર ઝોર પડે છે. તેને સાડ અકળાવું નેહએ શું કરવા ?

વ.—વારૂ, છોકડું અવતર્યા પછી જે પીડા થાય છે, તેનાથી જ, શું ઝોર પડતી હશે ?

લ.—હા, છોકડું થયા પછી જે કેટલીકવાર વેણા આવે છે, પીડા થાય છે, તેનાથીજ ઝોર રહેતે રહેતે નીકળી આવી પડે છે.

વ.—વારૂ, કલાકેકની અંદર જે ઝોર પડે તો તો બાણે હીક જ પણ જે કદાપિ વાર થાય, તો પછી શું કરવું ?

લ.—તેનો ઉપાય મારા રૂમાલના છેડાની ગાંઠમાં જ છે.

વ.—કેમ વારૂ, ઓસડ પણ સાથે લેઈનેજ આવ્યાં છો કે શું ?

લ.—તે આપ્યા વગર કેમ ચાલે ? જરૂર પડે ત્યારે પ્રસૂતિને એમને એમ પડતી નાંખીને લેવા જવું કે ? હું એમ ઓસડ લેવાને બર્થ, અને અહિં પ્રસૂતી લોહી વહાથી મરી જાય, એ કેવું કહેવાય ?

વ.—એ બધા કામમાં તમારામાં તો કાંઈ ખામી આવે તેમ છે જ ક્યાં ? વારૂ, એ ઓસડ ખવરાવ્યાથી શું ઝોર પડે ?

લ.—હા, એ ઓસડ ખવરાવ્યાથી થણું કરીને તરતજ પીડા થવા માંડશે; અને એવી પીડા કેટલીકવાર આવતાંજ ઝોર પડશે.

વ.—એમ કે ? ત્યારે તો એ બહુ અજળ જેવું ઓસડ.

લ.—અજળ જેવું તે વળી એકવાર ? ફક્ત એ ઓસડથીજ કેટલી બધી પ્રસૂતિઓના પ્રાણ બચ્યા હશે, બધા લોકે એ ઓસડ ઘરમાં રાખી મૂકવું નેહએ.

વ.—ખરૂં કહો છો, એવું ઓસડ તો ઘરમાં રાખી મૂકવું, એટલુંજ નહિ, પણ ઓશિકે મૂકી છાંડવું નેહએ.

લ.—એ ઓસડ એવુંજ છે.

વ.—વારૂ, એ ઓસડ એક વખત ખવડાવ્યાથી જ કામ થઈ જાય, કે વારે વારે ખવરાવવું પડે ?

લ.—ધણે ઠેકાણે તો એકથી વધારેવાર ખવરાવવું પડતું નથી. તોપણ જો જરૂર પડે તો ત્રણ ચાર વાર પણ ખવરાવવું જોઈએ.

વ.—જરૂર શી રીતે સમજાય ?

લ.—એ સમજવું કાંઈ અઘરું નથી. ઓસડ ખવરાવ્યા પછી જરા વાર કંડેજ જો ખુબ પીડા થઈ આવે, અને જરાયુ કંઠણ કોક-કાના જેવું થઈ જાય, તો પછી ફરીને ઓસડ ખવરાવવું ન પડે. એક વારથીજ કામ થઈ જાય. અને જો એકવાર ખવરાવ્યાથી એવી પીડા થઈ આવે નહિ તો થોડીકવાર પછી ખીજવાર ખવરાવવું ?

વ.—કેટલીવાર પછી ખીજવાર ખવરાવવું ?

લ.—તેવું કાંઈ નક્કી નથી. એ ઓસડ ખવરાવતાં ખવરાવતાંજ કામ થાય. પ્રસુતિને ઓસડ ખવરાવીને જો જરાયુને હાથે વતી પકડી રાખો, તો તમારા હાથને પણ એ ઓસડની અસર થતી માલમ પડશે. જરાયુ સંક્રાંત્યાઈ સંક્રાંત્યાઈને એવું કંઠણ થશે કે તમારા હાથમાં જાણે લોહાનો એક લાટો છે, એમ તમને લાગશે અને પ્રસુતિ પણ (એ જરાયુ સંક્રાંત્યાવાની) પીડાથી કાયર કાયર થઈ જશે. ઓસડ ખવરાવ્યા પછી જરાવાર પછી એમ થાય છે, પરંતુ એકવાર ઓસડ ખાધાને થોડીક (કલાક) વાર પછી જો એમ થતું ન જણાય, તો પછી ખીજ વાર ખવરાવવું હવે સમજ્યાં ?

વ.—હા. હવે બરાબર સમજી.

લ.—ઓસડ જો સાઈ (તાણું-બગડ્યા વગરનું) હોય તો એક વખત ખવરાવ્યાથીજ કામ થઈ જાય. પરંતુ જો તે તાણુ ન હોય અને જોઈએ તેવું તેજદાર-કસવાણું ન હોય, તો એક વારને ઠેકાણે બે ત્રણ વાર પણ ખવરાવવું પડે, ગમે તેમ હોય, પરંતુ જરા યુના ઉપર હાથ દેખને તેને ઝાલી રાખ્યાથી એ ઓસડથી થતું કાર્ય તમારા હાથેજ માલમ પડી આવે છે, એ વાત ખુબ યાદ રાખવી.

વ.—વાર, જ્યારે એમ કહો છો કે એ ઓસડ ખવરાવ્યાથી પીડા થઈ આવે, ત્યારે તો પછી હાથે વતી જરાયુને ઝાલી નહિ રાખ્યાથી પણ એ ઓસડથી થતું કામ માલમ પડી આવેજ ને ?

લ.—ના, શી રીતે માલમ પડે ?

વ.—કેમ ? પીડા થતાંજ પ્રસુતી આકળવીકળ થાયને ? તે જે રીતે થું નક્કી કરાય નહિ ?

લ.—હા, તે જોઈને પણ નક્કી કરાય ખરું. પરંતુ જરાયુને હાથે વતી જાલી રાખ્યાથી વધારે સારી રીતે જાણી શકાય કેમકે જરાયુ તેટલું સંકોચાઈ સંકોચાઈને નાનું અને કઠણ કોકડા જેવું થતું જાય, તેટલું તે ઓસડનું કામ સમજ્યામાં આવે. જરાયુ જ્યારે સંકોચાઈને નાનું અને કઠણ કોકડા જેવું થાય, ત્યારેજ પ્રસુતિને પીડા થઈ આવે તમારી દાઢયણો એને અંબોધ મરે છે, એમ પણ કહે છે.

વ.—ઠીક ઠીક, હવે તો બરાબર સમજાયું. હવે ફરીથી કહેવું નહિ પડે. પણ વાર જોઈને, અમારી દાઢયણો એમ કહે છે કે, છોકરું અવતર્યા પછી પ્રસુતિના પેટ ઉપર હાથ દેઈને જોયાથી તેની અંદર છોકરાનું ઓશિકું માલમ પડે છે, એ થું હશે ? છોકરાનું ઓશિકું વળી શાને કહેતી હશે ?

લ.—અરે દશા ! તેઓ એજે જરાયુને ઓશિકું કહે છે. જ્યારે ગર્ભ રહેલો ન હોય, ત્યારે તેઓ જરાયુને પોનાડી (ચાદર) કહે છે; એ જરાયુમાં જ્યારે છોકરું હોય. ત્યારે પણ તેને ચાદર કહે છે; અને પ્રસવ થયા પછી જ્યારે જરાયુ સંકોચાઈને નાનું અને કઠણ કોકડા જેવું થઈ જાય ત્યારે તેઓ તેને છોકરાનું ઓશિકું કહે છે. તેઓ થું જાણે કે જે જરાયુની અંદર છોકરું હતું, તેજ જરાયુ નાનું થઈને એવું થયું છે તેઓ તો એમજ જાણે છે કે, પેટની અંદર છોકરું જાના ઉપર માથું મૂકીને સૂઈ રહે છે.

વ.—ખરી વાત. પણ તેઓની પાસેથીજ અમે એ બધું જાણેલાં એટલે તેમના કરતાં પણ અમારી વિદ્યા વળી વધારે હોય કની ?

પણ વાર એન ! જે ઓસડનો આટલો બધો ગુણ કહો છો તે ઓસડ એકવાર દેખાડો તો ખરાં.

લ.—હા, શ્રી, જુવોને.

વ.—આ તો ફાંદીના જેવો ભૂકો-લોટ જેવું ઓસડ છે, એનું નામ શું ?

લ.—એ ઓસડનું નામ “ અર્ગટ ઓફ રાઈ ” છે.

વ.—અર્ગટ ઓફ રાઈ એ શી ચીજ છે ?

લ.—એ એક જાતનું અનાજ છે. એ અનાજને કોઈ રોગ થયાથી કે ફીડા કે જીવનંતુએ ખાધાથી એનો એવો આશ્ચર્યકારક ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે.

વ.—એ “ અર્ગટ ઓફ રાઈ ” ક્યાં થાય છે ?

લ.—ઈંગ્લેન્ડ લેડોના દેશમાં.

વ.—એ અર્ગટનો આકાર કેવો હોય છે અને એના દાણા કેવા હોય ?

લ.—દેખાવમાં તો લગભગ આપણા જવના જેવા હોય છે. પણ જરા વાંકા અને ખોભણવાળા હોય છે. એના છોડ પણ આપણા ધાનના છોડ જેવાજ થાય છે. એ “ અર્ગટ ઓફ રાઈ ” એક સાધારણ ચીજ છે, પણ એનો ગુણ અસાધારણ છે.

વ.—અસાધારણ છે વળી કંઈ એકવાર ? વાર, એને તડકામાં સૂકવીને એનો આવો ભૂકો કરતા હશે ?

લ.—હા, તડકામાં સારી પેઠે સૂકવીને પછી ખાંડણી દસ્તાથી સારી રીતે ખાંડીને ભૂકો કરી એક શીશીની અંદર તે ભૂકો ભરી રાખવો. એ શીશીને સાંઝે મજબૂત ખૂચ મારીને બંધ કરી રાખવી જોઈએ. એવી રીતે સાયવીને રાખ્યાથી એ ઓસડ સાંઝે રહે છે. પછી જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે કાગળમાં કાઢીને કામમાં લેવું.

વ.—આ ભૂકો એક એક વખતે કેટલો કેટલો ખવરાવવો જોઈએ ?

લ.—દરેક વખતે દસ રતી જેટલો આપવો.

વ.—ત્યારે તો એકજ વખતે ચાલીશ રતી ભૂકો જોખીને તેનાં ચાર પડીકાં તૈયાર કરી રાખ્યાં હોય, તો સાંઝે કની ?

લ.—હા, એજ ઠીક પડે. ઓસડની જરૂર પડ્યેથી વારે વારે શીશીમાંથી કાઢવું અને લેવું, તેના કરતાં એક વખતેજ ચાર પડીકાં

તૈયાર કરી રાખવાં એજ વધારે સાફ.

વ.—વાર, જ્યારે એ અર્ગટનો એવો ગુણ છે એમ કહો છો, ત્યારે તો પ્રસવની પહેલી કે બીજી અવસ્થામાં પ્રસૂતિની પીડા નરમ પડે, કે બિલકુલ બંધ પડી જાય, તે વખતે એ ઓસડ એકવાર કે બે વાર ખવરાવી દીધાથી ખૂબ ફાયદો થાય ખરો? પીડા (વેણ) ખૂબ થઈ આવે અને છોકરું પણ જલદી અવતરે.

લ.—ના, ના, સત્તાનાશજ વળે તો! એ વાત મ્હોડે પણ ન લાવશો. જ્યાં સુધી છોકરું પેટમાં હોય, ત્યાં સુધી અર્ગટનું નામ પણ કદિ ન દેશો.

વ.—કેમ વાર? પેટમાં છોકરું હોય, તે વખતે અર્ગટ ખવરાવવાથી શું છોકરાને કાંઈ નુકસાન થતું હશે?

લ.—નુકસાન તે કાંઈ જેવું તેવું નહિ! છોકરું મરીજ જાય!

વ.—શું કહો છો? ત્યારે શું એ અર્ગટ ઝેર છે?

લ.—સમજી વિચારીને આપવામાં ન આવે તો અમૃત પણ ઝેર થઈ જાય.

વ.—હા, એ તો ખરું.

લ.—છોકરું અવતરવાની વાર હોય, તો કદિપણ અર્ગટ આપવું નહિ. એ વાત ખૂબ યાદ રાખવી. આખ્યાથી છોકરું ખોઈ બેસાય.

વ.—ત્યારે એ “અર્ગટ ઓફ રાઈ” ક્યારે આપવું?

લ.—જરાયનું મ્હોં જેટલું ખુલવાનું તેટલું ખુલ્યું છે; પરખોટો ટુટીને પાણી વહ્યું છે; છોકરાનું માથું ખૂબ નીચે આવ્યું છે, અને તે બહારથી તે બરાબર જોવામાં આવે છે; છોકરાના માથાની ચારે તરફ આંગળી ચલાવીને ફેરવી કાઢવાથી આંગળી કોઈ પણ ઠેકાણે અટકતી નથી; ફક્ત થોડીકવાર બેરબેર પીડા આવતાંજ પ્રસૂતિને છૂટા છોડા થઈ જશે એમ લાગે; આવી અવસ્થા હોય, ત્યારે અર્ગટ આખ્યાથી પ્રસૂતિને તેજ વખતે પ્રસવ થઈ જાય, અને વળી વગર હરકતે પ્રસવ થાય, તથા છોકરાને તેનાથી કાંઈ નુકસાન પણ થાય નહિ.

૫.—ઠીક, હવે સમજણ પડી. ત્યારે તો એ અર્ગટ જ્યારે ત્યારે—ગમે તે વખતે આપી શકાય નહિ, તેમજ જેના તેના હાથથી આપ્યાનો પણ ભરસો રાખી ન શકાય. કેમકે એથી સારાને બદલે મારું થતાં વધારે વાર ન લાગે.

૬.—એ તમારું કહેવું કાંઈ ખોટું નથી. સાંભળો ત્યારે હવે, તમને એ વિષેની કેટલીક મુખ્ય મુખ્ય હકીકત કહી સંભળાવું છું.

(ક) “છોકરું અવતરવામાં હવે ફરીએ અડચણ નથી; અને વાર પણ નથી; ફક્ત થોડીકવાર જોરભેર વેણો (પીડા) આવતાંજ પ્રસૂતિને પ્રસવ થઈ જાય એમ છે; પરંતુ એવી વેણો તો આવતી નથી, તેથીજ આટલી બધી વારથી પ્રસૂતિની પાસે એસી રહીને ફિક્કર કર્યા કરવી પડે છે, નહિ તો ક્યારનીએ પ્રસવ કરાવીને ઘેર જઈને બેઠી હોત. હવે જો તમારી પાસે એવું કાંઈ એસડ હોય કે જેનાથી પીડા થઈ આવે, તો તે આપો. હમણાંજ ખવરાવી દઈએ.” જ્યારે હુશિયાર દાખ્યણ તમને ઉપર પ્રમાણે કહે, ત્યારે અર્ગટ આપવાનો બંધ એસતો વખત છે, એમ જાણવું.

(છ) જે પ્રસૂતિને એકવાર પ્રસવ થતાંજ પુષ્કળ લોહી વહી ગયેલું છે, તેને ફરીથી (બીજી વખત) છોકરું અવતરવાને વખતે એવીજ રીતે લોહી વહેવાની જાણે તેના મનમાં ધાસ્તી છે. તેટલા માટે છોકરાનું માથું જેવું બહાર આવે તેવુંજ, અથવા તેની જરાક અગાડિ પણ તેવી પ્રસૂતિને અર્ગટ ખવરાવી દેવું. એમ ક્યારેથી છોકરું અવતર્યા પછી પણ તેની વેણ બંધ પડશે નહિ, તેને લીધે લોહી પણ વહી શકશે નહિ. પણ છોકરું ન અવતરે અને પીડા પણ બંધ પડી જાય; એમ થાય તોજ ખરાખીનો પાર ન રહે એથી લોહી તુટી પડે. પણ જેમ કહ્યું તેમ “અર્ગટ ઓફ રાઇ” અગાડિથી ખાઇ રાખ્યું હોય તો એવી વિપત કદિ પણ ન પડે.

(જ) પ્રસવ થયા પછી લોહી તુટી પડે નહિ તેને સાંડ; જલદી ઓર પડે તેને સાંડ; અને ઓર પડ્યા પછી પણ લોહી વહે નહીં તેને સાંડ

છોકરાનું માથું આવતાંજ અથવા તેનાથી જરાક અગાઉ તમામ પ્રસૂતિ-
ઓએ “ અર્ગટ આફ રાઇનું ” પડીકું ખાઇ રાખવું જોઈએ, આગળથીજ
સાવચેત થવું, એ સાફ. કહેવત છે કે “ ચેતતો નર સદાય સુખી. ”

વ.—વાર, ત્યારે મોતીને અર્ગટ ખવરાવી દીધું નહિ કેમ ?

લ.—મોતી પ્રથમવારની પ્રસૂતિ છે. અને પહેલીવારની પ્રસૂતિને
ઘણું કરીને અર્ગટ આપવાની જરૂર પડતી નથી. તેમના શરીરનો
કમળે અથવા બંધેય કે કઠણાસ વધારે હોવાથી, પ્રસવ પછી તેમને
ઘણું કરીને લોહી વહેતું નથી, પછી તો અનાડી દાઢયણો છેકજ તાણી
ખેંચી તોડી ફેડી ડહોળ ડહોળ કરીને નરમ ઘેંસ જેવી અને નખળી
કરી નાંખે, તેમાં તે બિચારી છોકરીઓ (પહેલી વારની પ્રસૂતિઓ) નો
શો વાંક ? બહુજ ચુંચાચુંચ કરીને કચરી નાંખ્યાથી પાડા જેવી
(મજબુત શરીરની) પ્રસૂતિ પણ લોચ જેવી થઇ જાય.

વ.—એ વાત તો ખરી છે, બેન !

લ.—તોપણ હું તો અર્ગટ સાથે લેતી આવી હતી. કાણુ જાણે
વખતે જરૂર જ પડે. પહેલીવારની પ્રસૂતિ હોવાથી કાંઇ છેક નિરાંતવાં રહી
શકાય નહિ. ખપ પડે તો પછી તે વખતે ઓસડ ક્યાંથી મળે ?

વ.—એ તો ખરું જ તો. તમને કાંઇ શીખવવું કે કહેવું પડે
તેમ નથી.

વાર, પ્રસવની પહેલી અવસ્થા હોય કે બીજી અવસ્થા હોય, પણ
જો પ્રસૂતિની પીડા બંધ પડી જાય, કે પીડાનું જોર રહ્યું ન હોય,
તો શું, તેનો કાંઇ ઉપાય નથી ? “ અર્ગટ આફ રાઈ ” તો કાંઇ તેમને
ખવરાવાય નહિ. ફક્ત એકલી પ્રસૂતિના છૂટાછેડા થયા એટલેજ કાંઈ
પતી ગયું કે ? તેનું (પ્રસૂતિનું) જેમ બહું ચઢાવું, તેમ ખાળકનું પણ
બહું ચઢાવુંજ જોઈએ ને ?

લ.—ઓ, મા ! તે કેમ ચાહાવું ન જોઈએ ? એમ કરીએ નહિ, તો
પછી દસ મહિના સુધી એટલું બહું દુઃખ વેઠીને બોળે વેંઢારી ઉપાડીને
ફરવાની ગરજ શી ? એટલું દુઃખ વેઠવું કેને સાફ ? તમે બહુ સારી

વાત સંભારી આપી. પ્રસવ કરતાં જેટલી પ્રસૂતિઓ કપાય છે, તેના સ્નાયુ આના જેટલી પ્રસૂતિઓ પીડા અંધ પડી ગયાથી, કે પીડાનું જેવું બેઠએ તેવું જોર ન રહ્યાથી કપાય છે. સારી પીડા અથવા જોરભેર વેણો આવ્યા વિના કે પીડાનું સાફ જોર હોવા વિના, પ્રસૂતિને પ્રસવ થાય નહિ, તે જાણ્યા છતાં પણ અનાડી દાઢયણો ફક્ત ચુંથા-ચુંથ કરીનેજ પ્રસૂતિને અધમૂર્છ કરી નાંખે છે. અને સુંવાલી જગ્યા બગ્યા સૌ એવી કુલાવી દે છે કે, છેવટે પીડાનું જોર થયેથી પણ પ્રસૂતિને સહજ પ્રસવ થઈ શકતો નથી. અને વળી પ્રસવ થયા પછી પણ શરીરની વેદનાને લીધે જલદી સાજી સારી થઈ શકતી નથી. પ્રસૂતિઓની આવી દુર્દશા મારે નિત્યને નિત્ય જોવી પડે છે.

૧.—ડીક; પણ ફરીથી પણ પાછી પૂછું છું કે, એનો શું કોઈ ઉપાય નથી ?

૨.—ઉપાય નથી, એમ કોણે કહ્યું ? ઉપાય કરાય તો ઉપાય તો છેજ. એનો ઉપાય છે કે નહિ, તે હવે કહું છું, ધ્યાન દેખને સાંભળો.

હું જ્યારે કોઈ પ્રસૂતિને પ્રસવ કરાવવા જાઉં છું, ત્યારે ડાક્ટર સાહેબને તે વાત કહીનેજ જાઉં છું. અને તે પણ કોઈ કેકાણે જો પ્રસવનું કામ કઠણ જેવું હોય તો ત્યાં મને સાથે લેઈ જાય છે; તથા કોઈ કોઈ વાર તો પોતે નહિ જતાં મનેજ ત્યાં મોકલી દે છે. તે પ્રમાણે એક દિવસ હું એક સ્ત્રીને પ્રસવ કરાવવાને ગઈ હતી. તે વખતે ડાક્ટર સાહેબે મને પૂછ્યું કે કેવી પ્રસૂતિ છે ? મેં કહ્યું, તે આજ ત્રણ ત્રણ દિવસથી કપાય છે; પ્રસવ થઈ શકતો નથી. પીડા જાણે નથીજ એમ કહીએ તો ચાલે. કદાપિ એકવાર વેણ (પીડાનો વેગ) આવે છે, પણ તેનું કંઈ જોર હોતું નથી. દાઢયણો અને ડોશીઓ ચુંથાચુંથ અને ઘાલમેલ કરીને પ્રસૂતિને કિલકું વધારે દુઃખ દે છે. પછી—“ આ દેશની દાઢયણોના ગુણની અંદર ફક્ત એટલું જ છે તો. ” તેમ કહીને ડાક્ટર સાહેબે મારા હાથમાં ઓસડનાં ત્રણ

પડીકાં મૂક્યાં અને કહ્યું, — “ જતાં વેંતજ આમાંથી એક પડીકું ખવરાવી દેજે. એક પડીકાના ઓસડથી જ પ્રસૂતિને પ્રસવ થશે. તે છતાં જો બે કલાકની અંદર પ્રસવ ન થાય, તો ખીજું એક પડીકું આપજે. ત્રણ પડીકાં ખવરાવવાની તો ગરજ જ નહિ પડે. ”

પછી મેં જઈને પ્રથમ પ્રસૂતિને બેશ કરીને તપાસી જોઈ. જરાયુનું મ્હો જરાક જ ઉઘડ્યું હતું. સારી પેઠે ખુલ્લું થવાનો કશો ઢંગ (આકાર) જ નહોતો અને દાઢિયોએ ધમાધમ અને ચુંથાચુંથ કરીને પાણીની થેલી (પરપોટા) ફાડી નાખી હતી, એટલે જરાયુનું મ્હોં ખુલવાના એક મુખ્ય ઉપાયનો નાશ કરી નાંખ્યો હતો.

૧.—વારૂ, પાણીની થેલી પહેલેથી ફાડી જવાથી જરાયુનું મ્હો ખુલવામાં બહુ અડચણ થાય છે એ વાત તો અગાઉથીજ તમે કહી ગયાં છો; અને કેમ અડચણ થાય છે, તે પણ કહ્યું છે. પરંતુ જરાયુને મ્હોડે હાથ દેખને જ તમે શી રીતે જાણ્યું કે એ મ્હો ખુલવાનો કશો આકાર (ઢંગ) પણ નથી ?

૨.—સખત હોય, તો જરાયુનું મ્હો કદિ પણ ખુલે નહિ, ખુલી શકે પણ નહિ. ખુલવાના પહેલાં સાફ બેશ નરમ થવું જોઈએ. તેથી હાથ દેખને તપાસી જોવાથી કેમ કહી શકાય નહિ ? કોઈ ચીજ કઠણ (સખત) છે કે નરમ તે શું ન કહી શકાય ?

૩.—બરાબર, બરાબર. હવે સમજણ પડી. પછી કહો.

૪.—ત્યાર પછી એક ગલાસમાં થોડું પાણી લેઈ તેમાં ઓસડનું એક પડીકું નાંખીને પાછ દીધું. અને વધારે વાર નહિ, ફક્ત અડધા કલાક પછી જોયું, તો જાણે તે પ્રસૂતિ જ નહિ ! જે પહેલાં એટલી બધી ગાભરી અને બહાવરી હતી, તેને પછી કંઈ પણ વેદના રહી નહિ. પહેલાં વેણ જાણે બિલકુલ નહોતી, અને જે સહેજ સાજ કદિ થતી તેનું તેનું જોર નહોતું. પણ હવે રીતસર વેણ આવવા માંડી, અને તેનું જોર પણ ખુબ થયું. વળી મેં તપાસ કરીને જોયું. તો જરાયુનું મ્હોં ઘણું ખુલ્યું છે, અને બેશ નરમ પણ થયું છે.

૧.—શું કહો છો ! તમારી વાત સાંભળીને મારો હરખ ઉભરાઇ જાય છે. ખરેખર જ ત્યારે તો પ્રસૂતિઓનું નસિય બિઘડ્યું જણાય છે (એવું ઓસડ છે તેથી). વાર, ત્યાર પછી શું કર્યું તે કહો.

૨.—ત્યાર પછી સારી બેશ વેણો આવવા લાગી છે એવું જોયું, એટલે પછી ડાક્ટર સાહેબે કહ્યું હતું તેમ બે કલાક થતાં સુધી બીજું પડીકું ખવરાવ્યું નહિ. પણ તેટલો વખત થયો ત્યારે પાછું ફરીથી તપાસ કરીને જોયું. અને જોતાં વેતજ આશ્ચર્ય પામી ગઇ. જરાયુનું મ્હોં જેટલું ખુલવાનું તેટલું ખુલી ગયું હતું. અને છોકરાનું માથું એટલું નીચે આવ્યું હતું કે, પ્રસવના દારમાં જરાક હાથ મૂકતાંજ તે માથાને અડકતો હતો.

૩.—શું કહો છો ? ખરેખરી આશ્ચર્ય પામવા જેવીજ વાત તો ! વાર, ત્યાર પછી કહો, શું કર્યું ? બીજું પડીકું ખવરાવ્યું કે નહિ ?

૪.—હા, પછી બીજું પડીકું પાછું ખવરાવી દીધું. અડધાકેક કલાક પછી વેણનું જોર હતું તે કરતાં પણ પાછું વધ્યું, અને વેણો કિપરા કિપરી આવવા લાગી. આ વખતે એટલે બીજું પડીકું ખવરાવ્યા પછી એક કલાકની અંદર તો છોકરાનું માથું બહાર આવ્યું—ત્યાર પછી ગરદન (કાંધ) આવી, અને ત્યાર પછી તરતજ સડાક દેખીને છોકરું નીકળી પડ્યું. દાઢિયણોને પણ ખબર પડી શકી નહિ, અને પ્રસૂતિ પણ જાણી શકી નહિ, કે ક્યારે છોકરાનું માથું નીકળ્યું, ક્યારે ગરદન નીકળી, અને ક્યારે ખભા, છાતી, અને ખેટ પણ વગેરે નીકળી પડ્યાં છોકરાને જાણે કાંઈએ હાથે વતી ડેલીને બહાર કાઢી નાખ્યું. વળી થોડીક વારમાંજ ઓર પણ એની મેળે પડી ગઇ. ઓર પડ્યા પછી જરાએ લોહી વહ્યું નહિ. પ્રસૂતિ પહેલાં જે કાંઈ પીડા પામી હતી કષ્ટાઈ હતી તેજ, ત્યાર પછી પ્રસવનું કર્યુંએ દુઃખ તેને ન પડ્યું. હું આટલા દીવસથી ધંધો કરું છું; પણ ઓસડનો આવો ગુણ તો કદી પણ જોયો નથી.

૫.—ખરું કહો છો, બેન. હું પણ સાંભળીને છેક ચકીત થઇ

ગઢ. વાર, ત્યાર પછી શું કર્યું, કહો.

લ.—ત્યાર પછી ખૂબ ખુશી થતી થતી ડાક્ટર સાહેબની પાસે ગઢ. અને તેમને કહ્યું કે, આવું ઓસડ તો બીજું કોઈ હશે નહિ ! આપે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે બે પડીકાંથી વધારે ખવરાવવાની જરૂર ન પડી. તે સાંભળીને તેમણે (ડાક્ટર સાહેબે) કહ્યું. એ ઓસડનો એવો ગુણ થોડા દીવસ થયાંજ મારા જાણવામાં આવી શક્યો છે. હજુ પણ એના એવા બધા ગુણ બધાઓ જાણી શક્યા નથી, મેં તો ઘણી જગ્યાએ એના એ બધા ગુણની પરીક્ષા કરી જોઈ છે. પ્રસૂતિઓને માટે તો એ ઓસડજ નથી, પણ જીવન એટલે જીવાડનાર વસ્તુ છે.

વ.—એ વાત તો કાંઈ ખોટી નથી. ડાક્ટર સાહેબે ખરૂંજ કહ્યું છે. એ ઓસડ પ્રસૂતિઓનું જીવનજ છે. તમારી વાત સાંભળીને મને જોટલો વિશ્વાસ આવે છે, તેનાથી એમ લાગે છે કે, હવે પ્રસૂતિઓને પ્રસવ થતાં કદિ પણ દુઃખ નહિ પડે. આવું ઓસડ મળ્યાથી અમે પણ શું કદિ કોઈને બોલાવા તેડાવાને ઢીલ કરીએ એમ ધારે છો ? પ્રસૂતિ કષાય છે, એવું જોતાંજ તુરત એક પડીકું ઓસડ ખવરાવી એસીએ. અર્ગટની પેઠે આ ઓસડમાં તો કાંઈ બો નથી, કે ખુબ જોઈ વીચારીને ખવરાવવું પડે.

લ.—ના, એ ઓસડમાં કશોએ ભય નથી. એના એટલા બધા ગુણ છે કે શું કહું ? ડાક્ટર સાહેબની પાસેથી એ બધું મેં સાંભળ્યું છે. અને હવે તો મારા હાથેજ એના ગુણની માહિતી મળ્યા કરે છે. હવે તો હું એ ઓસડ સાથે લઈ લીધા વિના પ્રસૂતિને પ્રસવ કરાવવા જતીજ નથી.

વ.—એ ઓસડ એવું છે પણ ખરૂં. વાર, અહિં પણ એ ઓસડ લઈને આવ્યાં છો ?

લ.—લેઈને આવી નથી તો શું ? તે લઈ આવ્યા વિના ચાલે કેમ ? આ જુવો એ ઓસડ પણ મારા રમાલને છેડે બાંધી રાખેલુ છે.

વ.—ખરી વાત, તમારા કામમાં કશીએ ક્યાસ નથી, હો !

લ.—કામમાં કસર ક્યે કેમ ચાલે ? દાઢયણપણું કરવું એ શું સહેલું કામ છે કે ? એ જીવ દાઢયણના હાથમાં હોય છે. સહેજસાજ મુદ્દિની ભૂલથી—નજર પહોંચાડવામાં ચૂકીથી પ્રસૂતિ અને છોકરું, એ બંને માર્યા જાય એ જાણો છો ?

વ.—વાહ, તમારી વાત સાંભળીને જાણનારીનો જીવ ઠંડો થાય.

પણ વારુ, “ અર્ગટ આદિ સમ ” અને આ ઓસડમાં તો ઘણો તકાવત છે, ખરોક્કની !

લ.—ઘણો શું, આકાશ પાતાળ જેટલો તકાવત છે. એ ઓસડની સાથે અર્ગટની સરખામણીજ થઈ શકે નહિ. અર્ગટ ખવરાવ્યાથી તો કક્કા પીડાનોજ વધારો થાય. જરાયુનું મોહો નરમ પણ થાય નહિ, અને ખુલે પણ નહિ, વળી અર્ગટ ખવરાવ્યાથી જે પીડા આવે તે પીડા પણ કંઈ જેવી તેવી નહિ. એ પીડા સહન થવી બહુ મુશ્કેલ છે, અને ચાલુજ રહે છે. એવી પીડાથી પ્રસૂતિ બહુ કષ્ટ પામે છે અને છેક કબજે પડી જાય છે. તે સિવાય છોકરું અવતરવાને વાર હોય તો અર્ગટ આપી સકાય નહિ, આ વાત અગાઉ કહી ગઈ હતું તે યાદ છે ને ?

વ.—અરે મા ! તે તે વળી ભૂલાય કે ? એ જો ભૂલી જાઉં તો પછી યાદ રાખવાની શું હતી ? વારુ, ત્યાર પછી કહો.

લ.—છોકરું અવતરવાની વાર હોવાથી જો અર્ગટ આપી ન સકાય, તો તમારે તેની દરકાર પણ શી છે ? પ્રસૂતી કષ્ટાતી હોય, તોજ ઓસડ આપવાનું છે. અને જટ પ્રસવ કરી શકે એટલે તો તેનું કષ્ટાવું મટી જાય કની ?

વ.—હા જ તો. તેમ નહી તો ઓસડ ખવરાવવું એ કાંઈ એક શોખ કે ગમ્મત નથી.

લ.—ગમે તેમ હોય, પણ અર્ગટ એ સોજું—હરકત હેલા પગ-

રતું-ઓસડ નથી. ખરાબર સમજી વિચારીને નહિ આધ્યાત્મી પ્રસુતી પણ મારી જાય ખરી.

વ.—શું કહો છો ? શી રીતે એમ બને ?

લ.—છોકરું અવતરવાનો માર્ગ જે સારો બેશ મોકલો ન હોય, (જેમ કે જરાયુનું મ્હો કંઠણ હોય, સારી પેઠે ખુલી શક્યું ન હોય) તો પીડા અથવા વેણોની ધમકથી-જેરથી-જરાયુ ફાટી પણ જાય અને જરાયુ ફાટી જાય, એટલે પછી પ્રસુતિ શું બચી શકે કે ?

વ.—ખરી વાત. અર્ગટ ખવરાવ્યાથી જે રીતની પીડા થઈ આવે એમ કહો છો, તેનાથી એમ બને તેમાં કંઈ નવાઈ પણ નથી. ત્યારે તો, બેન ! એ અર્ગટને નવ ગજના નમસ્કાર ! એના વધારે ગુણ સાંભળવાની મરજી થતા નથી. હવે તો ડાકટર સાહેબના પેલા નવા ઓસડના ગુણ બેશ કરીને કહી દેખાડો, એ ઓસડના ઉપર મને બહુજ આસ્થા ઉપજી છે.

લ.—આસ્થા ઉપજવા જોગ એ ઓસડ છે પણ ખરું, જુવો, એ ઓસડ ખવરાવ્યાથી—(૧) જરાયુનું મ્હો સખત હોય, તે નરમ થાય; અને ખુલ્લું ન હોય તે ખુલી જાય. (૨) પીડા (વિણ) ન હોય, તો પીડા થઈ આવે; પીડાનું જેર ન હોય, તો જેર થાય, અને સહજ એટલે સાધારણ જેવી થવી જોઈએ તેવી પીડા થાય; એ પીડાથી પ્રસુતિને, કંઈ પણ કષ્ટ ન થાય. (૩) જરાયુનું મ્હો સખત હોવાથી પીડા આવ્યા પછી તેના મ્હો આગળ જે સખત એક પ્રકારની બહુ ભારે વેદના થાય છે, તેથી પ્રસુતિ ચીસો પાડે છે, રડારોળ કરી મૂકે છે, ખડાંવરી અને આકળવીકળ થઈ જાય છે, એટલુંજ નહિ, પણ પીડા અથવા વેણોને વખતે તેને ઝાલી પણ રખાતી નથી. એવી સંધળી પ્રસુતિઓને સારુ એ ઓસડ એક રામબાણ છે. ઓસડ ખવરાવ્યા પછી અડધા કલાકની અંદરજ પ્રસુતી એવી હોંશિયાર થઈ જાય છે કે જાણે ધગધગતી આગમાં પાણી પડ્યું, (૪) બ્યારે મરજીમાં આવે ત્યારે પ્રસુતિને એ ઓસડ ખવરાવી શકાય. એનાથી કશો

પણ ભય નથી. પ્રસવ કરતાં પ્રસુતિ દુઃખ પામે છે, એવું જોતાંજ એ ઓસડ આપી શકાય. પ્રસવની અવસ્થાની કાંઈ ચોળાચોળ કે પક્કી ખાત્રી કરવાની દરકાર નથી, (૫) એ ઓસડ ખવરાવ્યાથી જરાયુતું બળ એટલું બધું વધે કે, તેની અંદરથી છોકરાને જાણે કોઈએ હાથેવતી ટેલીને બહાર કાઢી નાંખ્યું. (૬) એ ઓસડ ખવરાવ્યાથી છોકરાં જેમ સહેલથી અવતરે તેમ ઓર પણ સહજ પડે. (૭) વળી એ ઓસડ ખવરાવ્યાથી લોહી પણ ન વહે. (૮) તેમજ એ ઓસડ ખવરાવ્યાથી પ્રસુતિ સહજવારમાં પ્રસવ કરે, અને પ્રસવ થયા પછી પણ એટલી હોંશિયાર રહે કે, તે સુવાવડી છે એમ પણ વખતે ન લાગે. એ ઓસડનો એવો તો ગુણ છે કે, રોગી અથવા નબળી જનકડસીકલી પ્રસુતિ પણ પ્રસવ થયા પછી સારી બેશ સાજી તાજ રહે.

૫.—ઓહો, ત્યારે શું જોઈએ? તમારું અર્ગટ શું ધોળવાનું હતું? એની ગરજ પણ રહી છે? એ અર્ગટના તો તમામ દોષજ દેખાય છે. અને હમણાં જે ઓસડની વાત તમે કરો છો તેના બધાએ ગુણજ ગુણ જણાય છે, એ ઓસડથી જ્યારે લોહી પડવા સુધાનું બંધ થઈ જાય છે. ત્યારે પછી અર્ગટને અડકવું જોઈએ પણ શા સાડ?

૬.—ખરું કહો છો, એન. એ ઓસડ મળ્યાથી અર્ગટના સામું પણ કોઈ નહિ જીવે.

૫.—ત્યારે તો એ ભય ભરેલા ઓસડને કોરાણે રાખવું એજ સાડ. ખેર, ત્યાર પછી કહો, જે ઓસડમાં એટલા બધા ગુણ છે તે શી ચીજ છે? અને તેનું નામ શું છે?

૬.—એ ઓસડ એક ઝાડનાં મૂળની છાલ છે. એનું નામ ઈપીકાક્યુઆના છે. સાધારણ રીતે ઈપેકા કહ્યાથી પણ ચાલે.

૫.—ત્યારે તો ઈપીકાક્યુઆનાના કરતાં ઈપેકા કહેવુંજ ઠીક પડે. વાડ, એ ઝાડ ક્યાં થાય છે?

લ.—અમેરીકા દેશમાં. તે દેશમાંથી વિલાયત જાય છે અને વિલાયતથી આપણે અહિં આવે છે. આપણાં બજારોમાં જેઓ વિલાયતી દવાઓ વેચે છે તેઓ પાસેથી એ દવા મળી શકે છે.

વ.—ત્યારે તો સઘળી વાતની સગવડ જણાય છે. અત્યારથીજ હું એ ઈપીકાના ગુણની રાત દહાડો માળા ફેરવ્યા કરીશ.

લ.—ખરૂં છે, રાત દહાડો એની માળા ફેરવ્યાથી પણ એના ગુણનો બદલો વાળી શકાય નહીં.

વ.—ઈપીકાનું પડીકું દરેક વખતે આપવું ?

લ.—દરેક વખતે ૩ ગ્રેન (ધડ બાર) જેટલી એ ઈપીકા ખવરાવવી.

વ.—વાર, ત્યારે એવું ઓસડ તમારી પાસે હોવા છતાં મોતીને દુઃખ દીધું (કષ્ટાવા દીધી) શા માટે ?

લ.—શું મોતી દુઃખ પામી છે, એમ કહો છો ? એને તો હસતાં હસતાં પ્રસવ થઈ ગયો છે.

વ.—મોતીના જરાયુતું મહો ખુલતાં શું વાર થઈ નથી ?

લ.—ના, કંઈજ નહિ. એને તે વળી વાર થઈ કહેવાય કે ? વાર લાગવાનાં એન જેત તો શું હું નિરાંતથી રહેત ખરી કે ? તરતજ ઓસડનું એક પડીકું ખવરાવી દેત.

વ.—વાર, ડાક્ટરો જે પ્રસૂતિઓને યંત્ર એટલે અગત્યનાં ઓબરોનો ઉપયોગ કરીને પ્રસવ કરાવે છે, તેવી પ્રસૂતિઓને એ ઓસડ ખવરાવી દીધાથી તેઓને શું આપોઆપ (યંત્રની મદદ વિના) પ્રસવ થઈ શકે નહિ ?

લ.—બહુ સારી વાત કાઢી. ડાક્ટર સાહેબે પણ એવીજ વાત મારી આગળ કરી હતી. તેમણે કહ્યું હતું કે, ઓસડનો જેવો ગુણ જણાય છે, તેનાથી તો એમ લાગે છે કે, હવે અમારે યંત્રોનો ઉપયોગ કરીને પ્રસવ કરાવવો નહિ પડે. એક પ્રસૂતિનો પ્રસવનો માર્ગ થોડોક સાંકડો અને સખત હતો. તેથી સૌએ એમ ધાર્યું હતું કે, એને યંત્રવતે પ્રસવ કરાવવો પડશે. પણ એ ઓસડનાં

એ ત્રણ પડિકાં ખવરાવ્યાથી તેને સહજ વગર હરકતે પ્રસવ થયો. પેટની અંદરથી જાણે કોઈએ હાથવતે ઠેલી દીધાથી છોકરું જેમ બહાર નીકળી આવે, તેવીજ રીતે એ ઓસડ ખવરાવ્યાથી પણ જરાયુ છોકરાને ઠેલીને બહાર કાઢી દે છે. છોકરાને બહાર કાઢી દેવાની જરાયુમાં જે એક જાતની શક્તિ છે, તે શક્તિનો એ ઓસડથી ખૂબ વધારો થાય છે. વળી એનાથી (એ ઓસડથી) ફક્ત એ શક્તિજ વધે છે એમ નથી. પણ જરાયુનું મ્હેં જે સખત હોય તો એ ઓસડ તેને ખુબ નરમ કરી દે છે. અને ખુલતાં વાર લાગતી હોય તો જલદી ખુલ્લું કરી દે છે. પ્રસૂતિએને સારૂ એના કરતાં વધારે ગુણુ-વાળું ઓસડ બીજું કોઈ નહિ હોય. ડાક્ટર સાહેબની પાસેથી આ બધી વાત સાંભળી છે, ત્યારથી એ ઓસડને મેં મારા હૈયાના હાર અને આંખની કીકી જેવું કરી રાખ્યું છે.

વ.—હું પણ હવેથી એ ઓસડને એ કરતાં પણ ચઢિયાતુ કરીને રાખીશ.

લ.—જેના જેના ઘરમાં ભારેવાઇ વડુ બેટી હોય, તે બધાંએ તો એ ઓસડ ઘરમાં લાવીને રાખી મુકવુંજ જોઈએ.

વ.—એ તો તમારે કહેવુંજ નહિ પડે. એક વખત તેઓ એના ગુણુ સાંભળવા પામે એટલે થયું.

વ.—વારૂ, ત્યાર પછી કહો.

લ.—પ્રસવની પહેલી અને બીજી અવસ્થામાં પ્રસૂતિ અને છોકરું એ બંનેનું ભલું ચહાવું જોઈએ. (બંનેના બચાવ અને સુખની કાળજી રાખવી જોઈએ.) પરંતુ પ્રસવની ત્રીજી અવસ્થામાં તો ફક્ત પ્રસૂતિનું ભલું થાય તે ઉપરજ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે.

વ.—એ તો ખરું જ છે. છોકરું વગર વિધે અવતર્યું એટલે પછી તેને સારૂ કાંઈ શીકર રહે નહિ. તે વખતે તો પછી એકલી પ્રસૂતિને માટેજ જીવ ઉચો રહે.

લ.—પ્રસવની ત્રીજી અવસ્થામાં દાઢયણુ ખૂબ સાવધ થઈને

અને જોઈ વિચારીને કામ કરે તો પ્રસુતિને લોહી વહેવાનો ભય રહે નહિ, અંગ્રેજીને અમળાવ્યાથી બહુ દુઃખ ન પામે, અને ત્યાર પછી તેને કંઈ પણ હરકત હેલો કે વિપત્તિ પ્રિપત્તિ ન નડે.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો પ્રસવની ત્રીજી અવસ્થામાંજ દાઢયિણીની બુદ્ધિ, ચતુરાઈ અને કળવકળની આવડત અને સુજ, તથા જોઈ વિચારીને કામ કરવાની પહેંચની બહુ જરૂર છે.

લ.—બહુ જરૂર ખરીજ તો. નહિ તો આટલું ચીપી ચીપીને કહું શું કરવાને ?

વ.—ત્યારે તો એ પણ કહેને એન, કે દાઢયિણીનામાં કેવી બુદ્ધિ અને કળવકળ વગેરેની આવડત વગેરે હોય તો તે દાવી શકે ?

લ.—બુદ્ધિ વગેરેથી કાવવાનું બીજું શું છે ? આકળી ઉતાવળી થઈને ઝોરને તાણીને બહાર ખેંચી કાઢે નહિ એટલે થયું. ઝોર તાણીને બહાર ખેંચી કાઢવામાં જે દોષ (નુકશાન) છે, તે તો પહેલાંજ કહી ગઈ છું. કેમ, યાદ છે કેની ?

વ.—ઓ મા, એ તે વળી યાદ ન હોય ? એમ થાય તો પછી આટલી બધી પડપુછ અને માથાફાડ કરીને તમારી પાસેથી શીખું શું કરવાને ?

લ.—ઠીક, વળી પહેલાં મેં કહ્યું છે કે, છોકરાની ગરદન બહાર આવે એટલે પ્રસુતિના પેટ ઉપર હાથ દેઈને જરાયુનો સારો બેશ કલ્લો કરીને તેને જરાક દાબીને પકડી રાખવું. ત્યાર પછી છોકરાની છાતી, પેટ, પૂઠ (ઢગરા) વગેરે જેમ જેમ બહાર આવતું રહે, તેમ તેમ જરાયુને તમારી મુઠમાં આણવાની તજનીજ કરતાં રહેવું. દાઢયિણીની પાસે જો કદાપિ બીજું કોઈ ન હોય, તો તેણે પોતેજ જમણા હાથની હથેલીમાં છોકરાનું માથું ઝીલી રાખવું, અને ડાબા હાથથી જરાયુને એ પ્રમાણે (પેટ ઉપર હાથ દેઈ દાબીને) પકડવું. છોકરાની છાતી, પેટ, પૂઠ, સાથળો વગેરે બહાર આવવાને વખતે પ્રસુતિના પેટ ઉપર હાથ દઈ એવી રીતે કરીને ઝીલી રાખ્યા-

ધી લોહી વહેવાનો ભય ન રહે.

વ.—ત્યાર પછી છોકરું અવતરે એટલે શું કરવું ?

લ.—પછી ઓરને તાણીને બહાર કાઢવાની તડામાર નહિ કરતાં, કલાકેક સુધી જરાયુને એવી રીતે હાથ વતી પકડી રાખવું. હાથ વતી એમ જરા કસીને ઝાલી રાખ્યાથી જરાયુ સંકોચાઈને નાનું થઈ જવામાં જરાએ અડચણ નહિ નડે. અને એ કલાકેકની અંદરજ જરાયુના અંગ અથવા શરીરમાંથી ઓર છુટી પડી જશે અને એમ છુટી પડી એટલે પછી તેને બહાર નીકળી પડતાં શું કાંઈ વાર લાગે કે ? થોડીક પીણ આવતાંજ ઝટ પડી જાય.

વ.—હાય, હાય ! એથીજ ત્યારે અમારી અનાડી દાઢયિણીના હાથે પ્રસુતિઓ મારી જાય છે. જરાયુના અંગમાંથી છુટી પડ્યા વીના ઓર બહાર પડી શકે નહિ. એ વાત તેઓ બાળુતીજ નથી. તેથીજ તેઓ એમ તડામાર કરી મૂકે છે. ત્યારે તો તેઓ ઓરને જરાયુના અંગમાંથી તોડી તાણીને બહાર કાઢે છે, ખરુંકની ?

લ.—હાજ તો. તેમ નહિ તો બીજું શું ?

વ.—ત્યારે તો પછી એથી લોહી તૂટી પડે નહિ કેમ ? અને પ્રસુતિ પણ પછી દુઃખ કેમ ના પામે ? વાર, ત્યાર પછી કહો.

લ.—આશરે કલાકેકની અંદર જો ઓર ન પડે, તો પ્રસુતિના પેટ ઉપર હાથ દેઈ, જરાયુનો કિપલો ભાગ ઝાલી આંમળો ઘસીને તથા દબાવીને ઓરને બહાર કાઢી દેવી.

વ.—દાખીને એટલે શું, તે ઠીક કરીને સમજાવોને.

લ.—પ્રસુતિના પેટ ઉપરથી તમારા ડાબા હાથની અંગુઠા પાસેની આંગળીનું ટેરવું પેટમાં થોડી યુક્તિથી ધીમે ધીમે વાળી વાળીને જરાયુની પાછળ એવું ફેરવી દેવું કે જરાયુનું માથું (ઉપલો ભાગ) બાજુ તમારી હથેલીમાં આવી જાય. ત્યાર પછી જરાયુ જ્યારે તમારા હાથને સપ્ત લાગે ત્યારે તેના માથાને ખૂબ બીંસીને દાખવું. જો આંગળી વતી બરાબર આંખળી શકો અને બીંસીને દાખી શકો, તો

તે દબાણથીજ ઓર અને લોહીના લોચા બોચા જે કાંઈ જરાયુની અંદર હોય, તે બહાર નીકળી આવે. જેમ કેાઈ એક પાકા કેળાને તેના ડોંટાની તરફ ભીંસ દહને દબાવ્યાથી છોડાની અંદરથી કેળું (ગરબ) બહાર નીકળી પડે, તેવીજ રીતનું આ પણ જાણવું.

વ.—વાર, કદાપિ એક વાર એ પ્રમાણે દબાવ્યાથી ઓર નીકળી આવે નહિ તો શું કરવું ?

લ.—જરાયુ ફરીથી સખત થાય એટલે પાછું એવી રીતે દબાવવું. પણ છોકરું અવતર્યા પછી કલાકેક વાટ જોઈને જો એ પ્રમાણે દબાવી શકે, તો બીજી વાર મહેનત કરવીજ નહિ પડે. એક વખત કામ પાર પડી જશે.

વ.—વાર, પણ કદાપિ જે વાર એવી રીતે કર્યા છતાં પણ જો ઓરને બહાર કાઢી શકાય નહિ તો શો ઉપાય કરવો ?

લ.—પ્રસવના દારની અંદર એક કે બે આંગળીઓ ધાલીને જોવું કે, તેમાં ઓર આવી રહેલી છે કે નહિ ? જો હોય, તો તે આંગળીઓ વતેજ તાણીને બહાર કાઢી નાંખવી.

વ.—હીક, પણ પ્રસવના દારની અંદર જો ઓર આવેલી ન હોય તો શું કરવું ?

લ.—જરાયુના મ્હોની અંદર આંગળી ધાલીને જોવું કે, પ્રસવના દારની બહાર સુધી જે નાડી અથવા નાળ લટકે છે, તે નાળ જરાયુના ભિતર સુધી છે કે નહિ ? જો હોય તો જાણવું કે જરાયુનાં અંગમાંથી ઓર છુટી પડી નથી.

વ.—એ જાણીને શું કરવું ?

લ.—પાછું પ્રથમની પેઠે જરાયુના માથા ઉપર દાબવું, પણ યાદ રાખવું કે, ગમે તેમ હોય પણ ઓરને તાણીને બહાર કાઢવાની તજવીજ તો નજર કરવી.

ઓર પડે ત્યાર પછી પણ થોડીક વાર સુધી (૧૦-૧૫ મિનિટથી ઓછી નહિ) જરાયુને એવી રીતે દાબીને ઝાલી રાખવું. અને

લોહીની ગાંઠ ગળદા વગેરે બહાર કાઢી નાંખવાને સારૂ આસ્તે આસ્તે જરાયુ ઉપર ધકેલ મારવી. ત્યાર પછી ‘અર્ગટ ઓફ રાઈ’ નું એક પટ્ટીકું (૧૦ રતી) ખવરાવી દેવું. ઓર પડ્યા પછી જરાયુ સંકેત-આઈ જઈને જેવું નાનું અને સખત થઈ જવાની જરૂર છે, તેવુંજ અર્ગટ ખવરાવ્યાથી તે થાય છે. વળી એથી લોહી પડવાનો કે વહેવાનો ભય બિલકુલ રહેતો નથી, અને અંબોઈ મર્યાથી પણ પ્રસુતિ દુઃખ પામતી નથી.

વ.—પણ વારૂ, અર્ગટ અને ઈપેક્ટના જે ગુણ તમે જણાવી ગયા છે, તે ઉપરથી તો એમ લાગે છે કે, આટલી બધી કળવકળ કે જુક્તિ કરીને ઓર પાડવાની જરૂર શી છે? એ બે ઓસડથીજ ઓર પડે.

લ.—હા, એ ખરૂં છે, તો પણ કળવકળ અને જુક્તિ જાણી રાખવી એ સાફ છે. જ્યારે જે બની આવે ત્યારે તે કામ લાગે. ઉપાય જેટલા વધારે જાણી રાખી શકાય, તેટલા સારા.

વ.—હા, એ વાત તો માનવા જેવી છે.

લ.—ઓર પડ્યા પછી પણ પાણીની થેલી તો ઘણું કરીને પ્રસવના દ્વારની અંદરજ રહે છે. તેને વળ દેઈને દોરી ભાગ્યાની પેંઠ કરીને તાણીને બહાર કાઢ્યાથી બધી બહાર નીકળી આવે છે. કડકા દોર પણ અંદર લાગી રહેવા પામતી નથી.

વ.—જે શ્રી કૃષ્ણ કહો! આ (મોતીની) ઓર એની મેજેજ પટ્ટી ગઈ. કશુંએ કરવું ના પડ્યું.

લ.—કેમ, એ વાત તો તમને પહેલેથી જ કહી ચૂકી છું કે, ઓરને તાણીને બહાર કાઢવી પડતી નથી. એની મેજેજ પડે. તે છતાં તમારી દાઢિયો જે તડામાર કરીને ઓરને તાણીને બહાર કાઢે છે, તે તેઓની મોટી ભૂલ છે. એનાથી કેવું સત્યાનાશ વળે છે, તે તેઓ શું જાણે.

વ.—ત્યારે તો છોકરાં અવતર્યા પછી કલાકેક સુધી વાટ જોવા વિના ઓરને ખેંચીને બહાર કાઢી નાંખવાની કોશિશ કરવી ન જોઈએ.

લ.—ના. કોઈ પણ રીતે નહિ, એ વાત તો ખૂબ યાદ રાખવી.

વ.—વાર એન, હવે આ મોતીના પેટ ઉપરથી મારો હાથ ઉપાડી લેઉં કે ?

લ.—ના, હજુ જરા વાર પછી. હવે પેલો ફલાલીનનો મોટો કડકો લાવવાને કોઈને કહો જોઈએ.

વ.—તે તો મારી પાસેજ છે. એને લેઈને શું કરશો ?

લ.—શું કરીશ તે જુવો. એમાંથી મોતીના પેટની નીચેથી તે છાતીની કમાન અથવા કોર સુધી સારી રીતે ખેંચીને બાંધી દેશિ. એર પડ્યા પછી, જરાયુ સંકોચાઈને નાતું અને સખ્ત થઈ ગયું છે, એમ જણાય, ત્યારે પ્રસૂતિના પેટને એવી રીતે કરીને બાંધી દેવું. પૂઠની નીચે થઈને એ લૂગડાને ફેરવી લેવું જોઈએ, નહિ તો ખેંચીને બંધાય નહિ. એક લૂગડાની ગડી વાળી ગાદીના જેવું કરી જરાયુના ઉપર મૂકવું, અને તેના ઉપર એવી રીતે એ (ફલાલીનનું) લૂગડું તાણીને બાંધી લેવું, એટલે જરાયુના ઉપર સાંઝે એશ વધારે દયાળુ થાય અને તાણીને બંધાય પણ ખરું.

વ.—વાર, એમ કરીને કપડાવતી પેટ બાંધ્યાથી શું થાય ?

લ.—કપડાવતી એવી રીતે પેટ બાંધ્યાના ઘણા ગુણ છે. લોહી વહે નહિ. પેટના ઉપર એવી રીતનું દયાળુ રહેવાથી પ્રસૂતિને શાતા વળ્યા જેવું લાગે અને પાછળથી પેટનું ચામડું ઢીલું પડી જઈને ઝુલે નહિ. સાંઝે એશ અકકડ રહે.

વ.—ત્યારે તો એ પ્રમાણે પેટ બાંધ્યાના ઘણા ગુણ ખરા, બાઈ ! પણ વાર, કેટલા દિવસ સુધી એમ બાંધી રાખવું ?

લ.—દસ દિવસ એ દસ દિવસમાં એક વાર પણ પ્રસૂતિએ ખોટલામાંથી ઉડીને ઉભી થવું નહિ.

વ.—હીક, પણ અમારી દાઈયણો તો પ્રસૂતિને છૂટાછેડા થતાં જ જરાવાર પછી ઉડીને બેસવાને કે ઉભી થવાને કહે છે, તે કેવી રીતે હશે ?

લ.—ઓ બાપ ! એતો બહુ બારે દોષ કહેવાય. એમ ક્યાંથી તો પછી જોઈએજ શું, પ્રસૂતિ મુશ્કેલી બાકાતે (એભાન બની જઈને) તેજ વખતે મારી પણ જાય. વળી પુષ્કળ લોહી પણ તૂટી પડે.

વ.—ત્યારે તો અમારી દાઢયણો (વગર સમજેજ) ન કરી શકે એવું કોઈ પણ કામ જણાતું નથી. તેઓ તો એમ કહે છે કે પ્રસવ થયા પછી લોહી એકાથી પેટમાંની બધી બહાર (લોહી) બહાર નીકળી જાય.

લ.—એવું કહેનારના કપાળમાં ડામ ! એવું ઉધું ઉધું ન થતું હોય, તો શું આ દેશમાં આટલી બધી પ્રસૂતિઓ મારી જાય કે ! અરેરે ! દોશી દાઢયણો ક્યારે તેમના કામમાં કાબેલ થશે ! એમ થાય તો બિચારી આવી આવી જીવાન છોડીએના જીવ જતા બચે.

વ.—હા, એમજ છે, એમના ગુણ સાંભળી સાંભળીને હું તો જાણે સર્વ ભૂલી ગયું !

લ.—તમારી દાઢયણો એમ સમજે છે પ્રસૂતિને પ્રસવ થયા પછી લોહી વહેવુંજ જોઈએ. પરંતુ એ તેઓની મોટી ભૂલ છે. અરાબર નિયમ પ્રમાણે (રીતસર) પ્રસવ કરાવી શક્યાથી જરા પણ લોહી વહેવાની વાતજ નથી.

વ.—શું કહો છો ? એ ખરું હશે ?

લ.—હા, એમજ છે, કેમ, મોતીને કંઈ લોહી વહું છે ?

વ.—ના ભઈ, એતો ખરું, જરાએ લોહી વહું નથી.

લ.—આવી રીતે પ્રસવ કરાવ્યાથી કંઈ પણ પ્રસૂતિને લોહી ન વહે. લોહી વહેવું એ કંઈ જેવી તેથી (આંખ આડા કાન કરવા જેવી) વાત નથી. પ્રસવ વખતે લોહી વહ્યાથીજ આપણી પ્રસૂતિઓ જલદી વળી શકતી નથી (સાજી સારી ટ્યાર થઈ શકતી નથી.) નહિ તો દેખો કે, દસબાર દિવસની અંદર તે તાજીતમ થઈ ઉઠે.

વ.—એમ ખરું કે ? એતો હું જાણતીજ નહોતી ખરેખર, તમારી પાસેથી જે જે હું શીખી, તેની તરીક કરી શકતી નથી. અને

હવે તો જાણે એવી ઈચ્છા થાય છે કે, ઘરખારી (ગૃહસ્થ) માણસોની સઘળી વહુ બેટીઓ એ બધું બરાબર શીખે તો બહુ સાઈ થાય.

લ.—વળી સાંભળો. પ્રસવના પછી એક દિવસ અને એક રાત થઈ જતાં સુધી પ્રસૂતિએ ખાટલામાંથી એક વાર પણ ઉઠવું નહિ, પેસાબ પાણીને સાઈ પણ નહિજ. દશ દિવસ સુધી તેને બહુ સાવ-ચેતીથી રાખવી. ઘણી ઉઠ બેસ કરવા દેવી નહિ. એમ કરવાની સખ્ત મના છે.

વ.—વારૂ, પ્રસૂતિને ખોરાક શો આપવો ?

લ.—પહેલાં બે દિવસ તો ફક્ત થોડું દુધ અને સામુ દાણાની ખીર (કાંજી). એ દુધ અને સામુ બે ત્રણ વાર આપી શકાય.

વ.—અને ત્રીજે દહાડે પણ શું એ દુધ અને સામુની ખીર ખવરાવવી, કે ભાતખાત કાંઈ આપી શકાય ?

લ.—તે દહાડે પણ એજ ખીર ખવરાવાય તો સાઈ. કેમકે એ ત્રીજે દહાડે છાતીમાં દુધ (ધાવણ) છૂટેછે. અને એની શંકાથી પ્રસૂતિને જરા તાવ ભરાયા જેવું થાયછે. તેથી તેના ઉપર જો પાછો ભાત પેટમાં પડે તો તાવ વધી પડી શકે. એટલુંજ નહિ, પણ એ તાવથી પ્રસૂતિને ઘણું વેઠવું પણ પડે. આમ થતું ઘણું ખર્ચ જોવામાંએ આવે છે.

વ.—ઓ બાપ રે ! ત્યારે શું થશે ! મોતીને તો હું ઉપરા ઉપરી (લાગા) ચાર દહાડા સુધી ફક્ત દુધ સામુ ખવરાવીને જ રાખીશ. પછી જ્યારે જોઈશ કે થાનમાં બેસ ધાવણ આવેછે, અને એ ધાવણ આવતી વખતે જ જરાક તાવ ભરાયા જેવું અથવા અસુખ થયું હતું, તે સાઈ થઈ ગયું છે, તથા શરીર સાઈ બેસ ડુરતીવાળું થયું છે, ત્યારે જ તેને ભાત આપીશ. તે પહેલાં ભાત ખાવાને સાઈ રડશે તો પણ તેને ચોખ્ખો દાણો સરખોએ નહિ આપું.

લ.—એવી પકડ પકડવી બહુ સારી છે. એથી પ્રસૂતિનું ભલુંજ થાય. સુવાવડમાં પ્રસૂતિને તાવખાવ આવે કે બીજી હરકોઈ રીતે તેનું

શરીર કથળે એ બહુ નુકસાન કરનાર થઈ પડે છે.

વ.—કેમ બેન, કેમ ?

લ.—કેમ તે વળી સમજી શકતાં નથી ? સુવાવડમાં સ્ત્રીનું શરીર કથળ્યાથી તેના થાનમાં ધાવણુ આવી કે રહી શકે ખરાં કે ? સુકાઈ જ ન્નય. અને ધાવણુ સૂકાઈ ગયું એટલે ખોળાંમાંના કાચા કુણા છોકરાના બારજ વાગી જાય ! માના ધાવણુ વગર એવું છોકરું ઉછરવું કેટલું મુશ્કેલ છે, તે શું તમે નથી જાણતાં ?

વ.—જાણું તો છું. પણ ગાયનું દુધ પાયાથી ચાલી શકે નહીં ?

લ.—ફક્ત એવું દોરનું દુધ પાઈને એવા કાચા વાસાના કુમળા છોકરાને બચાવી શકાય કે ? કદિ નહિ. આપણા દેશમાં સુવાવડના વાસામાં જ આટલાં બધાં છોકરાં મરે છે, તે સર્વે શું રોગથી મરે છે એમ ધારો છો ? એમાંનાં અડધાંક છોકરાં તો એવું દુધ પીધાથી રામ શરણુ થઈ જાય છે.

વ.—શું કહ્યો છો ! એ સાંભળીને તો જાણે મારી વાચા જ બંધ થઈ જાય છે. દોરનું દુધ પાયામાં એટલો બધો દોષ છે ?

લ.—હાજ તો. એવું કાચું કુણું છોકરું શું ગાયનું દુધ લગ્નમ કરી શકે ? લાગટ બે ત્રણ દિવસ એવું દુધ પીતાંજ તેનો કોડો છુટી જાય—તેને ઝાડો થવા માંડે. અને ઝાડો લાગે એટલે એવું ફૂલ જેવું કુમળું છોકરું કેટલા દિવસ ઊગરી શકે ? બે દિવસમાંજ તેના માથાની ખોપરી (ખોપરીમાં નરમ ખાડા જંવો બાગ હોય છે તે) આંખો, અને મોઢો સૌ બેશી જઈને—ખાડા પડી જઈને જોત જોતામાં માર્યું જાય. એવી રીતેજ આપણા દેશનાં અડધાંક વાસાનાં છોકરાં મરે છે, તોપણ પ્રસૂતિઓ કાંઈ શીખતી સમજતી નથી. એમ કહેવાય છે કે જોઈને શીખે કે ઠોકર ખાઈને શીખે. તેમાંથી જોઈ જાણીને શીખવવાનું તો જાણે બળ્યું—દૂર રહ્યું, પણ આપણી પ્રસૂતિઓ તો ઠોકરો ખાઈ ખાઈને પણ શીખતી નથી. આગળ ઉપર આ બધી વાત વધારે ખુલાસાથી કહી સંભળાવીશ.

૧.—હીક. પણ વાર, બેન, અમારામાં એમ કહેવાય છે કે, સુવાવડી સ્ત્રીને દુધ ખવરાવાય નહિ. દુધ ખાધાથી નાડી પાકે. એ વાતનું કેમ હશે ?

લ.—એવી વાત કરનારનાં મ્હોં બાળો ! મારા હાથની તમામ સુવાવડી બાયડીઓ (મારા હાથે પ્રસવ કરાવેલી બધી પ્રસૂતિઓ) દુધ ખાય છે. તેમાંની તો એક જાણુની પણ નાડી કાંઈ પાકી નથી. દુધ ખાવાથી ફક્ત તમારા બાળકની જ નાડી પાકતી હશે, ખરું ? નાડીમાં વળી પાકવાનું જ શું છે ? નાડી તે પેલી પોનાડી, જેને જરાયુ કહે છે તે જ કની ? એ જરાયુમાં પાકે શું ? અને જો કદિ જરાયુ પાકે તો પ્રસૂતિ શું બચવા પામે કે ?

૧.—એ તો કોણ જાણે ? એ નાડી પાકે કે બીજી નાડી પાકે, તેતો કાંઈ મને ખબર નથી. બધાં જેમ કહે છે તેમ હું પણ કહું છું. એમાં એટલું બધું વિચારવા સમજવાનું છે, તે કોને ખબર હોય તો વળી અમારી આવી દશાજ શાની થાય ?

વારુ. હવે એ કહો કે, સુંઠ ખવરાવ્યાનું અને શેક કર્યાનું કેમ હશે ?

લ.—સુંઠખુંઠ ખવરાવવાની જરાએ જરૂર નથી. એનાથી કશોએ ફાયદો નથી. ફક્ત પ્રસૂતિને દુઃખ દેવું એટલુંજ, પ્રસવ થતાં પ્રસૂતિને જેટલું દુઃખ પડતું નથી, તેનાથી વધારે દુઃખ સુંઠ ખાધાથી તેને થાય છે. ઘણી સુંઠ ખાવાથી પેટમાંના અગ્નિ મંદ પડી જાય અને પેટમાં લાલ્હ, લોહીના મરડો. વગેરે રોગ થઈ આવે.

૧.—ખરી વાત છે, તેટલા માટેજ પૂછવું કે, જો એનાથી કાંઈ ફાયદો ન હોય, તો પછી નકામું દુઃખ દેવું શા માટે ?

લ.—સુંઠ ખુંઠ કશુંએ ખવરાવવું ન જોઈએ.

૧.—વાર, ત્યારે શેક તાપ કરવાનું શું કહો છો ?

લ.—તમે જેવી રીતે શેક તાપ કરો છો, તેનાથી પ્રસૂતિ અને છોકરું એ બંનેને અઘબળ્યાં કરી નાંખો છો, એજ કની ? તેમાં પણ

પ્રસૂતિ તો જન્મ તેમ કરીને સહન કરે છે, પણ છોકરાને તો તેથી બહુજ દુઃખ થાય છે. મેં ઘણા છોકરાંને જોયાં છે, કે શેક તાપથી તેમના શરીરે ફાફલા ઉઠ્યા હોય છે અને તેની પીડાથી તે ખીચારાં માર્યાં જાય છે.

વ.—શું કહો છો ? સાંભળીનેજ બહુ ખીક લાગે છે ને. સારે એ બાળક શું કરવું તે પણ કહેાને.

લ.—એમાં વળી કરવા કરાવવાનું શું છે ? તમે પોતેજ જો જાળવીને અને જોઇ વિચારીને છોકરાને શેક તાપ કરો, તો પછી કશું એ નુકસાન શેનું થાય ? પણ તમે તો તે કરવાનાં નહિ. સુવાવડના ઓરડાની અંદર જવાનું તો દૂર રહ્યું, એના બારણાને પણ છુઓ (અડકો) નહિ. હજમડીઓ વગેરે ગરીબ ઘરની બાઇડીઓ ન હોય, તો તમારી સુવાવડીઓનાં છોકરાં ઉઠી શકેજ નહિ !

વ.—એ વાત તો કાંઈ ખોટી નથી. સુવાવડ સંબંધી અમારા સઘળા નિયમ એવાજ છે. ક્રિયા સત્યાનાશીયાએ એ બધા નિયમ અથવા રિતરિવાજ કે ચાલ કાઢ્યા છે ! તે કહી શકાતું નથી. જો એ અકર્મી મારા જોવામાં આવે, તો તેજ વખતે પથરા અને ઇટાળા મારી મારીને તેનું મ્હો ને માથું ફાડી નાખું !

લ.—બધો એ શું એ સત્યાનાશીઆનો જ દોષ છે કે ? તમને પણ વિવેક વિચાર શો છે ? તમે પણ જાણે ઘાસ ખાઓ છો (ઠોર જોવાં છો) કની ! દસ ઉઠણનું નાવણ નાહ્યા વિના સુવાવડીના ઓરડામાં પેસાય નહિ, એના કરતાં વેંધારે મૂર્ખાઈ ખીજી શી હોઈ શકે ? વાસાનાં છોકરાંને જે જે હરકત હેલાનો સંભવ, તે સર્વ પહેલા આઠ દસ દિવસની અંદર થઇ આવે. એટલા દિવસ થઇ ગયા પછી તો કંઈક એનો ભડંસો પડે. ખૂબ કાળજી રાખીને એ આઠ દસ દિવસ બચ્ચાંને બચાવી રાખી શકાય ત્યાર પછી તમારું દસ ઉઠણનું નાવણ નહાવાનું તો થાય કની ? પણ તમારા એવા સત્યાનાશીઆ ચાલથી દસ ઉઠણના નહાવણના પહેલાં તો છોકરાને જન્મને ત્યાં નહાવા જવાનું

થાય છે ! જેને સાફ ધણા ધણા યત્ન અને ઈલાજ કરવા પડેલા તથા વહેમ વગેરેના ફંદામાં પણ ફસાતાં આધુ પાધુ જેથેલું નહિ, તેવા નરમ માખાણના પૂતળા જેવા છોકરાને હજમડી વગેરેના હાથમાં સોંપી દધને મારી નાંખે છે ! તમારા કરતાં તો પક્ષી પણ સારાં ! તે પણ પોતાનાં અગ્ન્યાને વીલાં મૂકતાં નથી, અને જેમ વિચારીને વર્તે છે.

વ.—અહા ! આજ તમે મને કેવી સારી શિખામણ દીધી ? ઘરની બાઇડીઓને આ બધું જ્ઞાન હોય, તો સુવાવડમાં છોકરાં એવી રીતે મરે ખરાં કે ?

લ.—એ બધું હવે તમારે જેવા વિચારવાનું છે. વળી જુઓ, જેવી રીતે તમે નાળને શેક કરો છો, તે રીતથી નાળને શેક કર્યાથી કાયદા કરતાં નુકસાન જ વધારે જેવામાં આવે છે. દીવાની શગઉપર હાથનો અંગુઠો ઉતો કરી કરીને શેક કર્યાથી કાચા નાળની અંદર અને તેની ચારે તરફ તેલની મેશ લાગી જાય છે. આ દેશનાં અનેક વાસાનાં છોકરાંના નાળ જે જલદી સૂકાતા નથી, અને ઘણાંખરાંનાં પાકી ઉઠે છે, તેનું કારણ એજ છે. તે સિવાય કાચા નાળના ઉપર અંગુઠાનો ભાર દેવો એ પણ સલામતી ભરેલું નથી. તેનાથી નાળમાં એવી પીડા થઇ આવે કે, તેના તાડથી જ છોકરું નરમ થઇ પડે. તાણુ આંચકી શું ઝાડ ઉપરથી પડે છે કે ? એવી રીતે કર્યાથીજ તાણુ—આંચકીનો રોગ થઇ આવે. જે છોકરાનો નાળ પાકે તે બહુજ દુઃખ પામે. તે સિવાય તેનાથી બીજી વિપત પણ કાંઈ નથી, એમ નથી.

વ.—ઓ બાપરે ! ત્યારે તો નાળે શેક કરવાના કામને નવ ગજના નમસ્કાર ! હવેથી હું એનું નામ પણ નહિ લેજી. પણ વાર, નાળ પાકે, તો તે મટાડવાનો ઉપાય શો કરવો ?

લ.—નાળને ઊના પાણી વતી ઘેાઘને સાફ કરવો અને ફલાલીનની ગરમ પોલટીસ રોજ ચાર પાંચ વાર તેના ઉપર મૂકવી. એમ કર્યાથી નાળ જલદી સૂકાઈ જશે. સાફસુક રાખવાનુંજ ખરૂં કામ છે,

નહિ તો સાત જાતના ઐડ અને લેપ કરો કે પોલીસ બાંધો, પણ તેથી ઉલટું ખરાબ જ થવાનું.

વ.—વારૂ, છોકરાના શરીરમાં અને માથામાં પાણી હોય છે. તે એવી રીતે શેક કર્યાથી જતું રહે છે, એમ કહે છે, તે શું બૂંડે હશે કે ?

લ.—એવી એવી વાતો તમારે સાંભળવી નહિ, એ બધુંએ બોલું છે. એમ હોય તો ઇંગ્રેજ લોકનાં છોકરાં જીવતજ નહિ. તેઓ તો શેક તાપ કશુંએ કરતાં નથી.

વ.—ઠીક. એ તો સમજાયું; હવે તમારે કહેવું નહિ પડે. વારૂ, ત્યાર પછી કહો, પ્રસૂતિના પેટના ઉપર શેક કરી શકાય ખરો કે, તે પણ ન કરવો ?

લ.—કરી શકાય. એનાથી કશું નુકસાન નથી. ઉલટું પ્રસૂતિને એનાથી આરામ જેવું જણાય. પરંતુ પેટની નીચેથી છાતીની કોર સુધી જેવી રીતે કરીને લૂંગડું બાંધી રાખેલું છે તેનાથી હવે બીજું કંઈ કરવું પડશે નહિ, મોતી બહુ સારી રહેશે.

વ.—એમ થાય એટલે થયું. પ્રસૂતિ સારી રહે એજ કામ છે. પછી તે ગમે તે રીતથી હોય.

લ.—વળી સાંભળોઃ આપણામાં સુવાવડીએ દસ દિવસ ખાટલામાં રહેવાનો જે ચાલ છે, તે બહુ સારો છે; એ દસ દિવસ સુધી તે સુવાવડના ઓરડામાંથી ઘણું કરીને બહાર નીકળતી નથી. એ ચાલ જેણે કાઢ્યો છે, તે બહુ બુદ્ધિશાળી માણસ હોવો જોઈએ, આપણી દાર્ઘ્યણો જેવી આવડત છે, તે પ્રમાણે તો, સુવાવડના ઓરડામાં એવી રીતે અટકી રહેવાનો ચાલ ન હોત તો પ્રસૂતિઓ મારી જાત.

વ.—પણ આજકાલ ઘણી પ્રસૂતિઓ એ નીયમ પાળતી નથી.

લ.—શું કહો છો ? એમ કેમ વારૂ ?

વ.—અ.—ની બાઈડી દસ વાસાની અંદર તળાવમાં જઈને

નાહી આવી. સુવાવડીના જેવા કશાએ નિયમ ખીયમ પાળતી નથી !

લ.—એ તો બહુજ ખોટું. એમ ક્યાંથી તો અ—ના બાપની પળુ તાકાત નથી કે તે એ સુવાવડીને બચાવી શકે. એવી રીતે ગમારની પેઠે નાહાયા ધોયાથી કેટલી સુવાવડીઓ ધનુર ધાવાથી મરી ગઈ છે, તે કહી શકાતું નથી.

વ.—એમ કે ? આવી વાત સાંભળીને માફ તો કાળજી ધડકી હેંડ છે. પ્રસુતિઓ આ બધું જાણી શકે તોજ દેશનો બચાવ થાય. વાફ, ત્યાર પછી આગળ કહો. તમારી દયાથી એ બધું તો મેં જાણી સાંભળી ને શીખી લીધું. તમારા વિના ખીજું કાણ મને માહિતગાર કરી શકત ?

લ.—જે જે વાત હું તમને કહું છું, તે બધીજે ધ્યાનમાં દેખને સાંભળશો, અને યાદ રાખશો, તો તમે પોતે પણ એક દાર્ઘ્યજન થઈ શકશો.

વ.—ખરી વાત છે. હવે આ તરફનું (મોતીને લાગતું) તો બધું કામ એને કહેવાનું થઈ ચૂક્યુંને ?

લ.—હા, લગભગ થઈ ચૂક્યું ખરૂં. હવે ફક્ત યોડાક નિયમ કહી દેઉં એટલે બસ.

વ.—ત્યારે કહો, સાંભળું છું.

લ.—પ્રસવ થયા પછી પ્રસુતિ થોડીક ટટાર થાય, અને નાલ-બાલ કાપવામાં આવે, એટલે પછી જેથી કરીને તેને થોડીક ઊંધ આવે તેમ કરવું જોઈએ. ઊંધવું એ બહુજ સાફ છે. એનાથી પ્રસવની પીડા રૂપીએ ચૈદ આના જેટલી ઓછી થઈ જાય છે.

વ.—ત્યારે તો ઊંધ લાવવાને સાફ શું જોઈએ કહો.

લ.—વધારે કાંઈ કરવાનું નથી. સુવાવડના ઓરડામાં બડબડાટ અને વાતોચીતો વગેરે નહિ ક્યાંથી, પ્રસુતિને તેની મેજેજ ઊંધ આવી જશે.

વ.—ત્યારે અબધડીજ આ સુવાવડના ઓરડામાંનો તમામ

ગરબડાટ મટાડી દેજો છું. વાર, ત્યાર પછી શું કરવું, તે કહો.

લ.—એક સારો સાફસુફ અને ચીકણો લૂગડાનો કડકો બેવડો બેવડો વાળી દેવતાપર ધરી તપવી ઉનો કરીને પ્રસૂતિના પ્રસવના દાર ઉપર અને તેની ચારે બાજુપર મૂકવાને કહો.

વ.—તેમ ક્યારથી શું થશે ?

લ.—પીડામાં ફરક પડી જશે.

વ.—એકજ વાર એમ દેવતાપર ધરી તપવીને મૂક્યાથી ચાલશે કે રહી રહીને પાછો ઉનો કરીને મૂકવો પડશે.

લ.—એકવાર ગરમ ક્યારથી એ લૂગડાનો કડકો બરાબર ગરમ રહે ખરો કે ? હડો થઈ જાય એટલે પાછો ફરીથી ઉનો કરીને મૂકવો જોઈએ.

વ.—એવી રીતે કેટલા દિવસ સુધી કરવું પડશે ?

લ.—કેટલા દિવસ એનો કાંઈ મેળ નથી. પીડા શમી જાય એટલે પછી એને મૂકવાની જરૂર નથી. અને પીડા શમતાં બહુ તો બે દહાડા લાગે. મુખ્ય વાત એ કે, એ લૂગડાનો કડકો સાફસુફ અને ગરમ રહેવો જોઈએ. કાંઈ પણ જાતનો ડાઘોબાઘો પડ્યાથી કે મેલો ગદો થયાથી તુરત બદલી નાંખવો જોઈએ.

વ.—હવે બરાબર સમજાયું. વાર, પીડા શમ્યા પછી શું કરવું ?

લ.—ગરમ દુધ અને ગરમ પાણી સરખા ભાગે ભેળીને રાજ બેવાર પ્રસવના દારને ઘાઈ નાંખવું.

વ.—એથી શો ફાયદો થશે ?

લ.—એનાથી શરીર સાફસુફ રહેશે, એટલુંજ નહિ પણ પ્રસૂતિ પણ જલદી ટ્યાર થઈ જશે.

વ.—ત્યારે તો એમ કરવું જ જોઈએ.

લ.—હા. વળી પ્રસવ થયા પછી પ્રસૂતિના પ્રસવના દારમાંથી થોડા દિવસ સુધી જરા જરા લોહી નીકળવું રહે છે. તે લોહી ત્રણ, ચાર, કે પાંચ દિવસ સુધી તો રંગવાળું હોય છે. પણ ત્યાર પછી

તેનો રંગ રહેતો રહેતો બદલાઈ જઈને મેલો કચરાના જેવો થઈ જાય છે.

વ.—વાર. લગભગ એકવીસ દિવસ સુધી એમ થતું રહે છે, નહિ ?

લ.—હા. ત્યાર પછી અંધ થઈ જાય છે. પરંતુ પેટમાંથી મુવેલું છોડી પડે તો તે બહુ થોડા દિવસ નીકળીનેજ અંધ પડી જાય છે.

વ.—ડીક. ત્યાર પછી જે કહેવાનું હોય તે કહો.

લ.—ત્યાર પછી કહેવાનું એ કે, કોઈ કારણથી જો એ લોહી ટપકતું અંધ થઈ જાય, તો પ્રસુતિ બહુ દુઃખ પામે.

વ.—શું દુઃખ પામે ?

લ.—પેટમાં પીડા થાય, અને તેની અસરથી તાવ પણ આવે. વળી એ વધી પડ્યાથી તરેહવાર રોગ ઉત્પન્ન થઈ જાય.

વ.—એમ ખરું કે ? ત્યારે તો તે એકદમ અંધ થઈ જાય, તો બહુ મોટો દોષ ગણાય.

લ.—મોટો દોષ તે વળી કાંઈ એકવાર ?

વ.—ત્યારે તો શું કર્યાથી તે એકદમ અંધ થઈ જાય, તે જાણી રાખવું જોઈએ, નહીં તો સુવાવડીને સાવધ કરાય શી રીતે ?

લ.—પ્રસવના દારે, પેટુએ કે સાથજોએ ઠંડા પાણી લાગ્યાથી તે અંધ થઈ જઈ શકે.

વ.—ત્યારે તો એક મહિનો થયા પહેલાં પ્રસુતિએ ઠંડા પાણીથી નાહાવું ના જોઈએ.

લ.—ના, તેમ મિલકુલ કરવું નહિ. વળી ઠંડા પાણીએ નહાવું અથવા ભીના લુગડાબેર રહેવું; એ અને એક સરખુંજ સમજવું. અનેથી એકસરખું નુકશાન થાય છે.

વ.—ભીતું લુગડું પણ એટલું બધું નુકશાન કરે છે કે ? ત્યારે તો સુવાવડીના ખાટલામાં જે અડધી ભીની જેવી કંથા ગોઠવી અને

એવાંજ બીજાં ગંદા ગાભા જેવાં અદસસ્તાં બીનાં લુગડાં ભરી રાખવામાં આવે છે, તેનાથી તેને બહુ નુકશાન થતું હશે. ઓ મા ! હું તો મારી મોતીના ખાટલામાંની ગોદડી અને એનાં તમામ લુગડાં લતાં સારાં બેશ સુકાં રહે તેમ કરીશ. એકને બદલે બે ગોદડીઓ રાખીશ, એટલે વારાફરતી રોજ એકેકીને તડકે નાખીને સારી પેઠે સુકવી શકાય. સુવાવડી સ્ત્રીને અને ઠંડક કે શરદીને તો જાણે હાડવેર જાણાય છે. ઓરડામાં પણ ભેજ કે શરદી જેવું હોય તો બહુજ નુકશાન કરે છે, તેમજ ઠંડો પવન પણ બારે પાડા કરનારો છે, એ તો પહેલાંજ તમે કહી ગયાં છો. એ બધાથી એમ ખાતર જમાં થાય છે કે સુવાવડીનો ઓરડો, ગોદડાં, લુગડાંલતાં, એટલુંજ નહિ પણ તેનું શરીર અને ખોરાક પણ સારાં બેશ ગરમ અને સાફસુક રાખવાં જોઈએ. અમારા લોક એથી ઉલટાંજ વર્તે છે, તેને લીધેજ ઘણી સુવાવડીઓ વગર લેવેદેવે મહા મહા દુઃખ પામે છે, અને વખતે મરી પણ જાય છે.

૬.—સાખાશ, સાખાશ ! તમારી મુદ્દિની બલિહારી છે. એવીજ રીતે બધું યાદ રાખજો. વળી એ પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે, દસ દિવસ પછી પણ એકદમ ઓરડાની બહાર બહુ દરતું હરતું નહિ. દસ દિવસ સુધી ઓરડામાં રહ્યા પછી, એકદમ ઘણા પવનમાં ઘણીવાર રહ્યાથી પણ ઘણા ઘણા રોગ થાય છે. સૌ ધીરે સાંસ્તેજ સાફ થાય. તે તો જાણો છો ને ? “ ઉતાવળા સો બહાવરા ” એવું લોકો કહે છે તે કાંઈ ખોટું નથી.

૭.—ખરું કહો છો, એન, અરેરે ! એવી એવી ભૂલોથી કેટલી સુવાવડીઓનું સત્યાનાશ વળતું હશે, તે કોણ કહી શકે ? પણ ખરું જોતાં તેમાં તેમનો ઝાઝો દોષ જણાતો નથી. કહ્યા કહાવ્યા વિના તેઓ શી રીતે જાણે કે શીખે ?

૮.—હવે તે બધીઓ શીખી શકશે ખરી.

૯.—કેમ કરીને ?

લ.—કેમ ? ચોપડીમાં જોઈ વાંચીને.

વ.—પણ ચોપડી લાવે ક્યાંથી ? અમારાં દુઃખ દૂર કરવાને સારું શું કોઈએ એવી ચોપડી કરી છે ? તમે પણ કાંઈ કર્યું નહિ, બેન !

લ.—કરી છે, બેન, કરી છે. હું શું જૂઠું બોલું છું ? તજવીજ ક્યાંથી એવી ચોપડી મલી આવશે.

વ.—એમ હોય તો તો, અમે અબલાઓ ઉગરવા પામીએ ખરી ! પણ વાર બેન, એવી ચોપડી જો હોય, તો બાયડીઓએ બહુ ધ્યાન દેખે તે શીખવી જોઈએ ખરી !

લ.—તે ન શીખાય તો તો પછી શું થાય ? બાયડીઓ સારી રીતે શીખે સાંભળે તેને સારું તો તે ચોપડી તૈયાર કરવામાં આવી છે એટલું જ નહિ પણ બાઈડીઓ પોતે વાંચીને સમજે એવા ધરાદારી તે બનાવી છે, એમ પણ કહી શકાય.

વ.—એમ કેમ વાર ?

લ.—કેમ તે પાછાં પૂછો છો ? બાયડીઓ એ બધું શીખે સાંભળે, તેથી આપણને શો લાભ ? કહો જોઈએ ? પ્રસુતિને પ્રસવ થતાં દુઃખ પડ્યાથી કે કંઈ આમ તેમ—આહું અવળું થવાથી શું તમે મરદ ડાકટરને બોલાવો છો ?

વ.—ઓ સા ! પ્રાણ જાય તો બલે, પણ એમ તો ન બને.

લ.—ત્યારે તેથી જ કહીએ છીએને, કે બાયડીઓ પોતે જાતે એ બધું જાણે શીખે નહિ. ત્યાં સુધી પ્રસૂતિઓને અચવાનો કાંઈ આરો નથી.

વ.—એ તો ખરું. એ ચોપડી એવી જ જોઈએ. વાર ઠીક, તે ગમે તેમ હોય. અત્યારે તો આપણે પરણે તેને ગાઈએ. હવે કહો કે ત્યારે શું સુવાવડીને નહરાવવી પણ ગરમ પાણીથી જ ?

લ.—હા. પ્રસવના પછી એક માસ સુધી સહેતા સહેતા ગરમ પાણીથી સુવાવડીને નહરાવવી, એ જ સાચું છે, શિયાળા ચોમાસાના તો જાણે વાત જ નથી, —ત્યારે તો ગરમ પાણી જોઈએ—પણ ઉંના

ળામાં પણ પ્રસવના પછી કેટલાક દિવસ સુધી થોડું ગરમ પાણી વાપરવું જોઈએ.

વ.—જેમ થતુ હોય તેમજ કરવું જોઈએ, ભઈ. એમાં ડહાપણ ડહોળાય નહિ. વારૂ, ત્યારે તો ઝાડા પેસાળને વખતે પ્રસુતિ જે પાણી લે છે, તે પણ ઉતુંજ લેવું જોઈએ, ખરું?

લ.—હા, તેમ નહિ તો બીજું શું ? એક મહિનો થઈ ગયા પછી ઠંડુ પાણી વાપરવાને બહુ હરકત જેવું નથી.

વ.—પીવું પણ ઉતુંજ પાણી ?

લ.—ના, ઉતું પાણી પી શકાય શી રીતે ? એ તો એમનું એમજ (ઉતું કર્યા વિના) પીવું.

વ.—તેટલા માટેજ પુછી જોજી છું.

લ.—પ્રસવ થયા પછી એક દહાડો અને એક રાત જો પ્રસુતિને ઝાડો ન થાય, તો બહુ સાફ થાય, ત્યાર પછી જો સહજ-વગર હરકતે-ઝાડો ઉતરે, તો તો ઘણુંજ સાફ; નહિ તો અધોળને આશરે દીવેલ પાઈ દેવું. વળી સુવાવડના ઓરડાને સારો બેશ સાફસુફ રાખવો તેમજ સુવાવડીનાં પહેરવાનાં લુંગડાં અને તેનું શરીર એ પણ બરાબર ચોખ્ખાંચટ રાખવાં જોઈએ. તમારી પ્રસુતિઓ સુવાવડમાં ઘણીજ ગંદી બોબરી રહે છે.

વ.—એવી ન રહે તો શું કરે ?

લ.—કેમ ?

વ.—લોહી બોઈના ડાઘ બાઘ પડીને લુંગડાં લત્તાં મેલાં ગંદાં થતાંજ રહે છે, એટલે પછી પહેરવાનાં કપડાં સાફસુફ રાખી શકે શી રીતે ?

લ.—પણ લોહીના ડાઘ પડવા દેવને પહેરવાનાં કપડાંને ગંદાં થવાજ કેમ દે ? પ્રસવના દ્વાર આગળ જે લુંગડું મુકી રાખવામાં આવે, તે જેવું મેલું (લોહીના ડાઘવાળું) થાય, તેવુંજ બદલી નાંખવું જોઈએ. સારાં નવાં નવાં કે ભારે મુલનાં લુંગડાં સુવાવડમાં પહે-

રવાં નહિ, વપરાયેલાં જુના લુગડાં પહેરવામાં શી હરકત છે? મુખ્ય વાત એટલી જ છે કે, સારાં સફાઈદાર લુગડાં પહેરવાં; નવાં જુનાં કે બારે હલકાંની વાત જ નથી.

વ.—ખરું કહો છો. લુગડાંલત્તાં સારાં સાફસુફ રાખવાં એ સાફ તો છેજ. પણ વારૂં એન. સુવાવડીના શરીરને કેવી રીતે કરીને સાફ-સુફ રાખવું? એને નહવરાવાય તો નહિ.

લ.—નહવરાવાય નહિ, એટલે શું શરીરને સાફ રાખી શકાય નહિ? ગરમ પાણી કરીને તેમાં એક રૂમાલ એટલે ટુવાલ પલાળી, ઘણાખરે નીચેાવી નાંખીને તેના વતી આખું શરીર સાફ એશ કરીને રોજ લુછી નાંખવું, એટલે થયું. એથી સુવાવડી સ્ત્રીને કેટલો આરામ મળે છે, તે તમે જાણો છો. તમે પોતેજ મેલાં લુગડાં અને મેલાં શરીરે એ દહાડા રહીને જોઈ જુવો, કેવાં રહો છો.

વ.—તેમ તો કાંઈ રહી શકાય? તુરત માંડુ પડાય (શરીર બગડે).

લ.—ત્યારે સુવાવડીઓ શી રીતે રહી શકે? ફક્ત આપણા દેશની એવી રૂઠી પડી ગઈ છે, એટલુંજ. અને એને લીધે અસુખ થાય તો પણ તેઓ મ્હો કાઢીને કશું બોલી શક્તી નથી; ગુપચુપ બધું સહન કર્યા કરે છે.

વ.—એ વાત ખરી છે. ત્યારે તો પ્રસુતિ સુવાવડમાં હોય ત્યાં સુધી તેને મેલાં લુગડાં લત્તાંભેર રાખવી એ ઘટારત નથી.

લ.—સુવાવડમાં હોય, ત્યાં સુધી કેમ કહો છો? કોઈ પણ દિવસ મેલાં કપડાંભેર અને મેલા શરીરે રહેવું સાફ નથી. એનાથી ઘણી જાતના રોગ અને પીડાઓ થઈ આવે છે. વળી જુઓ, સુવાવડના ઓરડામાં ધુંવાડો થવા દેશો નહિ.

વ.—ધુંવાડો થવાથી શા દોષ થાય?

લ.—દોષ શા કે? ધુંવાડાથી છોકરાની આંખોને દુઃખ દરદ થવાનો ખૂબ સંભવ છે. એવા કુમળા છોકરાની આંખે ધુંવાડો લાગે તે સહન થાય કે? જુવોછોજ કેની કે સુવાવડના ઓરડાની અંદર

(વાસામાં) કેટલાંક છોકરાંની આંખોને સાર પ્રસુતિઓને બહાવરી બનવું પડે છે.

વ.—એ વાત તો ખરી. પણ દેવતા રાખવા જતાં વખતે ધુંવાડો તો થાય.

લ.—દેવતા રાખવોજ જોઈએ, એવો કાંઈ મેળ નથી. તે છતાં જો છેકજ નજર જેવું હોય—ચાલે તેમ નજ હોય—તો એક ખૂણામાં થોડોક કોમલાનો દેવતા એક શઘડીમાં કે હરકાર વાસામાં રાખી લેવો, એટલે પછી ધુંવાડો થશેજ શેનો.

વ.—દેવતાની જો એટલી બધી હરકાર જેવું ન હોય, તો તો પછી તે નાજ રાખ્યો, એટલે થયું.

લ.—સુવાવડના ઓરડામાં,—તેમં પણ વિશેષ કરીને આપણા દેશમાં દેવતા રાખવાની તો બહુ હરકાર દેખાતી નથી. તો પણ દેવતા રાખ્યાથી સુવાવડના ઓરડાના અંદરનો પવન ચોખ્ખો રહે, એ કાંઈ ઓછો ફાયદો સમજતાં નહિ અને એટલા માટેજ કહું છું કે દેવતા રાખવા તો જોઈએ, પણ ધુંવાડો થવા દેવો નહિ.

પ્રકરણ ૯ મું.

છોકરું ઉછેરવાની રીત.

લ.—ચાલો, હવે છોકરાને જરા દીવેલ પાઈ દો.

વ.—ઓ, મા ? આવા તરતના છોકરાને તે વગી જુલાળ આપાય ?

લ.—ડુલી ગયાં કે ? અવતર્યા પછી છોકરાને જાડો ન થાય તો તેને કેવો ભયંકર રોગ થઈ આવે છે, તે પહેલાંજ તમને શું નથી કહી ગઈ ?

વ.—હા, હા, કહ્યું છે ખરું. દીવેલ આપવું તે હું પણ સાંજે સમજું છું. ત્યારે તો છોકરાને જુલાળ આપો. પણ વાર એક વાત

તમને પુછુ છું, છોકરું અવતર્યા પછી તેને જુલાળ ન આપ્યાથી જો દુઃખ દરદ થાય, તો પછી તેવાં બધાં બાળબચ્ચાંને દુઃખ દરદ થતું નથી કેમ ? તેમને તો કોઈ જુલાળ ખુલાળ આપતું નથી.

લ.—તેનું કારણ છે.

વ.—શું કારણ છે ?

લ.—પ્રસવ પછી પ્રસુતિનું (સુવાવડીનું) ધાવણ પહેલાં કેટલાક દિવસ સુધી છોકરાને સાંડું જુલાળનું કામ કરે છે. મતલબ કે એ ધાવણ ધાવ્યાથી છોકરાંને સારો ખેશ ઝાડો થાય છે. અને એવી રીતે ઝાડો થયાને લીધેજ જુલાળ નહિ આપ્યાનાં જે દોષ, તે ટળી જાય છે.

વ.—વાહ ! ખેશ ! આ તો બહુ સારી વાત કહી. વાહ, ત્યારે માનું ધાવણ ધાવ્યાથીજ જો જુલાળનું કામ થાય, તો પછી વધારે જુલાળ આપવાની જરૂર ખરી ?

લ.—સુવાવડી સ્ત્રીનું પહેલા કેટલાક દિવસનું ધાવણ ધાવ્યાથી બધાં છોકરાંને એક સરખો ઝાડો થાય, તેનું પણ નકી છે ? જુલાળ આપ્યાનાં જેવો ખુલાસાથી ઝાડો વખતે ન પણ થઈ શકે. તેમાં પણ પ્રસવના પછી પહેલા ત્રણ દિવસ સુધી તો પ્રસુતિના થાનમાં જોઈએ તેવું દુધ (ધાવણ) હોય નહિ, કે છોકરું તે દુધ પીને (ધાવણ ધાવીને) ઝાડે જાય. અને જો વાર લગાડવા જઈએ. તો પછી જોઈએજ શું ? અંધકોષ જેવું થઈને છોકરું માર્યું જાય. પહેલેથીજ તમને કહ્યું તો છેજ, કે અવતર્યા પછી છોકરાંને ઝાડા નહિ થવાથી ધનુષ્ટંકાર (ધનુરવા અથવા તાણ ખેંચ) તો રોગ થઈ જાય છે. તમે તેને “ તણાઈ જવું ” કહો છો તેજ એ રોગ.

વ.—હા, એ વાત માનવા જેવી છે ખરી. પહેલા ત્રણ દિવસ સુધી પ્રસુતિની છાતીમાં સારી રીતે દુધ આવતું નથી. તેટલા માટે તેટલા વખતની અંદર છોકરાંને જુલાળ આપ્યા વિના ચાલે નહિ. વાહ, છોકરું અવતરે કે તરતજ તેને ઝાડો થવાની અગત્ય હશે ખરી કે ?

લ.—અગત્ય તે વળી કાંઈ એક વાર. એમ ના હોય તો પછી આટલી બધી માથાફાડ કરીને કહું ખરી કે ? નક્કી જાણવું કે ઘણાંક વાસાનાં છોકરાં માત્ર એજ કારણથી માર્યા જાય છે.

વ.—હીક વાડ, અવતર્યા પછી થોડીકવાર પછીજ છોકરાને ઝાડો થતો હશે ?

લ.—હા, ઘણું કરીને તો એમ થાય ખરું. પરંતુ ઝાડો સારો બેશ ખુલાસાથી થાય નહિ તો તેને સાફજ જુલાબ આપવાની બલા-મણુ કરવામાં આવે છે. તેમાં પણ 'વિશેષ' કરીને બંધકોષ રહ્યાથી એટલું બધું નુકશાન છે, તેથી એવી બલામણુની જરૂર છે.

વ.—ખરાબર છે. કરીને કહેવું નહિ પડે. હવે હું ખરાબર સમજી છું. કેટલું દીવેલ પાવું જોઈએ, તે જરા દેખાડી દીઓ.

લ.—આશરે પાંચેક ચમચા જેટલું જ્યો એટલે બસ.

વ.—આંગળી વતે એ દીવેલ ચટાડવું ?

લ.—તેમ નહિ તો બીજું શું ? પણ એની સાથે જરા મધ મેળવીને મીઠું કર્યા વિના ચાટશે નહિ.

વ.—એમકે ? જોઈએ વાડ, હા. હા, ખરી વાત. કેવું સાફ અચમચ કરીને ચાટે છે. વાડ ! આતો બહુ સારી જુક્તિ. પણ વાડ એન, આ પહેલા એ ત્રણ દીવસ તો થાનમાં જોઈએ તેવું ધાવણ આવશે નહિ ત્યારે છોકરાએ શું પાવું ?

લ.—કેમ ? ગાયનું દુધ, પાણી ભેળીને.

વ.—પાણી ભેળીને કેમ ?

લ.—તે વીના એવું ઘાડું (જાડું) દુધ આવા તરતના છોટ-રાના પેટમાં પચે શી રીતે ? પ્રસુતિના થાનનું દુધ તો એના કરતાં ઘણું પાતળું હોય છે.

વ.—કેટલું પાણી ભેળું ?

લ.—જેટલું દુધ તેટલું પાણી ભેળું.

વ.—પાણી ભેળ્યાથી પીશે કે ?

લ.—જરાક સાકર કે પતાસું નાખીને ગળ્યું કર્યાથી ખુશી થતો.
થતો પીશે.

વ.—અને જ્યારે થાનમાં દુધ આવે, ત્યારે પછી છોકરાને
ખીજું કાંઈ પણ અપાય નહિ ?

લ.—ના, ખીજું કશુંએ નહિ, ફક્ત ધાવણ ધાવીનેજ રહે.
જ્યાં સુધી દાંત ફાટી નીકળે નહિ, ત્યાં સુધી છોકરાને ગાયનું દુધ
પણ પાવું નહિ, વધારે ખીજું શું કહું ?

વ.—પ્રસુતિના થાનમાં જે બરાબર બેશ (જોઈએ તેટલું)
ધાવણ આવતું રહે તો તો પછી છોકરાને ખીજું કશુંએ બવરાવીએ
નહિ. પરંતુ જે તેમ ન બને, થાનમાં જે સારી રીતે ધાવણ ન
હોય અથવા પહેલાં કેટલાક દિવસ સારી પેઠે ધાવણ આવે, પણ પછીથી
ખૂબ ઓછું થઈ જાય, તો તો કાંઈ છોકરાને ફક્ત થોડું થોડું ધવ-
રાવીને તો રાખી શકાયજ નહિ.

લ.—તેમ બને તો પછી ન ચાલે ગાયનું દુધ પાવું પડે. પરંતુ
પ્રથમ જેવી રીતે કરીને ગાયનું દુધ પાવાનું કહી ગઈ છું, તેવી રીતે
કરીનેજ પાવું જોઈએ. પાણી ભેળ્યા વગર પાયાથી છોકરાના પેટમાં
સડે નહિ, એ વાત તમામ પ્રસુતિઓએ બરાબર યાદ રાખવી જોઈએ.
તો પણ છોકરાને એવું ગાયનું દુધ પાવા માંડ્યા પહેલાં, પ્રસુતિના
થાનમાં જેથી કરીને સાફ બેશ-પૂરતું ધાવણ આવે, તેની વિશેષ તજ-
વીજ કરી જેવી જોઈએ.

વ.—પ્રસુતિના થાનમાં સારી પેઠે ધાવણ આવતું હોય, કે
પ્રથમ કેટલાક દિવસ સારી પેઠે આવીને પછી ખૂબ ઓછું થઈ જાય,
તો ફરીથી થાનમાં સારી પેઠે ધાવણ આવી શકે એવો કોઈ
ઉપાય છે કે ?

લ.—ઉપાય નથી એમ કાંઈ હોય ?

વ.—ત્યારે શો ઉપાય છે, તે કહોને બેન. એવો ઉપાય હોય તો
ધણાંક છોકરાંના જીવ બચાવી શકાય.

લ.—કિપાય અહુ સહેલો છે. એરંડાના ઝાડને ઝોળખો છો ?

વ.—તેને ઝોળખું નહિ કેમ ? અમારા બગીચામાંજ એનાં કેટલાંક ઝાડ છે.

લ.—ત્યારે એ એરંડાનાં આશરે ચાર પાંચ પાંદડાંને એક હાંદ્લીમાં મુકી, તે હાંદ્લીમાં પાણી રેડીને, સારાં બેશ બાફવાં. ત્યાર પછી હાંડીને ચુલાપરથી હેડે ઉતારી નાંખવી. અને તે હાંડીમાંનું પાણી હાથે સહેવાય એવું ઠંડું થાય એટલે તે પાણીથી પ્રસુતિનાં બંને સ્થાન સારાં બેશ કરીને ઘેાઢ નાખવાં. એમ ઘેાતાં ઘેાતાં પાણી ઠંડુ થવા આવે એટલે બદાયેલાં પાંદડાંને હાંડીમાંથી કાઢી ખૂબ ખંખેરીને સાફ કરી નાંખવાં, અને સારાં ગરમ ગરમ હોય તેવાંજ બંને થાનના કિપર લપેટીને બાંધી દેવાં. એમ કર્યાથી થાનમાં ખૂબ ધાવણ આવશે.

વ.—શું કહો છો ? એ તો ત્યારે અહુજ સહેલોને સટ કિપાય છે. પણ વાડ, એવી રીતે કરીને કેટલા દહાડા થાનને ઘેાવાં તથા બાંધવાં જોઈએ વાડ ?

લ.—કિપરા કિપરી-લાગટ-ત્રણ ચાર દહાડા એવી રીતે થાનને એવા ગરમ પાણીએ ઘેાયાથી અને એવાં બાફેલાં પાંદડાં બાંધ્યાથી એટલું બધું ધાવણ આવશે કે થાનમાં માશે પણ નહિ.

વ.—વાહ, વાહ ? આ સાંભળીને તો હું જાણે હરખધેલી થઈ જાઉં છું.

લ.—હાથના કાંકળને આરિસાની કાંઠ જરૂર નથી. તમે કરી જોશો એટલે સહજ જાણી શકશો.

વ.—પણ વાડ એન, એ પાંદડાં બાફેલા પાણીથી દરેક વખતે કેટકેટલી વાર સુધી થાનને ઘેાયા કરવાં જોઈએ ?

લ.—દરેક વખતે અડધા કલાક સુધી ઘેાયાથી કામ થઈ જશે.

વ.—અરેરે ! આવો સહેલો કિપાય છતાં, કેટલીક પ્રસુતિઓનાં છોકરાં પૂરતું ધાવણ નહિ પામ્યાથી માર્યાં જાય છે ! માના થાનમાં ધાવણ આવતું નથી એટલે છોકરાંને ગાયનું દુધ પાય છે. પણ એવું

કાચુકણું છોકરું, માના ધાવણ વિના એકલું ગાયતું દુધ પીને કેટલા દિવસ જીવી શકે.

લ.—એતો ખરુંજ તો.

વ.—વાર, થાનમાં દુધ ભરવાનો ધલાજ તો તમે જો કલ્યા તે કરીશું. પણ તેની સાથે પ્રસુતિને ખાવા પીવાની પણ ખૂબ તદખીર કરવી જોઈએ, ખરીને ?

લ.—હાજતો. તે ક્યા વિના ચાલે કેમ ? પ્રસુતિના શરીરના લોહીમાંથીજ ધાવણ થાય છે. એટલે તે લોહી વધે તોજ ધાવણ પણ વધે. અને સારો ખોરાક ખવરાવ્યાથી શરીરમાં લોહી પેદા થાય છે, અને શરીરમાં લોહી થયાથીજ થાનમાં દુધ-ધાવણ થાય છે. “ ગાય ભેંશના મ્હોડે દુધ છે ” એમ જે લોકો કહે છે, તે સાંભળ્યું છે ને ? એનો અર્થ એ કે, જેવું ખાય તેવું દુધ થાય.

વ.—એ તે વળી સાંભળ્યા વિના રહું કે ?

લ.—ત્યારે ગાય ભેંશના સંબંધમાં એમ સમજે છો, અને પ્રસુતિના સંબંધમાં કેમ સમજતાં નથી. “ પ્રસુતિને મ્હોડે ધાવણ ” એ વાત પણ સૌએ યાદ રાખવી જોઈએ.

વ.—હવે બેશ સમજણ પડી. ફરીથી કહેવું નહિ પડે.

લ.—વળી જુઓ. માતું ધાવણ સારી પેડે નહિ પામ્યાથી ઘણું છોકરાં માર્યા જાય છે.

વ.—તે કેવી રીતે ?

લ.—પ્રસુતિના થાનમાં સારી પેડે ધાવણ આવતું ન હોય, અથવા ઓછું થઈ ગયું હોય, તો છોકરાને ગાયતું દુધ પાવાતું શરૂ કરે છે અને કેટલાક દિવસ એ દુધ પીતાંજ છોકરાના પેટમાં અસુખ થઈ આવે છે. દહીંના ફાદા ફાદા જેવું દુધ ઓકે છે, કુચાપાણી જેવું ઝાડે જાય છે, અને દહાડે દહાડે જાણે સુકાતું જાય છે. તથા પેટમાં અમગાય છે ને પીડા થાય છે, તેથી રડી રડીને બહાવડે બની જાય છે, એવી રીતે પેટની પીડા થયા પછીજે ગાયતું દુધ ખાવાતું એક-

દમ બંધ કરી દેઈને, પીડા મટાડવાને સારૂ વિશેષ તદ્દખીર નહિ ક્યાર્થી છોકરું માર્યું જાય.

વ.—હીક કહો છો. ધણાં ધાવણાં છોકરાં એવી રીતે માર્યા જાય છે ખરાં. હેં એન ! ત્યારે મને એશ કરીને કહી દેખાડોને કે પ્રસુતિના થાનમાં સારી પેટે ધાવણુ આવતું આણું થઈ ગયું હોય, તો છોકરાને શી રીતે ઉછેરીને મોટું કરવું ?

લ.—તે કહું છું, તે સાંભળો. હમણાં જે ઈલાજ કહી દેખાડ્યો હતો, તેનાથી પ્રસુતીના થાનમાં જે ધાવણુ ન આવે, તો છોકરાને આપ જે મોટાં માણસ એટલે પસાદાર હોય, તો છોકરાને ધવરાવવાને સારૂ એક ધાવ રાખે. પરંતુ તે ધાવનું છોકરું અને જે છોકરાને ધવરાવવાને તેને રાખવામાં આવે તે છોકરું, એ બંને સરખી ઉમ્મરનાં નાંતું મોટું નહિ—હોય તો સારું થાય.

વ.—પણ એવો જોગાનજોગ તો કાંઈ અસાધારણ ધરખારી-આથી બની શકે કે ?

લ.—અધાર્થી એમ બની શકે. એવું હું પણ ક્યાં કહું છું ? એ તો પેસાનું કામ છે. પરંતુ જેમનાથી બની શકે, તેમણે એના સિવાય બીજો ઉપાય ન શોધવો.

વ.—વારૂ હીક. એતો જાણે મોટા માણસોને માટે ઉપાય બતાવ્યો. પણ અમારા તમારા જેવાં વચ્ચે વાંધેનાંએ શું કરવું તે કહો.

લ.—ગાયનું દુધ પાવું પડે, તો તે પાણી ભેળીનેજ પાવું. એ વાત બધી પ્રસુતિઓએ બરાબર યાદ રાખવી, નહિ તો તે છોકરાના પેટમાં સદે નહિ. પહેલાં પહેલાં જેટલું દુધ, તેટલુંજ પાણી ભેળીને પાવું. ત્યાર પછી છોકરું જેમ જેમ મોટું થતું જાય, તેમ તેમ રહેતે રહેતે પાણીનો ભાગ ઓછો કરી દેવો. કેમ સમજ્યાં કની ?

વ.—હા બરાબર સમજી, પણ વારૂ, દુધમાં પાણી ભેળીને તેમાં જરાક સાકર નાંખીને મીઠું કરવું કે નહિ ?

લ.—હા, કરવું, નહિતો પીએ નહિ. પણ ઘણું મીઠું (ગળ્યું)

અહીં જાય નહિ, તેની સંસ્ત રાખવી.

વ.—વાર, એ દુધને કિનું કરીને પાવું કેમ ?

લ.—યોડું ગરમ તો કરવુંજ જોઈએ તો જેટલું દુધ તેટલું પાણી ભેળી, તેમાં જરાક સાકર કે પતાસુ નાખી, માત્ર અંગારા ઉપર કિનું કરી લેવું; ભડકા કરવા નહિ તેમ કઠાળવું પણ નહિ. બ્યારે દુધ પાવું હોમ, ત્યારે એમ અંગારાના દેવતા ઉપર કિનું કરીને પાવું. વાસી દુધ છોકરાને કદિ પણ પાવું નહિ, કેમકે એથી તેના પેટમાં બહુ ભારે અસુખ થાય. સવારનું દુધ સાંજે ન પાવું, સાંજનું રાતે ન પાવું. અને રાતનું દુધ બીજે દહાડે સવારે ન પાવું. એથી બહુજ નુકસાન છે. એનાથીજ ઘણાં છોકરાં માર્યા જાય છે, એમ જાણવું. વાસી દુધ ખવરાવ્યાથીજ છોકરાના પેટમાં બગાડ અને દુઃખ થાય છે. તેમાં કશીએ શંકા નથી.

વ.—છોકરું મરી જાય તોપણ હુંતો હવે કદિ પણ વાસી દુધ ન પાડું.

લ.—ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાના દોષથીજ તમારાં લોકનાં છોકરાં ઈયાંને આટલાં બધાં દુઃખ દરદ થાય છે.

વ.—ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાના દોષ તે કેવી રીતના ?

લ.—છોકરાને ધવરાવે તેના કશોએ નિયમ નહિ. કાંતા થાન તેના મોહોડામાં ને મોહોડામાંજ રાખ્યાની પેડે કરે, નહિતો વખતે આખા દિવસમાં બેવાર પણ પુરું ધવરાવે નહિ એ બંને આપણા મોટા દોષ છે.

વ.—છોકરાને ધવરાવવું, તેમાં પણ પાછું નિયમ પ્રમાણે ધવરાવવાનું હશે કે ?

લ.—કેમ, નહિ ? તમને બેવાર ખાવાને મહાવરો પડી ગયો છે, અને હવે ત્રણ વાર ખાઓ જોઈએ, અસુખ થાય છે કે નહિ ?

વ.—તે તો થાયજ તો.

લ.—ત્યારે છોકરાં બોલી શકતાં નથી, તેથી તમને એમ ન થાય કે ?

વ.—ત્યારે તો ધાવણાં છોકરાંને ખવરાવવાનો (ધવડાવવાનો) એક નિયમ કાઢ દેખાડો, એટલે બરાબર તેજ પ્રમાણે ચાલીશ. તેમાં બરાબે ફેરફાર થવા નહિ દેજો.

લ.—છોકરું દસ દિવસનું થયા પછી તેને આખા દિવસ અને રાતમાં થઈને આડવાર કરતાં વધારે વખત ધવરાવવું નહિ, એ સાધારણ નિયમ યાદ રાખો, હમણાં ધવરાવ્યું, અને એ કલાક થાય નહિ એટલામાં પાછું ફરીને ધવરાવ્યું, એમ કરવું એ બહુજ ખોટું છે. તેનાથી છોકરાના પેટમાં દુઃખ થાય છે.

વ.—ત્યારે તો એવી રીતે નિયમ પ્રમાણે છોકરાને ધવરાવવાની રહેતે રહેતે ટેવ પાડવી જોઈએ.

લ.—રહેતે રહેતે ટેવ પાડવાની વળી શી છે ? એ દિવસમાંજ એમ થઈ જાય.

વ.—હીક. વાડ, બીજો કાંઈ નિયમ ખિયમ છે કે ?

લ.—મોડી રાતે છોકરાને ધવરાવવાની ટેવ પાડવી સારી નથી. એક પહોર રાત ગયા પછી ધવરાવવું નહિ.

વ.—ઓ, મા ! એમ ક્યાંથી તો છોકરાનું ગળું સુધારી જાય નહિ ?

લ.—ના, એ દીવસ ટેવ પડ્યાથી પછી મોડી રાતે ધવરાવવાને સારૂ છોકરું રડશે નહિ. એવી ટેવ જલદી પડે તેની એક જુક્તિ છે.

વ.—શી જુક્તિ છે ?

લ.—રાતે છોકરાને તેની માતા બેગું સુવાડવું નહિ, એટલે થયું.

વ.—ઓ બાપરે ! એમ તે કાંઈ કરી શકાય ? વળી પ્રસુતિ (તેની મા) પણ પાસે છોકરા વિના શી રીતે નિરાંતથી રહી શકે ?

લ.—હું શું કાંઈ છોકરાને ઇલાદા ઓરડામાં રાખવાને કહું છું ? એક પથારીમાંજ રાખવું, પણ ફક્ત થોડેક છેટે સુવારવું.

વ.—થોડેક છેટે રાખ્યાથી શો ફાયદો ?

લ.—ફાયદો એ કે, પ્રસુતિ ઉઠી ગયા પછી છોકરું કાંઈ

મારીને થાન મોંમાં લેવા ન પામે. થોડોક તડકડાટ કરીને કે જરાક રડીને પાછું તરત ઉંઘી જાય. એ પ્રમાણે એ ચાર દીવસ કર્યું એટલે ટેવ પડી ગઈ. પછી તે ધાવવાને સાડ રાતે અકળાસે કે રડશે કકળશે નહિ. છાનુંમાનું ઉંઘી જશે.

વ.—ખરાબર છે. એ તો બેશ જુક્તિ ખરી. કેમકે પ્રસુતિના (માના) પાસામાં રાતે સુધ રહ્યાથી છોકરાને ધાવવાની સારી સગવડ પડે છે. ચાહે તો આખી રાત થાન મોંમાં રાખીને ચગલ્યા કરે.

લ.—એવા નિયમ પ્રમાણે ધવરાવ્યાથી એકલા છોકરાનુંજ નહિ, પણ પ્રસુતિનું શરીર પણ સાડ બેશ રહે છે. છોકરાને જેવી ટેવ પાડો તેવી પડે કે નહિ ?

વ.—પડેજ તો. વળી એમ કરવું એ અઘરું પણ શું છે ? બહુ સહેલો ઉપાય કહી દેખાડ્યો.

લ.—આખી રાત અને દહાડો જો છોકરાને ધવરાવવામાં આવે, તો પછી પ્રસુતિ શું બચવા પામે કે ? શરીરે છેક સુકાઈને લાકડા જેવી થઈ જાય.

વ.—એ વાત તો ખરી છે, બેન.

લ.—છોકરાને ધવરાવવાનો ખીજો એક નિયમ કહું છું. પ્રસુતિના શરીરને કાંઈ રોગ થયો હોય, અથવા તે કાંઈ શોક કે દુઃખથી દિલગીર હોય તો તેણે છોકરાને ધવરાવવું નહિ.

વ.—કેમ વાડ ?

લ.—એવી અવસ્થામાં ધવરાવ્યાથી છોકરાના પેટનાં દરદ થાય. પ્રસુતિના મનની સાથે તેના થાનના દુધનો એવો સંબંધ છે કે, મન સાડ ન રહે, વા થાનનું દુધ પણ સાડ ન રહે, શરીરમાં રોગ, કે કાંઈ શોક દુઃખ થાય, ત્યારે પ્રસુતિ જો છોકરાને ધવરાવે, તો તે ધાવણુ તેના પેટમાં કદિ પણ હજમ થાય નહિ—પચે નહિ.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો તેથીજ કરીને અમારા દેશનાં છોકરાં છેપાને એટલા બધા પેટના રોગ થતા હશે ? નાનાં છોકરાંઓને

તો જોઈએ છીએ કે પેટની પીડા લાગેલી જ છે. બે દહાડા વખતે સાઈ રહે, અને પાછું પાંચ દહાડા પાતળું પાતળું અને ઢૂંચા પાણી જેવું ઝાડે જાય છે.

લ.—એ કહેવું કાંઈ ખોટું નથી. આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ જ છીએ ને, કે કેટલીક પ્રસુતિઓ છોકરાને ધવડાવતી જ ઝઘડો કર્યા કરેછે. લહેછે વહેછે. એવું ઝેર જેવું ધાવણ ધાવ્યાથી શું છોકરું કદિ પણ સાઈ રહી શકે ? તે દિવસે જ તેને પેટનું દુઃખ થાય. છોકરાને ધવરાવતાં ધવરાવતાં રડવું કઠ્ઠણવું એ પણ બહુ ભારે દોષ છે.

વ.—હવે વધારે કહેવાની શી જરૂર છે ? પ્રસુતિનું મન સાઈ ન હોય, તો છોકરાને ધવરાવવું નહિ, એજ એકંદરે યાદ રાખવું એટલે થયું ક્તી ?

લ.—હા, દીક કહોછો. એમ થાય એટલે થયું.

વ.—આહા ! પ્રસુતિઓ આ બધા નિયમો જો જાણી શકે, તો ધાવણાં છોકરાને આટલાં બધાં દુઃખ દરદ થાય કે !

લ.—વળી જુવો. ધાવણાં નાના છોકરાને દુઃખ દરદ થાય તો આરામ કરવો પણ બહુ કઠણ પડે છે. તેટલા માટે તેમને દુઃખ દરદ કે પીડા બીડા જોયા કરીને ન થાય, તે વિષેની બહુજ કાળજી રાખીને કામ કરવું જોઈએ. એનો પૂરાવો શું જોતાં નથી ? સુવા-વડમાં છોકરાને તાણ થઈ આવે, તો ધણું કરીને તેને બચાવવાનું જ નથી. પરંતુ જે બધાં કારણોથી એ ભયાનક રોગ થઈ આવે છે, તે કારણોને છેક સાધારણ કહી શકાય. મનથી ધારે તો એ બધાં કારણોને દૂર કરવાનું કાંઈ કઠણ નથી. તાણ આવવી કોને કહે છે, અને શા શા કારણથી તે રોગ થઈ આવે છે, તે બધું અગાઉ કહી ગઈ છું તે યાદ રહ્યું છે ને ?

વ.—હા, બરાબર યાદ રહ્યું છે. તમે જે કહો છો, તે મારા મનમાં સાઈ ખેશ ઠસી જાય છે. નાનાં કુમળાં છોકરાને રોગ થયાથી તેમને બચાવવાં મુશ્કેલ છે ખરાં; પરંતુ કોશીશ કર્યાથી એ બધા

રોગ ન થઈ શકે તેમ કરી શકાય; કેમ ખરું કેની ?

લ.—હા, ઠીક કહો છો. એવો વિવેક વિચાર કરીને છોકરાને ઉછેર્યાથી કશીએ ચિન્તા ન રહે. સાંભળો તમે એક બહુ ભારે અન્યાય કરતાં રહો છો; તે જાણો છો કે ?

વ.—અન્યાય કેવી રીતનો ?

લ.—નાના કુમળા છોકરાને જરા ઉતાવળથી એટલે એકદમ દુઃખ દરદ થઈ આવે, તો પછી તે ગમે તેવો રોગ કાં નથી હોતો પણ તેનું ઓસડવેસડકે ધલાજ કંઈ છેજ નહિ, એમ કરી, આશા તૃપ્તિ છોડી દેઈને ખેશી રહો છો. ધલાજ માત્ર એટલો કરો છો કે કોઈ છુમંતરીયાને બોલાવીને તેની પાસે ઉજણી નાંખાવો છો કે ધૂપ ધૂમાડા કરો છો તે ! અને નજર બજર બાંધવા મંડી પડો છો. કેમ ખરું કે નહિ !

વ.—હા, એની ના કહી શકાય કેમ કરીને ? ધાવણા કુમળા છોકરાને એકાએક કાંઈ દુઃખ દરદ થઈ આવતાંજ બાઈડીઓ તુરત એવી વાતો કરવા મંડી જાય છે કે, છોકરૂં હવે બચવાનું નથી. ખરે-ખરું કપાટામાં આવી ગયું છે, અને એજ નક્કી કરતાં ભુવા જાગ-રીઆને ખબર પહોંચી જાય છે. પછી ભુઓ આવીને ધૂપધૂમાડા કે એવા બીજા ઢોંગ કરીને છોકરાને હિલકું વધારે મરવા જેવું કરી જાય છે. કાચાં કુમળાં છોકરાંનું ઓસડવેસડક કરવાની અમારી આવીજ દશા છે. બહુ અમારૂં કપાળ, અને અમારા દેશનું કપાળ પણ બહુ !

લ.—તાણુ થઈ છે તેથી છોકરૂં હવે બચવાનું નથી, એમ ઘરનાં બહારનાં બધાં માણસોએ નક્કી કર્યું હોય છે, ત્યાં આગળ હું જઈને ફક્ત થોડુંક દીવેલ પાછને તે છોકરાને સાંકે કરી દજી છું.

વ.—ઓહો ! શાઆય છે ! તમારી વાત સાંભળીને હું ખૂબ ખુશી થાઉં છું. અમારી પ્રસુતિઓએ એક વાર એ જાણવા પામવું જોઈએ. તેમ થાય તો પછી છોકરાને દુઃખ દરદ થયાથી તેઓ ભૂવાને બોલાવીને છુમંતર કે ધૂપ ધૂમાડા કરાવે નહિ.

લ.—ખરૂં કહો છો, ત્યાર પછી સાંભળો, છોકરાના આગલા એ દાંત આવે, એટલે તેને ધાવણ સિવાય ખીજું પણ કંઈક ખવરાવી પીવરાવી શકાય.

વ.—ખીજું શું ખવરાવાય પીવરાવાય ?

લ.—થોડાક સાણદાણા (સાયુચોખા) અને દુધ ખુશીથી આપી શકાય. એનાથી છોકરાને કાંઈ અસુખ થાય નહિ.

વ.—છોકરું કેવડું થાય ત્યારે તેને ધાવણ છોડાવવું જોઈએ ?

લ.—દાદ તરફના ચાર દાંત સિવાય જડખામાંનાં બધા દાંત જ્યાં સુધી ડુટી નીકળે નહિ, ત્યાં સુધી છોકરું માતું ધાવણ ધાવે. એના પહેલાં ધાવણ છોડાવવું ઘટારત નથી. તેમજ બધા દાંત ક્રિયા છતાં પણ છોકરાને ધવરાવ્યા કરવું એ પણ વાજખી નથી. અને ખોટું છે.

વ.—વારૂ, દાદ તરફનાં ચાર દાંત સિવાયના ખીજા બધા દાંત ક્રિયા વિના પણ જો છોકરાને ધાવણ સુકાવી દેવામાં આવે તો તેને કાંઈ દુઃખ દરદ થાય કે !

લ.—થાય નહિ તો શું ? એમ ન હોય તો મના કરે શા સારૂ ? છોકરું સુકાઈને ગળી જાય અને પેટની પીડા થાય.

વ.—ધાવણ મૂકાવીને છોકરાને શું ખાવા આપી શકાય ?

લ.—સારા ચોખાનો ભાત, જરાક દાળ શાક અને દુધ. વળી ગુજરા, ધાવણ છોડતી વખતે છોકરું ઘણું કરીને બહુ કાયર અને નરમ થઈ જાય છે. માટે તે વખતે તેને બહુ બરદાસથી અને કાળજીથી રાખવું જોઈએ.

વ.—બહુ બરદાસ અને કાળજી કેવી રીતની ?

લ.—વિશેષ કાળજી રાખવાની કહું છું તેનું કારણ એ છે કે, ધાવણ મૂકાવ્યા પછી ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાના દોષથી બાળકોને ઘણું કરીને પેટના દુઃખ દરદ થાય છે. માટે તેમની ખાવાપીવાની ખૂબ તજવીજ રાખ્યા વિના કેમ ચાલે ? પેટમાં દુઃખ થાય એવું કાંઈ ખવરાવવું પીવરાવવું ન જોઈએ.

વ.—વારૂ, જરા જરા રોટલો રોટલી કે એવું ખીજું કંઈ ખવરાવાય કે નહિ ? ખીચડી ખવરાવ્યામાં તો કર્શી હરકત નહિને ?

લ.—ના. સારી બેશ ચડીને શીજેલી મગ ચોખાની કાળીચો ખીચડી જરા ધી નાંખી શીણીને ચટાડવામાં હરકત નથી. તેમ ઘઉંનેા ટુલકો કે બાજરીનો રોટલો પણ નહિ નડે. પણ એટલું યાદ રાખવું કે છોકરૂં જે ખાય, તે સાડું બેશ ચઢેલું ને શીજેલું અને તાજું અથવા ઉતું હોવું જોઈએ. કાચું કુણું કે પાણીપોચું, અથવા બળી દાઝી ગયેલું ને ટાઢું વાશી હોય તો બહુજ નડે. ખરૂં પૂછો તો આપણી પ્રભુતિએને છોકરાંને ઉછેરતાં આવડતુંજ નથી.

વ.—કેમ વાડું ?

લ.—તેઓ સમજે છે કે, છોકરાંને ખૂબ ખવરાવીએ તો તે જલદી મોટું ને જબરૂં થઈ જાય. અને એમ ધારીને દિવસમાં દસ વાર પણ તેને ખવરાવતાં અચકાતી નથી. ઘડીએ ને પળકે જે દીઠું તે ગળચાવ ગળચાવ કરે છે !

વ.—ત્યારે શું છોકરાંને વારે વારે ખવરાવવું એ બહુ મોટું છે ?

લ.—મોટું નહિ તો શું ? એના કરતાં તો ન ખવરાવવું એ સાડું.

વ.—ત્યારે એવા બાળકને ખવરાવવા ખીવરાવવાનો નિયમ કહી દેખાડો, બેન.

લ.—એવો વિશેષ નિયમ બિયમ કાંઈ નથી. આખા દિવસ અને રાતમાં થઈને ત્રણ વાર કરતાં વધારે વખત ખવરાવવું નહિ, નહિતો પેટમાં દુઃખ થાય. વળી કદિ પણ છોકરાંને ગળચાવી ગળચાવીને પરાણે પરાણે ખવરાવવું, એ બહુજ ભારે દોષ છે.

વ.—ખરૂં કહો છો. એતો અમારો મોટો દોષ છે ખરો. છોકરૂં ખાઈ ન શકે અને બકારીઓ ખાય, તોપણ તેને ખવરાવવાનું છોડતાં નથી,

લ.—તેથી જ તમારાં બાળ બચ્ચાંની એવી દશા થાયછે. ‘હાથ પગ દોરડી ને પેટ ગાગરડી,’ ગાનાની ઓડ-ડોક-સૂકાઈ ગયેલી, દેખા-

વમાં કદરૂપા જેવું, પેટની પીડા તો રોજ ચાલતી ને ચાલતી જ, અને શરીરમાં જરાએ જોર કે શક્તિ ન મળે. આ બધું શું એની મેળે જ થાય છે કે ?

વ.—તમારૂં કહેવું મારે ગળે ઉતરે છે, એન. ખવરાવ્યાના દોષ-થીજ અમે છોકરાંને એવાં કરી નાંખીએ છીએ, એમાં કશો શક નથી.

લ.—જો થોડે થોડે કરીને ખવરાવવામાં આવે, તો તે છોકરાના શરીરે પણ લાગે, અને બળ પણ આવે. વળી કાંઈ એટલુંજ નથી. પણ ખવરાવ્યાના દોષથી ઘણાં છોકરાં વગર મેતે માર્યા પણ જાય છે. તે સિવાય, એ પણ યાદ રાખવું કે, એવાં છોકરાં ફળ ફળાદિ અને મીઠાશ જેમ ઓછી ખાય તેમ સાંડે.

વ.—કેમ ? એ બધું પેટમાં દુઃખ કરતું હશે ?

લ.—પેટમાં દુઃખ કરે નહિ તો શું ? છોકરાના પેટમાં કરમીઆ થઈને તેને બહુ દુઃખી કરે છે, તે એનાથીજ ને ? વળી મીઠાશથી તેમના દાંતને પણ ઘણું નુકશાન પહોંચે છે.

વ.—ત્યારે તો ફળફળાદિ અને મીઠાશની ચીજો ખવરાવવી ન જોઈએ. અમારાં છોકરાંને પેટનાં આટલાં બધાં દુઃખ દરદ થાય છે તે એને લીધેજ થતાં હશે એમ લાગે છે. તેઓ મીઠાશ બહુ ખાય છે. છોકરૂં જરા આડું થાય કે રીસાય એટલે મા તેને સાકર પતાસુ કે ખીજી હરકોઈ મીઠાઈની ચીજ જે મળી શકે તે ખાવાને આપે છે. નાનાં છોકરાંના ખાઉં ખાઉંમાં ઘણું ભાગે ગળ્યું ગળ્યું જ હોય છે.

લ.—વળી સાંભળો. તાપના દિવસોમાં છોકરાના શરીર ઉપર ઘણાં લુગડાં લત્તાં પહેરાવી રાખવાની ગરજ નથી. ફક્ત રાતે ત્યારે સુઈ રહે ત્યારે તેના અંગ ઉપર એક લુગડું કે ચાદર નાંખી રાખવી.

વ.—ત્યારે તો ઉઘાડા શરીરે સુઈ રહેવું સાંડે નથી એમ લાગે છે, ખરું વાંડે ?

લ.—હા. છેક ઉઘાડા શરીરે રાતે સુઈ રહ્યાથી ઉધરસ, ઠંસો

પગેરે થઈ આવે. વળી જે છોકરાને ઉધરસ, બુધરસ કે પેટની પીડા થઈ હોય તેના શરીર ઉપર એક ગરમ લુગડું પહેરાવી કે ઓઢાડી રાખવું જોઈએ.

વ.—ગરમ લુગડું તે ફલાલીન કની !

લ.—હા, ગરમ લુગડામાં ફલાલીનજ સૌથી સરસ છે.

વ.—પણ વાર, જેમની ફલાલીન લાવવાની શક્તિ ના હોય, તેઓ એવા છોકરાના શરીરે શું પહેરાવે ઓઢાડે ?

લ.—ફલાલીનને બદલે બીજું કોઈ ફનું લુગડું રાખે, છોકરાના શરીરને ઢંકેલું રાખવું, એજ સુખ્ય વાત છે.

વ.—હીક, એતો બરાબર યાદ રાખ્યું.

લ.—છોકરું જે ઘરમાં કે ઓરડામાં રહે તે સારો બેશ સાફ સુક હોવો જોઈએ. તેની અંદર પવન ખુબ ખુલાસાથી આવતો જતો જોઈએ. અને દિવસને વખતે તેનાં સઘળાં બારી બારણાં ઉઘાડાં રાખવાં જોઈએ.

વ.—અને રાતે તો બધાં બારી બારણાં બંધ કરી રાખવાંને ?

લ.—રાતે બારી બારણાં બંધ કરવાં જોઈએ તો ખરાં, પરંતુ ઘરની અંદર જરા પણ પવન ન આવે, તેમ કરવું ન જોઈએ.

વ.—તે કેવી રીતે ?

લ.—છોકરું જે તરફ સુઈ રહેતું હોય, તે તરફનાં બારી બારણાં બંધ કરીને, બીજી તરફની સામસામેની બે બારીઓ ખુલ્લી રાખવી એટલું થયું. એમ કર્યાથી ઘરમાં પવન આવતો જતો રહેશે, તે છતાં છોકરાના શરીર ઉપર વાયરો નહિ લાગે.

વ.—વાહ ! જુકિત બહુ સારી છે.

લ.—સુઈ રહેલા છોકરાને બફારો લાગે, તો રાતે બારણું ઉઘાડી નાંખીને કે બારીની પાસે લઈ જઈને તેના શરીરે પવન લાગવા દેવો ઘટારત નથી. તેનાથી, ઉધરસ, કાંસો, તાવ અને પેટની પીડા થઈ આવે છે.

વ.—પણ છોકરું અકળાઈને રડે તો શું કરવું ?

લ.—પંખા વિઝણાવતી પવન નાંખવો. વળી વરસાદના દહાડામાં છોકરાંને બહુ સાવચેતીથી રાખવાં. રાત દહાડો તેમના શરીર ઉપર પૂરતાં લૂગડાં લત્તાં પહેરાવી રાખવાં. વરસાદમાં પલળવા દેવાં નહિ. તેમ પાણીમાં કે કાદવ કચરામાં ફરીને પગને ભીના કરવા ન દેવા. પગ ભીના રાખવા એ બહુ ભારે દોષ છે.

વ.—કેમ તેથી કંઈ દુઃખ દરદ થાય ?

લ.—દુઃખ થાય નહિ તો શું ? ઉધરસ ઠંસો થઈ આવે. વળી પવન અને અજવાળું બરાબર ન પામે, તો છોકરાં વધી શકે નહિ, તે જાણો છો ?

વ.—હા, તે તો બરાબર જાણવામાં છે.

લ.—છોકરું દસ બાર દિવસનું થાય એટલે તેને ખોળામાં લેઈને સવારે અને મધ્યાહ્ને બહારની હવામાં જરા જરા લેઈ જઈને ફેરવી લાવવું. એથી છોકરાનું શરીર સાજું તાજું રહે. પરંતુ તેના અંગ ઉપર સારાં બેશ લૂગડાં લત્તાં પહેરાવ્યા વિના લૂગડાંમાં સારી પેટે ઢમર્યા વિના એવો બહારનો પવન તેને લાગવા દેવો નહિ. અને ચાલતાં શીખે એટલે થોડું થોડું બહાર ફેરે હરે તેમ કરવું, છોકરાને જેટલું સાફસુફ રાખી શકાય તેટલું સાફ. રોજ નિયમ પ્રમાણે એક વાર તેને નવરાવવું.

વ.—રોજ નવરાવ્યાથી છોકરાને કફ ઠંસો થઈ આવે નહિ ?

લ.—ના, એથી ઉલટું, પાંચ સાત દિવસને આંતરે નવરાવ્યાથી તો કફ ઠંસો થઈ આવે ખરો. રોજ નવરાવ્યાથી તો મહાવરો પડી જાય કેની ? એથી છોકરું સાફ બેશ રહે, અને ઠંસો બાંસો કશુંએ ના થાય.

વ.—ઠંડા પાણીએ નવરાવવું કે ઉના પાણીએ ?

લ.—ઉનાળામાં કે ઠંડકના દિવસોમાં છોકરાંને ગરમ ઉના પાણીથી નવરાવવાની જરૂર પડતી નથી. ઠંડા પાણીએ નવરાવવુંજ સાફ છે.

અને એ છોકરું શિયાળામાં અવતર્યું હોય તો બ્યાં સુધી તે બહુ કુમળું રહે ત્યાં સુધી થોડાક ગરમ પાણીથીજ તેને નવરાવવું એ સાઈ છે. ત્યાર પછી ટાઢ મટે એટલે રહેતે રહેતે ઠંડા પાણીએ નવરાવવાની ટેવ પાડવી; પણ છોકરું માદું થાય કે દુઃખ દરદ થઈ આવે તો તેને રોજ નવરાવવું નહિ. અને જો તે બહુ નબળું દુબળું હોય તો તેને નવરાવવાના પાણીમાં થોડુંક મીઠું નાખીને નવરાવવું.

વ.—પાણીમાં મીઠું નાખ્યાથી શું થાય ?

લ.—પાણીમાં મીઠું નાખીને નવરાવ્યાથી છોકરાના શરીરમાં જલદી બળ આવે, અને એટલું બધું નબળું દુબળું ન રહે.

વ.—ત્યારે તો હું એક બહુ સારો કોયડો શીખી.

લ.—વળી એક વાત તમને કહી દેઉં છું. તે એ કે, ત્રણ ચાર મહિનાની અંદરજ છોકરાને શીળી (, બળીયા-માતા) ટંકાવવી.

વ.—વારૂ. એ શીળી કઢાવ્યાથી પછી ઓરી, અછબડા, બળીયા વગેરે નીકળવાનો કાંઈ ભય રહે નહિ ?

લ.—ના, ઘણે ભાગે ન રહે.

વ.—ત્યારે ઘણા લોક ખુશીથી શીળી કઢાવતા નથી કેમ ?

લ.—સૌની સમજણ કાંઈ એક સરખી હોય છે ? કોઈ એને સાઈ કહે છે, અને કોઈ માદું કહે છે. પણ જેમ જેમ વખત જતો જશે તેમ તેમ લોકો એના ગુણ સમજતા થશે, એમ લાગે છે ખરું.

વ.—વારૂ, ભણેલા લોક જેને ગૌશીતળા, કરીને કહે છે, તેજ એ કે ની ? એનું નામ તો ઘણાં વરસથી સાંભળવામાં આવે છે. અને કોઈ કોઈ તો વળી એમ કહે છે કે રહી રહીને વચ્ચે વચ્ચે એ શીળી ટંકાવવી જોઈએ, તે શું ખરું હશે કે ?

લ.—હા, પાંચ પાંચ વરસને આંતરે ટંકાવવી જોઈએ. એમ ક્યાંથી કશો વહેમ ન રહે.

વ.—બહુ સાઈ. હવેથી હું મારાં છોકરાને શીળી કઢાવ્યા વિના નહિ રહું. અને ખીજી બાઈઓને પણ સમજાવીને કહીશ કે

તેઓ પણ-શીળી દાકતરની પાસે તેમનાં છોકરાંને શીળી ટંકાવે.

લ.—સાબાશ! તમારી વાત સાંભળીને હું ઘણી ખુશ થાઉં છું. બધી બાઈડીઓ જો તમારી પેઠે સમજતી હોત, તો શીળી ટંકાવાની બીક કે આનાકાનીનું નામ પણ રહ્યું ન હોત.

વ.—બાઈડીઓને જો આવી રીતે સમજણ પાડીને કહેવામાં આવે તો શું એમ ધારો છો કે તેઓ શીળી કઢાવવાની આનાકાની કરે? કદિ પણ નહિ. એના ગુણ દોષ કંઈ પણ તેમના જાણવામાં નથી. ઘણાક ભાવડાઓ પણ જાણતા નથી, તો પછી ધરના ખુણામાં ભરાઈ રહેનારી બાઈડીઓ બિચારી શી રીતે જાણે? અરેરે! કેવી કરમની દશા! પણ તમે કહો છો કે એવી એક ચોપડી તૈયાર થઈ છે, તેથી કદાપી તે વાંચી સાંભળીને હવે બધું શીખે તો શીખે.

લ.—હા, હવે સૌએ એ બધું સાંઝે માઠું જાણી શકશે.

વ.—છોકરું કેવડું થાય સારે તેને એ શીળી કઢાવવી?

લ.—જરૂર જણાય તો મહિનાકતું થાય એટલે કઢાવી શકાય.

વ.—શીળી કઢાવવાની વળી જરૂર જણાવી કેવી રીતની?

લ.—તે કહું છું. એમ ધારો કે મહા મહિનામાં જો છોકરું અવતર્યું, તો તે એક મહિનાનું થતાંજ તેને શીળી ટંકાવવી. કેમકે ફાગણ ચૈત્ર એવી બીજીયા નીકળવાનો એટલે એ રોગ ચાલવાનો વખત ગણાય છે. તેથી પહેલેથી શીળી ટંકાવી રાખી ન હોય, તો શી ખબર, વખતે છોકરાને એ રોગ થઈ આવે. શીળી કઢાવવાની જરૂર પડે એટલે શું, તે હવે સમજાયું?

વ.—હા, હવે બરાબર સમજી. પણ વારૂ; એવા કાચા વાસાના છોકરાને શીળી કહડાવાય ખરી?

લ.—કેમ ન કહડાવાય? એમાં કંઈ દુઃખ નથી, કે તે કાચું છોકરું સહન કરી શકે નહિ.

વ.—ક્રિયા મહિનામાં એ શીળી કહડાવવી?

લ.—ટાઢના દહાડામાંજ કહાવવી. કારતકથી ફાગણ મહિના

સુધી એ શીળી ટંકાવ્યાનો વખત છે. તાપ પડવા માંડે એટલે પછી શીળી કઢાવવી ઠીક કહેવાતી નથી.

વ.—ત્યારે અમારે અહિંના શીળી દાકતર તો બારે માસ કાઢ્યા કરે છે.

લ.—હા, તેમ થાય છે ખરું. પણ ચિયાળામાં કઢાવવી એજ સાફ છે.

વ.—ઠીક, એ બાબત તો હવે બેશ સમજ્યામાં આવી.

લ.—વળી ખીજું સાંભળો. કુંમળું બાળક જો એક રાત અને એક દિવસમાં બિલકુલ ઝાડે ગયું નથી એમ જણાય, તો તે પછીના એટલે ખીજે દહાડેજ તેને થોડુંક દીવેલ પાછું દેવું જોઈએ.

વ.—કેટલું દીવેલ પાવું?

લ.—છોકરાની ઉમ્મર જોઈને જુલાબનું માપ આછું વતું કરવું જોઈએ. આઠ દહાડાથી તે એક મહિના સુધીના છોકરાને પાંચમયા જેટલું દીવેલ પાવું. અને એક મહિનાથી બે મહિનાના આશરેના છોકરાને અડધો ચમચો પાવું. ત્યાર પછી, તેની ઉમ્મર જોઈને દીવેલનું માપ વધારવું. એમ દીવેલ પાયાથી જો ઝાડો થયો નહિ એમ જણાય, તો ખીજું થોડુંક દીવેલ લેઈને છોકરાના પેટે ધસીને ચોળવું એટલે તુરત ઝાડો થયા વિના નહિ રહે.

વ.—શું કહો છો? દીવેલ પેટે ચોળ્યાથી ઝાડો થાય એ તો હું જાણતી નહોતી. બહુજ સારી સગવડ કહેવાય.

લ.—દીવેલનો જુલાબ એ નાનાં છોકરાંનું મોટું—ખરેખર—ઓસડ છે. પેટમાં દુઃખ દરદ થયાથી કે અમળાયા ચુંકાયાથી એ જુલાબ આપતાંજ છોકરાને સાફ થાય, અને ખીજું કશુંએ કરવું ન પડે.

વ.—પેટમાં દુઃખ થાય અને તે ઉપર પાછો જુલાબ આપવો એ કેવી રીતે?

લ.—છોકરું જો વારે વારે કૂચા પાણી જેવો ઝાડો કર્યા કરે, તો તે ઉપરથીજ જણાઈ ગયું સમજવું કે, એવો કૂચા પાણી જેવા

ખરાબ મળ (ઝાઢો) ન્યાં સુધી છોકરાના પેટમાં રહેશે, ત્યાં સુધી તેના પેટમાંની પીડા કશાથી મટશે નહિ. એવું જોધને જો તેને દીવેલનો જુલાખ આપવામાં આવે તો તેથી એ ખરાબ મળ નીકળી જઈને પેટ સાફ થઈ જતાંજ છોકરાનું દુઃખ જતું રહ્યું જાણવું. પેટની પીડા થયેથી દીવેલનો જુલાખ આપવાની જરૂર વિશે હવે સમજણ પડી ?

વ.—હા, હવે તો બેશ સમજાયું.

લ.—છોકરાને પેટનો ગમે તે રોગ થયાથી દીવેલનો જુલાખ આપવાની ઘણું કરીને જરૂર પડે છે.

વ.—અને તમે કહ્યું હતું કે, છોકરાનાં પેટમાં અમળાયાથી કે ચુકાયાથી દીવેલનો જુલાખ આપવો પડે. એ તો જાણે ઠીક, પણ એમ શી રીતે માલમ પડે કે છોકરાના પેટમાં અમળાય ચુંકાય છે ?

લ.—કેમ તે જાણવું કાંઈ બહુ અઘરું નથી. છોકરું જો રહી રહીને તરફડાટ કરીને રડી ઉઠે. અને પેટ શેઝ્યાથી કે દાખીને ઝાલી રાખ્યાથી શાન્ત પડે—છાનું રહી જાય, તો તેથી જણાઈ ગયું કે તેના પેટમાં અમળાય ચુંકાય છે. કેમ, એ નિશાની ઠીક છે કેની ?

વ.—હા. ઠીક તે એકવાર નહિ, પણ સાત વાર.

લ.—વળી નાના બાળકના પેટની પીડાને સાંડે ચૂનાનું પાણી પણ બહુ સાંડે છે.

વ.—તે કેવી રીતે ?

લ.—દીવેલનો જુલાખ આપ્યા પછી જો જણાય કે છોકરાના પેટની પીડા મટી નથી, તો દુધની સાથે થોડુંક ચૂનાનું પાણી પાવાનું શરૂ કરવું. થોડા દહાડા એવી રીતે પાતાં પાતાં પેટનું દુઃખ દરદ સારી રીતે મટી જશે.

વ.—ચૂનાનું પાણી કેવી રીતે તૈયાર કરાય, અને દુધની સાથે કેટલું કરીને પવાય, તે કહી દેખાડોને.

લ.—તે કહું છું. એક મોટી બાટલીમાં અઢી શેર ચોખ્ખું

પાણી ભરીને તેમાં અધોળ ચૂનાનો ભૂકો નાંખવો. ત્યાર પછી બાટલીનું મ્હો મળજૂત ખૂચ મારી સારી રીતે સળંગડ બંધ કરી દેઘને થોડીક વાર સુધી તે બાટલીને ખૂબ જોર જોર હલાવવી. પછી એક ઇલાયદી જગાએ બાટલીને રાખી મૂકવી. અને આશરે ત્રણેક પહોર થયા કેડે તેમાંનાં દરી ગયેલા પાણીને એવી જુક્તિથી જળવીને એક બીજા વાસણમાં નીતારી લેવું કે, નીચે દરી એડેલો ચૂનો ડોહોળાઈ ન ઉઠે, એમને એમ ઠરેલો રહી જાય. એ તમારે ચૂનાનું પાણી તૈયાર થઈ ગયું. હવે દુધની સાથે તેમાંથી કેટલું ભેળવવું તે કહું છું. પોણા શેર દુધની સાથે નવટાંક એ ચૂનાનું પાણી ભેળવીને તે દુધ પાવું. જ્યારે જ્યારે છોકરાને દુધ પાવું હોય. ત્યારે ત્યારે એ ચૂનાનું પાણી ભજેલું દુધજ પાવું. દરરોજ એવી રીતે દુધ તૈયાર કરી લેવું. કેમ, સમજ્યાં કેની ?

વ.—હા, એશ સમજી.

લ.—જે છોકરું ઘણું ધાવણુ એક એક કરે, તેને એવું ચૂનાનું પાણી ભેજેલું દુધ પાયાથી બહુ ફાયદો થાય છે. છોકરું ફેદા ફેદા જેવું ધાવણુ એકતાંજ તેને એવું ચૂનાના પાણીવાળું દુધ પાવું. અને મહિને મહિને એક વાર તો છોકરાને દીવેલનો જુલાખ આપવો જોઈએજ.

વ.—કેમ, મહિને મહિને એક જુલાખ આપવાની શી જરૂર ? અને જુલાખ આપવાની ટેવ પાડવી એ શું સાઈ છે ?

લ.—મહિને મહિને એક જુલાખ આપ્યા કર્યાથી છોકરાનું શરીર સાઈ રહે. કેડો કમળ થવાનો—બંધકોષ જેવું થવાનો—જે એક રોગ છે તે થવા પામે નહિ. અને પેટનું દુઃખ દરદ બહુ ન થાય વળી નાનાં છોકરાને જે તડકા (તાણ) થાય છે તે જાણો છો ?

વ.—તે કેમ ના જાણું ? તાણ થયા પછી છોકરું જાણે છેકળ નથી—હાથથી ગયું—એમ લાગે છે. રમતુ ખેલતું હોય છે, અને જોત જોતામાં એકદમ આંખો ઉંચે ચઢાવી દે છે. અને મ્હોં કાણું શામ

પડી જઈને બોંયપર ઢળી પડી જાણે તેનામાં કશુંએ રહેતું નથી એમ લાગે છે. ત્યાર પછી તેની આંખો અને મોઢો ઉપર પાણી છાંટવાથી અથવા પાણીમાં પલાળેલા વીંજણાથી પવન નાંખતાં નાંખતાં થોડી-વારે તેનામાં ચેતન આવે છે. એવી રીતે રહી રહીને થાય છે. એનાથી જો કે કાંઈ ભય જેવું તો જણાતું નથી, તોપણ તે થવા પછી છોકરું જાણે ગયુંજ એમ લાગે છે. વાર ત્યારે, એ દરદ થવાનું કારણ શું હશે ? અને તે થવા ના પામે તેનો અગાઉથી કાંઈ ઉપાય કરી શકાય ખરો ?

લ.—ઝાડાનો કબજો થયાથી, સહેલાઈથી અથવા એકંદરે પચી શકે નહિ એવી ચીજ ખાધાથી, અને પેટમાં કરમીઆં થયાથી છોકરાંને તે દરદ થાય છે. તેથી ઝાડાનો કબજો થવા ન પામે અને પેટમાં કરમીયાં ઉત્પન્ન ન થાય, એવો જો કંઈ ઉપાય કરી શકાય તો થતાં અટકાવી શકાય. વળી દાંત ઉગવાને વખતે પણ ઘણું કરીને એ રોગ છોકરાંને થાય છે. પેદાં ફાટીને દાંત ફુટવા એજ તાણતું મુખ્ય કારણ છે. તેથી જો વાર લાગે એટલે પહેલાં કઠણ હોય, તો દાંત ફુટતાં એ રોગ થવાનો ઘણો સંભવ છે. તેટલા માટે જો પાંચમે છઠે મહિને બાળકના દાંત ફુટે તો બહું સાફ.

વ.—ઠીક વચ્ચે વચ્ચે જીલ્લાખ આપતા રહ્યાથી કોઠાની એટલે ઝાડાની કબજાઅત તો જાણે થવા ન દેખએ. પણ પેટમાં કરમીઆં ઉત્પન્ન થવા ન પામે તેનો ઉપાય શો ? તેમજ દાંત ફુટવાને વખતે જે દરદ થાય તેનો પણ શો ઉપાય કરવો ?

લ.—એ બંનેના ઉપાય છે; કહું છું, સાંભળો. બાળકને વચ્ચે વચ્ચે જીલ્લાખ આપો. ખવરાવવા પીવરાવવાની ખુબ કાળજી અને સાવચેતી રાખો. તથા તેના ખાન કે પાન ગમે તેની સાથે રોજ જરા જરા મીઠું ખવરાવતાં રહો, અને જો એમ સમજ્યામાં આવે કે દાંત ફુટવાની પીડાથીજ રોગ થયો છે, તો જે અથવા જેટલા દાંત કુદ કુદ થઈ રહ્યા હોય તેના પડખાના અને ઉપરની તરફનાં પેદાંને સારા ચાકુ

(નસ્તર) વતી ચીરી દેવાં નોંધએ. એમ પેઠાને ચીરી દેતાંવેંતજ બલા ટળી જશે. પરંતુ એમ ચીરવું એ ડાકટરનું કામ છે. પ્રસૂતિઓથી એ કામ સહેજ બની શકશે નહિ (મતલબ કે પેટા દાકટરની પાસે ચીરાવવાં. હાથે ચીરવાનું નોંખમ વહોરવું નહિ.)

વ.—ઓ મા ! આપણા હાથે તે એ શી રીતે બની શકે ? પણ આ બધું જાણવામાં હોય, તો પછી ડાકટરને દેખાડતાં કેટલી વાર ?

લ.—મીઠાશ ખાવા ન દેવી. તેમજ ટાઢો કે વાસી ભાત કે ખીચડી કે ખીજું કંઈ હોય તે ખાવા ના દેવું. જે જે ખાવાનું આપવું તે સાફ ખેશ ચોખ્ખું અને તાજુંજ આપવું નોંધએ, પેટમાં દુઃખ થાય તેવું કશુંએ ખાવા પીવાનું તેને આપવું નહિ. ખાણપીણની તજવીજ તે એજ, ખીજું શું ! કેમ હવે સમજ્યાં કેની ?

વ.—હા, હવે બરાબર સમજી.

લ.—વળી જુઓ. છોકરું જરા જરા ઉભું થતાં કે ભાખોડીએ ચાલતાં શીખે એટલે પછી તેને ખૂબ સાવચેતીથી રાખવું નોંધએ.

વ.—ખૂબ સાવચેતીથી કેવી રીતે ?

લ.—ખૂબ સાવચેતીથી એટલે એમ કે એવા છોકરાને સદા આંખની આગળ ને આગળ રાખવું. એટલે તે ક્યાં અને કેવી રીતે રમે છે તે હરવખત જોતાં તપાસતાં રહેવું, એમ કરવામાં ન આવે, તો તે અહિંથી તહિં પછડાઈ કુટાઈને એટલે પડી આખડીને હાથ પગ ભાગી ખેસે, વગેરે અનેક ઉપાધિઓ ઉભી કરે.

વ.—હા, એ તો ખરું.

લ.—વળી ખીજી એક વાત અત્યારે તમને કહી રાખું .

વ.—શી વાત ?

લ.—છોકરાને દાંત આવતી વખતે એ સિવાય ખીજાં પણ અનેક દુઃખ દરદ થઈ આવે છે. માટે તે વખતે બહુ સાવચેતીથી અને ખબર-દારીથી તેનું જતન કરવું નોંધએ.

વ.—હા, દાંત આવતાં છોકરાને પેટની પીડા, ઝડો, ઉલટી,

બકારી અને ઉધરસ, ઠંસો તથા આંખો દુખવા આવવી વગેરે થાય છે ખરું, એ વાત તો કાંઈ એટી નથી. એવું એવું થાય તો શું કરવું જોઈએ ?

લ.—દહાડા બાગ્યા વિના અને “ઓહો. એમાં તે શું” એવી એદરકારી રાખ્યા વિના કોઈ હુશિયાર દાક્તરને દેખાડવું. દાંત આવતી વખતે પણ ઘણાં છોકરાં માર્યા જાય છે. તેટલા માટે તમને ટોંકી ટોંકીને કહું છું કે, જ્યાં સુધી એ વખત વીતી જાય નહિ, ત્યાં સુધી છોકરાને બહુ સાવચેતીથી રાખવું.

વ.—વારૂ, તાણ થવાની વાત જે કહી, તેનાથી છોકરાને એટલું બધું દુઃખ પડે છે કે તે જોઈ શકાતું નથી. તો તે વખતે શું કરવું ? પછીથી તો જાણે દાક્તરને દેખાડાય; પણ તરત વેળા કંઈ ઉપાય કરવો કે કેમ ?

લ.—તાણ થાય તે વખતે ઝારી કે કરવડામાં ઠંડુ પાણી ભરીને તેના નાળગ્યા વાટે તે પાણી છોકરાના માથા ઉપર આશરે હાથ દોડ હાથ ઉંચેથી ધાર કરીને રેડતા રહ્યાથી તેનું જોર નરમ પડીને એ ચોથડીયું તો વીતી જાય.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

બાળકોની પીડાનાં પ્રથમનાં લક્ષણો.

વ.—લક્ષ્મી બેન ! હજી મારે ઘણી ઘણી વાતો તમને પૂછવાની બાકી છે. એ બધી વાતો જાણી રાખવા જોગ છે. વળી ઘણી વાતો પૂછવી જૂલો પણ ગઈ છું.

લ.—જે પૂછવું હોય તે સુખે પૂછોને. હું બધું કામઠાજ પરવારી નીચાંતવી થઈને આવી છું. હજી સંધ્યાકાળ સુધી તમારી પાસે બેસી રહી શકોશ. ત્યાર સુધીમાં તમારે જે જે જાણવું હોય તે જાણી લો.

વ.—જાણી લીધા વગર હવે તમને છોડીશ કેમ ? વારૂ, કહો

ત્યારે અમારી પ્રસૂતિઓ છોકરાને ઘોડીયામાં સુવાડીને તડકામાં રાખે છે. અથવા ખોઢયાની નીચે લોઢીમાં કે નાની શગડીમાં ભરીને દેવતા મૂકી તાપ દે છે, તેનાથી કાંઈ ફાયદો હશે કે ?

લ.—ફાયદો નથી એમ તો કહી શકાય નહિ. તોપણ તમે જે કરવાનું શીખો છો તેને વધારીને “ પીંછનાં પારેવાં ” જેવું કરી દીધા વિના છોડતાં નથી. પવન અને પ્રકાશ અથવા અજવાળું ન મળે તો છોકરું સાંઈ વધે નહિ અને શરીરે પણ સખળ ન થાય, એવો નિયમ છે ખરો; પરંતુ તમે તેટલા પૂરતું જ નહિ કરતાં છોકરાને તડકામાં અને તાપમાં શેકી નાખો છો.

વ.—ત્યારે છોકરાને તડકામાં સુવાડવું કે ખોઢયા હેડે તાપ રાખીને તપવવું, એ સાંઈ નથી ?

લ.—છોકરાના શરીરે થોડો તડકો કે તાપ લાગ્યાથી નુકસાન નથી. પરંતુ તેના માથે અને બોચીએ તાપ લાગ્યાથી બહુ હરકત પહોંચે છે. ઘણો તડકો કે બીજી કાંઈ પણ જાતનો ઘણો તાપ લાગ્યાથી માથાનું મગજ સાંઈ ન રહે.

વ.—એમ કે ! અમારી પ્રસૂતિઓ તો ત્યારે ઉલટું જ કરતી દેખાય છે. શરીરે તાપ લાગે કે ન લાગે પણ બરાબર માથા ઉપર જ તડકો પડે એવી રીતે સુવાડે છે. અને ખોઢયા નીચે તાપ રાખે છે, તે પણ વખતે બોચી અને માથાને લાગે તેમ મૂકે છે અને તેની આંચ એટલી તો લાગવા દે છે કે, છોકરું અંદર ફૂટે છે, ઉછળે છે, અને રડારેળ કરી મૂકે છે, પણ દેવતાને તેની નીચેથી ખસેડી લેતી નથી. વળી છોકરાના માથામાં એટલું બધું તેલ (ઘણું કરીને ધુપેલ) ઘાલે છે કે કપાળ, લમણા અને બોચીએ થઈને તેના રેલા વચ્ચા કરે છે. એવું ઘણું તેલ ઘાલવું એ શું સાંઈ છે ?

લ.—સાંઈ તે શી રીતે હોય ? છોકરાના શરીરને સાફ રાખવાની તો જરૂર છે. અને એમ ઘણું તેલ ઘાલ્યાથી કાંઈ સાફસુફ રહી શકે ખરું કે ? ઉલટું ઘણું ગંદુ થાય. ફાલ્લા, ડુધસી, ખસ,

કોહો, એ બધું શરીરને એવી રીતે મેલું ગંદું રાખ્યાથીજ થાય છે.

૧.—ખરી વાત. એથીજ અમારાં છોકરાંને આટલો બધો કોહો, ખસ, વગેરે થતું હશે. ત્યારે તો છોકરાનું ખોધયું, પથારી, પાથરણું કે ચાદર, ઓશીકું. અને તેને પહેરાવવા ઓઢાડવાનાં લૂગડાં લત્તાં એ સર્વ બરાબર સાફસુદ્ધ રાખવાં જોઈએ.

૨.—રાખવુંજ જોઈએ તો. શરીરને મેલું ગંદું રાખ્યાથી જેટલું નુકસાન છે, તેટલુંજ નુકસાન, મેલાં લૂગડાં લત્તાં અને પથારી પાથરણું વગેરે ગંદા રાખ્યાથી છે. નાનાં છોકરાંનાં લૂગડાં, પાથરણાં, ખોધ્યાં વગેરેને દરરોજ તડકામાં તપવવાં જોઈએ, અને એકાંતરે સામુથી ધોઈને સાફ કરી નાંખવાં જોઈએ.

૩.—નાનાં છોકરાં મૂતર્યાથી જે લૂગડાં, બળોતીયાં વગેરે પલળે તેને ફક્ત તડકામાં સૂકવી લીધાથીજ ચાલે, કે રોજને રોજ ધોવાં જોઈએ ?

૪.—દરરોજ ધોઈખોઈને સાફ કરી નાંખવાં જોઈએ. વળી જીવે, ઘણીક બાયડીઓની ઉંધ બહુજ ખરાબ હોય છે. ઉંધી એટલે જાણે મરી ગઈ. છોકરાં જાગે છે, રડે છે, મૂતરની બાળોતિયું, પથારી અને લૂગડાં લત્તાં સૌ પલાળી નાંખે છે. ત્યાર પછી બીનું લૂગડું શરીરે ટાકું ટાકું લાગ્યાથી જરાક ઉઠ્ઠ્યાંઆં કરી પાસાં બદલતું જરા જાગે છે, તોપણ તેની માની આંખ ઉઘડતી નથી. એવી બાઈડીઓનાં છોકરાંને ઉઘરસ, ઠાંસો અને કોહો ખસ વગેરે સદા લાગેલાજ હોય છે.

૫.—ખડું કહો છો. આખી રાત મૂતરના ઉપર પડી રહ્યાથી ઉઘરસ અને ઠાંસો થાય જ. તેમ જ મૂતર શરીરે લાગ્યાથી ખસ, કોહો વગેરે ફેડલા ડુણસી પણ થયા કરે, એમાં નવાઈ શી !

વળી, વાંહવાહ ! એક બહુ સારી વાત સાંભળી આવી. તે દહાડે તમે કહ્યું હતું કે, નાના બાળકને દુઃખ દરદ બરાબર થઈ આવ્યા પછી તેને મટાડવાનું બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે, એ વાત તો જાણે ખરી માનું છું. પરંતુ એવી કોઈ નિશાની અથવા લક્ષણ શું

નથી, કે જે જોઈને પ્રસૂતિઓ સુધાં સમજી શકે કે છોકરાં જલદી માંદાં પડશે ? એમ હોય તો દુઃખ દરદ વળી પડવાનું તો દૂર રહ્યું, પણ ઘણું કરીને છોકરાં દુઃખી થવા ન પામે.

લ.—એવી નિશાનીઓ કાંઈ નથી, એમ નથી. મા જો બુદ્ધિશાળી હોય, અને રોજ છોકરાંનું શરીર અને તખીઅત બરાબર તપાસતી ને જોતી રહે, તો તે માંદુ થતાં પહેલાંજ સમજીને સાવચેત થઈ શકે.

વ.—છોકરાનું શરીર અને તખીઅત તપાસીને જોવાથી શું સમજાય ?

લ.—શરીર અને તખીઅત તપાસીને જોવાથી તેના શરીરનો ભાવ જોવો સમજાય છે, તેવો ખીજ કશાથી સમજાતો નથી. હમણાં કહું છું તેથી બધું સમજાશે.

વ.—ઠીક, બહુ સારું.

લ.—હમણાં કેટલાક રોગનાં પહેલાં લક્ષણ કહું છું, તે ધ્યાન દેઈને સાંભળો.

વ.—ધ્યાન દેઈને નહિ સાંભળું, તો પછી આમ ચીપીચીપીને પૂછું જ શું કરવાને ?

લ.—સાંભળો ત્યારે (૧) કોઈ ડેકાણે કશુંએ ન હોય (એટલે સાળું સમું હોય) અને એકાએક છોકરું રહી રહીને બકારીઓ અને ઉલટીઓ કરવા લાગે, તો એમ જાણવું કે તેના પેટમાં કંઈ બિગાડ થયો છે અને જઠરામિ નરમ પડી ગયો છે. એવે વખતે જો તેના ખાવાપીવાની તજવીજ અને સાવચેતી રાખવામાં ના આવે, તો એકદમ તેના પેટમાં દરદ થઈ આવે, અને આખરે તેના જીવની પણ તાણાતાણ જેવું થઈ પડે.

વ.—ખાવાપીવાની તજવીજ કેવી રીતની કરવી ?

લ.—દુધ કે ખીજ કોઈ ભારે પડે તેવી થીજ નહિ ખવરાવતાં જરા જરા આરાદ આપવું. પછી જ્યારે પેટના બિગાડનું

લક્ષણ અને બકારી થવી બંધ થઈ જાય, ત્યારે રહેતે રહેતે સદતો ખોરાક ખવરાવવો.

વ.—વાહ ! બહુ સારી જુક્તિ જણાવી ! બધી પ્રસૂતિઓએ આ નિશાની જાણી રાખવી જોઈએ. વાર, ત્યાર પછી કહો.

લ.—(૨) છોકરાની જીભ રોજ બરાબર તપાસી જોવી. જે દહાડે દેખાય કે જીભના ઉપર સાદા સાદા-ઘોળા ઘોળા-કાંટા થયા છે, તે દહાડે જાણવું કે, છોકરાના પેટમાં બિગાડ થયો છે. અથવા આધેડું પચ્યું નથી, અને પેટમાં ભાર થયો છે. એના ઉપર જે તેને ખાવાને આપો તો કાંતો તે ઓછી કાંઠે કે કાંતો તેનું પેટ છુટી જાય, ઝાડો થઈ જાય.

વ.—એમ જોવામાં આવે તો શું કરવું જોઈએ ?

લ.—ઝાડાની કબજીઆત જે ન હોય, તો ફક્ત ખવરાવ્યાની ભૂલચૂકથી જ એમ થયું છે, એમ નક્કી કરવું. તેને માત્ર આરા-ટનો ખોરાક આપવો. અને બિગાડના ચિન્હ મટી જાય એટલે જીભ સારી બેશ સાફ થાય, ત્યાર પછી થોડું થોડું સહેતું સહેતું દુધ આપવા માંડવું.

વ.—અને કદાપિ ઝાડાની કબજીઆત હોય, તો શું કરવું ?

લ.—પહેલાં જીભાળ આપીને પછી ખાવાપીવાનો બંદોબસ્ત કરવો.

વ.—જીભાળ તે દીવેલ જ કેની ?

લ.—તે નહિ તો ખીજું શું ? છોકરાંની ઉંમર જોઈને કેટલું દીવેલ પાવું જોઈએ, તે પહેલાં કહી ગઈ છું, કેમ યાદ છે ને ?

વ.—એ તે વળી યાદ ન હોય કે ? તમે જે જે કહ્યું છે, તેમાંનું કશુંએ ભૂલી ગઈ નથી.

લ.—ત્યારે તો તમે બહુ બુદ્ધિશાળી ખરાં. ત્યાર પછી વળી સાંભળો. પેટના બિગાડ સિવાય બીજા કારણથી પણ જીભ એવી થઈ જાય છે.

વ.—ખીજ ક્રિયા કારણથી એમ થાય ?

લ.—તાવ આવ્યાથી પણ જીમે એવા ઘોળા ઘોળા કાંટાકાંટા થઈ જાય.

વ.—ત્યારે તો આ બહુ સારી નિશાની જાણવામાં આવી. છોકરાંની જીભની હાલત જે એવી જોવામાં આવે, અને તેની સાથે તાવખાવ કાંઈ ન હોય, તો નક્કી જાણવું કે, એવી જીભ એ પેટના ગિગાડનું લક્ષણ છે.

લ.—દુધ પાતી વખતે છોકરાંની જીભ ઉપર ઝીણા ઝીણા દાણા જેવું લાગી રહે છે, અને દુધ પાયા પછી જરાક ઠંડુ પાણી નહિ પાયાથી જીભના ઉપર પાતળાં ઘોળાં પડ અથવા ડાઘ જેવું જામી જાય છે. એ ડાઘ ઉખડી ગયાથી કોઈ કોઈ વાર તેની નીચે ત્રા અથવા ચાંદાં જેવું દેખાય છે. એવાં ચાંદાંથી કોઈ કોઈ છોકરાં ખાતાંપીતાં બંધ થઈ જઈને છેક લોચા જેવાં થઈ જાય છે.

વ.—ખરૂં કહો છો, એન, ઘણાં નાનાં બાળકોને જોઈએ છીએ કે જીભ સાફ હોતી નથી અને તેના ઉપર ઠેકાણે ઠેકાણે ચાંદાં પડેલાં હોય છે. પણ હવે જાણ્યું કે, એ કાંઈ રોગ નથી. અમે હાથે કરીને જ તેમને એવું દુઃખ દેઈએ છીએ. અરે રામરામ ! જાણ્યા સાંભળ્યા વિના એમ જ થાય.

લ.—દુધ પાયા પછી જે જરા ઠાઠું પાણી પાચે, તો જીભ સારી બેશ સાફસુફ રહે. વળી એથી છોકરાં પણ સારાં રહે. બહુ એકાએક ન કરે.

વ.—શું કહો છો ? દુધ પાયા પછી જરાક ઠંડું પાણી પાયાથી એટલો બધો ફાયદો થાય છે ? વાર, ત્યાર પછી જે કહેવાનું હોય તે કહો, આવું આવું જાણ્યાથી મારા મનમાં બહુજ આનંદ થાય છે.

લ.—(૩) છોકરાંનેા ઝાડો જે ઘણો ગંધાતો હોય તો ઝાડામાં પિત્તનો ભાગ ઓછો પડે છે એમ સમજવું. એનો ઇલાજ નહિ કર્યાથી છોકરાંને બહુ જલદી પેટનો બ્યાધિ થઈ આવે છે.

વ.—ત્યારે તો ઝાડો ઘણો ગંધાય એ બહુ ભારે દોષ છે !
વારૂ, બચ્ચાના ઝાડનો રંગ કેવો હોવો જોઈએ ?

લ.—કેમ, તે પણ નથી જાણતાં કે ? છોકરાં છંયાંનો જ નહિ,
પણ નાના મોટા સર્વના ઝાડનો રંગ પીળાશ પડતો જોઈએ.

વ.—ઠીક કહ્યો છો, જરાક પીળચટો રંગજ ઝાડનો સાધારણ
રંગ છે ખરો, કેમકે એવા ઝાડમાં દુર્ગંધ હોતી નથી. ઘણું ખરું
એમ જ જોવામાં આવે છે કે છોકરાંને કાળા જેવો ઝાડો થયાથી તેની
દુર્ગંધને લીધે ઉભા રહી શકાતું નથી.

લ.—ત્યારે હવે જાણી રાખો કે જે ઝાડો પીળચટો હોય અને
જેમાં ઘણી દુર્ગંધ ન હોય તેજ સાધારણ ઝાડો; તે સિવાય સાધારણ
ઝાડો બહુ પાતળો પણ ન હોય અને બહુ કઠણ પણ ન હોય. સાધાર-
ણ ઝાડનાં એ બધાં લક્ષણો છે.

વ.—વારૂ ત્યારે, ઝાડો ઘણો ગંધાતો હોય, તો તેનો ઈલાજ
શો કરવો ?

લ.—થોડીક જલપની ભૂકી અને રેવંચીની (રૂપાર્થ) એકઠાં
મેળવીને છોકરાંને ખવરાવવાં. એનાથી એ ત્રણ વાર દસ્ત થઈને
ઝાડની દુર્ગંધ જતી રહેશે.

વ.—જલપની ભૂકી વળી કેવી ?

લ.—જલપ એક ઝાડનું નામ છે. એ ઝાડના મુળને સુક-
વીને ભૂકો કરી ખાધાથી ઝાડો થાય છે. બજારમાં એ ભૂકી વેચાતી
મળે છે.

વ.—અને રેવંચીની તો ઘણીએ વાર જોઈ છે. વારૂ, એ જે
ઓસડ કેટલાં કેટલાં ખવરાવી શકાય ?

લ.—એક વરસ દોઢ વરસના છોકરાંને એ અઢી રતી જેટલું
ખવરાવી શકાય. અને ઓસડનું માપ સરખું જ છે. પછી છોકરાંની
ઉંમર જોઈને એમાં વધારો ઘટાડો કરવો; સહેજસાજ વધારે ઓછાથી
કંઈ હરકત થવાની નથી.

વ.—વારૂ, ત્યારે પછી કહો, ક્રિયાં ક્રિયાં લક્ષણો જોઈને પ્રસ-
તિએ સાવધાન થવું જોઈએ ?

લ.—(૪) જાડાનો રંગ સાદો એટલે ધોળાશ પડતો જોવાથી
જાણવું કે છોકરાંને ખરાખર પચી શક્યું નથી. એ જોઈને પણ જો
તેના ખાવાપીવાની સાવચેતી ન રાખે, તો જલદીથી જ તેને પેટનું
દુઃખ દરદ થઈ આવે.

વ.—ખાવાપીવાની સાવચેતી કેવી રાખવી ?

લ.—દુધનો ભાગ કમી કરી દેઈને ફક્ત આરાઈટ થોડું થોડું
ખવરાવવું અને એકલું દુધ નહિ ખવરાવતાં ચૂનાના પાણીની સાથે
મેળવીને ખવરાવવું. ચૂનાના પાણીનું માપ, અને તે તૈયાર કરવાની
રીત અગાઉ કહી ગઈ છે, તે યાદ છે ને ?

વ.—યાદ તે કેમ ન હોય ?

લ.—વળી ખાવાપીવાની તબીબી રાખ્યા ઉપરાંત જઠરાગ્નિનું
જોર વધારવાને સારૂ રોજ થોડું થોડું કરિયાતાનું પલાળેલું પાણી
પણ પાતાં રહેવું.

વ.—કરિયાતાનું પાણી પાયાથી શું પાચન બહુ સારૂ થાય ?

લ.—હા, એનાથી અગ્નિ વધે એટલે તે અછરણનો પણ નાશ
કરે—મટાડી દે.

વ.—ઠીક ! ત્યાર પછી કહો.

લ.—(૫) છોકરું જાડું કરવા બેસે અને જાડો થયા પછી પણ
જો ઠંસકા માર્યા કરે છે એમ જુવો, તો એમ ઠંસકા મારવાં એ
આમાંશ (મરડો) થવાનું લક્ષણ છે, એમ સમજવું.

વ.—એવું જોઈને પ્રસતિએ શું કરવું ?

લ.—દીવેલનો જીલાખ આપવો. તે સિવાય સહજ પચી જાય
નહિ એવી કોઈ ભારે કઠણ ચીજ ખાવાપીવા આપવી નહિ, એટલે
દૂધ બહુ ઓછું આપવું અને ફક્ત આરાઈટ થોડું થોડું ખવરાવવું.

વ.—ઠીક. ત્યાર પછી જે જે લક્ષણો કહેવાનાં હોય તે કહો.

લ.—તે કહું છું, તડામાર શી છે ? • (૬) છોકરું જે વારેવારે જરા જરા કરીને ઝાડે જતું જણાય તો તેના પેટમાં મળ (ઝાડા)ની ગાંઠો બાઝી ગયેલી છે એમ સમજવું. અને જે જુલાળ આપીને એવા ઝાડાને બહાર કાઢી નાંખવામાં ન આવે તો તેમાંથી મરડો થઈ જાય, હજમ થવું મુશ્કેલ પડે. એવું ભારે બાધાપીધાથી પણ છોકરાંને એમ જરા જરા ઝાડો થતો રહે છે.

વ.—શો જુલાળ આપવો ?

લ.—કેમ, દીવેલ, બીજું શું ? છોકરાંને સહેજસાજ જુલાળ આપવો હોય, તો દીવેલજ પાવું. એ દીવેલ કેટલું પાવું તે અગાઉ કહી ગઈ છું તે યાદ રહ્યું છે ને ?

વ.—યાદ કેમ નથી રહ્યું ? એ તે કંઈ ભુલવું જોઈએ કે ? તેમ થાય તો પછી આટલી મહેનત કરીને શીખુંજ શું કરવાને ?

લ.—(૭) છોકરું ઝાડે ફરવા બેસીને એવા ઠંસકા મારે છે કે તેનું મ્હો અને આંખો વગેરે લાલ થઈ જાય છે તો પણ ઝાડો કિતરતો નથી અને ઝાડાની સાથે ગાંઠ ચીરાઈને લોહી પડે છે. આવો કઠણ ઝાડો જોયા છતાં પણ જે તેને નરમ કરવાની કોશીશ કરવામાં ન આવે, તો તેથી હરસ, મરડો વગેરે પેટના બાધા થઈ આવે છે.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે તો કઠણ ઝાડો બહુ નુકસાનકારક છે, વાહ, એને મટાડવાનો ઇલાજ શો કરવો ?

લ.—રોજ રાત્રે સુતી વખતે સાત આઠ રતી જેટલો ગંધકનો ભૂકો ગરમ દુધની સાથે ખવરાવવો. કઠણ મળ એટલે ઝાડાને નરમ કરવો, એ ગંધકનો બહુ આશ્ચર્યકારક ગુણ છે.

વ.—ત્યારેજ એમ થાય તો વાહ, ગંધક એવી રીતે કેટલા દીવસ સુધી ખવરાવવો.

લ.—બ્યાં સુધી ઝાડો સારો બેસ નરમ ન થાય ત્યાં સુધી ધણું કરીને ત્રણ ચાર દિવસ લાગત ખવરાવ્યાથી ફરી ખવરાવવો નહિ પડે. કેમ સમજ્યાં કેની ?

વ.—હા, બેસ સમજી.

લ.—(૮) છોકરાં જે ઉધમાં દાંત કચરડે અને વારે વારે બહુ પેસાબની નળી ચેળે કે ગાંડે ખંજોળ્યા કરે તો તેના પેટમાં કરમિયા થયાં છે એમ સમજવું. ઉપરનો હોઠ એકાએક ટુલે એ પણ કરમિયા થયાનું બહુ સાઈ લક્ષણ છે અને ઝાડાની સાથે કરમિયાં પડે એ તો પેટમાં કરમિયાં થયાનું નક્કી ચિન્હ-લક્ષણ છે.

વ.—વાહ, આ તો બહુ સારાં લક્ષણ શીખવ્યાં. વાર, કરમિયાનું ઓસડ શું?

લ.—તે કહું છું. કરમિયાં મટાડવાના ઈલાજ બે રીતના છે. એક પેટમાંનાં કરમિયાં બહાર કાઢી નાંખવાનો, અને બીજો ઉત્પન્ન થવા ન પામે તેવો. દીવેલ અને ટરપીટન તેલ એકઠું મેળવીને વચ્ચે વચ્ચે જીલાબ આપ્યાથી કરમિયાં પડી જાય. તે સિવાય દારૂના મૂળની છાલ પાણીમાં ઉકાળીને તે પાણી થોડું થોડું બે વખત કેટલાક દિવસ સુધી પાયાથી કરમિયાં નીકળી જાય.

વ.—અને કરમિયાં કરીને ઉત્પન્ન થવા ન પામે એનો ઉપાય શો કરવો?

લ.—રોજ છોકરાને તેના બોરાકની સાથે થોડું થોડું મીઠું ખવરાવતા રહેવું. મીઠું ખાધાથી કરમિયાં થવા ન પામે. તે સિવાય મીઠાશનો ભાગ ખુબ ઓછો આપવો, એટલું જ નહિ, પણ બિલકુલ ન અપાય તો તેથી વધારે સાઈ. તેમજ વાસી દુધ અને વાસી કે ટાફું અત્ર ખવરાવવું નહિ. જે ખવરાવવું તે સાઈ બેસ તાજું હોવું જોઈએ.

વ.—વાર, દીવેલ અને ટરપીટન તેલ એકઠું કરીને જીલાબ આપવાનું કેહો છો, તે શા માપથી આપવું જોઈએ?

લ.—૭ મહિનાના છોકરાને પા ચમચો દીવેલ અને દસ ટીપાં ટરપીટન તેલ આપવું. એ પ્રમાણે ઉમરનો વિચાર કરીને વધતા ઓછા માપથી આપવું. આશરેથી આપતાં જરાતરા વધવું ઓછું

થયાથી કાંઈ હરકત જેવું નથી.

વ.—વારૂ, એ દીવેલ અને ટરપીટનને ગરમ દુધમાં નાંખીને પાંધએ તો કાંઈ હરકત છે?

લ.—હરકત શી? ઉલટું એવી રીતે પાયાથી છોકરાંને પીતાં અડચણ નહિ પડે.

વ.—બહુ વારૂ, એ તો જાણે સમજાયું.

લ.—(૯) જે છોકરું પેસાળ કરે ત્યાં આગળ જરા વાર પછી ખડી કે ચુનાના જેવો ડાઘ પડે, તે છોકરાંને બરાબર હજમ થતું નથી એમ જાણવું. અને તેથી જ તે જે ખાય તે તેના અંગે લાગે નહિ. (શક્તી આપે નહિ.) એવું જોઈને પણ જો તેના ખાવાપીવાની સાવચેતી રાખવામાં ન આવે, તો તેને પેટનું દુઃખ દરદ ઉત્પન્ન થઈ જાય.

વ.—ત્યારે એ પેસાળનો દોષ દુર કરવાનો ઉપાય શો?

લ.—તે કહું છું. પહેલાં ખાવાપીવાના નિયમ કહું છું, ત્યાર પછી એસડની વાત કહીશ. એવાં છોકરાંને પેટ ભરીને ખાવા ન દેવું, દુધ બહુ એાધું આપવું, ઉકાળેલું દુધ પાવું નહિ, મીઠાશ ખાવા ન દેવી. રાત ગયા પછી કશું ખવરાવવું પીવરાવવું નહિ. રોજ સવારમાં નિયમ રાખીને થોડું ઠંડું પાણી ફક્ત પાવું. એથી અમ્મિનો વધારો થાય છે, અને પેસાળના દોષ ઘણાક એાજા થઈ જાય છે.

વ.—શું કહો છો? એ તો બહુ સારો દુચક્ર જણાય છે.

લ.—આસિડ અથવા તેજાળ કેનિ કહે છે, તે જાણો છો?

વ.—હા, તેજાળનું નામ તો સાંભળ્યું છે ખરું. લોક કહે છે કે તેજાળ એસડમાં બહુ કામ આવે છે.

લ.—એ તેજાળ કાંઈ એક જાતનો નથી. ઘણી જાતનો થાય છે. તેમાં ત્રણ જાતનો તેજાળ મુખ્ય છે.

વ.—એ ત્રણ જાત કયી કયી?

લ.—(૧) ગંધકનો તેજાળ. (૨) લવણનો તેજાળ, (૩) જલ-ખાર તેજાળ.

વ.—ગંધકનો તેજ્ય કેમ કહેવાતો હશે ?

લ.—ગંધકમાંથી તૈયાર થાય છે માટે.

વ.—ત્યારે તો લવણ તેજ્ય લવણ એટલે મીઠામાંથી તૈયાર થયો હશે ?

લ.—હા ખરું છે.

વ.—અને જવખાર તેજ્ય શાનો થતો હશે ?

લ.—સુરોખાર તો જાણો છો ને ? એનું ખીજું નામ જવખાર પણ રાખેલું છે, એ સુરાખારમાંથી તૈયાર થાય છે તેથી તે તેજ્યને જવખાર તેજ્ય કહે છે.

વ.—એમને તેજ્ય કેમ કહે છે ?

લ.—બધી ચીજોને એ ગાળી નાંખે છે, તેથી તેમને તેજ્ય એટલે પાણી અથવા રસ કરી દેનાર કહે છે.

વ.—જે કાંઈ એમાં નાંખીએ તે શું ગળી જાય ?

લ.—હા, ઘણું કરીને એમ ખરું. સોના સિવાયની સઘળી ધાતુઓ ગળી જાય.

વ.—ત્યારે શું સોનું એ કશાથી ન ગળે ?

લ.—લવણ તેજ્ય અને જવખાર તેજ્ય એકઠા મેળવીને તેમાં સોનું નાખ્યાથી તે પણ ગળી જાય.

વ.—વારૂ, હીક. ત્યાર પછી કહેા, એ તેજ્ય શું એવી જાતના પેસાળનું એસડ છે ?

લ.—લવણ તેજ્ય અને જવખાર તેજ્ય એ બંને એ રે-ગનું એસડ છે.

વ.—એ બે તેજ્યનું માપ શા પ્રમાણે અને તે કેવી રીતે પાવા જોઈએ ?

લ.—એક ટીપું લવણ તેજ્ય અને સાત ટીપાં ઠંડું પાણી એકત્ર કરીને, તેનું જ (એ એકઠા મેળવેલાનું) એક ટીપું થોડાક

કરિયાતુ પલાળેલા પાણીની સાથે સવારે એક વાર અને સાંજે એક વાર પાઈ દેવું.

વ.—હીક, ત્યારે જવખાર તેજાની સાથે કેટલું પાણી મેળવવું જોઈએ ?

લ.—એક ટીપું જવખાર તેજા અને અગીયાર ટીપાં ટાઢું પાણી એ બેને એકઠાં મેળવી તેનું જ એક ટીપું કરિયાતુ પલાળેલા પાણીની સાથે બરાબર પાવું.

વ.—એ બંને તેજા પાવા જોઈએ કે બેમાંથી એક પાયાથી ચાલે ?

લ.—એ બેમાંથી ગમે તે એક પવાય એટલે થયું.

વ.—એનાથી શો ફાયદો થાય, વાર ?

લ.—મેશ હજમ થાય, ભુખ વધે, અને પેસાળના દોષ પણ સુધરી જાય.

વ.—એ તેજા શું બજારમાં મળતા હશે કે ?

લ.—હા, જ્યારે જોઈએ ત્યારે વેચાતા મળી શકે છે. જે વેપારીઓ અથવા ગાંધીઓ વિલાયતી દવાઓ વેચે છે. તેઓ એ તેજા પણ રાખે છે, એનું મુલ પણ બહુ જ જુજ છે.

વ.—શું મુલ લે છે ?

લ.—ચાર પદસાનો તેજા આજુએ હોય તો તેનાથી બસો છોકરાંને સાફ થઈ જાય.

વ.—શું કહો છો ! ત્યારે તો એમાં બધી વાતની સગવડ છે ને !

લ.—હા, પણ દવા વેચનારાઓ લવણ તેજા અને જવખાર તેજા કઢાથી વખતે સમજી શકશે નહિ.

વ.—ત્યારે એ લેવા જઈએ તો શું કહેવું જોઈએ ?

લ.—તેમની આગળ એનાં ઇંગ્રેજી નામ કહેવાં જોઈએ. લવણ તેજાને ઇંગ્રેજીમાં “ હાઇડ્રોકલોરિક આસિડ ” કહે છે, અને જવખાર તેજાને “ નાઇટ્રિક આસિડ ” કહે છે.

વ. — ત્યારે, દવાઓ વેચનારની આગળ એ નામ કહેવામાં અથડું શું છે ? ઉલટું જવખાર તેજળના કરતાં નાઇટ્રિક આસિડ એ નામ મને તો સહેલું લાગે છે.

લ. — ખસ ત્યારે એ નામ યાદ રહે એટલે થયું. ત્યાર પછી સાંભળો. (૧૦) છોકરાંનો પેસાળ લાલ જણાય, તો તેનું શરીર કથળ્યું છે, એમ સમજવું.

વ. — શરીર કેવી રીતનું કથળ્યાથી પેસાળ લાલ થાય ?

લ. — તે પણ શું નથી જાણતાં ? શરીરમાં હરકોઇ પ્રકારનો ફેરફાર એટલે બિગાડ થયાથી પેસાળ લાલ થાય છે. માટે લાલ પેસાળ થતો જોયા છતાં તે મટાડવાનો ઉપાય ઝટ કરવામાં ન આવે, તો જલદી જ છોકરું તાવથી પછડાઈ પડે.

વ. — તાવ આવ્યાથી પણ લાલ પેસાળ તો થાય છે.

લ. — તે તો થાય જ. શરીરની હાલતમાં જરાક ફેરફાર થયાથી જ્યાં પેસાળ લાલ થાય, ત્યાં પછી તાવ આવ્યાથી ઝોર વધારે લાલ થાય, તેમાં નવાઇ શી ? સવારમાં ઉઠીને જો જુવો કે પેસાળ લાલ થયો છે તો નક્કી કરવું કે કાંતો છોકરાંને બરાબર પચી શક્યું નથી, અથવા તો તાવ ભરાવા જેવું થયું છે. વળી એ પણ યાદ રાખવું કે પેસાળ કાઢના જેવો ડોહોળાએલો અથવા લાલ થયાથી પેસાળના દ્વાર વગેરે ભાગપર બળતરા બળે છે, તેથી ગાંઠ ખડું છોકરાં પેસાળ કરતી વખતે રડે છે, અને પેસાળ ક્યાં પછી પણ પેસાળની ઇન્દ્રિયે ઝાલીને તાણ્યા મસળ્યા કરે છે.

વ. — ખડું કહો છો. ઘણાં છોકરાંને એમ કરતાં જોઇએ છીએ. ત્યારે તો પેસાળના દ્વાર વગેરે ભાગ આગળ બળતરા બળ્યાને લીધે એમ કરતાં હશે, ખડું ? હવે એ સમજ્યામાં આવ્યું. વાહ, એ મટાડવાનો ઉપાય શો હશે ?

લ. — એનો ઉપાય બહુ સહેલો છે. લૂગડાના કડકામાં નાની પોટલીની પેડે બાંધીને સાકર કે બીજી કોઇ ચીજને જેમ પલાળી રાખીએ છીએ. તેમ બાવળની છાલને છુંદીને ઝીણી કરી એની

પોટલી બાંધીને ટાઢા પાણીમાં પલાળી રાખવી. એવી રીતે એક દહાડો ને એક રાત એ છાલ પલાળી રાખેલા પાણીમાંથી થોડું થોડું લેઈ સાકરની સાથે એ ત્રણ દહાડા લાગટ છોકરાને પાવું; તે સિવાય કંઈ હલકો ખોરાક ખવરાવવો.

વ.—હલકો ખોરાક તે કેવો ?

લ.—દુધનો ભાગ એછો આપીને અથવા બિલકુલ નહિ આપીને ફક્ત આરાઈટ કે સાગુ જરા જરા ખવરાવવાં. તેમાં પણ આ કેકાણે તો આરાઈટના કરતાં સાગુ આખ્યાથી વધારે ફાયદો થશે.

વ.—તો બહુ સાઈ, સાગુજ આપીશું.

લ.—(૧૧) છોકરું જો વારેવારે પેસાબનું દ્વાર વગેરે હાથ વતી નાણે કે ચોળ ચોળ કરે, અથવા તો એ બધાં અંગ વારંવાર ક્તિન્નિત (ઉંચા) થાય, તો નક્કી કરવું કે, કાંતો છોકરાના પેટમાં કરમિયાં થયાં છે, અથવા તો તેનું શરીર બહુ જલદીથી બગડશે.

વ.—ખરું કહો છો; અમારી પ્રસૂતિઓ પણ એ તો જાણે છે. તેઓ કહે છે કે, એવી રીતે કર્યાથી છોકરું માંદું થાય, તેથી તેમ કરવા દેતી નથી.

લ.—તેમ કરવા ન દે તેથી શું થયું ? બ્યાધિ થવાના અગાડનાં લક્ષણ સિવાય બીજાં કંઈ નથી તો.

વ.—ત્યારે એમ કરતાં જોઈએ તો શું કરવું ?

લ.—દીવેલ અને ટરપીટન તેલ એકદમ મેળવીને જીલ્લાખ આપવો. એ એ તેલ કેટલાં કેટલાં લેઈ મેળવવાં તે પહેલાં કહી ગઈ છું તે યાદ રહ્યું છે ને ?

વ.—ઓ મા ! એ તે વળી જુલી જાઉં ? વારૂ, એ જીલ્લાખ આખ્યાથી રોગ રાઈ કે મંદવાડ થવાનો વહેમ શું ટળી જાય કે ?

લ.—ટળી જાય નહિ તો શું ? કરમિયાં હોય, તો પડી જાય; અને તાવબાવ આવવાનો ભય ન રહે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

બાળકોની પીડાઓનાં ઓસડ વેસડ.

૧.—વારૂ, ત્યારે, હવે મને કેટલાક રોગોનાં ઓસડ વેસડ કરવાનું શીખવી દો, કે જેથી કરીને સહેજસાજ રોગ થયો હોય તો વૈદ કે દાકતરને દેખાડ્યા કે તેડાવ્યા વિના મટાડી શકાય. વળી અધિકેકાણે કાંઈ વૈદ કે દાકતર મળી આવતા નથી, ગામડા ગામમાં ખોળ્યા છતાં પણ સારા વૈદ મળતા નથી. અને ઘણે દુરથી-શહેરમાંથી કે કોઈ મોટા ગામમાંથી-વૈદ કે દાકતરને તેડાવીને બાળકનું ઓસડ વેસડ કરાવવાનું કાંઈ સાધારણ માણસોથી બની શકે પણ નહિ. તેટલા માટે, સહેલા સહેલા રોગોની અપજ્વેગ દવા દારૂ કરવાનું પ્રસૂતિઓ જે બાળી રાખે, તો ઘણે ઈંકાણે વૈદ ન મળી શક્યાથી બાળકના જીવનું જોખમ ન થાય.

૨.—એ તો તમે ખરું કહો છો, બેન. પરંતુ બધા રોગોનાં ઓસડ વેસડ અને તે કરવાની રીત એકે એકે કરીને તમને શીખવતાં તો આખો દહાડો વહી જાય. અને હવે તો હું વધારે વાર અહિં બેસી શકતી નથી, હમણાં જ જાઉં છું. વળી કોઈ દહાડો નવરાશ હશે ત્યારે આવીને અધું શીખવી જઈશ.

૩.—એ તો હીક છે. તોપણ આજ ગમે તેમ કરીને પણ પાંચ સાત રોગનાં ઓસડ વેસડ તો શીખવી જવાં જ પ્રસૂતે.

૪.—જ્યારે તમે આમ હડ પકડો છો અને છોડતાં જ નથી. ત્યારે સાંભળો. જે જે રોગથી બાળક એકાએક મરી જાય છે, અને જે જે રોગ જીવ લે તેવા તો નથી, પણ જેનાથી બાળક બહુ દુઃખ પામે છે, તેવા બધા રોગોનાં ઓસડ વેસડ જ સૌથી પહેલાં તમારે શીખી રાખવાં જોઈએ.

૫.—ખરું કહો છો. હું પણ તે જ બાળવા ચાહું છું. એવા રોગ ક્યા ક્યા છે ?

લ.—(૧) પેટ ફુલવું અથવા ચડવું; (૨) શરીરે ઠેકાણે ઠેકાણે રાતાં ચક્રમાં થવાં અને તેની સાથે તાવ આવવો; (૩) ઉધરસ; (૪) પેટની પીડા અથવા દુઃખ દરદ; (૫) મરડો, અને લોહીનો મરડો; (૬) કોગળિયું, કોષેરા અથવા મહામારી કે માતાનું થવું; (૭) સાદો તાવ; (૮) પીળો તાવ; (૯) કમળો અથવા પંડરોગ; (૧૦) હાંફણ; (૧૧) ઓરી, બળિયા, અછબડા; (૧૨) ફોલ્લા; (૧૩) કોહો, ચાંદ્રાં, ગડગુમડ; (૧૪) શરીરે એકાએક રાતા રાતા ફોલ્લા થવા, અને તેની સાથે હોઠ, આંખો, નખ અને આંગળીઓનાં ટેરવાં બધાં દાળાં પડી જવાં.

૧.—આટલા રોગનાં ઓસડવેસડ જે જાણી શકાય, તો તો જાણે લગભગ બધુંએ જાણ્યું. હવે એકે એકે કરીને બધું કહી સંભળાવો.

લ.—ઠીક, સંભળો. (૧) પેટ ચડવું એ બહુ ભયભરેલો રોગ છે, પણ બાળકોના સંબંધમાં એનાથી બહુ જ બીહીવાનું છે. એનું જોર વધી પડ્યાથી છોકરું માર્યું જાય છે. પેટ ફુલવાની સાથે જે ઝાડાની કબજીયત હોય તો એ ટીપાં ટરપીટન તેલ અને ચાર ટીપાં દીવેલ થોડી થોડી વરીયાળી પલાળેલા પાણીની સાથે, ત્રણ ત્રણ કલાક એટલે એક એક પહોરને આંતરે પાવું. તે સિવાય એકલું ટરપીટન તેલ એક ટીપું થોડીક વરીયાળી પલાળેલા પાણીની સાથે એકેક કલાકે કલાકે પાછ શકાય, અને ખૂબ ગરમ પાણીની અંદર ફલાલીનું કપડું પલાળી, નીચેવીને, તાપડતોય તે કપડાની ઉપર વીસપચીસ ટીપાં ટરપીટન તેલનાં નાખી દેઇ, તે ટીપાં જ્યાં આગળ પડ્યાં હોય તે ભાગ પેટના ઉપર આવે તેવી રીતે તે કપડાવતી પેટને સેક કરવો એવી રીતનો સેક વારે વારે કરતા રહેવું અને જ્યારે એ સેક કરવો ત્યારે એક કલાક સુધી બરાબર કરવો.

૧.—પણ નાનું બાળક એવો સેક સહન કરી શકે ?

લ.—બાળકને દુઃખ નહિ દેતાં, એટલે તે બહુ દાઝે નહિ તેવી રીતે જરા જરા કરીને સેહેતો સેહેતો તાપ લાગે તેમ એ

શેક કરવો. ટરપીટનનો એવો સેક બહુ ફાયદો કરે છે. ત્યાર પછી એકાદ દસ્ત સારી રીતે થઇ જાય, એટલે પછી દીવેલ નહિ લેતાં ફક્ત ટરપીટનનું એક એક ટીપું વરીયાળી પલાળેલા પાણીની સાથે કલાકે કલાકે પાવું.

વ.—પેટનો ડુલારો જ્યાં સુધી બિલકુલ મટી જાય નહિ, ત્યાં સુધી એમ ટરપીટન પાવું જોઇએ, અને સેક પણ કરવો જોઇએ ?

લ.—હા, એમાં ભૂલ શી ?

વ.—વારૂ. ઝાડાની કબજીઆત જો ન હોય, કે પેટના દુઃખ દરદ પછી પેટ ચઢી આવે, તો પછી દર કલાકે કલાકે ટરપીટન પાયાથી જ ચાલે કેની ?

લ.—હા, ચાલેજ તો.

વ.—વારૂ, પેટ ડુલવાનાં એસડની રીતમાત તો તમે બતાવી, પણ ખોરાક શો આપવો ?

લ.—પાણી અને દુધ સરખે ભાગે મેળવી, તેમાં ચુનાનું પાણી બેળીને તે દુધ જરા જરા કરીને પાવું. વળી પહેલાં કહી ગઇ છું કે, માનું મન સાફ ન હોય—કલેશ કંકાસમાં કે કચાટમાં હોય, તો તેના ચાનનું દૂધ એટલે ધાવણુ પણ સાફ રહેતું નથી, તેથી તે ધાવણુ ધાવ્યાથી બાળકના પેટનો ડુલારો વધે પણ ઘટે નહિ. તેટલા માટેજ કહું છું કે, જો એવે વખતે તે બાળકને ધવરાવાય નહિ તો બહુજ સાફ થાય. તે છતાં કદિ ધવરાવવુંજ પડે તો વચ્ચે વચ્ચે એકાદ લખ-કાલોળ જેટલું ફક્ત ધવરાવવું.

વ.—એમ કરવું પડે તો એમાં હરકત શી છે ? જેથી બાળકને સાફ થાય તેજ કરવું જોઇએ. પણ વારૂ ખેન ! દીવેલ અને ટરપીટનનાં જેટલાં ટીપાં લેવાનું તમે કહ્યું, તે કેવડા છોકરા સાફ ?

લ.—એક વરસના છોકરાને સાફ એ યાદ રાખવું, પછી ઉમ્મર જોઇને તેમાં વધઘટ કરવી.

વ.—હીક. ત્યાર પછી કહે.

લ.—(૨) છોકરાનાં શરીરને ઠંડાણે ઠંડાણે રાતાં રાતાં ચકામાં કે દીમણા જેવું થવું, અને તેની સાથે તાવ આવવો, એ પણ બહુ ભયાનક રોગ છે. પ્રસુતિઓ પેટના ફુલારાના કરતાં પણ આ યોગથી બહુ બીહે છે. વાસાના છોકરાને એ રોગ થયાથી, સુવાવડીઓ અને ભૂત પીડા કહીને તેના બચવાની આશા છોડી દે છે. અને દવા દારૂમાં માત્ર હુમંતરીઆને તેડાવીને દોરે ચીડી કરાવે છે કે ઊંઘની નંખાવે અથવા મંતરાવે છે.

વ.—વારૂ, એ રોગને રતવા કેમ કહેતા હશે ?

લ.—બાળકના શરીરે ઠંડાણે ઠંડાણે જે રાતું થાય છે, તે એકજ ઠંડાણે નહિ રહેતાં બ્યાં ત્યાં ખસે છે ફરે છે તેથી આજ સવારે ફક્ત પગના ચાપુઆ ઉપર જણાયું હોય, તે બપોર થતામાં દીંચણની લગભગ ગયેલું દેખાય છે; અને રાતની રાતમાં સાથળની વચ્ચોવચ્ચ છવાઈ જાય છે. વળી એમ પણ થાય છે કે, આજ એક ઠંડાણે, કાલ બીજે એક ઠંડાણે, અને પરમદહાડે વળી ત્રીજે ઠંડાણે થાય, એવી રીતે જગ્યા બદલતું ફરે છે. તેથી પ્રસુતિઓ એમ કહે છે કે, 'રોગ તે વળી એમ ફરતો ફરે કે ? એ તો રોગ નથી, પણ ભૂત આપ્પા શરીરે ફરતું ફરે છે.' પરંતુ તેઓ શું જાણે કે એ રોગની ખાશીયતજ એવી છે ! એ રોગ એક ઠંડાણે રહેતો નથી.

વ.—એની સાથે છોકરાનું શરીર પણ ખુબ ગરમ થાયને ?

લ.—ગરમ તે વળી કાંઈ જેવું તેવું નહિ; શરીરે જે અના-જનો દાણો અડકે તો તેની ધાણી ફુટી તે ઉડી જાય, એવું ઉતું થાય ! તાવના જેરથી છોકરું છેક સુષ્કસાન વગરનું થઈ જાય; આંખ પણ ઉંચી ન કરે, કે ઉં આં પણ કરે નહિ,

વ.—વારૂ. એ રોગ થવાનું કારણ શું હશે ?

લ.—દુર્જન્ધવાળે ઠંડાણે રહ્યાથી થાય. જે ઘરમાં પવન અને પ્રકાશ એટલે અજવાળું અથવા ઉભય સારી રીતે જઈ શકે નહિ, તેવા ઘરમાં નીરંતર ગોંધાઈ રહ્યાથી થાય; મેલા બિછનામાં નિત્ય

સુધ રહ્યાથી કે મેલાં લુગડાં હમેશાં પહેર્યા રહ્યાથી એ રોગ થાય. વળી ખાનપાનના દેખથી પણ એ રોગ થાય છે. પચી શકતું નથી તો પણ ખવરાવે છે કે હમેશાં ગંધાતી ચીજો ખવરાવે છે અને મેલું ગંદુ પાણી પાય છે. એવી રીતે ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાનો ઢંગ ધડો નહિ રાખ્યાથી, ખીજા રોગોના કરતાં એ રોગ થવાનો સંભવ વધારે છે.

વ.—કુટુંબ કપાળ! ત્યારે તો તેથીજ અમારાં વાસાનાં છોકરાંને એ રોગ એટલો બધો થતો હશે, ખરું? અમારો સુવાવડનો ઝોરડો તો જાણે અંધારા કૃવા જેવો હોય છે. પવન અને પ્રકાશ તેની અંદર જવાજ પામે ક્યાંથી! વળી એ ઝોરડો સાફસુફ અને સૂકો પણ ન મળે. અરે રામ! રામ! વાર, ત્યાર પછી કહો, એ રોગનું ઝોસડ વેસડ કેવી રીતે કરવું જોઈએ?

લ.—એ રોગ જેવો ભયાનક છે, તેવું તેનું ઝોસડ વેસડ કરવાનું બહુ કઠણ નથી. છોકરાંનું પેટ-ટીપી-જોતાં જો ચડેલું માલમ ન પડે તો ટીચર સ્ટીલનાં ત્રણ ત્રણ ટીપાં થોડાંક ઠંડા પાણીમાં નાંખીને કલાકે કલાકે પાવાં.

વ.—ટીચર સ્ટીલ કેને કહે છે?

લ.—એ એક ઇંગ્લેજ અરકનું નામ છે. વિલાયતી દવાઓ વેચનાર અને મેળવી મેળવી તૈયાર કરી આપનારને ત્યાંથી એ ટીચર વેચાતું મળે છે. નાનાં બાળકના એ રોગનું ટીચર સ્ટીલ જેવું ઝોસડ છે, તેવું ખીજું નથી. એનું મૂલ પણ બહુ ઓછું પડે છે. એ આનાનો એ અરક વેચાતો આણ્યો હોય તો બસ થાય.

વ.—ત્યારે તો એ અરકને ઘરમાં લાવીને રાખી મૂક્યો હોય તો સાફને?

લ.—ફક્ત એ અરકજ કેમ, છોકરાં છંયાંના સંસારવાળાએ ઘણાં ઝોસડો ઘરમાં રાખવાં જોઈએ. કિયે વખતે કિયા ઝોસડનો ખપ પડશે, તે કાંઈ કહી શકાય નહિ.

વ.—કિયાં કિયાં ઝોસડો ઘરમાં રાખી મૂકવાં જોઈએ તે કહી

દેખાડોને, એન. આજને આજ હું એ બધાં મગાવીને એકઠાં કરી રાખું.

લ.—તે કહું છું. પણ પહેલાં જે જે રોગનાં નામ જણાવ્યાં છે તેમની દવાદાર એકે એકે કહી જાઉં.

વ.—બહુ સાહે. એજ ઠીક પડશે.

લ.—છોકરાના શરીર ઉપર જે જે ઠેકાણે લાલ થયેલું જણાય તો તે ઠેકાણે અને તેની ચારે તરફ ફરતું કાષ્ટિક લગાવી દેવું. એ કાષ્ટિક લગાડ્યાથી બધું ખૂબ કાળું થઈ જશે. ત્યાર પછી પોસના ડોડા (ખસખસ જેમાં થાય છે તે ઝીંડવાં) અથવા તે ન મળે તો જરાક અરીણુ પાણીમાં નાંખીને તે પાણીને ખૂબ ગરમ કરવું. પછી એ ગરમ કરેલા પાણીમાં ફલાલીનનું લૂગડું બોળી કાઢી નીચેવી નાંખીને તેનાથી, જે જે ઠેકાણે લાલ થયું હોય. તે તે ઠેકાણે (એટલે જ્યાં કાષ્ટિક લગાડ્યું હોય ત્યાં) સેક કરવો. સેક જેટલો કરી શકાય તેટલો સારો, જ્યારે એ સેક કરવો ત્યારે એક કલાક સુધી કર્યા કરવો. આખો દિવસ અને રાતમાં થઇને એવી રીતે ૪-૫ વાર સેક કરવો જોઈએ. એવો સેક કર્યા પછી સાહે એજ પીંજેલું ૩ લેખ તેનાં પોલ અથવા પોતાં કરીને જ્યાં જ્યાં લાલ થયાથી કાષ્ટિક લગાડેલું હોય ત્યાં ત્યાં મૂકીને બરાબર ઢાંકી દેવું અને તેની ઉપર સારો ચોખ્ખો પાટો બાંધી દેવો.

વ.—અને જ્યારે ફરીથી શેક કરવો હોય, ત્યારે એ બધું છોડી ખોલીને કાઢી નાખવું પડે તો?

લ.—પડેજ તો. નહિ તો સેક કરાય શી રીતે? પણ ફરી શેક કરીને પાછું પહેલાંની પેઠે ૩ મૂકી ઢાંકી રાખવું જોઈએ. મુખ્ય વાત એ કે. રોગવાળાં ઠેકાણાંને ખૂબ ગરમ રાખવાં જોઈએ.

વ.—વાર, તમે કાષ્ટિક લગાડવાનું કહ્યું તે શી ચીજ હશે?

લ.—જવખાર તેજળ (નાઇટ્રીક આસિડ) માં રૂપું ગાળીને કાષ્ટિક બને છે. તે બજારમાં એ કાષ્ટિક ઘોળી ઘોળી પેનોના જેવી સલીઓના આકારમાં વેચાય છે. એને અજવાળું લાગ્યાથી ખરાબ

થઈ જાય છે, માટે કાળા કાગળની અંદર વિંટાલીને રાખવું જોઈએ, તે સિવાય એ કાષ્ટિક જે તે પાણીમાં ગળે નહિ, જો ગાળવા જાય એ તો બધું પાણી ધોલું થઈ જાય.

૧.—એ વળી કેવું ટીખળ ? એ ગળવાને સાફ ત્યારે કેવી જાતનું પાણી જોઈએ ?

૯.—વરસાદના પાણીમાં એ બેશ ગળી જાય છે. ક્વાખાનામાં એક જાતનું ખૂબ ચોખ્ખું પાણી વેચાય છે, તે પાણીમાં પણ સાફ બેશ ગળી જાય છે. પણ વરસાદનું પાણીજ આપણને સગવડ ભરેલું છે. કેમકે એ સાચવીને ઘરમાં રાખી ચકાય છે, વેચાતું લાવતું પડતું નથી.

૧.—ત્યારે તો બજારમાંથી કાષ્ટિકની થોડીક સળી વેચાતી લાવીને વરસાદના પાણીમાં નાંખી ઓગાળી એક શીશીમાં ભરી રાખવું અને તે શીશીને પાછી કાળા કાગળમાં લપેટીને રાખવી જોઈએ. પછી એક સલીના છેડા ઉપર જરાક પીંજેલું કે અથવા ચોખ્ખા ધોળાં ભૂગડાને જરાક કકડો લપેટીને, તેને એ શીશીમાંના અરક જેવા કરી રાખેલા કાષ્ટિકના પાણીમાં બોળી બોળીને જે જે ઠંડાણે લાલ થયું હોય ત્યાં આગળ અને તેની ચારે તરફ ફરતું લગાડવું અને જ્યાં સુધી બધું ખૂબ કાળું થઈ જાય, ત્યાં સુધી લગાડ્યા કરવું, કેમ એમજ કેની ? એવીજ રીતે કરવું જોઈએ ?

૯.—વાહ ! બલિહારી જાગ ! જે જે કરવું જોઈએ તે બરાબર કહ્યું છે. એ બધું બુદ્ધિનું કામ છે. સફેજ ઇસારાની પેઠે કહું છું તે બધું ઠીકઠીક સમજી જાઓ છો !

૧.—વાર, કાષ્ટિકને એમ કરીને લગાડ્યાથી શો ફાયદો ?

૯.—ફાયદો જે થવાનો તે થાય છે. પહેલાંજ તમને કહી ગઈ છું કે એ રતવા એક ઠંડાણે રહેલો નથી, પણ રહેતે રહેતે આખા શરીરે છવાઈ જાય છે. પરંતુ તેની ચારે તરફ ફરતું કુંડાળાની પેઠે કરીને કાષ્ટિક લગાડ્યાથી તે ફેલાવા પામતો નથી. જે જે કાણે રાતું

થયું હોય તે ઠેકાણેજ રહે છે. કોરોના પોખડાં એવા કુંડાળાથી વધી શકતા નથી. પરંતુ ખુબ ધ્યાન રાખીને જોવું જોઈએ કે, કાષ્ટિકના કુંડાળાની બહાર કોઈ ઠેકાણે જરાતરા પણ રાતું થયેલું રહી ગયું ન હોય, નહિ તો એટલામાંથી પાછું વધીને ફેલાઈ જશે. જ્યાં રાતું દેખાય ત્યાં એજ પ્રમાણે કાષ્ટિકનું કુંડાળું કરી દેવું.

વ.—રતાશવાળા ભાગના ફરતું જેમ કાષ્ટિકનું કુંડાળું કરવું તેમ તેના ઉપર બધે ઠેકાણે પણ કાષ્ટિક લગાડવું જોઈએ કે ?

લ.—લગાડવુંજ જોઈએ તો. પહેલાંજ એ કહી ગઈ છું ને.

વ.—કહ્યું છે તો ખરું, તો પણ પાછું એક વાર પુછી જોઉં છું. વાર, જો કદાપિ રતવા કાષ્ટિકના કુંડાળાની બહાર થઈ આવે તો શું કરવું ?

લ.—તેની બહાર ફરીને પાછું એજ પ્રમાણે કુંડાળું કરવું.

વ.—કાષ્ટિકનો આ એક બહુ આશ્ચર્યકારક ગુણ છે, હો. પણ વાર, કેટલા વરસાદના પાણીમાં ફેટલું કાષ્ટિક ઓગાળવું જોઈએ ?

લ.—પંદર રતી જેટલું કાષ્ટિક નવટાંક વરસાદના પાણીમાં ઓગાળવું જોઈએ. પણ એકદમ એટલું નવટાંક કાષ્ટિકનું પાણી તઈ-યાર કરી રાખવાની કશી જરૂર નથી. ચમચો અડધો ચમચો તૈયાર કરવું એજ ઠીક છે. જો એક ચમચો (એટલે અંગ્રાળ) વરસાદનું પાણી લો, તો સાડાસાત રતી કાષ્ટિક લેવું જોઈએ, અને અડધા ચમચો અથવા સવા રૂપીયાભાર વરસાદનું પાણી લીધું હોય. તો પોણા-ચાર રતી કાષ્ટિક લેવું.

વ.—એ તો હવે કહેવું નહિ પડે. નવટાંક પાણીમાં પંદર રતી કાષ્ટિક ગાળવાનું કહ્યું, એટલે પછી એ હિસાબે જેટલું મરજીમાં આવે તેટલું કાષ્ટિકનું પાણી તૈયાર કરી શકાય.

લ.—હા, કરાયજ તો.

વ.—ઠીક. પણ પેટ વગાડી જોવાથી પેટનો ડુલારો કદાપિ માલમ પડે તો શું કરવું ?

લ.—થોડીક વરીયાળી પલાળેલા પાણીની સાથે એક બે ટીપાં ટરપીટન તેલ કલાકે કલાકે પાવું. વધારામાં કરવાનું માત્ર એટલુંજ. બાકી બધું જે જે કહી ગયું છે, તેવીજ રીતે કરવું.

વ.—વારૂ. ટિંચર સ્ટીલ અને ટરપીટન પાવાનું જે માપ બતાવ્યું, તે કેવડા છોકરાને સાડ સમજવું જોઈએ?

લ.—એક વરસના છોકરાને સાડ એ માપ છે. પછી બાળકની ઉંમર જોઈને તે પ્રમાણે એ માપમાં વધઘટ કરવી જોઈએ?

વ.—એ તો ઠીક, પણ ઉંમર જોઈને એસડનું માપ થોડું વધતું એણું કરવાનો કોઈ કોયડો રહી દેખાડો તો કેવું સાડ થાય. એથી ફલાણા રોગ ઉપર ફલાણું એસડ ખવરાવવું જોઈએ, એટલુંજ જાણીએ એટલે થયું. હિસાબનો કોયડો તો જાણી રાખ્યો હોય એટલે પછી એસડનું માપ જાણવાને સાડ કોઈની પાસે જવું પડે નહિ—કોઈની લાચારી કરવી ન પડે.

લ.—તે કહેવું કંઈ અઘરું નથી. છોકરાં હંચા લેઈને સંસાર કરવાને સાડ ક્રિયાં ક્રિયાં એસડો ઘરમાં લાવીને રાખી મૂકવા જોઈએ તે તથા ઉંમર જોઈને એ બધાં એસડોના માપમાં વધઘટ કરવાનો હિસાબ અથવા કોયડો, હમણાં કહી સંભળાવું છું. પણ તે પહેલાં રોગોનાં એસડવેસડ શાં અને શી રીતે કરવાં તે કહી જાણી.

વ.—વારૂ, એ પણ ઠીક છે.

લ.—જે રોગની વાત હમણાં ચાલે છે, તે રોગ થયાથી બાળકને ઘરની અંદર કે બહાર જે સારામાં સારો ઓરડો હોય, તેમાંજ રાખવું. અને એ ઓરડામાંની તમામ જાણસ બાવને ખીજા ઓરડામાં લેઈ જવી. તે સિવાય એ ઓરડો એવો હોવો જોઈએ કે તેમાં ચારે તરફથી પવન આવવા જવાની છૂટ હોય, પવન અને પ્રકાશ મળે નહિ, તો એ રોગ મટી શકે નહિ. એ રોગવાળાનું રહેવાનું ઠંડાણું. પાથરી પાથરણું લૂગડાં લત્તાં એ બધું બરાબર સાફસુક રાખવું જોઈએ.

વ. —જે જે કારણથી એ રોગ થવાનું તમે કહ્યું, તે ઉપરથી તો બાળકને જે ખૂબ સફાઈદાર ચોખ્ખા ઠેકાણે રાખવામાં ન આવે તો એ રોગ બરાબર મટી શકે નહિ ખરો. વાર, એવા રોગવાળાને ખવરાવવું પીવરાવવું શું?

લ. —પેટનો કુલારો ન હોય, તો દુધ અને આરાટ થોડું થોડું કરીને ચોખ્ખા દિવસ અને રાતમાં થઈને આઠ દસ વાર પાવું અને પેટ ચડેલું હોય તો ફક્ત થોડું થોડું દુધ ચૂનાના પાણીમાં ભેળીને પાવું. અને જે છોકરું ધણું નરમ થઈ જાય, તો વરીયાળી પલાળેલા પાણીની સાથે પાંચ સાત ટીપાં દ્રાક્ષાસવનાં કલાકે કલાકે પાવાં. એક વરસના છોકરાને એવા નિયમથી ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાથી બસ થશે.

વ. —વાર, પછી કહો.

લ. —વળી, ઘરમાં એક છોકરાને એ રોગ થયાથી બીજાં છોકરાંને પણ એ થવાનો સંભવ છે. તેટલા માટે આખું ઘર, આંગણું, પથારી, પાથરણાં, લૂગડાંલત્તાં એ બધું બરાબર સાફસુક રાખવું જોઈએ. બરથી થોડેક છેટે એટલે પાડાપડોશમાં પણ જે કાંઈ ઠેકાણે કચરો કે ગંદવાડ હોય, તો તે કાઢી નાખીને તે ઠેકાણાને પણ સાફ બેશ ચોખ્ખું કરી દેવું જોઈએ. તે ઉપરાંત રોગીના ખાનપાનની પણ બરાબર તજવીજ રાખવી જોઈએ; એટલે જલદી પચી જાય અને શરીરમાં બળ આવે એવો ખોરાક ખવરાવવો. મેલું, ગંદું કે ખરાબ પાણી પીવાનું તો દૂર રહ્યું, પણ એવા પાણીને ઘરમાં પણ લાવવા દેવું નહિ.

વ. —બરાબર છે. જે જે કારણથી એ રોગ થાય એમ કહ્યો છે, તે કારણોને ધ્યાનમાં રાખીનેજ કામ કરવું એટલે બસ. એ બાબત હવે તમારે વધારે કાંઈ કહેવાની જરૂર જણાતી નથી.

લ. —(૩) ઉધરસ અથવા ઠંસો એ પણ કાંઈ એાછો ભયભરેલો રોગ નથી. એ વધી પડ્યાથી છોકરાને બચાવવું બહુ ભારે પડે. ગમે તે રીતે, પણ વધારે ઠંડક શરીરે લાગ્યાથી ઉધરસ થઈ આવે, તે જાણો છો ને?

૫.—હા, બરાબર જાણું છું. અને ઉધરસથી છોકરાં જેવાં દુઃખી થાય છે, તેવાં ઘણું કરીને બીજા કોઈ રોગથી થતાં નથી. તે સિવાય એવું છોકરું ભાગ્યે જોવામાં આવે છે કે જેને ઉધરસ થાય નહિ. ટાઢના અને શરદીના દહાડામાં ઉધરસનો ઉપાડ બહુ જણાય છે, તેટલા માટે એ રોગનું એસડવેસડ તો અગાઉથીજ જાણી રાખવાની જરૂર છે.

૬.—છોકરાનું શરીર જે ગરમ ન હોય; છાતીમાં કશો ભરાવો સહેજસાજ જણાય, ઉધરસ બહુ આવતી ન હોય, અને હાંફ-જીનાં કશાં ચિન્હ જોવામાં આવે નહિ, તો તેનાથી કાંઈ ભય રાખવા જેવું નથી. ઠંડક કે શરદી ન લાગે એવું એક ગરમ લૂગડું છોકરાના શરીરે પહેરાવી રાખવું. ગરમ પાણીની સાથે દસ ટીપાં ‘વાઇનમ ઇપીકા’ જરા મધ નાંખીને મીઠું કરી, આખા દિવસ અને રાતમાં થઇને ચાર પાંચ વખત પાવાં. ત્રણ ચાર દહાડા લાગલાગટ એવી રીતે એસડવેસડ અને માવજત કર્યાથી છોકરાને સાફ થઇ જશે. પરંતુ છોકરાના શરીરે ઠંડક લાગવા ન પામે, એવો પકડો બંદોબસ્ત કરીને ચાલવું જોઈએ. કેમકે જે છોકરાને એકવાર ઉધરસ થઇને મરી હોય છે, તેને છેક સહેજસાજ કારણથી પાછી તે થઇ આવે છે.

૭.—વાઇનમ ઇપીકા એ શી ચીજ છે ?

૬.—ઇપીકા એક ઝાડનું નામ છે. તેનાં મૂળિયાના અરકને વાઇનમ ઇપીકા કહે છે;

૮.—એ પાયાથી શું થાય ?

૬.—ઉધરસ મટી જાય અને છાતીમાં થોડો ધણો કફ ઠંદાપિ જામી ગયો હોય, તો તે પણ ઓગળીને નીકળી જાય.

૯.—એ પાયાથી ઉલટી થાય કે ?

૬.—પાંચ સાત ટીપાં પાયાથી કાંઈ ઉલટી થાય નહિ. વધારે પાંચએ તોજ ઉલટી થાય. વળી આઠ આઠ દસ દસ ટીપાં ચાર પાંચ વાર પાયાથી પણ ઉલટી થાય.

વ.—ત્યારે ઉલટી થયાથી કદ શી રીતે નીકળી જાય ?

લ.—એ ઓસડનો વિશેષ ગુણ એ છે કે એ પાયાથી કદને કાઢી નાંખે છે. તે સાથે પેટમાં જે હોય, તે પણ કંઈક નીકળી જાય છે.

વ.—ઠીક, સાધારણ અથવા સહેજસાજ ઉધરસને સારૂ તો જાણે એ પ્રમાણે કરવું, પણ વધારે ઉધરસ થઈ હોય તો શું કરવું ?

લ.—તે કહું છું. છોકરાનું શરીર જે ખૂબ ગરમ જણાય, કદથી છાતી જડાઈ જઈને ઠંડું અને હાંફહાંફ કરે, તથા એવું ખાંસે કે ખાંસતાં ખાંસતાં આંખો અને મ્હો લાલચોળ થઈ જાય, અને આંખો મીંચીને જાણે ભાન સાન વિનાના જેવું લોથ થઈને પડી રહે, એવી રીતની છોકરાની અવસ્થા જોવામાં આવે, તો એમ નક્કી કરવું કે, તેને થયલો રોગ જેવો તેવો નથી, બહુ સખત છે. અને વિલમ્બ કર્યા વિના વાઘનમ ઇપીકા પા અમચા જેટલું (અધોળના ચોથા ભાગ જેટલું) થોડાક ગરમ પાણીની સાથે, જરા મધ મેળવી મીઠું કરીને તરતજ પાષ દેવું. એ પાયા પછી જરા વાર કેડે ઉલટી કરી નાંખશે. અને ઉલટી કરતાંજ છાતીમાંનો કદ પાતળો પડી કેટલોક નીકળી જશે. એમ કદનો ભાગ નીકળી ગયાથી છોકરું ટ્યાકા ફાડીને તાળું-હોંશિયાર થશે.

વ.—ઠીક, પણ ઉલટી થઈ તો શું કરવું ?

લ.—ફરીથી પાછું એવીજ રીતે અને એટલાજ માપથી એજ ઓસડ પાઈ દેવું. એ ત્રણ વાર ઉપરા ઉપરી એ પ્રમાણે પાયાથી છોકરું ઉલટી કરશેજ કરશે. અને ઉલટી કર્યાથી કાંઈ કાયદો થશેજ. ખાંસી થયાથી ઉલટી કરાવવી બહુ સારી છે. જ્યાંસુધી ઉધરસ બરાબર મટી જાય નહિ, ત્યાં સુધી રોજ સવારે એ ઓસડ પાઈને ઉલટી કરાવતાં રહેવું. કેમકે સવારમાં છાતીમાં કદ ઘણો બંધાઈ જમીને એકઠો થઈ રહે છે. તે સિવાય, જ્યારે જોવામાં આવે કે, છોકરું હાંફ હાંફ ને ખોં ખોં કર્યા કરે છે, અને તેની છાતીમાં અને ગળામાં જાણે પારેવાં-કબૂતર-મોલે છે, (એવો અવાજ થાય છે) ત્યારે પણ

તેને એ ઓસડ પાઘને ઉલટી કરાવવી.

વ.—ખીજું કંઈ ઓસડ ખવરાવાય નહિ ?

લ.—કફને વધારે નરમ અને પાતળો કરવાને સાફ છાતીએ અને પેટે માલિસ કરવું જોઈએ.

વ.—શું માલિસ કરવું ?

લ.—સરસીયું તેલ અને કાયાકુટીનું તેલ સરખા ભાગે મેળવીને એક શીશીમાં ભરી રાખવું. પછી જ્યારે માલિસ કરવું હોય ત્યારે એ શીશીમાંનું તેલ ખૂબ હલાવીને હાથેલીમાં લેઈ, છોકરાની છાતીએ અને પેટે ચોલવું.

વ.—દિવસમાં કેટલીવાર એમ માલિસ કરવું ? અને દરેક વેળાએ કેટલા વખત સુધી માલિસ કરવું ?

લ.—આખા દિવસ અને રાતમાં થઈને ચાર પાંચ વાર એમ માલિસ કરવું. અને દરેક વેળાએ અડધા કલાકથી પણ વધારે વખત સુધી મસજવું. વળી એ શીશીમાંના તેલની સાથે થોડુંક ટરપીટન તેલ મેળવી લીધાથી તે વધારે તેજ થાય.

વ.—એમ કે ? ત્યારે તો પહેલાં ફક્ત એ તેલ ભેગાં કરીને માલિસ કર્યાથી જો જોઈએ તેવો ફાયદો થતો ન જણાય, તો તેમાં ટરપીટન મેળવી લેવું, એટલે થયું. પણ વાર, એન ! ભુજિપત્રનું તેલ જનરમાં વેચાતું હશે કે ?

લ.—ના; અને વખતે મળે તો ખરું, પણ ડીસપેનસરી એટલે દવાખાતું કે જ્યાં એવી દવાઓ ખાસ તૈયાર કરીને રાખવામાં આવે છે અથવા જ્યારે જોઈએ ત્યારે ડાક્ટરના લખ્યા પ્રમાણે તૈયાર કરી આપે છે, ત્યાંથીજ લેવું એ સાફ છે. ઈંગ્લેન્ડમાં એનું નામ “ કાન્થુપુટ ઓઈલ ” કહેવાય છે. એ નામ દીધાથી ડીસપેનસરી વાળા તુરત આપશે.

વ.—ત્યારે તો “ કાન્થુપુટ ઓઈલ ” કહીનેજ વેચાતું લાવવું એટલે થયું. વાર, એનું મૂલ ધણું બેસે છે ?

લ.—ના, ના; એ આનાના પૈસા આપ્યાથી એક શીશી તેલ લાવી શકાય. વળી સાંભળો. વાઇનમ ઇપીકા પાવું અને તેલથી માલિસ કરવું, તે સિવાય બીજું એક કામ કરવું જોઈએ.

વ.—બીજું શું કરવું જોઈએ ?

લ.—લોહાની કીટલી—(આહાદાની જેવું લાંકણવાળું વાસણમાં) પાણી ગરમ કરીને પછી તે કીટલીનું લાંકણ ઉઘાડી નાખી એ ગરમ પાણીની બાફ અથવા વરાળ છોકરાના નાકે અને મોઢે લગાડવી.

વ.—છોકરાના નાકે મોઢે તે વળી ગરમ પાણીની બાફ લગાડાય કેમ કરીને ?

લ.—કેમ ? કીટલીને એક માંચી કે બાજક અથવા બીજી કોઈ ઉંચી ચીજના ઉપર મૂકી છોકરાને ખોળામાં બેસાડીને તેનું મોઢું એવું નમાવીને કીટલીના મોઢા ઉપર રહે તેમ રાખવું કે ગરમ પાણીમાંથી બાફ જેવી નીકળે તેવીજ તેના નાક અને મોઢા ઉપર લાગે. સો વાતની એક વાત એ કે, છોકરું સાસ લે તેની સાથે એ બાફ પણ તેનાથી નાકમાં અને મોઢામાં તાણી શકાય.

વ.—એવી રીતે કરી તે સાસ લેવાની સાથે ગરમ પાણીની બાફ દમમાં લીધાથી શું થાય ?

લ.—કે પાતળો પડે, લાંકણ અને ખુખું ફુંફું કરવાનું કમી થઈ જાય, ખાંસી એટલી ના રહે, અને છોકરાને ધણો કરાર—આરામ લાગે. વળી ખાંસી ખાંસીને છાતીમાં અને ગળામાં જે પીડા અથવા વેદના થતી હોય તે પણ નરમ પડી જાય.

વ.—શું કહો છો ? ગરમ પાણીના બાફનો એટલો બધો ગુણ છે ? વાફ, એવો બાફ કેટલીવાર આપવો જોઈએ ?

લ.—આખા દિવસ અને રાતમાં થઈને ચાર પાંચ વાર આપ્યો એટલે થયું. જ્યાં સુધી ઉધરસ બરાબર મટી જાય નહિ, ત્યાં સુધી એવો ગરમ પાણીનો બાફ રોજ ચાર પાંચ વાર છોકરાના નાકે મોઢાંડે લગાડવો જોઈએ.

વ.—ઢાંકણી ઢાંકી રાખીને ઢાંડલીમાં (ઢાંડલીમાં) પાણી ગરમ કર્યાથી પણ એમ થઈ શકે ખરૂં ને ?

લ.—કેમ ન થઈ શકે ? ગરમ પાણીનો ખાફ જોઈએ એજ વાત છે ને.

વ.—છોકરાંને-ખવરાવવું પીવરાવવું શું ?

લ.—ગરમ દુધ, આરાઈટ, અને સાચુ (સાચુ ચોખા), એ જોટલીવાર ખાઈ શકે તેટલીવાર ખવરાવવું, પણ એવાં માંદાં છોકરાંને ખવરાવતી વખતે એ વાત અવશ્યે યાદ રાખવી કે, ખોરાકનું માપ ઓછું રાખવું, અને વખત અથવા અંતર વધારે રાખવો એટલે ખવરાવવું વધારે વખત પણ થોડું થોડું કરીને; એકેવારે ગળચાવવું નહિ. વાર, કહો જોઈએ, છોકરાંને ખાંસીની સાથે જો કદિ પેટનો ચડાવો હોય, તો શું કરવું ?

વ.—કેમ, પેટના ચડાવાનું સાફ ઓસડ જાણવામાં હોય, એટલે પછી શીકર શી ? ટરપીટન તેલનાં એ ત્રણ ટીપાં વરીયાળી ? પલાળેલા પાણીની સાથે પાઈ દેવાં. કેમ એજ કેની ?

લ.—હા, એજ. એ કર્યાથી પેટનો ડુગારો મટી જાય. વળી જુઓ જે છોકરાંને ખાંસી ધણા દીવસની થએલી હોય, તેને ઠંડો પવન લાગતાંજ તે વધી પડે છે અને પાછી દોડાદોડ કર્યાથી સહેજ નરમ પડે, પરંતુ ખિલકુલ મટી જાય નહિ, તે છોકરાંની ખાંસી જે તે ઓસડથી મટી શકે નહિ. એવાં છોકરાંને રોજ બેત્રણ ટીપાં કોડલિવર ઓઈલ પાવાનું શરૂ કરવું જોઈએ.

વ.—એ કોડલિવર ઓઈલ તો દુધની સાથે પીવું કની ?

લ.—હાજ તો. ચમચામાં દુધ લેખને તેમાં બેત્રણ ટીપાં કોડલિવર ઓઈલનાં નાખીને પાઈ દેવું.

વ.—કેટલા દિવસ સુધી એમ કોડલિવર ઓઈલ પાવું ?

લ.—ધણા દિવસ સુધી એ ખવરાવ્યા વિના ફાયદો થાય નહિ. ખાંસી જરાએ જરા બરાબર મટી ગયા પછી ત્રણ ચાર મહીના

સુધી તે પાવાનું ચાલુ રાખવું જોઈએ.

વ.—વચ્ચે વચ્ચે તે પાવાનું માપ વધારવું જોઈએ, કે કેક સુધી એક સરખા માપથીજ પાતાં રહેવું જોઈએ ?

લ.—ચાર પાંચ દિવસને આંતરે એક ટીપું વધારતાં રહેવું અને પાતાં પાતાં જે પેટમાં કંઈ બિગાડ કે દુઃખ દરદ જેવું થયું જણાય, તો તે પાવાનું બંધ રાખવું. પછી પેટનો બિગાડ જ્યારે મટી જાય, ત્યારે પાછું થોડું થોડું કરીને પાવાનું ચાલુ કરવું.

વ.—હીક, ત્યાર પછી કહો, પેટની પીડાનું ઓસડવેસડ કેવી રીતે કરવું ?

લ.—(૪) નાના બાળકના પેટની પીડાને છેક જેવી તેવી સમજવી નહિ. એનો ઉપાડ અને વધારો થયાથી બાળક બચવું મુશ્કેલ જેવું થઈ પડે છે. પણ છોકરાંને ઘાંત આવતી વખતે પેટની પીડા ઘણું કરીને થાય છે. તે પીડાને એકદમ બંધ કરી દેવી એ હીક નથી. કેમકે એમ ક્યારી બીજો કોઈ રોગ થઈ આવે છે.

વ.—ત્યારે શું ઘાંત આવતી વખતે પેટનો રોગ થાય એ સાંઝે ગણવું જોઈએ ?

લ.—હા, એને સાંઝેજ કહેવું જોઈએ. કેમકે પેટનો રોગ થયાથી આંચકી-તાણ થવાની બીક રહેતી નથી. તોપણ પેટની પીડા બહુ વધી પડે એ કાંઈ સાંઝે માની શકાય ખરું કે ? એ સંબંધી કેટલીક વાત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

વ.—શી શી વાત તે કહોને.

લ.—ઘાંત આવતી વખતે છોકરાંને ઝાડો થાય, તે કદાપિ દહાડો રાત થઈને દસ બાર વખત થતો હોય, તો પણ તેને બંધ કરવાની કોશિશ કરવી નહિ. પણ જ્યારે એમ જોવામાં આવે કે, જે ઝાડો થાય છે તેમાં ઝાડાનો (મળનો) ભાગ ઓછો અને પાણીનો ભાગ વધારે છે, કે વારે વારે પાણી જેવો ઝાડો થાય છે, ત્યારે પછી

નિરાંતવાં (નિશ્ચિન્ત) રહેવું નહિ. એવો ઝાડો જો બંધ કરવામાં ન આવે તો છોકરું મારું જાય.

વ.—ત્યારે શું કરવું?

લ.—ઝાડો બંધ થાય એવું ઝોસડ ખવરાવવું.

વ.—ઝાડો બંધાય તેવું ઝોસડ શું?

લ.—જે રતીના આશરે કંપાકિન્ડ ચોક પાકિડર પાણીમાં ઘોળાને ચમચાવતી દરેક વખત ઝાડો થયા પછી પાછ દેવું. ત્રણ ચાર વખત પાયા પછી જો ઝાડો કંઈક બંધાઈને એટલે કઠણ ઉતરે, કે વારે વારે જવાનું ઓછું થઈ જાય, તો પછી જ્યાં સુધી પેટનું દરદ મટી જાય નહિ, ત્યાં સુધી એજ ઝોસડ બરાબર એજ નિયમ પ્રમાણે પાતાં જવું.

વ.—કંપાકિન્ડ ચોક પાકિડર કેને કહે છે?

લ.—એ એક જાતની ભુકી જેવું ઝોસડ છે, અને દવાખાનામાંથી મળી શકે છે. એનું મુલ પણ બહુ ઓછું પડે છે. ચોક્કસ લાવીને ઘરમાં રાખી મુક્યું એટલે થયું.

વ.—પણ એનાથી જો ગુણ ન પડે, તો શું કરવું?

લ.—અડધી રતી કાઢિક, પાશર પાણી માય એવી એક શીશીની અંદર રાખીને તેમાં દસ ટીપાં પાણી મેળવેલો જવખાર તેજા (નાઈટ્રીક ઝોસડ) નાખવો. ત્યાર પછી બાવળની છાલ પસાળેલું પાણી દોઢ ચમચો અથવા દોઢ અધોળા અને સાકરનું શરખત દોઢ અધોળા એ બંનેની સાથે મેળવવાં (શીશીની અંદર નાખી શેળમેળ કરવાં). પછી શીશીમાંના તમામ ચરકના બાર ભાગ કરીને એક એક ભાગ ચાર ચાર કલાકને આંતરે પાવો. આ બહુ ચમત્કારીક ધારક એટલે બંધેતનું ઝોસડ છે. જે ત્રણ વાર પાયાથીજ ઝાડાનો કબજો પકડશે.

વ.—શીશીમાંના ચરકના ભાગ કરવા શી રીતે?

લ.—શીશીમાં જેટલો ચરક હોય તેનું એક કાગળના ચીરા એટલે લાંબી પાતળી પટી જેવા કડકાથી માપ લેઈને, તે ચીરાની મીઝી વાળીને બાર સરખા ભાગ કરવા અને એક એક મીઝી અથવા

જેઠ આગળ શાહીનો લીટો કરવો. પછી ગુંદર કે લાઇવતી તે કાગળનો ચીરો શીશી ઉપર ઉભો ચોડી દેવો. એમ કર્યાથી અંદરના અરકના બાર સરખા ભાગ થયા સમજાશે. બે લીંટાની અંદર આવે તેટલો એક ભાગ; કેમ સમજાય છે કે નહિ ?

વ.—વાહ ! આવી રીતે તોડફોડ કરીને સમજાવ્યા છતાં પણ સમજાણ ના પડે ? કાગળના ભાગ અથવા જેટો એક સરખી હોવી જોઈએ. ખરું કેની ?

લ.—હાજ તો, નહિ તો બાર સરખા ભાગ થાય શી રીતે ?

વ.—પાણી ભેળેલો જવખાર તેજળ તો પહેલાં જે કહી ગયાં છો તેજ કેની ?

લ.—હા, તે નહિ તો બીજું શું ? એક ટીપું જવખાર તેજળ અને અગીઆર ટીપાં ટાઢું પાણી એકઠાં મેળવવાં જોઈએ. એવાંજ દસ ટીપાં શીશીમાંના કાષ્ટિકની સાથે મેળવવાં.

વ.—અને વાર, કાષ્ટિકની સાથે મેળવવાનો હોય તે જવખાર તેજળમાં જે તે પાણી ભેળવવું ન જોઈએ ખરું ? કેમકે નહિ તો કાષ્ટિક ઓગળી જાય નહિ.

લ.—હા, ખરી વાંત. એવે વખતે વરસાદનું પાણી વાપરવું જોઈએ. તેમજ ચીની સાકર અને બાવળની છાલનું પાણી પણ વરસાદનું પાણી વાપરીને તૈયાર કરવું જોઈએ.

વ.—વાર, બંધેચનું ઓસડ આપીને ઝાડો તો જાણે બંધ કર્યા. પણ તે પહેલાં ઝાડે જઈ જઈને છોકરું છોક નાતવાન (કમકોવત) થઈ પડ્યું હોય, તેનો ઉપાય શો કરવો ?

લ.—ત્રણ ચાર ટીપાં દ્રાક્ષાસવ થોડાક ટાઢા પાણીની સાથે કલાકે કલાકે પાવો. આખો દહાડો અને રાત એ પ્રમાણે પાત્ર રહ્યાથી છોકરું હુશિયાર થઈ જશે. નાના બાળકને ઘણીવાર ઝાડો ચમચી તેના માથાની ખોપરીનો ભાગ (તાળવે નરમ પોચા જેવો ભાગ હોય છે તે) બેસી જાય છે.

વ.—ખડું કહો છો. મેં પણ તપાસી તપાસીને જોયું છે. નાનું બાળક ઘણીવાર ઝાડે જઈ જઈને કાયર થઈ પડયાથી, તેના માથાપર હાથ દેખને જોયાથી એ બધું બરાબર ધ્યાનમાં આવેને ?

લ.—હા. અને તેટલા મોટેજ ડાક્ટર લોકો પણ બાળકના માથાના તાળવાના ખાણ ઉપર હાથ મૂકીને જીવે છે. એ તાળવું જો કંઈક બેસી ગયેલું જણાય, તો છોકરું ઘણું હથે છે એમ નક્કી માનવું. અને ખૂબ કાળજી રાખીને ધારક ઓસડ આપી તેની હવામણ બંધ કરવી, તથા આંડીનાં (ગ્રાફાસવનાં) ૪-૫ ટીપાં થોડાક ટાઢા પાણીની સાથે કલાકે કલાકે પાવાં. એમ પાતાં પાતાં માથાનું તાળવું ધીમે ધીમે ઉંચું થતું જણાશે. જ્યાંસુધી છોકરું સાંડે બેસ હુશિયાર થઈને રમતું કંઈતું ના થાય ત્યાં સુધી એ પ્રમાણેજ અથવા તે કરતાં પણ જરા વધારે વાર રહી રહીને આંડી પાયા કરવો.

વ.—ખોરાકમાં શું ખવરાવવું ?

લ.—ફક્ત જરા જરા આરાઈટ, બીજું કશુંએ નહિ. રોગ રાઇ મટી જાય ત્યાર પછી રહેતે રહેતે સહેતો સહેતો હલકો ખોરાક ખવરાવવો.

વ.—નાનાં છોકરાંના પેટના દુઃખ દરદનાં ઓસડવેસડ તો અમારે સારી રીતે જાણી રાખવાં જોઈએ, કેમકે ઘણીખરી પ્રસૂતિઓ બાળબચ્ચાંના પેટની પીડાઓથી કાયર કાયર થઈ જાય છે.

લ.—ત્યારે સારી રીતે જાણી લ્યોને. જે જે પૂછશે તે બધુંએ કહીશ. નાના બાળકના પેટના દુઃખ દરદનાં ઓસડ વેસડ તમામ પ્રસૂતિઓએ જાણી રાખવાં જોઈએજ.

વ.—દાંત ઊગતી વખતે બાળકને બહુ કરીને પેટની પીડા થઈ આવે છે. અને એ પીડા જો વધી ના પડે, તો એનાથી કાયદોજ છે, કશું નુકશાન નથી, એ તો જાણે જાણ્યું. પણ દાંત ઊગવાના પહેલેથી પણ છોકરાંને પેટના રોગ થતા જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ શું હશે, વાઈ ?

લ.—આપણા દેશની પ્રસૂતિઓનાં ધાવણાં છોકરાંને પેટનાં દુઃખ દરદ લાગ્યાં ને લાગ્યાં રહે છે, એમાં નવાઈ જેવું છે, અને તેનું વળી કારણ પૂછો છો ! તમામ છોકરાંને ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાના દોષથીજ પેટના રોગ થાય છે.

વ.—ખવરાવ્યાનો દોષ વળી કેવો ?

લ.—ખવરાવ્યાનો દોષ કહું છું. તે એ કે, પહેલાં જે ખવરાવ્યું હોય, તે પચ્યું હોય નહિ, તો પણ ખવરાવ્યાનો વખત થાય એટલે ફરીને પાછું તેના ઉપર ખવરાવે છે. એનાથી પછી પેટનો રોગ કેમ ના થાય ?

વ.—પહેલાંનું ખવરાવેલું પચ્યું નથી એમ શી રીતે જણાય ?

લ.—કેમ, ફરીને ખવરાવવાને વખતે છોકરું પાંચરું પાધરું-ખુશીથી-ખાય નહિ, અથવા જરાતરા ખવરાવતામાં બકારીઓ ખાવા માંડે તો સમજી લેવું કે તેનો જઠરાગ્નિ મંદ પડ્યો છે અથવા તો ખાધેલું પચ્યું નથી. એના ઉપર જે ખવરાવવામાં આવે, તો તરતજ પેટનું દુઃખ દરદ થાય, અને બકારીઓ બકારીઓ પણ કરે. તમારી પ્રસૂતિઓની બલિહારી છે ! છોકરાના પેટનો અગ્નિ એટલો બધો મંદ પડી ગયો હોય કે દુધ પીયે તો દુધજ હધી કાઢે, તો પણ તેને દુધ પાવાનું છોડવાની નહિ. એનાથી પેટનાં દુઃખ દરદ થઈને બાળ બચ્ચાં મરી જતાં નથી, એજ નવાઈ જેવું છે !

વ.—ખરું કહેા છો, બેન. મરી નથી કેમ જતાં; ધણાંએ મરી જાય છે. પણ વાર, થાનમાં ધાવણુ ચડ્યાથી (તણુ) ચયાથી છોકરાંને પેટનાં દુઃખ દરદ થતાં જણાય છે, તેનું કારણ શું હશે ? જે દુધ અથવા ધાવણુનો વધારો થાય, તે ધાવણુ ધવડાવ્યાથી શું તેમને પેટની પીડા થઈ આવતી હશે ?

લ.—તેમ નહિ તો બીજું શું ? જે થાને (તણુ) થાય. તે થાને બાળકને ધવરાવવું નહિ. અને તેમાંનું ધાવણુ દાબી ટીપોને સારી પેકે કઢાડી નાંખવું, નહિ તો તે જમી જઈને એટલે ગંઠાઈ

જાનને થાનમાં ભારે પીડા ને વેદના થશે, અને તેના તાડાથી તાવ ચડી આવશે, એટલુંજ નહિ, પણ જો એનું જોર બહુ વધી પડે તો થાન ઉપર ગડના જેવો ફેફસો થઈ જશે. તેથી જ્યારે જ્યારે થાનમાં ઘણું ધાવણ ચડી આવે, ત્યારે ગરમ પાણીથી તેને (થાનને) ખૂબ ઘોષ ઝારીને નરમ કરીને છેવટે દાખીને ટીપી ટીપી કરીને બહુ ધાવણ બહાર કાઢી નાંખવું,

વ.—ત્યારે તો એમજ કહેને, કે છોકરાને ખવરાવ્યા પીવરાવ્યાની ખૂબ કાળજી અને સાવચેતી રાખ્યાથી પેટનું દુઃખ દરદ ન થાય. એજ સો વાતની એક વાત.

હા.—હા. એજ. તે સિવાય કદાપિ પેટની પીડા થઈ હોય, તો દુધ પાવાનું બંધ કરી દેઈ; કદા એકલું આરાટ જરા જરા ખવરાવવું, એટલે એવી પીડા જલદી મટી જશે.

વ.—એ તો બહુ સહેલી વાત છે. ખવરાવ્યાના દોષથી પેટની પીડા થઈ આવે, તો ખવરાવવા પીવરાવવાની ખૂબ કાળજી અને સાવચેતી રાખ્યાથી એ પીડા મટી જાયજ તો. વાર, ત્યારે છોકરું જો વારે વારે નાંખ નાંખ કરે, પેટમાં કંઈ પણ રાખી શકે નહિ, તો તેનો શો ઉપાય કરવો ?

હા.—એ ત્રણ ટીપાં બ્રાંડી (દ્રાક્ષાસવ) અને એક ટીપું ક્લોરિક ઇથર થોડાક ટાઢા પાણીની સાથે એકત્ર કરીને કલાકે કલાકે પાવું, ત્રણ ચાર વાર એ પ્રમાણે પાયાથી પછી ઉલટી નહિ થાય, એનાથી ઉલટી બંધ થશે અને છોકરું હુશિયાર અને ટટાર પણ થઈ જશે.

વ.—ક્લોરિક ઇથર શું ડિસ્પેન્સરીમાંથી વેચાતું લાવવું જોઈએ ?

હા.—હા, બીજે કોઈ ડેકાણે એ નહિ મળે અને જો છોકરાના પેટમાં ખટાશ થયેલી જણાય એટલે જો તે ફેદા ફેદા જેવું દુધ એકાઠી કાઢે તો થોડું થોડું ચૂનાનું પાણી વચ્ચે પાવું,

વ.—ઠીક. ત્યાર પછી જો કહેવાનું હોય તે કહો.

હા.—આજ તો હવે મારાથી બીજું કંઈ કહી શકાય નહિ,

ભઈ હવે વેળા નથી. ઘેર જઈને કામકાજની અબર પણ લેવી જોઈએ. પાછી એક દહાડો સવારમાં વહેલી આવીશ, અને જે જે કહેવાનું બાકી રહ્યું હશે, તે બધું કહી સંભળાવીશ.

વ.—ભલે, જવું હોય તો જાઓ. પણ અત્યારે બની શકે કે ન બની શકે તોપણ, નાના બાળકના પેટના દુઃખ દરદનાં કેટલાંક સારાં સારાં ઓસડો શીખવી દઈને જાઓ.

લ.—એવી જક કરી કરીને તમે આજ મને બહુ ખોટી કરી રાખી હો. ખેર. સાંભળો ત્યારે; રકઝક કર્યાથી ઉલટી વધારે વાર થશે.

(૧) નાના છોકરાના પેટની સહેજસાજ સાધારણ પીડાતું કંપાઉંડ ચોક પાઉડર જ મુખ્ય ઓમડ છે. સઘળી પ્રસૂતિઓએ એ ઓસડ ધરનાં રાખી મૂકવું જોઈએ.

વ.—એ પાઉડર આપણે ઘેર તૈયાર કરી શકાય કે ?

લ.—હા, સારી રીતે કરી શકાય. એમાં જે જે જણસો આવે છે તે બધી બજારમાં વેચાતી મળે છે.

વ.—ત્યારે કેવી રીતે એ તૈયાર કરવું, તે કહોને બેન.

લ.—ચાર ભાગ તજ (દાલચીની), ત્રણ ભાગ જયફળ, ત્રણ ભાગ કેસર, દોઢ ભાગ લવિંગ, એક ભાગ નાની ઇલાયચીના દાણા, અને પચીસ ભાગ સારી બેશ (ચીનાઈ પતરીના જેવી) સાંકર લેવી, એ બધી જણસોને જુદી જુદી ખૂબ ઝીણી વાટીને એવી મેંદા જેવી કરવી કે ચપટીમાં લેધને દાખી જોયાથી તેમાં જરાએ કાંકરી જેવું ના જણાય. ત્યાર પછી એ બધી પરતેલી ચીજોને એકઠી કરવી. બધી બરાબર સેળભેળ થઈ જવી જોઈએ. પછી છેવટે એ બધા ચૂરણનું જેટલું વજન થાય, તેના ત્રણ ભાગના એક ભાગ જેટલો એટલે ત્રીજા ભાગ જેટલો ચાક લેધને તેને વાટીને એ ચૂરણની સાથે બરાબર એકઠો કરી દેવો, એટલે એ તમારું “ કંપાઉંડ ચોક પાઉડર ” થઈ ગયું. પછી તેને એક શીશીમાં ભરી સારો બેશ મજામુત બુચ મારીને ધરમાં રાખી મૂકવું. અને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે વાપરવું.

વ.—ઓહો, એ તો કાંઈ ભારે નથી. આજજ તૈયાર કરી દેઈ છું.

લ.—(૨) એવા ચાકનો ઝીણો વાટેલો ભુકો પણ નાના આળકના પેટની પીડાનું સાઈં ઓસડ છે.

વ.—એનું માપ શા પરમાણે ?

લ.—એ રતી જેટલું લેઈ ચોડાક ટાઢા પાણીમાં ઓગાળીને દરેક દસ્ત (ઝાડા) પછી પાઈ દેવું, એટલે થયું.

વ.—બહુ સાઈં. ત્યાર પછી કહો.

લ.—(૩) કાષ્ટિક પણ નાના છોકરાના પેટના દુઃખ દરદનું મુખ્ય ઓસડ છે, એ વાત અગાઉ કહી ગઈ છું, તે યાદ છે કેની ?

વ.—યાદ કેમ ન હોય ! કેવી રીતે એ તૈયાર કરવું અને ખવરાવવું તે મુખાં યાદ કરી રાખ્યું છે.

લ.—છોકડે પાણી જેવો ઝાડો કરે છે, ઝાડે જઈ જઈને છેક લોથ જેવું થઈ ગયું છે, કોઈ પણ ધારક એટલે અંધેચના ઓસડને ઝાડો પત કરતો નથી, એવી હાલતમાં કાષ્ટિકવાળું એ ઓસડ રામ-આણુ જેવું છે, એ ત્રણવાર ખવડાવ્યાથીજ પેટનો કબજો થઈ જાય.

વ.—એમ કે ? આ તો ખૂબ યાદ રાખવા જોગ છે. એવી જાતનાં દુઃખ દરદોમાં કાષ્ટિક એ ધારક એટલે ઝાડાના અંધ અથવા કબજાનાં ઓસડોમાં મુખ્ય સમજવું જોઈએ અને ઝાડે જઈ જઈને છોકડે છેક નિરમાત્ય થઈ પડ્યાથી તેને સાઈં ટટાર કરવાનું મુખ્ય ઓસડ ખાંડી (દ્રાક્ષાસવ) છે, તેમજ કિલટીઓ થતી અટકાવવાનું મુખ્ય ઓસડ ક્લોરિક્ષિથર છે, ખંડે કેની ?

લ.—હા, સામાન્ય અંધી બાળતો આવી રીતે શીખી રાખવી જોઈએ. (૪) વળી ચૂનાના પાણીને છોકરાના પેટના વ્યાધિના સાધારણ ઓસડોમાંનું એક મુખ્ય ઓસડ કહેવું જોઈએ. પેટમાં ખટાશ થઈ હોય તો ચૂનાનું પાણી ઘણો ફાયદો કરે છે.

વ.—પેટમાં ખટાશ થઈ છે, એવું જાણવું કેમ કરીને ?

લ.—છોકરાને ઝાડો થાય તે જો ગંધ મારતો હોય, અને

ફેફસાં જેવું દુધ ન'ખાતું હોય, તો નક્કી કરવું કે તેના પેટમાં ખટાશ વધી ગઈ છે. એના ઉપર પીવાનું ચૂનાનું પાણી તૈયાર કરવાની અને તે પાવાની રીત તો પહેલાં કહી ગઈ છું.

વ.—હા; એ રીત મને ખરાબર યાદ છે.

લ.—(૫) જે છોકરાને ઘણા દિવસ થયાં પેટનો રોગ લાગી રહેલો હોય તેને માટે મોરચુથુ ઘણું સાઈ છે.

આ દવા આપવાથી જીનો મરડો મટી જાય છે. મરડામાં બીજી કોઈ પણ દવા મોરચુથુના જેવી ચમત્કારી અસર કરતી નથી.

વ.—એમ કે ! મોરચુથુ આટલું બધું ઉપયોગી છે ? વાહ, આ દવા આટલી બધી ઉપયોગી છે, તો તે કેવી રીતે આપવી તે કહો.

લ.—મોરચુથુનું એક વખતનું પ્રમાણ (dose) ૧ રતીનો ચોવીશમો ભાગ છે, એટલે ૧ રતી મોરચુથુની ૨૪ પડીકીઓ કરવી જોઈએ. એક રતી મોરચુથુ સાથે ૨૪ રતી બાવલનો ગુંદ મેલવવાથી ૨૪ પડીકી બેશ કરી શકાશે. આ પડીકી ઠંડા પાણી સાથે દિવસમાં ત્રણ વાર આપવી.

વ.—બાવલનો ગુંદ સુકવીને પછી ખાંડણીમાં ખાંડી બારીક કરવો કેમ ?

લ.—હાસ્તો, એમ કરવું જોઈએ. જીનો મરડામાં બાલકાને ખવરાવવાની તેની માતાઓ ઘણીજ ગફલત કરે છે, પણ જીનો મરડામાં ખોરાક સંબંધી ખાસ સંભાલ રાખવી જોઈએ.

વ.—એમ તો ખરું જ. જે ખાવા કરવાની સંભાળ ન લઈએ તો દવા કરવાની જરૂર શી ?

લ.—(૬) બચ્ચાંના મરડાનું બીજું ઔષધ પારા સાથે મેળવેલ ચાક છે. તેની અસર બહુ અજાયબી ભરેલી છે. આ દવાનો ઉપયોગ કરવાથી ઝાડાની ખરાબ વાસ દૂર થાય છે અને રંગ બદલાય છે.

વ.—વાહ ! મજની વાત ! ઝાડામાં ખરાબ વાસ છે એમ જાણવામાં આવે તો તમે કહો છો તે દવા આપવાથી ખરાબ વાસ જતી રહે કે ? અને મરડાની ધાસ્તી દૂર થાય કે ?

લ.—હા, આ દવા તેટલાજ માટે વપરાય છે જે ઝાડનો રંગ જરા ઝાંખો કે માટી જેવો દેખો કે આ દવા આપવાથી તરતજ આ ઝાંખો રંગ બદલાઈને ઝાડનો સ્વાભાવિક પીળો રંગ થવા માંડશે.

વ.—વાર ! એન આ દવા ઘેર બનાવી શકાય કે નહિ ?

લ.—કેમ ન બનાવી શકાય ? તે દવા બનાવવામાં કાંઈ મુશ્કેલી નથી. ૧ ભાગ પારો (ચોખ્ખો પારો જેમજે) અને ૨ ભાગ ચાક એ પ્રમાણમાં મેળવીને ખરલમાં સારી રીતે ઘુટી મેળવી દેવાં. પારાની જરા પણ ચમક દેખાય નહીં એવી રીતે મેળવી દેવાં. તેનો રંગ રાખ જેવો થશે. તે તૈયાર થાય ત્યારે તેને એક શીશીમાં ભરીને બુચ મારવું.

વ.—આ દવા કેટલા વજનથી આપવી ?

લ.—૦૧૧ રતીથી ૨ રતી સુધી આપી શકાય.

વ.—વાર, જે બાળક વારંવાર ઝાડો કરતું હોય અને ઝાડો બહુજ પાતળો પાણી જેવો થતો હોય અને તેમાંથી ખાટી વાસ આવતી હોય તેમજ તેનો રંગ સ્વાભાવિક પીળો ન હોય પણ ઝાંખો કે માટી જેવો રંગ હોય તો તેને “ કમ્પાઉન્ડ ચાક ” સાથે “ પારા મિશ્રિત ચોક ” વાળી દવા આપવાથી વધારે સારો ગુણ કરે ના ?

લ.—હા. તમે ઠીક કહો છો. આવા ઝાડના દરદમાં આ એ દવાઓ સાથે આપવાની તમને મુજેલી આ યુક્તિ ઘણી સારી છે. ઝાડો બંધાય નહિ અને રંગ કુદરતી પીળો ન થાય ત્યાં સુધી દવા ચાલુજ રાખવી; વળી ખોરાકની બાબતમાં દરેક પ્રકારની સાવચેતી અને મંભાળ રાખવી. દરેક માતાએ આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. ઝાડો બાંધેલો આવવા માંડે અને પ્રથમ કરતાં થોડી વાર આવવા માંડે, એટલાથીજ તેને દુધ આપવા માંડવું તે વાજબી નથી. દુધ આપવાને માટે એટલુંજ બસ નથી. ઝાડનો રંગ કુદરતી પીળો થયા વિના ઝાડો મટી ગયો, એમ માનવું નહિ. કેમ, સમજ્યાં કે નહિ ? હવે હું જાઉં છું.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

બાળકનો પગ પહેલો આવે તો શું કરવું ?

લ.—કેમ બેન ! મોતીનો બાણીયો છે તો સારો ના !

વ.—હા. બેન, ઘરડાનાં પુન્યથી બાણીયો સારો છે. આવો, બેસો, ઉભાં ક્યાં સુધી રહેશો ? હમણાં તમે દેખાતાં કેમ નથી ? હમણાં કાંઈ નવાળુની તો નથી ના ?

લ.—ના. કાલ રાત્રે હું ઘેર હતી, પછી કોઈને ઘેર એક ગર્ભિણીને પ્રસવ કરાવવા ગઈ હતી.

વ.—ગર્ભિણી કેવી હતી ? કાંઈ વાંકું વસમું તો નહોતું ના ?

લ.—ખીજું તો કાંઈ વાંકું વસમું નહોતું. તે ગર્ભિણીના બાળકના પગ પહેલા આવ્યા હતા. પગથી બાળક અવતરે તેમાં બહુ ચિંતા કરવા જેવું નથી હોતું. સગર્ભા પોતાની મેજેજ પ્રસવ કરી શકે છે. ઘણું કરીને તેને દાયણની મદદની જરૂર પડતી નથી.

વ.—બહુ સારી વાત સાંભરી આવી. આગળ તમે મને એક વાર કહ્યું હતું કે બાળક પગેથી અવતરે ત્યારે શું કરવું તે શીખવીશ, તેને ઘણા દિવસ થઈ ગયા.

લ.—એવો વખત આવે ત્યારે એ શીખવાય. વખત ન આવે તો મોડું પણ થાય. તેમાં શો દોષ ? હવે એ સારી રીતે શીખવાની જોગવાઈ આવી છે,

વ.—શી જોગવાઈ આવી છે ?

લ.—હું ગઈ કાલે જ ગર્ભિણીને પ્રસવ કરાવવા ગઈ હતી તેની બધી વાત બહુજ ધ્યાન દઈને તમે સાંભળશો તો બાળકના પગ પહેલા આવે ત્યારે શું કરવું તે તમે શીખી જશો.

વ.—હા. ખરી વાત કહો છો. એ બહુ સાઈ થયું, તમને હમણાં નવરાશ છે ?

લ.—આ વિના મારે ખીજું કાંઈ કામકાજ નથી. વળી

એવાં બુદ્ધિશાળી અને આ બાબત શીખી લેવાને ખંતીલાં છોકરે તેથી બીજાં કામ હોય તોપણ તે બધાં કામ પડતાં મુઠીને પણ તમને શીખવવાની મારી મરજી થાય છે.

વ.—મારા ઉપર તમારી આટલી બધી મહેરબાની છે, એ બહુ સાંઝે છે. ત્યારે તો હવે પુરી નિરાંત રાખીને હેઠે જીવે એસો. તમારી મહેરબાનીથી સીધા પ્રસવની વાત તો હું સારી રીતે શીખી ગઈ છું. વાંકું વસમું હોય ત્યારે શું કરવું તે પણ સારી રીતે જાણી રાખવું જોઈએ. આડોશપાડોશમાં કોઈની વહુ દીકરીને પ્રસવ વખતે દુઃખ થતું હોય તો જાણુતાં હોઈએ તો જરૂર કાંઈને કાંઈ ઉપકાર થઈ શકે.

લ.—કાંઈક ઉપકાર કેમ? ઘણી ગર્ભિણી સ્ત્રીઓને અને તેનાં બાળકોને જીવતદાન આપી શકાય. એના કરતાં બીજું સાંઝે કામ કયું છે?

વ.—હા, ખરી વાત કહો છો. જેને તમે પ્રસવ કરાવવા ગયાં હતાં તે ગર્ભિણી શું પેલોડી છે? તેની ઉંમર આશરે કેટલી છે? કંઈ ન્યાતની છે? તેનું બાળક ખચ્યું છે કે નહિ? તેને દીકરો અવતર્યો છે કે દીકરી?

લ.—તે કાયસ્થની દીકરી છે, પેલોડી છે. તેની ઉંમર આશરે સોળ સતર વરસની છે. તેને દીકરો અવતર્યો છે. મા અને દીકરો બંને સાજાંતાજાં છે.

વ.—ત્યારે તો હીક. પહેલેથી છેલ્લે લગી તેની બધી હકીકત મને કહો. ગર્ભિણી અને તેનું બાળક એ એમાંથી કોઈના કાંઈ પણ માઠા સમાચારની વાત સાંભળવામાં આવે તો સાંઝે લાગે નહિ. કેમ ખરું કહું છું કે નહિ?

લ.—એકવાર નહિ પણ સાત વાર ખરું, ગર્ભિણીના મર્મ ગર્ભિણીજ જાણે. બીજાને એમાં શું ખબર પડે?

વ.—તમે જાણે શું પણ પહેલા આવેલા જોયા?

લ.—ના, પણ પહેલા આવેલા નહોતા. નિતાંબ (ઢગરા) આગળ આવેલા હતાં.

જે પહેલી સુવાવડ આવે તે પેલોડી કહેવાય.

વ. — એ વળી કેવી રીતે ?

લ. — ભોંયને-જમીનને-નિતંબ (ઢગરા) અડકાડીને બંને પગ ઉંચા કરીને એસવાથી જેમ નિતંબ નીચેની તરફ રહે છે, તેમ પેટમાં છોકરું પણ રહે છે.

વ. — તેનું ચિત્ર પાડી બતાવો તો સારી રીતે સમજાય.

લ. — આ જુઓ.

આકૃતિ ૫ મી.



કમળમાં નિતંબ-ઢગરા-પ્રથમ આવે છે તે દર્શાવનારું ચિત્ર.

વ. — હા, હવે તો બરાબર સમજી. પહેલાં નિતંબ (ઢગરા) આવ્યા હતા ? તમે તો પહેલા પગ આવવાનું કહેતાં હતાં ને ?

લ. — હા. પહેલા પગ આવવાનું જ મેં તમને કહેલું હતું. નિતંબ, ઢીંચણ કે પગ એ ત્રણમાંથી ગમે તે એક પ્રથમ આવે તોપણ પહેલા નિતંબ આવ્યા છે, એમ કહેવાય છે.

વ. — કેમ ? એનું શું કારણ ?

લ. — ગર્ભિણીને પ્રસવ કરાવવાનો ઉપાય એ ત્રણમાં એકજ

છે, મતલબ કે બાળકના નિતંબ પહેલા આવ્યા હોય ને જે રીતે પ્રસવ કરાવાય, તેજ રીતે ઢીંચણ કે પગ આગળ આવ્યા હોય તોપણ પ્રસવ કરાવાય છે,

વ.—હવે હું એ સારી રીતે સમજી. ઠીક. પણ પહેલા પગ આવે ત્યારે એક સાથે બંને પગ આવે છે કે પહેલો એક પગ આવીને પછી બીજો આવે છે ?

લ.—તેનો કાંઈ ચોક્કસ નિયમ નથી. એક સાથે બે પગ પણ આવે, અને એક પણ આવે. તેમજ એક સાથે બંને ઢીંચણ પણ આવે.

વ.—નિતંબ, ઢીંચણ કે પગ પહેલા આવવાના હોય તો તે શી રીતે જાણી શકાય ?

લ.—એ જાણવાની ઘણી રીતો છે, પણ હાથ લગાડી જોવાથી એ વાત ઘણીજ સારી રીતે જાણી શકાય છે.

વ.—હાથ લગાડી જોવાથી શી રીતે જાણી શકાય, તે કહો.

લ.—પહેલા નિતંબ આવવાના હોય તો પરપોટો ફુટ્યા પહેલાં ઘણે ભાગે કાંઈ પણ જાણી શકાતું નથી. માત્ર બાળકની પૂંઠ ઉપરનું હાડકું અને બરડાની કરોડનો નીચલો ભાગ હાથ લગાડવાથી જાણાય છે. પરપોટો ફુટ્યા પછી હાથ લગાડવાથી કમળ (જરાયુ) ના મોંમાં બાળકના બંને નિતંબ (ઢગરા) અને પૂંઠ ચોખ્ખી રીતે જાણાય છે. પૂંઠની પાસેનો ભાગ બરાબર તપાસવાથી દીકરા અથવા દીકરીનું ખાસ ચિન્હ પણ માલમ પડી આવે છે. હાથથી અંડ (ગોળીઓ) જણાઈ આવે તો પછી કોઈ રીતનો શકરહેતોજ નથી. એટલે દીકરોજ છે એમ તરતજ સમજાઈ જાય છે.

વ.—ઠીક, મોં અને પૂંઠ એ બેની રચના લગભગ સરખી જોવાય છે. તો પછી મોં છે કે પૂંઠ છે એ અનુમાનથી શી રીતે જાણી શકાય ?

લ.—તે જાણવાનો પણ રસ્તો છે. મોં કરતાં પૂંઠ નાની હોય છે. વળી મોંમાં આંગળી અડે તો જીભ અને જડમું જણાઈ આવે

છે. પૂઠમાં આંગળી જાય તો આંગળી દબાય છે. નિતંબ પહેલા આવવાના હોય તે શી રીતે જાણી શકાય, તે વાત તો હવે તમે સારી રીતે સમજ્યાં કે નહિ ?

૧.—હા, એ વાત તો સારી રીતે સમજાઈ ગઈ. હવે ઢીંચણ પહેલા આવવાના હોય તે શી રીતે જાણાય તે કહો.

૨.—તે પણ હાથ લગાડવાથી સારી રીતે જાણી શકાય છે. હાથ લગાડવાથી ઢીંચણની બંને બાજુએ ટેકરા જેવાં બે સારાં ગોળા હાડકાં, તે બે ટેકરાની વચ્ચેમાં ખોલ, અને સાથળ અને પગના નળાની સંધિ એ બધું સારી રીતે જાણાઈ આવે છે. આ બધું જાણવાથી પહેલાં ઢીંચણ આવશે એમ જાણી શકાય છે. કેમ સમજ્યાં કે નહિ ?

૩.—હા, એ ખરું. પણ પગની ધુંટી, કોણી અને કાંધની સાથે ઢીંચણનો ગોટાળો થઈ શકે ખરો. એટલે પગની ધુંટી, કોણી અને કાંધ હોય તો પણ ઢીંચણ છે એમ વખતે ભૂલ થઈ જાય કે કેમ ? અનુમાનથી આવી ભૂલ ન થઈ જાય ?

૪.—હા, એવી ભૂલ વખતે થાય ખરી, પણ તે બધું જાણવાની સારી યુક્તિ છે.

૫.—તે યુક્તિ કઈ ?

૬.—તે કહું છું. પહેલા ધુંટી લ્યો. ઢીંચણની બંને તરફ બે ટેકરા છે. અને ધુંટીની આસપાસ નથી. ત્યાર પછી કોણી લ્યો. તેમાં સળંગ એક લાંબું હાડકું હોય છે. પછી ગરદન લ્યો. ગરદન ઉપર ફક્ત એક જ ટેકરો હોય છે. અને ટેકરાથી આસ્તે આસ્તે આગળ પાછળ હાથ ફેરવી જોવાથી ઉપર ગળાની હાંસડીનું હાડકું અને પાછળ બરડાની કરોડનો ઉપરનો ભાગ જાણાય છે. આવો તકાવત હોવાથી ગોટા કેમ થાય ? ધુંટી, કોણી અને કાંધના આકાર અને તેની આસપાસનાં હાડકાં કરતાં ઢીંચણના આકારમાં અને તેની આસપાસના હાડકામાં જે તકાવત છે તે બરાબર ધ્યાનમાં હોય તો પછી ભૂલ થાયજ નહિ.

૧.—હા ખરું કહો છો. આ બધા અવયવોની રચનાનું સાઈ જ્ઞાન ન હોય તેણે દાર્ધ્યભુતું કામ કરવું, એ લગભગ નકામા જેવું છે. તમે જે સમજાવ્યું તેનું બરાબર જ્ઞાન હોય તો નાનું છોકરું પણ એ વાત સમજી શકે. અને સમજે તો ભૂલ થાયજ નહિ. ઠીક, હવે પગ પહેલા આવવાના હોય તો તે શી રીતે જાણવામાં આવે, તે કહો.

૨.—તે જાણવાનો તો બહુજ સહેલો ઉપાય છે. પગનો આકાર એવો છે કે હાથ સિવાય બીજા કોઈ અંગની સાથે તેનું સરખાપણુંજ નથી. તેથી પગને બદલે હાથ માનવાનીજ ભૂલ થવાનો સંભવ છે. બીજી કશી પણ ભૂલ થવાનો સંભવજ નથી.

૩.—બહુ સાઈ. પણ તે ભૂલ ન થાય એમ તો થવું જ જોઈએ ના.

૪.—એમાં શી શીકર છે. એ તો તમને હમણાં જ એવી રીતે સમજાવી દઉં કે પછી ભૂલ જ ન થાય. એકે એકે જે કહું તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખો.

- (૧) પગની આંગળીઓ ઓળખવી બહુ સહેલી છે. અંગુઠાથી તે છેલ્લી આંગળી લગીની દરેક આંગળી એક પછી એક નાની હોય છે. પણ હાથની આંગળીઓમાં તેમ નથી. તેતો નાની મોટી હોય છે.
- (૨) પગના અંગુઠાની પાસેજ તેની બીજી આંગળીઓ હોય છે. પણ હાથના અંગુઠાથી આંગળીઓ ઘણી છેટી હોય છે. હાથનો અંગુઠો બીજી બધી આંગળીઓથી જુદી રીતનો હોય છે. હાથની આંગળીઓ અંગુઠાની હારમાં નથી હોતી પણ સામી હોય છે.
- (૩) હાથના કરતાં પગની બનાવટમાં દેખીતોજ ઘણો ફેર હોય છે. પગનો અંગુઠો અને બીજી આંગળીઓ એકજ હારમાં હોય છે. તેમજ પગનો અંગુઠો બીજી આંગળીઓ કરતાં ઘણોજ મોટો અને ગોળ હોય છે.
- (૪) પગનાં તળીયાંની પેઠે હાથે કાંઈ હોતું નથી. હાથ જેમ બાવ-

હાંની સાથે સળંગ જોડાયેલ છે તેમ પગનો નળો અને તળીઈ એક સાથે જોડાયેલાં નથી. વળી હાથના કરતાં પગ ઘણા ભારે હોય છે. અને હાથના જેટલા ખુલ્લા પણ નથી હોતા.

વ.—વાહ બેન, વાહ ! તમારી બુદ્ધિને સાંભાશ છે ! કેવી મનની યુક્તિ શીખવી ? તમારા ગુણ ગણતાં પાર આવે તેમ નથી.

લ.—આગળ જે જે યુક્તિ તમને કહી, તે સિવાય પણ ફેટલાંક એવાં ચિન્હ છે કે જેથી બાળકના પગ આગળ આવશે કે ઢીંચણુ આગળ આવશે એ જાણી શકાય.

*વ.—જે એવાં ચિન્હ હોય તો તે સઘળાં કહી બતાવો. બાકી શા માટે રાખો છો ? બધાંએ એકે એકે કહી બતાવો.

લ.—ત્યારે સાંભળો, કહું છું. વેણુ આવવા માંડે ત્યારે પ્રસૂતાના પ્રસવના દારમાં હાથ રાખવાથી પાસે જો બાળકનું શરીર ન જણાય તો ઢીંચણથી અથવા પગથી પ્રસવ થશે એમ નક્કી જાણી રાખવું. આગળ માથું અથવા નિતંબ આવવાના હોય તો એમ થાયજ નહિ.

વ.—શું કહો છો ? આ ઘણીજ સારી યુક્તિ ! હવે બિંબી બીજી કોઈ યુક્તિ છે કે નહિ ?

લ.—એરી બીજી યુક્તિ પણ છે. ઢીંચણુ કે પગ પહેલા આવવાના હોય ત્યારે જે કોથળીમાં પાણી રહે છે, તે કોથળીનો આકાર ઘણો લાંબો હોય છે. પહેલા પગ બહાર આવે ત્યારે પણ આ કોથળી ઘણીજ લાંબી દેખાય છે. વળી જ્યારે પહેલા નિતંબ, ઢીંચણુ કે પગ આવવાના હોય ત્યારે આ કોથળી બહુ ઢીલી હોય છે. માથું પહેલાં આવતાં જેવી તંગ હોય તેવી તંગ હોતી નથી. તમને આગળ* પણ કહી ગઈ છું કે બાળકનું માથું નીચેની તરફ હોય તો પેટના ઉપરના ભાગમાં બાળક ફરકે, અને પગ નીચેની તરફ હોય તો બાળક પેટના હેઠળના ભાગમાં ફરકે.

વ.—તમારી બધી યુક્તિઓ કહેવાઈ ગઈ કે, હજી કાંઈ બાકી છે ?

લ.—હા. લગભગ ઘણી ખરી કહેવાઈ ગઈ. એકજ વાત હવે કહેવાની બાકી છે.

વ.—હીક, ત્યારે તે કહો.

લ.—તમને આગળ કહી ગઈ છું કે, માથું પહેલાં આવવાનું હોય ત્યારે પરપોટો ફુટીને એકદમ બધું પાણી બહાર આવી જતું નથી. પરપોટો ફુટતાંની સાથેજ, માથું નીચું આવે, તેથી થોડીકવાર પાણી પડે અને પછી પાણી પડતું બંધ થઈ જાય. પણ નિતાંબ, દીંચણ કે પગ પહેલાં આવવાના હોય ત્યારે પરપોટો ફુટ્યા પછી આ પ્રમાણે પાણી વહે નહિ. ડશીયો? ડુટયો એટલે પાણી પડવા માંડે તે બધું પાણી થઈ રહે ત્યાં લગી પાણી પડ્યાં જ કરે. વળી તે પાણી ઊતાવળથી વહે નહિ. આમ થાય ત્યારે જાણવું કે નિતાંબ, દીંચણ કે પગ પહેલાં આવશે. કેમ સમજાયું કે નહિ ?

વ.—હા. એ તો બહુજ સારી રીતે સમજાયું. આવું સાફ કહ્યો એટલે તો નાનું છોકરું પણ તે વાત સારી રીતે સમજી શકે.

લ.—હીક, બેન હીક, પણ જ્યાં સુધી બરાબર ન સમજે ત્યાં સુધી મને ફરી ફરીને પૂછજો.

વ.—સમજ્યા વિના તે હું હા પાડું ? શીખી લેવાથી મને શયદો છે કે તમને ? હીક, પણ અત્યારે આ કહેવાનું શું કારણ ?

લ.—તેનું ખાસ કારણ છે. અત્યાર સુધીમાં પ્રસૂતાના^૨ પ્રસવ સંબંધે જે જે કહેવામાં આવ્યું છે, તેમાં કશી ભુલકેલી નથી. એમાં સ્વાભાવિક પ્રસવની વાત કહેવામાં આવી છે. હવેની વાત વાંક વસમા પ્રસવની છે. બાળકનો હાથ કે પગ પહેલો આવે ત્યારે પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવામાં દાઢ્યણુની બહુ અતુરાઈનો ખપ પડે છે, તેથીજ કહું છું કે હવેની વાતમાં ખૂબ ધ્યાન આપવું. અને તે બરાબર મનમાં ઊતારવું.

વ.—હું તે બરાબર મનમાં રાખીશ, અને હમેશાં તે બાબતનો ઉડો વિચાર કર્યા કરીશ.

લ.—હવે બાળકના નિતંબ, ઢીંચણ કે પગ પહેલા આવે તો પ્રસૂતા શી રીતે પ્રસવ કરે તે કહું છું. ધ્યાન દઇને સાંભળો.

વ.—કહો. એ બાળવાની જ ખરેખરી જરૂર છે.

લ.—એવી પ્રસૂતાને પ્રસવ થવાનો હોય ત્યારે, પાણીની કોથળી અથવા થેલીને સાચવી રાખવાની મહેનત કરવી એ દાઢ્ય-ણનું મોટામાં મોટું કામ છે. અને તેટલા વધારે વખત સુધી થેલીમાં પાણી રાખવાની મહેનત કરવી. ઢીંચણ કે પગ પહેલા આવવાના હોય ત્યારે એ પાણી સાચવી રાખવાની મહેનત કરવામાં આવી હોય, અને પાણી રહે તો પછી કામ ઘણુંજ સહેલું થઇ જાય છે.

વ.—કેમ બેન ! પાણીની થેલી સાચવી રાખવાની વાત આટલો અધો ભાર દઇને શા માટે કહો છો ?

લ.—એમ કેમ પૂછો છો ? અધું ભૂલી ગયાં ? સંભારી જુઓને ! તમને આ પહેલાં પણ કહી રાખેલું છે કે પાણીની થેલી વારેવારે નીચી આવ્યા કરે તેથીજ જરાયુનું મોં સારી રીતે ખુલ્લું થાય છે.

વ.—હા એ તો કહેલું છે ખરું.

લ.—ત્યારે ! પહેલું માથું આવે તો પણ જ્યાં કમળનું મોં ઉઘડવા સારૂ પાણીની થેલી સાચવવાની જરૂર છે, ત્યાં પછી પહેલાં નિતંબ, ઢીંચણ કે પગ આવવાના હોય ત્યારે પાણીની થેલી સાચવવાની જરૂર હોયજ, એમાં શી નવાઈ ?

વ.—હા. એ ખરું, માથું આટલું અધું કહણ, ગોળ અને મોટું હોવા છતાં પણ પાણીની થેલીમાંના પાણીની મદદ વિના કમળનું મોં ઉઘાડું થઇ શકતું નથી. તો પછી કોથળીમાંનું પાણી પહેલેથીજ બહાર આવી ગયું હોત તો તો નિતંબ, ઢીંચણ કે પગવડે જરાયુનું મોં શી રીતે ઉઘડે ?

લ.—હા, બરાબર. સમજ્યાં છો. હવે તમને એ સમજાવવું પડે તેમ નથી. ત્યારે હવે ખૂબ યાદ રાખજો કે બાળકના નિતંબ, ઢીંચણ કે પગ પહેલા આવે તેમ હોય તો તે વખતે ખુબ સંભાળ

રાખીને પાણીની ઘેલીને સાચવવી અને કમળનું મોં સારી પેઠે ઉઘડે નહીં, ત્યાં સુધી પાણી વહી જવા દેવું નહિં. પાણીની થેલી આખી આબાદ હોય, એટલે પાણી જરા પણ વહી ગયેલું ન હોય એવી સ્થિતિમાં પ્રસવ કરાવવો હોય તો ઘણીજ સગવડ થાય, પણ એમ બનવું કાંઈ સહેલું નથી; ઘણું કરીને તો એમ થતુંજ નથી.

વ.—બહુ સાર, ત્યારે દાઢયણનું પહેલું કામ તો એ છે કે, પાણીની કોથળીને સંભાળી રાખવી. પછી જ્યારે ડશીયો કુટે, અને પાણી આવવા માંડે ત્યારે શું કરવું ?

લ.—ડશીયો કુટ્યા પછી બાળક પોતાની મેળેજ બહાર આવે. કુટી લગી છોકરું બહાર આવે ત્યાં સુધી દાઢયણે કાંઈ કરવું નહિં. માત્ર પ્રસવનાં દારની નીચે હાથ દબા રાખવો. તે જગ્યાએ ધક્કો ન લાગે તેટલા માટે બાળકનું અંગ જેમ જેમ બહાર આવતું જાય તેમ તેમ સ્ત્રીના પેટની તરફ ઉંચું કરી ઝાલી રાખવું. જેટલી દોડાદોડ ઓછી થાય તેટલો લાભ થાય છે, જલદી પ્રસવ થઈ જાય, એવી કાંઈ પણ મહેનત કરવી નહિં.

વ.—કેમ ?

લ.—પગથી તે ગળાં સુધીનું આખું શરીર બહાર આવતાં જેમ વાર લાગે, તેમ માથું વગર મુશ્કેલીએ બહાર આવે.

વ.—એમ કેમ થાય ?

લ.—પગથી તે માથા સુધી શરીર કમે કમે મોડું છે કે નહિ ?

વ.—હા, તે તો ઉઘાડું જ છે; પગનાં તળીયાં કરતાં પીંડી મોટી, પીંડી કરતાં સાથળ મોટા, સાથળ કરતાં નિતંબ મોટા, પેટ કરતાં છાતી મોટી, આ વાત તો ખરી.

લ.—ત્યારે જુઓ, જેમ જેમ ધીમે ધીમે નાનેથી મોટાં અંગ કમળના મોંમાંથી બહાર આવતાં જાય, તેમ તેમ કમળનું મોં જરૂર સારી પેઠે ઉઘાડું થતું આવે. કેમ, સમજી શકો છો ના ? અને કમળનું મોં પુરેપુરું ઉઘડેલું હોય તો માથું સહેલથી બહાર આવે. એમાં તો કાંઈ કહેવાનું જ નથી.

૧.—હવે બરાબર સમજાયું. હવે ફરી કહેવું પડશે નહિ. કોઈ પણ રીતે માથું બહાર આવી જાય તો પછી શરીર બહાર આવવામાં કશી પણ અડચણ પડે નહિ. તેમ જ કાંઈ દુઃખ પણ થાય નહિ. તેથી બાળકનું માથું પહેલું બહાર આવે તો શરીર સહેલથી બહાર આવે, કશું દુઃખ થાય નહિ. પણ પહેલું શરીર આવે તો માથું આવવું ઘણું જ કઠણ અને તેવે સમે પ્રસૂતાને દુઃખ પણ થાય. તેથી જ પગથી તે ગળાં સુધીનું શરીર ક્રમે ક્રમે અને ધીમે ધીમે બહાર આવે એ ઘણું સાફ છે. એથી કમળનું મોં સારી પેઠે ઉઘડવાની સગવડ થાય છે. કમળનું મોં ઉઘડવાથી માથું સહેજે બહાર આવે છે. એ જ તમારે કહેવાનું છે ની ?

૨.—હા, મારે એજ તમને કહેવાનું છે. તમારી યુદ્ધિથી મને બહુ આનંદ થાય છે, અને તેથીજ તમને શીખવતાં મને બહુજ મજા પડે છે. કોઈ બાબત કઠણ હોય તોપણ એકવાર શીખવતાંજ તમે શીખી જાઓ છો. તમારી યુદ્ધિની બલિહારી છે. તમારી યુદ્ધિની વાત હું ક્યારે પણ ભૂલીશ નહિ.

૩.—તમે કહ્યું હતું કે જ્યાં લગી બાળકની ડુંટી સુધીનો ભાગ બહાર ન આવે ત્યાં સુધી દાઢયણે કાંઈ પણ કરવાનું નથી, પણ ડુંટી સુધીના ભાગનો પ્રસવ થતાં ઘણી વાર લાગે તો શું કરવું ?

૪.—ઘણી વાર લાગે તો ઉપરાઉપર, તરતાતરત વેણો આવે એવો ઉપાય કરવો.

૫.—શું કરવાથી તરતાતરત વેણો આવે ?

૬.—કેમ ? ઇપિકાની વાત ભૂલી ગયાં કે ?

૭.—હા, ભૂલી ગઈ ખરી. વેણો બંધ થઈ જાય, અથવા ધીમી પડી જાય ત્યારે ઇપિકા આપવું જોઈએ, એમાં કાંઈ વિચાર કરવાનો નથી, એ વાત હું ભૂલી ગઈ ખરી.

૮.—હમણાં ભૂલી ગયાં, એમાં કાંઈ નુકસાન નથી. પણ ભલાં થઈને ખરે વખતે ભૂલશો માં હો ?

વ.—સાઈ ! બેન સાઈ ! શીખેલાં હોયએ, સાંભળ્યું હોય, તેનો કિપયોગ કરવાનો વખત આવે ત્યારે તે બૂલી જવાય તો તે શીખવા સાંભળવાનો શો લાભ ? એ તો ઠીક, પણ એ ઓસડ કદાચ પાસે ન હોય તો દાખલે શું કરવું ?

લ.—તેનો પણ માર્ગ બતાવું. પગથી તે ડુંડી સુધીનાં ભાગમાં નિતંબ આવતાં મુશ્કેલી પડે છે. પગ આવ્યા પછી જો નિતંબ આવી જાય તો ડુંડી સુધીનો ભાગ પોતાની મેજેજ બહાર આવી જાય છે. તે તો તમે જાણો છોની ?

વ.—હા, તે તો સારી રીતે જાણું છું.

લ.—ત્યારે તો બાળકના પગ બહાર આવ્યા પછી ડુંડી સુધીનો ભાગ બહાર આવતાં જો વાર લાગે તો નિતંબનો પ્રસવ દાખલે કરાવવાની જરૂર છે.

વ.—અરાબર હવે હાથ લગાડીને બાળકના નિતંબનો પ્રસવ શી રીતે કરાવવો, તે કહો જોઉં !

લ.—બાળકની કૂચકીમાં એક આંગળી નાખીને ધામે રહીને એવી રીતે તાણવું કે જેથી નિતંબનો પ્રસવ થઈ જાય. તેથી પ્રસૂતાને કોઈ પણ રીતની પીડા થતી નથી.

વ.—કયા હાથની આંગળી નાખીને તાણવું ?

લ.—જે હાથ કેળવાએલો હોય એટલે જે હાથ બળ કરે તેવો હોય તેની આંગળી નાખવી.

વ.—કૂચકીમાં આંગળી નાખીને તાણવાથી નિતંબ શી રીતે બહાર આવે ? આંગળીમાં શું એટલું બધું જોર હોય છે ?

લ.—અરે શું આંગળીમાં થોડું જોર છે ? બળ કરીને કૂચકીમાં આંગળી નાખીને ખેંચવાથી નિતંબ બહાર આવી જાય, એમાં તમને શી નવાઈ લાગે છે ?

વ.—બાળકના નિતંબ બહાર કાઢવા માટે કૂચકીમાં આંગળી

નાખીને બ્યારે તાણવામાં આવે ત્યારે પ્રસૂતાનાં પ્રસવનાં દ્વાર નીચે હાથ રાખવો જોઈએ કે નહિં ?

લ.—હા, હા, હાથ તો રાખવોજ જોઈએ. હાથ રાખ્યા વિના કોઈ પણ પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો જ નહિં. બાળકનો પ્રસવ થવાનો હોય તે વખતે પ્રસવનાં દ્વારની નીચે હાથ રાખવો જ જોઈએ. આ વાત કદિ પણ ભૂલશો નહિં.

વ.—બાળકની ડુંટી બહાર આવ્યા પછી શું કરવું તે કહો.

લ.—બાળકની ડુંટી સુધીનો ભાગ બહાર આવ્યા પછી દાઢ-યણે બહુજ સંભાળ રાખવાની છે.

વ.—કેમ બેન કેમ ?

લ.—બાળકની ડુંટીથી તે પ્રસૂતાના પેટમાંની ઓર સુધી એક નાડી છે, તે તો તમે જાણો છો ને ?

વ.—હા તે કેમ ન જાણું ? એટલી ખબર ન હોય એવું તે હોય ?

લ.—જ્યાં સુધી બાળક પેટમાં હોય છે, ત્યાં સુધી તે નાડી-માંજ તેનો પ્રાણ હોય છે, તે તમે જાણો છો કે નહિં ?

વ.—હા એ પણ સારી રીતે જાણું છું,

લ.—પ્રસૂતાના પેટમાંની ઓરમાંથી આ નાડીને માર્ગે બાળકનાં શરીરમાં લોહી જ આવ કરે છે તેથીજ બાળક જીવી શકે છે, અને દિવસે દિવસે દિવસે મોટું થતું આવે છે.

વ.—ઠીક, નાડી તો એક હોતી નથી. ઘણી વીંટાયેલી હોય તેમ દેખાય છે.

લ.—હા, ખરું. નાડી એક નથી હોતી, પણ ત્રણ હોય છે. એ નાની અને એક મોટી. નાની બંને નાડીઓ મોટી નાડી સાથે વીંટાયેલી હોય છે.

વ.—ત્રણ નાડી હોવાનું શું કારણ ?

લ.—તે કહું છું, નાની એ નાડીઓ વાટે બાળકના શરીર-

માંનું મેલું લોહી ઝોરમાં જાય છે અને ઝોરમાંથી ચોખું લોહી મોટી નાડી વાટે બાળકના શરીરમાં આવે છે.

વ.—ઠીક ત્યારે એ લોહીની જ આવમાં કાંઈક ગેરઠાણો થાય તો તો છોકરું માર્યું જાય. નહિ ?

લ.—હા. માર્યું જ જાય. અને તેથીજ હું કહું છું કે બાળક ડુંટી સુધી બહાર આવ્યા પછી દાઢયિણે ઘણીજ સંભાળ રાખવાની છે, નહિ તો ડુંટીથી ગળા લગીને ભાગ બહાર આવતાં નાડી દબાય તો બાળક માર્યું જાય.

વ.—નાડી ઉપર દબાણ શી રીતે આવે ? નાડી દબાય કેમ ?

લ.—તે કહું છું. કમળના મોંમાંથી બાળકનું શરીર બહાર આવવાને વખતે શું કોઈ તરફ કમળ ઉઘાડું રહે છે ?

વ.—ના, બાળકનું શરીર બહાર આવતાં કમળનું મોં જરા પણ ઉઘાડું રહેતું નથી. તેમાં આંગળી નાખી શકાય તેટલી પણ જગ્યા રહેતી નથી,

લ.—ત્યારે હવે જુઓ. પેટ અને છાતી બહાર આવવાને વખતે નાડી ઉપર દબાણ થાય કે નહિ ?

વ.—હા, તેનાપર સારી રીતે દબાણ થાય. એ તો મેં જોએલું પણ છે. માત્ર દબાણ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ બાળકની નાડીપર હાથ લગાડવાથી તે લોહીથી ભરાઈ ગયેલી જણાય છે, અને ઘણું કરીને એમજ થાય છે.

લ.—સંભાળ રાખવામાં ન આવે તો આ દબાણથી બહુ ખોટું થાય.

વ.—ઠીક, પણ નાડી ઉપર દબાણ ન થાય તેનો કાંઈ ઉપાય છે ખરો ?

લ.—ઉપાય ન હોય એમ તે કાંઈ હોય ?

વ.—ત્યારે તે ઉપાય મને કહો જોઈએ ?

લ.—સંભાળો, કહું છું. જ્યારે છોકરું ડુંટી સુધી બહાર આવી

જય ત્યારે નાડીને બહુજ સંભાળથી ધીમે ધીમે તાણી લેવી,

વ.—આ પ્રમાણે નાડી તાણી લેવાથી શું થાય ?

લ.—નાડી દબાવાની બીક ન રહે, કેમ, કાંઈ પૂછવા જેવું છે ?

વ.—ના, એમાં તો કાંઈ પૂછવા જેવું રહેતું નથી. સારી રીતે સમજી લે. નાડીનું ધ્રુવ્યલું કરીને લઈ લેવાથી તેનાપર શી રીતે દબાણ થાય ? બાળકની છાતી અને પેટની સાથે નાડી સરખી ન રહેવાથી નાડીપર દબાણ આવે નહિ. કેમ ! ખરું કે નહિ ?

લ.—હા, તમે સારી રીતે સમજ્યાં છો.

વ.—પછી શું કરવું ?

લ.—ક્યે ઠેકાણે એ નાડીનું ધ્રુવ્યલું રાખવાથી મુદ્દલ દબાણ ન આવે, એ પછી જોવું.

વ.—એવું ઠેકાણું કયું ?

લ.—એવું ઠેકાણું છે.

વ.—મને સુઝતું નથી, બતાવોને બેન !

લ.—ધ્યાન દઈ સાંભળો. પ્રસૂતાના પેટમાં બરાડાની કરોડની અંદરની તરફ પીઠની દાંડીમાં એક હાડકું છે. કમળમાં હાથ લગાડવાથી એ હાડકું માલમ પડી આવે છે. એ હાડકાંની એ બાજુએ બરાડાની કરોડમાં લાંબી જેવી ખોલ હોય છે. આ ખોલમાં નાડી વીટીને રાખવી. આ ઠેકાણે રાખવાથી નાડી ઉપર જરા પણ દબાણ થવાની બીક રહેશે નહિ.

વ.—એ જગ્યાએ નાડી ઠીક કેમ રાખી શકાય ?

લ.—કેમ ! એ કાંઈ કઠણ કામ નથી. કમળને ડાબે પડખે અથવા જમણે પડખે ન રાખતાં નાડીનું ધ્રુવ્યલું જરાક ઉપરની તરફ રાખવું.

વ.—ઉપરની તરફ વળી કઈ રીતે ?

લ.—ઉપરની તરફ કહું છું, એટલે એમ કે કમળના મોંમાં હાથ નાંખીને નાડીનું ધ્રુવ્યલું ડાબે પડખે કે જમણે પડખે ન રાખતાં

જરાક દૂર હાથ સેરવી દઇને ડાબે કે જમણે પડખે રાખી દેવું. કેમ, હવે બરાબર સમજ્યાં ?

વ.—હા. સારી રીતે સમજી ગઈ. હવે ફરી કહેવું નહિ પડે. હવે બીજું શું કહો છો ?

લ.—કહું છું સાંભળો, બાળક અવતરતી વખતે તમે ક્યારે પણ નાડ ઉપર હાથ રાખી જોયો છે ?

વ.—હા, મેં હાથ રાખી જોયો છે. બે આંગળી નાળ ઉપર રાખી ધીમેથી જરાક ભાર દઇને જોવાથી તે બે આંગળીઓની નીચે ધબકારા થતા સંભળાય છે.

લ.—એ ધબકારા શેના થતા હશે, તે તમે જાણો છો ?

વ.—નાડીમાં લોહીની આવજન થયા કરે છે, તેથી એ ધબકારા થાય છે.

લ.—બરાબર કહો છો. જ્યાં લગી નાડીના આ ધબકારા ચાલતા હોય, ત્યાં સુધી કોઈ રીતની બીક નથી, અને ત્યાં સુધી દાઢયિણે કાંઈ કરવાનું પણ નથી.

વ.—શું કહો છો ? એ તો ઘણી સારી યુક્તિ તમે બતાવી !

લ.—હા, એ ઘણી જ સારી યુક્તિ છે. બાળક હુંટી સુધી બહાર આવે ત્યારે નાળ ઉપર દબાણ ન થાય એવો ઉપાય કરીને દાઢયિણે પ્રસૂતાની પાસે છાનાંમાનાં બેસી જ રહેવું. નાળમાં લોહી જ આવ કર્યા કરે છે કે નહિ, તેજ તેણે વારંવાર જોતાં રહેવું. નાળને હાથ લગાડી જોવાથી આ વાત સારી રીતે જાણી શકાય છે. નાળ ઉપર દબાણ ન આવે તેને માટે શું ન કરવું, તે તો તમારા લક્ષમાં છે ના ? ભૂલ્યાં તો નથી ના ?

વ.—એ તો ભૂલું ! આટલી બધી મહેનત લઇને તમે મને એ વાત શીખવી છે, તે ભૂલી કેમ જવાય ! ત્યારે જ્યાં સુધી નાળમાં સારી રીતે ધબકારા થતા હોય, ત્યાં સુધી તો દાઢયિણે કાંઈ જ કરવાનું નથી.

લ.—ના. કાંઈજ કરવું નહિ. વારંવાર નાજી ધબધબ ચાલે છે કે નહિ, તેજ માત્ર તપાસ્યાં કરવું. અને નાજના ધબકારા કમે કમે થાય છે કે નહિ એ પણ જોતાં રહેવું.

વ.—ખરાખર કહો છો, આ બન્ને બાબત તપાસતાં રહેવું. નાડીના ધબકારા થયા કરે છે કે નહિ, તે જાણવું જોઈએ. એ ઉપરાંત નાજના ધબકારા કમે કમે થાય છે કે નહિ, એ જાણવું તો ઘણું જરૂરનું છે. કારણ કે એમ બનવાથી જાણી શકાય કે પ્રસૂતાને ઝટ પ્રસવ નહિ થાય, તો બાળક માર્યું જશે.

લ.—વાહ ! બહુ સારું સમજ્યાં છો ! આમ ન સમજતાં હો તો શોખવવામાં શી મજા પડે ? જે મારે કહેવાનું હોય તે તમે અગાઉથી જ જાણી જાઓ છો.

વ.—બાળકનો હુંટી લગીનો ભાગ બહાર આવ્યા પછી બાકીનો ભાગ બહાર લાવવામાં તો ઘણી સરલતા છે.

લ.—શી રીતે સરળતા છે ?

વ.—પગ ઝાલીને તાણવાથી બાળકનો બાકીનો ભાગ સપાટા-બંધ બહાર આવી જાય.

લ.—સત્યાનાથ કાઢ્યું તમે તો ! એ તો નખોદ ગયાની વાત છે ! એ વાત કોઈ દિવસ મનમાં પણ લાવશો નહિ.

વ.—એમાં શો દોષ છે ?

લ.—શો દોષ છે, તે કહું છું, સાંભળો બાળકની છાતી ઉપર તેનાં બાવડાં અને હાથ એવી રીતે રહેલાં હોય કે તાણવાથી તે ખસી જઈને માથાની બે બાજુએ અથવા માથાની પાછળ જઈ પડે.

વ.—ધારો કે કદાચ તમે કહો છો તેમ પડે તો તેમાં શું નુકશાન ?

લ.—નુકશાન કાંઈ જેવું તેવું નહિ. બાળક માર્યું જાય.

વ.—શી રીતે માર્યું જાય ?

લ.—પહેલા પગ આવે ત્યારે એકહું માથું આવવામાં પણ

મુશ્કેલી છે. તો પછી માથાની સાથે બાવડાં? અને હાથ બેળા આવે તો તો પ્રસૂતા પ્રસવ કરી શકે જ નહિ. કદી હથીઆર વાપરવાથી પ્રસવ તો થાય, પણ બાળક તો જીવતું અવતરી શકે જ નહિ.

વ.—અરર ! ત્યારે તો પગ ઝાલીને તાણવામાં તો ઘણું નુકસાન છે. ઠીક. પણ માથાની બન્ને બાજુએ હાથ આવી જાય, તે શી રીતે આવે તે મને સમજતું નથી.

લ.—કેમ ! એમાં શું સમજતું નથી ? હાથ ઉંચા કરીને આળસ ખાતાં જે રીતે માથાની એ બાજુએ હાથ રહે છે, તેવી રીતે હાથ રહે.

વ.—હા. હવે બરાબર સમજાયું. બાળકની છાતી ઉપર તેનાં બાવડાં અને હાથ અમુક રીતે રહેલા હોય તો તે ખસી જવાથી માથાની બન્ને બાજુએ અથવા પછવાડે જઈ પડે. એ વાત હવે મને બરાબર સમજાઈ છે. ઠીક પણ બાળકની છાતી ઉપર બાવડાં અને હાથ કેવી રીતે રહે !

લ.—બહુ સારી વાત પૂછી. એ જાણી રાખવાની પણ જરૂર છે. ઘણી ટાઢ પડતી હોય ત્યારે શરીર સંકોડીને આપણે જે પ્રમાણે અદ્ય બીડીને હાથ રાખીએ છીએ. તેવી જ રીતે બાળક કમળમાં છાતી ઉપર હાથ રાખે છે. કેમ, સમજ્યાં કે નહિ ? (જુઓ આકૃતિ ત્રીજી.)

વ.—હા. બરાબર સમજાયું. આવો દાખલો આપીને સમજાવતાં કોણ ન સમજી શકે ?

લ.—એમ સમજાવીએ ત્યારેજ સમજે.

વ.—ત્યાર પછી હવે શું કરવું ? બાળક ડુંટી સુધી બહાર આવી ગયું હોય ત્યારે નાળ ઉપર દબાણ ન થાય એવો ઉપાય ક્યાં પછી દાખલો શું કરવું ?

લ.—બાળકની છાતી બહાર આવવાને વખતે હાથ લગાડીને

જેવું કે, તેની છાતી ઉપર આવડાં ને હાથ જેમ હોવાં જોઈએ તેમજ છે કે નહિ.

વ.—એ વળી શું ? છાતી ઉપર ન હોય તો ખીજ કઈ જગ્યાએ હાથ હોય ?

લ.—કેમ ! માથાની બે બાજુએ પણ કોઈ કોઈ વખત આવડાં અને હાથ નથી હોતા ?

વ.—શું કહો છો ? એમ પણ હોય ખરું કે ? મને તો લાગે છે કે એમ હોય તે તો સાઈ નહિ, બેન !

લ.—સાઈ તો નહીંજ તો. એમ હોય તો બાળકનું માથું બહાર આવી શકે નહિ.

વ.—વાર, પણ એમ હોય તો શો ઉપાય કરવો ?

લ.—એનો પણ બહુ સારો ઉપાય છે. માથાની બે બાજુએથી આવડાં અને હાથ નમાવી દઈ નીચા લાવી શકાય.

વ.—કેવી રીતે નમાવીને નીચા લાવી શકાય ?

લ.—બહુજ ધીમે અને ચતુરાઈથી નમાવવા જોઈએ. હાથ લગાડવાથી એમ જણાય કે બાળકની છાતી ઉપર તેનાં આવડાં અને હાથ નથી, તો તેના માથાની બે બાજુએ હાથ લગાડીને જોવું. માથાની બે તરફ આવડાં અને હાથ છે એમ જણાય તો જે હાથ એરો (પાસે) હોય તે પહેલો નમાવી દેવો. ત્યાર પછી બીજા હાથને પણ એજ રીતે નમાવી દેવો.

વ.—હાથ નાખીને તાણવાથી નીચેની તરફ નમાવી શકાય કે નહિ ?

લ.—એથી તો વખતે ઘણું નુકશાન થાય. કોઈ દિવસ એમ કરતાં નહિ.

વ.—કેમ ?

લ.—એમ કરીને બરાબર નીચેની બાજુએ તાણવાથી બાળકનો હાથ વખતે ભાંગી જાય. અને એ પ્રમાણે કરવાથી ઘણાં બાળકોના હાથ ભાંગી ગયા છે પણ ખરા.

વ.—ત્યારે શી રીતે હાથ નમાવીને નીચે આણુવા ?

લ.—તે કહું છું, સાંભળો. પાવડાં અને હાથના નળાની સંધિની જરાક ઉપર એક કે બે આંગળીઓ રાખીને જરાક બળ કરવાથી બાળકનાં મોં અને છાતી ઉપરથી હાથ શરીરની બે બાજુએ લાવી શકાય. અને તેથી બાળકને કાંઈ ઈર્ષ્ય પણ ન થાય; કેમ સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, સારી રીતે સમજી. પણ બંને હાથ એકે એકે નીચે લાવવા કે કેમ ?

લ.—એકે એકે નહિ તો બીજું શું ? પહેલાં પાસેનો અને પછી આધેનો હાથ નીચે લાવવો.

વ.—બહુ સાઈ. છાતી બહાર આવવાને વખતે હાથ નાખીને જોવાથી ઐમ જણાય કે છાતી ઉપર પાવડાં અને હાથ જેમ હોવા જોઈએ તેમ છે, તો કાંઈ કરવું પડે ખરું કે ?

લ.—ના જેમ જોઈએ તેમ હોય તો કાંઈ કરવું ન પડે. છાતી બહાર આવતી વખતે પોતાની મેળે જ બંને હાથ સરીને બે પડખે પડશે.

વ.—પછી શું કરવું ?

લ.—ત્યાર પછી બાળકની કાંધ બહાર આવવાને વખતે પ્રસૂતાનાં પ્રસવનાં દ્વારની નીચે હાથ દબ રાખવો. કાંધ બહાર આવતાં મુશ્કેલી પડે છે.

વ.—કેમ ! શી રીતે મુશ્કેલી પડે છે ?

લ.—પગથી તે ગળા સુધીનું આખું શરીર બહાર આવી ગયા પછી માથું તરત આવી જવું એ સહેલું નથી. પહેલું માથું આવે તો આખું શરીર કમળમાં રહે છે. તેથી કમળના કામમાં ઘણું કરીને કાંઈ પણ હરકત પડતી નથી.

વ.—કમળને વળી કામ શું ?

લ.—આ તમે શું બોલો છો ? કમળને કામ શું ? બાળકને પોતાનાં શરીરમાં રાખવું એ કમળનું એક કામ; બાળકને બહાર કાઢી

દેવું, એ કમળનું બીજું કામ; વળી ઘણીવાર એમ બોલવામાં આવે છે કે પ્રસૂતાને વેણો આવે છે, વેણો બહુ આવે છે અને વેણો અંધ થઈ ગઈ છે, એ બધાનો અર્થ શો ?

વ.—તે તો કહી શકું તેમ નથી, વેણુ એટલે વેણુ. તેનો વળી અર્થ શો હોય ? મને તો એના અર્થબર્થની કાંઈ ખબર નથી. વેણુ એટલે શું તે તમેજ કહોને, બેન !

લ.—કમળ સાંકડું થઈ જવું એનું નામ વેણુ.

વ.—વાહ ! દુંકામાં ઘણું સાઈ કહી દીધું ! પણ તોએ એ વાત મને ચોખ્ખી સમજતી નથી. વેણુનો તો કાંઈક અર્થ સમજતો હતો, પણ આનો અર્થ તો મને જરાયે સમજતો નથી.

લ.—પાણીમાં તણુખલાં ઉપર ચોટલી જળોને લાંબી દુંકી થતાં તમે કોઈ દિવસ જોઈ છે ?

વ.—એ તો ઘણીવાર જોએલ છે. જ્યારે જળોને એક તણુખલાં ઉપરથી બીજા તણુખલાં ઉપર જવું હોય છે ત્યારે તે ઘણીજ લાંબી થાય છે. ત્યાર પછી તેને જો જરાક હાથ લગાડો તો તરત તે દુંકી થઈ જાય છે.

લ.—આ પ્રમાણે જે લાંબું હોય તે દુંકું થઈ જાય, એનું નામ સાંકડું થઈ જવું.

વ.—ખરૂં. કમળ સાંકડું થવાનો અર્થ હવે બરાબર સમજવામાં આવ્યો. ફરીને એકવાર કમળ કેવી રીતે સાંકડું થાય છે તે સમજાવો, એટલે પછી કદિ પણ ભૂલી ન જવાય.

લ.—હો, ત્યારે ફરીને પણ સમજાવું. સાંભળો, કમળ એ માંસની એક થેલી અથવા કોથળી છે; એ માંસની કોથળીમાં એક એવી નવાઈ જેવી શક્તિ છે કે જરૂર પ્રમાણે તે ગમે તેટલી લાંબી થાય, અને પાછી દુંકી થઈ જાય.

વ.—જરૂર પ્રમાણે લાંબી દુંકી થાય એટલે શું ?

લ.—જ્યારે ગર્ભ ન હોય ત્યારે કમળનો આકાર બહુ નાનો

હોય છે; પછી ગર્ભ રહે એટલે તેનો આકાર ધીમે ધીમે મોટો થતો જાય. નવ મહિના પૂરા થાય ત્યારે તેનો આકાર ઘણોજ મોટો થાય. પ્રસવ થઈ જાય કે તરતજ એકદમ તેનો આકાર નાનો થઈ જાય. નવાં જન્મેલાં બાળકના માથા જેવડો તેનો આકાર થઈ જાય. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે તેનો આકાર નાનો થતો થતો પહેલાંના જેવડો લગભગ થઈ જાય. આમ થાય છે ત્યારે જરૂર પ્રમાણે કમળ લાંબું ટુંકું થાય છે, એમ કહેવાય કે નહિ ?

વ.—હા. એમ કહેવાય; પણ તેથી શું ?

લ.—ત્યાર પછી કમળ શી રીતે સંકોચાય છે, તે તમને કહું છું; સાંભળો.

વ.—હા, હા, કહો, તે જાણવાની જ ઘણી જરૂર છે.

લ.—પ્રસવ થવાનો વખત આવે ત્યારે બાળકને બહાર કાઢી દેવાને કમળ મહેનત કરે છે. કમળની થેલી પાણીની થેલી ઉપર ભાર દે, અને તેથી પાણીની થેલીમાંના બાળક ઉપર પણ ભાર આવે. જ્યારે આવી રીતે કમળ ભાર દે ત્યારે વેણ આવે. વેણની ધીમે ધીમે શરૂઆત થાય. પછી વધારે આવવા માંડે. પછી ઉપરા ઉપર વેણ આવે. વારે વારે આ પ્રમાણે ભાર આવવાથી બાળક સુધાંની પાણીની કોથળી કમળના મોંમાં આવે. ત્યાર પછી થોડીક વારમાંજ પાણીની કોથળી ફૂટે એટલે ડસીયો ફૂટે, અને પાણી વહેવા માંડે. પાણી વહેવા માંડે એટલે માથું નીચું આવતું જાય. ત્યાર પછી માથું બહાર આવવાથી આખું શરીર કમળમાં રહે; છેવટ કમળના ભારથી બાળકની ગરદન, છાતી, પેટ, નિતંબ વગેરે બધા અવયવો એટલે આખું શરીર ધીમે ધીમે બહાર આવે. હવે જુઓ, કમળ સંકોચાઈ સંકોચાઈને વારે વારે ભાર ન દે, તો બાળક બહાર આવી શકે નહિ. કમળનું કામ શું, તે હવે તો સમજ્યાં ના ?

વ.—હા, હવે તો ઘણી સારી રીતે સમજી.

લ.—બાળકનું માથું પહેલું બહાર આવે એટલે તેનું આખું

શરીર કમળમાં રહે. પ્રસવના દરેક પ્રસંગમાં જરાયુને એટલે કમળને કામ કરવું પડે છે, એમ કહેવું જોઈએ. તેથી કમળના કામમાં કોઈ પ્રકારની અડચણ ઉત્પન્ન થવા દેવી નહિં. કમળ સંકોચવાથી વારે વારે ભાર આવે છે અને તેથીજ બાળકનું શરીર બહાર આવે છે. પણ પહેલા પગ આવે તો ગળા સુધીનું આખું શરીર બહાર આવે, અને માત્ર એકલું માથુંજ કમળમાં રહે. દરેક કામ કરતી વખતે કમળ ખાલી થતું જાય છે, એ તો તમને કહેલુંજ છે. ત્યારે હવે જુઓ કે આવે વખતે કમળ સંકોચાઈને કોના ઉપર ભાર દે ?

વ.—ઠીક કહો છો. આ કારણથીજ, પગથી તે ગળા સુધીનું શરીર બહાર આવ્યા છતાં, પણ માથું બહાર આવવું એ સહેલું કામ નથી. એમજ તમારે કહેવાનું છે, નહિ ?

લ.—હા. મારે એજ કહેવાનું છે. પગથી તે ગળા સુધીનો ભાગ બહાર આવી ગયો હોય, અને એકલું માથુંજ કમળમાં હોય ત્યારે કમળના કામમાં શી અડચણ થાય. તે હવે તો તમે સમજ્યાના?

વ.—હા, સારી રીતે સમજી ગઈ, આ હવે તમારે ફરીને કહેવું નહિ પડે. પગથી તે ગળા લગીનું બધું શરીર બહાર આવ્યા છતાં પણ જ્યારે માથું બહાર આવવામાં આટલી મુશ્કેલી છે ત્યારે તો બાળક માર્યુંજ જાય !

લ.—એમાં માર્યું શેનું જાય ! માથું આવતાં ઘણી ચાર લાગે તોજ માર્યું જાય.

વ.—ત્યારે એવે વખતે બાળકને કશી અડચણ ન થાય તેમાટે શું કરવું તે કહોને, બેન !

લ.—સાંભળો, તે સારી રીતે કહું છું. પગથી તે ગળા સુધી બાળક બહાર આવી ગયા પછી બાળક વખતે માર્યું જાય તેથી માથું બહાર કાઢવાને દોડાદોડ કરવી એમ તમે વિચારો છો ?

વ.—એમ નહિં તો બીજું શું !

લ.—બાળક ગળા સુધી બહાર આવી ગયા પછી, બાળકનું માથું બહાર આવવું જોઈએ, એ જરૂરની વાત છે, એટલું જ મનમાં

હોવું જોઈએ. પણ તે માટે દોડાદોડ કરવાની કશી પણ જરૂર નથી. બાળક હાંફે છે કે નહિ, તેજ માત્ર તપાસતાં રહેવું જોઈએ. બાળક હાંફતું નથી, એમ દાઢયણને ખાત્રી થાય તો કાંઈ પણ કરવાનું નથી. થોડી વાર પછી માથું પોતાની મેજેજ બહાર આવી જશે.

વ.—માથું તો કમળની અંદર હોય ત્યારે બાળક હાંફે છે કે નહિ, તે શા ઉપરથી જાણી શકાય ?

લ.—કેમ ! જે એમ માલમ પડે કે નાડીના ધબકારા ધીમે ધીમે ઓછા થતા જાય છે, અને બાળક રહી રહીને ફરકે છે, તો જાણવું કે બાળક હાંફે છે.

વ.—હા, એ બહુજ સારી યુક્તિ ખરી. ઠીક, પણ આવાં લક્ષણ જોવામાં આવે તો તે વખતે શું કરવું ?

લ.—જો એમ હોય તો પછી વાર ન લગાડવી; તે વખતે હાથ ધાલીને બાળકનું માથું બહાર કાઢવું, નહિ તો બાળક માર્યુંજ જાય.

વ.—હાથ ધાલીને માથું શી રીતે બહાર કાઢવું ? બાળકની ગરદન ઉપર ભાર દઈને તાણવાથી માથું બહાર ન આવી જાય ?

લ.—એ તો સત્યાનાશની વાત ! એ વાત મનમાં પણ લાવશે નહિ; એમ કરવાથી તો વખતે ગળું ખેંચાય અને બાળક ન મરવાનું હોય તોપણ મરી જાય.

વ.—ત્યારે શું કરવું ?

લ.—ડાબા હાથનાં એક કે બે આંગળાં બાળકના મોંમાં નાંખી ભાર દઈને પ્રસૂતાના પ્રસવનાં દાર નીચે સામાસામી તાણ દેવી. અને જમણા હાથનાં એક કે બે આંગળાં વડે ડોકને ઉપરથી જરાક ઠેલો દેવો.

વ.—એમ કરવાથી શું થાય ?

લ.—તે કહું છું. એ પ્રમાણે ન કરતાં માત્ર ખેંચવામાં આવે તો માથું બહાર આવે નહિ.

વ.—કેમ ?

લ.—કોઈ ઠેકાણે ભરાએલી વસ્તુ બહાર કાઢવી હોય તો શી રીતે બહાર કાઢીએ ?

૧૦.—ફેરવી ફેરવીને જોઇએ કે શી રીતે કરવાથી તે વસ્તુ વગર મહેનતે બહાર આવે તેમ છે. પછી જે રીતે બહાર આવે તેમ હોય તે રીતે બહાર કાઢીએ.

૧૧.—તો પછી શું હું પણ અત્યાર લગી એમ જ કહેતી હતી. ડાબા હાથનાં એક અથવા બે આંગળાં બાળકના મોંમાં નાંખી નીચલા જડબા ઉપર બાર દર્ઠ પ્રસૂતાના પ્રસવના દ્વારમાં સામ સામે તાણ કરવી. અને તેજ વખતે જમણા હાથની એક અથવા બે આંગળીઓ વડે ડોક ઉપર જરાક ઠેલો દેવો. માથું એવી રીતે રાખવું કે જમણો હાથ અને ડાબો હાથ બાળકની ડોક ઉપર અને મોંમાં જેમ છે તેમ જ રહે; આમ રાખી બોળાની તરફ જરાક તાણવાથી માથું બહાર આવી જાય. અને બાળકને કે પ્રસૂતાને કશી ધન્ય ન થાય.

૧૨.—હા—સમજાય છે તો ખરું, પણ તેનું ચિત્ર દોરી બતાવો તો સાફ.

૧૩.—આ જુઓ.



ધડ બહાર આવ્યું છે. માથું આવવું બાકી છે. આ વખતે બાળક હાંકવું મલક પડે છે તેથી હાથનું આંગળાં નાખીને બાળકનો પ્રસવ કરાવે છે.

વ.—વાહ ! આ ચિત્ર જોવાથી તો બહુ સારી રીતે સમજાયું.

લ.—સારી રીતે સમજાય એટલે બસ. બાળકના પગ પહેલા આવે ત્યારે આ રીતે પ્રસવ કરાવવો.

વ.—પ્રસૂતાને પ્રસવ થઇ ગયા પછી શું કરવું ?

લ.—કેમ ! મોતીને પ્રસવ થયા પછી જે જે ક્યું હતું, તે તે બધું કરવું. એમાં કશી પણ વધઘટ કરવાની નથી.

વ.—ઠીક, પણ જે બાળક હાંફતું માલમ પડે તો શું કરવું ?

લ.—કેમ ! ભૂલી ગયાં ? મોતીને બાણીયો અવતર્યો ત્યારે એ સંબંધી તો બધી વાત તમને કહેલી છે.

વ.—હા, હા, ખરું, હવે મને યાદ આવ્યું, એ કહેવાની જરૂર નથી.

લ.—પગ પહેલા આવે ત્યારે માથું આવતાં જે કાંઈક વાર લાગે તો ઘણું કરીને બાળક હાંફે. એ વખતે બાળકને બચાવવાનો ઉપાય ઠંડું અને ગરમ પાણી છે. ઠંડું પાણી અને ગરમ પાણી જુદા જુદા વાસણમાં એરડામાં અગાઉથી જરૂરાજરૂર રાખી મુકવું.

વ.—ઠીક ઠંડું અને ગરમ પાણી જુદા જુદા વાસણમાં બધી મુલાવડીના એરડામાં અગાઉથી રાખવુંજ જોઈએ કે ?

લ.—હા. બધીના એરડામાં રાખવુંજ જોઈએ. આ વાત તમારે બહુ જ ધ્યાનમાં રાખવી. કારણ કે આગળ પગ આવે તો બાળક ઘણું કરીને હાંફે. લોકોમાં કહેવત છે કે “એતતો નર સદા સુખી”.

વ.—હવે તે કાંઈ એ ભૂલું ? એ તો બરાબર ધ્યાનમાં રાખીશ. તમે શીખવો એમાં કાંઈ બાકી રાખું ખરી કે ? બાળકના પગ પહેલા આવે ત્યારે શી રીતે પ્રસવ થાય. તે તો સારી રીતે જાણ્યું પણ નિતંબ ? કે હીંચણ પહેલા આવે તો શું કરવું ?

લ.—કેમ ! પગ પહેલા આવે કે નિતંબ પહેલા આવે કે હીંચણ પહેલા આવે, એ ત્રણેમાં પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાની એકજ રીત છે. એ વાત તો મેં આગળ પણ તમને કહેલી છે.

વ.—ત્રણેની રીત એકજ છે, એમ તો તમે મને કહેલું હતું. પણ એમ શી રીતે થાય ? તે મારાથી સમજાતું નથી.

લ.—કારણ ?

વ.—બાળકના પગ પહેલા આવે તો પગની પીડીઓ, ઢીંચણ સાથળ, નિતાંબ, પેટ, છાતી, ગળું અને માથું એ બધું એકે એકે સહેજ બહાર આવી જાય. પણ પહેલાં નિતાંબ કે ઢીંચણ આવે તો બાળકના પગ શી રીતે બહાર આવે ? અને પગ જ્યાં સુધી બહાર ન આવે ત્યાં સુધી, છાતી પેટ વગેરે શી રીતે બહાર આવી શકે ?

લ.—હા. એ વાત ખરી. નિતાંબ કે ઢીંચણ પહેલા આવે તો પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાનો ઉપાય પ્રથમનાથી જરાક જુદો છે ખરો.

વ.—તે ઉપાયમાં શો ફેર છે, તે જાણવા માટેજ હું તમને વારેવારે પૂછું છું ?

લ.—હીક. ત્યારે સાંભળો, કહું છું. નિતાંબ કે ઢીંચણ પહેલા આવે ત્યારે પગ શી રીતે બહાર કાઢવા એ વાત મનમાં લાવીને ફીકર કરવાની નથી- કટલીક વાર વેણો આવ્યા પછી અને પગ પોતાની મેળેજ સડાક દબને બહાર આવી જાય એટલે કામ ઘણું સહેલું થઈ જાય છે.

વ.—હીક, ત્યારે તો ઢીંચણ કે નિતાંબ પહેલા આવે તો પગ બહાર કાઢવાને માટે દાઢયિણને કાંઈ પણ કરવું પડતુંજ નથી.

લ.—ના, કાંઈજ કરવું પડતું નથી. પગ પોતાની મેળેજ બહાર આવે છે.

વ.—ત્યારે તો પગ, નિતાંબ કે ઢીંચણ એ ત્રણમાંથી ગમે તે પહેલે આવે તો પણ પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાનો ઉપાય એકજ છે, એમજ હું કાંઈ કહોને ?

લ.—એકજ ઉપાય છે. અને એજ વાત મેં તમને આગળ પણ ચોખે ચોખી કહેલી છે. હીક, હવે સાંભળો. નિતાંબ પહેલા આવે ત્યારે ઘડ આવતાં કાંઈક વાર લાગે છે પણ માથું તો તરત બહાર આવી જાય છે.

વ.—હીક, માથું તરત બહાર આવે તો સાફ ના?

લ.—હા ઘણું જ સાફ. માથું તરત આવે છે તેથી નિતંબ પહેલા આવે તો છોકરું મરી જવાની બીક ઘણીજ ઓછી રહે છે.

વ.—ત્યારે ઢીંચણ કે પગ પહેલા આવે તો શું કાંઈ બીક છે ?

લ.—હા. પહેલા નિતંબ આવે તેના કરતાં પહેલા ઢીંચણ કે પગ આવે તેમાં કાંઈક શંકા તો ખરીજ.

વ.—કારણ ?

લ.—ઢીંચણ કે પગ પહેલા આવે તો બાળકની ગરદન અને માથું આવતાં ઘણું કરીને વાર લાગે છે. તેથી જ કહું છું કે ઢીંચણ કે પગ પહેલા આવે તો બાળક બહુ દુઃખી થાય છે અને વખતે મરી પણ જાય છે. નિતંબ પહેલાં આવે તો ત્રણમાંથી એક બાળક માર્યું જાય છે અને ઢીંચણ કે પગ પહેલા આવે તો બેમાંથી એક બાળક માર્યું જાય છે, એમ ડાક્ટરોનાં દક્ષતર તપાસતાં માલમ પડે પડે છે અને તેથી એ વાત નક્કી થાય છે.

વ.—સત્યાનાશની પાટીજ તો! ત્યારે તો પહેલા નિતંબ આવે એ બહુજ સાફ. બાઈ !

લ.—તે તો સાફજ છે ના !

વ.—આહા ! ભગવાન કરે ને સઘળી પ્રસૂતાઓના બાળકનાં માથાં પહેલાં આવે ! અને જે બાળકનાં માથાં પહેલાં ન આવે તેના નિતંબ પહેલાં આવે તો બહુજ સાફ થાય બેન !

લ.—હા, એમ થાય તો તે ઘણુંજ સાફ. અને ઘણું લાગે થાય છે પણ એમજ નિતંબ પહેલા આવીને જેટલાં બાળક જન્મે છે તેની સાથે સરખાવતાં ઢીંચણ કે પગ પહેલા આવીને ઘણુંજ થોડાં 'બાળકો' જન્મે છે. પણ હવે તો તમે બાળકના નિતંબ, ઢીંચણ કે પગ પહેલા આવે તો પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રસવ કરાવવો તે તો સારી રીતે શીખી ગયાં કે નહિ ?

વ.—હા. એ તો મને સારી રીતે આવડી ગયું.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

બાળકનો હાથ પહેલો આવે ત્યારે શું કરવું ?

વ.—કેમ બેન ! આજ શા સમાચાર છે ?

લ.—નહારા સમાચાર નથી.

વ.—આવ્યાં છે તો જમી જીડીને ના ?

લ.—અત્યાર લગી જમી ન હોઉં, એમ તમને લાગે છે ?

વ.—મને તો લાગે છે કે જમીનેજ આવ્યાં હશે.

લ.—તમારે હમણું નવરાશ છે ?

વ.—કેમ બેન !

લ.—ભટજીને ઘેર જરા મારી સાથે આવી શકશો ?

વ.—ભટજીને ઘેર શા માટે ?

લ.—તેની નાની વહુને પ્રસવ કરાવવા જવું છે.

વ.—નાની વહુને કેટલીક વારથી વેણો આવવા માંડી છે ?

લ.—ઘણી વાર નથી થઇ. હમણાંજ તેનું માણસ આવીને મને કહી ગયું.

વ.—પ્રસૂતાને તમે જોઇ આવ્યાં કે નહિં ?

લ.—હા. તેને જોયા પછીજ અહિં આવી છું, પ્રસૂતાનાં લક્ષણ બહુ સારાં દેખાતાં નથી.

વ.—કેમ, શું જણાય છે ?

લ.—તેના બાળકનો હાથ પહેલો આવવાનો છે.

વ.—સત્યાનાશની વાત એ તો ! પહેલો હાથ આવે એ તો કાંઈ જોવી તેવી વાત ન કહેવાય ! ઘણુંજ જોખમ ગણાય.

લ.—હા. ઘણુંજ જોખમ છે, એમાં શક નથી.

વ.—મને શીખવવા માટે સાથે લઇ જશો ના ?

લ.—પ્રસૂતાને એકલી મકીને, ત્યારે હું શું કરવા તમારી પાસે આવી હુઇશ ? મારો ધંધો તમને શીખવવો છે. માટે તમને તે-

ડવા સાઈજ આવી છું. હવે વારે ન લગાડો. ચાલો, મારી સાથે ઉતાવળથી ચાલો.

વ.—ચાલો, ત્યારે (બટનને ઘેર પોહોંચીને બંને પ્રસૂતાના ઓરડામાં પેશીને) જોઈ ! બાળકનો હાથ પહેલો શી રીતે આવે છે ? કરી જોઈને) અરે મા ! એમજ છે ! (લક્ષ્મી તરફ જોઈને) અરે ખેન ! હવે શું થશે ?

લ.—તમે ડરી જાઓ નહિં. હમણાં હું પ્રસૂતિને પ્રસવ કરાવી દઈશ.

વ.—અરે ખેન ! તમે દયા કરો તોજ આ પ્રસૂતા તો બચે. આ વહુ બહુજ સારી છે. એના જેવી બીજી સારી વહુ કોઈ મેં જોઈ નથી. ઠીક, પણ પહેલો હાથ આવવાનું કારણ હશે કે નહિ ?

લ.—દરેક કાર્યનું કારણ તો હોયજ.

વ.—ત્યારે આનું કારણ શું ?

લ.—હાથ પહેલા આવવાનું તમે કારણ પૂછો છો ? એવી વાત પણ તમે ભૂલી ગયાં ? કાંઈક સંભારે પહેલાં હાથ અને પગ આવવાનાં કારણો તમને મેં કહી બતાવ્યાં નથી ?

વ.—હા. હા. કહેલાં છે ખરાં. કાંઈક કાંઈક યાદ આવે છે ખરાં.

લ.—કાંઈક કાંઈક યાદ આવવાનું અહિં કામ નથી. બધાં ધ્યાનમાં હોવાં જોઈએ. બધાં એક વાર ફરીને સારી રીતે કહું છું, તે ધ્યાન દઈ સાંભળો.

વ.—ત્યારે કહે, હું બહુજ ધ્યાન દઈને સાંભળીશ. પણ આથી તમે એમ ધારણો નહિ કે તમે મને જે જે શીખવ્યું છે તે હું ભૂલી ગઈ છું. તમે મને જે જે શીખવ્યું છે, તે બધું એક ચોપડીમાં મેં લખી રાખ્યું છે.

લ.—ખરૂં કહો છો ? બધુંજ લખી રાખ્યું છે ? કોઈ પણ વિષય શીખવો હોય ત્યારે સૌએ તમારી પેઠે ધ્યાન રાખીનેજ શીખવો જોઈએ. ત્યારે હવે સાંભળો.

(૧) પેટમાં બાળક મરી ગયું હોય તો ઘણું કરીને તેનો હાથજ પહેલો આવે છે.

(૨) ગર્ભાવસ્થામાં કોઈ પણ કારણથી કમળ જે ત્રાંસું થઈ જાય તો બાળકનો હાથ ઘણું કરીને પહેલો આવે છે.

વ.—કમળ ત્રાંસું થઈ જાય એટલે કવી રીતે થઈ જાય ? તે મને જરા સમજાવશો ?

લ.—ગર્ભાવસ્થામાં પ્રસૂતા પડી જાય કે બીજી કોઈ રીતે જે તેના પેટ ઉપર આઘાત એટલે માર લાગે તો કમળ પોતાને રહેવાની જગ્યાએ ન રહેતાં ફરી જાય અને એક પડખે થઈ જાય.

વ.—ત્યારે ગર્ભાવસ્થામાં કોઈ પ્રકારનો આઘાત થાય તે તો ઘણું બીકવાળું કહેવાય.

લ.—હા. ઘણુંજ બીકવાળું છે ત્યાર પછી સાંભળો, નિતંબમાં ત્રણ હાડકાં હોય છે, તે તમે જાણો છો ?

વ.—ત્રણ કયાં વળી ?

લ.—કેમ ? ખરડાની કરોડના છેલ્લા ભાગનું એક હાડકું વચમાં અને બે પડખે બે.

વ.—(લક્ષ્મીએ હાથ લગાડીને બતાવ્યા પછી) ખરું. ત્રણ હાડકાં છે ખરાં.

લ.—એ ત્રણ હાડકાં એવી રીતે જોડાયેલાં છે કે તેથી એક સારી ખોલ તૈયાર થઈ છે. એ ખોલમાં કમળ રહે છે. (૩) આ ખોલનું ઉપરનું મોં સાંકડું હોય તો બાળકનો હાથ ઘણું કરીને પહેલો આવે. (૪) બહુ વેણો આવવાથી કમળને પાણીની કોથળી મારફતે બાળક ઉપર બહુજ ભાર દેતાં પણ ઘણું કરીને બાળકનો હાથ પહેલો આવે. (૫) જે બે બાળક પેટમાં હોય તો ઘણું કરીને એકનું માથું પહેલું આવે અને બીજાનો હાથ પહેલો આવે; કોઈ કોઈ વાર તો બન્ને બાળકના હાથ પહેલા આવે. (૬) પેટમાંનું બાળક ઘણુંજ ફરકતું હોય તો પણ ઘણું કરીને તેનો હાથ પહેલો આવે. બાળકનો હાથ પહેલો આવવાનાં આ મુખ્ય કારણો છે. તે જાણી રાખવાં.

વ.—બાળકનો હાથ પહેલો આવવાનાં કારણુ તો એકે એકે બધાંએ જાણી લીધાં. હવે નાની વહુને પ્રસવ કરાવી દેખાડો જોઈ !

લ.—તમે ગભરાઓ માં. હમણાં પ્રસવ કરાવી દષશ. તમે એકાં એકાં જુઓ. બાળકનો હાથ પહેલો આવવાનો હોય ત્યારે દાઢયણું સુખ્ય કામ એ છે કે પરપોટો કે ડસીયો ફુટવા ન દેવો.

વ.—પરપોટો કે ડસીયો ન ફુટે, તે માટે દાઢયણે શું કરવું તે તો પહેલું કહો.

લ.—તે કહું છું; સાંભળો. પ્રસૂતાને છાનીમાની સુવાડી રાખવી, કઠવા કે હરવા ફરવા દેવી નહિ. તપાસ કરી જોવા હાથ નાંખવાની જરૂર હોય તો બહુજ ધીમેથી હાથ નાંખવો. આંગળીના નખ બખ લાગીને પરપોટો ફુટી ન જાય, તેની ખૂબ સંભાળ રાખવી. અને પ્રસૂતાને કોઈ પણ કારણસર જરા પણ કરાંજવા દેવી નહિ. ઝાડો, પેશાબ કરતાં પણ કરાંજવાની ના પાડવી. આટલી સંભાળ રાખવામાં આવે તો પરપોટો ફુટતો નથી.

વ.—ત્યારે એક તો મોટી બીક ગઈ. નાની વહુને હજી લગી તો પરપોટો ફુટ્યો નથી.

લ.—પરપોટો હજી ફુટ્યો નથી. અને હમણાં તરતમાં ફુટવા દેવોએ નથી.

વ.—ત્યારે પ્રસૂતા પ્રસવ શી રીતે કરશે ? પોતાની મેળે પ્રસવ કરશે કે તમારે પ્રસવ કરાવવો પડશે ?

લ.—કેમ. ભૂલી ગયાં કે ? તમને હું આગળ કહી ગઈ છું કે બાળકનો હાથ પહેલો આવે ત્યારે જો બાળક પોતાની મેળેજ ફરી ન જાય, અથવા દાઢયણુ બાળકને ફેરવી ન દે તો, પ્રસૂતા પ્રસવ કરી શકેજ નહિ. પ્રસૂતા મારી જાય. બાળક પોતાની મેળે ફરી જાય એ તો મોટા ભાગ્યની વાત સમજવી. ઘણું કરીને તો બાળક પોતાની મેળે ફરેજ નહિ.

વ.—ત્યારે તો પોતાની મેળે પ્રસવ કરવાની વાત તો માંડીજ વાળવી.

હા.—હા. પણ એ વાત માંડી વાળવાથી શું થયું ? બાળકને હાથ પહેલો આવે ત્યારે બાળકને ફેરવી દેવામાં ન આવે તો પ્રસૂતા પ્રસવ કરી શકેજ નહિ. આ વાત તમારે ચોક્કસ જાણવી.

વ.—ત્યારે હવે બાળકને ફેરવવું શી રીતે ? તે મને સારી રીતે સમજાવો.

હા.—કહી કહીને શું કરવું છે ? હમણાં તમને કરીનેજ બતાવી દઉં. નાની વહુને હજી પરપોટા ફુટ્યો નથી, તે તો તમે જાણો છો ના ?

વ.—હા. તે તો હું ચોખ્ખું જોઈ પણ શકું છું.

હા.—વળી કમળનું મોં પણ સારી રીતે ઉઘડ્યું છે. આ સારી જોગવાઈ છે તેથી ઘણીજ સરળતાથી હું બાળકને ફેરવી પ્રસૂતાને પણ કાંઈ દુઃખ નહિ થાય, અને મને (દાઢયણને) કાંઈ મહેનત પણ નહિ પડે. થોડું ટોપરેલ તેલ મને આપો જોઉં.

વ.—ટોપરેલ તેલને શું કરશો ?

હા.—હાથે ચોપડીશ.

વ.—કયે હાથે ચોપડશો ?

હા.—જે હાથ કમળમાં નાખવો હશે તે હાથે.

વ.—કમળના મોંમાં કયો હાથ નાંખીને બાળક ફેરવી દેશો ?

હા.—એનો કાંઈ નિયમ નથી. જે હાથ કામ કરી શકે તેમ હોય તે હાથ નાંખવો. આ કામને માટે દાઢયણે પોતાના બન્ને હાથ કેળવી રાખવા એ સાઈ છે. ગમે તે હાથ ચાલે, એમાં કાંઈ અડચણ નથી, પણ આટલું સમજી રાખવું કે જે હાથ કમળમાં નાંખીને બાળક ફેરવવા માંડ્યું હોય, તે હાથ કાઢી લઈને બીજો હાથ નાંખવો પડે, એમ કદિ પણ કરવું નહિ. જે હાથે કામ કરવા માંડ્યું તે હાથેજ પૂરું કરવું.

વ.—કદાચ એક હાથ કાઢીને બીજો નાખવો પડે, તો તેમાં કાંઈ તુકશાન છે ?

૧ ટોપરેલ—નારીએના કાપરામાંથી બનેલું કાપરેલ તેલ.

લ.—નુકશાન જેવું તેવું નથી. પુરેપુરું નુકશાન છે.

વ.—શું નુકશાન છે તે કહો,

લ.—પહેલું તો એ કે પ્રસૂતાના પેટમાં હાથ નાંખવો એજ મોટા જોખમની વાત છે. તેમાં વળી એક હાથ નાંખી કાંઈક તોડાન કરે, વળી તે હાથ કાઢી લઈ ગર્ભમાં બીજો હાથ નાંખે. એ તો પ્રસૂતાનું ખૂન કર્યા જેવુંજ છે.

વ.—ખરી વાત કહો છો. આવી હેરાનગતિ બિચારી પ્રસૂતા શી રીતે સહન કરી શકે ?

લ.—જે હાથ કમળમાં નાંખ્યો હોય, તે હાથવડેજ બાળકને ફેરવી દેવું જોઈએ. હાથ બદલાવવો નહિ. આ વાત સારી પેઠે ધ્યાનમાં રાખીને જે હાથ આ કામ માટે સારી પેઠે કેળવી રાખ્યો હોય, તે હાથથીજ આ કામ શરૂ કરવું. પછી તે હાથ ડાબો હોય, તેની અડચણ નથી, બેમાંનો ગમે તે હાથ હશે તે ચાલશે.

વ.—હીક. એ વાત હું સારી પેઠે સમજી. તમે ક્યે હાથે બાળક ફેરવશો ?

લ.—મેં મારા બન્ને હાથ આ કામને માટે એક સરખા કેળવ્યા છે. હું જમણે હાથે બાળક ફેરવીશ.

વ.—બાળકને ફેરવ્યા પહેલાં, તમે તેને શી રીતે ફેરવશો, તે પહેલાં તો મને બરાબર કહો.

લ.—તે કહું છું. સાંભળો. જે હાથ સારી પેઠે કેળવાયેલો હોય, અને તેથી જે હાથ કમળમાં નાંખવો હોય, તે હાથની પીઠ પોંચાના ઉપર ભાગ સુધી સારી પેઠે ટોપરેલ ચોપડવું. ત્યાર પછી પ્રસૂતાનો પરપોટો ડુટ્યો નથી, અને કમળનું મોં સારી પેઠે ઉઘડેલું હોય, તો હાથનાં પાંચે આંગળાં એકઠાં કરીને બહુજ ધીમે ધીમે કમળમાં તે હાથ ફેરવી દેવો. ત્યાર પછી પાણીની થેલી અને કમળનું શરીર એ બેની વચ્ચે એવી રીતે સેરવી દેવો કે, હાથનું તળીઉં બાળકના પેટની તરફ રહે.

વ.—આજક તો પાણીની કોથળીમાં હોય, સારે તેનું પેટ કઈ તરફ છે, એ કેમ કરીને જાણી શકાય ?

લ.—તે પણ જાણી શકાય છે. જ્યારે વેણુ આવે ત્યારે પાણીની કોથળીની ચામડી તંગ થયેલી હોય, તેથી તે વખતે તો કાંઈ સારી રીતે જાણી શકાય નહિ. પણ વેણુ બંધ થઈ ગયા પછી પાણીની કોથળીની ચામડી ઢીલી થઈ જાય, તે વખતે હાથ નાંખી બહુ સાવધાન થઈ જોવાથી, આજકનું પેટ અને પીઠ કઈ તરફ છે, તે સારી રીતે જાણી શકાય. હાથ નાંખી જોવાથી પીઠની ઘાંટી માલમ પડે અને પેટે નાળ માલમ પડે. ચેલીમાં આજક હોવા છતાં તેનું પેટ કઈ તરફ છે, અને પીઠ કઈ તરફ છે, તે જાણવું શું અઘરું છે !

વ.—ના, તમે આટલું સમજાવ્યાં પછી હવે એ અઘરું જણાતું નથી. એ જાણવાને આવી સાદી યુક્તિ હશે તેની મને શી ખબર પડે ! ઠીક, હવે પાણીની ચેલી અને કમળનું શરીર એ બેની વચમાં હાથ સેરવી દીધા પછી શું કરવું ?

લ.—નખ મારીને પાણીની કોથળી ફેડી નાંખવી.

વ.—પાણીની કોથળીને ફેડી નાંખીએ તો તો પાણી બહાર આવતું રહે !

લ.—ના, પાણી બહાર ન આવે. કમળમાં દાખલિયુનો હાથ હોય, તેથી મોં આગળ એક રીતનો અટકાવ થાય કે નહિ ? એ અટકાવથી પાણી બહાર ન આવે. કોથળી ફેડવા છતાં પાણી કેમ બહાર ન આવે તે તો સમજી શક્યાં ના ?

વ.—હા હવે તે સારી રીતે સમજી છું. પછી શું કરવું તે કહે !

લ.—ત્યાર પછી કોથળીમાં હાથ નાંખીને આજકનો પગ ઝાલવો.

વ.—એક પગ ઝાલવો કે બન્ને પગ ઝાલવા ?

લ.—એક પગ ઝાલે તો પણ ચાલે, અને બન્ને પગ ઝાલે તો પણ ચાલે.

વ.—ઠીક. માત્ર પગ ઝાલી રાખવાથીજ ચાલે, કે ઝાલીને તાણવો બાણવો ખરો ?

લ.—પગ ઝાલતી વખતે જો વેણ આવતી હોય, તો પગ ઝાલી રાખવાથીજ કામ થઈ જાય. મતલબ કે કમળનાં દબાણથી માથું કે ગરદન ઉપર જાય, અને પગ નીચે આવી જાય.

વ.—હીક. માત્ર ઝાલી રાખવાથીજ કમળનાં દબાણથી જો બાળકનું માથું અને ગરદન ઉપરની તરફ અને પગ નીચેની તરફ ન આવી જાય તો શું કરવું ?

લ.—જો એમ થાય તો જ્યાં સુધી વેણ આવે ત્યાં સુધી બાળકનો પગ ઝાલીજ રાખવો. વેણ બંધ થયા પછી પગને ધીમે ધીમે નમાવીને નીચેની તરફ લાવવો. કોથળીમાં પાણી હોવાથી વગર મહેનતે ઝટ લઈને આમ કરી શકાય. કમળનાં મોંમાંથી પગ બહાર નીકળે, એટલે દાઢ્યણે અટકી જવું. કમળના મોંમાંથી પગ બહાર આવે કે બાળકનો પહેલો પગ આવવાથી જે જે રીતે પ્રસવ કરાવાય છે તેજ રીતે પ્રસવ કરાવાય. પછી તેમાં કશી અડચણ ન આવે. અને કાંઈ ગભરાવું કે મુઝાવું પણ પડે નહિ. આ બધું સમજ્યાં ?

વ.—હા. તમે એવી રીતે કહેલું છે કે તે સારી રીતે સમજી જવાય.

લ.—આ પહેલાં મેં તમને કહેલું છે કે બાળક ફેરવતી વખતે એક પગ પકડવાથી પણ ચાલે, અને બંને પગ ઝાલવાથી પણ ચાલે; પણ એમાં એક વાત તમને કહેવાની છે.

વ.—શી વાત કહેવાની છે ? જે કહેવું હોય તે સારી રીતે ચોખે ચોખું કહો. પ્રસૂતાને પ્રસવ કરવાના સંબંધની કોઈ પણ બાબતમાં ‘પણ’ રાખો માં.

લ.—કહું. માંબજો, કાંઈ પણ બાકી કે અધૂરું નહિ રાખું બાળક જીવે એવી આશાએ ન હોય અને ભરોંસો પણ ન હોય અને જો માત્ર પ્રસૂતાને બચાવવા માટે જ દાઢ્યણ મહેનત કરતી હોય તો બંને પગ એક સાથે ઝાલી ધીમે ધીમે નમાવીને નીચેની તરફ લાવવા જ્યારે વેણ આવે ત્યારે પણ ધીમે ધીમે પગ ઝાલીને ખેંચવાનો સારો

પ્રયત્ન કરવો. આ પ્રમાણે કરવાથી બાળક જલદી બહાર આવી જાય. પણ એમ કરતાંએ બહુ દોડાદોડ કરવી નહિ. દોડાદોડ કરવાથી વખતે આવળું થઈ જાય.

વ.—શું આવળું થઈ જાય ?

લ.—પ્રસૂતાને બચાવવા સાંઝે જે બાળકને તાણીને ઝટ બહાર કાઢવામાં આવે, તો બાળક બહાર આવતાંની સાથેજ ધક્કો ન ખમાવાથી પ્રસૂતા મરી જાય.

વ.—અરર ! એ તો ઘણું જ નહાં થાય !

લ.—આવી રીતે પ્રસવ કરાવવો એ તો પ્રસૂતાનો બચાવ કરવા માટે જ. પણ જ્યાં પ્રસૂતાની શરીર સ્થિતિ સારી હોય ત્યાં આવી દોડાદોડ કરીને બાળકને મરવા દેવું નહિ.

વ.—ત્યારે એવે વખતે શી રીતે પ્રસવ કરાવવો ?

લ.—બાળકના બે પગ એક સાથે ન ઝાલતાં એક પગ ઝાલવો, અને ધીરે ધીરે તેને નીચે લાવવો.

વ.—એક પગ નમાવીને નીચે લાવવાની મતલબ શી ?

લ.—પહેલા નિતંબ આવવાથી જેમ બાળકનું કપ્પાણુ થાય છે, તેમજ એક પગ નમાવીને નીચે લાવવાથી બાળકનું કપ્પાણુ થાય છે.

વ.—શી રીતે ?

લ.—અંતે પગ એક સાથે કમળનાં મોંમાંથી બહાર કાઢવાથી નિતંબનું માપ કાંઈક ઓછું થાય છે, તે તો તમે જાણી શકો છો ના ?

વ.—હા, તે તો શારી રીતે જાણી શકું છું. અંતે નિતંબ એક સાથે હોય તો તે નિતંબનું માપ ઓછું રહે.

લ.—પણ એક પગ કમળનાં મોંમાંથી બહાર આવે અને એક પગ બાળકના પેટ ઉપર જડ થઈ પડ્યો રહે, તો નિતંબનું માપ કાંઈક વધારે થાય. કારણ કે અંતે નિતંબ એકઠા થતા નથી. હવે જુઓ, જેનું માપ ઓછું હોય તે કમળનાં મોંમાંથી તરત બહાર આવી

શકે, અને જેનું માપ વધારે હોય, તેને કમળના મોંમાંથી બહાર આવતાં કાંઈક વાર લાગે.

વ.—હીક. નિતંબ બહાર આવતાં વાર લાગે તેમાં લાંબ શે ? અને ઝટ આવે તેમાં નુકસાન શું ?

લ.—નિતંબ તરત બહાર આવે તો, છેવટે માથું બહાર આવતાં ચાર લાગે તો ઘણું ફરીને બાળક માર્યું જાય. પણ નિતંબ બહાર આવતાં વાર લાગે તો, માથું તરત જ બહાર આવી શકે અને તેથી બાળક પણ ઘણું ભાગે સહીસલામત જ રહે.

વ.—અરે ! ત્યારે તો બાળકના નિતંબ બહાર આવવામાં વાર લાગવા ન લાગવામાં ઘણો જ લાભાલાભ જણાય છે ને શું ?

લ.—તે તો છે જ ના ! કારણ કે સંભારી જુઓ કે, બાળકનાં પગ પહેલા બહાર આવે ત્યારે પ્રસૂતા કેવી રીતે પ્રસવ કરે, તે જ્યારે તમને શીખવ્યું, ત્યારે કહેલું જ હતું કે, બાળકના પગ પહેલા આવે, તો ઘડ તરત બહાર આવે, પણ માથું બહાર આવતાં વાર લાગે, અને નિતંબ પહેલા આવે ત્યારે ઘડ બહાર આવતાં વાર લાગે, પણ પણ માથું તરત બહાર આવે.

વ.—હા, એ તો કહેલું હતું ખરું.

લ.—બાળકના પગ પહેલા બહાર આવે, અને નિતંબ પહેલા બહાર આવે, તેમાં ઘણો જ તફાવત છે. પહેલા નિતંબ આવે એવા બનાવોમાં ત્રણ બાળકમાં એક મરે, અને પહેલા પગ આવે તેવા બનાવોમાં બે બાળકમાં એક મરે. આ વાત સારી પેઢે મનમાં રાખવી.

વ.—હા, આ બધી વાત એકે એકે સારી રીતે મનમાં રાખીશ.

લ.—ત્યારે જુઓ, બાળકનો એક પગ કમળના મોંમાંથી નમાવીને નીચે આણવો અને પ્રસવ કરાવવો તે અને પહેલાં નિતંબ આવે અને પછી પ્રસવ કરાવવો તે બંને એકજ છે અને તેથી જ કહું છું કે જ્યાં પ્રસૂતાની તબીબત સારી હોય ત્યાં બાળકના બે પગ પકડીને નીચે નમાવીને દોડાદોડ કરીને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો નહિ.

માત્ર એક પગ પકડીને તેને કમળના મોં આગળ લાવવો. બાળકનો એક પગ ઝાલીને પ્રસવ કરાવવો કે બંને પગ ઝાલીને પ્રસવ કરાવવો એ સંબંધમાં હવે તમારે કાંઈ વધારે પૂછવાનું છે ? હવે કેમ કરવું તે સમજી શક્યાં ?

વ.—સારી રીતે સમજી ગઈ. હવે તમારે વધારે કહેવું પડશે નહિ. ઠીક, પગ કરતાં જો ઢીંચણુ આગળ હોય તો બાળકનો પગ ન નમાવતાં ઢીંચણુ નમાવવાથીચાલે કે નહિં ?

હા.—હા. ઢીંચણુ નમાવવાથી તો સગવડ થાય, એથી તો કેટલીક અગવડ મટી જાય.

વ.—શી સગવડ થાય ?

હા.—સગવડ એટલી કે પગ પકડીને તેને નમાવીને લાવતાં પગથી તે બાળકનું આખું શરીર ફેરવવા માટે ઘણી જગ્યા જોઈએ. પણ ઢીંચણુ ઝાલીને તેને નમાવીને લાવતાં એટલી બધી જગ્યાની જરૂર ન પડે. શી સગવડ થાય તે હવે સમજ્યાં ?

વ.—હા. ત્યારે તો ઢીંચણુ પકડીને તેને નમાવીને નીચે લાવવો એ વધારે સાફ.

હા.—એ ઢીંચણુ આગળ હોય તો તો એમ કરવું સાફ ખરું. ઢીંચણુ કે પગ એ બેમાંથી જે આગળ હોય તેને નમાવીને ચોગ્ય જગ્યાએ લાવવા પ્રયત્ન કરવો.

વ.—બાળકના નિતાબ પહેલા બહાર આવે, ત્યારે પ્રસૂતા જે રીતે પ્રસવ કરે, તે જ રીતે ઢીંચણુ નમાવવાથી પ્રસવ કરે કે નહિં ?

હા.—હા. એ જ રીતે પ્રસવ કરે. એ બેમાં કાંઈ પણ તફાવત નથી.

વ.—હવે આગળ કહેા.

હા.—બાળકનો એક પગ કે એક ઢીંચણુ પકડી તેને નમાવીને પ્રસવ કરાવવો પડે ત્યારે ગમે તે પગ કે ગમે તે ઢીંચણુ પકડવાથી ચાલે કે નહિં.

વ.—ગમે તે એટલે ?

લ.—કહું. સાંભળો. એમ ધારો કે બાળકનો ડામો હાથ બહાર આવ્યો હોય તો જમણા પગ કે ઢીંચણ પકડીને નમાવવો જોઈએ. અને જો જમણા હાથ બહાર આવ્યો હોય તો ડામો પગ કે ડામો ઢીંચણ પકડીને નમાવી ચોગ્ય જગ્યાએ લાવવો જોઈએ.

વ.—કેમ ! એ પ્રમાણે કરવાથી શો લાભ ?

લ.—એમ કરવાથી બાળક સહેજમાં ફરી જાય, એ મોટો લાભ.

વ.—એવો મોટો લાભ છે ? ત્યારે તો એમ જ કરવું.

લ.—હું એમ કરીને જ હમેશાં બાળક ફેરવું છું.

વ.—આ તો બધું ઠીક, પણ બાળકનો ડામો હાથ બહાર આવ્યો છે, એ નક્કી શી રીતે કરવું.

લ.—તે નક્કી કરવાની કાંઈ જરૂર નથી.

વ.—અગાઉ—તમે જે કહ્યું, તેમાં તો ડામો જમણા નક્કી કરવાની ઘણી જરૂર છે, ને અત્યારે આમ કેમ કહો છો ?

લ.—જેણી તરફનો હાથ પહેલો બહાર આવે. તેની સામી તરફનું ઢીંચણ કે પગ સહેજે ઝાલી શકાય એવો એક બીજો ઉપાય છે, તેથી ડામો જમણા નક્કી ન કરીએ તો પણ ચાલે. જે હાથ પહેલો બહાર આવ્યો હોય, તે હાથનાં તળીઆંની તરફ તમારો હાથ કમળમાં સેરવી દેવો. એમ કરવાથી તમારો હાથ બાળકની બગલમાં જઈ પડશે. ત્યાર પછી બગલથી બરાબર પગ તરફ હાથ લઈ જવાથી જે હાથ બહાર આવેલો છે, તે તરફનું ઢીંચણ કે પગ પકડી શકાય કે નહિ ?

વ.—હા. તે તો પકડીજ શકાય. એ તો ઉધાડુંજ છે.

લ.—તો પછી બીજું શું જોઈએ ? તે પગ કે ઢીંચણ મુકી દઈને તેની પાસેનો બીજો પગ કે ઢીંચણ પકડી તેને નીચે નમાવી લ્યો, એટલે થયું.

વ.—હા, આ બહુ સારી યુક્તિ.

લ.—બાળક કમળની અંદર હોય ત્યારે તેના હાથ, પગ, નિતંબ,

ગરદન એ બધા અવયવો બરાબર શી રીતે ઓળખવા તે તો તમને આગળ સારી રીતે સમજાવી મુક્યું છે. કેમ એ બધું તો યાદ છેના ?

વ.—હા. એ તો બધું સારી પેઠે યાદ છે. તે યાદ ન હોય તો ચાલે કેમ ?

લ.—એક બાબતમાં તમને સાવધાન કરવાનું હું ભૂલી ગઈ છું.

વ.—કઈ બાબતમાં ?

લ.—આગળ હું તમને કહી ગઈ છું કે બાળક ફેરવવા માટે જ્યારે કમળમાં હાથ નાખવો ત્યારે હાથ એવી રીતે સેરવી દેવો જોઈએ કે હાથનું તળીજી બાળકના પેટની તરફ રહે. કેમ યાદ છે કે નહિ !

વ.—હા. એ તમે મને કહ્યું હતું ખરું. અને તે મને યાદ પણ છે.

લ.—હાથનું તળીજી (હથેળી) પેટ તરફ રાખીને હાથ સેરવવો. ખરો પણ બાળકની ડુંટી ઉપર કે નાળની બીજી કોઈ પણ જગ્યાએ દબાવું ન થાય, તેની ઘણીજ સંભાળ રાખવી નાળ ઉપર દબાવું થાય તો સત્યાનાશ જાય, તે તો તમે જાણો છો ના ?

વ.—હા, હા. તે તો તમે મને બહુજ સારી રીતે સમજાવેલું છે. બાળકના નાળમાંજ તેનો પ્રાણ હોય છે. તે નાળમાં લોહીની આવજા બંધ થાય તો બાળક મરીજ જાય.

લ.—વળી એક બીજી વાત કહું તે સાંભળો.

વ.—શું ? કહો.

લ.—બાળક ફેરવવા માટે જ્યારે કમળમાં હાથ નાખવો હોય, ત્યારે આ વાત બહુજ ધ્યાનમાં રાખવી કે, જ્યારે વેણ આવતી હોય ત્યારે હાથ સેરવવો નહિ, વેણ આવતી હોય ત્યારે કમળમાં હાથ નાખવો નહિ. અને કમળમાં હાથ નાખ્યા પછી જો વેણ આવવા માંડે તો, જ્યાં સુધી વેણ આવ્યા કરે ત્યાં સુધી હાથને એકજ જગ્યાએ સ્થિર રાખવો, હલાવવો ચલાવવો નહિ. વેણ બંધ થયા પછીજ હાથ આગળ સેરવવો કેમ સમજ્યાં ?

વ.—હા. સમજી.

લ.—કમળનું મોં સારી પેઠે ઉઘડ્યું હોય, અને પરપોટા ફૂટ્યો ન હોય તો બાળક શી રીતે ફેરવી આપવું, એ વાત અત્યાર સુધીમાં તમને શીખવવામાં આવી. તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખજો.

વ.—આ સિવાય હવે બીજું કંઈ શીખવવાનું છે કે નહિ ?

લ.—હા. હજી તો ઘણું બાકી છે, અને એવું છે કે તે ન શીખવું તો ચાલેજ નહિ. કમળનું મોં પૂરેપૂરું ઉઘડ્યું હોય અને પરપોટા ફૂટ્યો નહોય તો બાળક ફેરવી દેવામાં કંઈ મુશ્કેલી પડતી નથી. એમ હોય તો નથી પ્રસૂતા કઠ્ઠાતી કે નથી કંઈ બાળકને અડચણ આવતી કે નથી દાઢયણને કંઈ મહેનત પડતી. પણ આવી અનુકુળતા ઘણું કરીને તો હોતીજ નથી. પરપોટા ફૂટ્યાને ઘણી વાર થઈ ગઈ હોય, કમળનું મોં બરાબર ઉઘડ્યું ન હોય, પ્રસૂતા ઘણી હેરાન થઈ ગઈ હોય, આવી અવસ્થા થઈ ગઈ હોય, ત્યારેજ ઘણે ભાગે તો પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવા સારૂ દાઢયણને બોલાવવામાં આવે છે. કેમ ! એમજ થાય છે કે નહિ ?

વ.—હા, ઘણીવાર તો તમે કહો છો તેમજ થાય છે. બહુ દોડાદોડ થઈ ન પડે ત્યાં સુધી તો સારી દાઢયણને બોળવામાં આવતી નથી.

લ.—ત્યારે પ્રસૂતાની જે અવસ્થા ઘણી ખરી વાર જોવામાં આવે છે, તેનો ઉપાય તો આગળથીજ જાણી રાખવાની જરૂર છે.

વ.—એકવાર નહિ પણ સાતવાર તે ઉપાય તો જાણી રાખવોજ જોઈએ.

લ.—પરપોટા ફૂટ્યા પછી બાળક ફેરવી દેવું એ સહેલું કામ નથી. તેમાં પણ જો કમળનું મોં સારી પેઠે ઉઘડ્યું ન હોય તો મુશ્કેલીનો પારજ રહેતો નથી. કમળમાં હાથ નાંખવાનું કામ પણ બ્રહ્મજ કઠણ થઈ પડે છે.

વ.—ખરૂં બેન ! ત્યારે આમ હોય ત્યારે પ્રસૂતાને પ્રસવ શી રીતે કરાવાય ?

લ.—ગમે તેટલી મુશ્કેલી હોય તો પણ પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવી શકાય ખરો. જો એમ માલમ પડે કે પરપોટો ફુટી ગયો છે, અને કમળનું મોં સારી પેઠે ઉઘડ્યું નથી, તો જો હાથથી બાળક ફેરવવું હોય, તે હાથની પીઠ ઉપર પોંચા સુધી સારી રીતે ટોપરેલ તેલ ચોપડવું. ત્યાર પછી પાંચે આંગળાં એકઠાં કરવાં, અને ખૂબ ધીમેથી પોતાનો હાથ પ્રસવનાં દાર વાટે કમળનાં મોં સુધી લઈ જવો. ત્યાં પણ પાંચે આંગળાં એકઠાંજ રાખવાં. ત્યાર પછી બહુજ ધીમેથી કમળનાં મોંમાં આંગળાં આગળ સેરવવાં. છેવટ કમળનું મોં ઉઘાડું કરવા સાડ આંગળાં છુટાં પાડવાં અને ધીમે ધીમે પહોળાં કરવાં. આ પ્રમાણે આંગળાં પહોળાં કરતાં ધીમે ધીમે જેમ જેમ કમળનું મોં ઉઘડવું જાય, તેમ તેમ હાથ ધીમે ધીમે કમળનાં મોંમાં સેરવી દેવા મહેનત ફેરવી. આ પ્રમાણે ચતુરાઈથી આખો હાથ કમળમાં નાંખ્યા પછી, નિયમ પ્રમાણે બાળક ફેરવી દેવું. કેમ, સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, આવી ચોખ્ખવટથી સમજાવો તે કેમ ન સમજાય ?

લ.—હાથ નાંખીને કમળનું મોં ઉઘાડું કરી દેવું ખરું, પણ દોડાદોડ કરીને કે બળ કરીને આ કામ કરવાનું નથી, ઉતાવળથી કે બળ કરવાથી વખતે કમળનું મોં ફાટી જાય કે તેમાં કાણું પડી જાય. માટે આ વખતે વધારેમાં વધારે સંભાળ રાખવાની જરૂર છે.

વ.—તો તો સત્યાનાશજ જાયના ! એમ કરે એવી દાખ્યણું કાંઈ દાખ્યણું કહેવાય ?

લ.—જ્યારે હાથ નાંખીને કમળનું મોં ઉઘાડું કરવામાં આવતું હોય ત્યારે, બીજો હાથે પ્રસૂતાનું પેટ સારી રીતે પકડી રાખવું. તેથી દાખ્યણને પણ ઠીક પડે અને પ્રસૂતાને બહુ દુઃખ પણ ન થાય.

વ.—બહુ સાફ. પણ પરપોટો ન ફુટ્યો હોય, અને કમળનું મોં પણ ન ઉઘડ્યું હોય, એમ ન બને ? અને એમ હોય તો બાળક શી રીતે ફેરવાય ?

લ.—એમ પણ થાય. એમ હોય ત્યારે આગળ કહેવામાં આવ્યું

છે, તેમ હાથ નાંખીને કમળનું મોં ઉઘાડું કરવું. મોં ઉઘાડું કર્યા પછી કમળમાં હાથ સેરવી દેવો. ત્યાર પછી નખ વડે પાણીની કોથળી ફેડવી. અને ત્યાર પછી આગળ કહેવાઇ ગયું છે તે પ્રમાણે આળક ફેરવી નાંખવું.

વ.—હા, હવે તો ઠીક. બધી રીતો જાણવામાં આવી ગઈ.

લ.—આળક ફેરવવું બહુ જ કઠણ પડે, એવા વખતની વાત હજી તમને કહેવામાં આવી નથી.

વ.—ત્યારે એ વાત ક્યારે કહેશો ?

લ.—હવે તે જ કહું છું. સાંભળો, કોઇ પ્રસૂતાને તમે પ્રસવ કરાવવા જાઓ, અને તમને માલમ પડે કે, પરપોટો ધણીવારથી ટૂટી ગયો છે, આળકનો હાથ કમળનાં મોંમાંથી બહાર આવ્યો છે, અને કમળનાં મોંએ તે હાથ ખૂબ પકડી રાખ્યો છે, તો આળક ફેરવવાનું કામ ધણામાં ધણું કઠણ છે, એમ જાણવું.

વ.—આમ અને તે તો ધણું જ નહાઈ. આ સાંભળતાં તો માઈ કાળજી ધડકી ઉઠે છે. કમળનું મોં ઉઘાડી ચકાય નહિ તો પછી કમળમાં હાથ નાંખીને આળક ફેરવવાની તો વાત જ શી કરવી ?

લ.—નજ ફેરવાય. શીતે ફેરવી દેવાય ? આ બધું સાંભળીને આળકને ફેરવી દેવાનું અને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાનું કામ તમને ધણું જ કઠણ જણાય છે, પણ તમને એ જોટલું કઠણ જણાય છે, તેટલું કઠણ નથી.

વ.—શું કહો છો ?

લ.—આવે વખતે કમળમાં હાથ નાંખવાનો અસંભવ હોવા છતાં પણ, આળકને ફેરવી દેવાનો એક સહેલો ઉપાય, પ્રભુની મહેરબાનીથી છે, તે ઉપાય હમણાં હું તમને કહી બતાવીશ.

વ.—એવો સહેલો ઉપાય કયો ?

લ.—તે હું કહું છું. સાંભળો. આળકનું માથું પહેલું આવે ત્યારે તેના પગ અને ઢીંચણ કમળનાં મોંમાંથી ઘણું છોટે હોય છે, તેજ

પ્રમાણે બાળકનો હાથ પહેલો આવે ત્યારે પણ, પરપોટો ફુટ્યાં પહેલા તેના પગ અને ઢીંચણ કમળનાં મોંથી ઘણે છેટે હોય છે. તેથી પરપોટો ફુટ્યા પહેલાં કે પરપોટો ફુટ્યા પછી તરતજ બાળકનું ફેરવવું હોય તો, કમળમાં હાથ નાંખ્યા સિવાય બાળકનો પગ કે ઢીંચ પકડી શકાતો નથી. પણ પરપોટો ફુટ્યાને ઘણીવાર થઈ ગયા પછી કમળ ઘણું ખાલી થઈ જાય છે, અને બાળકના ઉપર બહુ સંકોચાય છે. તેથી જેમ બાળક આડું થઈ જાય છે, તેમજ કમળનો આકાર પણ ડામો જમણો લામો એટલે આડો થઈ જાય છે. તેથી બાળકના પગ જરાયુના મોંની બહુજ પાસે આવી જાય છે. કેમ, સમજ્યાં ?

વ.—હા. હું સમજી શકી છું. તમે બોલતાં જાઓ.

હા.—આ પ્રમાણે બાળકના પગ છેક પાસે હોય ત્યારે કમળમાં હાથ નાંખીને તેને જાલવાની કાંઈ જરૂર રહેતી નથી. પ્રસવનાં દ્વારમાં હાથ રાખીને કમળનાં મોંમાં એક બે આંગળાં સેરવી દેવાથી પગ પકડીને નીચે નમાવી દેવાથી આવે છે.

વ.—હા. તે સમજાયું. ચતુરાઈને હુશીયારથી બાળકનો પગ જાલીને નીચે નમાવી દેવો. પણ બાળકનો હાથ કમળનાં મોંમાંથી બહાર આવ્યો હોય તેના શો ઉપાય કરવો ? ધક્કો મારીને કમળમાં પાછો હડસેલવો કે કેમ કરવું ?

હા.—સત્યાનારાયની વાત એ તો ! એ તમે બોલ્યાં શું ? ધક્કો મારવાથી કાચો હાથ રહે ખરો કે ? કાં તો ભાંગી જાય અને કાં તો આવડેથી ખરી જાય. અને શું ધક્કો મારવાથી હાથ પાછો જાય ખરો કે ? બાળકની ગરદન અને માથું ખસે નહિં ત્યાં સુધી હાથ કમળમાં પાછો જાય ખરો કે ? પગ જાલી નમાવીને યોગ્ય જગ્યાએ લાવવાથી ગરદન અને માથાંની સાથેજ હાથ કમળમાં પોતાની મેળેજ પાછો જાય. કેમ સમજ્યાં કે નહિં ?

વ.—હા, હવે સમજવામાં શું બાકી છે ? બધી વાત તમે મને એકે એકે સમજાવી. કાંઈ બાકી રાખ્યું નથી. હવે માત્ર એક

વાત તમને પૂછું, તેનો જવાબ આપો એટલે મારા મનનો સંદેહ મટે.

લ.—શી વાત છે ? કહેાને બાઈ!

વ.—જેમ બાળકના પહેલા પગ પણ આવે, નિતંબ પણ આવે, અને દીંચણ પણ આવે તેમ કોણી અને ગરદન પણ પહેલાં આવે ખરાં કે ?

લ.—હા, એ પણ આવે એમાં નવાઈ શી ? હાથ પહેલા આવે ત્યારે જે રીતે પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવીએ છીએ, તેજ રીતે પહેલી ગરદન કે કોણી આવે ત્યારે પણ પ્રસવ કરાવાય.

વ.—બહુ સારું. એ પણ પૂછીને જાણી રાખવું જોઈએ.

લ.—ખીજ એક વાત પણ આ વખતે તમને બેજાબેળી કહી દેવાની જરૂર છે.

વ.—શી વાત ?

લ.—બાળકનાં ગુદાં ગુદાં અંગ પણ એક સાથે બહાર આવે,

વ.—તે વળી શી રીતે ?

લ.—કહું. સાંભળો. (૧) માથાની સાથે હાથ કે બાવડું આવે (૨) અને પગ અથવા બંને હાથ એક સાથે આવે, (૩) એક પગને એક હાથ એક સાથે આવે. (૪) હાથ પગની સાથે નાળ પણ આવે.

વ.—આ વળી શી ગોટાળાની વાત કરી ?

લ.—એમાં ગોટાળાની વાત શી ? પ્રસૂતાની જે જે અવસ્થાઓ થાય છે; તે બધી જાણી રાખવી જોઈએ કે નહિ ? દાઢીયણ થવું એ કાંઈ સહેલું કામ છે ? બધુંજ જાણી રાખવું જોઈએ.

વ.—હા. એ તો બધુંજ જાણી રાખવું જોઈએ. આવું મોટું કામ કાંઈ વગર મહેનતે શીખાય ? ઠીક, પણ આવા ગુદા ગુદા અવયવો એક સાથે આવે ત્યારે પ્રસૂતા શી રીતે પ્રસવ કરી શકે ?

લ.—એમ થાય ત્યારે પ્રસૂતાને પ્રસવ કરવાનું ઘણું કઠણ પડતું નથી. બાળકનાં માથાંની સાથે હાથ કે બાવડું આવે તો ધીમે ધીમે ચતુરાઈથી તે હાથ અથવા બાવડું કમળમાં નીચે ઉતારી દેવું.

નીચે ઉતરી જાય એટલે થયું. પછી કાંઈ વસમાણ (મુશ્કેલી) કે ગોટાળો રહે નહિ, બાળકનું માથું પહેલાં આવતાં પ્રસૂતા જે રીતે પ્રસવ કરે, તેજ રીતે પછી આમાં પણ પ્રસવ કરે. પણ જો હાથ કે બાવડું ચતુરાઈ વાપરવા છતાં પણ કમળમાં નીચે કિતારી નજ સકાય તો હાથ પહેલો આવવાનો છે એમ સમજીને બાળકનો પગ પકડીને અગાઉ કહ્યા પ્રમાણે બાળકને ફેરવી આપવું; મતલબ કે પગ પકડીને નીચે નમાવવાથી પ્રસવનું કામ ઘણું સહેલું થઈ જશે.

વ.—ઘણી સારી વાત. હાથ અને પગ બંને એક સાથે આવે ત્યારે કેમ કરવું ?

લ.—એમ બંને ત્યારે પગ પહેલાં બહાર આવે તેવો કિપાય કરવો. કેમ હવે કાંઈ કહેવું સમજાવવું પડશે કે ?

વ.—ના. એ હવે ફરી કહેવાની જરૂર નથી. પહેલો હાથ આવે તેના કરતાં પહેલો પગ આવે તેમાં ઘણી અનુકુળતા છે, પહેલા હાથ આવવામાં જે મોટી બીક અને જોખમ છે, તે તમે મને કહેલું છે. અને તે મને બરાબર યાદ છે. ઠીક, પણ શું કરવાથી પહેલા પગ આવે ?

લ.—કેમ ? પગ પકડીને જરાક તાણવાથી કમળનાં મોંની બહાર આવે એટલે થયું. પગ કમળની બહાર આવશે અને હાથ કમળની અંદર રહેશે. ત્યાર પછી પહેલો પગ આવે ત્યારે પ્રસૂતા જે રીતે પ્રસવ કરે છે તેજ રીતે પ્રસવ કરાવવો. પણ પગને બદલે હાથ તણાઈ જાય નહિ, તેની ઘણામાં ઘણી સાવચેતી રાખવી. જો પગને બદલે ભૂલમાં હાથ તણાઈ જાય તો “ સુતેલો સિંહ જગાડવા ” જેવું થશે. વળી તપાસ કરવા જતાં બાળકનો હાથ કે બાવડું નમી પડે નહિ, તેની પણ સંભાળ રાખવી.

વ.—હાથ પગની સાથે નહીં બહાર આવે તો શું કરવું ?

લ.—નાળ ઉઘેા કરી દેવો. (ચૌદમા પ્રકરણમાં આ વાત વિસ્તારથી આવશે).

વ.—હવે નાની વાહુ બિચારી ક્યારની કષાય છે, તેને પ્રસવ કરાવી મોં જાઉં !

લ.—એમાં શીકર શીદ કરો છો ? હમણુંજ પ્રસવ કરાવી દઉં છું. (એમ કહી કમળમાં જરાક હાથ નાંખી ધીમે ધીમે બાળકનો પગ પકડીને નમાવ્યો એટલે સહેજનાં બાળક અવતર્યું). જુઓ મેં કહ્યું હતું તે ખરું કે નહિં ?

વ.—હા, એન હા. આવી વસમાણમાં પ્રસૂતા આટલી ઉતાવળે પ્રસવ કરશે, એતો મારી કલ્પનામાં પણ આવ્યું નહોતું. હવે પ્રસૂતાની અંત બાળકની કેવી રીતે વ્યવસ્થા કરશો ?

લ.—એમાં તમે શું પૂછો છો ? મોતીને :ભાણીયો અવતર્યો, સારે મોતીની અને ભાણીયાની જેવી વ્યવસ્થા કરી હતી, તેવીજ વ્યવસ્થા આની પણ કરીશ. એમાં કશો ફેરફાર કરવાનો નથી.

વ.—હું પણ એમજ ધારતી હતી, તોપણ પૂછી રાખ્યું સારું.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

બાળકનો નાળ પહેલાં બહાર આવે તો શું કરવું ?

વ.—બાળકનો હાથ કે પગ પહેલાં બહાર આવે તો પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રસવ કરાવવો, તે તો હું સારી રીતે શીખી ગઈ. એ વિના પ્રસવના સંબંધમાં બીજી કોઈ મુશ્કેલીઓ આત્રી પડે છે ખરી કે ?

લ.—હા. બીજી મુશ્કેલીઓ પણ આવે છે ખરી.

વ.—બીજી કઈ મુશ્કેલીઓ આવે છે ?

લ.—કેટલીએક વાર બાળકનો નાળ પહેલો આવે છે, વળી કોઈ વાર પ્રસૂતાની ઓર પણ પહેલી બહાર આવે છે. આ બંને બનાવો કોઈ કોઈ વાર બને છે ખરા.

વ.—શું કહો છો ? સારે તો એ બંનેના ઉપાય પણ જાણી રાખવા જોઈએ.

લ.—હા, જાણી રાખવાજ નોંધએ. સારી દાઢયણ થવું હોય તો જરૂર બધું જાણી રાખવું નોંધએ. ક્યે વખતે કંઈ જાતની મુશ્કેલી આવશે, તેના કાંઈ નિયમ નથી. માટે બધી મુશ્કેલીઓ અને તેના ઉપાય અગાઉથીજ જાણી રાખવા નોંધએ.

વ.—બહુ સાફ. તમે બોલવાનો આરંભ કરો. હવે વાર લગાડો માં. બાળકનો નાળ પહેલો આવે ત્યારે પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાનો ઉપાય પહેલાં કહો. ત્યાર પછી એર પહેલી આવે ત્યારે શું કરવું, તે કહેજો.

લ.—દીક, કહું છું. બરાબર ધ્યાન દઇને સાંભળજો. માથા સિવાય બાળકનું બીજું કોઈ પણ અંગ (જેમ કે હાથ, પગ) પહેલું બહાર આવે તો, જેમ પ્રસૂતાને મોટી મુશ્કેલી અને બીક છે, તેમ બાળકનો નાળ પહેલો આવે તો કાંઈ પણ મુશ્કેલી કે બીક નથી. નાળ પહેલો બહાર આવે તો માત્ર બાળકનો જીવન મુશ્કેલીમાં છે. પ્રસૂતાને કાંઈ પણ અડચણ, બીક કે મુશ્કેલી નથી.

વ.—કેમ ! તેનું શું કારણ ?

લ.—કેમ, વળી ? હું તમને પહેલાંથી જ કહી ગઇ છું કે નાળમાંજ બાળકનો જીવ હોય છે. કોઈ પણ કારણથી જો નાળમાં લોહીની આવજન થવામાં અડચણ આવે, તો બાળક માર્યું જાય, એમાં નવાઈ શી ? વળી બાળકનું માથું, હાથ કે પગ એમાના કોઈ અંગની સાથે નાળ બહાર આવે તો, નાળ દબાય અને તેથી લોહીની આવજનમાં ઘણી અડચણ થાય. તે તો તમે જાણો છો ના ?

વ.—તે તો સારી રીતે જાણું છું.

લ.—બાળકના ગમે તે અંગની સાથે નાળ બહાર આવે, એ એક જુદો સવાલ છે, પણ નાળ પહેલો બહાર આવે તેમાં પ્રસૂતાને કાંઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ ખમવું પડતું નથી. માત્ર બાળકનો જીવ જ એવે વખતે પૂરા જોખમમાં છે. હવે આ વાત બરાબર સમજ્યાં ?

વ.—હા, બરાબર સમજી હવે એ વાત ફરી નહિ સમજાવવી

પડે. હાથ પગ કે માથાની સાથે ન આવતાં એકલો નાળ પણ કોઇ વાર પહેલો બહાર આવે ખરો કે ?

હા.—હા કોઇ વાર એકલો પણ આવે. એવું ભાગ્યે જ બને છે. એવા બનાવો ઘણાજ થોડા બને છે. ગમે તે માથાની સાથે આવે કે પગની સાથે આવે કે હાથની સાથે આવે પણ એકલોજ નાળ તો ક્યારેજ આવે છે.

વ.—બાળકના કયા અંગની સાથે નાળ બહુ વારબહાર આવે છે?

હા.—ઉપર ટપકે જોઇએ તો માથાની સાથે ઘણીવાર આવે, કેમકે ખીન્ન બધાં અંગ કરતાં માથું ઘણીવાર પહેલું આવે છે. પણ હિસાબ અને સરખામણી કરી જોઇએ તો હાથની સાથે સરખામણી કરતાં પહેલો હાથ ઘણી થોડી વાર આવે છે. તેથી જે હિસાબે માથાની સાથે નાળ બહાર આવે છે, તે હિસાબે હાથની સાથે તે ઘણીવાર બહાર આવે છે, એમ કહેવુંજ પડશે.

વ.—આ બધું તમે શું કહો છો, તે મને સમજતું નથી. બરાબર સમજવીને કહો તો કીક.

હા.—ચાલો, ત્યારે તમે ચોખ્ખું સમજો તેમ કહી બતાવું. તમને મેં આગળ કહેલું છે કે, સો બાળકમાં છનતું માથું પહેલાં બહાર આવે છે. બસે ચોક્કસ બાળકમાંથી માત્ર એકનો જ હાથ પહેલો બહાર આવે છે. ત્યારે જુઓ, માથું પહેલું આવવાના બનાવો કેટલા વધારે અને હાથ પહેલો આવવાના બનાવ કેટલા ઓછા ?

વ.—હા, આટલી વાત તો બરાબર સમજાણી.

હા.—પહેલો હાથ આવવાના બનાવોજ આટલા બધા થોડા બને છે. પણ બાળકનાં ખીન્ન અંગ કરતાં હાથની સાથેજ નાળ ઘણી વાર બહાર આવે છે. તેથી પહેલાં હાથ બહુ ઓછા આવે છે, એમ કહેવાય, અને એકંદરે હાથની સાથે નાળ ઘણી થોડી વાર આવે છે, એમજ કહેવું જોઇએ. હવે બરાબર સમજ્યાં ?

વ.—હા, હવે તો બરાબર સમજાયું. એ તો કીક, પણ નાળ

પહેલો બહાર આવવાનું કાંઈ કારણ હશે ખૂંડે કે ?

લ.—કારણ તો હોયજ, કારણ વિના કાંઈ કાર્ય અને ?

વ.—ત્યારે કારણ શું છે ? તે કહેને, એન !

લ.—કહું છું. સાંભળો. માથાં સિવાય બાળકનું કોઈ પણ અંગ પહેલું આવે તો તેની સાથે નાળ બહાર આવી શકે, અને આવે છે પણ ખરો.

વ.—કેમ ?

લ.—પહેલાં માથું આવે ત્યારે કમળનું મોં જેમ બધી તરફથી એકદમ અંધ થઈ જાય છે, તેમ બીજું કોઈ પણ અંગ પહેલું આવે તો કમળનું મોં એકદમ અંધ થઈ જતું નથી; આસપાસ ઉઘાડું રહે છે. આ પ્રમાણે ઉઘાડા રહેલા કમળના મોંના ભાગમાંથી નાળ બહાર આવે. તેથીજ બાળકનું આવડું, હાથ, પગ કે નિતંબ પહેલા આવે ત્યારે ઘણું કરીને તેની સાથે નાળ બહાર આવે છે. પણ માથું પહેલું આવે ત્યારે કમળનું આખું મોં એકદમ અંધ થઈ જાય છે, તેથી નાળને બહાર આવવાની ઉઘાડી જગ્યાજ હોતી નથી. અને તેથી નાળ બહાર આવી શકતો નથી.

વ.—બહુ સાફ, ટુંકામાં એમ જ કહેને કે માથાની સાથે નાળ કોઈક વખતજ બહાર આવે. પણ આવે ખરો.

લ.—એ તો મેં તમને પહેલેથી જ કહેલું જ છે.

વ.—ત્યારે વળી એમ કેમ કહેતાં હતાં કે માથું પહેલું આવે તો તેની સાથે નાળ આવીજ ન શકે ?

લ.—એમ કહેવાનું કારણ હતું. હમણાં તમને બધું ચોખ્ખું કરીને શીખવવાનું છે. કેવા કેવા પ્રસંગો આવે ત્યારે માથું પહેલાં આવે તો પણ તેની સાથે નાળ બહાર આવી શકે, તે એકે એકે ગણાવું છું. તે ધ્યાન રાખીને સાંભળો. (૧) પુરે મહિને બાળકનું માથું હોવું જોઈએ તેના કરતાં નાનું હોય તો માથાની સાથે નાળ આવી શકે. (૨) નાળ જોઈએ તે કરતાં વધારે લાંબો હોય તો પણ માથાની

સાથે આવી શકે. (૩) માથું અને હાથ એ બન્ને સાથે આવે તો નાળ માથાની સાથે બહાર આવી શકે. (૪) પાણીની થેલીમાં જે ઘણું વધારે પાણી હોય અને પરપોટો એકદમ જેરથી ફુટી જાય તો માથાની સાથે નાળ બહાર આવી શકે. (૫) પ્રસૂતાના બસ્તી (પેટુ) ના હાડકાનું માપ સ્વાભાવિક માપ કરતાં મોટું હોય તો માથાની સાથે નાળ બહાર આવી શકે. (૬) આ ઉપરાંત પ્રસૂતાના પેટમાં એ બાળક હોય તો કોઈ કોઈ વાર અને વિશેષ કરીને બીજું બાળક આવવાની વખતે નાળ બહાર આવે. (૭) ઓર કમળમાં સ્વાભાવિક રીતે જે જગ્યાએ રહે છે, તે જગ્યાએ નહોતાં, ત્યાંથી આધી પાછી થઈ હોય તો પણ નાળ પહેલો બહાર આવવાનો સંભવ છે. (૮) ઓર બરાબર પોતાને રહેવાની જગ્યાએ રહેલી હોય પણ નાળ જે બરાબર ઓરની વચ્ચેમાં ન હોતાં આસપાસ રહેલો હોય તો પણ નાળ પહેલો બહાર આવી શકે, હવે બધું બરાબર સમજ્યાં ?

વ.—વાહ ! આ તો તમે બધી નવાઈ જેવી વાતો કરી. હવે મારો બધોજ સંદેહ ટળી ગયો. હવે નાળ પહેલો બહાર આવશે કે નહિ, તે શી રીતે જાણી શકાય ?

લ.—એ જાણવું બહુ અઘરું નથી. કોઈ કોઈ વાર તો નાળ પ્રસવના દ્વારમાં આવીને ઝુલતો દેખાય છે. એમ જ્યારે નાળ ઝુલતો જેવામાં આવે, ત્યારે તો નાળ પહેલો આવ્યો છે એ જાણવામાં કશો પણ શક રહેતોજ નથી.

વ.—એ નાળને જે હાથ અડકાડીએ તો તેના ધબકારા જણાય કે નહિ ?

લ.—સંભળાયજ ? એમાં શી નવાઈ ! પણ બધી વાર એ ધબકારા જણાતા નથી.

વ.—કેમ ? તેનું શું કારણ ?

લ.—બાળક મરી ગયું હોય તો પછી લોહીની આવજા ન હોય, અરે લોહીની આવજા ન હોય એટલે તેના પર હાથ રાખવાથી

ધખકારા પણ ન સંભળાય. બાળક મરી જાય ત્યારે તો નાળ ઠંડો
અરફ જેવો થઇ જાય. અને હાથ અડકાડીએ તો અરફ જેવો જ
જણાય. લોહીથી આવજા થતી હોય ત્યારે જેવો કઠણ જણાય, તેવો
કઠણ પણ હોય નહિ.

વ.—છેલ્લી જે રીત દેખાડી તે રીતે નાળ હોય તો તેને
ઝોળખવામાં કાંઇ મુશ્કેલી છે ?

લ.—ના, એમાં મુશ્કેલી નથી. નાળનો આકાર દોરકાં જેવો
હોવાથી બાળકનાં બીજાં કાંઇ અંગની સાથે એનો ગોટાળો સંભવતો
જ નથી. વળી તે નજરે જેવાય છે, એટલે તો કાંઇ શક રહેતોજ નથી.

વ.—નાળ નજરે દેખાય ત્યારે તો શક ન રહે. પણ જ્યારે
નાળ નજરે દેખાય નહિ, ત્યારે શી રીતે જાણવું ?

લ.—તેમાં પણ કાંઇ મુશ્કેલી નથી. કારણ કે બાળકનાં કાંઇ
અંગની સાથે નાળનો ગોટાળો થવા સંભવ નથી. જે કદિ પણ ભૂલ
થાય તો હાથની મૂઠ અથવા પગનાં આંગળાંની સાથેજ થાય, વખતે
પગનાં આંગળાંમાં અથવા હાથની મૂઠમાં દાખાયજોનો હાથ અડી જાય,
તો તે નાળ છે એવું અનુમાન તે કરી એસે.

વ.—ત્યારે એ ભૂલ શી રીતે મટે ?

લ.—એમાં કાંઇ મુશ્કેલી નથી. કેમકે નાળને હાથ અડકતાંજ
તેનો ધખકારો જણાઇ આવવો જોઇએ. તે ઉપરાંત નાળ ઘણો લાંબો
હોય છે. વળી પગનાં આંગળાંમાં કે હાથની મૂઠમાં હાથ અડે તો
જરાક તેથી દૂર હાથ લગાડવાથી પગનું તળીઉં કે હાથનો પોંચો
ખરાખર જણાઇ આવે છે. આવાં કારણથી તપાસ કરતાં શક મટી
જાય છે. હવે સમજ્યાં ?

વ.—હા. એ તો ખરાખર સમજાયું.

લ.—માત્ર એક વસ્તુની સાથે બાળકના નાળનો ખરેખરો
ગોટાળો થઇ શકે છે. અને એ ભૂલ જ્યારે થાય છે ત્યારે ઘણું ભાગે
પ્રસૂતા મારીજ જાય છે.

વ.—એવી કંઈ ભૂલ છે ? પ્રસૂતાને બીવરાવવા માટે તમે એક પ્રકારનો ગોળો તો ફેંકતાં નથી ના ?

લ.—એ તમે શું બોલ્યાં ? એવો ગોળો ફેંકવામાં મને શો લાભ ? જે બને છે તે કદાચ વિના કેમ ચાલે ? હું તમને જે જે કહું છું તે બધું માત્ર પ્રસૂતાના ભલાને માટેજ કહું છું નહિં તો મારે શા માટે કહેવું જોઈએ ? પ્રસૂતા જો ક્યારે પણ વિપત્તિમાં આવી પડે તો તેના તે વિપત્તિમાંથી છુટકો કરવાનો ઉપાય તમને શીખવી દઉં છું. નહિં તો મારે શા માટે કહેવું પડે ? હું જે કહું છું તેથી પ્રસૂતાએ બીવું શા માટે ? ઉલટું એથી તો પ્રસૂતાએ હિંમતવાન થવું જોઈએ, કે ગમે તેવી મુશ્કેલી આવે, તો પણ તેના ઉપાય છે. બધું જાણી રાખવું એમાં કાંઈ ખોટું છે ?

વ.—ના. હું કશું આ ખરેખર કહું છું ? મસ્કરીમાં એમ ન કહેવાય ?

લ.—તમે મસ્કરીમાં કહેતાં હો તો પણ ભલે, પણ ઘણાએ માણસ એમ ધારે છે, અને ઘણાને એમ બોલતાં પણ સાંભળીએ છીએ કે, આ બધું જાણવા સાંભળવાથી પ્રસૂતાને મનમાં બીક લાગે છે. આવી વાતો સાંભળવાથી પ્રસૂતાને લાભ નથી થતો. પણ ઉલટું વુકસાનજ થાય છે. એમ કેટલાંક ધારે છે. અને કહેતાં પણ સંભળાય છે.

વ.—અરે, રામ રામ ! જે એમ ધારે કે બોલે તે શું માણસ કહેવાય ? એવા લોકો તો કાલે ઉઠીને એમ કહેશે કે લખતાં વાંચતાં શીખવવાનું પણ કાંઈ કામ નથી. જ્ઞાન આપવું એમાં જો દોષ હોય તો આટલી બધી નિશાળો અને પાઠશાળાઓ છે તેની શી જરૂર ?

લ.—ગમે તેમ હો. એ બધી વાતની સાથે આપણે અત્યારે કાંઈ કામ નથી. આપણે આપણી વાતો ચલાવો.

વ.—ચાલો એવી નકામી વાતમાં આપણું કાંઈ નહિ વળે. તમારે આગળ જે કહેવું હોય તે કહેવા માંડો.

લ.—સાંભળો, કહું છું. જો કોઈ પણ કારણથી કમળાનાં શરી-

રમાં નાનું કે મોટું કાણું પડી જાય, અને તે કાણાંમાંથી પ્રસૂતાનાં પેટમાંનાં આંતરડાંનો થોડો ભાગ પણ કમળમાં આવે, અને બાળકનાં કાંધ પણ અંગની સાથે કમળનાં મોંમાં કે પ્રસવનાં દ્વારમાં આવી જાય તો તે બાળકનો નાળ છે, એવી ભૂલ દાઇયણુ જરૂર કરી એસે. અને એવી ભૂલ થાય ત્યારે તેજ નાળ છે, એમ સમજીને દાઇયણુ ધમાધમ કરી મૂકે, તો પછી કેવું મોટું તુકસાન થઈ જાય ? એકદમ પ્રસૂતાનું ખૂન કરવા જેવું જ થઈ જાય.

વ.—કમળનાં શરીરમાં કાણું પડી જાય તો પ્રસૂતા બચે કે નહિ ?

લ.—બરાબર ઉપાય થાય તો મુશ્કેલીએ બચે. પણ નવો અવતાર આવે. મોતના મોંમાંથી બચે.

વ.—મને પણ એમ જ લાગતું હતું, માટે પૂછ્યું હતું,

લ.—ધણે આઘાત લાગે તો ધણું કરીને પ્રસૂતા ન બચે.

વ.—ઠીક. જે ભૂલ થવાની વાત તમે કરી તે ભૂલ મટાડવાનો શો ઉપાય ?

લ.—સાંભળો, કહું. કમળમાં કાણું પડે કે કાંધ ઠેકાણે તે ફાટે અને તે કાણાંમાંથી કે ફાટમાંથી આંતરડાંનો થોડો કે ધણો ભાગ બહાર આવે એ કાંધ નાની સૂતી કે જેવી તેવી વાત નથી. પ્રસૂતાની સ્થિતિ જોઈને જ એવું થયું હશે કે નહિ, તે વિશે તરત જ શક આવી શકે. જો શક આવે તો પ્રસૂતાની પાસેનાં માણસોને મોઢેથી આગલી પાછલી સઘળી વાત સાંભળવાથી તે સારી રીતે જાણી શકાય. અને પછી ખૂબ સાવધાન થઈને કામ કરે તો ભૂલ કેમ થાય ?

વ.—બહુ સાફ. ચાલો એ સમજાયું. કમળમાં કાણું કે ફાટ પડી હોય તો પ્રસૂતાની કેવી અવસ્થા હોય ? તે મને કહી દેખાડો. વળી કમળમાં કાણું પડવાનાં અને તે ફાટવાનાં કારણો પણ મને કહી દેખાડો. આવો માઠો બનાબ શાથી બને છે, તે જાણવાની મને બહુ ઇચ્છા છે.

લ.—તે પછી કહીશ * હમણું એ સમજાવવાનો વખત નથી.

વ.—અહુ સાં. બાળકનો નાળ પહેલાં બહાર આવે તો બાળકને બચાવીને પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રસવ કરાવવો.

લ.—તે કહું છું. સાંભળો. પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાનો ઉપાય કહેતાં પહેલાં બીજી કેટલીક વાત કહેવાની જરૂર છે.

વ.—ભલે તારે જે કહેવું હોય તે કહો.

લ.—કોઈ પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવા જઈએ; અને એમ જોવામાં આવે કે બાળકનો નાળ પહેલો આવ્યો છે, ખૂબ વેણો આવે છે, વળી તે વેણો ઘણી વારથી આવે છે, તો ત્યાં બાળકને બચાવવાનું કામ ઘણું અઘરું છે, એમ સમજવું.

વ.—એવે વખતે ઘણા વખતને આંતરે વેણો આવે તે, સાં.

લ.—માત્ર વેણો ઘણા વખતને આંતરે આવે એટલું જ ખસ નથી, (૧) વેણો આવીને ઘણી વાર રહે, એ પણ સાં નથી, (૨) એ ઉપરાંત નાળ પહેલાં આવ્યો હોય તો બાળક બચાવવામાં મુશ્કેલી છે, એ વાત પ્રસૂતાનાં સગાં વહાલાંને કરી દેવામાં વાર લગાડવી નહિ. આ બધામાં કોઈ પણ વાત છાની રાખવી એ સાં નથી. એવી વાતો છાની ન જ રાખવી જોઈએ. છાની રાખવાથી શો ફાયદો થાય ? વળી સાંભળો, (૩) ગર્ભ જેમ થોડા મહિનાનો હોય તેમ એાછી મુશ્કેલી સમજવી. કારણ કે અહુ કાચાં બાળકનો નાળ ઘણી વાર મુઠ્ઠી દબાવુ ખમી શકે છે. અહુ કાચું છોકરું હોય તો તરત હાંકવું નથી. (૪) પહેલીવારની પ્રસૂતાનાં બાળકનો નાળ પહેલો બહાર આવ્યો હોય તો તેને બચાવવાનું ઘણું કઠણ છે. (૫) જે પ્રસૂતાને આગળ કેટલાંક છોકરાં થઈ ગયાં હોય, અને જેને ઘણી સરળતાથી તરત પ્રસવ થઈ જતો હોય તેનાં બાળકનો નાળ પહેલો બહાર આવે તો તેમાં અહુ ચિંતા કરવા જેવું નથી. (૬) છોકરીનો નાળ પહેલાં

* ત્રીજા ભાગમાં એ બધી વાત વિસ્તારથી લખવાની ડૉ. ચટુના-યની ઇચ્છા હતી પણ તે ભાગ બહાર પડ્યો નથી અને બહાર પડે એવું ભાગવું નથી.

બહાર આવે તેનાં કરતાં છોકરાનો નાળ પહેલાં બહાર આવે, તેમાં થોડી શીકર જેવું છે એ જાણી રાખવું. (૭) પ્રસૂતાને બાળકનું જોડણું હોય તો પાછળનાં બાળકનો નાળ ઘણું કરીને પહેલાં બહાર આવે છે. વળી જોડલાંમાંનાં બીજા બાળકનો નાળ પહેલો બહાર આવે ત્યારે તેમાં સૌથી ઓછી મુશ્કેલી પડશે એમ જાણવું, કારણ કે બીજા બાળક ઘણું કરીને નાનું જ હોય છે. વળી પહેલાં એક બાળક આવી ગયું હોય તેથી જરાયુનું મોં, પ્રસવનું દ્વાર વગેરે અવયવો સારી રીતે ઉઘડેલા રહે છે.

વ.—આ નિયમો તમે મને કહ્યા, એ બધું જ સાંઝું કર્યું. કારણ કે વધારે બીક શેમાં છે, અને શેમાં નથી તે બધું દાખવણે જાણી રાખવાની ઘણી જ જરૂર છે. એક બીજી વાત મને પૂછવાની સાંભરી આવી છે. તે પૂછી લેવા દો. માથાંની સાથે નાળ બહાર આવે તો નાળ ઉપર સૌથી વધારે દબાણ થાય કે નહિં ?

લ.—હા. સૌથી વધારે દબાણ થાય. બાળકનાં બીજાં બધાં અંગ કરતાં માથું બધું જ મોટું અને કઠણ છે. અને તેથી વધારેમાં વધારે દબાણ થાય છે.

વ.—ઠીક. પણ માથાંની સાથે નાળ આવે, ત્યારે શું બાળકની આશા મુકી જ દેવી કે ?

લ.—કેમ ? કશ્વિરની મરજી કેવી છે તે શી રીતે જણાય ? બાળકનાં મોંમાં એક વાર પવન જઈ શકે તો નાડી ઉપર ગમે તેટલું દબાણ થાય તો પણ તે બાળક હાંફે નહિં.

વ.—કેમ ન હાંફે ? મારાથી એ સમજાવું નથી, મને જરા-જરા સમજાવો.

લ.—બાળક જ્યાં સુધી કમળમાં હોય ત્યાં સુધી નાળમાં લોહીની આવજા થવાની જરૂર છે. આપણું હૃદય જેમ લોહીને ચોખ્ખું કરવાનું યંત્ર છે, તેમ જ પ્રસૂતાની ઓર એ બાળકનું લોહી ચોખ્ખું કરવાનું યંત્ર છે. આપણને જેમ શ્વાસ લેવાને વા ન મળે તો હાંશી

મરીએ, તેમ લોહીનો આવજા બંધ થાય તો બાળક પણ હાંરી મરે. જ્યાં લગી બાળક કમળમાં રહે ત્યાં લગી આવી ગોઠવણ છે. બાળકનું મોં બહાર આવ્યા પછી જ્યારે તે હવા લઈ શકે ત્યારે ઝોરમાંથી નાળ લગી લોહીની આવજા થવાની ઘણી દરકાર નથી. તેથી જ કહું છું કે માથાંની સાથે નાળ બહાર આવવાથી જો કે નાળ ઉપર બહુ દબાણ થાય છે તો પણ થોડીક વાર પછીજ બાળકનું મોં બહાર આવવાથી પવન લઈ શકે એટલે નાળપર દબાણ છતાં પણ ખીજ કરી અડચણ થતી નથી; હવે સમજ્યાં ?

વ.—હા. હવે સારી રીતે સમજાયું. બાળકને બચાવીને પ્રસૂતાને પ્રસવ શી રીતે કરાવવો, તે હવે કહો.

લ.—નાળ પહેલો બહાર આવે ત્યારે બાળકને બચાવીને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવામાં દાઢયણને માત્ર બેજ કામ કરવાનાં છે અને તે બેજ તેનાં મોઢાં કામ છે.

વ.—તે બે કામ ક્યાં ?

લ.—કહું. સાંભળો. નાળ ઉપર દબાણ ન થાય એમ કરવું એ પહેલું કામ અને કદાચ નાળ ઉપર દબાણ ન થાય તેમ નજ થઈ શકે તેમ હોય તો પછી એ દબાણને જેમ થોડામાં થોડો વખત લાગે, એમ કરવાની મહેનત કરવી એ બીજું કામ. આ બે મુખ્ય કામો ઉપર નજર રાખીને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો, પણ બાળકને બચાવવા જતાં પ્રસૂતાને કાંઈ પણ હરકત ન થાય તેની સંભાળ રાખવી. નાળ પહેલો આવે ત્યારે પ્રસૂતાને કાંઈ ખીક નથી, એ ખરું, તોપણ સંભાળ રાખવી જોઈએ.

વ.—નાળ પહેલો આવ્યો હોય તો પ્રસૂતાને કાંઈ ખીક નથી. બાળકને બચાવવાનીજ એમાં મહેનત કરવાની હોય છે. એ તો તમે મને પહેલેથીજ કહી રાખેલું છે.

લ.—આ વખતે પણ પરપોટો ફુટવા ન દેવો, એ દાઢયણનું મુખ્ય કામ છે. જ્યાં સુધી પરપોટો ન ફુટે ત્યાં સુધી નાળ ઉપર

દબાણ થઈને બાળક મરી જવાની કશી પણ બીક નથી. વળી પરપોટો ન કુટ્યો હોય તો કમળમાં નાળ ઉંચો રાખી દેવાની કાંઈ પણ મહેનત કરવાની નથી. એવી મહેનત કરવા જતાં પાણીની કોથળીમાં કાણું પડી જવાનો સંભવ છે, પરપોટો કુટ્યા પહેલાં કમળનું મોં સારી પેઠે ઉઘડી ગયું હોય તો પછી નાળ ઉપર અહુ દબાણ થવાની બીક રહેતી નથી.

વ.—ત્યારે તો પ્રસૂતાના પ્રસવ વખતે પરપોટો કુટવા ન દેવો, એજ દાઢયણું મોટામાં મોટું કામ જણાય છે !

લ.—હા. એજ મોટામાં મોટું કામ છે. પરપોટો કુટી જાય, અને તે પણ વળી કટાણે કુટી જાય તો અધાં કામમાં ગોટાળો થઈ થઈ જાય, અને ઘણી મુશ્કેલી આવે,

વ.—કમળનું મોં સારી પેઠે ઉઘડ્યું ન હોય, અને પરપોટો કુટી જાય, તેનેજ તમે કટાણે (અચોગ્ય વખતે) પરપોટો કુટ્યો કહો છો, નહિ ?

લ.—હા. તેમ નહિં તો બીજું શું ? પછીની વાત હવે કહું છું તે સાંભળો. હાથ નાંખીને નાળને કમળમાં ઉંચો રાખી દેવો એ સૌથી સારો ઉપાય છે.

વ.—હાથ નાંખીને કેવી રીતે ઉંચો રાખી દેવો ? વળી ઉંચો રાખી દેવાથી તે ઉંચો રહે શી રીતે ? પાછો તે નમી ન જાય ?

લ.—નમી જાય નહિં, એટલુંજ દાઢયણું કરવાનું છે. તેનો રસ્તો બતાવું તે સાંભળો. જે હાથમાં સારી રીતે જોર હોય, તે હાથનાં બે કે ત્રણ આંગળાં બાળકનું માથું કે જે અંગ પહેલું આવ્યું હોય તેની પાસે રાખીને કમળનાં મોંમાં રાખવાં. ત્યાર પછી નાળના બેએક ફેર (આંટા) જે નીચે નમી આવ્યા હોય તેને આંગળીના આગળના ભાગ ઉપર એક જગ્યાએ સારી પેઠે જડ કરી રાખવા. જડ કર્યા પછી જ્યારે વેણ અંધ થયેલી જણાય ત્યારે આંગળીઓ ધાલી નાળને કમળમાં ધકેલી દેવો. ત્યાર વછી વળી વેણો આવતાં લગી, બાળકનું જે અંગ આગળ આવ્યું હોય તેના ઉપર નાળ એજ રીતે આંગળાં ધાલીને

પકડી રાખવો જોઈએ. ત્યાર પછી આંગળીનાં ટેરવાં લગી કમળ સંકો-
ચાઈ જાય ત્યારે આંગળાં બહાર કાઢી લેવાં.

વ.—આમ કરવાથી શું નાળ કમળમાં પાછો જાય ?

લ.—હા જાય તો એજ ઉપાયથી જાય. કમળનું સંકોચન
હેઠ્ઠી તરફથી ઉપલી તરફ થાય છે. તેથી એ સંકોચનની સાથે સાથે
નાળ ઉપરથી તરત જઈશકે. અને આ પ્રહાણે નાળને ઉપરની તરફ
લઈ જઈ શકવા માટે જે યુક્તિ કરવી, તેનેજ આંગળાં ઘાલીને નાળ
ઉંચો રાખી દેવો, એમ હું કહું છું. હવે સમજ્યાં ?

વ.—હા, હવે એ સમજી, પણ વેળુ બંધ થયા પછી, વેળુ
ફરી આવવાને વખતે જો નાળ પાછો નીચે નમી આવે તો શો
ઉપાય કરવો ?

લ.—વળી ફરીને પણ એવી જ ચતુરાઈથી નાળને ઉપર ઉંચો
રાખી દેવો. કારણ કે વારંવાર આ પ્રમાણે ન કરવાથી ઘણું ફરીને
આ કામ પુરેપુરું પાર ઉતરતું નથી. ખાસ કરીને જ્યાં સુધી નાળના
ધબકારા એકસરખા થયા જતા હોય ત્યાં લગી તો વારંવાર આમ
કરવામાં કાંઈ નુકશાન નથી જ. નાળને દશ વાર પણ ઉંચો ચડાવવો
પડે અને વીશ વાર પણ ઉંચો ચડાવવો પડે. વારે વારે ઉંચો ચડાવતાં
ચડાવતાં કોઈક વાર જરૂર તે ઉંચો રહીજ જાય.

વ.—હીક. આ પ્રમાણે હાથ નાખીને નાળ ઉંચો ચડાવતાં, જે
તરફ નાળ બહાર આવ્યો હોય, તેની ઉલટી બાજુએ પ્રસૂતાને સુવ-
ડાવવી જોઈએ કે નહિ ?

—સાબાશ ! સાબાશ ! જે વાત મારે કહેવાની હોય છે તે
તમે આગળથી જ સમજી જાઓ છો. તમારી બુદ્ધિ ઘણી ચમત્કારી
છે. તમારી બુદ્ધિ જોઈને મને બહુ જ આનંદ થાય છે. જે તરફ નાળ
બહાર આવ્યો હોય તેની ઉલટી બાજુએ પ્રસૂતાને સુવડાવવી એ
ઘણું જ સાચું છે. ડાબી તરફ નાળ બહાર આવ્યો હોય તો જમણી
તરફ અને જમણી તરફ નાળ આવ્યો હોય તો ડાબે પડખે પ્રસૂતાને

સુવડાવવી. આમ સુવડાવવાથી નાળ ઉંચો ચડાવ્યા પછી નાળ નીચે નમી જવાની ઘણી ખીક રહેતી નથી.

વ.—હીક. પણ વારે વારે કમળમાં નાળ ઉંચો રાખી દેવા છતાં પણ જો કામ સિદ્ધ ન થાય તો શું કરવું ?

લ.—જો નાળ ઉંચો ન જ રહે તો થોડામાં થોડું દબાણ થાય તેવી યુક્તિ કરવી. એમ જણાય કે પ્રસૂતાના અસ્તિ (પેડું) ના હાડકાનું માપ મોટું છે, પ્રસૂતાને અગાડે એ ચાર છોકરા થઈ ગયાં છે, વેણો નિયમ પ્રમાણે આવે છે, કમળનું મોં, પ્રસવનું દાર, વગેરે સારી પેઠે ખુલ્લાં થયાં છે, અને બાળક તરતમાં જન્મવાનો સંભવ છે, તે પ્રસંગે મહેનત કરીને એવો ઉપાય કરવો કે જેથી નાળ પર થાણું દબાણ ન આવે.

વ.—એ ઉપાય કયો તે મને સ્પષ્ટ સમજાય તેવી રીતે કહો.

લ.—બહુ સાફ, સ્પષ્ટ રીતે તમને એ સમજાવું. બહુ જ ધ્યાન દઈને સાંભળો. એક દાખલો આપીને તમને સમજાવું, તો સ્પષ્ટ સમજી શકશો.

વ.—દાખલો આપીને સમજાવો તો ઘણી સારી સમજાણ પડે.

લ.—ત્યારે એમ ધારો કે બાળકના માથાં સાથે નાળ આવ્યો છે. જેમ જેમ વેણો આવતી જાય છે તેમ તેમ કમળના મોંમાંથી માથું ધીમે ધીમે બહાર આવતું જાય છે તેની સાથે નાળ પણ બહાર આવે છે. આ દાખલો ધ્યાનમાં રહો.

વ.—હા. હવે આગળ કહેવું હોય તે કહો.

લ.—આ પ્રમાણે નાળ બહાર આવે છે, એમ તમે જુઓ છતાં તેનો કાંઈ પણ ઉપાય ન કરો, તો નાળમાં લોહીની આવજન બંધ થાય, અને બાળક હાફવા માંડીને મરી જાય. તેથી જ્યાં એમ જણાય કે નાળ ઉપર બહુ દબાણ થાય છે, ત્યાં તે નાળને તે જગ્યાએથી સેરવીને ખીજી જગ્યાએ રાખવો. એ રીતે બચાવ પર ચાલતાં ચાલતાં બાળક અવતરે.

વ.—હા, હવે બરાબર સમજાયું. હવે વધારે કહેવાની જરૂર નહિ પડે. આ વખતે એક બીજી વાત પણ તમને પૂછી લઉં. હાથની સાથે નાળ આવે તો નિયમ પ્રમાણે બાળક ફેરવી દેવાય ખરું કે ?

લ.—હા, ફેરવી દેતાં નાળ ઉપર બહુ દબાણ ન થાય તેનો ઉપાય કરવો જોઈએ. આ વખતે તમને બીજી બેઝોંક વાતો કહી રાખું.

વ.—શી વાતો કહેવાનાં છે ?

લ.—બાળકનાં માથાંની સાથે નાળ બહાર આવે તો તે કમળમાં ઉંચો ચડાવી દેવાથી ઘણું કરીને નાળ પાછો ફરીને બહાર આવે નહિ, આ ઉપરાંત નાળ વીંટીને બાળકની ગરદનની ખોલમાં રાખી દેવાની યુક્તિ પણ ખોટી નથી, પણ ઢીંચણ કે નિતંબની સાથે નાળ બહાર આવે તો વારે વારે કમળમાં ઉંચો ચડાવ્યા છતાં પણ નાળ નીચો નમી આવે. વળી એક બીજી વાત કહી દઉં કે વેણુની શરૂઆત થતાં જ જો નાળ પહેલો બહાર આવે તો બાળકને બચાવવાનું કામ ઘણું કઠણ થઈ પડે. આમ શા માટે થાય તે તમે સમજી શકો છો ?

વ.—હા. એમાં શું સમજવાનું હતું ? વેણુની શરૂઆતથી તે પ્રસવ થાય ત્યાં સુધી નાળ ઉપર ઘણુંજ દબાણ થાય, તેમાં બાળક શી રીતે બચી શકે ?

લ.—પ્રસવ થવાને જરાકજ વાર હોય, અને નાળ પહેલો આવી જાય તો, આથી ઉંધું જ થાય છે. એટલે તેવે વખતે નાળ પહેલો બહાર આવવાથી કાંઈ બીક નથી. કેમકે તે વખતે દબાણ તો થાય, પણ ઘણીજ થોડીવાર. બાળક તરત જન્મે એટલે ઘણીજ થોડીવાર દબાણ થાય, કેમ સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, એ સમજવું કાંઈ અઘરું નથી, એટલે સારી પેઠે સમજી ગઈ છું.



પ્રકરણ ૧૫ મું.

ઝોર પહેલી બહાર આવે તો શું કરવું ?

વ.—અત્યાર લગી તમે જે મુશ્કેલી બતાવી તે ઉપરાંત કોઈ જાતની મુશ્કેલી આવવાનો સંભવ છે ?

લ.—હા, પ્રસવ વખતે ખીજી મુશ્કેલી પણ આવે છે.

વ.—અરે મા ! મને ખીક લાગે છે. વળી કોણ જાણે શી મુશ્કેલી બતાવશે ?

લ.—એમાં ખીક શેની ? હું તમને મુશ્કેલીઓ સમજાવું છું, તેથીજ કાંઈ મુશ્કેલીઓ આવી પડવાની નથી. પ્રસૂતાને જે જે અડ-અણો આવે છે, તે તે અડઅણો મટાડવાના રસ્તા અને ઉપાય પણ તમને બતાવતી આવું છું. તો પછી ખીક શાની ? એથી તો ખીવું નહિ, પણ ઉલટું ખુશી થવું. જે માત્ર મુશ્કેલીઓ જ બતાવવામાં આવે અને તેના ઉપાય બતાવવામાં ન આવે તો ખીવાનું ખરું પણ મુશ્કેલી અને તેના ઉપાય એ બન્ને બતાવું, તો પછી ખીક શાની ?

વ.—હા, ઉપાય તો સાચે સાચે જ બતાવો છો, તેથી ખીવું ન જોઈએ, અને હું હવે ખીહીશ નહિ.

લ.—હવે તમને એક ખીજી મુશ્કેલી કહું છું.

વ.—કહો જોઈએ ! મને તો હવે કોઈ મુશ્કેલી ધ્યાનમાં આવતી નથી.

લ.—ઝોર પહેલી આવે તો પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રસવ કરાવવો, તે હવે હું તમને કહેવાની છું.

વ.—સત્યાનાશની વાત, આ તો ! ઝોર પણ પહેલી બહાર આવે ખરી કે વળી ?

લ.—હા. આવે ખરી.

વ.—ઠીકે, પણ પ્રસૂતાને પ્રહેલી ઝોર આવે, એનો અર્થ મારાથી કાંઈ પણ સમજી શકતો નથી.

લ.—કેમ ?

વ.—બાળકનું માથું, હાથ, પગ કે નાળ પહેલો બહાર આવે, એ મને સમજાયું. પણ ઓર પહેલી શી રીતે આવે ? ઓર તો કમળના સૌથી ઉંચામાં ઉંચા ભાગને ચોટલી હોય છે, નહિ ?

લ.—બરાબર, સૌથી ઉંચા ભાગનેજ ચોટલી હોય છે.

વ.—ત્યારે ઓર તે ઠેકાણેથી છુટી ન પડે ત્યાં સુધી તો પહેલી વાર આવી શકે જ નહિ.

લ.—જે તમે કહો છો તે ખરું છે. પણ ઓર પહેલી આવે છે ત્યારે ઓર છુટી પડીને કમળનાં મોંમાંથી બહાર આવે છે, એમ સમજવાનું નથી.

વ.—હું તો એમજ સમજું છું. એમ ન સમજવું તો બીજું શું સમજવું ?

લ.—શું સમજવું તે કહું, સાંભળો સાધારણ રીતે કમળના સૌથી ઉંચા ભાગમાં ઘણું કરીને ડાબી બાજુએ ઓર ચોટલી હોય છે. બાળક અવતર્યા પછી થોડીક વારમાં આ ઓર કમળના શરીરમાંથી છુટી પડીને પોતાની મેળેજ બહાર આવે છે. પણ કોઈ કોઈ વાર ઓર કમળનાં સૌથી ઉંચા ભાગમાં નહોતાં, કમળનાં મોંમાં કે તેના બહુજ પાસેના ભાગમાં ચોટલી હોય છે.

વ.—હીક. આ જગ્યાએ ઓર ચોટલી હોય તેમાં કાંઈ નુકસાન ખરું કે ?

લ.—નુકશાન છેજ. એમાં પૂછવું શું ? જે સ્વાભાવિક ન હોય તેમાં નુકશાન હોય જ. જુઓ બાળકનું માથું આવવું એ સ્વાભાવિક છે, પણ તેમ ન થતાં પહેલાં હાથ કે પગ આવે, એ કાંઈ સાંડું કહેવાય ?

વ.—ના, હાથ કે પગ પહેલા આવે તેને સાંડું શી રીતે કહેવાય ? હીક. પણ ત્યારે કમળનાં મોંમાં અથવા તેની પાસે ઓર ચોટલી હોય તેમાં શું નુકસાન છે તે કહેને, બેન !

લ.—પહેલા પાંચ મહિના સુધી તો એથી કાંઈ પણ નુક-
સાન થતું નથી. કાંઈ પણ કારણ ન હોય અને છટ્ટે મહિને પ્રસૂતાને
જે એકદમ લોહી પડવા માંડે તો કમળનાં મોંમાં અથવા તેની પાસે
આર ચોટલી છે, એમ અનુમાન કરવું.

વ.—એકજવાર લોહી પડે કે વારંવાર પડ્યાજ કરે ?

લ.—પૂરા છ મહિને લોહી પડવાનો આરંભ થાય. પ્રસવનો
વખત જેમ જેમ પાસે આવતો જાય, તેમ તેમ લોહી વધારે પડવા
માંડે. કાંઈક મહેનત કરવી પડે તો તે પછી, અથવા કાંઈ કામકાજ
કરતાં કરતાં અથવા પ્રસૂતા ઉંધી ગઈ હોય ત્યારે, અને કોઈ કોઈવાર
તો કાંઈ પણ કારણ ન હોવા છતાં લોહી પડે.

વ.—છ મહિના પછી જે લોહી પડે છે તેનો કાંઈ નિયમ છે ?

લ.—ના, તેનો કાંઈ નિયમ બિયમ નથી. એ દિવસને આંતરે
પણ લોહી પડે, પાંચ દિવસને આંતરે પણ પડે, સાત દિવસને
આંતરે પણ પડે, પંદર દિવસને આંતરે પણ પડે. અથવા મહિને
મહિને અટકાવને વખતે પણ (મતલબ કે ગર્ભ રહ્યા પહેલાં પ્રસૂ-
તાને જે જે વખતે અટકાવ આવતો હોય તે વખતે) લોહી પડે ?

વ.—લોહી એકદમ ઘણું પડે કે થોડું થોડું પડે ?

લ.—તેનોએ કાંઈ નિયમ નથી. કોઈ કોઈ વાર તો એટલું
અધું લોહી પડે કે પ્રસૂતા એકદમ મરી જાય. પણ સાધારણ રીતે
થોડું લોહી પડ્યા કરે. જ્યાં સુધી પ્રસવ ન થાય ત્યાં સુધી વચમાં
વચમાં પ્રસૂતાને એ પ્રમાણે લોહી પડ્યાં કરે.

વ.—ઠીક, આમ બને ત્યારે પ્રસૂતાને પૂરે મહિને પ્રસવ થાય
કે પૂરા મહિના થયા પહેલાં પ્રસવ થાય ?

લ.—પૂરે મહિને પ્રસવ ન થઈ શકે એમ નથી. પણ ઘણા
ખરા દાખલાઓમાં તો કસૂવાવડજ થાય. અથવા પૂરે સાત મહિને કે
આઠ મહિને પ્રસવ થાય. કોઈ કોઈ વાર પાંચ સાત વખત લોહી
પડ્યા પછી પીડા (વેણુ) શરૂ થાય. કોઈ કોઈ વાર પાંચ સાત વાર

લોહી પડ્યા છતાં પણ પીડા (વેલુ) ની કશી નિશાનીએ જણાય નહિ.

વ.—ઠીક, કમળનાં મોંમાં અથવા તેની પાસેજ ઓર ચોટેલી હોય તો પ્રસવના દારમાં હાથ લગાડવાથી જાણી શકાય કે નહિ ?

લ.—હા. જાણીજ શકાય. હાથ લગાડી જોવાથી ચોખ્ખું સમજાય. કમળના મોંમાં અથવા તેની પાસે ઓર ચોટેલી હોવાનો જરાક પણ શક આવે તો, હાથ લગાડી જોવાથીજ નક્કી થાય. એવો પ્રસંગ આવે તો જેમ બને તેમ કિતાવળથી એ સમજાય તેમાં લાભ છે. કમળનું મોં ખૂલ્યા પહેલાં તપાસ કરી જોવાથી ઘણી અનુકુળતા થાય.

વ.—શી રીતે તપાસ કરવો ?

લ.—કેમ ! હાથ લગાડી જોવાથી તેનો પૂરેપૂરો તપાસ થાય. પ્રસૂતાને ઓર પડ્યા પછી ક્યારે પણ હાથમાં લઇને ઓર તમે જોઈ છે !

વ.—હા. જોઈ છે, મોતીને ભાણીયો આવ્યા પછી તમે મને ઓર દેખાડી હતી. ઓરને મેં સારી રીતે જોઈ હતી.

લ.—ત્યારે હવે શું ? હવે તો હાથ લગાડવાથી તરત ઓળખી શકો. પ્રસૂતાની ઓરની સાથે બીજા કોઈ અવયવનો ગોટાળો એટલે ભૂલ થવાનો સંભવ નથી. ભૂલ થાય એમ તમને લાગે છે ?

વ.—એમાં ભૂલ થવા જેવું કંઈ નથી. ઓર જેવું નરમ નરમ અને સુંવાળું સુંવાળું બીજું કંઈ નથી. જેણે એક વાર પણ હાથ લગાડીને ઓર જોઈ હોય, તેનાથી કદિ પણ ભૂલ થાયજ નહિ. એ ભૂલ તો થાય તેમ નથી જ.

લ.—ખરાબર કહો છો. કમળનું મોં ઉઘડ્યા પહેલાં હાથ લગાડી જોવાથી તો ઓર ચોખ્ખી ઓળખાય. વળી જો લોહી ખૂબ પડવા માંડે તોપણ, કમળના મોંમાંથી ઓર બહાર આવે છે, એટલે તરત ઓળખી શકાય.

વ.—ઠીક. જો પૂરા પાંચ મહિના થઈ ગયા હોય, અને કંઈ પણ કારણ ન હોવા છતાં પ્રસૂતાને લોહી પડવા માંડે તો કમળના

મેંમાં અથવા તેનીજ પાસેજ ઓર ચોટેલી હોવી જોઈએ, એવું અનુમાન કરી શકાય.

લ.—હા. ચોક્કસ એમ અનુમાન થઈ શકે.

વ.—એવો શક પડે તો શું કરવું ?

લ.—હાથ લગાડી જોઈને શક મટાડવો.

વ.—કમળનું મોં ઉઘડ્યા પહેલાં હાથ લગાડીને શી રીતે જોવાય ?

લ.—કમળનું મોં જરાએ ઉઘડ્યું ન હોય તો લોહી પડે કેમ કરીને ? લોહી પડવા માંડે એટલે કમળનું મોં થોડું ઘણું પણ ઉઘડે છે, તેથી તપાસ કરીને જોઈ શકાય. ઓરને હાથ અડે તો પછી ભૂલ થાયજ નહિં, એ વાત તો તમને આગળથી કહેવામાં આવી છે. કેમ, યાદ છે કે નહિં ?

વ.—હા, એ વાત તો બરાબર યાદ છે. હીક કમળનાં મોંમાં કે તેની પાસેજ ઓર ચોટેલી હોય તો પૂરે પાંચ મહિને પ્રસૂતાને લોહી પડવા માંડે, એવો તમે એક નિયમ બતાવ્યો. આ નિયમ ક્યારે પણ ફેરફાર થાય ખરો કે ?

લ.—હા. કોઈ કોઈવાર ફેરફાર પણ થાય છે.

વ.—કેવો ફેરફાર થાય છે ?

લ.—પૂરા પાંચ મહિના પછી કોઈ કોઈ પ્રસૂતાને વચમાં વચમાં ફામુકું (ખીલકુલ) લોહી પડતું જ નથી.

વ.—એ તો બહુજ હીક ગણાય.

લ.—તો, એ સાફ નથી.

વ.—કેમ ?

લ.—વચમાં વચમાં લોહી ન પડે તો પ્રસવ વખતે એકદમ એટલું લોહી પડે કે પ્રસૂતા તેથી જ મરી જાય.

વ.—શું કહો છો ? એ તો ત્યારે ઘણુંજ નહાઈ.

લ.—હા, એથી નહાઈ ખીજું શું ?

વ.—હીક, પણ વચમાં વચમાં જે લોહી પડે તેનો તો ઉપાય છે ના ?

લ.—ઉપાય ન હોય એમ તે કાંઈ હોય, ખેન !

વ.—શો ઉપાય છે, તે કહેને ત્યારે !

લ.—સાંભળો. કહું છું. પણ એકવાર “ ઓર પહેલી આવવી ” એનો અર્થ તમે શો સમજે છે, તે પહેલાં મને કહી બતાવો જોઈ. કહી શકશો કે નહિં ?

વ.—હા. કહી શકીશ. એકવાર સાંભળ્યું હોય તે શું ભૂલી જાઉં ? કમળના મોંમાં કે તેની પાસેજ ઓર ચોટલી હોય તો “ ઓર પહેલી આવવી ” છે. એમ કહેવામાં આવે છે.

લ.—હીક કહો છો.

વ.—હવે લોહી પડતું હોય તેનો શો ઉપાય કરવો, તે મને કહો.

લ.—કહું, સાંભળો. જો છૂં મહિને કે સાતમે મહિને પ્રસૂતાને લોહી પડવા માટે, અને પછી પણ થોડું થોડું પડ્યાજ કરે, તો પ્રસવના દારમાં લુગડાના કકડાના ડુચા દેવાથી લોહી બંધ કરી શકાય.

વ.—કમળના મોં લગી લુગડાના કકડાના ડુચા દઈ દેવા કે કેમ ?

લ.—હા. કમળનાં મોંથી તે પ્રસવનાં દાર લગી સારી રીતે લુગડાંના કકડાના ડુચા દઈને રસ્તો બંધ કરવો જોઈએ. જો સારી રીતે રસ્તો બંધ કરવામાં ન આવે તો લોહી શી રીતે બંધ થાય ?

વ.—લુગડાંના એકજ કકડાનો ડુચો દેવો કે ઘણા કકડાનો ડુચો દેવો ?

લ.—ઘણા કકડાથી ડુચો દેવામાં આવે તે વધારે સારું. એક કકડા કરતાં ઘણા કકડાથી પ્રસવનું દાર બંધ કરવામાં આવે તો કાંઈક વધારે ફાયદો છે. પ્રસવના દારમાં લુગડાંના કકડા એક પછી એક નાંખવા. એમ આપું દાર બંધ થતાં સુધી કકડા નાંખ્યા કરવા. પણ તે કકડા ઠાંસી ઠાંસીને ભરવા નહિં.

વ.—હીક. પણ એ કકડા વારેવારે બદલવા જોઈએ કે નહિ ?

લ.—હા. બદલવાજ જોઈએ. એકવાર નાંખેલા કકડા એમને એમ ભરાવી રાખવામાં આવે તો નહારી વાસ આવે. કકડા બદલવાનું કારણ સમજાયું ?

વ.—હા, સારી રીતે સમજી ગઈ. ફરી કહેવું પડશે નહિ.

લ.—લુગડાના કકડાના ડુગા દેવા ઉપરાંત પણ એક મોટો ઉપાય છે. તે પણ અરાખર યાદ રાખવો.

વ.—ત્યારે તે પણ કહો.

લ.—કહું. પ્રસૂતાને પથારીમાં સુવાડીજ રાખવી. ગમે તે કારણ હોય તો પણ ઉઠવા, બેસવા કે હરવા ફરવા દેવીજ નહિ. જે ઓરડામાં પ્રસૂતાને આ પ્રમાણે સુવાડી રાખવામાં આવે, તે ઘર હંદું હોવું જોઈએ.

વ.—પ્રસૂતાને ખોરાક શું આપવો ?

લ.—હલકા ખોરાક આપવો. એવો ખોરાક આપવો કે તે સુતાં સુતાં પચી જાય, અને શરીરમાં બળ આવે; જેમકે દુધ, સાચું ચોખ્ખા, આરાદ્ય વગેરે. પાંચ મહિના પૂરા થયા પછી જો એક વાર પાણું લોહી પડે તો પ્રસૂતાને સાવધાન કરી-દેવી કે જ્યાં સુધી પ્રસવ ન થાય ત્યાં સુધી તેણે બહુ ઉઠવું બેસવું કે હરવું ફરવું નહિ. એક વાર લોહી પડે એટલે ઉઠવા, બેસવા, હરવા ફરવામાં સંભાળ રાખવાની ઘણીજ જરૂર છે.

વ.—હીક. એકદમ ઘણું લોહી પડવાથી જો પ્રસૂતા બહુજ નબળી થઈ જાય તો શો ઉપાય કરવો ?

લ.—હંડા પાણીની સાથે મેળવીને થોડો થોડો (આંડી) દ્રાક્ષાસવ આપવો. બહુ લોહી પડવાથી શરીર નબળું થઈ ગયું હોય ત્યારે પ્રસૂતાને માટે દ્રાક્ષાસવ જેવો બીજો એક ઉપાય નથી.

વ.—દ્રાક્ષાસવ કેટલો આપવો, અને કેવી રીતે આપવો, તે અરાખર સમજણ પાંડીને કહો.

લ.—પ્રસૂતાની સ્થિતિનો વિચાર કરી દ્રાક્ષાસવ આપવાનું માપ વધુ ઓછું કરવું. જે બહુજ નબળી થઈ ગઈ હોય તો પાશેર પાણીમાં એક ચમચો દ્રાક્ષાસવ આપવો. આ ઓસડ ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવું. આમ કર્યા કરવાથી પ્રસૂતા તરત સાજી તાજી થઈ જાય છે.

વ.—અહો ! ત્યારે તો આ ઘણોજ સારો ઉપાય દેખાય છે ને શું ?

લ.—ઘણોજ સારો ઉપાય છે, નહિ તો હું બતાવુંજ કેમ ! દ્રાક્ષાસવ તો ઓસડ તરીકે આપવો. તે ઉપરાંત કાંઈ, ખોરાક પણ આપવો જોઈએ.

વ.—ખોરાક શું આપવો !

લ.—દૂધ અથવા ખપે તેને માંસરસ આપવો.

વ.—ગમે તે વખતે લોહી પડે તોપણ આજ ઉપાય કરવા કે કેમ ?

લ.—પુરા પાંચ માસે કે છ માસે કે સાતમે માસે લોહી પડે તો ઉપર બતાવ્યા ઉપાયો કરવાથી પ્રસૂતા અને બાળક બંને પૂરા મહિના સુધી બચી શકે. એ ઉપાય કરવાથી કામ સિદ્ધ થાય ?

વ.—શું કામ સિદ્ધ થાય ?

લ.—ઘોર પહેલી બહાર આવે તો ઘણુંકરીને પુરા પાંચ મહિને, છ મહિને કે સાતમે મહિને લોહી પડેજ. આ લોહી પડવા માંડે અને તેને બંધ કરવાનો કાંઈ ઉપાય કરવામાં ન આવે તો પ્રસૂતા મરી જાય. વખતે પ્રસૂતા બચે પણ કસ્ટવાવડ થવાથી પેટમાંનું બાળક તો અવશ્ય મરીજ જાય. અધુરે મહિને જન્મવાથી બાળક બચેજ નહિ.

વ.—શી રીતે બચે ? એટલું કાચું છોકરું કાંઈ બચે ? અને તે પણ એટલું લોહી પડ્યા પછી કદી ન બચે.

લ.—તેથીજ કહું છું કે પુરે પાંચ મહિને, છ મહિને કે સાત મહિને લોહી પડે તો આગળ જે જે ઉપાય કહ્યા છે તે તે કરવા, અને લોહી પડતું બંધ કરવું. ત્યાર પછી પ્રસૂતા સુખથી રહી શકે

તેવા ઉપાય કરવા. એમ કરવાથી પ્રસૂતા અને બાળક બંનેને બચાવી લેવાય. આટલું કામ જે બરાબર કરી શકીએ તો પુરા મહિના થતાં ચતુરાધી પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાથી બધી આપદા જાય. કેમ સમજ્યાં કે નહિં ?

લ.—હા. આટલું તો સારી પેઠે સમજી. ફરીને નહિં કહેવું પડે. એર પહેલી આવે તો પુરે મહિને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવતાં શી ચતુરાધી કરવી તે હવે કહી બતાવો.

લ.—તે કહું છું, સાંભળો. પહેલી એર આવે ત્યારે પુરે મહિને બાળકને ફેરવી દહને પ્રસવ કરાવાય તો પ્રસૂતા અને બાળક બંનેનું કષ્ટચાલુ થાય.

વ.—બાળકને શી રીતે ફેરવી દેવું ? હાથ આગળ આવે ત્યારે ફેરવવાની જે રીત બતાવી હતી, તેજ રીતે કે નહિં ?

લ.—હા. તેજ રીતે ફેરવવું. એર પહેલાં આવી હોય તો પણ બાળક ફેરવી દેવાથી પ્રસૂતા પ્રસવ કરી શકે.

વ.—એર પહેલાં આવી હોય તો પણ શું પુરે મહિને બાળક ફેરવી દેવાથી પ્રસૂતા પ્રસવ કરી શકે ?

લ.—એર પહેલાં આવી હોય તો પણ પુરે મહિને યુક્તિ કરવામાં આવે તો બાળક ફેરવી દેવાય.

વ.—કેવી યુક્તિ કરવી ?

લ.—કમળનું મોં ઉઘડ્યા પહેલાં પણ બાળક ફેરવી દેવાની યુક્તિ કરી શકાય. આ સમજી શકો છો ?

વ.—ના. એ ન સમજાયું. કમળનાં મોંમાં હાથ નાખવો શી રીતે ?

લ.—કેમ ?

વ.—કમળનાં મોંમાં તો એર હોય તે હાથ શી રીતે નાખાય ?

લ.—કમળનાં મોંમાં એર હોય તો પણ ચતુરાધી હાથ નાખી શકાય ખરો.

૧.—શી ચતુરાઈ કરવી ?

લ.—ઝોરથી જો કમળનું મોં આખુંએ બંધ ન થયેલું હોય તો એક પડખેથી (જે જરા પણ ખુલ્લું હોય તે પડખે) ધીમે ધીમે કમળમાં હાથ સેરવી દેવાય. પણ જો ઝોરથી કમળનું મોં આખું બંધ થયેલું હોય તો હાથ લગાડી જોઈને જે ઠેકાણે ઝોર કમળના શરીરને જરાકજ ચોટેલી છે એમ માલમ પડે, તે અથવા જે ઠેકાણેથી કમળના શરીરથી ઝોર જરાક પણ છુટી પડી છે, એમ માલમ પડે, તે ઠેકાણે હાથ નાખીને ધીમે ધીમે કમળના મોંમાં હાથ સેરવી દેવો.

૧.—ડીક, હવે બરાબર સમજાયું. ઝોર પહેલી બહાર આવી હોય તો પૂરે મહિને બાળક ફેરવી દીધને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાથી વિશેષ શો ફાયદો થાય ? તે સારી પેટે સમજાવીને કહો જોડ !

લ.—કહું છું, સાંભળો. ઝોર પહેલાં આવી હોય તો પુરા પાંચ મહિના પછી પ્રસૂતાને પહેલાં તો લોહી પડવાનો આરંભ થાય. તે તો તમે જાણો છો ના ?

૧.—હા, તે તો તમે આગળ કહી ગયાં છો એટલે જાણું છું.

લ.—જેમ જેમ પ્રસવના દિવસો પાસે આવતા જાય, તેમ તેમ વધારે વધારે લોહી પડવા માંડે, ત્યાર પછી વેણુની શરૂઆત થાય ત્યારે તો પછી લોહી પડવાનો કાંઈ મેળજ રહે નહિ. એક વાર વેણુ આવે કે ઘડઘડ કરતું તે લોહી પડે. આ પ્રમાણે વારંવાર થાય તો નક્કી પ્રસૂતા મરીજ જાય. ઝોર પહેલી આવે ત્યારે લોહી પડવા માંડે એ પેટા રોગ નથી. એજ મુખ્ય રોગ છે. એકલું લોહી પડતાં પડતાંજ પ્રસૂતા મરી જાય. તેથીજ ઝોર પહેલી આવે ત્યારે બાણું લોહી પડવા ન દેવું. પૂરા મહિના લગી પ્રસૂતાને બચાવી રાખવી, અને વગર અડચણે પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો, એમાજ દાઢયણનું દાઢયિણપણું અને હુશીઆરી છે.

૧.—એ ખરું. આવા પ્રસંગમાં દાઢયણની જેવી કસોટી થાય છે, તેવી બીજે કોઈ પણ વખતે થઈ શકતી નથી. ખરેખરી હુશીયાર

દાઘિણુ હોય તેજ આ વખતે બધું સરેતોરે (સારી રીતે) પાર પડે છે.

લ.—વેણુ આવવાથી જ્યાં લોહી પડે ત્યાં બહુજ વિચારપૂર્વક કામ કરવાનું છે. લોહી પડતું શી રીતે બંધ થાય, અને પ્રસૂતા વગર અડચણે શી રીતે પ્રસવ કરે, તેનાં ખરેખરે વિચાર આવે વખતેજ કરવાનો હોય છે.

વ.—એવા ઉપાય પણ હોય છે ખરા કે ? આ મુસ્કેલી સાંભળતાં તો માઈ કાળજીનુંજ ફાટી જાય છે. વેણુ આવવાથી જ્યાં લોહી પડે ત્યાં પ્રસૂતાને અચાવીએ તો બારે કામ કહેવાય. દારણુકે, વારેવારે વેણુ ન આવે તો પ્રસૂતા પ્રસવ કરી શકે નહિ. અત્યારે સગી તો હું એમજ સમજતી કે ઉપરાઉપર વેણુ આવે તેજ સાઈ, પ્રસૂતા કષ્ટાય નહિ અને તરત પ્રસવ કરે. આ તો એથી તદ્દમ હિલ્લુનું; વેણુ આવે તેમાંજ મોટું દુઃખ; આ તો સત્યાનાશનીજ વાત ! આવો વખત આવે ત્યારે પ્રસૂતા વગર અડચણે શી રીતે પ્રસવ કરી શકે, તેનો ઉપાય બતાવોને, બેન !

લ.—બાળક ફેરવી દબને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો.

વ.—બાળકના પગ નમાવીને નીચેની તરફ આણુવા, તેનું નામજ બાળક ફેરવી દેવું કે નહિ ?

લ.—હા. એનું નામજ બાળક ફેરવી દેવું. પહેલાં હાથ આવે ત્યારે બાળક ફેરવી દેવાની પૂરેપૂરી રીત મેં જમને સમજાવી દીધી છે.

વ.—હા, તે રીત કહી દીધી છે ખરી, તોપણ ફરી એકવાર પૃષ્ઠી જોયું ફીક, પણ બાળક ફેરવી દેવામાં આવે, તેથી લોહી શી રીતે બંધ થઈ જાય ?

લ.—તે કહું છું, સાંભળો. પહેલાં હાથ નાંખીને બાળક ફેરવી દેવા જતાં દાઘિણુના હાથથી કમળનું મોં બંધ રહે કે નહિ ?

વ.—હા, હાથ અંદર જાય એટલે મોં તો બંધજ રહે.

લ.—હાથ અંદર હોય એટલે કમળનું મોં ખુલ્લું ન રહે તેથી લોહી પડી શકે નહિ. ત્યાર પછી બાળકના પગ કમળના મોંમાંથી

નીચે નમાવવાથી તે પગો પણ કમળનાં મોને બંધ રાખે. તેથી ઓર પહેલી આવી હોય તો પૂરે મહિને બાળક ફેરવી દઈને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો એ સૌથી સરસ છે, સમન્યાં કે નહિં ?

વ.—હા. લોહી પડતું બંધ કેમ થાય, તે હવે બરાબર સમજી ગઈ ખરી.

લ.—ઓર પહેલાં આવી હોય ત્યારે બાળકને ફેરવી દેવામાં જેવી સહેલાઈ છે, તેવી બીજે કોઈ પણ વખતે નથી.

વ.—શી સહેલાઈ છે ?

લ.—જેણે આવવાથી લોહી પડે તેથી કમળનું મોં એની મેળેજ સારી રીતે ઉઘડે, અને લોહી પડે તેથી કમળનું સંકોચન પણ ઘણું ઓછું થાય. તેથીજ ઘણી સહેલાઈથી બાળક ફેરવી દેવાય અને બાળક ફેરવી દેવાથી પ્રસૂતાને કાંઈ પણ ખીકજ ન રહે.

વ.—ફેરવી દેવામાં વળી પ્રસૂતાને શી ખીક હતી ?

લ.—ખીક નહિ ? બાળક ફેરવી દેવું એ કાંઈ રમત છે ? સહેલાઈથી ફેરવી દઈ શકીએ તોજ ફેરવવાથી જે ઘડકો લાગે છે તે પ્રસૂતા ખમી શકે છે. પણ જો બાળક ફેરવતાં પ્રસૂતાને બહુ દુઃખ થાય તો પ્રસૂતા તે ઘડકો ન ખમી શકવાથી મરી જાય. હવે સમન્યા ?

વ.—હા, હવે સમજી. ફરી કહેવું નહિ પડે.

લ.—ત્યારે હવે જુઓ. ઓર પહેલી આવી હોય તો, પૂરે મહિને બાળક ફેરવી દઈને પ્રસૂતાને આપણે પ્રસવ કરાવી શકીએ. વળી આ પણ ધ્યાનમાં રાખો કે આવે વખતે બાળક ફેરવી દેવામાં પણ કાંઈ મુશ્કેલી નથી. વળી બાળક ફેરવી દેવાથી પ્રસૂતાને કાંઈ દુઃખ પણ થતું નથી. બાળકને પણ કશી ખીક રહેતી નથી. આના કરતાં બીજી કંઈ સુગમતા હોય ?

વ.—હા. એ તો અધુજ ખરૂં. ડસીયો કુટ્યા પહેલાં છોકરું ફેરવે એ એથીએ વળી વધારે સહેલું છે.

લ.—હા. વળી બહુ લોહી ન પડવાથી પ્રસૂતા બહુ નબળી ન

થઈ ગઈ હોય, અથવા લોહી પડતું થોડીકવાર અંધ થયું હોય, ત્યારે આળક ફેરવી દેવું એ વધારે સાફ છે.

૫.—ઝોર પહેલી આવે ત્યારે આળક ફેરવી દઈને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવીએ તેમાં શો લાભ છે, તે એક વાર ફરીથી મને બરાબર કહી જાઓ તો સાફ.

૬.—આળક ફેરવી દેવા જતાં પહેલાં તો દાઢિયણનો હાથ કમળનું મોં અંધ કરી દે છે; ત્યાર પછી આળકના પગ નમાવીને નીચે આણવાથી તે કમળનું મોં અંધ રાખે છે. તેથી પહેલેથી તે આળક અવતરતાં સુધી લોહી પડી શકતું નથી. કારણ કે લોહીને પડવાનો રસ્તો જ મળતો નથી. અને તે કારણથી બધી રીતે સગવડ થઈ જાય છે,

૭.—હા. એ ખરું. કારણ કે ઝોર પહેલી આવે ત્યારે પ્રસવને વખતે લોહી પડે તો પ્રસૂતા મરી જાય. ઉપાય કરીને લોહી પડતું અટકાવાય તો પ્રસૂતા અને આળક બંને બચે, અને કશી ફિકર રહે નહિ. ઠીક, પણ આળક જન્મ્યા પછી હાથ નાંખીને ઝોર બહાર કાઢી નાંખવી, કે જ્યાં સુધી ઝોર પોતાની મેળે બહાર ન રહે ત્યાં સુધી તે પડવાની વાટ જોયાં કરવી ?

૮.—આવે વખતે હાથ નાંખીને ઝોરને બહાર તાણી કાઢવી. જો ઝોર પોતાની મેળે પડવાની વાટ જોયાં કરીએ તો લોહી પડવા માંડે અને પ્રસૂતા મરી જાય. વળી હાથ નાંખીને ઝોર તાણી કાઢવી એ કાંઈ કઠણ પણ નથી. કારણ કે ઝોર આગળ હોવાથી આળક અવતર્યા પહેલાંજ કમળનાં શરીરમાંથી ઝોર ઘણું કરીને છુટી પડેલીજ હોય છે. થોડી ઘણી જે ચોટલી હોય તે હાથ નાખવાથી છુટી પડી જાય છે.

૯.—ઝોર આગળ આવેલી હોય તો પૂરે મહિને આળક ફેરવીને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાનો નિયમ મેં સારી રીતે જાણી લીધો. અને તે હમેશાં બરાબર યાદ પણ રાખીશ. હવે આ ઉપરાંત કાંઈ ઉપાય કહેવાનો છે ?

લ.—હા; છે.

વ.—ક્યો ઉપાય બતાવવાનો છે ?

લ.—બાળક ફેરવી દેવા છતાં પણ પ્રસૂતા પ્રસવ કરી શકે નહિ. મતલબ કે કમળનું મોં ખૂલ્યું ન હોય કે લોહી પડીને પ્રસૂતા બહુજ નબળી થઈ ગઈ હોય કે પૂરા મહિના થયા પહેલાં વેણો આવવા માંડી હોય, કે બાળક મરી ગયું હોય, કે વાળુંજ લોહી પડતું હોય, અને તે લોહી કોઈ પણ ઉપાયે બંધ થતું ન હોય, તો સૌથી પહેલાં હાથ નાખીને ઓર બહાર ખેંચી કાઢવી. ઓર બહાર કાઢી નાખવાથી લોહી પડતું એકદમ બંધ થઈ જાય. લોહી પડતું બંધ થઈ જાય, એટલે પ્રસૂતા બચી જાય. સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, સારી રીતે સમજી ગઈ. ઓર જ લોહી પડવાનું મૂળ કારણ છે, એટલે ઓર બહાર કાઢી નાખવાથી સઘળી બલા જતી રહે છે.

લ.—તમને એક મુખ્ય વાત કહું તે સાંભળો. જ્યાં એમ જોવામાં આવે કે લોહી પડી પડીને પ્રસૂતા મરણુ તોલ થઈ ગઈ છે, લોહી પડતું બંધ કર્યા સિવાય પ્રસૂતાને બચાવવાનો બીજો કોઈ ઉપાયજ નથી, ત્યાં કોઈ પણ આડો અવગો વિચાર ન કરતાં અને જરા પણ વાર ન લગાડતાં ઓર બહાર કાઢીને ફેંકી દેવી. ઓર બહાર કાઢીને ફેંકી દીધા પછી બાળકને બહાર કાઢવું. બાળક તો જીવતું નીકળેજ નહિ. તે તો સમજે છો ના ?

વ.—હા, એ તો ઉઘાડુંજ છે, ઓરમાંજ બાળકના પ્રાણ હોય છે, તે ઓરજ આગળથીજ બહાર કાઢીને ફેંકી દઈએ એટલે બાળક તો અચેજ કેમ કરીને ?

લ.—ઓર પહેલાં આવી હોય ત્યારે પ્રસૂતાને બચાવવાનો એક બીજો ઉપાય પણ છે.

વ.—ક્યો ઉપાય ?

ભા.—જ્યાં લોહી બહુ વધારે પડ્યું ન હોય, કમળનું મોં બંધ

હોય, કે જરાક ઉદ્વેગ્યું હોય, ત્યાં પાણીની કોથળી ફેડીને પાણી બહાર કાઢી નાંખવું. જ્યાં વેણુની શરૂઆત થતી દેખાય કે જ્યાં કટાણે પ્રસવ કરાવવાની જરૂર જણાય, ત્યાં પણ પાણીની કોથળી ફેડીને પાણી બહાર કાઢી નાંખવું. જ્યાં પાણીની કોથળીમાં ઘણું પાણી જણાય, ત્યાં પણ પાણીની કોથળી ફેડીને પાણી બહાર કાઢી નાંખવું. જ્યાં બાળક ફેરવી શકાય તેમ ન હોય, બાળક જીવતું હોય અને ઓર કાઢી નાંખવાનું વાજબી ન જણાતું હોય ત્યાં પાણીની કોથળી ફેડીને પાણી બહાર કાઢી નાંખવું.

વ.—ઓર પહેલાં આવી હોય ત્યારે પ્રસૂતાને બચાવવાના બધા મળીને કેટલા ઉપાય થયા ?

લ.—હું કહી સંભળાવું. તમે ગણો.

વ.—મને એક વાર મારી મેળે સંભારી જવા દો. બધા મળીને ચાર ઉપાય કહ્યા, નહિ ?

લ.—હા, મેં ચાર બતાવ્યા છે ખરા. હીક, પણ તે ચાર કયા કયા, તે ગણી બતાવો જોઈ !

વ.—(૧) પહેલો અને સહેલો ઉપાય એ કે પ્રસવના દારમાં લુગડાના કકડાના ડુગ્યા દબને લોહી પકડતું બંધ કરવું. (૨) બીજો ઉપાય એ કે બાળક ફેરવી દબને પ્રસૂતાનો પ્રસવ કરાવવો. (૩) ત્રીજો ઉપાય એ કે બાળક અવતર્યા પહેલાં ઓર તાણીને બહાર કાઢવી. (૪) અને એક ઉપાય એ કે પાણીની કોથળીને ફેડીને પાણી બહાર કાઢી નાંખવું. આ ચાર ઉપાય તમે બતાવ્યા છે.

લ.—વાહ ! બહુ સારી રીતે બધું યાદ રાખ્યું છે. ધ્યાન આપ્યા સિવાય કાંઈ પણ બાબત શીખાય ?

વ.—ક્યે વખતે ક્યો ઉપાય કરવો, તે કહો તો બતાવું.

લ.—ચાલો ત્યારે એ વાત હુંજ તમને પુછી જોઈ !

વ.—ભલે, બહુ સાફ, પૂછો.

લ.—પ્રસવના દારમાં લુગડાના કકડાના ડુગ્યા દબને લોહી બંધ કરવું એ ક્યે વખતે ?

વ.—છઠ્ઠે મહિને કે સાતમે મહિને પ્રસૂતાને લોહી પડવા માંડે અને પછી પણ વારે વારે થોડું થોડું લોહી પડ્યા કરે, તો પ્રસવના કારમાં લુગડાના કકડાના ડુઆ દધને લોહી અંધ કરવું જોઈએ.

લ.—હીક. બરાબર કહો છો, એર આગળ આવેલી હોય તો બાળકને ફેરવીને પ્રસવ કરાવવો, એમ મેં તમને કહેલું છે, તે ક્યે વખતે ?

વ.—પૂરે મહિને લોહી પડવાની શરૂઆત થાય, તો ડુઆ દધને લોહી અંધ રાખવાની જરૂર નહિં. એમ કરવું યોગ્ય પણ નથી, કારણ કે તે વખત ચતુરાઈ વાપરી પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાથી બાળક અને પ્રસૂતા બંનેને બચાવી શકાય. માટે એવે વખતે બાળકને ફેરવીને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો જોઈએ, પણ બાળક ફેરવી દીધા છતાં પ્રસૂતા પ્રસવ કરી ન શકે તો પ્રસૂતા ને બાળક બંને માર્યા જાય, ત્યારે તમારા સવાલનો જવાબ એ છે કે પૂરે મહિને કમળનું મોં બુલવાથી બહુ લોહી પડવા છતાં પણ પ્રસૂતા બહુ નબળી પડી ગઈ ન હોય, અને થોડું થોડું લોહી પડ્યા કરતું હોય, તો બાળકને ફેરવીને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો.

લ.—એર આગળ આવી હોય તો પૂરે મહિને બાળક ફેરવી દધને પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવો એ સહેલું છે કે કઠણ છે ?

વ.—કઠણ કેમ કરીને ? તમેજ કહ્યું નહોતું કે લોહી પડવાથી કમળનું મોં સહેજે ઉઘાડું થઈ જાય છે. અને કમળનું સંકોચન પણ બહુ થતું નથી. તેથી એ અવસ્થામાં બાળક ફેરવી દેવું એ કઠણ નથી પણ સહેલું છે. કેમ, આ વાત તમે મને નહોતી કહી ?

લ.—હા. એ વાત મેં તમને કહેલી હતી. તમે બધું બરાબર યાદ રાખ્યું છે કે નહિં, તે જાણવા માટેજ આ પૂછ્યું હતું. હીક બાળક જન્મ્યા પહેલાં એર ખેંચીને બહાર ક્યે વખતે કાઢવી ?

વ.—જ્યાં લોહી પડી પડીને પ્રસૂતા ઘણી જ નબળી પડી ગઈ હોય, અને વધારે લોહી પડવાથી મરી જવાની બીક હોય, ત્યાં બીજો કોઈપણ વિચાર કર્યા વિના સૌથી પહેલાં હાથ નાંખીને એર

બહાર કાઢી નાંખવી. ઓર બહાર નીકળી એટલે બધી બલા ગઈ. કારણ કે ઓરજ લોહી પડ્યાનું મૂળ છે. કેમ, એમજ કે નહિં ?

લ.—હા, એમજ, તમારામાં કાંઈ બૂલ પડે એમ છે ?

વ.—પ્રસૂતિને પ્રસવ થયા પછી સુવાવડના ઓરડામાં જે ગોઠવણ કરવામાં આવે છે, તેજ આમાં પણ કરવી જોઈએ કે નહિં ?

લ.—હા, એમજ કરવું જોઈએ. પ્રસૂતિને ખૂબ સાવધાન રાખવી જોઈએ. દશ પંદર દિવસ સુધી તેને પથારીમાંથી ખીલકુલ કઠવાજ દેવી નહિં. પ્રસવ થયા પછી જાળકને અને પ્રસૂતાને કેવી રીતે રાખવાં તે તો મોતીને બાણીયો આવ્યો ત્યારે મેં તમને સારી રીતે કહીને અને કરીને બતાવેલ છે. તે બધું બરાબર યાદ છે કે નહિં ?

વ.—હા, તે બધું બરાબર યાદ છે. હવે એ ફરીને કહેવું પડશે નહિં; એકની એક વાત શું વારે વારે કહેવી પડે ?

પ્રરણ ૧૬ મું.

પ્રસવ પછી લોહી પડે છે તેનો અટકાવ કરવા વિષે.

વ.—હેં બેન ! પ્રસવ પછી લોહી પડે, તે સાઈ ?

લ.—લોહી પડે એ તે વળી સાઈ હોય ? લોહી પડવાથી પ્રસૂતા ઘણી જ નબળી થઈ જાય છે. આપણી દાદાબણો સારી રીતે પ્રસવ કરાવી જાણતી નથી, તેથીજ પ્રસૂતાઓને આટલું બધું લોહી પડે છે, નહિં તો લોહી પડવાની વાતજ ન હોય, તોપણ પ્રસવ થયા પછી થોડુંક લોહી પડે તેમાં કશી અડચણ નથી. અને તેને માટે કાંઈ ઉપાય લેવાની પણ જરૂર નથી. પણ પ્રસવ પછી બધી પ્રસૂતાઓને લોહી પડવાની બીક છે. જે પ્રસૂતાને બરાબર નિયમ પ્રમાણે રાખવામાં આવી ન હોય તો જરૂર લોહી પડે જ.

વ.—ત્યારે લોહી ન પડે તેવો કાંઈક ઉપાય બતાવી દોને, બેન !

લ.—કહું, સાંભળો. આ પહેલાં* તમને કહી ગઈ છું કે આળકનું માથું બહાર આવ્યા પછી કંઈ બહાર આવતી હોય ત્યારે પ્રસૂતાના પેટ ઉપર હાથ દબાવે પેટ દાબી રાખવું. ત્યાર પછી ત્યાં સુધી ઓર ન પડે ત્યાં સુધી હાથની મુઠીમાં કમળને મળ્યુત રીતે પકડી રાખવું, ત્યાર પછી પેટ ઉપર લુગડાનો મળ્યુત પાટો ખુબ તાણીને બાંધી દેવો. કેમ, આ બધું યાદ છે કે ?

વ.—એ તે યાદ ન હોય એમ કેમ બને ? એ તે કેમ ભૂલી જવાય ? જો ભૂલીજ નવું હોય તો આટલી મહેનત કરીને શીખવાની જરૂર શી ?

લ.—આળક અવતર્યા પછી પ્રસૂતિના પેટ ઉપર હાથ દેવાથી જો કમળ સારી પેઠે સંકોચાયું નથી. એમ માલમ પડે તો, આશરે દસ રતી અર્ગટ એક રાઈનો બૂકા પાશેર પાણીમાં નાખીને પ્રસૂતાને પાન દેવો. પેટને હાથથી જેમ પકડી રાખ્યું હોય તેમજ પકડી રાખવું.

વ.—એથી શો કાયદો ?

લ.—કમળ તરતજ સંકોચાઈ જાય. કમળ સંકોચાયું એટલે લોહી પડવાની બીક ગઈ. વળી ઓર પણ કિતાવળથી પડી જાય. આ બધી વાત તો તમને આગળ પણ કહેલી છે. પ્રસવની બીજી અવસ્થાનું પ્રકરણ સાતમું જોવું.)

વ.—હા. હા. એ બધી વાત કહેલી છે ખરી. માત્ર એકલાં અર્ગટનીજ નહિ પણ ઇપેકાની વાત પણ કહેલી છે. અર્ગટ અને ઇપેકા દુનીયાં ઉપર છે ત્યાં સુધી લોહી પડવાની બીક રાખવી જ શા માટે ?

લ.—તો પછી બીજું શું ? આની પહેલાં એ સઘળી વાત કહી ગઈ છું. તે બરાબર યાદ રાખવી.

* આ પ્રસ્તુતના “પ્રસવની બીજી અવસ્થા” પ્રકરણ સાતમાં આ સંબંધે જ્યાં વિસ્તારથી કહેવામાં આવ્યું છે, ત્યાં જોવું.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

જોડણું હોય તો પ્રસવ શી રીતે કરાવવો ?

વ.—હું એન ! જે પ્રસૂતાને બાળકનું જોડણું હોય તેને શી રીતે પ્રસવ કરાવાય ?

લ.—કમ ? એ શું અર્થ છે ? પહેલાં તો પ્રસૂતાના પેટમાં એ બાળક છે કે નહિ, તે સારી રીતે નક્કી કરવું. ત્યાર પછીજ તેની વ્યવસ્થા તો થાય ના !

વ.—હા, એ તો એટલું જ નક્કી કરવું જોઈએ. ઠીક; પ્રસૂતાના પેટમાં એ બાળક છે કે નહિ, તે જાણવાનો ઉપાય શો ?

લ.—પ્રસૂતાને પ્રસવ થઈ જાય કે તરતજ તેના પેટ ઉપર હાથ દબાવે જોવું. હાથ દેવાથી પેટ ખાલી થયું નથી એમ જણાય, અને પેટમાં બાળક હોવાનો શક આવે એવડું પેટ મોટું હોય, તો પેટમાં એક બીજું બાળક છે, એવું અનુમાન થાય. આ ઉપરાંત પેટમાં હાથ નાખી જોવાથી બાળકના અવયવો સ્પષ્ટ જણાય.

વ.—પેટમાં એક બીજું બાળક છે એમ જણાય તો શું કરવું ?

લ.—અરધાએક કલાક ચૂપ થઈને પ્રસૂતાની પાસે બેસી રહેવું.

વ.—એમ ચૂપ થઈને શા માટે બેસી રહેવું ?

લ.—અરધાએક કલાકમાં બીજું બાળક પોતાની મેજે જન્મે છે કે નહિ તે જોવા માટે.

વ.—પહેલું બાળક જન્મ્યા પછી અરધા કલાક પછી બીજું બાળક પોતાની મેજેજ જન્મે છે ?

લ.—હા, ઘણું કરીને જન્મે છે ખરું. પહેલું બાળક અવતર્યા પછી અરધાક કલાકમાં વેણ આવે, અને તે વેણથીજ બીજું બાળક અવતરે.

વ.—ઠીક, પણ અરધાક કલાક રાહ જોયા છતાં બીજું બાળક અવતરવાનાં કાંઈ પણ ચિન્હ ન જણાય તો શું કરવું ?

લ.—તો પછી જરા પણ વાર ન લગાડતાં તરતજ પ્રસવ કરાવવાની મહેનત કરવી. કારણ કે ઘણીવાર વાટ બેચા કરીએ તો લોહી પડવા માંડે અને પેટમાંનું બાળક મરી જાય. એથી પણ વધારે વાર લગાડવામાં આવે તો, પહેલું બાળક જન્મતા વખતે કમળનું મોં, પ્રસવનું દાર, વગેરે ઉધડેલાં હોય, તે તેમનાં તેમ રહે નહિ. ધીમે ધીમે સાંકડાં થતાં જાય. તેથી બીજું બાળક અવતરતાં પ્રસૂતા દુઃખ પામે. બાળકનું માથું પહેલું ન આવતાં બીજું કોઈ અંગ પહેલું આવે તો પ્રસૂતાનો દુઃખનો પારજ રહે નહિ.

વ.—બીજાં બાળકનો પ્રસવ શી રીતે કરાવવો તે હવે સમજાવો.

લ.—પહેલું બાળક જન્મે કે તરતજ કપડાંથી પ્રસૂતાનું પેટ સારી પેઠે તાણીને બાંધવું. ત્યાર પછી અરધાક કલાક ગયા પછી એમ જણાય કે પરપોટો કુટ્યો નથી તો નખ મારીને પાણીની કોથળા ફેડી નાંખવી. આમ કરવાથી તરત વેણ આવે અને વેણ આવે કે બાળક જન્મે.

વ.—આમ કરવા છતાં પણ બે બાળક ન અવતરે તો પછી શું કરવું ?

લ.—બીજો અરધો કલાક રાહ બેવી. બે એટલા વખતમાં બાળક જન્મે તો બહુ સારું. નહિ તો કમળના મોંમાં હાથ નાંખીને બાળકનો પગ પકડીને નીચે નમાવી દેવું.

વ.—બાળક ફેરવી દેતાં જેવી રીતે પગ પકડીને નમાવી દઈએ છીએ, તેવી જ રીતે આમાં પણ કરવું ?

લ.—હા, અરાખર તેમજ કરવું. બીજા બાળકનો પગ પકડીને નીચે નમાવવામાં કોઈ પણ મુશ્કેલી નથી.

વ.—કેમ ?

લ.—બીજા બાળકના પગ ઘાણું કરીને પહેલા જ આવે છે. તેથી બાળકને ફેરવી દઈને પ્રસવ કરાવવો પડતો નથી. બાળક ફેરવી દેવું એજ જરાક કઠણ કામ છે, નહિ ?

વ.—હા, કાંઈક કંઈજ તો ખરૂંજ, ઠીક. ખીજા બાળકના પગ પહેલા આવે ત્યારે પ્રસૂતાને પ્રસવ કરતાં કાંઈદુઃખ તો થતું નથી ના ?

લ.—ના, તેને કાંઈ પણ દુઃખ થતું નથી; ઉલટું પગ કે નિતંબ પહેલા આવે તો બહુ ઉતાવળથી પ્રસવ કરી શકે છે. અને પરમેશ્વરની કેટલી બધી મહેરબાની છે કે, ખીજા બાળકના પગજ ઘણું કરીને પહેલા આવે છે.

વ.—પગ પહેલા આવે ત્યારે શી રીતે પ્રસવ કરાવવો, તે તમે મને આગળ કહી ગયાં છો. પગ પહેલા આવે ત્યારે જેવી રીતે પ્રસવ કરાવીએ છીએ તેવીજ રીતે આમાં પ્રસવ કરાવવો કે નહીં ?

લ.—હા, બરાબર તેજ રીતે, કારણ કે આમાં પણ પગ જ પહેલા આવે છે.

વ.—પ્રસવ થતાં વાર લાગે તો ખીજું બાળક મરી જવાનો સંભવ ખરો કે નહિ ?

લ.—અરે મા ! મરી જવાનો ઘણો સંભવ છે. એ ત્રણ કલાકથી વધારે વાર લાગે તો ઘણું કરીને બાળક મરીજ જાય છે. તેથી એટલા વખતની અંદર ગમે તે ઉપાય કરીને પણ પ્રસૂતાને પ્રસવ કરાવવાની જરૂર છે. નહિ તો બાળક મરી જાય. ખીજા બાળકનો પ્રસવ કરાવતાં કાંઈ ટીલ ફરતી યોગ્ય છે કે નહિ, તેનો એક નિયમ તમને કહી દઉં તે સાંભળો.

વ.—ઠીક વાત કહો છો. એવો કાંઈક નિયમ જાણી રાખ્યો હોય તો સારું.

લ.—જો પહેલું બાળક સહેજે અવતર્યું હોય, અને પ્રસૂતાને કાંઈ દુઃખ ન થતું હોય તો ખીજું બાળક પણ સહેજે અવતરે, એ એક મુખ્ય નિયમ જાણી રાખવો. આ અવસ્થામાં એએક કલાક લગી રાહ જોવી. જો પહેલું બાળક સહેજે અવતર્યું ન હોય, તો ખીજું બાળક પણ સહેજે અવતરવાનું નહિ. તેથી આવે વખતે વાર લગાડવાથી કાંઈ ફાયદો નથી; માત્ર નુકસાનજ થાય છે. ખીજું બાળક

અવતરતાં પગ કે માથા સિવાય ખીન્નું કંઈ અંગ ને પહેલું આવે તેમ હોય તો વાર લગાડવી નહિ. વળી પહેલું બાળક અવતરતાં પ્રસૂતાને લોહી પડ્યું હોય, કે કંપ થયો હોય, તો ખીન્ન બાળકનો પ્રસવ કરાવતાં વાર લગાડવી નહિ.

વ.—ત્યાર પછી શું કરવું ?

લ.—જેડલાંના ખીન્ન બાળકને પ્રસવ કરાવવા માટે કોઈ ખાસ નિયમની જરૂર નથી. એક બાળક આવતાં પ્રસૂતાને જે રીતે પ્રસવ કરાવીએ છીએ, તેજ રીતે ખીન્ન બાળકનો પ્રસવ પણ કરાવવો એમાં કંઈ ખીન્ને ફેરફાર કરવાનો નથી. પહેલું માથું આવે કે હાથ આવે તો એક બાળકના એ અવયવો આવતાં જેમ કરવાનું કહેલું છે તેમજ ખીન્ન બાળક આવતાં પણ કરવું. માથું, હાથ, પગ કે નાળ પહેલાં આવે તો પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રસવ કરાવવો, તે તમને આગળ કહેલું છે. તે બરાબર યાદ છે કે નહિ ?

વ.—હા, તે તો બરાબર યાદ છે.

લ.—તો પછી ખીન્નું શું ? તે પ્રમાણે કરવું.

વ.—હીક, સમજી ગઇ, હવે વધારે કહેવું નહિ પડે. હીક. ખીન્ન બાળક બહુજ ઉતાવળથી જન્મે કે નહિ ?

લ.—હા, ખીન્ન બાળક ઉતાવળથી જન્મે. આગળ એક બાળક જન્મ્યું હોય, તેથી કમળનું મોં, પ્રસવનું દ્વાર, વગેરે ઉઘાડાં હોય, તેથી ખીન્ન બાળક બહુજ ઉતાવળથી જન્મે અને પ્રસૂતાને કંઈ દુઃખ પણ ખમવું ન પડે.

વ.—હીક. પહેલું બાળક અવતર્યા પછી તરત જ ને ખીન્ન બાળક અવતરે તો પ્રસૂતાને બહુજ સાર થઇ જાય, નહિ ?

લ.—વિસામો ખાધા વિના ઉપરા ઉપર બાળકને જન્મ આપવાથી શું પ્રસૂતા જીવતી રહે, એમ ધારો છો ? એકદમ મુઠ્ઠા જેવીજ થઇ જાય. ઉપરા ઉપર આવા ધક્કા ખમી શકે ? તેથી પહેલું બાળક અવતર્યા પછી થોડાક વખત પછીજ ખીન્ન બાળક અવતરે તે સાર.

વ.—અરરર !!! ત્યારે હું તો એથી ઉલટુંજ સમજતી હતી. ઠીક, પણ દૈવજોગે એ બાળક ઉપરાઉપર તરતાતરત અવતરે તો શું કરવું ?

લ.—પ્રસૂતાને બચવાનો ઉપાય કરવો. થોડો થોડો આંડી અથવા દ્રાક્ષાસવ ઠંડા પાણીમાં આપવો અને થોડીક વાર લગી પ્રસૂતાને ઓશીકે કાંઈક મુકી માથું ઉંચું રાખવું અને તેને ઉંઘવા દેવી નહિ.

વ.—દ્રાક્ષાસવ કેટલો આપવો, અને કેટલા વખતને આંતરે આપવો ?

લ.—એક ચમચો દ્રાક્ષાસવ પાશેર ઠંડા પાણીમાં નાખીને આપવો અને તે બંને કલાકને આંતરે આપવો. આ ઓસડ પ્રસૂતાની સ્થિતિનો વિચાર કરીને આપવું, તે ઉપરાંત વચ્ચે વચ્ચે ઠંડું દુધ પણ આપવું.

વ.—ઠીક, પહેલા બાળકની ઓર પડવાનું કેમ થાય ?

લ.—કેમ ? તે તો પોતાની મેળે પડે.

વ.—ઠીક, પણ જો ઓર પોતાની મેળે ન પડે તો શું કરવું ?

લ.—જો ઓર પોતાની મેળે ન પડે તો, કશી પણ દોડાદોડ ન કરતાં બીજું બાળક અવતરતાં સુધી ઓર પડવાની રાહ જોવી.

વ.—કેમ ? એટલીવાર રાહ જોવાનું કારણ શું ?

લ.—રાહ ન જોતાં હાથ ધાલીને ઓર કાઢવામાં આવે તો ઘણું લોહી પડવા માંડે. આ લોહી પડતું અટકાવતાં ઘણી જ મુશ્કેલી પડે; કેમે ક્યું અટકે નહિ.

વ.—આ લોહી અટકાવતાં ઘણી મુશ્કેલી પડવાનું શું કારણ ?

લ.—કમળનો સંકોચ જ્યાં સુધી થાય નહિ ત્યાં સુધી લોહી પડતું અટકાવી શકાયજ નહિ. કમળમાં એક બીજું બાળક હોય તથા કમળનો સંકોચ શી રીતે કરાય ?

વ.—એ ખરું. ત્યારે તો દોડાદોડ કરીને ઓરને બહાર કાઢવાની કાંઈ જરૂર નહિ.

લ.—બીજું બાળક અવતર્યા પછી પણ, પ્રસૂતાના પેટ ઉપર જો કપડું મળજીત આંધેલું હોય તે કસીને આંધી દેવું. અને પેટ ઉપર સારી રીતે જોર દબાવે હાથ દાખી રાખવો. અને ઓર પડતાં વાર

થાય તો, જે યુક્તિ કરીને ઓર બહાર કાઢવાનું આગળ મેં તમને બતાવ્યું છે, તેજ રીતે કરવું. (પ્રસવની ત્રીજી અવસ્થા-પ્રકરણ ૮ મું.) જે પ્રસૂતાને બે બાળક હોય તેની ઓર બહુજ સંભાળ રાખીને બહાર કાઢવી.

વ.—કેમ ?

હ.—પ્રસૂતાને ઉપરાઉપર બે બાળક અવતરવાથી કમળની સંકોચાવાની શક્તિ ઓછી થઈ જાય છે. કમળ તરત સંકોચાતું નથી, તેથી બાળક જન્મ્યા પછી કેટલીક વારે ઓર બહાર કાઢવાની મહેનત કરવી, અને બળ કરીને ઓર બહાર તાણી કાઢવી નહિ. કારણ કે બે ઓરો એક સાથે કમળનાં શરીરથી છુટી પડવાથી ભારે તુકસાન થાય એટલું લોહી પડવા માંડે. વખતે એ લોહી પડવાથી જ પ્રસૂતા મરી જાય. ઉપરાંત ઓર પડે કે તરત કમળ ખૂબ સંકોચાય તેવો ઉપાય ધ્યાન દઈને કરવો. એ વાત બધાંએ બહુજ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

વ.—હીક. આ સ્થિતિમાં કમળ સંકોચવાની ઘણી જરૂર છે, તેથી બીજું બાળક અવતરે કે તરતજ પ્રસૂતાને અર્ગટ ઓફ રાઇ ખવરાવી દેવું, એ બહુ સારું.

હ.—હા. બહુજ સારું. અને અમે એમ ખવરાવીએ પણ છીએ. પંદર રતિ અર્ગટ ઓફ રાઇનો ભૂંડા પાશેર પાણીમાં એકવાર આપી દેવો. એથી બે રીતનો ઘણો સારો ફાયદો થાય છે; એક તો ઓર ઝડ પડી જાય અને બીજો કમળ સંકોચવાથી લોહી પણ પડે નહિ,

વ.—એ તો બહુજ સારું.

હ.—તમને એક મુખ્ય વાત કહી દઈ. પ્રસૂતાને એકથી વધારે બાળક ઉપરાઉપર અવતરે તો, છેલ્લું બાળક અવતરે કે તરતજ અર્ગટ ઓફ રાઇ ખવરાવી દેવું. એમાં કાંઈ પણ વિચારજ કરવો નહિ. તેમ એ ભૂલવું પણ નહિ. તે ઉપરાંત તમને આગળ પણ કહી ગયું છે કે જે પ્રસૂતાને લોહી પડવાનો શક હોય, અથવા આગળ કોઈ

પણ પ્રસવ વખતે લોહી પડ્યું હોય, તે પ્રસૂતાને બાળકનું માથું બહાર આવે કે તરતજ ઉપર કહેલું છે તેટલું અર્ગટ એક રાઈ ખવરાવી દેવું. કેમ એ બધું યાદ છે કે નહિં ?

વ.—હા, બધુયે યાદ છે. એ ભૂલી જઈશ તો બીજું શું યાદ રાખીશ ? બહુ સારૂ. હવે બીજું કહેવાનું હોય તે કહેા.

લ.—એ બાળક અવતરે ત્યારે પ્રસૂતા ઘણીજ નબળી પડી જાય છે, તેથી તેની વધારે ચાકરી બરદાસ કરવાની જરૂર પડે છે. થોડા થોડા વખતને અંતરે તેને ઠંડા પાણીમાં દ્રાક્ષાસવ આપ્યા કરવો જોઈએ. પ્રસવ પછી દોઢ બે કલાકમાં તેને ઊપ આવવાની બહુ જરૂર છે. સુવાવડના ઓરડાની ગરબડ મટયા પછી જો પ્રસૂતા પોતાની મેજેજ ઉઘી જાય તો તો બહુજ સારૂ. નહિં તો નવઘાંક ઠંડા પાણીમાં ૧૬ ટીપાં અરીણનો અરક તેને પાછ દેવો. આ ઓસડ આપવાથી સારી ઉંઘ આવી જશે અને બધુ દુઃખ મટી જશે. ઉંઘ લીધા પછી પ્રસૂતા તાજ થઈ ઉઠશે.

વ.—ઠીક, આગળ તમે કહી ગયાં કે “ પ્રસૂતાને એકથી વધારે બાળક ઉપરાઉપર અવતરે તો ” એનો અર્થ એવો થાય કે એથી પણ વધારે બાળક અવતરી શકે. તો શું ઉપરાઉપર ત્રણ બાળક પણ અવતરે ખરાં કે ?

લ.—ત્રણ નહિં પણ વખતે ચાર બાળક પણ ઉપરા ઉપર અવતરે છે.

વ.—અરે મા ! એવે વખતે શું થાય ? શું ઉપરાઉપર ચાર બાળક અવતરે તો પ્રસૂતા જીવે ખરી કે ?

લ.—હા, કેમ ન જીવે ! પણ આમ તો ક્યારેકજ થાય છે. ઘણા બનાવ આવ્યા બનતા નથી. હજારે એક પણ બનાવ આવો બને કે નહિં તે શકવાળી વાત છે,

વ.—કોકજ બને, પણ બને ખરો. ત્યારે આવો બનાવ બને તો પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રસવ કરાવવો ?

લ.—કેમ ? એ બાળક પ્રસવ કરાવવાના જે જે નિયમ કહ્યા તેજ નિયમે આમાં પણ એકે એકે બાળકનો પ્રસવ કરાવવો, સમજ્યાં કે નહિં ?

વ.—હા, સારી રીતે સમજી ગઇ. હવે વધારે કહેવાની જરૂર નહિં પડે.

લ.—કિપરા કિપર ચાર બાળક અવતરવાની વાત સાંભળીને તમે તો સ્તબ્ધજ થઇ ગયાં ! કોઇ કોઇ પ્રસૂતા તો એ બાળકમાંનાં એકને પહેલાં જન્મ આપે, અને એક આખો દીવસ ગયા પછીજ બીજા બાળકને જન્મ આપે.

વ.—શું કહો છો ? એ તો ઘણુંજ નહાંડું.

લ.—એમાં નહાંડું શું ? વાર થાય તેમાં શું ? એ કલાકની પણ વાર લાગે અને દસ કલાકની પણ વાર લાગે પણ ઘણું કરીને તો બીજું બાળક અરધા કલાકની અંદરજ અવતરે. ઈશ્વરની કેટલી બધી કૃપા છે કે, આવા બનાવોમાં પણ ઘણું કરીને વાંકું વસતું ન થતાં બહુજ સાફ થઇ જાય.

વ.—એ તો ખરું. સારે એવા પ્રસંગો આવે તોપણ બીવું નહિં.

લ.—વળી મેં એવું પણ સાંભળેલું છે કે, કોઈ કોઈ પ્રસૂતાએ તો ચૈદ દિવસે, અને એકવીસ દીવસે પણ બીજાં બાળકને જન્મ આપ્યો છે. એક પ્રસૂતાની મેં એવી વાત સાંભળી છે કે તેણે એક દિવસ એ બાળકને જન્મ આપ્યો અને એ દિવસ પછી બીજાં એ બાળકને જન્મ આપ્યો.

વ.—એવી એવી બધી વાતો જવા દો. એવા બનાવો ગણતરીમાં લેવાય નહિં. કોઇ કોઇ પ્રસૂતાને આમ થયું છે કે નહિં તે પણ ઘણું તો જાણતાં નહિં હોય.

લ.—તમે જે કહો છો તે ખરું છે, પણ મારે તો બધી વાત કહી દેવી જોઇએ. કારણ કે કદાચ કોઈ વખતે આ પ્રસવની વાત

તમારે કાનિ આવે તો, પછી એમ કહો કે દાઢિયો તો આ બધું મને કહેલું નહોતું. કેમ એ ખરું કે નહિં ?

૧.—હા. એ ખરું. જાણી રાખવામાં શો દોષ ? પ્રસૂતાઓ તો આ બધું સાંભળીને બીહેજ, એમ હું તો કહું છું.

૨.—પ્રસૂતાઓ બીહે શા માટે ? ઉલટું આ બધું સાંભળીને તો પ્રસૂતાએ હિંમતવાન થવું જોઈએ, કેમકે જો કોઈ પ્રસૂતાનાં માંસં ભાગ્યે આમ થાય તો પણ તેના છવની કશી શીકર કરવાની નથી. કેમ, આ બધું જાણી રાખવું સાંઈ કે નહિં ?

૩.—સાંઈ નહિ કેમ ? આ બધી વાત મને કહી દેખાડી ન બહુજ સાંઈ કયું. ફીક. તમને એક બીજી વાત પણ પૂછી જોઉં. એ બાળકનાં અંગ કદી એક સાથે બહાર આવે તો પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રસવ કરાવવો ? એમ પણ કોઈકે વખત ન બની આવે ?

૪.—હા. એમ પણ બની આવે. એક બાળકનું માથું અને એક બાળકનો પગ એક સાથે પહેલા આવે. એ- બાળકનાં માથાં પહેલાં આવે, મતલબ કે એકનું માથું પહેલું આવે, અને એકનું માથું તેની પાસેજ હોય. આવું ઘણીવાર બનતું નથી, ક્યારેકજ થાય છે; તો પણ કોઈ કોઈ પ્રસૂતાને કોઈવાર આમ થાય ખરું. એવા કોઈ કોઈ દાખલા સાંભળ્યા છે ખરા.

૫.—બહુ સાંઈ, એમ થાય ત્યારે પ્રસૂતાને શી રીતે પ્રસવ કરાવવો ?

૬.—સાંભળો, કહું. એકનું માથું અને એકનો પગ જો એક સાથે આવે તો ધીમે ધીમે પગ ઉપર લઈ જઈને જેનું માથું આગળ આવેલું છે, તેને પહેલું બહાર કાઢવાની મહેનત કરવી. વળી આવા બનાવોમાં એમ પણ થાય કે પ્રસૂતા પોતાની મેજે પ્રસવ કરી શકે.

૭.—જો પ્રસૂતા પોતાની મેજેજ પ્રસવ કરે તો તો પછી જોઈએજ શું ? પોતાની મેજેજ પ્રસવ કરે તો ઘણું સાંઈ. પણ પોતાની મેજે પ્રસવ ન કરી શકે તો એકે એકે પ્રસવ કરાવી દેવો એમજ કે નહિં ?

હા.—હા. એમજ એમાં કંઈ બહુ વિચારવા જોવું નથી.

વ.—કમળમાં બે બાળક શી રીતે રહે છે, તેનું ચિત્ર પાડી બતાવો તો સાફ.

હા.—બહુ સાફ. જુઓ આ ચિત્ર.

આકૃતિ ૭ મી.



કમળમાં જોડણું કેવી રીતે રહે છે તે બતાવનારી આકૃતિ.

વ.—વાહ ! હવે તો બહુજ સારી રીતે સમજી શકી. આમ રહે છે, માટેજ બીજાં બાળકના પગજ ખરેલા આવે, નહિ ?

હા.—હા.



પ્રકરણ ૧૮ મું.

અટકાવને લગતી પીડા.

વ.—હેં બેન, અટકાવને લગતી જે પીડા છે, તેનું ઓસડ શું ? ઘણી સ્ત્રીઓ એ દરદથી બહુજ દુઃખ પામે છે.

લ.—અટકાવને લગતી પીડાથી માત્ર દુઃખજ થાય છે, એમ નથી. એ દુઃખથી તો બાળક થવું પણ કઠણ છે.

વ.—કઠણ છે, એટલુંજ નથી. ઘણું કરીને તો બાળક થતુંજ નથી. ઘરડી ડોશીઓ તેનાં ઓસડ વેસડ આપે છે. તેથી કાષ્ઠ કાષ્ઠને આરામ થતો આપણે જોઈએ છીએ. રોગ મટી ગયા પછી ગર્ભ રહે છે, પણ એવાં ઓસડોથી બહુ ફળ થતું નથી. કારણ કે બધાંને તે ઓસડની ખબર હોતી નથી. થોડાંક માણસોજ જાણે છે. તેથી ઘણી સ્ત્રીઓનાં દુઃખ શી રીતે દૂર થાય ? તેથીજ તમને પૂછું છું કે અટકાવને લગતી પીડાનું કોઈ ઓસડ છે કે નહિ ? જો કોઈ સહેલો ઉપાય હોય તો કહો. તો તમારાં ઓસડથી ઘણી સ્ત્રીઓ એ રોગથી બચે.

લ.—કહું છું. સાંભળો. અટકાવને લગતી પીડાના બે પ્રકારના ઉપાય છે. (૧) અટકાવ આવ્યો હોય ત્યારે પેડુમાં દુઃખ થાય છે, અને શળ આવે છે, તેનો ઉપાય, અને (૨) અટકાવ બંધ થયા પછી કાષ્ઠ પ્રકારનું દુઃખ ન રહે, તેને માટે બીજો ઉપાય છે.

વ.—અટકાવને વખતે જે દુઃખાવો થાય છે, અને શળ આવે છે, તેનો ઉપાય શો ?

લ.—દસ કે પંદર ટીપાં અશીણુનો અરક (Tincture Opium) નવઘંક ઠંડા પાણીમાં આપી દેવો. આ પ્રમાણે ચાર પાંચ વાર કરવાથી દુખાવો અને શળ ઓછાં થઈ જાય છે.

વ.—જે અશીણુના અરકની વાત તમે કહી ગયાં છો, તેજ અશીણુનો અરક આપવાની વાત કહો છો કે નહિ ?

લ.—હા. તેજ અરક્તી વાત કહું છું. એ શિવાય આશરે ચાર રતિ કપુરમાં થોડો મેદો (ઘઉંનો મેદો નાંખી) પાણીમાં તેની ગોળી બનાવવી, આ ગોળી વચમાં વચમાં આપવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે. જ્યાં લગી દુખાવો અને શળ મટી ન જાય ત્યાં લગી વચમાં વચમાં એ ગોળી પણ ખવરાવ્યા કરવી.

વ.—ઠીક, અટકાવને વખતે સારી પેટે (જોઈએ તેટલું) લોહી આવતું નથી, તેનો શો ઉપાય કરવો ?

લ.—એટલું પણ તમે જાણતાં નથી ? દુખાવો ઓછો થાય એટલે એની મેજેજ સારી રીતે લોહી આવવા માંડે. જેને અટકાવને લગતી પીડા હોય છે, તેનેજ ઘણું કરીને સારી રીતે લોહી આવતું નથી. જ્યાં સુધી સારી રીતે લોહી આવે નહિ, ત્યાં સુધી દુખાવો પણ બહુ થાય, અને શળ પણ બહુ આવે. સારી પેટે લોહી આવે ત્યારેજ દુખાવો અને શળ નરમ પડે. આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસને બદલે ચાર દિવસ, ચાર દિવસને બદલે પાંચ દિવસ, અને પાંચ દિવસને બદલે છ દિવસ સ્ત્રીઓ દુઃખ પામે છે.

વ.—તેથીજ પૃષ્ઠું છું કે સારી રીતે લોહી આવે એવો ડાઘ ઉપાય છે કે નહિ ?

લ.—ઉપાય નથી એમ તો નજ કહેવાય, જેને અટકાવને લગતી પીડા હોય તેને અટકાવવા પહેલાં એ દિવસથી હમેશાં એક વાર સવારે અને એક વાર સાંજે ગરમ પાણીના ટબમાં બેસાડવી.

વ.—ગરમ પાણીના ટબમાં શી રીતે બેસારવી ?

લ.—ખમી શકાય તેવું પાંચ છ લોટા ગરમ પાણી એક પહોળા કબામાં કે કડાયામાં નાંખી, તેમાં તે દરદીને કેડ સુધીનો ભાગ હુએ તેવી રીતે થોડીક વાર બેસારવી. આમ કરવાથી તેને ગરમ પાણીના ટબમાં બેસાડી કહેવાય.

વ.—આમ કરવાથી શો ફાયદો થાય ?

લ.—ગરમ પાણીના ટબમાં બેસારવાથી દુખાવો અને શ્વળ મટી જાય અને સારી રીતે લોહી આવે.

વ.—ખરૂં કહેા છો ? આવા સાદા ઉપાયથી આટલો બધા કાયદો થાય છે ? હીક, પણ દરેક વખતે કેટલા વખત સુધી ગરમ પાણીમાં બેસારવી.

લ.—બહુ વાર બેસવાની જરૂર નથી. એર્ધાએક કલાક બેસે એટલે બસ.

વ.—આ પ્રમાણે ઉપરાઉપર કેટલા દિવસ સુધી કરવું જોઈએ ?

લ.—અટકાવ બંધ થાય ત્યાં સુધી આ પ્રમાણે ગરમ પાણીમાં બેસવું જોઈએ. આમ કરવામાં કાંઈ દુઃખ નથી, અને કાંઈ ખર્ચ પણ નથી. ગરમ પાણીના ટબમાં કેડ સુધીનો ભાગ હુએ તેમ આશરે અરધો કલાક બેસી રહેવું. ત્યાર પછી ત્યાંથી ઉઠીને તરત સુકાં લુગડાં પહેરીને, કેડથી તે પગ સુધીના પગ સુકાં લુગડાંથી અથવા અંગુચાથી (ટુવાલથી) સારી પેઠે લુછ નાંખવો. ત્યાર પછી પગથી તે માથા લગી એક મોટું લુગડું ઓઢીને છાનામાના સુષ રહેવું. સહેવાય તેટલું ગરમ દુધ વચ્ચે વચ્ચે પીવું. આ નિયમ પ્રમાણે વર્તવાથી લોહી થોડું 'થોડું' આવશે નહિ (છૂટથી આવશે) અને લોહી આવતાં કાંઈ દુઃખ પણ થશે નહિ.

વ.—દુખાવો અને શ્વળ મટાડવા માટે અરીણના અરક તો આ ઉપાયની સાથે ને સાથેજ આપ્યા કરવો કે નહિં ?

લ.—એ તો હું તમને પહેલાંથી જ કહી ગયું છું. તે તો આપવોજ જોઈએ.

વ.—તમે કહ્યું છે તો ખરૂં, તો પણ ફરીને પૂછી લીધું સાહે-દરદીને ખોરાક શો આપવો ?

લ.—હલકો ખોરાક આપવો. દુધ, ભાત વગેરે. ચોખ્ખા સારામાં સારા વાપરવા. ભૂખ લાગે ત્યારેજ ખાવા દેવું. આ વખતે ઝાડાની કમજીયત બહુ નુકસાન કરે છે. માટે કોહો સાફ રહે તેવો ઉપાય કરવો.

વ.—હાલું ઠંડું પાણીથી કે ગરમ પાણીથી ?

લ.—ગરમ પાણીથીજ નહાવું. ઠંડું પાણીને તો અડકવું પણ નહિ. પીવાનું પાણી પણ ગરમ હોય તો વધારે સાફ, અટકાવ દેખાતો બંધ થયા પછી નહાવું હોય ત્યારે પણ ખૂબ ગરમ પાણીથી નહાવું જોઈએ. ઠંડું પાણી કે ઠંડો ત્રા શરીર પર કોઈ જગ્યાએ લાગવા દેવો નહિ.

વ.—હવે અટકાવને લગતી પીડા મડાડવાનો શો ઉપાય ? બાથ વખત અટકાવ આવે ત્યારે પીડા ન થાય, એવો ઉપાય કહી દો.

લ.—અટકાવને એ ત્રણ દિવસની વાર હોય ત્યાંથી તે અટકાવ બંધ થાય ત્યાં સુધી દરદીને કેવી રીતે રાખવી, તે તો બરાબર સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, તે તો ખરુંજ સારી રીતે સમજી ગઈ. એ હવે ફરીને કહેવું પડશે નહિ.

લ.—એ ત્રણ અટકાવ સુધી દસ્તાનના સમય પર ઉપરા ઉપર આગળ બતાવ્યા પ્રમાણે કરવાથી દરદીને આરામ થઈ જશે. બીજા કોઈ ઉપાય કરવાની જરૂરજ પડશે નહિ. એ ઉપરાંત, અટકાવ બીલ-કુલ બંધ થઈ ગયા પછી આશરે એક રતી હીરાકસી? અને આશરે એ રતી મૂસખ્ખર (એળાચો) મેળવીને તેની ગોળી ખનાવવી, અને તેમાંની અકેક ગોળી હમેશાં સવાર સાંજ આપવી.

વ.—મૂસખ્ખર ક્યાં મળે ? હીરાકસીની પેડે ખબરમાં મળે ?

લ.—ગાંધીની દુકાને તજવીજ કરવાથી મૂસખ્ખર મળી શકશે,

વ.—ત્યારે પછી શું ? તે બે ચીજો કેટલી કેટલી લઈને ગોળી ખનાવવી, અને એ ગોળીઓ કેમ ખવરાવવી, તે તો જાણું છું, એટલે હવે કાંઈ પૂછવાનું રહેતું નથી. પણ આ ગોળીઓ કેટલા દિવસ સુધી ખવરાવવી ?

૧. Sulphate of Iron. હીરાકસી સારી રીતે શોધેલી હોવી જોઈએ. ખબરમાં ગાંધીને ત્યાં મળે છે તે શુદ્ધ હોય છે. અંગ્રેજ દવાઓ વેચનારાઓને ત્યાં સલ્ફેટ ઓફ આયર્ન (હીરાકસી) મળે છે તે શુદ્ધ સમજવી.

૧.—તેનો કાંઈ નિયમ બંધાય નહિ. ફરી અટકાવ આવે ત્યાં સુધી ખાધા કરવાથી એનાથી શો ફાયદો થયો તે જાણી શકાય. અટકાવ હોય ત્યારે આ ગોળી આપવાની નથી. એ બહુજ ધ્યાનમાં રાખવું. આ ગોળી ખાવાથી કાંઈ પણ ફાયદો મેલમ પડે તો, રોગ ખીલકુલ મટી જાય ત્યાં સુધી નિયમ પ્રમાણે ખાધાજ કરવી. માત્ર જેટલા દિવસ અટકાવ દેખાય તેટલા દિવસ આ ગોળી ખવરાવવી નહિ. એ બહુજ ધ્યાનમાં રાખવું.

૨.—એમ કરવાથી અટકાવને લગતી પીડા મટી જાય ?

૧.—હા, અટકાવને લગતી પીડામાં આ એસડથી ઘણો જ ફાયદો થાય છે. અટકાવને બે ત્રણ દિવસ બાકી હોય ત્યારથી હમેશાં સવારે અને સાંજે ગરમ પાણીના ટપ્પામાં અરધોક કલાક બેસવું. તેમાં પણ સાંજે ગરમ પાણીના ટપ્પામાં બેસવાથી વધારે ફાયદો થાય છે. અટકાવને લગતી પીડા મટાડવાનો આ મોટામાં મોટો ઉપાય છે.

૩.—હવે બીજું પછું. કોઈ કોઈ સ્ત્રીઓને અટકાવ વખતે બહુજ લોહી પડવાનો રોગ હોય છે. તેનો કોઈ ઉપાય છે કે નહિ ?

૧.—ઉપાય તો હોયજ. રોગ માત્રના ઉપાય હોયજ. બહુ લોહી પડવાના રોગ જેવો તેવો ન બળવો. મંભાળ ન રાખવામાં આવે તો એ રોગ ઘણોજ ખરાબ સમજવો.

૪.—હા, એ વાત હું સમજું છું. એ રોગથી અનેક સ્ત્રીઓ મરી જાય છે. અને એ રોગને જો હું જેવો તેવો માનતી હોઉં તો એનો ઉપાય છે કે નહિ, એવો સવાલજ નમને કેમ પૂછું ?

૧.—લોહી બહુ પડતું હોય તો પહેલાં રોગીની અવસ્થા જોઈને તેનો ઉપાય કરવો.

૫.—રોગીની અવસ્થામાં શું જોવું ?

૧.—જો રોગી બહુ દુબલ હોય, શરીરમાં બહુ લોહી ન હોય, આંખ અને મોં શીકાં થઈ ગયાં હોય એમ દેખાય તો તેના આ રોગનો ઉપાય કર્યા પહેલાં તેનું શરીર બળવાન કરવું જોઈએ.

વ.—શી રીતે શરીર બળવાન કરવું ?

લ.—કેમ ? સારો ખોરાક આપવો, અને ધાતુમાંથી બનેલું ઓસડ આપવું.

વ.—સારો ખોરાક આપવો એટલે શો ખોરાક આપવો ?

લ.—આપણા ગૃહસ્થોના ઘરમાં જે ખોરાક ખવાય છે તે આપવો અને તેની સાથે એક રતલ દૂધ આપવું, એટલે તે સારો ખોરાક કહેવાય, એટલે દાળ, ભાત, શાક, ઘી વીગેરે આપવું અને તે ઉપરાંત ૪૦ રૂપીઆભાર દૂધ પેટમાં જાય તેમ કરવું. રોગ હોય ત્યારે ખોરાકમાં બહુજ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. ખોરાકમાં સંભાળ રાખવામાં ન આવે તો રોગ મટે કેમ ?

વ.—હીક. ખોરાકની સમજ પડી. હવે, ધાતુથી બનેલું ઓસડ એટલે શું ?

લ.—ધાતુથી બનેલું ઓસડ બીજું શું ? ^૧હીરાકસી.

વ.—હીરાકસી એ શું ધાતુ છે ?

લ.—અરે બેન ! એટલું પણ જાણતાં નથી. હીરાકસી એ લોહું છે.

વ.—એકલું લોહું છે કે તેમાં કોઈ વસ્તુની મેળવણી છે ?

લ.—ના, એકલું લોહું નથી. લોહું અને મંધકના તેજાએ એ બેની હીરાકસીમાં મેળવણી છે.

વ.—ખરું કહો છો ? હું તો આ જાણતીજ નહોતી. હવે કહો, હીરાકસી શી રીતે અને કેટલી ખવરાવવી ?

લ.—આશરે એક રતિ હીરાકસીનો ભૂકો લેવો, અને તેમાં આશરે અરધી રતિ સૂકનો ભૂકો મેળવવો. તેમાં થોડો બાવળનો ચુંદ અને પાણી નાંખી ગોળી બનાવવી. આ ગોળી હમેશાં સવાર સાંજ એકેક ખવરાવવી.

વ.—કેટલા દિવસ લગી આ ગોળી ખવરાવવી ?

લ.—ઓછામાં ઓછું ત્રણ અઠવાડીયાં. એટલા વખતમાં તો આ ગોળીથી સારો ફાયદો જણાવજ. ફાયદો છે એમ જણાય તો ઘણા દિવસ ખાવામાં પણ કાંઈ હરકત નથી કારણકે રોગને જડ મૂળથી મટાડી દેવો એ સાફ છે.

વ.—જે રોગીનું શરીર એટલું બધું દુબળું ન હોય, તેને માટે શો ઉપાય કરવો ?

લ.—તે પણ કહું, ધ્યાન દઇને સાંભળો. જો અટકાવ વખતે બહુજ લોહી પડતું હોય તો, ગાંજનો ૧ અરક પાંચ ટીપાં, અર્ગટ ઓફ રાઈનો ભૂકો ત્રણ રતિ, અને અશીણનો અરક દશ ટીપાં એ ત્રણે એસડો નવટાંક ઠંડા પાણીમાં નાંખી દિવસમાં ચાર વખત આપવાં. આ એસડથી લોહી પડતું બંધ થઈ જશે.

વ.—આ બધાં એસડ શી રીતે મળે તે મને સમજતું નથી. એ બધાં એસડો સહેજે મેળવી શકાય ? એની કિંમત કેટલી બેસે ? જો કિંમત ઘણી બેસતી હોય તો તો ગરીબ સ્ત્રીઓ લઈ ન શકે.

લ.—આ બધાં એસડો અંગ્રેજ દવાખાનામાં મળે છે. વળી એની કિંમત પણ ઘણીજ ઓછી બેસે છે. અર્ગટ ઓફ રાઈ દુકાનેથી વેચાતું લાવી ઘેર ખાંડણી દસ્તાથી ખાંડી તેનો ભૂકો કરી રાખવામાં આવે તો બહુજ સોંધું પડે. ગાંજના અરકની પણ બહુ કિંમત પડતી નથી. તે જોઈએ છીએ પણ ઘણો થોડો. કેમકે દરેક વારે એનાં માત્ર પાંચજ ટીપાં આપવાનાં હોય છે. અર્ગટ ઓફ રાઈ તો એક સામટું વેચાતું લઈને ઘરમાં રાખવામાં આવે તો ઠીક પડે. જરૂર પડે તેટલો ભૂકો કરી લેવાય. અશીણના અરકની વાત તો આગળ કહી ગઈ હતી.

વ.—ત્યારે ઠીક, આ બધાં એસડો સહેજે મેળવી શકાય તેવાં છે. વળી કિંમત પણ એટલી બધી નથી બેસતી કે જેથી સાધારણ માણસ પણ વેચાતાં ન લઈ શકે.

લ.—ગાંજનો અરક અને અર્ગટ ઓફ રાઈ, એ લોહી પડતું

અટકાવવામાં એવાં સરસ ઓસડો છે કે તેનાં જેવાં બીજાં કોઈ જ નથી. એથી તમને બાર દહને કહું છું કે એ બંને ઓસડો થોડાં એક વધારે વેચાતાં લાવીને ઘરમાં રાખીજ મુકવાં જોઈએ.

વ.—ઘણા દિવસ સુધી એ ઓસડો ઘરમાં પડ્યાં રહે તો બગડી ન જાય ?

લ.—એ ઓસડો તરત બગડી જતાં નથી. તોપણ કોઈ ઓસડ લાંબા દિવસ સુધી બગડ્યા વિના રહેતું નથી. ખરાબ થઈ જાય તો તે ફેંકી દહને નવાં ઓસડ લાવીને રાખી મુકવાં જોઈએ.

વ.—અટકાવ દેખાતો બંધ થાય એટલે દરદીને કેવા નિયમથી રાખવી ?

લ.—ખોરાક સારો આપવો. થોડી મહેનત પડે એવું હલકું કામ કરવા દેવું. પ્રસવનું દાર, તેની આસપાસનો ભાગ અને ક્રેડ એ બધાંને રોજ નિયમ પ્રમાણે ત્રણ ચાર વાર ઠંડા પાણીથી સારી પેંડે ધોવાનું કહેવું.

વ.—દરદીએ ન્હાવું ખરું કે ?

લ.—ન્હાવું એમાં શું પૂછો છો ?

વ.—ઠંડા પાણીથી ન્હાવું કે ગરમ પાણીથી ન્હાવું ?

લ.—ઠંડા પાણીથી ન્હાવું. જે રોગીને બહુ લોહી પડવાનો રોગ હોય તેણે ગરમ પાણીથી ન્હાવું નહિ; વૈદકશાસ્ત્રમાં એવા દરદીને ગરમ પાણીથી ન્હાવાની મના કરેલી છે. ગરમ પાણીએ ન્હાવાથી તો એ રોગ વધે, ઘટે નહિ.

વ.—લોહી પડવાનો રોગ જે અટકાવને વખતે વધી જાય છે, તે મટાડવાનો શું આ એકજ ઉપાય છે ?

લ.—હા, આજ સુખ્ય ઉપાય છે, મેં જે ઓસડ તમને બતાવ્યું, તે એ રોગનું ઘણુંજ સાઈ ઓસડ છે. એ ઓસડ ખાવાથી અનેક રોગી તનદુરસ્ત થયેલ છે.

વ.—ત્યારે જે સ્ત્રીઓ બહુજ નબળી પડી ગઈ હોય, અને જેને

લોહી પડવાનો રોગ હોય, તેને અટકાવ વખતે આ ઓસડળ આપવું કે?

લ.—હા, અટકાવ વખતે જો બહુ લોહી પડે તો આ ઓસડળ તેમને ખવરાવવું. અટકાવ બંધ થયા પછી આગળ કહેલ છે તે ધાતુનું બનેલું ઓસડ ખવરાવવું. અને ખાવા પીવામાં પૂરી સંભાળ રખાવવી. આ વખતે તમને એક બીજી વાત કહી રાખું.

વ.—શી વાત કહેવાનાં છો? કહી નાંખો જોઉં!

લ.—લોહી પડવાનો રોગ થવાનું કાંઈ કારણ હશે ખરું?

વ.—કારણ તો કાંઈક અવશ્ય હોવું જોઈએ.

લ.—તે કારણ શું હશે? તમને કાંઈ સુઝે છે?

વ.—ના, મને તો કાંઈ સૂઝતું નથી, તમે જ કહેાને એન !

લ.—અટકાવ વખતે સ્વામી સહવાસ કરવાથી લોહી પડવાનો રોગ ઊત્પન્ન થાય છે.

વ.—ચૂપ રહો, ચૂપ રહો, શરમની વાત ! અટકાવ વખતે તે વળી સ્વામી સહવાસ હોય !

લ.—શરમની વાત ગણી ચૂપ રહેવાથી ચાલે નહિ, અનેક જીવાન સ્ત્રીઓ એ દોષથી આ રોગ ભોગવે છે. એથી એ ધણેજ ભારે દોષ છે, એમ સમજવું. તો પછી એ વાત કરવામાં શી અડચણ છે?

વ.—ના, એ વાત કરવામાં તો કાંઈ અડચણ નહિ. ઉલટું એ વાત કહી રાખવાથી તો ધણેજ કાયદો છે. એથી ઘણી જીવાન સ્ત્રીઓ સંભાળ રાખતાં શીખે.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ગર્ભ લક્ષણ અથવા ગર્ભ રહ્યાનાં ચિન્હો.

વ.—પ્રસૂતાના પ્રસવ સંબંધની બધી વાત તમે કહી દીધી ના?

લ.—હા, ઘણી ખરી વાત તો કહેવાઈ ગઈ છે, બીજી એક એ વાતો બાકી છે તે હવે કહી દઈશ.

વ.—ત્યારે હવે તે કહી દોને બેન !

લ.—જે જે ચિન્હ જોવાથી ગર્ભ રહેલો છે એમ જાણી શકાય છે તે હવે તમને શીખવવાની મારી મરજી છે.

વ.—હીક. બહુ સારી વાત આજે કહેવાની છે. એ જાણવું પણ ઘણું જરૂરું છે. ગર્ભ રહેવાનાં ચોક્કસ ચિન્હો ન જાણી શકવાથી ઘણાં માણસો ભૂલ કરે છે. અમારા ગામમાં એક બાઈને ગર્ભ રહ્યો છે એમ ઘણા વખત સુધી સૌ કહેતાં હતાં ત્યાર પછી સાવ જાણી શક્યાં કે તેને ગર્ભ રહેલો નથી.

લ.—ત્યારે જુઓ. આપણી નાતમાં આવી થતી ભૂલ એ બહુજ શરમની વાત છે. અમુક સ્ત્રી ગર્ભવંતી થઈ છે એમ ઘણા લોકોને ખબર પડે છે અને તેથી તે પેલોડી (પ્રથમજ ગર્ભવાળી) હોય તો ઘણી ધામધુમ (અધરણી) કરવામાં આવે છે અને પછી ગર્ભ નથી એમ કહેવામાં આવે એ ઘણી શરમની વાત છે. આ માત્ર શરમની વાત છે એટલું જ નહિ પણ આવી જાતની ભૂલથી ઘણી સ્ત્રીઓ મરી જાય છે.

વ.—એ વળી શી રીતે ?

લ.—એવી સ્ત્રી કાંઈ રોગ થાય તો તેને ગર્ભ છે એમ સમજીને તેનું રીતસર ઓસડ વેસડ કરવામાં આવતું નથી. રોગ થયો હોય તોપણ ઓસડ વેસડ કરવામાં ન આવે તો તેનાં શરીરને નુકસાન થયા વિના રહેજ નહિં. વળી કેટલીક વાર આવી ભૂલથી તે સ્ત્રીની અને તેનાં કુટુંબની આખરને પણ કલંક લાગવાનો વખત આવી જાય છે.

વ.—હા, એ બધું ખરું. એવો બનાવ પણ બને ખરો. ત્યારે હવે ગર્ભ રહ્યાનાં જે જે ચિન્હ હોય તે તે મને કહી સંભળાવો. હું તે ધ્યાન દઈને સાંભળું.

લ.—ગર્ભ રહ્યાનાં ચિન્હ ઘણાંય છે. પણ તેમાંના જે જે ચિન્હો જાણવાથી ગર્ભ રહ્યો છે એમ ચોક્કસ કહી શકાય તે તે ચિન્હો તમને એકે એકે કહું છું તે સાંભળો.

વ. — હા, તેવાં લક્ષણોજ અને ગણવો. તેવાં ચિન્હો જાણવાનીજ જરૂરીયાત છે.

લ. — ત્યારે સાંભળો અને એકે એકે તે ગણતાં જાઓ. મુખ્ય લક્ષણ (૧) અટકાવ બંધ થવો એ છે. આ મુખ્ય લક્ષણ છે ખરું, પણ અટકાવ બંધ થાય એટલાથીજ ગર્ભ રહ્યો છે એમ ચોક્કસપણે કહેવાય નહિ.

વ. — કેમ ?

લ. — ખીન્ન ધણી કારણોથી પણ અટકાવ બંધ થાય છે. ઠંડો વા લાગે, ઘણી ચિંતા હોય, મનમાં કોઈ રીતનો વેગ હોય, શરીર ઘણુંજ નબળું થઈ ગયું હોય, તોપણ અટકાવ બંધ થઈ શકે છે. આ કારણો ઉપરાંત ગર્ભ રહેવાથી પણ અટકાવ બંધ થાય છે, અને ઘણી વાર ઘણી સ્ત્રીઓને ગર્ભ ન રહ્યો હોય તોપણ ખીન્ન કારણોથી અટકાવ બંધ થતો જોવામાં આવે છે. વળી કેટલીક સ્ત્રીઓને ગર્ભ રહ્યા પછી પણ અટકાવ આવે છે.

વ. — શું કહ્યો છો ? ગર્ભ રહ્યા પછી તે વળી કોઈને અટકાવ આવતો હશે ?

લ. — અટકાવ ન આવવાનો સંભવ ખરો. સામાન્ય નિયમ એવો ખરો કે ગર્ભ રહે એટલે અટકાવ બંધ થાય. પણ કેટલીક સ્ત્રીઓને અટકાવ આવે પણ છે.

વ. — હી...ક ! ગર્ભ રહ્યા પછી જેને અટકાવ આવે તેને શું નિયમ પ્રમાણે પુરા મહિના સુધી અટકાવ આવ્યાજ કરે ?

લ. — કોઈ કોઈને. પુરા મહિના સુધી અટકાવ નિયમ પ્રમાણે આવ્યા કરે છે. વળી ગર્ભ રહ્યા પછી ત્રણ ચાર કે છ મહિના સુધી કોઈ કોઈને અટકાવ નથી પણ આવતો અને ત્યાર પછી આવે છે, એમ પણ થાય છે.

વ. — શું કહ્યો છો ? આ સાંભળીને અને તો નવાઈજ લાગે છે !

લ. — એથી પણ નવાઈની વાત કહું છું તે સાંભળો. ડાક્ટર

સાહેબે મને એકવાર કહ્યું હતું કે તેમના દેશમાં કોઈ એક સગર્ભા સ્ત્રીને મોટી ઉમરની થતાં સુધી મુદ્દત્તે અટકાવ આવતો નહોતો, તો પણ તેને બે બાળક થયાં. ત્રીજીવાર એને કસુવાવડ (ગર્ભપાત) થઈ. એ કસુવાવડ પછી તેને પેહેલ વેહેલો અટકાવ આવ્યો. કેટલાક મહિના સુધી નિયમ પ્રમાણે અટકાવ આવ્યા પછી તેને ફરીને ગર્ભ રહ્યો.

વ.—આ સાંભળતાં સાંભળતાં તો હું ચુપજ થઈ જાઉં છું ? (મારી અકલ ગુમ થઈ જાય છે !)

લ.—આ સાંભળીનેજ તમે ચૂપ થઈ જાઓ છો ? હવે સૌથી નવાઈની વાત તમને કહું છું તે સાંભળો. ડાક્ટર સાહેબ કહે છે કે ઘણી સ્ત્રીઓ એવી હોય છે કે તેમને ગર્ભ રહે ત્યારેજ તેમને અટકાવ આવે, બીજે વખતે અટકાવ આવેજ નહિ,

વ.—હા ! એ તો વળી સૌથી નવાઈની વાત ખરી. આ સાંભળીને નવાઈ ન લાગે ? ઠીક. આ બધી નવાઈની વાતો નહિ તો બીજું શું ? જાણ્યું, સાંભળ્યું, ન હોય ત્યાં લગી બધામાં નવાઈ લાગે. તમે આવું આવું જાણો છો, એટલે તમને કાંઈ પણ નવાઈ લાગતી નથી.

લ.—ત્યારે હવે કોઈ સગર્ભા સ્ત્રીને મહિને મહિને અટકાવ આવે છે એ સાંભળીને નવાઈ કેમ લાગે ?

વ.—હવે નવાઈ કેમ લાગે ? જે અસંભવિત હોય અને જે થતું હોય તે સાંભળીને નવાઈ કેમ ન લાગે.

લ.—અટકાવ ન દેખાવા છતાં ગર્ભ રહે એ એટલી નવાઈની વાત નથી. કારણ કે પ્રસવ પછી કોઈને ત્રણ મહિનામાં, કોઈને પાંચ મહિનામાં અથવા કોઈને મહિનામાં ગર્ભ રહ્યાનું આપણે ઘણીયે વાર સાંભળ્યું છે. આવી રીતે ગર્ભ રહે ત્યારે તે સ્ત્રીને લાંબનો ગર્ભ રહ્યો છે એમ સાધારણ રીતે સ્ત્રીઓ કહે છે.

વ.—હા. હા. ઠીક કહ્યો છો. લાંબના ગર્ભની વાત તો મેં પણ ઘણી વાર સાંભળી છે.

લ.—વળી એમ પણ જોવામાં આવે છે કે અટકાવ આવ્યા પહેલાં અને અટકાવ આવતો અંધ થવા કેટલી ઉમરે અટકાવ અંધ થયા પછી પણ ગર્ભ રહે છે.

વ.—ઘણામાં ઘણું તો પચાસ વરસની ઉમરે જ છેલ્લો અટકાવ આવીને પછી હમેશને માટે અટકાવ અંધ થઈ જાય છે તેનેજ તમે અટકાવ આવતો અંધ થવાની ઉમર કહો છો ને ?

લ.—હા, એમજ.

વ.—હવે આપણી વાત આગળ ચલાવો.

લ.—અટકાવ અંધ થવો એ પહેલું લક્ષણ પછી (૨) મોળ આવવી અને બકારી થઈ ઉલટી થવી એ બીજું ચિન્હ છે.

વ.—ગર્ભ રહ્યા પછી કેટલી મુદતે મોળ, બકારી અને ઉલટી થવા માંડે છે ? અને કેટલી મુદત સુધી તે થવા કરે છે ?

લ.—તે પણ શું તમે જાણતાં નથી ?

વ.—જાણું છું તો ખરી, તો પણ એકવાર તમારે મોઢેથી એ વાત જાણવાની મારી મરજી છે. તમે જ્યારે મને એ સંબંધી બધીજ વાત કહેવા માંડી છે ત્યારે આ વખતે એ વાત શા માટે મુકી દેવી ?

લ.—મોળ આવવાનો અને બકારી તથા ઉલટી થવાનો વખત ચોક્કસ કહી શકતો નથી, કોઈ કોઈને ગર્ભ રહેતાંની સાથેજ બકારી અને ઉલટીની શરૂઆત થાય છે, કોઈને બે ત્રણ મહિના ગયા પહેલાં ઉલટી નથી થતી. પણ સાધારણ રીતે દોઢ મહિને ઉલટી થવાની શરૂઆત થાય છે. ગર્ભ રહ્યા પછી પંદર થી પીસતાલીશ દિવસ સુધીનો વખત ઉલટીની શરૂઆતનો વખત ગણાય. એટલી મુદતમાં ઘણું કરીને ઘણીખરી સગર્ભા સ્ત્રીઓને ઉલટીની શરૂઆત થાય છે.

વ.—એ રીતે થવા માંડેલી ઉલટી કેટલી મુદત લગી થવા કરે છે ?

લ.—એનોએ કાંઈ મેળ નથી. કોઈ કોઈને તો પ્રસવનો વખત આવતાં લગી પણ ઉલટી થયાં કરે છે, પણ સાધારણ રીતે ૧૫ થી

૨ માસ સુધી રહે છે. ત્યાર પછી ઉલટીની પીડા દૂર થાય છે. ઘણું કરીને ચાર મહિના પહેલાંજ સગર્ભા સ્ત્રીને મોળ આવે, બકારી થાય, મોંમાં ઘણું થુંક અથવા પાણી આવે અને ખોરાકપર અભાવ રહે.

વ.—બધી સગર્ભા સ્ત્રીને આ મોળ, બકારી ને ઉલટી સરખાં હોય કે કોઈને ઓછી વત્તી પીડા હોય ?

લ.—અરે એન ! એક સરખાં તે કાંઈ હોય ! કોઈ કોઈને તો આ પીડા મુદ્દલે ન થાય અને કોઈ કોઈ તો ઉલટી કરી કરીને અધમુર્છ જેવી થઈ જાય. બધે મહિના લગી તો ખાટલા વચન રહે. ઉઠી પણ શકે નહિ. વળી કોઈ કોઈને પુરા મહિના લગીયે જરા પણ ઉલટી બુલટી જેવું જણાયજ નહિ. છેવટ પ્રસવને થોડાકજ દિવસ બાકી હોય ત્યારેજ ઉલટી થાય. કોઈ કોઈને તો ઠામુકી ઉલટી થાયજ નહિ. અને તેથી તેને કાંઈ પણ દુઃખજ થાય નહિ, પણ જેને મુદ્દલે ઉલટી ન થાય તેને બીજી જાતનું દુઃખ થાય.

વ.—બીજી કઈ જાતનું દુઃખ થાય ?

લ.—શરીર ગારો ગારો થાય. કોઈ કોઈને ઘણીજ ચળ આખે શરીરે આવે. ઘણી આળસ થાય અને ચક્કર આવ્યાં કરે.

વ.—ત્યારે તો એન ! મને તો લાગે છે કે આ બધા કરતાં ઉલટી સારી બા !

લ.—હું પણ કહું છું કે ઉલટી સારી. આ ઉપરાંત વળી એ પણ તમારે જાણી રાખવું જોઈએ, જે સગર્ભા સ્ત્રીને મુદ્દલે ઉલટી ન થાય તેને સહેજ કારણથી પણ ગર્ભપાત એટલે કસુવાવડ થઈ જાય.

વ.—હા. આ વાત મને ખરી લાગે છે. કેમકે અમારા ગામમાં એક સ્ત્રીને ૭-૮ છોકરાં થયાં પણ એકે વાર તેને ગર્ભપાત એટલે કસુવાવડ થઈ નહિ. પણ ગર્ભ રહ્યા પછી દરેક વારે ત્રણ મહિના સુધી એ બાપડી ઉલટી ને મોળને લીધે ખાટલામાંથી ઉઠી જ શકતી નહોતી. (મતલબ એ કે જેને ઉલટી થાય તેને ઘણુભાગે ગર્ભપાત ન જ થાય.)

લ.—ત્યારે જુઓ, ગર્ભ રહે એટલે મોળા આવવી અને ઉલટી થવી એ સ્વાભાવિક છે. મુદ્દલે મોળા ન આવે કે ઉલટી ન થાય એ સાર નથી.

વ.—હીક. પણ સગર્ભા સ્ત્રીની ઉલટી અને સાદી ઉલટીમાં કાંઈ ફેર ખરો કે નહિ ?

લ.—હા. ફેર છે. મુખ્ય ફેર તો એજ છે કે કોઈની વડુ-દીકરીને ઉલટી કરતી બેઠએ તો પૂછી શકાય કે તેને ગર્ભ છે કે નહિ ?

વ.—એમ મને ઉડાવો માં, એન ! જે તદ્વાવત હેતુ તે મને સારી રીતે સમજાવો.

લ.—કહું છું. સગર્ભાની ઉલટીનાં લક્ષણ તમને ગણાવું તે યાદ રાખજો, (ક) સવારમાં પથારીમાંથી ઉઠતાં વેંતજ સગર્ભાને બકારી ઉપર બકારી આવવા માંડે છે અને ઉલટી થવા માંડે છે. (જી) સગર્ભાને ઉલટી થયા પછી ઘણું કરીને કાંઈક થોડું એક ખાવાની મરજી થાય છે. થોડું એક ખાઈને જં તે પથારીમાં સ્થિર સુઈ રહે છે તો ઘણું બહુ તેની બધી પીડા મટી જાય છે. (ગ) સગર્ભાની ઉલટી એ અપચાની ઉલટી નથી પણ ગર્ભની ઉલટી છે. તેથી સગર્ભાને ભાત કે એવાજ બીજા સાદા હલકા ખોરાકથી ઉલટી થતી નથી. ભારે ખોરાક ન પચવાથી વખતે ઉલટી થાય છે.

વ.—હીક, બકારી થતી અને મોંમાં પાણી આવવું એ ચિન્હો ઉલટીમાંજ સમાઈ જાય કે તેને જુદાં ચિન્હ ગણી શકાય ?

લ.—જુદું ચિન્હ શેનું ? એ બધાંએ એકજ. કોઈ કોઈને તો એટલું બધું મોંમાં થુંક આવે છે કે તે બધું ભેગું કરીને તોલ કર્યો હોય તો લગભગ પાંચશેર-છ શેર થાય.

વ.—થું કહો છો ? એટલું બધું ?

લ.—હા. એટલું બધું થાય છે. તેવી સ્ત્રીઓ કાંઈ એક ઠેકાણે જ બેસીને થુંકતી નથી. તે જ્યાં બેસે ત્યાં નવટાંક-પાશેર થુંકે છે. તમારી અંબા વહુનેજ પૂછી જુઓને, તેને ગર્ભ હતો ત્યારે તે હમેશાં કેટલું થુંકતી હતી ?

વ.—વા, હા, ખરૂં કહો છો. એક દિવસ મોતીએ મન અંબા વહુની વાત કરી હતી. ઠીક, પણ પારાની મેળવણીવાળું એસડ ખાવાથી પણ મોંમાં એટલુંજ થુંક આવે છે, તો થુંકનાર બાઈ સગર્ભા છે કે તેણે તેવું કોઈ એસડ ખાધું છે, તે શી રીતે જાણવું ?

લ.—તે જાણવું બહુ અઘરું નથી. સગર્ભાને પેદાંમાં દરદ થતું નથી, પેદાંમાંથી લોહી નીકળતું નથી. જીભ ઉપર ફેલા જણાતા નથી કે જીભ આવી જતી નથી. તાજવામાં કોઈ પ્રકારનું દરદ થતું નથી. વળી મોંમાં નહારી ગંધ આવતી નથી. તાવ આવતો નથી અને શરીરમાં બીજી કશી પણ પીડા થતી નથી. પારાવાળું એસડ ખાવાથી આ બધું થાય છે.

વ.—ઠીક કહો છો. પછી કહો.

લ.—મોળ આવવી, બકારી થઈ ઉલટી થવી અને મોંમાં થુંક કે પાણી છુટવું એ ઘણું કરીને બધી સગર્ભાને થાય છે. ગર્ભ રહ્યા પછી ખોરાક ખેવડો ખાઈ શકે એવી પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ હોય છે.

વ.—શું એટલો બધો ખોરાક વધારે ખાઈ શકે ?

લ.—હા. હું ખરેખરું કહું છું. વળી કોઈ કોઈ સગર્ભા સ્ત્રીને એટલી તો અરૂચી (અભાવ) થાય છે કે દુનીયા ઉપરની કોઈ પણ વસ્તુ તેને ભાવતીજ નથી. વળી કેટલીએકને ન ખાવાની વસ્તુઓ ખાવાની મરજી થાય છે, એમ પણ મેં જોયું છે.

વ.—એવી વળી કઈ વસ્તુઓ ?

લ.—અરે ! એટલું પણ સમજતાં નથી ? કોઈ કોઈ સગર્ભાને ધુળ, કાંકરા, રાખ, ઠીકરાં, જાત જાતની માટી અને કાચલા વિગેરે વસ્તુઓ ખાતી આપણે નથી જોતાં ?

વ.—અરે એન ! તે તો ઘણીખરીજ ખાય છે !

લ.—ત્યારે, શું તે ખાવાની વસ્તુઓ છે ?

વ.—ના, એન, તે તો ખાવાની, વસ્તુઓ નજ ગણાય.

લ.—સગર્ભાને કેટલીક વાર તો આવી ન ખાવા જેવી વસ્તુઓ

ખાવાની એટલી બધી મરજી થાય છે કે જો તેને તે ખાવાની મના કરવામાં આવે તો એ છાનીમાની પણ ખાધા વિના રહેતી નથી. આ ઉપરાંત કોઈ કોઈને કમજીર અને પેટમાં દુખાવો વગેરે ચિન્હો પણ જણાય છે.

વ.—સગર્ભા સ્ત્રીનો સ્વભાવ બદલાઈ જાય ખરો કે ?

લ.—કેમ, એ વાત શા માટે પૂછો છો ?

વ.—મારી મોતી ઘણી શાંત છે તે તો તમે જાણો છો, પણ ગર્ભ રહ્યા પછી તે વાતવાતમાં બહુ ખીજી જાય છે, તેથી પૂછું છું કે ગર્ભ રહેવાથી સ્વભાવ બદલાઈ જાય ખરો કે ?

લ.—એ વાત પણ ખોટી નથી. ગર્ભ રહેવાથી ઘણીએ શાંત સ્ત્રીઓ ખીજી થઈ જાય છે. તેમજ ગર્ભ રહેવાથી કોઈ કોઈ ખીજી હોય તે શાંત પણ થઈ જાય છે; પણ મૂળે ખીજી હોય અને શાંત થઈ જાય એવા દાખલા ઘણા થોડા બને છે.

વ.—એવા દાખલા તો થોડાજ હોય ના ! બધી બાબતમાં નહારામાંથી સાંઈ તો થોડુંજ થાય છે. સારા કરતાં નહાં વધારે થાય છે પણ નહારામાંથી સાંઈ થવું એતો ભાગ્યેજ થાય.

લ.—(૩). સ્તન મોટા થાય છે. સ્તનનું મોઢું કાળું થાય છે અને સ્તનની ઉપર મોટી મોટી કાળી નસો દેખાય છે. આ ગર્ભ રહ્યાનું ત્રીજું લક્ષણ છે. સ્તન ઉપર હાથ અડાડવાથી તે કંઠણ જણાય છે અને દાખવાથી સગર્ભાને દરદ થાય છે. આ બધાં લક્ષણો ગર્ભ સિવાયની ખીજી કોઈ પણ અવસ્થાને એક સાથે દેખાતાં નથી.

વ.—ઠીક; પણ શરીરમાં લોહી ભરાવાથી પણ સ્તન તો મોટાં થાય છે.

લ.—હા, એ ખરું. એમ થવાથી પણ સ્તન મોટાં થાય છે. પણ હાથ અડાડવાથી તે કંઠણ જણાય નહિ, અને દાખવાથી દરદ પણ થાય નહિ. શરીરમાં લોહી ભરાવાથી સ્તન મોટાં થયેલાં હોય તો તેના ઉપર હાથ અડાડવાથી ખુબ નરમ અને સુંવાળા જણાય.

વ.—એ ખરૂં. આટલું જાણવામાં હોય તો પછી ભૂલ ન થાય.

લ.—હા, ખરાબર. સ્તનનું મોઢું કાળું થાય એ પણ ગર્ભ રહેવાનું એક ચોક્કસ લક્ષણ છે. સ્તનનું મોઢું ધીમે ધીમે સારી પેઠે કાળું થાય છે. અને તે કાળાશ ઉપર ધીમે ધીમે આંગળી દાખવાથી તેની નીચેનો ભાગ નરમ નરમ અને ભીનો ભીનો જણાય છે. સ્તનની ડીંટીઓ પણ સારી પેઠે કઠણ અને મોટી થાય છે, અને તે ઉપરાંત સારી રીતે જોઈએ તો ડીંટીની આસપાસ આશરે વીશ પચીશ કાળાં બિંદુ ઉપડી આવેલાં ચોખ્ખાં દેખાય છે. ડીંટીની ચારે પાસ આવાં ટપકાં હોય છે, ને તે મોટાં થતાં આવે છે. જેમ જેમ વધારે મહિના થતા જાય છે તેમ તેમ તે ટપકાં આકારમાં ને સંખ્યામાં વધતાં જાય છે.

વ.—શું કહો છો ? ગર્ભ રહ્યા બાદ કેટલે દિવસે આ સંધળાં લક્ષણો જાણી શકાય છે ?

લ.—ઘણું ફરીને બીજો મહિનો પુરો થતાંમાં સ્તનથી જણાતાં ગર્ભનાં બધાં લક્ષણ દેખાવાની શરૂઆત થાય છે. કોઈ કોઈને ચાર અથવા પાંચ માસે પણ આ લક્ષણો દેખાય છે.

વ.—લક્ષણ દેખાવાની શરૂઆત થાય છે એટલે શું ?

લ.—ચોથે અથવા કોઈ કોઈને પાંચમે મહિને આ બધાં લક્ષણો સારી રીતે ચોખ્ખાં જણાય છે; મતલબ કે સ્તન સારી પેઠે મોટાં થાય, તેના ઉપર હાથ લગાડવાથી કઠણ જણાય, સ્તનનું મોઢું સારી રીતે કાળા રંગનું થાય તેમજ ડીંટીઓ પણ કઠણ અને મોટી થાય. લક્ષણ દેખાવાની શરૂઆત એટલે શું તે હવે સમજ્યાં ?

વ.—હા, હવે સારી રીતે સમજાયું. હીક; ગોરી સ્ત્રી કરતાં કાળી સ્ત્રીના સ્તન પર વધારે કાળાશ આવે ખરી કે ?

લ.—હીક કહો છે. વધારે કાળાં થાય પણ ખરાં. માત્ર વધારે કાળાં થાય એટલું જ નહિ પણ સારી પેઠે ભરેલાંએ થાય. કોઈ કોઈ વાર સ્તનનો અરધો ભાગ બહુજ કાળો થાય. સ્તન ફાટવું કોને કહે છે તે જાણો છો ?

૧.—એમાં શું જાણવાનું હતું ? સ્તન ઉપર ચારે તરફ ફરતા સાદા સાદા ડાઘ દેખાય.

૨.—પાંચ અથવા છ મહિના પુરા થતાં જ્યારે સ્તન સારી પેઠે મોટા થાય ત્યારે સ્તન ઉપર એ ડાઘ દેખાય. ગર્ભિણી બીજાં લક્ષણોની પેઠે સુવાવડ પછી આ ડાઘ એકદમ દેખાતા બંધ થાય નહિ તેથી પહેલી વારની સભર્ગના સંબંધમાં આ લક્ષણપર આધાર રાખી શકાય નહિ. એકલું આ લક્ષણ જ નહિ પણ સ્તનના ફેરફારને લગતાં જે લક્ષણો દેખાય છે, તે બધાં પ્રથમવારની સગર્ભાને માટે (જેમ બીજી સભર્ગ-ઓને માટે ચોક્કસ જેવાં ગણાય છે તેમ) ન ગણાય.

૩.—ત્યાર પછી હવે ક્યું લક્ષણ તે કહો ?

૪.—ઉપર જે લક્ષણો ગણાવ્યાં તે પછીનું લક્ષણ (૪) સ્તનમાં દુધ થવું એ છે.

૫.—સ્તનમાં દુધ ક્યારે થાય ? એટલે ગર્ભ રહ્યા પછી કેટલે દિવસે થાય ?

૬.—દુધ પણ બીજાં મહિના પૂરા થતાં થાય છે. કોઈ કોઈને ત્યાર પહેલાં પણ થાય છે. પહેલીવારની સગર્ભાને તો સ્તનમાં દુધ થયું એટલે તેને ચોક્કસ ગર્ભ રહ્યા જ છે એમ જાણી જ લેવું. પેલોડી (પહેલીવારની) ભારેવાઈના સ્તનની ડીંટડી દાબવાથી જો એક ટીપું પણ પાણી જેવું દુધ બહાર આવે તો નક્કી તેને ગર્ભ રહેલો છે એમ જાણવું. પણ જોને એક પણ છોકડું થઈ ગયું છે તેના સ્તનની ડીંટડી દાબવાથી દુધ આવે તો તેને ગર્ભ છે એમ નક્કી કહેવાય નહિ. એવી સ્ત્રી તો પ્રથમના બાળકનાં મોંમાં સ્તન આપે અને જો દુધ બીલકુલ ન આવે તો (જો ગર્ભ રહેવાનો શક હોય તો) તેને ગર્ભ રહ્યો એમ નક્કી કરી શકાય.

૭.—હીક કહો છો. મેં જોને જોયું છે તેની સાથે આ બરાબર મળતું આવે છે.

૮.—પછીનું લક્ષણ. (૫) પેટ ઉચું થવું એ છે. પહેલા

બે મહીના સુધી તો પેટ જરાએ ઉંચું જણાતું નથી. ગર્ભ રહે કે તરત તો પેટ હમેશાં હોય તેના કરતાં પણ ઓછું ઉંચું હોય એમ જણાય છે. અને ડુંટીનો ચોખ્ખો ખાડો જણાય છે. ત્રીજે મહીને પેટ ઉંચું થવા માંડે છે. પાંચમે મહિને ડુંટીનો ખાડો છીછરો થતો જણાય છે. છઠ્ઠે મહીને ડુંટી પુરી છીછરી થઈ જઈને પેટ ઉપર સપાટ થઈ જાય છે. આનેજ ડુંટી ચતી થઈ એમ સ્ત્રીઓ કહે છે. સાતમે મહીને ગર્ભાશય એટલે કમળ ડુંટીથી ઉપર ચડે છે.

૫.—ડુંટીનાં આ ચિન્હો તો મેં સારી રીતે જોયેલાં છે.

૬.—ત્યારે તો ઠીક. પેટ સારી રીતે ઉંચું થયા પછી સ્તન ફાટવાની પેઠે પેડું ઉપર પણ સાદા સાદા ડાઘ દેખાય છે. આ ડાઘ સ્તન ઉપરના ડાઘ જેવાજ ખરાખરા હોય છે. તેથી પેલોઠી ભારેવાઈને માટે આ લક્ષણ ચોક્કસ ન જણાય, તેમજ જે સ્ત્રીને ઘણાં વરસ પછી ફરી ગર્ભ રહ્યો હોય તેને માટે પણ આ લક્ષણ ચોક્કસ ન ગણી શકાય.

૭.—ઠીક. પણ જળાંદર થાય ત્યારે એ પેટ તો ઉંચું થાય છે ! ત્યારે પેટ ઉંચું દેખીને ગર્ભજ છે એમ શી રીતે કહી શકાય ?

૮.—તે નક્કી કરવું એ બહુ અઘરું નથી.

(ક.) ગર્ભ રહેવાથી પેટ વચમાંથી ઉપરની તરફ ઉંચું થાય છે, પડખે એટલું ઉંચું થતું નથી. જે સ્ત્રીને ઘણાં બાળક થયાં હોય છે, તેનું પેટ પણ ઉપરની તરફ સાંઈ ઠેલાઈને બહાર આવેલું દેખાય છે. જળાંદર અથવા બીજા કોઈ પણ રોગમાં આમ થતું નથી.

(ઘ.) સગર્ભાનું પેટ ઉંચું થવાથી શ્વાસ પાછો મુકતી વખતે છાતીની નીચેનો ભાગ ઉંચો થતો નથી. પણ જળાંદર ને એવા બીજા રોગોમાં પેટ મોટું થવાથી છાતીની નીચેનો ભાગ સારી પેઠે ઉંચો નીચો થાય છે.

(ગ.) ઉઠતાં, બેસતાં, ચતાં સુતાં, સગર્ભાના પેટની સ્થિતિમાં

કાંઈ ખબર ફેરફાર થતો નથી. બધી સ્થિતિમાં તેનું પેટ એક સરખુંજ રહે છે.

(ઘ.) સગભાઈ ચતી સુવે તો તેનું પેટ જેવું ને તેવુંજ રહે છે. પણ જળાંદર વગેરે રોગ હોય તો પાણી ખતે પડખામાં જતું રહે છે.

વ.—વાહ, એન, વાહ ! અહુ સારી યુક્તિ બતાવી. હવે ગર્ભનાં અધાં લક્ષણ કહેવાઈ રહ્યાં કે નહિ ?

લ.—હા. ઘણાંખરાં કહેવાણાં. હવે ફક્ત બે બાકી છે.

વ.—ત્યારે તે બે કહોને બાક !

લ.—કહું છું. એ બેમાંનું એક લક્ષણ એ છે કે (૧) છોકડું પેટમાં ફરકે છે.

વ.—સગભાઈના પેટમાં છોકડું ક્યારે ફરકવા માંડે છે ?

લ.—સામાન્ય રીતે ચાર મહીને. કોઈ કોઈને છ સાત કે આઠ મહીના સુધી છોકડું ફરકતું નથી. પહેલ વહેલું છોકડું ક્યારે ફરકવા માંડે છે ત્યારે જાણે સગભાઈના પેટમાં કંઈક કુદતું હોય નહિ એમ જણાય છે. પછી તો છોકડું એટલા કુદકા મારે છે કે જાણે તે પેટમાં પાદુ મારતું હોય !

વ.—હા, હા, મોતીના પેટ ઉપર હાથ રાખવાથી તમે કહો છો તેમજ મને જણાતું હતું, તે હવે મને સાંભરે છે. અરે, કેટલીક વાર હાથ રાખ્યા વિના પણ છોકડું કુદાકુદ કરતું ચોખું દેખાઈ આવતું.

લ.—હા. એ તો દેખાય ત્યારે ચોખુંજ દેખાઈ આવે છે. કોઈ કોઈ વાર તો છોકડું એટલું ઉતાવળું ફરકે છે કે તેથી સગભાઈને એક જાતનું ભારે દરદ થાય છે. વળી ક્યારેક ક્યારેક તો દસ પંદર કે તેથી વધારે દહાડા સુધી છોકડું ખીલકુલ ફરકતુંજ નથી.

વ.—એમ ફરકતું અંધ થઈ જાય ત્યારે છોકડું મરી ગયું હશે એમ ધારીને સગભાઈ ખીક ન લાગે ?

લ.—ખીક લાગે તોય શું ? ખીકીને રહે. પણ એવી ખીક નકામી

છે. કેમકે તેથી કરીને પણ છોકરું ફરકવા માંડે એમ સગર્ભાને જણાય.

વ.—હીકે. સગર્ભાને શરીરે અસુખ હોય તો છોકરું બહુ ફરકે ખરું ?

લ.—ફરકેજ તો. શરીરે અસુખ હોવાની વાત તો છોટે રહી પણ સગર્ભા અપવાસ કરે તો પણ છોકરું બહુ ફરકે.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે સગર્ભાને દુઃખ થાય તો પેટમાંનાં છોકરાંને પણ દુઃખ થાય.

લ.—આ વાત શું તમે આજેજ જાણી ? કોઈ પણ કારણથી સગર્ભા નબળી કે નિસ્તેજ થાય તો છોકરું ઘણું જ ફરકે અને એમ ફરકવામાં કાંઈ નિયમ કે બંધન જ ન રહે.

વ.—ત્યારે આ પ્રમાણે છોકરું ફરકે તે તો સાંઝે નહિ બા !

લ.—નાહિજ તો, ઉપરાઉપર છોકરું આ પ્રમાણે ફરક્યા કરે તો મરી જવાનો ઘણો સંભવ.

વ.—મારા મનમાં પણ એવોજ વહેમ આવ્યો હતો.

લ.—સમા મહીનામાં (નવમો માસ એકા પછી સમા મહીના એકા એમ કહેવાય છે) તો સગર્ભાના પેટ ઉપર હાથ રાખવાથી છોકરાંનું ફરકવું એવું તો સાચું જણાય છે કે ગર્ભ સંબંધે કરી પણ શકે રહેજ નહિ. વળી મરજી હોય તો સગર્ભાને બન્ને પડખે બે હાથ રાખીને એક હાથ ધીમેથી અંદરના ભાગ ઉપર દાખવામાં આવે તો છોકરું ફરકી ઉઠે અને એમ ફરકી ઉઠવાથી બીજા હાથે તેને સહેજે અડી શકાય.

વ.—આ તો ઘણી સારી યુક્તિ દેખાય છે ! ત્યારે તો મરજી હોય તો સગર્ભાનાં પેટમાંનાં છોકરાંને ફરકાવી પણ શકાય ખરું ?

લ.—હા, તેમ કરી શકાય. વળી બીજું કહું છું તે સાંભળો. (૭) સગર્ભાનું પેટ મોટું થયા પછી જો પેટ ઉપર હાથ રાખી ગર્ભાશય (કમળ) ને થોડીકવાર ઝાલી રાખીએ અને કોઈ પ્રકારનો ભાર ન દેવામાં આવે તો કમળ સારી પેઠે કઠણ થાય. એ રીતે કઠણ થયેલું સારી રીતે જાણી શકાય. આ પ્રમાણે કમળ કઠણ થયું છે તે

જાણી શકાય. પાંચ મિનિટ—દશ મિનિટને આંતરે કમળ એવું કઠણ થાય. ક્યારેક તો ઉપર-ઉપર કઠણ થાય. પણ દશ મિનિટથી વધારે વાર કઠણ થાય નહિ ગર્ભ રહ્યા વિના બીજ કોઈ અવસ્થામાં આમ થાય નહિ.

વ.—ત્યારે તો આ લક્ષણને ગર્ભનું એક મોટામાં મોટું લક્ષણ ગણી શકાય.

લ.—ગણાયસ્તો.

વ.—હાક. પેટમાં છોકરું મરી ગયું હોય તો પણ શું કમળ આ પ્રમાણે કઠણ થાય ?

લ.—હા. છોકરું મરેલું હોય કે જીવતું હોય, પણ છોકરું જ્યાં લગી પેટમાં હોય ત્યાં લગી કમળ આ પ્રમાણે કઠણ હોય.

વ.—ત્યારે આ તો વળી છોકરું ફરકવાના કરતાં પણ સાંચું ચિન્હ ગણાય !

લ.—હાસ્તો.

વ.—છોકરું મરી ગયા પછી તો ફરકે નહિ ના ?

લ.—હીક કહો છો. તે ખરું છે. માત્ર એમજ કેમ કહો છો ? છોકરું કંઈ હમેશાં ફરકે નહિ. પણ કમળ એવું કઠણ હોય છે કે તે ૫-૭ મિનિટને આંતરે એમ થાય. એ સિવાય આંતરડામાં વા ફરતો હોય ત્યારે અથવા પેટમાંનું માંસ હાલે ત્યારે પણ છોકરું ફરકતું હોય એવો વહેમ આવે છે. પણ આવી જાતની ભૂલ ક્યારેએ થઈ શકે નહિ.

વ.—ત્યારે તો એને ગર્ભ રહ્યાનું એક મોટું લક્ષણ ગણવું જોઈએ.

લ.—તે એમાં વળી કંઈ ભૂલ ?

વ.—હીક. કમળને મોટું હાથ દેવાથી શું ગર્ભ સારી રીતે ન જાણી શકાય ?

લ.—અરે એન, જણાય જ ! આ યુક્તિ તો દાઢયણે આગળથી જ જાણી રાખવાની ઘણી જ જરૂર છે. કારણ કે ગર્ભ છે કે નહિ તે તો દાઢયણ જ સારી રીતે કહી શકે. આ યુક્તિ તો મેં તમને હજી લગી કહી જ નહિ ને ?

૧.—ત્યારે એ હવે ક્યારે કહેશે ?

૬.—હવે હમણા કહીશ. એ પ્રકારની જે યુક્તિ છે. એક યુક્તિ તો એ છે કે (૮) ગર્ભ રહ્યા હોય તો કમળનું મોં નરમ થાય છે. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે કમળના મોઢાથી તે ગળા સુધીનો અધો ભાગ સારી પેઠે નરમ થઈ જાય છે. એથી મહીને કમળના મોઢાની અંતે ધાર પાતળી અને નરમ થાય છે અને હાથ અડાડવાથી મખ-મલના જેવી જણાય છે. છ મહીને કમળના ગળાનો અરધોટક ભાગ એવોજ નરમ થઈ જાય છે, અને આઠમે મહીને આખું ગળું નરમ થઈ જાય છે. ગર્ભ રહેલો હોય તો કમળનું મોં અને ગળું આ પ્રમાણે નરમ થાયજ.

૧.—ત્યારે તો કમળના મોંપર હાથ અડાડવાથી ગર્ભ રહ્યો છે કે નહિ તે ચોક્કસપણે કહી શકાય.

૬.—હા. અવશ્ય કહીજ શકાય. એમ ધારો કે કોઈની વાહુ દીકરી ભારેવગી છે, એમ તેમણે નક્કી કરી રાખેલું છે. ત્યાર પછી મનનો સંદેહ મટાડવા સારૂ તમને જો કહે કે એ બાઈ સગર્બા છે કે નહિ તેનો ચોક્કસ તપાસ કરીને જવાબ આપો, તો તમારે કમળના મોઢા ઉપર હાથ લગાડીને જોવું અને જો કમળનું મોં ને ગળું કઠણ અને લાંબુ જણાય તો એ બાઈ ભારેવગી નથી એમ કહીને તેનો વહેમ દુર કરી શકો.

૧.—હીક. પણ ગર્ભ સિવાય બીજાં કોઈ કારણથી કમળનું મોઢું અને ગળું એવું નરમ ન થઈ શકે ?

૬.—કમળના જુદી જુદી જાતના રોગમાં કમળ એ પ્રમાણે નરમ થઈ શકે, પણ પાંચ છ મહીનાની સગર્બાના કમળનું મોં અને ગળું હાથને કઠણ ને લાંબુ તો નજ માલુમ પડે.

૧.—ત્યારે કમળનું મોં અને ગળું નરમ માલુમ પડે તો ગર્ભ હોય પણ ખરો અને ન હોય પણ ખરો.

લ.—કમળનું મોં કઠણ હોય તો તો ગર્ભ નથીજ એમ ચોક્કસપણે કહી શકાય.

વ.—હીક. બધી સગર્ભા સ્ત્રીઓને માટે આ નિયમ કહેવાય ?

લ.—ના. પેલોડી ભારેવગીના કમળનું મોં ઘણું કરીને છેલ્લા મહીના સુધી ઉઘડતું નથી. તો પણ સામાન્ય રીતે તેના કમળનું મોં સાતમે મહીને ઉઘડવા માંડે છે અને તે મોંમાં એક આંગળી નાખી શકાય છે. પણ જે બાઈએ એકવાર પ્રસવ કરેલો છે. તેના કમળનું મોં ફાટે છે, તે અસમાન અને ત્રણ ખુણાવાળું માલમ પડે છે.

વ.—પ્રસવના વખતમાં કમળ ફાટી જાય છે એમ કહેવાય છે. તેથી જ કમળની આવી અવસ્થા થતી હશે, નહિ ?

લ.—હા, એમજ. આવી સ્ત્રીઓના કમળનાં મોંમાં પણ એક આંગળી ધાલી શકાય છે.

વ.—હીક. ત્યારે તો છેલ્લા મહીનામાં કમળના મોંમાં આંગળી ધાલવાથી પાણીની થેલી પણ જાણી શકાય ?

લ.—પાણીની કોથળી જાણી શકાય એટલુંજ નહિ પણ એ થેલીમાંના બાળકનું માથું, પગ કે હાથ એમાંનું નીચેની તરફ થું છે તે પણ જાણી શકાય.

વ.—ખરું કહો છો. હવે એક બીજી યુક્તિ રહી તે કહો.

લ.—(૯) કમળના મોંમાં જે પાણીની થેલી છે, એટલે પરપોટો છે, તે પાણીની થેલીમાં છોકરું હુએલું રહે છે. કમળનાં મોં ઉપર આંગળાંથી જરીક ધક્કો મારવામાં આવે તો તેમાંની ચીજ જાંચી જાય છે. તેથી જણાય છે કે કોઈ ભારે ચીજ જાંચે ગઈ છે. વળી તે ચીજ પાછી આંગળી ઉપર પડે છે.

વ.—થું કહો છો ? આ તો સઘળા કરતાં ભારે સ્પષ્ટ ચિન્હ છે !

લ.—હા. આ સાફ નિશાની છે. ગર્ભ હોય તો જ એમ થાય. આ આંગળી પરીક્ષાથી ગર્ભના સંબંધમાં કોઈ પણ રીતનો વહેમ રહેજ નહિ.

વ.—ત્યારે તો એન, એ પ્રમાણે તપાસ કરવાની રીત અને એકવાર ફરીને પણ સારી રીતે સમજાવેને !

લ.—એ તપાસ સારી રીતે થઈ શકે એટલા માટે અરધી બેઠેલી અને અરધી સુતેલી એવી રીતે સગભાંને રાખવી. ત્યાર પછી જમણા હાથની અંગુઠા પાસેની બે આંગળીઓ પ્રસવદ્વારમાં નાખવી અને તે ઝડપથી તે જરાયુ સામે ધાલવી. ત્યાર પછી ડાબા હાથને પેટની ઉપર રાખીને કમળને સ્થિર રાખવું, જમણા હાથની તે બંને આંગળીઓથી કમળ ઉપર ઝડપ દબાવે ઉપરની તરફ ધક્કો મારવો. જો ગર્ભ હોય તો આ રીતે ધક્કો મારવાથી છોકરું ઉપરની તરફ જશે અને તરતજ આંગળીઓ ઉપર ટપ દબાવે આવીને પડશે.

વ.—ઉપરની તરફ કમળના શરીર ઉપર આ પ્રકારનો ધક્કો મારવામાં આવે ત્યારે એ બંને આંગળીઓ તે ટેકાણે જ સ્થિર રાખવી જોઈએ, નહિ ?

લ.—હા, રાખવીજ જોઈએ. નહીં તો શી રીતે જાણી શકાય કે છોકરું પાછું પડ્યું કે નહિ ?

વ.—ગર્ભ રહ્યા પછી કેટલે દિવસે આ પ્રકારની તપાસ કરી શકાય ?

લ.—ત્રણ મહીના પછી અને સાત મહીના પહેલાં આ પ્રકારની તપાસ કરવાથી સારી રીતે જાણી શકાય.

વ.—કેમ, સાત મહીના પછી કેમ નહિ ? અને ત્રણ મહીના પહેલાં પણ કેમ નહિ ?

લ.—ત્રણ મહીના પહેલાં છોકરું બહુ નાનું હોય તેથી આ પ્રકારની તપાસથી ચોક્કસી કરાય નહિ અને સાત મહીના પછી છોકરું બહુ મોટું થઈ જાય છે, તેથી આંગળીના આવા ધક્કાથી છોકરું સહેજે ઊંચું જતું નથી.

વ.—ફક કહો છો. આ વાત સારી પેટે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

હા.—આ પ્રકારની તપાસ બરાબર ન થઈ શકે, તો પણ ગર્ભ નથીજ એમ તો ન કહેવાય.

વ.—કેમ ?

હા.—બાળકનું માથું હેઠલી તરફ હોય તો આ તપાસથી સારી રીતે જાણી શકાય છે. પણ માથા સિવાય બાળકનું બીજું કોઈ પણ અંગ નીચેની તરફ હોય તો આ પ્રકારની તપાસ કરવાથી કાંઈ પણ જાણી શકાતું નથી.

વ.—એ તો ખરું. એ વાત ખોટી નથી. બાળકનું બીજું કોઈ પણ અંગ નીચેની તરફ હોય તો આંગળીના ધક્કાથી બાળક ઉપરની તરફ કેમ જાય ? હીક. સગર્ભાની ઓર કમળના મોં ઉપર ચોટલી હોય તો પણ આ તપાસથી કાંઈ જાણી શકાય નહિ. કેમ ખરું કે નહિ ?

હા.—હા. ઓર મોં ઉપર હોય તો પણ આ તપાસથી કાંઈ ન જાણાય. હું પણ તમને એ વાત કહેવાની જ હતી.

વ.—હવે તમે ગર્ભનાં બધાં લક્ષણ કહી રહ્યાં કે નહિ ?

હા.—હવે એકજ બીજું લક્ષણ કહેવાનું છે. તે લક્ષણ સૌથી કિત્તમ છે. ૧૦. પાંચ મહીના પુરા થયા પછી સગર્ભાના પેટ ઉપર કાન દબાવે ચુપ થઈને સાંભળવું અને ટીકટીકારાની માફક ઉપરા ઉપર અવાજ સાંભળવામાં આવે તો નક્કી જાણવું કે ગર્ભ છે જ. ગર્ભનું આ એકજ લક્ષણ સંપૂર્ણ ચોક્કસ જાણવામાં આવે એટલે કશો પણ વહેમ રહેતો જ નથી.

વ.—આ પ્રકારનો અવાજ કોનો ?

હા.—તમારા ડાબા સ્તનની નીચે હાથ રાખીને જુઓ, કાંઈ સંભળાય છે ?

હા.—હા. હાથની નીચે ઘૂક ઘૂક ઘૂક આવો અવાજ થાય છે.

હા.—પેટમાં બાળકની છાતીનો પણ એ જગ્યાએજ એવોજ અવાજ સંભળાય છે. સગર્ભાના પેટ ઉપર સારી રીતે કાન દબાવે

સાંભળવાથી તે અવાજ સાંભળી શકાય છે. આ અવાજ સાંભળવા માટે સગર્ભાને ચત્તી થઈને ઓશીકા ઉપર માથું ઉંચું રાખીને સુવાનું કહેવું.

વ.—સગર્ભાના પેટ ઉપર કયે ઠેકાણે કાન રાખી આ અવાજ સંભળાય ?

લ.—સામાન્ય રીતે ડાબી તરફનું પુંકું હાડ અને હુટી એ બેની વચ્ચેની જગ્યામાં કાન દેવાથી આ અવાજ સાંભળી શકાય છે. કોઈ વાર પેટની એક તરફ કે બીજી તરફ કાન દઈને કયે ઠેકાણે અવાજ થાય છે તે ખોળી કાઢી શકાય છે. સગર્ભાના પેટ ઉપર કાન દેવાથી આવી રીતનો અવાજ સંભળાય ત્યારે બે વાત નક્કી થાય છે.

વ.—કઈ કઈ બે વાત ?

લ.—એક તો એ કે નક્કી ગર્ભ છે અને બીજી એ કે પેટમાંનું બાળક જીવનું છે.

વ.—હીક કહો છો. છોકરું જીવતું ન હોય તો આવો અવાજ ક્યાંથી સંભળાય ? હીક. પેટમાં બે બાળક હોય તો શું તે બેયના જુદા જુદા અવાજ સાંભળી શકાય છે ?

લ.—હીક વાત કહો છો. બે અવાજ જુદા જુદા સંભળાયજ, એમાં નવાઈ શી ? વળી એ રીતે બે પ્રકારના અવાજ જુદા જુદા સાફ સંભળાય તો તો બે બાળક છે, એમ નક્કી કહી શકાય. આ ઉપરાંત વળી બીજું આપણે જાણી રાખવું જરૂરનું છે કે બાળકનું માથું નીચેની તરફ હોય તો સગર્ભાની ડાબી અથવા જમણી કુંખની ઉપર આવી જ જાતનો અવાજ સંભળાય છે. વળી જો બાળકના પગ કે પુંક નીચેની તરફ હોય તો સગર્ભાના સ્તનની પાસે આવેલ અવાજ સંભળાય છે.

વ.—વાહ ! બેન, વાહ ! આ તો ઘણી જ સારી યુક્તિ.

લ.—બીજું કહું છું તે સાંભળો. પાણીની કોથળીમાં જે પાણી હોય છે, તે પણ બધી સગર્ભાઓને એક સરખું નથી હોતું. જેને વધારે પાણી હોય તેના પેટ ઉપર કાન દેવાથી આવો અવાજ સ્પષ્ટ

સાંભળી શકાતો નથી. પણ પેટની ઉપર ઘણું છેટે કાન રાખવાથી જ અવાજ સાંભળી શકાય છે. જો પાણી થોડું હોય તો આ અવાજ સ્પષ્ટ સંભળાય છે. પણ ઉપર ઘણું છેટે કાન રાખવામાં આવે તો અવાજ સંભળાતો નથી.

૧.—હા. આ પણ સારી યુક્તિ ખરી !

૨.—હજી એક બીજી યુક્તિ કહું છું તે સાંભળો. બાળકની પીઠ માના બરડાની કરોડ તરફ હોય તો (ઘણું ભાગે સગર્ભાનાં બાળકની પીઠ માના બરડાની કરોડ તરફ જ હોય છે.) આ શબ્દ બહુ જ સહેલાઈથી સારી પેઠે સ્પષ્ટ સાંભળી શકાય છે અને પીઠ માના પેટની તરફ ફરી રહેલી હોય તો અવાજ એટલી સહેલાઈથી અને સ્પષ્ટ સંભળાતો નથી.

૧.—હા. આ પણ એક ઘણી જ સારી યુક્તિ છે.

૨.—હવે મારે કહેવાનાં ગર્ભલક્ષણ બધાં કહેવાઈ રહ્યાં છે. હવે તમે ગણાવી જાઓ, જોડા કે ક્યાં ક્યાં લક્ષણ તમને બતાવ્યાં ?

૧.—બધાં મળીને દશ, નહિ ? તે ક્યાં ક્યાં તે એકે એકે ગણાવી જઈ ?

૨.—હા. બોલો તે બધાં તમને યાદ રહ્યાં છે કે નહિ તે ગણાવાની જરૂર છે.

૧.—ત્યારે સાંભળો, હું બોલું છું. પહેલું લક્ષણ (૧) અટકાવ બંધ થવો. તે પછીનું લક્ષણ (૨) બકારી આવવી, ઉલટી થવી અને મોંમાં થુંક અથવા પાણી આવવું. તે પછીનું લક્ષણ (૩) સ્તન મોટાં થવાં અને તેની આસપાસ ખિંદુ ઉપડવાં. તે પછીનું લક્ષણ (૪) સ્તનમાં દુધ થવું, ત્યાર પછીનું ચિન્હ (૫) પેટ ઉંચું થવું. ડુંટીનો ખાંડો છીછરો થવો, અને સ્તન ફાટવાની પેઠે પેડુ ઉપર સાદા સાદા ડાઘ થવા. ત્યાર પછીનું લક્ષણ (૬) સગર્ભાના પેટમાં છેકડું ફરકવું. ત્યાર પછીનું લક્ષણ (૭) સગર્ભાના પેટ ઉપર હાથ રાખી કમળને ઝાલી રાખવાથી પાંચ કે દસ મિનિટને અંતરે કમળનું કઠણ થવું.

તે પછીનું લક્ષણ (૮) કમળના મોઢા ઉપર હાથ દેવાથી કમળનું મોં અને ગળું બહુ જ નરમ થએલું માલમ પડવું. તે પછીનું લક્ષણ (૯) કમળના શરીર ઉપર એ આંગળાથી ઉપરની તરફ ખૂંચ કરીને ધક્કો મારવાથી છોકરું ઉપરની તરફ ખસી જાય. પાછું તરત જ એ જ આંગળાઓ ઉપર ટપ દઈને પડે છે એમ માલમ પડી આવવું. હવે છેલ્લું ચિન્હ (૧૦) સગર્ભાના પેટ ઉપર કાન દેવાથી બાળકના છાતીના ધબકારા સંભળાવા.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

“ ગર્ભસ્થાવ અથવા કસૂવાવડ.”

વ.—એન ! ગર્ભવાળી સ્ત્રીને જે કસૂવાવડ થાય છે, તેનું કાંઈ કારણ હોય કે નહિ ?

લ.—કારણ કેમ ન હોય ? કારણ વિના જો કસૂવાવડ થતી હોય તો તો પછી બધી ગર્ભવાળી સ્ત્રીઓને કસૂવાવડ થવી જોઈએ.

વ.—એ તો ખરું. ત્યારે તો બહેન, એ કારણો મને કહોને !

લ.—તે કહું છું સાંભળો. ગર્ભવાળી સ્ત્રીને કસૂવાવડ થવાનાં અનેક કારણો છે. તે કારણોમાંનાં હું જે સાદા જાણી શકું છું, તે કારણો માત્ર તમને શીખવી દઉં.

વ.—હા, એવાં કારણોજ મને શીખવો.

લ.—(૧) લાંબા વખતના તાવથી, પેટનાં દરદોથી, કોલેરા અને શીળી નીકળવાથી કસૂવાવડ થાય છે.

વ.—ગર્ભવાળી સ્ત્રીને શીળી નીકળવાથી અથવા કોલેરા થવાથી જ કસૂવાવડ થાય છે, કે તેને થયા પછી તેનાં પેટમાંનાં છોકરાંને તે રોગ થવાથી કસૂવાવડ થાય છે.

લ.—પેટમાંનાં છોકરાંને એ રોગ થવાથી તે અંદર મરી જાય છે તેથી પણ કસૂવાવડ થાય છે. વળી ગર્ભવાળી સ્ત્રીને શીળી નીકળે

તેથી અથવા કોલેરા થવાથી પેટમાંનાં છોકરાંને કશી અસર થતી નથી. પણ હુંકામાં સમજવાનું એટલું કે ગર્ભવતીને શીળી નીકળે કે કોલેરા થાય તો કસ્ટ્રાવડ થાય એવું મનમાં નક્કી સમજી રાખવું.

વ.—બહુ સારું; ત્યાર પછી કહો !

લ.—(૨) ગર્ભવાળી સ્ત્રીને કોઈ પ્રકારનો આઘાત લાગવાથી પણ કસ્ટ્રાવડ થાય છે.

વ.—આઘાત લાગવો એટલે શું ?

લ.—એટલી પણ ખબર નથી ? સગર્ભાને પેટ ઉપર ઠોસો, પાટુ, કે ત્રાકડી મારવાથી તે પડી જાય અને પેટ ઉપર ભારે ધા લાગે તો કસ્ટ્રાવડ થઈ જાય. બાખડાં છોકરાંનું ગોઠણ કે પાટુ પેટ ઉપર લાગવાથી પણ કસ્ટ્રાવડ થાય.

વ.—ઓ મા ! ત્યારે તો બાખડાં છોકરાંને લઈને સૂઈ રહેવામાં પણ ગર્ભવાળી સ્ત્રીને ઘણી સંભાળ રાખવી જોઈએ.

લ.—હા. ઘણીજ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે.

વ.—હવે કહો, બીજી કોઈ જાતનો ધા બા લાગવાથી કસ્ટ્રાવડ થઈ જાય છે કે નહિ ?

લ.—(૩) પગ લપસી જવાથી જોરથી પેટ દબાય તેમ જો સગર્ભા સ્ત્રી પડી જાય અને તેથી સારી પેઠે આઘાત થાય તો પણ કસ્ટ્રાવડ થઈ જાય છે. (૪) ભારે ધક્કો લાગવાથી, ઘણી જ મહેનત કરવાથી, ખગાલદારે બહુ દુઃખ થાય તેવું કાંઈ કામ કરવાથી, ઘણી વાર વેગ ધારણ કરી રાખવાથી, એટલે ઝડો, પેસાઈ વગેરે રોટ્ટી રાખવાથી, ઘણી ઉધરસ આવવાથી, અને અતી ઘણું હસવાથી પણ કસ્ટ્રાવડ થઈ જાય ખરી. (૫) ઘણો ગુસ્સો, ઘણો આનંદ કે ઘણું દુઃખ થવાથી અથવા અચાનક ઘણાજ સારા કે માઠા સમાચાર સાંભળવાથી પણ કસ્ટ્રાવડ થઈ જાય.

૧ ત્રણ ચાર વરસનું છોકરું માના ખોળામાં કે પડખામાં હોય એટલામાં બીજો ગર્ભ રહે તો આ છોકરું બાખડું કહેવાય.

વ.—ઓ મા ! કસૂવાવડ થઈ જવાનાં તો ઘણાંએ કારણો જાણ્યા છે ને શું ?

લ.—હા. ઘણાં કારણો છે. પૂરે મહીને વગર અડચણે સુવાવડ આવવી એ કાંઈ થોડાં ભાગ્યની વાત નથી. ઘણી સંભાળ અને નિયમ પ્રમાણે રહેવાથી તો સગર્ભા સ્ત્રી અને તેના પેટમાંનું બાળક બંને સારાં થઈ શકે.

વ.—હીક. એવી ઘણી સ્ત્રીઓ જોવામાં આવે છે કે જેને વારે-વારે કસૂવાવડ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે વારેવારે કસૂવાવડ થવાનાં કાંઈ કારણ હશે ખરાં કે ?

લ.—કારણ વિના તો કાંઈ થાય જ નહિ. કસૂવાવડ થઈ જવાની ટેવ પડી જાય છે. ત્રણ મહીના થાય કે કસૂવાવડ થઈ જાય. કસૂવાવડ થયા પછી મહીનાક દિવસ પછી વળી ગર્ભ રહે. વળી ત્રણ મહીના થાય કે કસૂવાવડ થઈ જાય. આ પ્રમાણે વારે વારે ગર્ભ રહે અને વારેવારે કસૂવાવડ થઈ જાય. છેવટ પૂરા મહિના થયા પછી તેવી સગર્ભા સુવાવડ આવવી એ ઘણું કઠણ થઈ પડે. (મતલબ કે આવી સ્ત્રીઓને પૂરા મહિના થઈને સુવાવડ આવે એમ થવું ઘણું મુશ્કેલ હોય છે).

વ.—હીક. આ રીતની જેને ટેવ પડી ગઈ હોય. તેને એ ટેવ દૂર કરવાનો કોઈ ઉપાય હશે ખરો કે ?

લ.—ઉપાય છે તો ખરો. પણ તે ઉપાય એક જ નથી.

વ.—તે ઉપાય કહો તો ખરાં બેન !

લ.—કોઈ સગર્ભા સ્ત્રીને ઉપરાઉપર બે વાર કસૂવાવડ થાય તો તેણે એક વરસ સુધી ગર્ભ ન રહે તેવી કાળજી રાખવી યોગ્ય છે.

વ.—ગર્ભ ન રહેવા માટે વળી કેવી જાતની કાળજી રાખવી જોઈએ ?

લ.—એ પણ તમે જાણી શકતાં નથી ? એક વરસ સુધી તે પાતાના ધણીથી છુટી રહે એટલે થયું.

વ.—એક વરસ ધણીથી છુટી રહેવા કઈ સ્ત્રી રાજી હોય ?

લ.—તો તેનું નસીબ ! પેટમાંના બાળકને બચાવવા કરતાં સ્વામી સહવાસ વધારે સારો છે ?

વ.—ના, ના, હું તો માત્ર મળ કહું છું. એક વરસ ગર્ભ ન રહેવાથી શો લાભ થાય ?

લ.—લાભ, આપણે જે જોઈએ છીએ તે થાય. વારેવારે કસ્ટ્રાવટ થવાની ટેવ મટી જાય. એ મોટો લાભ.

વ.—તમે જે ઉપાય કહ્યો તે ઘણાજ સારો છે. આહા ! આવો સહેલો ઉપાય હોવા છતાં આટલી બધી કસ્ટ્રાવટો થાય છે, એ ઘણાજ દુઃખની વાત છે !

લ.—તે ઉપાય છે તેથી શું થાય ? ઉપાય છે, પણ જેને તેની જરૂર છે, તે જાણેજ નહિ, તો એ લાભ કેમ થાય ?

વ.—હા, એ તો ખરું. નહિ તો વરસે વરસે જે સ્ત્રીને ગર્ભ રહે અને કસ્ટ્રાવટ થઈ જાય તે આટલું બધું દુઃખ શા માટે ભોગવે ? એક વરસ તો શું પણ ત્રણ વરસ સ્વામી સહવાસ છોડવાથી પણ જો આ રોગ મટતો હોય તો ઘણી સ્ત્રીઓ ખુશીથી તેમ કરે. આ ઉપાય તેઓ જાણતી નથી તેથીજ તેમનું દુઃખ મટતું નથી. તેઓ એમ જાણે છે કે એ રોગનું કાર્ક ઓસડજ નથી. એ દુઃખ તો ઘણાં વરસ લગી ભોગવવું જ જોઈએ. વળી મોટાં દુઃખની વાત તો એ છે કે જેટલી વાર કસ્ટ્રાવટ થઈ જાય તેટલી વાર તરત ગર્ભ રહે. વળી એ ગર્ભ રહ્યાને થોડી મુદત થાય એટલે પાછી કસ્ટ્રાવટ થઈ જાય. આ માસમાં કસ્ટ્રાવટ થઈ એટલે તે પછીના માસમાં ગર્ભ તો રહેલો જ હોયને હોય.

લ.—એજ જાણવા જેવું છે, કે તે દોષનું મૂળજ આવી ટેવ છે. તેથીજ કહું છું કે એક વારને બદલે બેવાર કસ્ટ્રાવટ કે તે ટેવ ફેરવી નાખવાની મહેનત કરવી જોઈએ. વળી એ ટેવ ફેરવી નાખવી કઠણ પણ નથી.

વ.—નાજ તો, એને કઠણ કેમ કહી શકાય ? એક વરસ

ગર્ભ ન રહે અને ત્યાર પછી ગર્ભ રહે, તેથી જો વારેવારે કસ્ટવાવડ થઈ જવાનો રોગ મરી જતો હોય તો તેના કરતાં તેનો સહેલો ઉપાય શો હોઈ શકે ? (મતલબ કે તેનો સહેલામાં સહેલો ઉપાય એજ છે).

લ.—વારેવારે કસ્ટવાવડ ન થવાનો ઉપાય હવે તો તમે સારી પેઠે સમજી શક્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, તે તો ઘણી સારી રીતે સમજી ગઈ. વારેવારે કસ્ટવાવડ થઈ જવાની ટેવ દૂર થઈ જવાથી સગર્ભા સ્ત્રીને પૂરે મહીને સુવાવડ આવે ખરી કે નહિ ?

લ.—હા. આવેજની ! વળી સાંભળો. તમને આગળ પણ મેં કહેલું છે કે ત્રણ મહિનાની અંદરજ ઘણે ભાગે સ્ત્રીઓને કસ્ટવાવડ થઈ છે. તેથીજ કહું છું કે જે સ્ત્રીને કસ્ટવાવડ થવાની ખીક છે, તેણે ચાર મહિના સુધી તો સ્વામી સહવાસ નજ કરવો. કરવાથી કસ્ટવાવડ થઈ જાય. ફક્ત સ્વામી સહવાસમાં જ નહિ પણ પુરા ત્રણ મહિના થઈ જાય ત્યાં લગી તો તેણે બધી બાબતમાં ઘણીજ સંભાળ રાખવી જોઈએ. ત્રણ મહીના પૂરા થઈ ગયા પછી કસ્ટવાવડ થવાની ઘણી ખીક નથી, એ સઘળી સગર્ભા સ્ત્રીઓએ સારી રીતે જાણી રાખવાની જરૂર છે. કારણ કે કસ્ટવાવડની ખીકમાં પુરૂષો કાંઈ પણ ભાગ લેતા નથી.

વ.—પુરૂષો તો કાંઈ દુઃખમાં ભાગ લેતાજ નથી. જેટલા જેટલા દોષ તે બધા આપણે સ્ત્રીઓજ કરીએ છીએ, નહિ ?

લ.—તેથીજ કહું છું કે તમે તમારી પોતાની મેળેજ સંભાળ રાખતાં નહિ શીખો ત્યાં સુધી તમારે પોતાનું સાંરે થવું ઘણું કઠણ છે.

વ.—હીક, હવે એ સંબંધમાં વધારે બોલવાનું નથી. પ્રસૂતાએ જાણવુંજ જોઈએ કે આ રોગનો આવો સહેલો ઉપાય છે.

લ.—હવે તે તો સઘળું જાણી શક્યાં ના ?

વ.—તે જાણ્યું. હવે તો તેનાથી બચાવ થઈ શકશે, એન ! હવે કસ્ટવાડ થવાનાં કાંઈ લક્ષણો છે કે નહિ ? તે કહો.

લ.—હા બેન ! તેનાં પણ લક્ષણો છે. જો ન હોય તો કેમ ખબર પડે કે અમુક સગર્ભા બાઈને કસ્ટવાવડ જઈ જશે.

વ.—તે ખરું, ત્યારે એ બધાં લક્ષણો મને એકે એકે સારી રીતે સમજવીને કહેા !

લ.—સાંભળો. કહું છું. પેહેલું તો તે સ્ત્રીને શરીરે અસુખ જણાય, ક્યાંઈ સ્થેન પડે નહિ, શરીર બાંધે, ઘણી મહેનત કર્યા પછી જેવી આળસ થાય છે તેવી આળસ થાય. શરીર નખળું થઈ ગયું હોય એમ જણાય અને વાંસામાં ફાટ થાય. ત્યાર પછી જેમ સુવાવડ આવવાની હોય તે વેણે આવે છે તેવીજ વેણે આવવાની શરૂઆત થાય. ત્યાર પછી પ્રસવદ્વારમાં લોહી દેખાય. છેવટ પીડાથી, પીડ, કેડ, પેટ અને સાથળ ફાટવા માંડે. આવું થયા પછી થોડીકવારે પેટમાંનો ગર્ભ પડી જાય એટલે કસ્ટવાવડ થઈ જાય.

વ.—આ પ્રમાણે કસ્ટવાવડ થતી વેળા સ્ત્રીઓને બકારી આવી ઉલટી થાય છે ?

લ.—હા. ઘણી સ્ત્રીઓને ઉલટી થાય ખરી. તે ઉપરાંત તેની નાડ ઉતાવળી ચાલે, શરીર ગરમ થઈ જાય, વગેરે ઘણું લક્ષણો જણાય.

વ.—ડીક. કસ્ટવાવડ થતી વખત બધી સ્ત્રીઓને એક સરખાં ચિન્હ થાય કે જુદાં જુદાં ?

લ.—જુદાં જુદાં ચિન્હ થાય, એમાં શી નવાઈ ? (૧) કોઈ કોઈને મુદ્દલે દુઃખ થાય નહિ. ઘણું લોહી પણ પડે નહિ. તરત જ શાન્તિ થઈ જાય. પણ કસ્ટવાવડ થઈ જવાની જેને એક પ્રકારની ટેવ પડી ગઈ હોય છે, તે સ્ત્રીઓનેજ માત્ર આ પ્રમાણે દુઃખ ન થાય. (૨) કોઈ કોઈને ઘણું લોહી પડે. એટલું તો લોહી પડે કે તે કારણથીજ એકદમ મરી જશે એવી ખીંક લાગે. (૩) કોઈ કોઈને કસ્ટવાવડનાં બધાં લક્ષણો જણાય, ત્યાર પછી પૂરે મહિને એક જીવતા બાળક કની સાથે એક નાનું મરેલું બાળક જન્મે.

વ.—એ વળી શું ?

લ.—જ્યારે સ્ત્રીના પેટમાં બે બાળક હોય અને તેમાંનું એક પેટમાંજ મરી જાય ત્યારે તે મરેલું બાળક પડી જવા માટે તે સ્ત્રીને કસ્ટવાવડનાં બધાં ચિન્હ દેખાઈ આવે, ત્યાર પછી તે બધાં લક્ષણ મટી જાય અને મરેલું બાળક પુરા મહીના સુધી પેટમાંજ રહે. છેવટ સુવાવડ વખતે જીવતાં બાળકની સાથે મરેલું બાળક પણ જન્મે. (બહાર આવે).

વ.—ડીક. મરેલું બાળક એટલા દિવસ પેટમાં રહેવાથી તે સ્ત્રીને કાંઈ દુઃખ ન થાય ?

લ.—ઉપર જણાવ્યું છે તેથી વધારે દુઃખ શું થાય ? કસ્ટવાવડની બધી પીડા થઈ જાય એથી વધારે દુઃખ ન થાય. સગર્ભા સ્ત્રીને પોતાને પણ ખબર ન પડે કે મરેલું બાળક પેટમાં છે.

વ.—ડીક. જો પુરા મહીનાની પાસેના વખતમાં કસ્ટવાવડ થાય તો ઘણું લોહી પડે ?

લ.—ના. તમારે આ એક નિયમ જાણી રાખવો કે જેમ જેમ પુરા મહીનાની પાસેના વખતમાં કસ્ટવાવડ થાય તેમ તેમ લોહી ઓછું પડે. એટલે જેમ ગર્ભ કાઢ્યો તેમ લોહી વધારે પડે અને જેમ ગર્ભ પાડ્યો તેમ ઓછું લોહી પડે.

વ.—એ વાત મને સાચી જણાય છે ખરી. કારણ કે જ્યારે ત્રણ મહીને કસ્ટવાવડ થાય છે, ત્યારે લોહી ઘણુંજ પડે છે એમ મેં ઘણી વાર જોયું છે. એ તો ડીક, પણ કસ્ટવાવડનાં લક્ષણની ખબર પડે તો કસ્ટવાવડ થતી અટકાવવાના કોઈ ઉપાયો છે ?

લ.—ઉપાયો નથી એમ તો ન કહેવાય. તો પણ જેને કસ્ટવાવડ થવાની ટેવ પડી ગઈ છે તેના ગર્ભને સાચવી રાખવાનું કામ ઘણુંજ કઠણ છે.

વ.—ત્યારે તે ઉપાય શું ? તે તો મારે જાણવુંજ નોંધએ.

લ.—સાંભળો, તે કહું છું. પહેલાં તો એ જાણવું નોંધએ કે ગર્ભનું રક્ષણ કરી શકાય તેમ છે કે નહિ ?

૧.—રક્ષણ કરી શકાય તેમ છે કે નહિ, તે અગાઉથી શી રીતે જાણી શકાય ?

લ.—તેનાં લક્ષણ જાણવાથી તે પણ અગાઉથી કેમ ન જાણી શકાય ? જેને કસવાવડ થવાની એક પ્રકારની ટેવ પડી ગઈ છે, તેને કસવાવડનાં લક્ષણ જાણ્યા છતાં પણ તેના ગર્ભનું રક્ષણ થઈ શકે નહિ. વળી આગળ જેને કસવાવડ ન થયેલી હોય તેને પણ ઘણુંજ લોહી પડવા માંડે અને ઉપરાઉપરી જખરી વેણા આવવા માંડે તો તેના ગર્ભની રક્ષા કરવાનું પણ ખડુ કાંઈ છે. પણ જેને અગાઉ કસવાવડ થઈ ન હોય તેવી સ્ત્રીને લોહી ઘણુંજ ઓછું પડે ને વેણા પણ થોડી થોડી અને ઘણી નરમ આવતી હોય તેવા સંનેગમાં તરતાતરત ઉપાય કરવાથી ગર્ભની રક્ષા કરી શકાય.

૧.—એવા સંનેગમાં શા ઉપાય કરવા જોઈએ ?

લ.—કસવાવડ થતી અટકાવવાનો મુખ્ય ઉપાય તે સ્ત્રીને પથારીમાંથી ઉઠાવજ ન દેવી એ છે. માત્ર એકલા ખાટલા ઉપર સુવ રાખીને સુવાડી મુકવી. ઝાડો, પેસાળ કરવા માટે પણ તેને ખાટલામાંથી ઉઠવા ન દેવી. તેના ઓરડામાં કોઈ પ્રકારનો ગોટાળો કે ગરબાડાટ ન થવા દેવો. વળી તેના ઓરડો પણ જેમ ઠંડો રાખવામાં આવે તેમ વધારે સાફ. કસવાવડ થવાની ખીક મટી ગયા પછી પણ તે સ્ત્રીને પાંચ સાત દિવસ સુધી ઉઠવા ન દેવી, એ ઠકાપણ ભરેલું છે. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે સહેતું કામ તેને કરવા દેવું. ટુંકામાં તેને સ્વાવડનો વખત આવે અને રીતસર પ્રસવ થાય ત્યાં લગી તેની ઘણી જ કાળજીથી સંભાળ રાખવી.

૧.—ઠીક. માત્ર એકલા ખાટલા ઉપરજ એવી સ્ત્રીને સુવાડી રાખવાનું કારણ શું ?

લ.—કસવાવડ થવાની ખીક હોય ત્યારે નરમ ખીછાનાં ઉપર સુવું સાફ નથી, તેમાં પણ જ્યારે લોહી ખડુ પડવા માંડ્યું હોય ત્યારે તો નહિજ.

વ.—એવી સ્ત્રીને ખોરાક શું આપવો ?

લ.—હલકો ખોરાક આપવો. દુધ અને સાખુચોખા અથવા પાણીમાં તૈયાર કરેલા સાખુચોખા એ બેમાંથી તેને જે બાવે તે આપવું. પણ જે ખોરાક આપવો તે સારી પેઠે ઠાઠો થય્યા પછીજ આપવો. કોઈ પણ ચીજ ગરમ ખાવા દેવી નહિ. ઘણુંજ ડંડું પાણી પાવું એ સાફ છે. તેથી ઘણાજ લાભ થાય છે.

વ.—હીક. સુવાવડ વખતે આવે છે તેવી કસુવાવડમાં વેણો આવે તેનો ઉપાય શો ? એવી વેણો આવતી હોય એ તો સાફજ નહિ ના ?

લ.—એવી વેણો તો સારીજ નહિજ. વેણો આવતી હોય તો તેનો ઉપાય કરવોજ જોઈએ.

વ.—તેનો ઉપાય શો, તે કહો.

લ.—તે સ્ત્રીને થોડો અશ્રીલુનો અરક આપવાથી એવી વેણો બંધ કરી શકાય છે.

વ.—અશ્રીલુનો અરક તે શું ?

લ.—અંગ્રેજી દવા વેચનારને ત્યાં લાડેનમના નામથી એ ચીજ વેચાય છે. તેથી અશ્રીલુનો અરક ન બોલતાં લાડેનમ બોલીએ તો ચાલે. આ અરકની એવે વખતે ઘણી જરૂર છે. બધાએ તે અરક ઘરમાં રાખી મુકવોજ જોઈએ. પણ એવી જગ્યાએ અને એવી સંભાળથી તેને રાખવો જોઈએ કે તે બાળ બચ્ચાને હાથ ન જાય.

વ.—કેમ બાળ બચ્ચાં તે પી જાય તો નુકસાન થાય છે ?

લ.—નુકસાન જેવું તેવું નથી. ઘણું મોટું નુકસાન છે. બાળ બચ્ચાંએને એ અરક ઝેર જેવો છે. તેથી બાળ બચ્ચાંને તો તેની પાસે પણ ન જવા દેવાં.

વ.—એ અરક કેટલો આપવો જોઈએ ?

લ.—દરેક વખત તેનાં પંદર ટીપાં આપી શકાય.

વ.—પાણીની સાથેજ અપાય કે નહિ ?

લ.—હા, અધેળ પાણીમાં પંદર દીપાં એ અરક નાખીને તે સ્ત્રીને તે.પાવું.

વ.—આ એસડ એકજ વાર આપવું કે વારંવાર આપવું ?

લ.—કેટલીક વાર આ એસડ આપવું તેનો કાંઈ નિયમ કહી શકાય નહિ. જ્યાં લગી વેણો બંધ ન થાય ત્યાં સુધી વારે વારે તે એસડ આપવું જોઈએ. જ્યારે વેણો આવતી બંધ થઈ જાય ત્યારે એસડ આપવાની જરૂર નાહ.

વ.—હીક. બજારમાંથી અશીણુ લાવીને ખવરાવીએ તો ફાયદો ન થાય ?

લ.—ફાયદો ન થાય એમ તો નહિ કહી શકાય. પણ બજારમાં ચોખું અશીણુ મળતું નથી. તેથી તેવું અશીણુ ઘણા પ્રમાણમાં આપ્યા સિવાય એટલો ફાયદો થાય નહિ. તે ઉપરાંત અશીણુના અરકથી વધારે લાભ થાય છે.

વ.—ત્યારે તો બજારનું અશીણુ ન આપતાં અશીણુનો અરક આપવો એ વધારે હીક. વળી એ અરક મેળવવામાં પણ કાંઈ મુશ્કેલી નથી. વાડ હવે ઘણું લોહી પડતું હોય તો તે અટકાવવાને શું કરવું તે કહો ?

લ.—તે કહું છું. સાંભળો. પણ ઘણુંજ લોહી પડે તો ઘણું ભાગે ગર્ભનું રક્ષણ કરી શકાય નહિ તે તો તમે જાણો છો ના ?

વ.—હા, તે તો તમે મને આગળ પણ કહેલું છે.

લ.—જો ઘણું લોહી પડે છે એમ જણાય તો તે સ્ત્રીને એક કડણ પથારીમાં સુવરાવવી અને ઠંડા પાણીમાં એક લુગડાનો કટકો ભીંજવીને તે કટકો પ્રસવના દારમાં અને તેની આસપાસ ચારે તરફ લપેટી રાખવો.

વ.—એ ભીંજવેલો કટકો એમને એમ રાખી મુકવો કે સુકાય એટલે ત્યાંથી લઈ લઈ ફરી ફરી ભીંજવીને મુકવો ?

લ.—હા, વારંવાર લઈ લેવો. પાછો તેને ભીંજવવો અને લપેટવો. એમ ઉપરા ઉપર કર્યા કરવું. નહિ તો કાંઈ લાભ થાય નહિ.

જે કટકો ભીંજવી મુક્યો હોય તે થોડી વાર પછી લઇ લેવો. ત્યાર પછી થોડીકવારે તે ફરી ભીંજવવો અને ઉપરનેજ ઠેકાણે પાછો ફરી લપેટવો. આમ વારંવાર કર્યા કરવું.

વ.—વારૂ. આ પ્રમાણે વારંવાર કરવા છતાં પણ લોહી બંધ ન થાય તો પછી શું કરવું ?

લ.—લોહી ન અટકે તોપણ આગળ કહેલું છે તે પ્રમાણે ભીંજવેલા લુગડાના કટકાનો પ્રસવ દ્વારમાં ડુબો દર્ધ રાખવો. કારણ કે જો ડુબો ન દર્ધ રાખવામાં આવે તો ઘણું લોહી પડવાથી તે સ્ત્રી મરી જાય.

વ.—ઘણી સારી વાત. પણ એ પ્રમાણે લુગડાનો ડુબો દેવાથી લોહી બહાર ન આવે એ ખરું, પણ તે લોહી કમળમાં એકઠું થાય તો તેનો શો ઉપાય કરવો ? કમળમાં ઘણું લોહી એકઠું થાય તો તે સ્ત્રી મરી ન જાય ?

લ.—હા, મરીજ જાય, એમાં શી નવાઈ ?

વ.—ત્યારે તેનો ઉપાય શો ?

લ.—તેનો ઉપાય એ છે કે વાદળીના ડુકડાનો ડુબો દર્ધ પડેલાં તો લોહી બહાર આવતું બંધ કરવું. ત્યાર પછી તે સ્ત્રીની પાસે એસી સંભાળથી તપાસવું કે તેના કમળમાં લોહી એકઠું થયું છે કે નહિ ?

વ.—તે કેમ કરીને જાણી શકાય ?

લ.—તે જાણવાનો ઉપાય છે. ચિન્હો જોઈને તે પણ જાણી શકાય.

વ.—તેનાં લક્ષણો કયાં, તે કહો, ત્યારે.

લ.—મેં અને આંખો શીકં થઈ જાય, પેટ ચડી આવે, નાડ ધામી થઈ જાય, શરીરમાં કાંઈ પણ બળ રહે નહિ, તે સ્ત્રી તરફડે, અને જાણે તેનો ઉધવાનો વખત આવ્યો હોય એમ જોનારને જણાય. આવાં ચિન્હો જોવામાં આવે ત્યારે સારી રીતે જાણી શકાય છે કે કમળમાં લોહી એકઠું થયું છે અથવા થવા માંડ્યું છે.

વ.—હીક. પણ એવાં ચિન્હો જોવામાં આવે ત્યારે શું કરવું ?

લ.—પ્રસવદ્વારમાંથી વાદળીનો કટકો લઈ લેવો. ત્યાર પછી

કંડા પાણીમાં લુગડાનો કટકો યોળીને આગળ કહી જવામાં આવ્યું છે તેમ પ્રસવદ્વાર ઉપર અને તેની આસપાસ ચારે તરફ સારી પેડે તે કટકો લપેટવો. આ વાત તમને દુકામાં કહી બતાવું. કસ્ટાવડ થઈ ન હોય અને લોહી વહેતું બંધ થાય નહિ ત્યારે ઘણું લોહી પડવાથી તે સ્ત્રી મરી ન જાય અથવા ઘણીજ અશક્ત ન થઈ જાય તેટલા માટે પાણી વગેરે પ્રસવદ્વારમાં લગાડીને જેમ અને તેમ લોહી ઓછું પડે તેવી મહેનત કરવી. ત્યાર પછી અવોળેક પાણીમાં થોડો એક દ્રાક્ષાસવ (અપે તેણે આંડી) મેગવીને તે ઓસડ આપવું. જે તે સ્ત્રી ઘણી અશક્ત થઈ ગઈ હોય તો આ ઓસડ ઉપરાઉપર આપવું. તેથી લોહી પડવાથી તે સ્ત્રી અત્યંત અશક્ત થઈ જશે નહિ.

વ.—ત્યાર પછી કહો. કસ્ટાવડ થઈ ગયા પછી તે સ્ત્રીને શી રીતે રાખવી ? તેમજ તેની કેવી સંભાળ રાખવી ?

લ.—તે સ્ત્રીની ખૂબ સંભાળ રાખવી. કારણકે સૂવાવડ કરતાં કસ્ટાવડમાં ઘણું દુઃખ છે. “સાત સૂવાવડ સારી પણ એક કસ્ટાવડ ભુડી” એવી કહેવત છે. પુરે મહીને સૂવાવડ આવે ત્યારે જે નિયમ પ્રમાણે સૂવાવડીને રાખવાનું કહેવામાં આવ્યું છે, તેવા જ નિયમથી કસ્ટાવડમાં પણ સંભાળ રાખવી. તેથી પણ વધારે સંભાળ રાખવી. દસ પંદર દિવસ સુધી તો તેને મુદ્દલ કડવા ઓલવા કે હરવા કરવા દેવી નહિ. પ્રસવ દ્વારમાંથી કટલાએક દિવસ લગી જે થોડું થોડું લોહી પડ્યા કરે છે તે બંધ ન થાય અને ઝાડાની કમજીઆત ન રહે તેવો ઉપાય કરવાની જરૂર છે.

વ.—કસ્ટાવડના સંબંધમાં હવે ખીજું કંઈ કહેવાનું છે ?

લ.—ઘણું ખરું કહેવાઈ ગયું છે. હવે થોડુંક કહેવાનું માત્ર બાકી છે.

વ.—ત્યારે હવે તે કહી દો.

લ.—કસ્ટાવડ થવાની જે સ્ત્રીને ટેવ પડી ગઈ છે, તેની તે ટેવ મટાડવાનો ઉપાય આગળ મેં તમને કહેલો છે, તે તો તમારા ક્યાનમાં છે ના ?

વ.—અરે, બેન ! તે તો ધ્યાનમાં કેમ ન હોય ? એજ શુધ્ધી જાણે તો બીજું ધ્યાનમાં રહે શું ?

લ.—જે સ્ત્રીને એકવાર કસ્ટવાવડ થઇ ગઇ છે, તેને ફરી ગર્ભ રહે ને તે વખત આવે ત્યારે ઘણીજ સંભાળ રાખવાની આવશ્યકતા છે. મુદ્દલ ઉઠવું, બેસવું, ફરવું, હરવું નહિ. ચુપ થઇને સૂઇજ રહેવું. જ્યાં સુધી તે વખત વીતી ન જાય ત્યાં લગી આ નિયમ પ્રમાણે રહેવું. ઉઠી બેસીને હરવું ફરવું નહિ અને ચુપ થઇને બીજાનામાં મુદ્દા રહેવું. એ આ રોગ અટકાવવાનો મોટામાં મોટો ઉપાય છે. આ વાત બધી સ્ત્રીઓએ સારી પેઠે ધ્યાનમાં રાખવી. ગર્ભ રહ્યા પછી સ્વામી સહવાસ બંધ કરવો. એ વાત કદી પણ ભુલવી નહિ. તે સ્ત્રીને જો કોઈ પ્રકારનો રોગ હોય તો તે મટાડવાનો અગત્યની ઉપાય કરવો. નાહ તો ગર્ભ સાચવવાનું કામ ઘણું કઠણ થઇ પડે છે અને સ્ત્રી નબળી હોય તો તેનું શરીર જેથી બળવાન થાય તેવો ઉપાય કરવો.

વ.—નબળું શરીર શી રીતે બળવાન થાય ?

લ.—બળ આપે તેવું ઓસડ ખાવાથી અને બળ આપે તેવો ખોરાક ખાવાથી. બળ આપે તેવો ખોરાક કયો, તે તો જાણો છો ના ?

વ.—તે કેમ ન જાણું ? દુધ, રોટલી, જાત જાતનાં કંઠાળની દાળ એ બધો બળ આપે તેવો ખોરાક છે, નહિ ?

લ.—હા ખરું. આપણા દેશની સ્ત્રીઓ માટે એ સારો ખોરાક છે. હવે માત્ર એકજ વાત મારે કહેવાની છે.

વ.—શી વાત ?

લ.—કસ્ટવાવડ થવાનો જેને ભય છે, તેણે હમેશાં નિયમ પ્રમાણે ઠંડા પાણીથી નાહવાની ટેવ પાડવી એ ઘણું સાફ છે. પણ તેથી એમ સમજવાનું નથી કે ઘણા ઠંડા પાણીથી નહાવું, તેથી તો બારે નુકસાન થાય છે. સામાન્ય ઠંડા પાણીથી નહાવાની ધીમે ધીમે ટેવ પાડવી એમ કહેવાની મતલબ છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

મૃતવત્સા એટલે જેનાં બાળક મરી જતાં હોય તેવી સ્ત્રી.

વ.—ધણી પ્રસૂતાએને બાળક થઈ થઈને મરી જાય છે. એવી સ્ત્રીઓનાં બાળકને બચાવવાનો કાંઈ ઉપાય નથી ?

લ.—નથી એમ કેમ કહેવાય ? ઉપાય કરીએ તો ઉપાય છે.

વ.—શો ઉપાય છે, બેન ?

લ.—ઉપાય કહું છું. સાંભળો. વારેવારે કસવાવડ થઈ જવાની જેમ કેટલીક પ્રસૂતાને ટેવ પડી જાય છે, તેમ વારેવારે બાળક મરી જવાની પણ કેટલીક પ્રસૂતાને ટેવ પડી જાય છે. આવી પ્રસૂતાઓનાં બાળક બચવાનું કામ વાળુંજ કહી શકાય છે.

વ.—તેથીજ કહું છું કે આવી સ્ત્રીઓનાં બાળક બચાવવાનો કોઈ ઉપાય છે કે નહિ ? કેમકે આપણે વારંવાર સાંભળીએ છીએ કે એવી પ્રસૂતાઓનાં બાળક જીવતાં નથી.

લ.—તેનો માત્ર એકજ ઉપાય છે. જે પ્રસૂતાને ઉપરાઉપર એ બાળક લગભગ એકજ વખતે મરી ગયાં છે, એમ જણાય, તેને એ ટેવ પડી છે, એમ સમજી લેવું. આ સમજ્યા છતાં પણ તેનો કાંઈ ઉપાય ન કરવામાં આવે તો એ ટેવ મજબૂત થતી જાય છે. વરસે વરસે એક બાળક જન્મે, અને મરી જાય. એક તરફ ગર્ભ રહે, અને બીજી તરફથી આગળનું મરી જાય. આવી સ્ત્રીઓનું એજ લક્ષણ છે કેમ એમજ કે નહિ ?

વ.—હા, એમજ. તમે જે કહો છો તેમાં ક્યારેયે કાંઈ પણ ભૂલ પડે છે ?

લ.—તમને એકવાર પૂછી ગેઉં. જે સ્ત્રીઓને બાળક થઈ થઈને અમુક ઉમરનાં થતાંજ મરી જાય, તેવી સ્ત્રીઓ બાળકની કચિણ સમજાટે સમજી શકો ?

વ.—કેમ ?

લ.—જ્યારે તે જાણે છે કે એક બાળક પેટમાં રહેશે, ત્યાં બીજું મરી જશે, ત્યારે તે શું સમજીને બાળકની ઇચ્છા રાખતી હશે ? તેણે પોતાના મનમાં એક વખત વિચારવું જોઈએ કે હયાત બાળકને બચાવવાના ઉપાય કયાં વિના બીજા બાળકની ઇચ્છા રાખવી એ હીક છે કે નહિ ? એમાં કાંઈ પાપ છે કે નહિ, તે પણ વિચારવું જોઈએ. આ, પાપ એ બંનેને એમાં સરખું જ પાપ લાગે છે.

વ.—ખરૂં જો તો, પાપ બંનેને સરખું છે. તમારી વાત સાંભળીને મને આ સમજણ પડી. આમાં પાપ છે, એ વાત આગળ કદી પણ મારા મનમાંએ આવી નહોતી. ગમે તેમ હો, તમે એમ તો કહો છો કે આ રોગ અટકાવવાના કાંઈ ઉપાય નથી એમ તો નથી. મનુષ્ય કે એ રોગ મટાડવાનો પણ ઉપાય તો છેજ. જે જે રોગની વાત મેં તમને પૂછી, તે બધાના ઉપાય તમે જતાવ્યા છે. આ રોગ શું ન મટે તેવો છે ? તેનો બરાબર ઉપાય નથી ?

લ.—એનો બરાબર ઉપાય તો આપણી પ્રસૂતાઓનું કપાળ છે ! આપણી પ્રસૂતાઓ તો બીજાનું ભુંડું કરીને પોતાનું સાંડું કરવાની મહેનત કરે છે. કેમ, એમજ થાય છે કે નહિ ?

વ.—હા, એ વાતની તો મારાથી ના નહિજ કહેવાય.

લ.—બીજી પ્રસૂતાનું નહાં કરીને પોતાનાં બાળકની રક્ષા કરવાથી કદિ પણ સાંડું થાય ખરું ? કદિ પણ ન થાય. આપણી પ્રસૂતાઓ સાંડું માહું કાંઈજ સમજતી નથી. જે કાંઈક બતાવે તે તેઓ કરે ! કાંઈક માણસ એમ બતાવે કે “ અમુક પ્રસૂતાનાં બાળકને કાંઈક યુક્તિ કરીને મારી નાંખશે, તો તમારું બાળક બચશે, ” તો પોતાનું બચશે એવી ભૂખતાથી તે એટલું માહું પાપ કરતાં પણ પાછું વાળીને જોશેજ નહિ. આ શું માણસપણું કહેવાય ? જનાવરો પણ આવું તો ન કરે. ધારો કે બીજાનું નહાં કરવાથી કદાચ આપણે આપણું સાંડું કરી શકીએ, તો પણ આ પ્રમાણે થયેલું આપણું સાંડું લાંબા વખત સુધી રહે ખરું કે ? તે તો જરાક વિચારો ! કદિ પણ ન રહે.

અને ત્યારે એમ થાય ત્યારે કાયદો શો થયો ? આ દુનિયાનો લાભ પણ ગયો, અને પરલોકનો લાભ તો પહેલાંથી જ ગયેલો છે. કેમ એમ જ કે નહિ ?

વ.—એ તો કિધાડું જ છે. એની ના કોઈથી પણ કેમ કહેવાય ! તમે કોઈ દિવસ ગેરવાજબી બોલો છો કે તેની ના કહેવાય ?

લ.—જેનાં બાળકો ઉપરાઉપર મરી જતાં હોય, એવી ઘણી સ્ત્રીઓને મોટા રસ્તા ઉપર, ચકલામાં અને પાણીને શેરે કુડાળાં કરતી આપણે જોઈએ છીએ. તેની મતલબ બીજી કંઈ નથી. બીજી કોઈ પ્રસૂતાનો પગ એ કુડાળામાં આવે તો તેનું ભુંડું થાય, અને જોજો કુડાળું કરેલું છે, તેનાં બાળક જીવતાં રહે. આવી મૂર્ખતા ભરેલી તેમની માન્યતા હોય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ વળી બીજી પ્રસૂતાના પહેલા બાળકના માથાના વાળ કાપી લે છે અને તેથી પોતાનું સાઈં અને સામાનું ભુંડું થશે એમ માને છે. પોતાનાં બાળક જીવતાં રહેશે એમ સમજીને કેટલીક સ્ત્રીઓ, બીજાનાં નાનાં કુમળાં બાળકોને ડામ દે છે. આ બધાંથી પોતાનું તો સાઈં થાય કે ન થાય, પણ બીજાનું ભુંડું કરવા માટે તો આ મહેનત ખરીજ કે નહિ ?

વ.—બીજાનું ભુંડું કરવા માટેજ આ બધી મહેનત કરે છે.

લ.—ત્યારે જુઓ ! આ કેવું મોટું પાપનું કામ છે ? બીજાનું ભુંડું કરવાથી પોતાનું સાઈં થશે, એ વાત જો નક્કીજ હોય તો પણ બીજાનું ભુંડું કરવું એ કદિ પણ ચોગ્ય ન ગણાય. બીજાનું ભુંડું કરવાથી ઈશ્વર આપણું કોઈ દિવસ સાઈં કરેજ નહિ. બધી પ્રસૂતાઓએ આ વાત સારી રીતે જાણી રાખવી જોઈએ.

વ.—વારેવારે જેનાં બાળક મરી જાય છે, તેવી સ્ત્રીઓના અંગંધની વાત કાઢવાથી તો મારા મનને બહુજ દુઃખ થયું. એ વાત-માંથી તો પ્રસૂતાઓ આટલાં બધાં પાપ કરે છે, એ વાત જાણ્યામાં આવી. એ તો બહુ દીક, હવે તમે એવી સ્ત્રીઓનાં બાળકો બચાવવાનો ઉપાય બતાવી દો, એટલે પછી પ્રસૂતાઓ ખરો ઉપાય જાણવાથી આવાં પાપ કરવાની ઈચ્છાજ નહિ કરે.

લ.—આ પહેલાં જ કહી ગઈ છું કે આ રોગનો માત્ર એક જ ઉપાય છે. એવી સ્ત્રીઓ જે એક વરસ કે દોઢ વરસ સુધી પોતાના ઘણીથી છુટી રહે તો તેનો એ રોગ મરી જાય છે.

વ.—વારેવારે કસ્ટવાવડ થઈ જતી હોય, તેને માટે પણ આજ ઉપાય છે, નહિ ?

લ.—હા, એ પણ મેં તમને કહીજ રાખેલું છે. અનેમાં એકજ વાત છે. એક કે દોઢ વરસ સુધી સળંગ તે સ્ત્રીએ પોતાના ઘણીથી છુટી રહેવું. ત્યાર પછી ગર્ભ રહેવાથી જે બાળક થાય તે જીવે અને સુખેથી ઉછરે. આ ઉપાય લેવાથી તે પ્રસૂતાનો દોષ હમેશને માટે મરી જાય. આ ઉપાય લેવાથી પ્રસૂતાને કાંઈ પણ ખોટું કરવું ન પડે; અને બાળક ઉછરે.

વ.—હીક, બરાબર સમજણ પડી. એ રોગનું આ ઓસડ છે, એમ પ્રસૂતાએ જાણવું જોઈએ.

લ.—હા, એ તો જાણવુંજ જોઈએ. જાણે નહિ તો તે પ્રમાણે વરતે મ્માંથી ? અને તે પ્રમાણે વરતે નહિ તો ક્ષયદો શી રીતે થાય ? જાણે નહિ તો ધણાં વરસ સુધી પ્રસૂતા દુઃખ ભોગવ્યાંજ કરે, એમાં શી નવાઈ ? કોઈને પાંચ, કોઈને સાત, કોઈને દશ અને કોઈને બાર બાળક ઉપરાઉપર મરી જવાની વાત આપણે સાંભળીએ છીએ, એ શું થોડાં દુઃખની વાત છે ? એટલાં બધાં બાળકો વરસ વરસને આંતરે મરતાં દેખ્યાં છતાં તેનો શો ઉપાય કરવો, તે પણ કોઈ વિચારતું નથી. એવી પ્રસૂતાનાં ઘરનાં ડોસાં કંઈસને પણ શરમ આવતી નથી ! શરમ નથી આવતી તો કાંઈ નહિ, પણ એમને ધર્મની બીક પણ નથી ?

વ.—હવે ક્ષમા કરો ! વધારે બોલો નહિ, ધીરો થાઓ, તમને બહુજ ગુસ્સો આવ્યો હોય, એમ તમારાં મોં પરથી જણાઈ આવે છે.

લ.—ગુસ્સો આવે એવીજ વાત છે ના ! ગુસ્સો કાંઈ કારણ વિના આવ્યો છે ?

વ.—આ બધા ઉપાયો તમે કહી બતાવ્યા, તેથી હવે એવાં

કામ નહિ થાય. પોતાનાં બાળક મરી જાય, એ શું પ્રસૂતાને સાહેલાનું હશે ? એનો તમે બતાવ્યો તે ઉપાય છે, એમ શું વૃદ્ધ ડોકીઓ બાણુતી હશે ? જો એ વાત ડોકીઓ બાણુતી હોય તો પછી આવા બુરા હાલ થાયજ કેમ ?

હા.—મને તેમ હો. પણ એ થઈ ગયું છે, તે તો હવે તેમના હાથમાં નથીજ. હવે પછી આવી ભયંકર ભૂલ ન કરે તો પણ બાળે બચ્યાં સમજશું.

વ.—હા, હવે એ લોકો બધી વાત સમજશે, એટલે પછી ભૂલ નહિ જ કરે.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

પ્રસવ પછી આવતી વેણા અથવા આંબોઈ અમળાવી.

વ.—હેં બેન ! પ્રસવ પછી જે વેણા આવે છે, તેનો કાંઈ ઉપાય છે ખરો ? એ વેણાથી પ્રસૂતાઓ બહુ જ દુઃખ પામે છે. બાળક આવતાં જે દુઃખ થાય છે, તે કરતાં પણ એ વેણાથી ઘણુંજ વધારે દુઃખ થાય છે. એ વેણાથી પ્રસૂતા એટલી તો અકળાઈ જાય છે કે, તે સંભારતાં પણ મને તો મુજરો થઈ આવે છે.

હા.—હા, એ વેણાથી ઘણું દુઃખ થાય છે, એ ખરું. એ દુઃખ મટાડવાનો ઉપાય નથી, એમ તો નથીજ. પણ એ વેણાથી લાભ છે, નુકસાન નથી. કારણ કે એ વેણા આવવાથી લોહી પડવાની ખીટ રહેતી નથી. એ ઉપરાંત કમળમાં જે લોહીનો બગાડ રહી ગયો હોય, તે એ વેણા આવવાથી પડી જાય છે. એ લોહીનો બગાડ બહાર કાઢી નાંખવા સારુંજ કમળ સંકોચાય છે. કમળનો આ સંકોચ તે જ પ્રસવ પછી આવતી વેણા છે. આ પ્રમાણે થવાથીજ કમળ સંકોચાઈને નાનું થઈ જઈ પોતાની અસલ જગ્યાએ જઈ રહે છે, એ શું યોડો હાયદો હમે માનો છો ?

વ.—જે આમ છે, તો તો એથી ઘણોજ ફાયદો છે, તેની ના કહેવાય? પહેલી વારની પ્રસૂતાને પ્રસવ પછી આવતી વેણોથી બહુ દુઃખ થતું નથી, ખરું કે નહિ ?

લ.—હા, જેમ જેમ બાળકો થતાં જાય તેમ તેમ આ વેણોથી વધારે દુઃખ થતું જાય, એ એક મુખ્ય નિયમ જાણી રાખવો.

વ.—બાળક અવતર્યા પછી કંટલી વારે આ વેણો આવવા માંડે છે ?

લ.—તેની પણ તમને ખબર નથી ?

વ.—મને શી રીતે ખબર હોય ? મારે તો એક જ બાળક થયું છે. પછી બાળક થયું જ નથી. મોતીને પણ આ પહેલો જ બાળકો આવ્યો છે.

લ.—એ તો ખરું. આ તો મને સાંભળ્યું જ નહોતું. બાળક અવતર્યા પછી અરધેક કલાકે આ વેણુ આવવા માંડે છે. ત્યાર પછી કોઈ કોઈને આ વેણુ એક દિવસ અને કોઈ કોઈને દોઢ દિવસ પણ આવે છે. કોઈ કોઈ પ્રસૂતાને વળી આથી વધારે વાર પણ વેણુ આવે છે,

વ.—હીક, એ વેણોથી પ્રસૂતાને ઘણું જ દુઃખ થાય, તો પણ તેનો કાંઈ કિપાય ન કરવો ?

લ.—બહુ જ દુઃખ થાય તો કિપાય કરવો, શા માટે ન કરવો ? પણ દોડદોડ કરવામાં કાંઈ સાફ નથી. બહુ જ પીડા થાય તો અશ્રીણુનો અરક પંદર ટીપાં નવટાંક પાણીમાં આપી દેવો.

વ.—અશ્રીણુનો અરક આપવાથી એ વેણો બંધ થઈ જાય ?

લ.—હા, થોડીક વાર પછી એકદમ અસિ કિપર પાણી છાંટવા જેવું થાય.

વ.—યું કહો છો ? અશ્રીણુના અરકમાં એટલો બધો ગુણ છે ? ત્યારે તો થોડો એક અશ્રીણુનો અરક ઘરમાં જ રાખી મૂકવો જોઈએ.

લ.—એકલો અશ્રીણુનો અરક જ નહિ, પણ અગીટ આફ રાઈ, દાક્ષાસવ (ખપે તેણે આંડી) એ બે ચીજો પણ ઘરમાં રાખી મૂક-

વીજ જોઈએ. પ્રસવનો વખત પાસે આવે ત્યારે એ ત્રણ ચીજો થોડી થોડી ઘરમાં રાખી મૂકવી. એ બહુ સારું છે. એમાં દ્રાક્ષાસવ (આંડી) ની કાંઈક વધારે કિંમત પડે છે, બાકીની જે ચીજો તો ચાર આનામાં તો જોઈએ તેટલી આવી રહે છે.

વ.—એમાં પૈસાનો હિસાબ શો ગણવો? એવો વખત આવે ત્યારે જે રૂપિયા ખરચ પડ્યાં થાય. એથી વધારે ખરચ તો ન થાય ના?

લ.—એટલું બધું ખરચ જોવું થાય? રૂપિયા સવા રૂપિયામાં તો બંધી ચીજો આવી રહે.

વ.—ગમે તે જોસે, પણ એ ત્રણ ચીજો ઘરમાં જ રાખવી જોઈએ.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

સૂવાવડના આરડામાં બાળકનાં શરીરની તપાસણી.

વ.—કેટલાંક બાળકોને હાથ પગનાં આંગળાં વધારે હોય છે અને કેટલાંક બાળકના પગ ઉપર કોઈ કોઈ જગાએ મોટા મસા હોય છે. આમ હોય તો વધારાનાં આંગળાં અને મસા કાપી નાંખવા જોઈએ નહિ ?

લ.—હા, એમ હોય પણ ખરાં, અને તે કાપી નાંખવાં જોઈએ. બાળકનો નાભ વધેર્યા પછી અને પ્રસૂતાને કાંઈક નિરાંત થયા પછી બાળકના હાથ, પગ, મોં, આંખ, કાન, નાક, હોઠ, મળદ્વાર વગેરે એક એક અવયવ બરાબર તપાસીને જોવા. હાથે અથવા પગે આંગળાં વધારે હોય તો તે કાપી નાંખવા.

વ.—શાથી કાપવાં ?

લ.—ધારવાળી છરી વડે કાપવાં.

વ.—છરીથી કાપતાં બહુ લોહી વહે તો શું કરવું ?

લ.—બહુ લોહી પડે જ નહિ! છરીથી કાપ્યા પછી એક પાતળો

લુગડાનો ઝૂડો ઠંડા પાણીમાં પલાળીને તે જગ્યાએ બાંધી રાખવો. જોઈએ. આમ કરવાથી લોહી પણ પડે નહિ, અને બાળકને દુઃખ પણ થાય નહિ. શરીર ઉપર કોઈ જગ્યાએ મોટા મસા જોવામાં આવે તો તેનું પણ આ પ્રમાણે જ કરી નાંખવું. મસા બહુ નાના હોય, અને સરળતાથી કપાય તેવા નહોય, તો તેને કાપવાની કાંઈ જરૂર નહિ.

વ.—મળદાર (પૂંક) ની પરીક્ષા કરીને શું જોવાનું છે ?

લ.—અરે બેન ! એટલું પણ જાણતાં નથી ? કોઈ કોઈ બાળકને મળદાર મુદ્દલજ હોતું નથી.

વ.—શું કહો છો ? ઠામુંકું મળદારજ ન હોય ? એમ હોય તો પછી શું કરવું ?

લ.—નજદીકમાં કોઈ સારો દુશ્મીયાર ડાક્ટર હોય તો તે બાળક તેને બતાવવું. અને તરત તેનો કિપાય કરાવવો. જો એમ કરવામાં ન આવે તો બાળકને ઝાડો ન ઉતરી શકવાથી બાળક મરી જાય. કોઈ કોઈને આખો બંધ હોય છે, એનો ઉપાય પણ ડાક્ટર કરી આપી શકે છે. દાખલિયુ તો માત્ર આ બધું તપાસીને ડાક્ટરને કહી શકે, કેમ સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—હા, તે બધું હું સારી પેઠે સમજી છું. હવે વધારે કહેવું પડશે નહિ. કાનનાં કાણામાં મોટા મસા ન હોય ?

લ.—હા, કાનમાં પણ મોટા મસા હોય, તેમ હોય તો તેનું પણ આંગળાની પેઠે કાપી નાંખવો જોઈએ. આજ તો બેન ! ઘણો વખત થઈ ગયો છે. હું વધારે વાર બેસી શકીશ નહિ. હવે હું જાઉં છું. તમે પણ મારી બધી વિદ્યા લગભગ શીખી ગયાં છો.

વ.—તે વિદ્યા શીખી જવાને તો હજી ઘણી વાર છે,

લ.—હવે એક બીજું સાંભળી લ્યો. તમને એક વાત કહેતાં બૂલી ગઈ છું. આ વાત તમને અચાંચી કહેવી જોઈતી હતી.

વ.—કઈ વાત, બેન ?

લ.—એવી કાંઈ વારે વાત નથી. પ્રસવનો દિવસ પાસે આવે

ત્યારે પ્રસૂતાને એરંડીમાં એક જુલાળ આપવાની ધણી જરૂર છે. એ પણ તમને કહી દેવું જોઈએ.

વ.—ત્યારે તે પણ કહી દો. પ્રસવ થવાને કેટલા દિવસની વાર હોય ત્યારે જુલાળ આપવો ?

લ.—આઠેક દિવસ બાકી હોય ત્યારે આપવો, એ હીક છે. આશરે દહાડા ગણીને જુલાળ આપવો. પછી એ દહાડા આગળ પાછળ થાય તેમાં અડચણ નથી.

વ.—એરંડીઉં કેટલું આપવું, અને કયા નિયમ પ્રમાણે આપવું તે જરા કહેશો ?

લ.—કેમ ભૂલી ગયાં કે ? એ તો બધું આગળ કહેલું છે. તે પ્રમાણે જ કરવાનું છે.

વ.—હીક. હવે યાદ આવ્યું. પણ એ વખતે જુલાળ આપવાની શી જરૂર છે ?

લ.—પ્રસવ પહેલાં પેટ સાફ થયેલું હોય, તો પ્રસૂતા સહેજે પ્રસવ કરી શકે છે. ધણી વખત મેં એમ પણ જોયું છે કે જુલાળ લાગ્યા પછી તરતજ વેણો આવવા માંડે છે, અને આમ થાય ત્યારે પ્રસૂતાને પ્રસવ કરતાં જરા પણ દુઃખ થતું નથી.

વ.—પૂરે મહિને જ્યારે પ્રસવને વાર ન હોય ત્યારે જુલાળ આપવાથી આમ થયેલું તમે જોયું છે ?

લ.—હા, એમ પણ થાય છે. મારે તમને સમજાવવાનું એટલું જ છે કે પ્રસવના વખત પહેલાં થોડેક દિવસે જુલાળ આપવાથી ઘણોજ ફાયદો છે. એ વાત તમારે હમેશાં યાદ રાખવી.

વ.—બહુ સાફ. એ વાત હું બરાબર યાદ રાખીશ. પૂરે મહિને પ્રસૂતાને જુલાળ આપવામાં કાંઈ અડચણ તો નથી ના ?

લ.—અડચણ શી ! આ વખતે જુલાળ આપવાથી અડચણ કાંઈ છેજ નહિ. ઉલટો ઘણોજ ફાયદો છે. કાંઈ પણ કષ્ટાયા વિના

પ્રસૂતા પ્રસવ કરે એવી ઇચ્છા હોય તો પ્રસવનો દિવસ નજીક આવે ત્યારે એક જીલામ જરૂર આપવો, વધારે ખીજું શું કહું ?

વ.—હવે કાંઈ કહેવાનું નથી.

લ.—ત્યારે, હવે જાઉં ?

વ.—હા, બસે સુખેથી જાઓ. હું પણ જામી કામકાજે વળાઉં.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

કાચી ઉમરનાં લગ્ન અને ગર્ભ ધારણની ખરાબી.

વ.—આવો, લક્ષ્મી બેન ! આજ તો ઘણું દિવસે તમારાં પગલાં થયાં ! હું તમારી વરસાદની પેડે વાટ જોતી હતી. કંઈ બહુ કામમાં મુશ્વેલામાં હતાં ? કાંઈ નવા જીની કહો છો ?

લ.—બેન, તમે જાણોજ છો ના, કે આજકાલ જાણુતર કરવાનું કામ ઘણુંજ વસમું થયું છે, જ્યાં જીવો ત્યાં ગર્ભસ્ત્રાવ, કમુવાવડ અને વસમાણુ ! પાંશરેપાંશરે તો કોઈકજ નશીબદાર પ્રસૂતામાં કિતરે વળી ગર્ભ રહ્યા સંબંધી રડાકુટાનું તો પૂછોજ માં !

વ.—કેમ, વળી એ રડાકુટા કયા ? શું હજી એમાં કાંઈ કહેવા જાણવાનું બાકી રાખ્યું છે કે ? ગર્ભ રહ્યાનાં ચિન્હો અને ગર્ભિણીનું જતન કરવાની કેટલીક જાણવા જેવી વાતો તો તમે મને સમજાવી છે. વળી કાંઈ હોય તો કહી નાખજો, બેન !

લ.—હું જે કાંઈ જાણું છું તે તમોને બતાવી દેવામાં જરા પણ કંજીસારી કરતી નથી. રડાકુટા તો એ કે, હમણાં હમણાં અસાન અને નાદાન છોકરીઓ તથા કિર્ણાળા અક્કલ વગરના જીવાનીઓ કશું સમજતાં હોતાં નથી. તેઓની મૂખાધીથી ગર્ભની વાત જ ઘણી ઘોંટાળા ભરેલી થઈ પડી છે, તો પછી પ્રસવ વખતની પીડા અને વસમાણનું તો પૂછવુંજ શું ?

વ.—આમ મેળાગેળ બોલો તેમાં હું સમજું ? વળી કંઈ નવાણુની જોધને આવ્યાં લાગે છે !

લ.—નવા જુની તો બીજી ક્ષી ! માંડીની પોળના પેલા શંકર વ્યાસનું માણસ દોડતું દોડતું તેડવા આવ્યું હતું તેથી ત્યાં ગઈ હતી. તેના દીકરાની વહુને પેડુમાં પીડ આવતી હશે. નાંવણુ કેટલાક માસથી બંધ છે. પેડુ કુલી ગયું છે અને તેથી તેઓ તો એમજ માની એકાં હતાં કે તેને દહાડા છે, પેટની પીડ વધવાથી મને બોલાવી હતી.

વ.—નાવણુના ઘણા માસ ચડી ગય તો દહાડા રહ્યાની શંકા તો થાય જ તો !

લ.—શંકા થાય તેની કાણુ ના પાડે છે ?

વ.—પછી તમે શું તપાસ કર્યો ?

લ.—ધૂળ ! બલાય દહાડા નથી ! છોકરીઓ કાચી ઉમરમાં સંસારમાં પડે છે તેની ખરાબીની શું વાત કહું. બેન ! હળીને સમા થાય તેમને વળી દહાડા કેવા ! તેઓ પોતેજ છોકરાં ? છોકરાંને વળી છોકરાં કેવાં ! દહાડા રહેવાને માટે તેઓ તથા તેમનાં શરીર લાયક છે કે નહિ, તેનું જ તેમને ક્યાં બાન કે માન હોય છે ?

વ.—તમે તો લાંબી વાતે ચડી જાઓ છો. હરીશંકર વ્યાસના છોકરાની વહુની ઉમર કેટલી છે ?

લ.—કેટલી તે કેટલી ? પુરાં ચાલ પણ નહિ ! બારમે વરસેજ પહેલું નાવણુ આવ્યું

વ.—પછ

લ.—પછી રડાકુટાજ તો ! કાચી ઉમરમાં નાવણુ આવ્યું, પછી પુછો છો શું, બેન ?

વ.—સત્યાનાશની જ વાત તો ! ખળ્યું, પીટ્યાં માળાપ એવડાં ઢીંગલાંને પરણાવતાં શા માટે હશે

લ.—જે આ વાત અજ્ઞાન માળાપો સમજતાં હોય તો પછી શું જોધએ ? તેઓ તો માત્ર લગ્નનો લાવો લેવા માટે જ છોકરાંને

પરણાવે છે, કાંઈ દીકરા કે દીકરીના સંસાર જીવ માટે પરણાવતાં નથી ?

વ.—કાચી ઉમરમાં નાવણુ આવવાનું કાંઈ કારણ હશે, એન ?

લ.—તેનું પણ કારણ કેમ ન હોય ? પ્રથમ તો કાચી ઉમર કાને કહેવી તેજ સમજવા જેવું છે.

વ.—ત્યારે તે તો તમારે મને કહેવુંજ પડશે.

લ.—સંસારમાં પડવાને, નાવણુ આવવાને, અને દહાડા રહેવાને કદા ઉમર યોગ્ય છે, તેનો બધી છોડીએને માટે એક સરખો નિયમ બાંધી શકાય નહીં; સામાન્ય નિયમ બંધાય.

વ.—ત્યારે તે સામાન્ય નિયમ જ કહેને, એન !

લ.—બાળલક્ષ્મીની વાત તો હું કરતીજ નથી ! તેનું તો કાણુંજ મોં ! તે વિના પણ અને ડાહ્યાંઉમરાં કેળવાયલાં માણસો પણ સંસારમાં પડવાતી યોગ્ય ઉમરનો કશો બેશ વિચાર કરતાં નથી. કેટલાક ઉમર ઉપર આધાર રાખે છે, પણ માત્ર ઉમરજ કાંઈ પુરી જીવાનીનો પુરતો પુરાવો ન ગણાય.

વ.—એ તો વળી તમે નવાઈની વાત કહી. વળી ઉમર પુરાવો ન હોય ત્યારે બીજો શો પુરાવો હોય ?

લ.—તે હું કહું છું. તમને તેનો ખુલાસો કરીશ ત્યારે તમને તેમાં કાંઈ પણ નવાઈ લાગશે નહિ.

વ.—ત્યારે તો તે ખુલાસો ઝટ કરી નાખો; એન !

લ.—બધાં માણસોના શરીરનો બાંધો એક સરખો હોતો નથી અને બધાંનો બાંધો એક સરખો વધતો નથી. બધાં માણસો સરખીજ ઉમરે પુરી જીવાનીમાં આવતાં નથી. દેશ, કાળ, હવાપાણી, ખોરાક અને સહવાસ પ્રમાણે તેમનાં શરીર વધવામાં તથા જીવાનીમાં આવવામાં ફેર પડે છે.

વ.—આ વાત જરાક ઠીક કરીને સમજાવો તો ઠીક.

લ.—ત્યારે ધ્યાન દઇને સાંભળો. ગરમ દેશોના લોકો કરતાં ઠંડા દેશોમાં લોકો મોટી ઉમરે જીવાનીમાં આવે છે. ગામડાના સાદા

લોકો કરતાં શ્રેષ્ઠેરના ખાધે પીધે શાખી અને સ્વચ્છંદી લોકોનાં છોકરાં વહેલાં વહેલાં પાકી જાય છે, અને સદાચારી તથા પ્રવિવશ્વે રહેનારા લોકોના સહવાસમાં રહેનારાં છોકરાં કરતાં દુરાચારની અને સંસારની નિર્લજ્જ વાતોમાં ઉછરનારાં છોકરાં વહેલાં વહેલાં વિકારવાળાં થાય છે. માટે ઉમર ઉપર આધાર રહી શકે કે ? હવે તો સમજ્યાનાં ?

વ.—આમ ફાલવાર પાડીને સમજવો ને ન સમજી તો પછી મારા કરમની વાત, બેન ! વાર, ત્યારે તો છોડીએને ખારમે વરસે કે તેરમે વરસે કે ચૌદમે વરસે પરણાવીને સંસારમાં નાખવી એવું ઉમર ઉપરથી તો નક્કી નજ કરવું. એમ ના ?

લ.—ના નહિજ ! આ વાત આપણે સમજતાં નથી તેમજ આપણે આટલાં બધાં દુઃખી દરદી છીએ.

વ.—ખરૂં કહો છો, બેન ! ત્યારે પરણવાનો અને સંસારમાં પડવાનો સમય શી રીતે નક્કી કરવો, તે કહો.

લ.—અમુક ઉમર થઈ એટલે છોડી પરણવાને કે સંસારમાં પડવાને કે ગર્ભ ધારણ કરવાને લાયક થઈ, એમ માનવું એ તો ભયંકરમાં ભયંકર છે. ઉમર સિવાય ખીજીં ખરેખરૂં તો એ જોવાનું છે કે છોડી કે છોકરાના સર્વ અવયવો પુરેપુરા ખીલ્યા છે કે નહિ. શરીરના અવયવોની પુરી ખીલવટ એજ પુખ્ત કે પરણવા લાયક ઉમર ગણાય. એક છોડીના સર્વ અવયવો ૧૪ કે ૧૫ વરસની ઉમરે ખીલી નીકળે અને ખીજી છોડીના ૧૮ વરસની ઉમરે ખીલે, તો જેના અવયવ ૧૮ વરસની ઉમરે ખીલવાના છે તેને પણ ૧૪ કે ૧૫ વરસની કાચી ઉમરે પરણાવી સંસારમાં નાખવી, તે કેટલી મૂર્ખાઈ ! વળી જીવાનીનાં આરંભ દેખાય એટલે છોડી સંસાર યોગ થઈ એમ ગણવાનો ચાલ પડી ગયો છે, તે પણ ખોટુંજ છે. જીવાનીનાં ચિન્હો દેખાવા લાગે એટલે જીવાની આવી ગઈ ગણાયજ નહિ. આપણા દેશની છોડીએને ૧૨-૧૩ વરસની ઉમરે જીવાનીનાં કેટલાંક ચિન્હો માલમ પડે છે એ વાત ખરી છે, પણ તે ઉપરથી તેના શરીરના બધા

અવયવો પુરા ખીસ્યા છે એમ ગણાયજ નહિ. જીવાનીનાં ખીજાં ચિહ્નો દેખાતાં હોય છે પણ તેજ સમયે શરીરનાં બધાં હાડકાં પુરેપુરાં વધેલાં હોતાં નથી. દાખલા તરીકે હાંસડીનું, ખભાનું અને બસ્તિ (પેડું) નું હાડકું વધારે મોટી ઉમરે થયા પછીજ જોડાય છે, અને એજ હાડકાં ખીજા બધા અવયવોનો આધાર છે. મારે જીવાનીનાં ચિહ્નો દેખાવા માંડ્યા પછી પણ કેટલીક મુઠત સુધી એ ચિહ્નોને ખીલવા દીધા પછીજ લક્ષ કરવાં જોઈએ. જે આ વાતો ધ્યાનમાં રાખ્યા વિના માત્ર ઉમરની ગણતરી ઉપરથીજ લક્ષ કરવામાં આવે તો કાચી ઉમરમાં લક્ષ થાય અને એવાં કાચાં લગ્નોના પરિણામે કાંતો ગર્ભાશયનાં દરદો થઈ ગર્ભ રહેજ નહિ, અથવા કાચી ઉમરે કાચો ગર્ભ રહે.

૧.—આ વાત સાંભળીને મારી તો અકલજ ગુમ થઈ ગઈ છે ! આજ તો તમે હદ કરી નાંખી, બેન ! અરે બેન લક્ષ્મી ! આ-પણ દેશની સ્ત્રીઓમાં આ બધું જ્ઞાન ક્યારે આવશે ?

૨.—અરે, પુરૂષોનો જ મોટો ભાગ મૂર્ખ છે, તો સ્ત્રીઓની તાત ક્યાં કરો ? પુરૂષોમાં અકલ હોય, તો તેઓ સ્ત્રીઓને અકલ આપે ના ! તેઓ પરણીને પશુ જેવી જીંદગી ગુજારે છે. અરે, પશુ પણ સારાં ! બેન, ખરું કહેવરાવો તો સ્ત્રીઓની જીંદગીને ખરાબ કરનારા પુરૂષો જ છે ! વધારે બોલતાં મને શરમ આવે છે, બેન !

૩.—તમારૂં કહેવું બોલેબોલ ખરું છે. વાર, હવે આપણે જે વાત કરતાં હતાં તે વાત પાછી કરીએ. કાચી ઉમર કેને કહેવી તે તો સમજાયું. હવે કાચી ઉમરમાં નાવણ આવવાનું કારણ કહેવાનું બાકી છે તે કહો.

૪.—જે કારણથી કાચી ઉમરમાં દહાડા રહે તે કારણથી કાચી ઉમરમાં નાવણ પણ આવે. નાવણ આવ્યા પછી જ ગર્ભ રહે, એવો સામાન્ય નિયમ છે, તે વાત તો હું તમને કહી ગઈ છું કે યાદ હશે.

(૩૫)

વ.—હા, તે તો બરાબર યાદ છે.

લ.—એસા જાતને અટકાવ આવવો (નાવણુ આવવું) અને ગર્ભ રહેવો એ બંને સ્વાભાવિક બનાવો છે. અટકાવ ન આવવો અને ગર્ભ નહીં રહેવો, એ અપવાદ છે. પણ તેની સાથે આટલું પણ સમજવું કે કાચો અટકાવ આવવો અને કાચો ગર્ભ રહેવો, એ દરદ છે અથવા દુરાચારનું પરિણામ છે.

વ.—કાચો અટકાવ અને કાચો ગર્ભ એટલે શું, અને તે બંને દરદ અથવા દુરાચારનાં પરિણામો છે તે શી રીતે, તે જરા બેશ કરીને સમજાવો.

લ.—કાચી ઉમરમાં અટકાવ આવે તે કાચો અટકાવ. અને કાચી ઉમરમાં ગર્ભ રહે તે કાચો ગર્ભ. કાચી ઉમરની સમજણ તો મેં તમને હમણાંજ આપી છે, તે યાદ છે ના ?

વ.—હા. હવે કાચી ઉમરમાં અટકાવ આવવો અને ગર્ભ રહેવો તે દરદ અથવા દુરાચારનું શી રીતે, તે કહો.

લ.—જેટલાં આચરણ કુદરતના નિયમોથી કલટાં કરીએ તે દુરાચરણો ન કહેવાય તો શું કહેવાય ? અને દરદ તથા દુરાચરણ એકજ છે, કેમકે દરદો દુરાચરણોથી જ થાય છે.

વ.—સારે શું કાચી ઉમરમાં અટકાવ આવે અથવા ગર્ભ રહે એ દરદ છે ?

લ.—એકવાર નહિ પણ સતતવાર ! દરદજ નહિ પણ દર-દોનો દોષ !

વ.—અને વળી તે દુરાચરણ પણ કહેવાય ? એમાં દુરાચર-ણી કોણ તે જરા ખુલાસેથી કહો.

લ.—કહું, જરા ધ્યાન દેતે સાંભળો. સંસારમાં નર અને માદા એટલે પુરૂષ તથા સ્ત્રીનું જોડું બેશ ઉત્તમ બાળકોને પેદા કરવા માટે ઉત્પન્ન થયેલ છે, બચ્ચાં વિના વાંઝીયાં રહેવાને કે દુઃખી દરદી બાળકોને પેદા કરવાને માટે નહિ. આ સામાન્ય નિયમ. આ નિયમથી

ઉલટું થાય એટલે કાંતો બચ્ચાં મુદલ થાય નહિ અથવા તો દુખળાં અને દરદીલાં બચ્ચાં પેદા થાય, તો તેમાં વાંક કુદરતનો કે આપણો ? કુદરતની ઇચ્છા પ્રમાણે નહિ વરતતાં ઉલટી રીતે વરતીને દુખળાં અને દરદીલાં બાળકોને પેદા કરીએ, તેનું નામ દુરાચરણુ. હવે દુરાચરણી કોણ તેનો ખુલાસો. જે કુદરતના સામાન્ય નિયમથી ઉલટા ચાલે તે સૌ દુરાચરણી. આવી રીતે ઉલટા ચલાવવામાં જે જે સામીલ કે મદદગાર હોય તે બધા દુરાચરણી.

વ.—કુદરતના નિયમથી ઉલટા ચાલવામાં સામીલ કે મદદગાર પણ દુરાચરણી, તે ન સમજાયું.

લ.—તે કહું છું, સાંભળો. આપણા દેશમાં છોકરા છોકરીઓનાં લગ્ન માળાપો કરે છે, અને તેઓ જો આ નિયમ ધ્યાનમાં નહિ રાખતાં કાચી ઉમરમાં લગ્ન કરે તો તેઓ આ દુરાચરણી કામનાં મદદગાર ખરાં કે નહિ ?

વ.—હા, મદદગાર ખરાંજ. મદદગાર જ શા માટે ? કાચી ઉમરના છોકરા છોકરીઓ લગ્નની વાતમાં પુરું સમજતાં હોતાં નથી અને વળી તેઓ પરાધીન હોય છે, માટે માળાપો તો પુરેપુરાં જવાબદાર છે.

લ.—ત્યારે જો માળાપો પોતાના છોકરા છોકરીઓનાં લગ્ન કાચી ઉમરમાં કરે તો તેઓ દુરાચરણનાં અપરાધી ખરાં કે નહિ ?

વ.—અપરાધી ખરાંજ તો !

લ.—હવે. માળાપોએ તો લગ્નનો લાલ્લો લેવા કે ગમે તે મતલબથી છોકરા છોકરીનાં લગ્ન કર્યા, પણ પરણનારાંઓ પણ પરણે-તર વિષે કશો વિચાર કરતાં નથી. તેઓ શરીરના ધર્મો અને તેનાં પરિણામેનાં પણ કશો વિચાર કરતાં નથી. તેઓ અધેર અજ્ઞાનમાં પોતાની સંસારી ઝંઘગી શરૂ કરે છે અને એવા અજ્ઞાનથી નીપજેલાં દુઃખ દરદોને પણ તેઓ ભેગવે છે, જે આપણે નજરે નજર દેખીએ છીએ, અમારા જેવી દાયણોની અને કાઠરોની દોડાદોડી તે વાતની

સાક્ષી આપે છે. આવાં અજ્ઞાન જોડાઓને સંસારમાં નાંખવામાં સંસારની ખોટી રીતોએ પણ જવાબદાર છે. તોપણ મુવાન સ્ત્રી પુરૂષોએ સંસારમાં પડીને આંધળી દોડ નહિ કરવી જોઈએ. આ બનાવમાં સ્ત્રીઓ કરતાં પુરૂષો વધારે ઇપકાને પાત્ર છે, કેમકે સંસારમાં પડતી વખતે ધણાખરા દાખલામાં સ્ત્રીઓ કરતાં પુરૂષો મોટી ઉમરના હોય છે, એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રીઓ ઉપર તેઓ સમાનતાનોજ નહિ પણ શ્રેષ્ઠતાનો દાવો કરે છે. આ કારણથી તો તેઓમાં કાંઈક વધારે સમજણ હોવી જોઈએ. પણ બહુ ખેદ સાથે કહેવું પડે છે કે સંસારની વાતોમાં પુરૂષો સ્ત્રીઓ કરતાં પણ વધારે અવિચારી અને વધારે મૂર્ખ બનતા હોય એમ જોવામાં આવે છે, માટે હું સ્ત્રીઓ કરતાં પુરૂષોને વધારે દુરાચરણી અને વધારે અપરાધી ગણું છું. દુરાચરણી ડોણ, તે હવે તમે સમજ્યાં ના ?

વ.—હા, બેન ! આજ તો તમે ધણા દિવસની તમારા મનની દાઝ કાઢી લાગે છે ! પણ તમે જે કહેા છો તે અક્ષરે અક્ષર ખરૂં છે. બેન લક્ષ્મી ! ધન્ય છે તમારી લાગણી માટે ! ધન્ય છે તમારી બુદ્ધિને માટે !

લ.—મારી લાગણી શું કામની ? તમારા બોકોને ક્યાં લાજ કે શરમ છે ? નહિ તો વળી લમ્પ કરીને સંસારમાં પડતાંજ નાવણના રડાકુટા શા ?

વ.—વાર, ત્યારે બેન ! તમે જોઈને આવ્યાં તે વહુને દાડા નથી તો ખીજું કાંઈ દરદ છે ?

લ.—હવે તમે એટલું પણ ન સમજી શકો એવું હું માનતી નથી. દરદ નહિ તો ખીજું શું ?

વ.—વળી ! અટકાવની મોકાણજ હશે તો !

લ.—મોકાણ તે જેવી નકર તેવી ! બારમે વરસે પહેલું નાવણ આવ્યું ત્યારથી જ કામ કમલ્યું ! કાચી ઉમર, અને નાદાન છે-કર્યું તો તમે ખસે છો જ ના ! કેટલાક માસ સુધી નાવણના

રડાકુટા આત્મા હશે અને પછી અટકાવ છેક બંધ થયો.

વ.—શાથી બંધ થયો હશે, એન ?

લ.—એક વખત નાવણુ આવી ગયા પછી તે બંધ થવાનાં વણું કારણો છે.

વ.—તેમાંનાં મુખ્ય કારણો કહોને.

લ.—નાવણુ આવ્યા પછી જે સ્ત્રીઓ પોતાના શરીરની દર-કાર નથી કરતી તેમને અટકાવ બંધ થઈ જાય છે. શરદી લાગવી, વલમાં પડી રહેવું, અથવા બહુજ ઠંડા પાણીથી નહાવું, એ બધાં અટકાવ બંધ પડવાનાં કારણો છે. વળી નાવણુના દિવસોમાં તાવ કે બીજું કાંઈ દરદ લાગુ પડે છે તો પણ અટકાવ બંધ થાય છે. મનની ચિંતાથી અને બહુ ખાટો તથા અશુભકારક ખોરાક ખાવાથી પણ નાવણુ દેખાતું બંધ થાય છે. આપણી સ્ત્રીઓ નાવણુ સંબંધી કાંઈ પણ નિયમો જાણતી નથી અને તેથી તે નિયમો પાળતી પણ નથી, તે કારણથી ધણીક સ્ત્રીઓને હરીશંકર ભક્તના દીકરાની વહુની પેઠે નાવણુ ચડી જાય છે, અને પીડા થાય છે. હવે સમજ્યાં ?

વ.—હા, બરાબર સમજી. ત્યારે તમે તેને શું કહીને આવ્યાં ?

લ.—હું તેને કમરચુક ગરમ પાણીમાં બેસાડવાતું કહીને આવી છું, તથા બીજા પણ યોગ્ય ઉપાયો કરવાની સૂચના કરીને આવી છું. તમને આ ઉપાયો હું એકવાર કહી ગઈ છું, યાદ છે ના ?

વ.—હા, યાદ છે.

પ્રકરણ એમ મું.

વાંઝીયાપણું—તે વિષે સ્ત્રીઓનું અજ્ઞાન.

વ.—વાર, અટકાવ બંધ થઈને પીડા થાય છે તથા અટકાવ નેહએ તેથી વધારે આવડીને ધણું જ લેણી પડે છે તેનાં કારણો તથા તેના ઉપાયો તો તમે મને કહેલા છે, પણ મારા મનમાં એક વાત

ધણા દહાડા થયા શું ચવાયા કરે છે, તે એ કે, ઘણીખરી સ્ત્રીઓને છોકરાં થાય છે, ત્યારે થોડીક સ્ત્રીઓને છોકરાં નથી થતાં અને વાંઝણી રહે છે તેનું શું કારણ હશે ? લોકોમાં એમ પણ બોલાય છે કે સ્ત્રીઓ પોતાના નસીબમાં છોકરાં લખાવી આવે છે, તેથી નસીબમાં હોય એટલાં છોકરાં થાય છે અને એકે છોકરું નસીબમાં ન હોય તે સ્ત્રી વાંઝણી રહે છે. શું આ વાત ખરી હશે કે ?

લ.—તમે ઠીક વાત પૂછી. એન ! અમીને બેરાંઓના બોલવાની વાત તો જવાદોને ! લોકો જે બોલે છે તેનો તેઓ વિચાર જ કેદી કરે છે ? નસીબની વાત ખરી છે એમ માનીએ તો તે નસીબ પણ કર્મધીન છે. આપણા કર્મ પ્રમાણે નસીબ બંધાય છે. પાછલા ભવનાં કર્મ પ્રમાણે આ ભવનું નસીબ બંધાણું અને આ ભવમાં જેવું કર્મ કર્યું તેવું આવતા ભવ માટે નસીબ બંધાવાનું છે. આપણાં કર્મ વડે આપણું પોતાનું જ નહિ પણ આપણા બાળકોનું નસીબ પણ આપણે જ બાંધીએ છીએ. આપણાં કર્મ જ નસીબને બાંધે છે, કાંઈ નસીબ કર્મને કરતાં નથી. સમજ્યાં કે નહિ “ જેવું વાવીએ તેવું લણીએ ” એ કહેવત તમે સાંભળી તો હશે જ.

વ.—હા. એ કહેવત સાંભળી છે તો ઘણીવાર.

લ.—સાંભળી તેમાં શું દાડો વળ્યો ! તમે લોકો બોલો છો તેનો પુરો અર્થ પણ સમજતાં નથી ? ખેતરમાં બાજરી વાવે છે તે ખેતરને ખેડી ખાતર પુરીને બેશ સાફ કરે છે અને બી માટે બાજરીના કણુ પણ બેશ સારા ભરેલા શોધીને ખેતરમાં ફેપે છે. જો ખેતર ખસખસ ખેડીને જમીન સુવાળી પોથી ન કરી હોય તેમજ બી સડેલું કે નબળું વાવ્યું હોય તો કાંતો બાજરી ઉગતીજ નથી અને કદિ ઉગે છે તો વધતીજ નથી. આ વાત જાણો છો કે નહિ ?

વ.—હા, એ વાત તો ખરી છે; એટલા માટેજ મોલ સારા ઉગાડવાને ખેડુતો પોતાના ખેતરને પ્રથમ ખેડીને બેશ બનાવે છે અને પછી તેમાં સાફ બી શોધીને વાવે છે.

લ.—પણ તમે તમારી પોતાનીજ એ વાતને ક્યાં સમજો છો ?

વ.—નથી સમજતાં તેથીજ દુઃખ પામીએ છીએ ના !

લ.—આજરી ઉઘાડવા માટે ખેતર ખેડવું, ખાતર પુરવું, પાણી પાવું, અને સારામાં સાફ બી શોધીને વાવવું, અને આપણાં પોતાનાં બી તથા ફરજન માટે જરાએ દરકાર કે તજનીજ ન રાખવી ! એવી તમ લોકોની મૂર્ખતા જોઈને માફ અંતઃકરણ રોજ બળ્યા કરે છે !

વ.—ખરૂં કહો છો, આઈ. અમારી મૂર્ખતાનો કાંઈ પાર નથી. ઝાડ તથા ઢોરોનો કેડવા^૧ ઉછેરવાની જેટલી કાળજી રાખીએ છીએ એટલી કાળજી પણ પોતાના બાળ બચ્ચાંને કેડવા કેવી રીતે સુધારવો તેની અમો કશી તજનીજ રાખતાં નથી. અને તેથી બહાં માણસોને નબળાં અને રોગી દેખીએ છીએ.

લ.—અને એજ બેદરકારીથી આપણી સ્ત્રીઓ વાંઝણી પણ રહે છે. બચ્ચાં થઈને રોગી થવાં અથવા તરત મરી જવાં, અથવા બચ્ચાં મુદ્દલ ન થવાં, એ વાતોમાં કાંઈ ઝંઝો તકાવત નથી. જમીન સારી ન હોય અને બી સડેલ હોય તો એમાંના એક કારણથી કે બંને કારણોથી બી જમીનમાં ઉગતું નથી, ઉગે છે તો વધતું નથી અને અધવચથીજ સુકાઈ જાય છે. માણસોને માટે પણ કુદરતનો એજ નિયમ છે. કેમ, માફ કહેવું તો સમજો છો ના ?

વ.—હા, કેમ ન સમજું ? બોયડ બાઈડી હોય તેજ આ વાત ન સમજી શકે. હું તમારા બોલવાનો ભાવાર્થ બરાબર સમજી ગઈ છું. ચોખે ચોખું એમજ કહી નાખેને કે કે સ્ત્રી પુરૂષ બેમાંથી એકમાં કાંઈ રોગરાઈ કે ખોડખાંપણ ન જોઈએ.

લ.—રંગ છે, બેન, તમારી યુદ્ધિને ! હું એક બોલ બોલું છું કે તમે બહું સમજી જાઓ છો ! સ્ત્રી પુરૂષ બેમાંથી કોઈમાં કાંઈ ખોડખાંપણ કે રોગ હોય તો મને સ્ત્રી શકે નહિ, અથવા કહી રહે તો

અચે નહિ. કાંઈ બાળક નશીબથી અમથુંજ સઘ જતું નથી. મા અને બાપ એ વિના ક્યાંઈ બાળકની ઉત્પત્તિ સાંભળી છે ?

વ.—નારે બેન ! એમ તે થતું હશે કે ?

લ.—ત્યારે બાળક ન થાય તેનો દોષ નશીબને દેવો તે તો મૂર્ખાઈ કે બીજું કાંઈ ?

વ.—મૂર્ખાઈ નહિ તો બીજું શું ? અમારા લોકોની મૂર્ખાઈની તે શી વાત કરવી, બેન ! બાળક ન થાય તો અમારા લોકો બાળક માટે બાધા માનતા લે છે, મંત્રગ્રંથ જપાવે છે અને જોશી જતીઓની પાછળ ઘણાંએ કાંકાં મારે છે !

લ.—પણ તેમ કરવાથી બાળક આવ્યાની વાત ક્યાંય સાંભળી છે ?

વ.—એમ બાળક આવતાં હોય ત્યારે પછી જોઈએ શું ? પેલા મક્કતની બાઈડીએ છોકરાં માટે બાધા માનતા અને બુવાબવાઈ પાછળ ઘણાંએ પૈસો ખરાબ કર્યો. અંતે તમારી સલાહ લીધી અને ખરા ઉપાયો થયા ત્યારે દાડા રહ્યા, એ વાત મને યાદ છે.

લ.—એવી ઘણીક સ્ત્રીઓને હું ઠેકાણે લાવી છું.

વ.—ત્યારે છોકરાં માટે બાધા માનતા રાખવી તે તો ફાકટ જ ના ?

લ.—ફાકટ તે વળી એકવાર ?

વ.—પણ ત્યારે કોઈ કોઈવાર સાંભળીએ છીએ કે ફલાણાને છોકરાં થતાં નહોતાં તેથી તેણે મીરાં દાતારની માનતા લીધી અને તેને એરિ જઈ આવી, તે પછી દાડા રહ્યા ને છોકરો પણ આવ્યો.

લ.—આવી વાતો ઘણી ચાલે છે, પણ તેનો પુરો તપાસ કરો તો માલમ પડે કે એવી એવી માનતાઓ સાથે વૈદ ડાકટરના ઉપાય પણ ચાલુ જ હોય, અને તેમાંથી વળી કોઈ ઉપાય કોઈને લાગુ પડી ગયો, પછી માનવાનો અહિમા તો તમે જાણો છો જ ના !

વ.—ઉપાય લાગુ પડી ગયો એટલે ? તે ઉપાય કયો ?

લ.—કોઈ મોખો સ્ત્રીને મોટી ઉંમર થયા છતાં છોકરાં નથી

થતાં ત્યારે તે ઘણાં ફાંફાં મારે છે. કાંઈ એકજ વાત ઉપર તેનો વિશ્વાસ એસતો નથી. બાધા માનતા ઉપરાંત વૈદ્યવારાં પણ ચાલતાંજ હોય છે. આ વૈદ્યવારાંમા ફકીર બાવાઓ અને ઢોંગી ધુતારા જડી-બુટીઓ નામે પડીકાં આપીને તે ભોળા સ્ત્રીને ધુતી જાય છે. પણ તેમાં વખતે સારા ડાક્ટરની કે સારા વૈદ્યની સલાહ તથા સારો ઉપાય પણ મળી જાય છે.

વ.—તે સારો ઉપાય તે કેવો ?

લ.—તમને આગળ કહી ગઈ છું કે પુરૂષના કે સ્ત્રીના રોગથી પણ ઘણે ભાગે સ્ત્રીના રોગ કે ખોડખામીથી છોકરાં થતાં નથી. આમાં જો જન્મથીજ કાંઈ ખામી હોય તો તેના ઉપાયની વાત અલગ રહી, પણ તેવી જન્મ ખોડ કાંઈ ન હોય છતાં પોતાની ભુલોથી પત્નીથી રોગ થઈને સ્ત્રીનું ગર્ભસ્થાન બગડે તો તે દરદ બેશ ઉપાયોથી સાફ થઈ શકે અને દહાડા પણ રહે. કોઈ સ્ત્રીને ઉપાય લાગુ પડી જાય એમ મેં કહ્યું તે આ ઉપાય. સમજ્યાં કે નહિ ? બાધા માનતાઓ અને ઢોંગી ધુતારાઓની જડીબુટીયા કાંઈ વળતું નથી, ઉલટી પૈસાની અને શરીરની ખરાબી થાય છે.

વ.—આ તમારી વાત તો સાવ સાચી ખરી. પણ તમે કહો છો તેમ સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન છે તેથી તેઓને ખરો રસ્તોજ સુજતો નથી.

લ.—અજ્ઞાન છે તો તેમને ખરી વાતથી જાણીતી કરવી એ પુરૂષોનું કામ છે.

વ.—અરે બેન ! અમારા પુરૂષોમાં પણ ઘણા ખીરા આવી વાતોથી અજ્ઞાન છે. તેઓમાં પણ સ્ત્રી સમજણ બળી છે ? તેઓ આવી વાતોમાં ઝાઝુ ધ્યાન પણ ક્યાં આપે છે ? તેઓ તો રજવામાંજ સમજ્યા છે, નહિ તો અમારા આવા હાલ કેમ હોય ?

લ.—તો પછી તમારી અજ્ઞાનતા અને બેદરકારીનું દુઃખ તમે ભોગવો. એમાં ધધિર શું કરે અને નયમિ શું કરે ?

વ.—તે તો ભોગવીએજ છીએ ના ! પણ વાર, સ્ત્રીઓને

દહાડા ન ચડે તેમાં તો સ્ત્રીઓનું જ કારણ હોય છે ના ? કે પુરુષોનું કારણ પણ ખરું ?

લ.—હીક પુછ્યું ? દેખીતાં કારણો અને ખામીઓ તો સ્ત્રીઓમાં જ હોય છે, પણ બધાંનું મૂળ સ્ત્રીઓના પોતાના જ અજ્ઞાનનું હોય એમ કાંઈ નથી. સ્ત્રીઓની આ ખોટ ખામીઓ કે રોગને માટે તેમના સ્વામીઓ પણ જવાબદાર હોય છે, એટલું જ નહિ પણ સ્ત્રીઓનાં આવાં દરદો અને દોષો માખાપો પાસેથી વારસામાં પણ મળેલાં હોય છે; એટલે એાધે પણ ઉતરેલ હોય છે. કેમ, હું કહું છું તે સમજ્યાં કે નહિ ?

વ.—સમજી તો ખરી, તો પણ જરા હીક કરીને સમજવો.

લ.—સ્ત્રીને દહાડા રહેતા નથી તેમાં સ્ત્રીની પોતાની અજ્ઞાનતાનું પણ કારણ હોય છે, એ વાત તો સમજ્યાં કે ના ?

વ.—હા, તે તો ખરાબર સમજી છું.

લ.—સમજ્યાં છો તો કહી દેખાડો જોઉં !

વ.—ખાવા પીવાના અને ખીજા અનાચારથી મર્લાશય વિકાર પામે છે, ગર્ભસ્થાનમાં વાયુ, ગરમી કે ચરમ્બી ભરાય છે, અથવા કાંઈ અંદરનાં ગુણ દરદો થાય છે, જે દરદો ગર્ભ રહેવા દેતાં નથી એજ કે ખીજું કાંઈ ?

લ.—ખરાબર, હીક સમજ્યાં છો. કેટલીક સ્ત્રીઓને જન્મથી કુદરતી ખોડખાંપણ હોય છે.

વ.—જન્મથી કુદરતી ખોડખાંપણ હોય તેમાં બિચારી સ્ત્રી શું કરે ? અને માખાપે શું કરે ?

લ.—એમ કેમ ખોલે છે ? સ્ત્રીનો તો તેમાં કાંઈ વાંક નહી, પણ એવી ખોડખાંપણવાળી સ્ત્રીને જન્મ આપનાર માખાપનો વાંક તો ખરોજ તો !

વ.—સત્યાનાશની જ પાટી તો ! આ તો તમે બધા વાંકનો ટોપલો માખાપો ઉપર જ મૂકવા માંછો !

લ.—તે કાંઈ ખોટા મૂક્યો ? હું શું મુકીશ ? કુદરત જ ખતાવે છે કે તે બધો વાંક માખાપોના અજાનનો છે.

વ.—ત્યારે બેન, તે વાત જરા ઠીક સમજાય તેમ કરો.

લ.—સો વાતે એક વાત ! ટુંકામાંજ સમજાવે ! જુવો. ઘણાંક દરદો વારસામાં ઉતરે છે તે વાત તો ખરી કે નહિ ?

વ.—હા, તે તો ખરી વાત.

લ.—વાર, જમીનનો કસ ઓછો થઈ જાય, અને તેથી તેમાં પાક ઓછો ઉતરે, અને દાડે દાડે જમીન રસકસ વિનાની થાય, એ વાત તમે માનો છો કે નહિ ?

વ.—હા, એમ તો સાંભળીએ છીએ કે જો જમીનની સંભાળ ન રહે, ખાતર ન પુરાય અને બરાબર ખેડાય નહિ તો જમીનમાંથી કસ ઓછો થાય.

લ.—વાર ઠીક; સડેલું ખી વાવીએ તો પાક પણ સડેલો ઉતરે અથવા ન પણ ઉગે, એ વાત ખરી કે નહિ ? એકવાર તે વાત હું કહી પણ ગઈ છું.

વ.—હા, તે વાત પણ ખોટી નહિ.

લ.—હવે ખીજું આપણા લોકોમાં એમ તો બોલાય છે ના કે દાડે દાડે દેશની પ્રજા નબળી થતી જાય છે, અને અગમ્યુદ્ધિ તથા કદમાં પણ હીલ્મી પડતી જાય છે.

વ.—હા, એમ પણ વારંવાર બોલાય છે.

લ.—બોલાય છે શું, એમજ બને છે !

વ.—આ તો તમે કાર્ટના વકીલની પેઠે પૂછી પૂછીને મને આંધવા માંડી ! મારી કમુલત સેવા માંડી !

લ.—કમુલત ખોટી હોય તો કેજો. વાર, ઘણીક જમીન ખારી કે મોળી પડી જાય છે અને તેમાં કાંઈ ઉગતું નથી, એ વાત પણ સાંભળી છે ના ?

વ.—હા, તેમ પણ દેખીએ છીએ.

લ.—વાર, હવે છેલ્લું એમ પણ પૂછું છું કે એવી ખરાબ જમીન ખાતર વગેરેથી પાછી સુધારવામાં આવે તો સુધરી શકે કે નહિ ? અને તેમાં અનાજ કે ઝાડ ઉગી શકે કે નહિ ?

વ.—તેની પણ કેમ ના પાડી શકાય ?

લ.—ત્યારે હવે સમજેની, કે જેમ જમીન કાળે કરીને બગડતી જાય છે, ક્ષત વિનાની થતી જાય છે અને છેવટ વાંઝણી પણ થાય છે (વાવવાથી કાંઈ ઉગતું નથી) તેમ આપણી ઓલાદ પણ બળ-બુદ્ધિ તથા શરીરે હીણી પડતી જાય છે, અને તે કાંઈ એક પેઢીમાં બની જતું નથી, પણ પેઢી દરપેઢી આ બગાડો વધતો આવે.

વ.—તમે કહો છો તેમ થવા મંભવ છે ખરો; અને જુનાં વૃક્ષ માણસો કરતાં હાલનાં નવાં માણસોનાં શરીર તકલાદી બનતાં જાય છે, એ વાત તો ખુલ્લીજ દેખાય છે.

લ.—આ અધું સાચી થાય છે તે તો સમજે છો નાં ?

વ.—હા, આપણે આપણા ખાવા પીવામાં, સંસારના રીત રીવાજોમાં આચરણોમાં દહાડે દહાડે ઉતરતા ગયા, તેથી આપણાં શરીર નબળાં પડતાં ગયાં, રોગ વધતા ગયા અને આપણી ઓલાદ પણ નબળી તથા રોગી થતી ગઈ, એમજ કે બીજું ?

લ.—સાબાસ બેન, આપણા સંસારનાં બધાં બૈરાં તમારા જેવાં સમજુ હોય તો પછી શું જોઈએ ?

વ.—તે બધી સમજ આપનાર તમેજ છો ના ! વાર, એ તો હીક, પણ ઓલાદ નબળી અને રોગી થતી જાય તેથી વાંઝીયાપણું વધે, એમ શું તમે કહેવા ધારો છો ?

લ.—મારા મનની વાત તમે આગળથીજ સમજી જાઓ છો, એજ તમારી બુદ્ધિની બલિહારી, બેન ! હા, હું હવે એજ વાત કહેવા જતી હતી. મેં તમને એક વાર કહ્યું છે કે, ગર્ભસ્તાવ થાય, અથવા બાળકો રોગી આવે, અથવા આવીને તરત મરી જાય, એ પણ એક પ્રકારનું વાંઝીયાપણુંજ છે, અને એવાં બૈરાંઓ આપણા

દેશમાં અસંખ્ય જોવામાં આવે છે. રોગી છોકરું આવે તે તો છતે છોકરે ન છોકરાં જેવું જ કે બીજું કાંઈ ? તેના કરતાં તો સાવ છોકરાં ન થાય તે વધારે સાફ. દેખવું નહીં ને દાઝવું પણ નહિ !

વ.—તમારા બોલ મારે ગળે બરાબર ઉતરી જાય છે !

હ.—તમારા લોક પ્રથમથી આ બધો કશો વિચાર કરતા નથી, અને પછી છોકરાં મરી જાય છે એટલે માથે ઝોઢીને પોક મૂકે છે, અને નાહક રડારોળ અને કલ્પાંત કરી મૂકે છે.

વ.—માહ, એ તો બધી મુર્ખાઈ છે. કાંઈ એમ કરવાથી છોકરાં બચે છે ! સ્ત્રીઓને દહાડા રહેતા નથી તેને માટે પણ તેઓ રાતદી રો-કલ્પાંત કર્યા કરે અને જ્યાં ત્યાં આંસુ ઝેર્યા કરે, તેમાં શું દહાડો વળે ?

હ.—દહાડો તે શેનો વળે ? રોકકળ કરવાથી કે મેં પ્રથમ કહ્યું તેવા અવળા ઉપાયોથી દહાડા રહે ત્યારે તો ઇશ્વરની આ સૃષ્ટિનો બધો કાયદોજ ખોટો પડે ના ! પણ તે કદિ ખોટો પડેજ નહિ. આ-પણી જે મુર્ખાઈઓથી અને ભૂલોથી ગર્ભસ્ત્રાવ થાય, અથવા છોકરાં રોગી અવતરે અને ટુંકી જીંદગી ભોગવે, એજ મુર્ખાઈઓ અને ભૂલોથી સ્ત્રીઓને દહાડાની અટકાયત થાય. હવે બધું બરાબર સમજ્યાંના !

વ.—હા બેન, તમે આટલી બધી માથાફાડ કરીને મને સમ-જાવો છો ને ન સમજી તો પછી માફ નશીબ !

પ્રકરણ ૨૬ મું.

સ્ત્રીઓને દહાડા નથી રહેતા તેનાં કારણો.

વ.—વાર, બેન, સ્ત્રીઓને છોકરાં નથી થતાં તે સંબંધી તમે મને ઘણી સારી સમજણ આપી, અને હવે હું આ વાતની બધી સ્ત્રીઓને સમજણ આપતી રહીશ. પણ સ્ત્રીના ગર્ભસ્થાનમાં એવો તો શું ફેરફાર કે વિકાર થતો હશે કે જેથી દહાડા રહેજ નહિ.

લ.—વાહ ! મળની વાત ખુબી. પણ આ વાત સ્ત્રીના ગર્ભ-સ્થાનના અવયવોની રચના જાણ્યા વિના ખેલ સમજાય નહિ. તો પણ હું તમને તેની કુંકામાં સમજાવું પાડી દઈશ.

વ.—સ્ત્રીને દહાડા ન રહે તેમાં વળી ગર્ભસ્થાનની રચના જાણવાની શી જરૂર ?

લ.—શી જરૂર, તે કહું છું. સ્ત્રીને દહાડા ન રહે તો કાતો ગર્ભસ્થાનમાં કાંઈ જન્મતી ખોડખાપણ હોય, અને ખોડખાપણ ન હોય છતાં ગર્ભ ન રહે તો અટકાવ સંબંધી કાંઈ રોગબોગ હોય. આ બેમાંથી એક કારણ હોય તોજ દહાડાની અટકાયત થાય.

વ.—ઓ મા ! વળી ગર્ભસ્થાનમાં ખોડખાપણ પણ હોય ખરી કે ?

લ.—ન હોય તો બીજું શું ? વસ્તીક સ્ત્રીઓને આ કારણથી ગર્ભ રહેતો નથી.

વ.—ત્યારે એવી ખોડખાપણને લીધે દહાડા ન ચડે, ત્યારે તો તેને માટે ખાવા પીવાની દવાના ઉપાયો પણ નકામાજ !

લ.—નકામા નહિ તો બીજું શું ? પણ આ વાતનો પુરો તપાસ કર્યા વિના ઘણા લોકો દવાઓ કરાવી કરાવીને પૈસાની તથા શરીરની પાચમાલી કરે છે. દહાડા નહોતો રહેવાનું કારણ બીજું હોય છે અને ઉપાયો બીજા થાય છે.

વ.—આ તો પુરી ફજેતીજ તો !

લ.—ફજેતી એકવાર નહીં પણ સાતવાર ?

વ.—અરે હા ! હીક યાદ આવ્યું. આપણા ગામના પેલા દેશાધિભાઈ પાટીદારની વહુને દહાડા ચડતા નહોતા. ઘણાં વરસ સુધી દવાદાર પછવાડે અને બાધામાનતા પછવાડે કાંઈ માર્યા પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. પછી કોઈએ સલાહ આપી કે આપણા ગામમાં હમણું વિલાયતથી શીખીને એક પારસણ બાધ આવી છે, તેની પાસે તેડી જાઓ, તો તે બધો તપાસ કરીને જે હશે તે કહેશે. પછી તેને ત્યાં તેડી ગયાં. તે બાધએ કાંઈ ચંત્રબંત્ર સુકીને તપાસી આડો કાંઈ

પડેાબડેા છે એમ કહ્યું; અને પછી તે બાઈના ધણીની મરજીથી તે પડેા કપાવી નાંખ્યો અને પછી કહે છે કે તેને દહાડા પણ ચડેછે.

લ.—હા. એવી એવી ધણી જન્મ ખેડોથી દહાડા રહેવામાં અટકાયત થાય છે, અને તેમાંથી કેટલીક જન્મ ખોડ સુધરી પણ શકે છે.

વ.—ત્યારે તો દહાડા નહિ રહેવાનાં જોટલાં કારણો હોય તે બધાં ધ્યાનમાં રાખ્યાં હોય તો ઠીક.

લ.—હારતો ! દરેક સ્ત્રીએ આ વિષે થોડી થોડી વાત તો જાણવીજ જોઈએ.

વ.—તમને ઘેર જવાની કિતાવજ તો હશે, ખેન ! પણ ભેગા-ભેગું એ કારણો પણ કહેતાં જાઓને. કુંકામાંજ કહેશે તો બસ છે.

લ.—તમે જે પુછો છો તે તમને કહેતાં મને ધણી હોંસ વધે છે, કેમકે તમે માફ કહેવું જલદી સમજી જાઓ છો. સ્ત્રીઓને દહાડા નથી રહેતા તેનાં ધણાં કારણો છે. એ કારણોના મુખ્ય બે પ્રકાર છે.

વ.—પ્રથમ તો તે બે મુખ્ય પ્રકારો કહો.

લ.—કહું છું, સાંભળો. પહેલું મુખ્ય કારણ જન્મ સાથેની ખોડખાપણો. આવી ખોડો ધણી છે, તે પણ હું તમને પછી કહીશ. બીજું મુખ્ય કારણ જન્મ પછી ગર્ભસ્થાનમાં થનારા વિકારો-રોગબોગ.

વ.—વાહ ! આ તો બેશ સમજાય એવી વાત કરી. હેં ખેન ! તમે આ બધું ક્યાં શીખ્યાં હતાં ?

લ.—અમને દાયજોને આ બધી વાતોનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે, જે તે વાતો ન જાણતાં હોઈએ તો અમે અમારું કામ શી રીતે કરી શકીએ ? અમારા ડાક્ટર સાહેબ પાસેથી ધણુંક તો હું શીખી છું.

વ.—પણ ગર્ભસ્થાનના અંદરના ભાગોની રચના તો કાંઈ ડાક્ટર સાહેબ પાસેથી નહિ જ શીખ્યાં હો ! પુરૂષો પાસે એવું શીખતાં આપણને શરમ ન લાગે ?

લ.—હા, આપણા દેશમાં ચાલ નથી તેથી અપણને ધણી શરમ આવે, એ વાત ખરી છે. વિલાંયતમાં એ જ્ઞાનને માટે કાંઈ

શરમ ગણવામાં આવતી નથી. શરીરના સર્વ અવયવો ધૃષ્ટિરેખનાવ્યા છે, તો પછી અમુક અવયવોમાં શરમ નહીં અને અમુકમાં શરમ, એ તો આપણા મનની ટેવનું કારણ છે. જે દેશોમાં એ બાબતની શરમ નથી ગણવામાં આવી તે દેશોમાં કાંઈપણ વિકાર વિના પુરૂષ ડાક્ટરો અને સ્ત્રી ડાક્ટરો સાથે મળીને શીખે કરે છે અને ઉપાયો પણ સાથે મળીને કરે છે.

વ.—પણ બનતાં સુધી સ્ત્રીઓના આવા ઉપાયો સ્ત્રી ડાક્ટરો દ્વારા કરે તે વધારે ઠીક કે નહિ ?

હા.—હા, તે તમારું કહેવું ખરું છે. એટલા માટેજ આ દેશમાં સરકાર સ્ત્રીઓને એ કામ શીખવવા માંડ્યું છે. કેમકે આપણા દેશમાં જાણતરના કામ માટે પુરૂષ ડાક્ટરો નકામા જવા છે. જ્યાં જીવના જોખમની વાત આવે ત્યાં પણ આ દેશના ઘણા લોકો પુરૂષ ડાક્ટરોની મદદ લેવાની ના પાડે છે.

વ.—વાર, ત્યારે તમે આ બધું કોની પાસેથી શીખ્યાં ?

હા.—સ્ત્રીઓના ગુપ્ત ભાગોની રચના વગેરેની સર્વ માહિતી મેં મુંબઈની જે. જે. હોસ્પિટલની લેડી ડાક્ટર પાસેથી મેળવી હતી. હું ભલી મડમ સાહેબ પાસે નર્સનું કામ કરવા રહી હતી. તેઓ મને આ બધું બહુજ માયાળુપણે શીખવતાં હતાં. તેની પાસે વંધ્યા (વાંઝણી) સ્ત્રીઓના તેમજ નષ્ટગર્ભાઓના પણ ઘણા કેસો આવતા હતા અને હું તેમની પાસે મદદગાર હોવાથી સર્વ સ્ત્રીઓના દવાઓના તેમજ કાપકુપના ઉપાયો કરતી વખત તેઓ મને પાસે રાખતાં હતાં એટલુંજ નહિ પણ તે બધું કામ મને બતાવી બતાવીને તથા શીખવીને કરતાં હતાં.

વ.—વાહ, ત્યારે તો તે મડમ સાહેબ ઘણાંજ ભલાં હશે !

હા.—એની ભલાઈનાં હું શું વખાણુ કરું ? આપણા દેશની હજારો ગાંધીએ બનેલી સ્ત્રીઓ જેવી એ ન હોય !

વ.—વાર, બેન ! તમે વંધ્યા અને નષ્ટગર્ભાની ઉપર ઘાત

કરી તે વળી શું ? વંધ્યા એટલે શું અને નષ્ટગર્ભા એટલે શું ?

લ.—તે વાત હું ઇસારતે તમને કહી ગઇ છું. સાધારણ રીતે જે સ્ત્રીને મુદલ છોકરા થતાં નથી-પ્રથમથીજ દહાડો ચડતો નથી તે તે સ્ત્રી વંધ્યા એટલે વાંઝણી કહેવાય. અને જે સ્ત્રીને ગર્ભ રહે પણ તે ગર્ભનો આવ થઇ જાય અને છોકરાં જીવે નહિ તે સ્ત્રી નષ્ટ-ગર્ભા કહેવાય.

વ.—વાર, તે તો મને કહ્યું જ છે. બે મુખ્ય કારણો હમણાં તમે કહ્યાં, તેમાં પહેલું કારણ તે વંધ્યાનું અને બીજું કારણ તે નષ્ટગર્ભાનું, એમજ કે નહિ ? એમજ કહેને કે છોકરાં મુદલ ન થાય તે વંધ્યા, અને છોકરાં થાય પણ જીવે નહિ તે નષ્ટગર્ભા.

લ.—ધન્ય છે તમારી બુદ્ધિને, બાપ, થોડું કહ્યું તેમાં બધું સમજી ગયાં; વંધ્યા અને નષ્ટગર્ભા એ બે પ્રકારની સ્ત્રીઓનો અર્થ તમે જે સમજ્યાં છો તેવોજ છે.

વ.—વાર, તે બધું ઠીક. હવે સ્ત્રી વંધ્યા એટલે વાંઝણી રહે-વાનાં અને નષ્ટગર્ભા એટલે છોકરાં જીવે નહિ તેનાં જેટલે જેટલાં કારણો હોય તે બધાં ટુંકામાં કહી જાઓ. તમને મોડું થાય છે, અને મારે પણ ઘરમાં હજી ઘણું કામ પડ્યું છે.

લ.—કહું સાંભળો. પહેલું કારણ (૧) જનન અવયવોની અપૂર્ણતા. જનન એટલે જન્મવાના અવયવો અથવા ગર્ભસ્થાન, અને તેને લગતા અવયવો. સમજ્યાં ના ?

વ.—તે તો સમજી, પણ તે અપૂર્ણતા કેવી રીતે, તે જરા કહો.

લ.—જીવો, કોઈ કોઈ સ્ત્રીને ગર્ભાશયજી બીલકુલ હોતું નથી. અને કોઈને હોય છે તો તે બહુજ ઝીણું હોય છે; મોટી પુખ્ત ઉમરે આવ્યા છતાં અને બીજા બધા અવયવો બીલ્લા છતાં ગર્ભાશય બાજ-કના જેવુંજ નાનું રહે તે, અને એવા અપૂર્ણ ગર્ભાશયમાં ગર્ભ રહી શકતો નથી. વળી ગર્ભાશય ન હોય તેની સાથે ગર્ભઅંડ પણ હોતા

૧ ગર્ભઅંડ—ઓવરી (ovary) સ્ત્રીના ગર્ભસ્થાનની ડાબી જમણી બે બાજુએ બે અંડાકરના ભાગને ગર્ભઅંડ કહે છે.

નથી. વળી પ્રસવદારનો માર્ગ બંધ હોય છે. ઘણું કરીને જે સ્ત્રીને ગર્ભઅંડ હોતાં નથી તે સ્ત્રીમાં ગર્ભસ્થાન હોતું નથી, પ્રસવદારનો રસ્તો બંધ હોય છે અને તેને સ્તન પણ હોતાં નથી. આવી સ્ત્રી મોટી થાય છે, તો પણ છોટ્ટરી જેવી લાગે છે. તેનો બાંધો બરાબર વધતો નથી, અને કોઈ કોઈવાર તો એવી સ્ત્રીમાં પુરૂષના જેવાં ઉલટાં લક્ષણો દેખાય છે.

વ.—સત્યાનાશનીજ વાત તો ! આવી વાતોમાં અમે તો કશું જાણતાંજ નથી. વાર, એ વિના ખીજ કાંઈ અપૂર્ણતા હોય ખરી ?

લ.—પ્રસવદાર ટુંકું હોય અથવા હોયજ નહિ. અથવા ફળ વાહિની^૧ અપૂર્ણ કે ખામીવાળી હોય. તમને ગર્ભસ્થાનના બધા અવયવોની સમજણ નથી માટે ટુંકામાં એટલું જ સમજીને કે ગર્ભસ્થાન અથવા તેના જુદા જુદા ભાગો હોય નહિ અથવા હોય તો બહુ અપૂર્ણ એટલે પુરા ખીલ્યા વિનાના હોય, જેથી તે ભાગો ગર્ભ ધારણ કરવાને શક્તિમાન થતા નથી.

વ.—વાર, અવયવ અપૂર્ણ હોય અથવા તો હોયજ નહિ, એ એક કારણ—હવે ખીજું કારણ કહો.

લ.—ખીજું કારણ (૨) સ્ત્રીના ઉત્પત્તિ અવયવો અને તેના માર્ગો સાંકડા એટલે સંક્રાંચાયલા હોય તો તેથી પણ ગર્ભ રહી શકે નહિ; જેમકે પ્રસવ માર્ગનો સંક્રાંચ, ગર્ભસ્થાનના બહારના મોનો સંક્રાંચ, ગર્ભસ્થાનના માંહેના મોનો સંક્રાંચ, ઇત્યાદિ.

વ.—હું એન, ત્યારે ધણીક જીવાન છોડીઓ શરીરે સાજી સારી પુષ્ટ હોવા છતાં અને ઉમર લાયક થયેલ છતાં તેને નાવજ નથી આવતું તેનું કારણ પણ આવુંજ કાંઈ હશે કે ?

લ.—વાહ ! હીક પૂછ્યું. પ્રસવ માર્ગનો સંક્રાંચ અને અંદરનો આડો પડદો કાયમ હોય તો જીવાન સ્ત્રીને રૂતુ આવ્યા છતાં તેનો

૧. ફલવાહિની ફેલોપિયન ટ્યુબ fallopian tube સ્ત્રીના ઉત્પત્તિ અવયવમાં ગર્ભઅંડની સાથે જે બાજુ જે નળીઓ હોય છે તે.

અટકાવ થાય છે અને તેથી લોહીનો જમાવ ઉત્પત્તિ અવયવમાં થાય છે અને તેથી આવી સ્ત્રીને દરમાસે રૂતને વખતે પીડા થાય છે, પણ રૂત બહાર દેખાતું નથી, અંદરજ જમાવ થયું કરે છે, અને તેથી રક્તની ગાંઠ, સોજો અને પીડા વગેરે ઘણાંક દરદો થાય છે.

વ.—વારૂ, આવી ખામી છે એવું જાણવાને કાંઈ બહારનું લક્ષણ હોય છે કે ?

લ.—હા. (૧) સ્વામીસમાગમની અડચણ અને (૨) પુરી ઉમર થયા છતાં અને છાતી વગેરે સર્વ-અવયવો ખીલ્યા છતાં દર માસે પીડા થાય પણ રક્ત બહાર ન આવે, ત્યારે ઘણું કરીને એમજ સમજાય કે આડો પડદો છે અથવા માર્ગનો સંકોચ છે,

વ.—ઓ મા આવી અડચણ તો ઘણીક જુવાન છોડીએને હોય છે; પણ બધ્યાં અમે અજ્ઞાન ઝેરાંઓ આવું કાંઈ જાણીએ બાણીએ નહિ તેથી ઉપાયનાં ખાલી કાંઈ માર્યાં કરીએ.

લ.—જાણ્યા વિના તો બધું એમજ તો ? હવે ત્રીજું કારણ (૩) કમળનું ફરી જવું. ગર્ભાશય એટલે કમળનું મોં પ્રસવદ્વાર તરફ રહેવાની જરૂર છે. જો કમળ જરા પણ ફરી જાય અને પ્રસવદ્વારથી છેટે જાય તોપણ ગર્ભ રહી શકતો નથી, એ વાત દેખીતીજ છે.

વ.—વારૂ, ખેન, હું ધાઈ છું કે પહેલાં બે કારણો ક્યાં તે તો જન્મની ખોડખામી જેવાં છે, પણ કમળ શી રીતે ફરી જતું હશે ?

લ.—બહુ સારી વાત પૂછી ! ગર્ભાશયનાં બંધન ઢીલાં પડે, તેના કદમાં તથા વજનમાં વધારો થાય, અંદર લોહીનો જમાવ થાય, પ્રસવદ્વારનું અંગ બહાર આવે, ગર્ભાશયના અંદરના પડમાં વરમ (સોજો) થાય તથા ગર્ભાશયમાં મસા વગેરે થયા હોય, વગેરે કારણોથી કમળ આગળ પાછળ કે તિરછું વાંકું વળે છે.

વ.—ત્યારે કમળ ફરી જાય તે તો આપણી પોતાનીજ ખામી કે આપણાજ દોષથી, કે નહિ ?

લ.—હા, એમાં વળી પૂછવું શું ? ગર્ભાશયનાં બંધન દીલ થકે કે લોહીનો જમાવ થાય, તે તો બધું આપણી મૂર્ખાઈથીજ થાય છે.

વ.—વાર, ત્યારે તેનો કાંઈ ઉપાય કરવો કે નહિ ?

લ.—કમળ ફરી જાય તે કાંઈ દવા આવાથી કે દવા અંદર સ્ત્રીથી સીધું થાય નહિ, પણ તે ફરવાનાં જે કારણો કહ્યાં તેને માટે તે તે દરદના ઉપાયો કરવા. ફરી ગયેલ કમળને ઠેકાણે લાવવા માટે સ્ત્રીને યોગ્ય સ્થિતિમાં સુવાડીને આંગળીઓની મદદથી યુક્તિથી જ ફેરવવું. આ કામ દાયણોનું જ નથી. આ તો તમે મને પૂછો છો તેથી હું જાણું છું તેટલું તમને સમજાવું છું, મારૂં મુખ્ય કામ પ્રસવ કરાવવાનું છે. તોપણ દાયણોએ આ બધી વાતો જાણવાની જરૂર છે.

વ.—વાર, દીક. કમળ ક્યું છે તે જાણવાની કાંઈ નીશાનીઓ જાણવામાં આવે કે નહિ ?

લ.—એવી નિશાનીઓ ઘણી છે. ગણો, ૧. સ્વામી સમાગમ વખતે સ્ત્રીને પીડા થવી. ૨. અટકાવની પીડા-અટકાવ બહુ થવો, ઓછો થવો અથવા દરદ સાથે થવો, ૩. ગર્ભસ્થાન હેડે કિતરી આવવું, ૪. વરમ થવો. ૫. છોકરાં નહિ થવાં. ૬. પેસાળ બંધ થાય કે ટપ-કયા કરે. ૭. ઝાડો કમળ રહેવો અને હરસના જેવું દરદ થવું, ૮. ચાલતાં ચાલતાં દરદ થવું, તથા કમર, વાંસો અને માથામાં પીડા થવી. ૯. કસુવાવડ થાય. છત્યાદિ. તે બધાં અથવા તેમાંનાં કેટલાંક લક્ષણો હોય ત્યારે કમળ ફર્યું છે એવું અનુમાન થાય.

વ.—ત્યારે, કમળ વાંકું થાય તેથી તો સ્ત્રીએને મોટી આપદ !

લ.—આપદ તે ખરેખરી ! હવે દહાડા નહિ રહેવાનું કારણ એથી (૪) સ્વામી સંબંધ નહીં થઈ શકવો.

વ.—તેનું પણ કારણ હશે ના !

લ.—તેનાં કારણો ઘણાં છે, ગણો,

(૧) એક કારણ તો તમને કહ્યું તે એ કે કાંઈ કુદરતી જ

ખામી હોય છે, જેમકે યોનિપટલ* બહુ સખત હોવાથી તુટતો નથી અને તેથી સમાગમ અસંભવિત થાય છે.

(૨) કુદરતી રીતે જ માર્ગ સંકોચાયેલો હોય છે.

(૩) તે માર્ગમાં કંઈ જખમ કે ઘાટ પડવા પછી રૂઝતાં તે માર્ગ સંકોચાઈને સાંકડો થાય છે.

(૪) માર્ગ બહુ ટુંકો હોય છે અથવા મોં બહુજ સાંકડું હોય છે.

(૫) સંબંધ માર્ગમાં તેના ઉપર કે કમળના મોં ઉપર જખમ હોય, કે તે ભાગ આજો-કાચો પડ્યો હોય તો તેથી પણ સમાગમ દુઃખદાયક થઈ પડે છે.

૧.—સત્યાનાશ કાઢ્યું નાં ! બધ્યાં આટલાં બધાં દુઃખ દરદો ક્યાં દાટી મૂક્યાં હશે ?

૬.—આપણાં પોતાનાં અજ્ઞાનમાંજ તો !

૧.—વાર, એ તો ઠીક, પણ સંબંધ માર્ગમાં આવી અડચણો હશે તે સાથી જાણી શકાય ?

૬.—તે જાણવાનું મુખ્ય લક્ષણ સ્વામીસંબંધ નહિ થઈ શક્યો તેજ, સ્ત્રીના ઉત્પત્તિ અવયવો આવી રીતે ખામીવાળા કે દરદવાળા હોવાથી તે સંબંધને સહનજ કરી શકતી નથી. તેને ઘણા ત્રાસ થાય છે અને ઘણીવાર તો હીસ્ટેરીઆ જેવાં લક્ષણો પણ જણાઈ આવે છે.

૧.—ત્યારે તેના ઉપાયો પણ હશે કે નહિ ?

૬.—ઉપાયો હોય, ન કેમ હોય ! આડો સ્વાભાવિક પડેલો હોય છે તે સ્વામી સંબંધથીજ દુર થાય છે, પણ કદી તે પડેલો સખત હોય ને તેમ દુર ન થાય તો કાતર કે છરીથી તે પડેલો કપાવી નાખવો અને રૂઝ લાવનારી દવાનું પોતું મૂકવું. જે જખમ હોય તો

* સ્ત્રીના અવયવમાં એક આડો પડેલો હોય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને એ પડેલો બહુ બારીક હોય છે ને સહજ દુર થાય છે. પણ કોઈ કોઈ સ્ત્રીને તે પડેલો કઠણ અને સખત હોવાથી તેમાં રાસનો ઉપયોગ કરવો પડે છે.

તે રજાવવાના ઉપાયો કરવા. જે માર્ગ સાંકડો હોય તો તે માર્ગ પહોળો કરવાનું એક યંત્ર આવે છે તે પહેરવાથી ધીમે ધીમે માર્ગ પહોળો થાય. જે જન્મમ અથવા ચોરા પડ્યા હોય તો તે રજાવવાના ઉપાયો કરવા, અને આ દરદો કે કારણો દૂર ન થાય ત્યાં સુધી કદિ પણ સ્વામી સંબંધ કરવો નહિ.

વ.—ત્યારે તો આ આ બધી વાતો ઘણીજ જાણવા જેવી છે.

લ.—જાણવા જેવી તો છેજ ના. હવે કારણ પાંચમું (૫) ગર્ભાશયમાં કોઈ ગાંઠ બાજી હોય, અથવા ચરખી જમી ગઈ હોય, તો તેથી પણ દહાડા રહેવાનો અટકાવ થાય છે અને ઉપાય કરવાથી તેમાં સુધારો થાય છે. પણ દહાડા શાથી નથી રહેતા તેનાં ખરાં કારણોનો કોઈ તપાસ કરવું નથી, તેથી ઉપાય થતો નથી અને તેથી પણ સ્ત્રી હમેશને માટે વાંઝણી રહે છે.

વ.—વારૂ, હવે વધારે કારણો છે ?

લ.—હા, હજી એકાદ બે કારણો કહેવાનાં છે.

વ.—ત્યારે તે પણ બેગાબેગાં કહી નાખો.

લ.—જેવી રીતે યોનિમાર્ગનો સંકોચ હોય છે, એવી જ રીતે જે કમળના મોંનો પણ સંકોચ થયો હોય છે, તો ગર્ભ રહી શકતો નથી. કમળના મોંમાં એક છિદ્ર હોય છે. પણ જે જન્મની સાથે એ છિદ્ર બંધ હોય તો ગર્ભનો અટકાવ થાય. વળી કુદરતી ખોડ નહોત્ય, એટલે જન્મ સાથે તે છિદ્ર હોય, પણ પાછળથી કમળના મોંમાં જન્મમ પડવાને લીધે, તે ક્ષતના આવને લીધે, અથવા કાંઈ કાપકુપની ક્રિયા કર્યા પછી બરાબર રૂઝ લાવવામાં ન આવે, તોપણ કમળનું મોં સંકોચાઈને તેની કોરો ભેગી મળી જાય છે. ટુંકામાં એટલુંજ કે ગર્ભ રહેવા માટે સ્ત્રીના બધા ઉત્પત્તિ અવયવો સંપૂર્ણ, બેશ, ખુદ્દા, તથા રોગ વિનાના હોવા જોઈએ. કેમ, આ વાત તો સમજાય એવી છે ખરી કે નહિ ?

વ.—તમે જે જે કહો છો તે હું સમજું છું. વારૂ, હવે કોઈ કારણ બાકી રહ્યું છે ?

હા.—હા, હજી એક કારણ કહેવાનું છે, અને ધણીક સ્ત્રીઓને દહાડા નથી રહેતા તેમાં આ કારણ પણ ધણીવાર જોવામાં આવે છે. કારણ છઠું (૬) જે સ્ત્રીનું શરીર પુણી જાય છે તેને ગર્ભ રહેતો નથી. લોકો ખોલે છે કે આ સ્ત્રી તો બાલી ગઈ છે. બાલી જવું એટલે ચંચળીથી શરીર જડું થઈ જવું.

વ.—હા, જે સ્ત્રીઓ શરીરે બાલી જાય છે તેને ધણું કરીને ગર્ભ રહેતો નથી એ વાત તો ખરી.

હા.—અને કદિ તેવી સ્ત્રીને ગર્ભ રહે છે તો ગર્ભ પુરા નહિના ટકતો નથી. સાવ થઈ જાય છે.

ધ.—વારૂ, સ્ત્રીઓ બાલી શી રીતે જતી હશે ?

હા.—તેના ધણાં કારણો છે. જુવો, તે પણ ગણાવું. (૧) અટકાવ થોડો થોડો આવવો. જે સ્ત્રીઓને અટકાવ પુરો પાધરો આવતો નથી તે સ્ત્રીઓ જાડી થતી જાય છે. બાલી જવાનું મોટામાં મોટું કારણ છેટે બેસવામાં છુટથી મેલું^૧ ન પડે તે છે.

(૨) શ્રીમંતાઈ અને કમકાજ વિના આગમુ થઈ પડી રહેવાની ટેવ તથા દિવસે સુઈ રહેવું, એ પણ બાલી જવાનું કારણ છે. મહેનત મજૂરી કરવાવાળી સ્ત્રીઓ કરતાં શ્રીમંત લોકોની સ્ત્રીઓમાં બાલી ગયેલી ફેરમુંદ સ્ત્રીઓ ધણી વધારે હોય છે, એ તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે.

વ.—હા, તે વાત તો ખરી. ધણું કરીને શ્રીમંત લોકોમાંજ છોકરાની ખોટ હોય છે. પણ વારૂ, કેટલીક જાડી સ્ત્રીઓને પણ દહાડા રહે છે તેનું કેમ ? બાલી જવાનાં કાંઈ લક્ષણો હશે કે નહિ ?

હા.—તે કેમ ન હોય ? જે સ્ત્રીનો કેડની પાછળનો ને પેડનો ભાગ ધણો વધે છે તે બાલી ગઈ કહેવાય છે. તેની સાથે પેડનો ભાગ પણ ધણો વધી જાય છે. તેને પેડમાં હમેશાં બાદી અને વાયુની ફરીયાદ રહે છે, દસ્ત કમજો રહે છે, નાવળું ખુલાસેથી આવતું નથી, માથામાં ચકર-ફેર આવ્યા કરે છે, હાથે પગે સોજા જેવું થઈ

આવે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ કમરથી નીડી હોય છે, કેટલીક સાથળથી નીડી હોય છે, આખા શરીરે પણ ચરખા ચડી જાય છે, તેથી તેનાં હૃદય, ક્ષેત્રો વગેરે મર્મસ્થાનો નબળાં નડે છે અને તેમાં પણ ચરખા ચડી જાય છે, હાંફ ચડે છે, અને સામાન્ય રીતે શરીર દેખીતું જામડું છતાં પોટલા જેવું તાકાદ વિનાનું નકામું હોય છે. જે નીડી સ્ત્રીઓને છોકરાં થતાં હોય છે તે ખરૂં જોતાં ખાલી ગયેલી કહેવાય નહિ. એવી નીડી સ્ત્રીઓનું આખું શરીર એક સરખું બન્યું હોય = : શક્તિ વાળું હોય છે. ખાલી ગયેલી સ્ત્રી પેટથી, કમરથી અને સાથળથી વધારે ટૂલી ગઈ હોય છે અને તે શરીરે ઘણી અશક્ત હોય છે.

૧.—આ વાત તો હીક સમજાણી. હવે દહાડા ન રહેવાનાં કંઈ કારણો કહેવાના ખાકી રહ્યાં છે કે ?

૨.—તમારે આવી વાતો ટુંકામાં સમજી લેવાની છે, ૧ ખાકી, દહાડા નહિ રહેવાનાં ખીજાં પણ અનેક કારણો છે. છેટે ખેસવાના દહાડામાં શરદી લાગવાથી, સ્વામી સમાગમમાં નિયમ કે અંદાજને નહિ રહેવાથી, પ્રસવ વખતની કેટલીક અડચણોથી, સુવાવડ વખતમાં તાવ આવે તેથી, અને એવાંજ ખીજાં કારણોથી ગર્ભાશયની અને તેને લગતા ભાગોની અંદરની ચામડીમાં વરમ (સોજો) થઈ આવે છે, તે કારણોથી પણ ગર્ભને અટકાવ થાય છે. પણ હવે મને ઘણીવાર થઈ અને તમારે પણ કામ પડ્યું છે, માટે લાંબું કરતી નથી. હવે જતાં જતાં છેલ્લું પણ બહુજ લક્ષમાં રાખવા જેવું કારણ કહું છું તે સાંભળો.

૩.—એ કારણ એટલું બધું લક્ષમાં રાખવા જેવું છે : તો તે જરા હીક કરીને કહો, ખેન !

૪.—કહું, સાંભળો (૭) આપણા લોકો કશું સમજતા નથી. પણ પરમા તથા ચાંદીનાં ખરાબ દરદો પણ દહાડો અટકાવ કરનારાં મુખ્ય કારણો છે.

વ.—શું બોલો છો ? જેને પરમેા કે ચાંદી થાય તેને છોકરાં નહિ થતાં હોય ?

લ.—અધાને ન થાય એમ હું કહેતી નથી. ઘણાંને આ રોગ થઈ ગયા પછી અને તેનું કંટકુંક ઝેર શરીરમાંથી નીકળી ગયા પછી થાય છે પણ ખરાં; તેમ છતાં ગરમીના દરદવાળાં માળાપોનાં છોકરાં ગરમીનાં રોગવાળાં થાય છે, એ પણ ભેગા ભેગું સમજી લેજો. પણ પ્રમેહ તથા ગરમીના દુષ્ટ રોગથી સ્ત્રીઓનાં ગર્ભસ્થાનમાં વરમ થાય છે, એ વાત ચોક્કસ છે. એ વરમ જે ઉપાયથી સુધરે તો દહાડા રહે, ને ન સુધરે તો દહાડા ન રહે.

વ.—ત્યારે તો ગરમીનાં દરદવાળાંએએ બહુ સાંભળીને ચાલવા જેવું ખરું.

લ.—સાંભળીને તે ખરુંખરું. આ દરદ ચેપી તથા ઝેરી છે. એ ચેપ પુરુષનો સ્ત્રીને અને સ્ત્રીનો પુરુષને લાગે છે, એટલુંજ નહિ પણ કદિ એ દરદવાળી સ્થિતિમાં ગર્ભ રહે તો તે છોકરાં પણ ગરમીનાં દરદવાળાં થાય છે. માટેજ કહું છું કે આ વાતમાં બહુ સાચવી સાંભળીને વર્તવું જોઈએ.

વ.—ખરું કહો છો, જોન ! વાર, પણ ઘણી બાઈડીઓ એમ બોલે છે કે મને રતવા છે અને તેથી છોકરાં ખગડેલાં સડેલાં આવતારે છે. એ રતવા એજ ગરમી હશે કે કોઈ બીજો રોગ ?

લ.—અલ્યો તમારો રતવા ! એ રતવા એજ ગરમી ! ‘કોડે રતવા છે’ એમ બોલ્યા કરે છે પણ તેનાં તેઓ અર્થ ક્યાં સમજે છે, તથા તે રતવા ક્યાંથી કડીને વળગ્યો તે વાત પણ તેઓ ક્યાં સમજે છે ? આ બાબતમાં સમજવાં જેવી વાત એ છે કે, આ રોગથી સ્ત્રીને મહિનાં રહેવામાં અટકાયત થતી નથી, પણ ગર્ભના પોપણુ માટે સ્ત્રીનું બીજ પુરેપુરું બીજવાને બદલે ગરમીના દરદને લીધે બગડી જાય છે, અને નાશ પામે છે.

વ.—હાય હાય ! ત્યારે તો ગરમીનો રોગ બહુ ખરાબ બા !

લ.—ખરાબ છેજ તો. કદિ કોઈને ગર્ભ રહે છે તો ગર્ભમાંના બાળકના શરીરના બાંધને બગાડે છે અને તેથી જ એવી ગરમીના રોગવાળી કેટલીક સ્ત્રીઓને અધુરે માંસે બાળક અવતરે છે, અને કેટલીકને પુરે માંસે અવતરે છે, પણ તે બાળક રોગી હોય છે.

વ.—ત્યારે ઘણીક સ્ત્રીઓને છોકરું અવતરે છે ત્યારે કાંતો તેનું નાક સડેલું હોય છે, કાંતો હાથપગનાં આંગળાં ખવાઈ ગયાં હોય છે, કાંતો મોં ફફડી ગયું હોય છે, કાંતો સુંવાળા બાગો કોહી ગયાં હોય છે, અથવા તો શરીર ઉપર રાતાં ને લીલાં ધાખાં ધાખાં હોય છે, તે સૌ ગરમીને લીધેજ હશે, કેમ ?

લ.—તે સૌ ગરમીનો જ પ્રતાપ, બેન ! માઆપોની બદ્દેલી અને તેમની મૂર્ખાઈના કળ રૂપે તેમને એવાં સડેલાં બાળક ન આવે તો કેવાં આવે ? દરેક કામનું કળ પ્રત્યક્ષ છે ! અરે એટલુંજ શા માટે ! બાળક અવતરે છે ત્યારે તે ધોળો પુણી જેવો અને રૂડો રૂપાળો હોય છે ને થોડા કલાકમાં કે થોડા દિવસમાં તેના શરીરની સર્વ ગરમી બહાર નીકળી આવે છે. શરીર ઉપર ગરમીની ધાણી ફુટે છે, અથવા રાતાં લીલાં ધાખાં ઉપડી આવે છે, તેમજ મોં પાકીને ફફડી આવે છે; આવી રીતે કેટલાક દિવસ સુધી દુઃખ પામીને તથા સડી સડીને છોકરું મરી જાય છે.

વ.—હા, ખરું છે બેન ! અમારી પોળમાં એક બાઈને તમે કહ્યો છો તેમજ થાય છે. સડેલ છોકરાં અવતરે છે ને તરત મરી જાય છે.

લ.—ગરમીનાં દરદવાળાં એવાં સડેલાં છોકરાં જીવેજ નહિ.

વ.—વાર, તમે દહાડા નહિ રહેવાનાં કારણે તો ઘણું કહ્યું પણ તેના ઉપાયો વિષે તો કંઈ કહ્યુંજ નહિ. તે પણ જાણવા જોઈએ કે નહિ ?

લ.—ઉપાયો જાણવા તો જોઈએ. પણ આ પુરાણ ઘણું લાંબું છે; બેન ! વળી ખરું પુછો તો મેં પ્રથમ કહ્યું તેમ, માંડ ખાસ શાન પ્રસૂતાને લગતું છે; તોપણ બેન, તમારી ઈચ્છા બહુ છે તો કોઈ

વખતે દુરસદ લઈને આવીશ ત્યારે તે બધા ઉપાયો પણ કહીશ. આમાં પણ નાવણું સંબંધી દરદો અને તેના યોડા ઉપાયો તો મેં એક દિવસ તમને કહેલા છે; પછી, કુદરતી ખોડખાપણોમાં જે અવયવોનો જન્મ થીજ અભાવ હોય તેનો તો કોઈ ઉપાય હોયજ નહિ; જે અવયવો પુરા ખીલ્યા ન હોય તે ખીલવવા માટે સ્ત્રીને સારો પુષ્ટીકારક ખોરાક આપવો, તેને ખુલ્લી સારી હવામાં રાખવી અને હરવા ફરવાની કસરત કરાવવી (ધરમાં ગોંધાઈ ન રહેવું); એટલું જ નહિ પણ સારી પુષ્ટીકારક દવાઓની પણ મદદ લેવી. શરીર ખીલે તો અપૂર્ણ અવયવો પણ ખીલીને પૂર્ણ થાય, એટલેજ તેનો ઉપાય છે. આ ઉપરાંત જે જે કારણો કહ્યાં તે ઘણાંખરાં જન્મ પછીનાં કારણો છે અને તેના યોગ્ય ઉપાયો કરવાથી તે કારણો દૂર થાય તો ખર્બ રહી શકે.

વ.—વાર, તે ઉપાયો વળી દુરસદે કહેજો, પણ ખેન, દહાડા નહિ રહેવાનાં તમે જે જે કારણો કહ્યાં તે તો બધાં સ્ત્રીઓની ખોડખામીનાં અને સ્ત્રીઓના રોગનાંજ કહ્યાં. ત્યારે પુરૂષોના રોગથી કે પુરૂષોની ખામીથી દહાડા ન રહે, એમ નહિ બનવું હોય ?

લ.—તમે મને પૂછ્યું ન હોત તો પણ હું હવે તે જ વાત કહીને ઉઠવાની હતી. પણ મારા મનમાં જે વાત હોય છે એજ વાત કાઢો છો, એ તમારી ખુદ્દિની બલિહારી !

વ.—ત્યારે હવે તે પણ ઝટપટ કહી નાખો.

લ.—ઝટપટ શું કહેવું છે, જેવાં કારણો સ્ત્રી પક્ષનાં છે તેવાંજ કારણો પુરૂષ પક્ષનાં પણ સમજવાં. પુરૂષોના અવયવોની કુદરતી ખામીઓ અને શરીરના રોગો પ્રેજ ઉત્પન્ન કરવાના કામનો અટકાવ કરે છે.

વ.—શું કહો છો ? ત્યારે છોકરાં નહીં થવાનો બધો વાંક તો આપણા ઉપર જ મુકવામાં આવે છે !

લ.—અરે ખેન ! વાંકની શું વાત કરો છો ! મેં સ્ત્રીઓની ખોડખામીનાં અને રોગનાં જે જે કારણો કહ્યાં તે તે સર્વમાં પણ પુરૂષોનું કર્તવ્ય તો ખરું જ ! આ બધી વિટંબણાઓ અને આપણાઓ

માંડ પુરૂષો જ મોટે ભાગે જવાબદાર છે.

વ.—અત્યાર સુધી તો હું એમ જ સમજતી હતી કે, આ બધા વાંકનો દોષલો તમે તો એકલી સ્ત્રીઓ ઉપર જ મુકે જાઓ છો.

લ.—સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન છે અને તેથી સ્ત્રીઓની ભૂલોનો પણ કાંઈ પાર નથી, પણ તેથી એમ ન સમજવું કે પુરૂષોનો વાંક ઓછો છે. આપણે આપણો વાંક કબૂલ કરવો જોઈએ. પુરૂષો પોતાનો વાંક કબૂલ નથી કરતા તેથી જ તેઓ હેરાન થાય છે ના !

વ.—શું હેરાન થાય છે ? છોકરાં નથી થતાં તો તેઓ તો બાલીબાત બીજી સ્ત્રી પરણે છે અને બીજીને મૂકીને ત્રીજીને પરણે છે !

લ.—અને તેથી તેઓ આપણા કરતાં વધારે સુખી છે, એમ તમે માનો છો ? સ્ત્રીઓની દરકાર નહીં કરવાથી અને છોકરાં નહીં થવાનો બધા વાંક સ્ત્રીઓ ઉપર મુકવાનો તેઓ અન્યાય કરે છે તેથી તો ઉલટા વધારે ગુન્હેગાર કરે છે !

વ.—તમે તો ખૂબ કરી ! શું પુરૂષો આટલા બધા દોષવાન છે ? મને તે વાત જરા બેશ ખુલાસેથી કહેવી પડશે.

લ.—દોષવાન તે એકવાર નહિ પણ હજારવાર ? સ્ત્રીઓને બગાડનાર પુરૂષો જ છે ! ઘણા નાદાન કમઅકલવાન પુરૂષો બહારથી રોગ લઈને આવે છે અને સ્ત્રીઓને તેવા ખરાબ રોગો વળગાડે છે; અરે બેન ! પુરૂષોની મૂર્ખાઈની હદ જ ક્યાં છે ! અમારાં મડમ સાહેબ વારંવાર એજ દીલગીરી બતાવતાં હતાં કે આ દેશના પુરૂષો જ સંસારને બ્રષ્ટ કરે છે. સ્ત્રીઓને ખરાબ કરે છે, અને આવાં આવાં દુઃખદરદોને ઉભાં કરે છે. તેઓ સંસારના સુખથી અજાણ છે, તેથી તેઓ પોતે કશું ખરું સુખ ભોગવી શકતા નથી અને બિચારી નિર્દોષ નબળી સ્ત્રીઓને સુખ આવવા દેતા નથી. તમે સમજો છો એટલે એટલામાં જ બધું સમજીને, વધારે શું બોલું, બેન ! જો પુરૂષો સદાચારી, સંતોષી અને સમજી હોય તો આપણા સંસારમાં આટલાં બધાં દુઃખદરદો વસમાણા અને ફજેતા શેના હોય ! બિચારી સ્ત્રીઓ

ધરમાં એલાપું કર્યા કરે છે અને ધરના કામકાજમાંથી કોમી નજર કરવાની પણ તેને નવરાશ હોતી નથી; અને કદિ ક્યાંય સ્ત્રીમાં બગાડ હશે તો તેમાં વાંક પુરૂષ પક્ષનો જ હશે.

વ.—બીજું બધું તો તમે ખરાબર કહ્યું. પણ સ્ત્રી દુષ્ટાચરણી થાય તેમાં પણ પુરૂષોનો વાંક, તે સ્ત્રી રીતે ?

લ.—એન ! આ દેશની સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને પરમેશ્વર તુલ્ય ગણે છે, અને એવું ગણે છે તેથી તેઓ પોતાના પતિમાં કાંઈ દોષ જોતી નથી, તમને પણ એજ કારણથી પુરૂષોનો વાંક સુજતો નથી. તેમાં નવાઈ વધી. પણ પુરૂષો આપણા ગુણ ક્યાં દેખે છે ? અને પોતાના દોષ પણ ક્યાં દેખે છે ?

વ.—પણ, એન ! આપણે તો આપણા પતિના ગુણ જ દેખવા, અને એજ આપણો ધર્મ છે, એમાં શું ખોટું ?

લ.—તે તો હું પણ સાદું ગણું છું, પણ પુરૂષો પોતાનો ધર્મ ક્યાં સમજે છે ?

વ.—તે ધર્મ કયો, તે મને કહો.

લ.—તે ધર્મ એકપત્નીવ્રત. જ્યાં આ ધર્મની ખામી હોય ત્યાં આખો સંસાર બ્રહ્મ થયો સમજવો. પણ એક જ ખરાબી ક્યાં બળી છે, એન ?

વ.—વળી બીજી શી ખરાબી બળી છે ?

લ.—કેટલાક હેવાનોના જીવ ધરની બહાર બટકતા હોય છે, બહાર બટકીને રોગભોગ ઘેર લઇને આવે છે, એ રોગ પોતાની નિર્દોષ સ્ત્રીઓને વળગાડે છે, અને પછી જ્યારે સ્ત્રીને દલાડા રહેતા નથી અથવા છોકરાં જીવતાં નથી એટલે બીજી આયડી પરણે છે ! કહો, આમાં વાંક બાકનો કે ભાકનો ?

વ.—તમે તો પુરૂષોનું પાટીયું કાઢી નાખ્યું જો ! હું તો તમારી એકે એક ચીત સાંભળીને દિગ્ બની જાઉં છું ! બાક, તમે તો જાણે સ્ત્રીઓનાં દુઃખ દરદો મટાડવાનો અવતાર લીધો હોય નહીં !

લ.—કહો તે હજી એકાદ વધારે મુખામુની વાત કહું.

વ.—ત્યારે ભેગાભેગી તે પણ કહી નાખોને, બેન !

લ.—નાની નાની બાળકીઓ સાથે ઘરે ઘરપણે લગ્ન કરીને ઘોળામાં કાળાં નાખવાં, એ પુરુષોની ઓછી લક્ષણ છે ? આપણા લોકોમાં દર વરસ એવાં હજારો લગ્નો થાય છે અને બિચારી હજારો નિર્દોષ બાળકીઓ હોમાઈ જાય છે ! કેટલાક ઘરપણમાં પોતાની ચાકરી કરાવવા માટે પરણે છે, અને કેટલાક છોકરાની આશાથી પરણે છે, પણ તેનાં કેવાં કષ્ટ મળે છે તથા કેટલા ફરેતા થાય છે, છે. તે તમારાથી કાંઈ અજાણ્યું હશે ? સ્ત્રીઓ દુપ્રાયશ્ચી થાય તેમાં પુરુષનોજ વાંક છે, એ વાત હવે સમજ્યાને ?

વ.—સમજીજી પડી છું, બેન ! તમારી કંઈ વાત ન સમજાય એવી છે ? હું તમારું કહેવું અધુરું સમજું છું. સ્ત્રીના બગાડમાં પણ પુરુષજ ધણે ભાગે કારણ છે, એમજ તમારું કહેવાનું છે ના ?

લ.—હા, એજ કહેવાનું છે; તેમ છતાં છોકરાં થતાં નથી તો બધી ખામી સ્ત્રી પક્ષનીજ કાઢવાનો ચાલ પડી ગયો છે. છોકરાં ન થતાં હોય તો તેમ થવાનો દોષ સ્ત્રીમાં છે કે પુરુષમાં છે બન્ને વાત નક્કી કરવી જોઈએ.

વ.—ત્યારે એમજ કહેાને કે સ્ત્રીને દહાડા ન રહે ત્યારે જેમ સ્ત્રીની ખોડ ખામી કે દરદનો તપાસ કરવામાં આવે છે, તેમ પુરુષમાં પણ કાંઈ ખોડ ખામી કે દરદ છે કે નહિ તેનો પણ તપાસ કરવો જોઈએ. કેમ એમજ કે નહિ ?

લ.—હા, એમ થવુંજ જોઈએ.

વ.—ત્યારે છોકરાં ન થવામાં પુરુષ પક્ષમાં કંઈ કંઈ ખામી કે રોગ હોય છે ?

લ.—જે જાતની ખામીઓ અને દરદો સ્ત્રીમાં હોય છે એજ જાતની ખામીઓ અને દરદો પુરુષોમાં પણ હોય છે. વાંઝીયાપણાનો

અધો વાંક સ્ત્રીઓ ઉપરજ મુકવામાં પુરૂષો ફગાય છે, એજ સો વાતની એક વાત ! હવે તો બહુ વાર થઈ, હવે હું જાઉં છું, એન !

વ.—હવે જવાય છે. જરા તો એસો. અક ખીજી વાત યાદ આવી તે પણ જરા પુછી લઉં.

લ.—ભલે પુછો, પણ હવે હું વધારે નહીં એમું.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

ગર્ભ ઉપર માના ગુણ દોષની અસર.

વ.—ત્યારે હેં લક્ષ્મી એન, કહે છે કે બાળક ગર્ભમાં હોય છે, ત્યારે વિધાતા લેખ લખી જાય છે અને જેવા લેખ લખે એવું એવું બાળક થાય છે, આ વાત ખરી હશે કે ?

લ.—સ્ત્રીઓમાં અજ્ઞાનતા ભરેલી કેટલીક એવી વાતો ચાલે છે કે તે સાંભળીને હું તો આખીને આખી બળી જાઉં છું ! બાળકના ભવિષ્યના સુખ દુઃખના લેખ ગર્ભાવસ્થામાં લખાય છે એ વાત તો સાચી છે, અને એજ લેખ લખાયા તે વિધાતાના આંકડાજ સમજવા !

વ.—આમ ગોળમટોળ બોલીને તમે તો મારી વાતને ઉડાવો છો ! બાળકના લેખ ગર્ભાવસ્થામાં લખાય છે એમ કમુલ કરો છો અને વળી સ્ત્રીઓની વાતોને અજ્ઞાનતાભરેલી કહો છો !

લ.—હું જ્યારે આ વાત ફાલવા પાડીને સમજાવીશ ત્યારે તમારી ખાત્રી થશે કે આપણી સ્ત્રીઓમાં સોમજી તેલે અજ્ઞાનરૂપી અંધારું છે !

વ.—ત્યારે ફાલવા પાડીને સમજાવો, એન !

લ.—ગર્ભસ્થાનમાં બાળકના લેખ લખાય તે વિધાતાનાજ આંકડા સમજવા. ત્યાં જે લેખ લખાય તે લેખ ફરેજ નહીં.

વ.—વળી પાછો ગોળો પીંડણો વાળ્યો જ તો ! ગર્ભમાં કયા લેખ લખાય અને તે કોણ લખે ?

લ.—ક્યા તે ક્યા ? આંહી કાંઈ કાગળ કલમ અને સાહીતી વાત સમજવી નહિ. એટલું પણ સમજતાં નથી, કે ગર્ભસ્થાનમાં તે કોઈ બહારથી લખવા આવતું હશે કે ?

વ.—ત્યારે તે લેખ અંદરથી કોણ લખતું હશે ?

લ.—કહું છું, ધીરાં ગ્રાઓ; આ વાત ઝટ-સમજાય એવી સહેલી નથી. તમે અજ્ઞાન સ્ત્રીઓના મનમાં વિધાતાના આંકડાનું જે ભૂત ભરાયુ છે, તેનો ભેદ હમણાં બતાવું છું ! જરા ધ્યાન દઈ સાંભળો.

વ.—તમારો બોલેબોલ હું ધ્યાનથી સાંભળું છું. હું તો એમ જ માનું છું કે અમારી સ્ત્રીઓનું અજ્ઞાન મટાડવા માટે ઈશ્વરેજ તમને અહિં (આ દેશમાં) જન્મ આપ્યો છે !

લ.—એ બધા કિપકાર ડાકટર સાહેબનો માનો; હું જે કામ બાંધું છું તે સઘળું ડાકટર સાહેબ પાસેથી શીખી છું, એ વાત મેં તમને પહેલાં પણ કહેલી હતી. ડાકટર સાહેબ તો વિલાયતથી શીખીને આવ્યા છે, પણ આપણા દેશની જુની વૈદક વિધાનાં પુસ્તકોમાં પણ આ બધી વાતો ક્યાં નથી ? પણ તે બેશ કરીને સમજાવનાર જોઈએ ના !

વ.—એજ એટલા વજ્યા છે ના, બેન ! વૈદકના ગ્રંથોમાં તો ઘણીએ વાતો બાળી હશે, પણ તે શું કામની ? માંદાં પડીએ એટલે એક તરફથી વૈદરાજ અને બીજી તરફથી જોશી મહારાજ દોડ્યા દોડ્યા આવે અને એક પડીકાં વાળી આપી સમજાવી જાય અને બીજા ધન, મકર, કુંભની વાતો કરીને પતવી જાય ! પેટ ભરવાનો જ ધંધો !

લ.—તમારાં જેવાં ભોળાં અને મૂર્ખ લોકોમાં એ ધંધો ન ચાલે તો પછી બીજે ક્યાં ચાલે ?

વ.—હા, બેન હા, અમે મૂર્ખ છીએ તેથીજ આટલું સાંભળવું પડે છે ના ! વાહ, હવે વિધાતાનો અને તેના ભેખનો ભેદ કહો, બીજી વાતો જવા દો, બેન !

લ.—મને તમારા લોકોના અજ્ઞાન માટે ઘણું દાઝે છે તેથીજ

આટલું બોલી જવાય છે, નકર મારે કડવું ઓસડ પાવાની શી જરૂર ? હું તો તમારા સારા સાહે બોલું છું.

વ.—હું તે વાતની ક્યાં ના પાડું છું. તમે તો અમારા બહા માટેજ કહો છો, બેન ! હવે આપણી વાત આગળ ચલવો.

લ.—વિધાતા કોણ અને વિધાતાના આંકડા તે શું, એ બે વાત મારે તમને સમજાવવી છે, એજ કે નહિ ?

વ.—હા, એજ.

લ.—“ વિધાતાના લેખ ફરે નહિ, ” એવું આપણા લોકોમાં બોલાય છે, પણ તેના મરમ તમે લોકો સમજતાં નથી. વિધાતાના લેખ ફરે નહિ, એ વાત કાંઈ બોટી નથી, પણ આ ઠેકાણે વિધાતા એટલે શું તે વાત બેશ કરીને સમજવી જોઈએ. વિધાતાનો અર્થ ‘ પેદા કરનાર ’ એવો થાય છે. ઇશ્વર કાંઈ આપણને પેદા કરતા નથી. ઇશ્વરે તો નિયમ બાંધી રાખ્યા છે, નિયમ પ્રમાણે બધું થયા કરે છે. એક બાળક દુઃખ કે રોગભોગ લઈને જન્મે તેના વાંક ઇશ્વર ઉપર મુકવો, એ શું વાજબી છે ?

વ.—ના, બા, તે તો વાજબી નજ કહેવાય. છોકરું રોગભોગ લઈને આવે એમાં ઇશ્વર શું કરે ?

લ.—પણ તમે લોકો તો બધા વાંક ઇશ્વર ઉપર જ દોષો છો ના ! તમારા વાંકથી છોકરું રોગી કે અપંગ આવે તેના વાંકનો દોષલો તમે તો વિધાતા (ઇશ્વર) ઉપર મૂકો છો !

વ.—ત્યારે વિધાતા તે ઇશ્વર નહિ, એમજ તમારું કહેવું છે ના ?

લ.—હા, વિધાતા એટલે ઇશ્વર નહિજ !

વ.—ત્યારે વિધાતા એટલે શું, તે સમજાવોને !

લ.—વિધાતા એટલે બાળકનું શરીર ઉત્પન્ન કરવામાં તથા ઘડવામાં જે કુદરતી શક્તિ કામે લાગે તે, બીજી કંઈ ? એ શક્તિને ગમે તે નામથી બોલાવો. હું તો કહું છું કે બાળકનાં માબાપ એ પણ વિધાતા, કેમકે માબાપની અંદર જે કુદરતી શક્તિ-ગુણ દોષ રહેલા

છે તે બધી શક્તિ-ગુણ દોષ બાળકમાં આવે છે. એ ગુણ દોષ ગર્ભ-સ્થાનમાંજ આવે છે, અને એજ તમારા વિધાતાના આંકડા !

વ.—ધન્ય છે ! બાપ, તમારી બુદ્ધિને ! તમે તો બારે કરી ! તમે તો બાળકની માને જ વિધાતા બનાવી દીધી !

લ.—હા, હા, મા એજ બાળકની વિધાતા અને મા એજ બાળકના કપાળમાં સુખદુઃખના આંકડા પાડનાર બ્રહ્મા !

વ.—વિધાતા કપાળમાં આંકડા પાડે છે એમ પણ બોલાય છે, એ વાત શું ખરી હશે ?

લ.—શું ધૂળ ! આંકડા આંકડા કેવા ! માબાપ રૂપી વિધાતા તરફથી બાળકને માટે સુખ દુઃખ કે રોગબોગના આંકડા લખાય છે તે તો બાળકના એકલા કપાળમાં જ નહિ, પણ તેના આખા શરીરમાં અને રોમેરોમે અને નસેનસે લખાઈ જાય છે, સમજ્યાં એન ?

વ.—આ તમે શું કહો છો, તે જરા ઠીક કરીને સમજાવો એન !

લ.—હું શું માફ કપાળ સમજાવું ! મને આ વાત કરતાં કરતાં ઘણો ખેદ થાય છે, એન. જુવો, આંકડાઆંકડાની બધી વાત જવા દો. આપણે વિધાતાની વાતના ઉંડા કુવામાં કિતરવાની શી જરૂર છે ? મા તથા બાપે મળીને પોતાનાં બીજાંથી બાળકને જન્મ આપ્યો. માટે તેજ તેમનાં વિધાતા. હુંકીને ટચ તો આટલી જ વાત છે.

વ.—પણ વિધાતાના અક્ષર કપાળમાં લખાય છે, એવું બોલાય છે તેનો પણ કંઈ ભેદ તો હશે, એન !

લ.—હા, તેનો પણ ભેદ ખરો.

વ.—ત્યારે તમે તે જાણતાં હો તો તે પણ બેગાબેગું કહી નાંખે.

લ.—શ્યો કહું. હું જેમ જાણું છું તેમ બધું કહેવાને મારી ક્યાં ના છે. તમે આ બધું જાણો, સમજો, તો તેમાં લાભ જ છે ના. તમે જાણો છો કે માણસના એહેરા ઉપરથી શરીરની અંદરના રોગની તથા રીતભાત સ્વભાવની પરીક્ષા થઈ શકે છે.

વ.—હા, ડાક્ટરો તેમજ વૈદો દરદીના ચેહેરો, આંખ, નાક, જીભ વગેરે જુવે છે ખરા, તે રોગની પરીક્ષા માટે જ હશે.

લ.—એન ! અમારા ડાક્ટર સાહેબ એકવાર કહેતા હતા કે ચહેરો, આંખ, નાક, જીભ વગેરેથી તો શરીરના રોગની પરીક્ષા થઈ શકે છે, પણ ચેહેરા ઉપરની રેખાઓ—તંતુ રચના વડે માણસના સ્વભાવની—ગુણદોષની—પણ પરીક્ષા કરી શકાય, એવી પણ એક વિધા છે, અને એ વિધાના આધારે તેના અંતઃકરણના વિચારો પણ જાણી શકાય છે. ચહેરાની—કપાળની—આ રેખાઓ ગર્ભમાં ઘડાય છે, અને તેથીજ કદાચ એમ મોલાતું હશે કે વિધાતાના અક્ષર કપાળમાં લખાય છે.

વ.—હીક, પણ તમે પ્રથમ તો કહ્યું કે મા એજ બાળકની વિધાતા, અને હવે માબાપ એયને વિધાતા કહો છો તેનું શું કારણ !

લ.—આ આખી સૃષ્ટિ પણ પુરુષ તથા પ્રકૃતિ વિના બની નથી, તો બાળક પેદા થવામાં નર અને માદા બેય જાતિની જરૂર છે, એ કુદરતનો નહિ ફરી શકે એવો નિયમ છે. એકથી બાળક પેદા થઈ શકેજ નહિ. એટલા માટે મા તથા બાપ બન્ને બાળકનાં પેદા કરનાર કહેવાય. પણ માના ગર્ભસ્થાનમાં બાળકનો ગર્ભ રહ્યા પછી એ ગર્ભને મોટા કરનાર તથા ભવિષ્ય માટે તમારા વિધાતાના ખરા લેખ લખનાર તો માજ છે.

વ.—તમારું કહેવું મારા ધ્યાનમાં ઉતરે છે ખરું. અત્યાર સુધી તમે જે જે વાત કરી ગયા છો અને મને સમજાવી ગયાં છો તે ઉપરથી હું એટલું તો સમજી શકી છું કે બાળકની શરીર સંબંધી તથા મન સંબંધી સારી નરસી ખીલવટનો ઘણો ખરો આધાર મા ઉપર છે.

લ.—તેમ નહિ તો બીજું શું ?

વ.—પણ, હેં એન ! તમે કહ્યું કે વિધાતાના આંકડા બાળકના કપાળમાંજ નહિ પણ તેના આખા શરીરમાં રેખેરેખે અને નસેનસે લખાઈ જાય છે, તે શું ?

લ.—હા, હવે તે પણ કહું છું, તે સાંભળો. તમારી વિધાતાના આવા આંકડા અમૂંખ્ય છે. હું તમને યોડા મણાવું છું.

૧.—આ વળી નવાઈની વાત ! તે આંકડા જાણવાને મારો જીવ ઉઘો નીચો થઈ રહ્યો છે, માટે જલદી કહો. ખેન !

૨.—ગર્ભમાંનું બાળક માના શરીરમાંથી પોતાનું પોષણ લે છે એ વાત તો હું તમને કહી ગઈ છું. પણ તે બાળક ગર્ભમાં પોતાની માના ગુણ કે દોષ પણ લઈને અવતરે છે, એ વાત તમે જાણો છો ?

૩.—એમ તો ખોલાય છે કે જેવાં માબાપ તેવાં છોકરાં અને તેનો અર્થ તમે કહો છો એવોજ હશે.

૪.—હા, પણ એમ ખોલાય છે, એટલુંજ જાણવામાં શું દાહડો વળ્યો ? તેની મતલબ સમજવી જોઈએ ના !

૫.—હા, એ વાત તો ખરી.

૬.—માના લોહીથી બાળકનું પોષણ થાય છે, એનો અર્થ એવો છે કે બાળકના શરીરની તેમજ તેના મગજની એટલે ગુણુ દોષની રચના એ બધી રચના માના લોહી પ્રમાણે તથા માના તે વખતના આચરણ પ્રમાણે થાય છે, અને માના જે અનેક ગુણુ તથા દોષો (શરીરના તેમજ મનના) બાળકમાં કિતરે છે તે વિધાતાના આંકડા છે.

૭.—આતો નવાઈ જેવી જ વાત !

૮.—તમે કદી સાંભળ્યું જોયું કે વિચાર્યું ન હોય તેથી તમને નવાઈજ લાગે. દરેક માણસના રોજના આચાર વિચાર હોય તેવી છાપ તેના શરીરના પોષણકારક રસ ઉપર થાય છે, સાંથી તે અસર લોહી ઉપર થાય છે. લોહીદ્વારા તંતુઓ ઉપર અસર થાય અને એ પ્રમાણે માણસના આચાર વિચાર સારા કે ખોટા હોય તે પ્રમાણે તેના શરીરમાં ટેવ ધર કરતી જાય છે. માણસના લોહીના દરેક ટીપામાં તેનો ગુણુ દોષનો રંગ એટલે અસર હોય છે. અને ખાનપાન, વિચારો, તથા ચાલચલણ પ્રમાણે એ દરેક લોહીના ટીપામાં રોજ રોજ ફેરફાર થાય છે. સારો કે નહારો !

૯.—ઠીક; આ વાત ઝીણી ખરી, પણ તે સર્વ વાતો કરતાં ઘણીજ વધુ ઉપયોગી પણ ખરી.

લ.—એસ્તો! બાળક કેવું ઉત્પન્ન કરવું તથા તેને કેવું બનાવવું, એ વાત માઆપનાજ હાથમાં છે, અને મા તો તે બાળકના રસેરગની અને દરેક ગુણની વિધાતા છે, એ વાત તો હું પહેલાંજ કહી ગઈ છું.

૫.—મારી આંગળીઓ વિધાતાના આંકડાઓ ગણવાને તકની રહી છે !

લ.—તે ગણાવું છું. ગણો. વિધાતાનો આંકડો પહેલો (૧) લો. જે માઆપનું બીજ રોગી હોય તો બાળક રોગી થવુંજ જોઈએ. રોગી માઆપનું બાળક આ આંકડો ગર્ભમાંથીજ પોતાના કપાળમાં લખાવી લાવે છે સમજ્યાં ના ?

૫.—સત્યાનાશનીજ વાત તો! મા અથવા આપને ગરમીનો રોગ થયો હોય તો બાળક ગરમીનો રોગ લઈને જન્મે કે ?

લ.—એકવાર નહિ પણ અઢાર વાર! વિધાતાનો આંકડો બીજો (૨) જે. આપની ઓછી શક્તિમાં કે નબળી દશામાં માને ગર્ભ રહે તો બાળક પણ નબળું અને દુબળું થાય. ગણો. વિધાતાનો આંકડો ત્રીજો (૩) જે. આપ કે માને ક્ષય રોગ હોય અને તે રોગવાળી અવસ્થામાં ગર્ભ ધારણ થાય તો બાળકને વહેલા મોટો ક્ષય રોગ થવાનો સંભવ ખરેખર !

૫.—હા, એવા બનાવ તો ઘણા બને છે. નજરે દેખીએ છીએ.

લ.—કેમકે તે તો વિધાતાનો આંકડો છે ના! ગણો. વિધાતાનો આંકડો (૪) થો. આપ દારૂડીઓ હોય અને દારૂના વ્યસનવાળી અવસ્થામાં ગર્ભ રહે તો બાળક પણ દારૂ પીવાની વૃત્તિવાળો થાય છે અને દારૂડીયાં માઆપોનાં છોકરાં દારૂ પીવાના છંદનો પોતાના કપાળમાં વિધાતાનો લેખ લખાવીને આવે છે ! કેમ લેખ ખરો કે નહિ ?

૫.—ત્યારે તો બેન, એમ કહોને કે બાળક તો નબળીખ માઆપના શરીરમાંથી નીકળેલું માઆપનુંજ બીજું શરીર છે !

લ.—ત્યારે બીજું શું છે ? હજી તો પાશેરામાં પુણી થઈ! ગણો, આંકડો (૫). દીકરો વિપત્તિ અને દુરાચારી થશે તેનો કપાળ

હામ પણ તે ગર્ભમાંથીજ લખાવી લાવે છે અને સદાચારી થશે તેનો લેખ પણ તે ગર્ભમાંથી લખાવી લાવે છે.

વ.—તમે તો મારી મળક કરો છો ! એવું તે વળી બનતું હશે કે ?

લ.—અરે બેન ! એમજ બને છે. હું તમારી મળક કરતી નથી, હું ખડેજ કહું છું.

વ.—ત્યારે તો સદાચરણી માળ્યાપોનાં છોકરાં સદાચરણી થાય અને દુરાચરણીનાં છોકરાં દુરાચરણી થાય, એમજ કહેાને !

લ.—હું જો કહું છું તે એજ કહું છું. અપવાદ લેખે સારાં કુટુંબોમાં નહારાં છોકરાં અને નહારાં કુટુંબોમાં સારાં છોકરાં ક્યાંઈ ક્યાંઈ થતાં હશે. પણ સાધારણ નિયમ તો આવેજ છે કે માળ્યાપ ૧૫ તેવાંજ છોકરાં થાય.

વ.—ત્યારે ગર્ભ ધારણ કરવા વખતે માળ્યાપે રોગબોગ વગરના થવું જોઈએ. સદાચારી પણ રહેવું જોઈએ, એમ તો ખરું ને !

લ.—ખરૂંજ. વળી મા કે જોતે હું ખરી વિધાતા કહું છું તેણે તો ઘણી ઘણી વાતો ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

વ.—ત્યારે તે બધી વાતો કહેવા માંડોને, બેન !

લ.—આ વાતોનો તરત પાર આવે એમ નથી.* તો પણ વિધાતાના હજી થોડા આંકડા ગણાવું છું. (૬) તમારી મોતીનો ભાણીયો બીકણ થશે કે બહાદુર થશે તેનો લેખ તમારી મોતીએ ગર્ભના સમયમાં લખ્યો હશે તેમજ થશે.

* ગર્ભ ધારણની અગાઉથી શું તૈયારી કરવી, નિરોગી, સદાચારી અને સુંદર બાળકો પેદા કરવા માટે શું કરવું, ગર્ભમાંના બાળકને કેવી રીતે કેળવવું, ગર્ભિણીએ ખાવા પીવામાં અને વિચારોમાં કેમ વર્તવું, ઇત્યાદિ અનેક ઉપચોગી વાતોનું દાખલા દલીલો સાથે એક પુસ્તક તૈયાર થયું છે. તેનું નામ ‘સારી સંતતી’ નામ રાખવામાં આવેલ છે. વૈદ્ય જડાશંકર.

વ. — શું ભાણીઓ ખીકણ થાય કે બહાદુર થાય તે વાત પણ મોતીના હાથમાં ? ભાણીઓ ખીકણ થાય તો મોતી બિચારી શું કરે ?

લ. — સ્વભાવથી ખીકણ માણસો અને બહાદુર માણસો થાય છે એ વાત તો તમે માનો છો ને ?

વ. — હા, તે તો માનવીજ પડે. ધણા ભાઈડા તેમજ બાઈડીઓ સ્વભાવે ડરકણ હોય છે અને ધણાને છાતીવાળાં પણ દેખીએ છીએ.

લ. — ત્યારે તે ડરકણપણું ક્યાંથી આવ્યું ? તેનો કોઈ વિચાર કરો છો ?

વ. — આ વાત તો ખરી, ભઈ ! આતો તમે કોયડો ધડ્યો ! તમારા કોયડામાંથી નીકળવાનું માંડે ગળું નહિ !

લ. — નીકળાય તે શી રીતે ? તમારું એક છોકરું નિરોગી કે સદાચારી ને ખીજું રોગી કે દુરાચારી અથવા એક શરીરે મજામુત અને ખીજું લુલું પાંગળું કેમ થયું તેનો તમે કોઈ દિ વિચારજ ક્યાં કરો છો ? અધું આંધળે બહેરું કુટો છો ને બિચારી વિધાતાનો વાંક કાઢ્યા કરો છો !

વ. — એન ! તમારામાં આટલી બધી ઉંડી સમજણ છે, તે હું જાણતી નહોતી. અમારા વૈદો પણ આ વાત સમજવી શકતા નથી.

લ. — સમજવી શકે નહિ, કે સમજવે નહિ, તો ભલે, પણ વૈદક શાસ્ત્રના ગુના ગ્રંથોમાં પણ આ બધી વાતો સાર રૂપે છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે. હવે, વિધાતાનો આંકડો (૭) કહું છું. દયા, પ્રેમ, અને ભક્તિભાવના લેખ પણ ગર્ભમાં લખાય છે, અને કુરતા, દ્રેષ, અને નાસ્તિકપણાના લેખ પણ ગર્ભમાંજ લખાય છે. એ લેખોની લખનાર વિધાતા પણ બાળકની મા જ છે.

વ. — લક્ષ્મી એન ! આ તે તમે શું બોલો છો ? શું મા પોતાના બાળકને કૂર, દ્રેષી અને અધર્મી બનાવે ખરી ?

લ. — મા પોતાના બાળકને એવું નહાં બનાવવાને ઇચ્છતી ખરી, પણ તેના પોતાના જ એ ગુણોનું ગર્ભમાં ના-

જાકને એની મેળે પોષણ મળ્યા કરે અને તેથી બાળક એવું નહાઈ બને; અને તેથીજ હું કહું છું કે ગર્ભમાં બાળકના લલાટમાં આ બધા વિધાતાના આંકડા લખનાર માજ છે.

વ.—બસ ! બસ ! બેન ! હવે વધારે આંકડા જાણવાની મારી મરજી નથી. હું બધું સમજી ગઈ. થોડામાં બધું સમજી લીધું. એમજ કહોને કે ગર્ભમાંનું બાળક માનું લોહી ચૂસીને મોટું થાય છે અને તે લોહી સાથે માના બધા સારા કે નહારા ગુણો બાળકમાં પણ આવે છે !

લ.—હા. એમજ.

વ.—જો એમ જ છે તો માએ નવ માસ સુધી માત્ર ખાવા પીવાની સંભાળ રાખવી એટલું જ નહિ પણ, બોલવા ચાલવાની એટલે વાણીની અને વિચારની પણ સંભાળ રાખવી. ગર્ભિના દિવસોમાં મા ક્લેશ કરે, નહારા વિચાર કરે, નહાઈ બોલે, નહાઈ દેખે અને નહાઈ સાંભળે, અને એ સર્વ વાતોની અસર—છાપ ગર્ભમાંના બાળકમાં પડે તો બાળક પણ એવી અસરવાળું થાય, એમ જ કે નહિ ?

લ.—શાબાસ, બેન ! તમે તો માઈ કહેવું બરાબર સમજી ગયાં છો !

વ.—તમે આટલું બધું સમજાવી સમજાવીને કહો નં ન સમજું ? પણ બેન, તમારા વિધાતાના આંકડાની વાત તો હું કદી ભુલીશ નહીં હો !

પ્રકરણ ૩૧ મું.

ગર્ભના નવ માસ.

વ.—આવો, લક્ષ્મી બેન, આવરદા તો ધણી મોટી ! હું તમને હમણાંજ યાદ કરતી હતી કે ધણા દિવસ થયાં લક્ષ્મી બેન કેમ કાંઈ જણાયાં નહિ. કાંઈ દુરસદ લઈને આવ્યાં છો કે નહિ ? તમને

ધાણુંએ પૂછવાનો વિચાર કરી રાખેલો હોય છે, પણ તમને તમારા મંદિરામાં કુરસદ ન મળે એટલે તમે પણ શું કરો ?

લ.—હા, એન ! મને મારા કામ આડે ઘણી થોડી કુરસદ મળે છે, તો પણ તમને જાણવા કરવાની ઘણી હોશ, એટલે કહું ત્રાવ આજ તો જઈ આવું. ઝાઝીવાર એસીશ નહિ. પેલા ભીખાભાઈ માસ્તરની વહુને ત્રીજે માસે ગર્ભસ્ત્રાવ થઈ ગયો તેથી મને બોલાવી હતી. ત્યાંથી જ આવું છું.

વ.—ગર્ભ ત્રીજા માસનો છે કે બીજા માસનો છે એ વાત તમે શી રીતે જાણી શકો ?

લ.—કેમ ! ગર્ભના આકાર ઉપરથી, એટલે તે કેટલો મોટો છે તથા તેમાં ક્યા ક્યા અવયવો ધ્રુવ્યા છે તે જોઈને કહી શકાય.

વ.—ત્યારે તો તે પણ જાણવા જેવું ખરું.

લ.—જાણવા જેવું તો ખરું જ તો. સ્ત્રીઓ નવ માસ સુધી ભાર ઉચકે, પણ તે નવ માસ સુધી આપણા ગર્ભસ્થાનમાં તે ગર્ભ (બાળક) કેવી રીતે વધે છે તે સંબંધનું તો તેઓ કશું જાણતી પણ નથી.

વ.—હા, તે વાત જાણવા જેવી ખરી. અમે તો બાળક અવતરે ત્યારે જાણીએ કે દીકરો આવ્યો કે દીકરી. અમે બીજાં કાંઈ પણ જાણતાં જાણતાં નથી. હીક ત્યારે, આજ તો એજ વાત સમજાવો, એન ! ગર્ભ સ્ત્રી ત્યારથી તે બાળક અવતર્યું ત્યાં સુધીમાં ગર્ભ કેવી રીતે વધે છે તે બધું બેશ કરીને કહો.

લ.—સો. ત્યારે કહું. સ્ત્રી પુરુષનો સંબંધ થાય છે તોજ ગર્ભ છે, એ વાત તો કહી ગઈ છું. એ ગર્ભ ક્યારે રહે છે તે પણ તમે જાણતાં હશે. હું તમને તે બધી વાતો કહી ગઈ છું.

વ.—હા. તે હું જુદી ગઈ નથી. સ્ત્રીને નાવલુ આવી ગયા પછી એક એ અઠવાડિયામાં ગર્ભ રહે છે.

લ.—બરાબર. હવે જુવો, ગર્ભ રહે છે એટલે શું થાય છે તે પ્રથમ કહું. સ્ત્રીના પેટમાં ગર્ભાશય કરીને એક ખાસ જુદોજ અવયવ

છે, તે વિષે પણ હું તમને કહી ગઈ છું. એ ગર્ભાશયની કોથળી સાથે પડખાની બે બાજુમાં બે થેલીઓ આવેલી છે અને ગર્ભાશય તથા એ થેલીઓને સાંધનારી બે નળીઓ છે તે પણ ગઈ વખત કહી ગઈ છું. બાજુની બે કોથળીને અંડાશય કહે છે. અંડાશય એટલે ઇંડાં રહેવાની જગા. આ થેલીમાં ઇંડાં તૈયાર થાય છે.

વ.—ઓ બાપરે ! વળી સ્ત્રીઓને પણ પંખીની માફક ઇંડાં ખરાં કે ?

લ.—હા. પ્રાણી માત્રના જીવની પહેલી શરૂવાત ઇંડાંથી જ થતી હોય એમ જણાય છે. સ્ત્રીને કાંઈ ખોડખાપણ કે રોગબોગ ન હોય તો સ્ત્રીને નિયમિત મહીને મહીને નાવણ આવે છે. આ નાવણ જેટલાક માસ સુધી આવ્યા કરે છે અને દર નાવણે ત્રણ ચાર દહાડા સુધી લોહીનો આવ થાય છે. આ મુદતમાં સ્ત્રીના અંડાશયમાં ઇંડાં તૈયાર થાય છે અને તેવામાં પુરૂષ સંબંધ થાય છે તો તેમાંના એકાદ ઇંડામાં જીવનો સંચાર થાય છે. સ્ત્રીનાં આ ઇંડામાં પુરૂષનું બીજ મળવાથી ત્યાં ગર્ભની શરૂવાત થાય છે, સમજ્યાં ને ?

વ.—ઓ મા ! આ તો બધું જાણવા જેવું આવ્યું ! અમે મૂર્ખાઓ આમાંનું કશું જાણતીયું નથી ! વાર, પછી કહો.

લ.—પછી શું ? સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો કે તેમાંનું એક ઇંડું વધવા માંડે છે અને તે જ તમારો ગર્ભ.

વ.—વાર, પણ તમે તો ઘણાં ઇંડાંની વાત કરી, તો જેટલાં ઇંડાં, એટલાં છોકરાં કેમ થતાં નહિ હોય ?

લ.—કુદરતની એવી જ રચના અને ઇચ્છા હોય છે જેથી બધાં ઇંડાંમાંથી એકાદ ઇંડું જ સ્ત્રી બીજ (રજ) થી સચેતન થઈને પુરૂષના બીજને ગ્રહણ કરે છે, અને તેથી જ ઘણીખરી સ્ત્રીઓને એક બાળક થાય છે, પણ કોઈને બે ત્રણ કે ચાર બાળકો પણ થાય છે તે વાત તમને કહેલીજ છે તો !

વ.—હા, તે તો કહેલું છે. ત્યારે, બીજાં ઘણાં ઇંડાંનું શું થતું હશે ?

લ. — બાકીનાં ઇંડાં નાવણુ સાથે અથવા બીજા મેલ સાથે બહાર નીકળી જાય.

વ. — હી...ક ! વારૂ, બેન, હવે જે એક ઇંડું જીવવાળું થાય છે તે અંડાશયમાં ક્યાં સુધી રહે છે ?

લ. — તે ઇંડું અંડાશયમાં એક પેશીમાં હોય છે અને અંડાશય તથા ગર્ભાશયની વચ્ચેની નળીના મોં ઉપર આવે છે ત્યાં તે પેશી કુટે છે તે એક અઠવાડિયું ત્યાં રહે છે; આઠ દિવસ પછી તે ઇંડું ધીમે ધીમે ગર્ભાશયની કોથળી (કમળ)માં આવવા માંડે છે અને આવતાં આવતાં તે ઇંડાના બે ભાગ થતા હોય એમ લાગે છે. પક્ષીઓ પોતાનાં ઇંડાને જન્મ આપીને તેને સેવે છે એટલે તે કાઢીને તેમાંથી અગ્નિ આવતરે છે તે આપણે જાણીએ છીએ. એને મળતી જ ક્રિયા ગર્ભમાં થાય છે એટલે અંડાશયમાં ઇંડું તૈયાર થાય છે, મોટું થાય છે, અને ગર્ભાશયમાં આવીને ત્યાં બાળકનો આકાર થવાની અને વધવાની તૈયારી થાય છે.

વ. — વાહ ! શું ઈશ્વરનો બનાવ ! ભલો ભગવાન ! આજ તો બહુ ગમતવાળી વાત સાંભળી ! આછ. તમારા વિના આ બધું મને કોણ સમજાવત ?

લ. — સમજવાની ઈચ્છા હોય છે તેને સમજાવનાર પણ મળી રહે છે. પણ તમારા લોકો પશુ કરતાં વધારે અકલ ધરાવતા નથી; નહિ તો આવી જરૂરની વાતો જાણવાની તમે લોકોને ઈચ્છા ન થાય ? નવ માસ બાર વેડો, પણ તે બાર શું ચીજ છે. ત્યાં તે કેવી રીતે વધે છે અને કેવી રીતે બહાર આવે છે તેમાંનું કશું જાણે પણ નહિ ? આ વાત દરેક માઆપે જાણવાની જરૂર છે.

વ. — ખરું કહો છો, બેન ! આ ધણી જ ઉપયોગી વાતો છે. વારૂ, પણ જે ઇંડું અંડાશયમાંથી ગર્ભાશય તરફ જવાની નળીમાં આવે છે અને આઠ દિવસના જીવવાળું હોય છે તે ઇંડાનો આકાર કેવો હોય છે ?

લ.—ધણું ઠીક પૂછ્યું ! આઠ દિવસના ગર્ભનો (ઇંડાનો) આકાર આશરે એક ઇંચ એટલે એક તમુના ૧૨૫ મા ભાગનો (૬૨ ઇંચ) હોય છે. તેમાં ન સમજે તો ખીજી રીતે સમજાવું. એક જવના દાણાના ૪૦૦ ભાગ કરીએ તો એમાંના એક ભાગ જેટલું એ ઇંડું ખારીકમાં ખારીક આણું સરખું હોય છે, અને નીચે ગર્ભસ્થાનમાં ગયા પછી તેનું કદ વધવા માડે છે.

વ.—ઓહો ! એક ઇંચનો ચારસોભો ભાગ, ત્યારે તો સોયની અણીથી પણ નાનું !

લ.—હા, એથી પણ ઘણું નાનું. નરી આંખે તો દેખાયજ નહિ, એવડું ! તમારી મોતીનો ભાણીયો પ્રથમના અઠવાડીયામાં સોયના નાકા જેવડા ઇંડામાં હતો, સમજ્યાં ના ?

વ.—થું કહો છો ? આમાં તો મારી અકલ મુંઝાણ જાય છે, બા ! શી ઇશ્વરની લીલા ! વારૂ, પછી શી રીતે થાય છે ?

લ.—પછી ખીજા અઠવાડીયામાં તે ઇંડું ગર્ભાશયમાં ઉતરીને ગર્ભસ્થાનની કોથળીની એક બાજુમાં ચોટે છે, ત્યાં તે ઇંડાની આસપાસ એજ કોથળીની ખારીક ત્વચા વધવા માંડી ને ઇંડાને ઢાંકવા માંડે છે. લગભગ ખીજા અઠવાડીયાની આખરે તે ઇંડું ગોળ આકૃતિ ધારણ કરે છે અને એટલામાં પેલું ખારીક પડ (ઢાંકણ) તે ઇંડાની ચારે તરફ ફરી વળીને ઇંડાને બંધ કરી દે છે.

વ.—ત્યારે તેમાં અવયવો ક્યારે દેખાવા માંડે છે ?

લ.—ખીજા અઠવાડીયાની આખરે એટલે ત્રીજા અઠવાડીયામાં તેમાં માત્ર જરા જરા આકારો ડુટવા લાગે છે.

વ.—હેં, બેન ! આટલા ખારીક ગર્ભમાં વળી અવયવોના આકારો શી રીતે દેખાતા હશે ?

લ.—એટલું પણ જાણતાં નથી ? નાની ચીજને મોટી કરીને બતાવનાર કાચ આવે છે, જેને સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર કહે છે. તે રાખીને જેવાથી નરી આંખે જે ન દેખાતું હોય તે પણ આ કાચની મદદથી દેખાય.

૧.—વાહ ! મળની યુક્તિ ! ત્યારે તો એમજ કહોને કે ઘડું જીવવાળું થયું ત્યારથીજ બધા અવયવો ઈંડાની સાથેજ તૈયાર થઈ ગયા હોય છે. આંખે દેખાતા નથી એટલુંજ !

૨.—શામાશ ! ડોક સમજી ગયાં ! બનાવ તો તમે કહો છો તેમજ છે. જીવો, વધારે સમજાવું. આંખલીનો કચુકો આપણા આંગણાની જમીનમાં ઉગીને તેમાં કાંટો ફુટેલો તો તમે ધણીવાર જોયો હશે. તે કાંટો સોયની આણી જેવો બહાર આવે છે, અને એજ કાંટામાંથી આંખલીનું મોટું ઝાડ થાય છે, તે વાત તો ખરી કે ?

૩.—હા, તે તો ખરુંજ તો !

૪.—આંખલીનું આખું ઝાડ એ કાંટામાં ખારીક રૂપમાં હવું, તેજ ઝાડ મોટા રૂપમાં બહાર આવ્યું, એમ સમજવું. જેમ કાંટામાં આંખલીનું આખું ઝાડ છે પણ દેખાતું નથી, તેમ સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં તૈયાર થએલ આ ઈંડામાં આખું માણસ છે, પણ દેખાતું નથી. કેમ ! હું કહું છું તે સમજી શકો છો ?

૫.—તમે દાખલો એવો બેશ આપ્યો કે ઝટ સમજી જવાય. હું તે તમારી સમજાવવાની ચતુરાઈનાં વખાણ કરું કે પ્રભુની અદ્ભુત માયાનાં વખાણ કરું ! ત્યારે તો એમજ કહોને કે ગર્ભાશયમાં પતિનું બીજ પડીને સ્ત્રીના બીજમાં મળ્યું કે ત્યારથીજ માણસનો આકાર નક્કી થઈ ગયો.

૬.—રંગ છે ! બરાબર સમજી ગયાં; એમજ છે. જેમ આંખલીના બીજાં—આંખલીયામાં—આખું ઝાડ છે, તેમ માણસના બીજમાં પણ આખું માણસ છે. આંખલીયો જમીનમાં વાવ્યા વિના ઉગતો નથી, તે જમીનમાં પડે છે ત્યારે જ ઉગીને કાંટો ફુટે છે. એમજ પુરુષનું બીજ સ્ત્રીના શરીરમાં પડ્યા પછી જીવવાળું ઘડું તૈયાર થાય છે. આંખલીયાનો જમીનમાં કાંટો ફુટીને ધીમે ધીમે પાંદડાં ડાળાવાળું મોટું ઝાડ થાય છે, એવીજ રીતે આ ઈંડામાંથી હાથ, પગ, માથું, નાક, મોં, કાન, ઇલાદિ અવયવોવાળું બાળક તૈયાર થાય છે. જે

બીજાંબાંજ આ બધાં અવયવો ન હોય તો બાળકમાં તે અવયવો ક્યાંથી આવી શકે ? આંબલીયામાંથી આંબલીજ ઉગે છે, આંખો ઉગતો નથી; એમજ માણસના બીજમાંથી માણસ જ પેદા થાય છે.

વાતોથી ખાત્રી થાય છે કે માણસના તેમજ બધાં પ્રાણી અને વનસ્પતિનાં બીજમાંજ પોતપોતાના સંપૂર્ણ આકારો હયાત જ હોય છે; પણ તે એવા ખારીક રૂપે હોય છે કે શરવાતમાં આપણે આપણી આંખથી તે જોઈ શકતા નથી. આંબલીયાના એક કાંટા પુટીને પછી તેમાં પાંદડાં, ડાળીઓ, વગેરે વધારે મોટા આકારમાં દેખાવા માંડે છે, તેમજ ગર્ભમાં અને છે.

વ.—ધન્ય છે, યાદ, તમારી ખુદિને ! પ્રભુની લીલાનો પણ કાંઈ પાર નહીં ! એક સોયના નાકા જેટલા ઈંડામાં આખું માણસ ! તમારી સમગ્રવચાની યુક્તી પણ એવી છે કે મારા જેવી બોધક બાઈડીઓ પણ જલ્દી સમજી શકે. ત્યારે બીજા અઠવાડીયાની આખર પછી ગર્ભના શરીરના ફેટલાક ભાગોની જરા જરા નિશાનીઓ દેખાવા લાગે છે, એમજ કે નહિ ? વાર, પછી કહો.

લ.—હા. માત્ર આજો આજો આકાર દેખાય. ખુદ્સં ખુદ્સો નહિ. ત્રીજા અઠવાડીયામાં આ ઈંડાનું કદ $\frac{1}{2}$ ઈંચનું થાય છે અને તેની અંદરના ગર્ભનું કદ $\frac{1}{4}$ ઈંચ જેટલું હોય છે.

વ.—ઓ આપરે ! આવડું નાનું ઈંડું અને તેમાં પાછો ગર્ભ ? વાર, ત્રીજા અઠવાડીયાની આખર સુધીમાં એ ઈંડામાં બીજો શું શું ફેરફાર થાય છે ?

લ.—એ ગર્ભના ઉપરના પડમાંથી રક્ત નળીયોના ઝુમખાઓ પુટવા માંડે છે; ગર્ભ $\frac{1}{2}$ ઈંચનો થાય છે, મગજના મૂળ ભાગો અને આંખો તથા કાનના મૂળ આકારો દેખાવા માંડે છે, મોં પાંચ ચુણાવાળું દેખાય છે, અને પીઠ બહુજ વળેલી દેખાય છે.

વ.—તમે રક્ત નળીઓના ઝુમખાની વાત કરી, તે ઝુમખો શા માટે નીકળતો હશે ?

લ.—બહુ સારી વાત પૂછી. માના ગર્ભસ્થાનમાં બાળક પેદા થયું. પણ તે બાળક કાંઈ અમથું વધે? તેને ખાવાનું બેઠકો ના! ખોરાક વિના વધી શી રીતે શકે? એ રક્ત નળીઓ વાટે માનું લોહી બાળકના શરીરમાં જાય છે અને તેથી બાળક વધે છે.

વ.—બાળકનું પોપણ ગર્ભમાં મોંથી થતું હશે કે કેમ?

લ.—નારે એન! કુદરતે તેના પોપણની બીજી યુક્તિ કરી છે. મેં કહી તે રક્ત નળીઓના જુમખાઓ વાટે માનું લોહી બાળકના નાળવામાં જાય છે અને તે નાળવા રસ્તે કુંડીમાં થઈને બાળકના શરીરમાં ચડે છે. તેથી ગર્ભ વધતો જાય છે. આ વાત તમને અગાઉ પણ હસારે જણાવી છે.

વ.—વાહ! શી ગમત કરી છે! વાહ, હવે એક માસના બાળકની વાત કરો બેઠક!

લ.—એક માસના ગર્ભનું કુંડું કમુતરના ઘંટા જેવડું એટલે આખરે પોણા ઘંચનું હોય છે અને વજનમાં આશરે પાવલીભાર જેટલું હોય છે. નાભિ બરાબર ખીણે છે. ઘંટાની અંદરનો ગર્ભ ૧ ઘંચનો લાંબો હોય છે અને એક નાના બાક વળેલા કીડા જેવો તેનો આકાર દેખાય છે. આ એથા અડવાડીયામાં આ કીડા જેવો ગભ વધારે વાંકો વળે છે, તે એટલો બધો કે માથું અને પૂછડી (નીચે પૂછડી જેવાજ આકાર હોય છે) લગભગ અટોચાટ આવી જાય છે. ગર્ભની પીઠ વાંટી વળીને એક ગોળ ચકર જેવી દેખાય છે. વળી આંખો બે કાળાં મીઠાં જેવી દેખાય છે, અને ઝાડમાં ફણુગા ફુટ્યા હોય તેની પેઠે હાથપગના આકારો ફણુગા જેવા દેખાય છે.

વ.—વાહ, હવે બીજા માસની વાત કહો.

લ.—પાંચમા અને છઠ્ઠા અડવાડીયાની વચ્ચેનો ગર્ભ લંબાઈમાં લગભગ સવા ઘંચનો થાય છે. ચાર અડવાડીયાના ગર્ભમાં જે હાથ પગો માત્ર ઝાડના ફણુગા જેવા લાગતા હતા તે પાંચમા અડવાડીયાથી ખુલા આકારથી દેખાય છે. હાથ પગનાં આંગળાંના આ-

કરો પણ બીજા માસમાં દેખાય છે. છૂટા અડવાડીયા પછી આંખનાં પોપચાં દેખાવા માંડે છે. આંગળીઓ છુટી પડે છે; બીજા માસની આખરે ગર્ભની લંબાઈ ૧ ઇંચ થાય છે અને નીચે પૂછડી જેવો આકાર દેખાતો બંધ પડે છે. આ બીજા માસની આખરે ગર્ભમાં માણસનું રૂપ પરબાઈ શકાય છે.

૧.—વાહ ! આ તો ઝડપ બંધ ફેરફાર થતો આવે છે. તમે કશું હતું કે તેનું માથું તથા પૂછડી લગભગ અડોઅડ આવી જાય એવી રીતે તે ગર્ભ કીડાની પેઠે વાકો વળી ગયેલો હોય છે, તો તેવો વાકો ક્યાં સુધી રહે છે ?

૨.—ત્રીજા મહીનામાં તે પ્રથમ કરતાં સીધો થાય છે અને પછી દર માસ વધારે સીધો થતાં થતાં છેવટ હાથ પગનાં ટુંટીમાં વાળાને બેસણીબર બેસીએ છીએ એવી રીતે થઈ રહે છે.

૩.—વારૂ, હવે ત્રીજા માસની વાત કરો જોઉં !

૨.—હા, ત્રીજા માસના આરંભમાં ગર્ભનું ઇંડું મુરબીના ઇંડા જેવડું હોય છે, નાળ ધણો વધેલો હોય છે; ઇંડાની અંદરનો ગર્ભ લંબાઈમાં ૧ થી ૧.૧ ઇંચ હોય છે, અને વજનમાં પણ થોડો વધેલો હોય છે. હાથ પગના જુદા જુદા બધા ભાગો આ માસમાં ખુલ્લા દેખાય છે. બે પગનાં તળીયાં સામસામા આવી રહે છે; અઢી માસના ગર્ભની લંબાઈ સવા ઇંચ કરતાં પણ વધી જાય છે; જનન ઇંદ્રિયો આકાર બહાર આવવા લાગે છે, પણ છોકરો છે કે છોકરી છે તે ચોક્કસપણે માલમ પડતું નથી. ગર્ભનું માથું ઘડના પ્રમાણમાં પ્રથમથી જ ઘણું મોટું હોય છે, અને આ માસની અંતે પણ મોટું જ હોય છે. માથાનાં પ્રમાણમાં ઘડ ઘણું પાતળું હોય છે અને બાળક ઘણું બેડોળ લાગે છે. હાથ (ભુજા) ખભેથી નીચે નમેલ હોય છે, પણ હાથનો છેડનો ભાગ એટલે પોંચે. દાઢી તરફ ગયેલો હોય છે. પગ અંદરથી વળેલા હોય છે. હાથ પગના આંગળાંના નખનો મૂળ આકાર દેખાય છે. માથું પ્રથમના કરતાં વધારે ટટાર થાય છે અને પીઠનો

વાંક ઓછો થાય છે, પાસળાઓ ખુલ્લી થવા લાગે છે તેથી પેટ અને છાતી એવા બે ભાગ ખુલ્લા થાય છે. ત્રીજા માસની અંતે ગર્ભની લંબાઈ આશરે ૩ ઈંચની હોય છે, ઈંડું આશરે ૪ ઈંચ લાંબું હોય છે, અને વજન ૧૦ તોલા જેટલું હોય છે. આંખનાં પોપચાં મીઠાઈ નાચે છે, નાક પહોળું અને ત્રણ ખૂણાવાળું દેખાય છે તથા હોઠ નડાને દાઢી અણીદાર માલમ પડે છે. પુરા ત્રણ માસનો ગર્ભ આવેા હોય છે. કેમ સમજ્યાં ?

વ.—હા, સમજી ખરી પણ તમે તો કહ્યું છે કે ગર્ભ ઈંડામાં વીંટાયો હોય છે, ત્યારે તેના આ બધા આકારોની શી રીતે ખબર પડતી હશે ?

લ.—વાહ, એ જાણવું તો સાવ સહેલું છે, સ્ત્રીઓને ગર્ભ-સ્ત્રાવ થાય છે તે ગર્ભ બહાર પડે છે, તે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર વડે જોઈને પરીક્ષા કરવાથી આ બધું સમજી લેવાય. સ્ત્રીઓને ગર્ભસ્ત્રાવ મોટે ભાગે આ ત્રીજા માસમાં જ થાય છે.

વ.—હીક, એ તો હવે બરાબર સમજી, હવે ચોથા માસમ ગર્ભ કેવડો થાય છે તે કહો.

લ.—કહું, સાંભળો. સાડાત્રણ માસનો ગર્ભ આશરે ૪૫ ઈંચ લાંબો હોય છે. ચોથા મહીનાની આખરે ઓર વજનમાં તથા નડા-ઈમાં વધે છે, નાળવું ગર્ભની લંબાણ કરતાં બમણું ત્રમણું લાંબુ વધે છે, ગર્ભની લંબાઈ ૫ ઈંચની થાય છે અને વજન આશરે ૨૦ તોલા ભારતું હોય છે તથા માથું ઘડના ૪ થા ભાગ જેટલું હોય છે. મોં, આંખો, કાન તથા નાક બરાબર આકાર લે છે. આ માસની આખરે બાળક નરજાતિતું છે કે નારીજાતિતું છે તે સહેલથી ઓળખાય છે. જનન અવયવો આકારમાં વધેલા માલમ પડે છે.

વ.—બહુ મજની વાત જાણી. વાર, હવે પાંચમા માસના ગર્ભની વાત કહો.

લ.—ચોથો મહીનો પુરો થયા પછી અને પાંચમો માસ અરધો

ત્રીસા પછી બાળક ૬ ઈંચનું થાય છે. ચહેરા ઉપર કરચોળીઓ પડે છે. માથાની ખોપરીમાં તેમજ શરીરના બીજા ભાગો ઉપર વાળ દેખાય છે. ચામડી પ્રથમ કરતાં મજબૂત અને ગુલાબી રંગની હોય છે. પાંચમો મહીનો પુરો થતાં ગર્ભ ૮ ઈંચનો થાય છે અને વજનમાં આશરે ૧ રતલ થાય છે. નખ થવા લાગે છે, અને હવે ગર્ભ ફરકતો થાય એવું માને માલમ પડે છે.

વ.—ઓહો ! એક માસમાં તો બાળક ઘણુંજ વધ્યું જો !

લ.—વધે કેમ નહિ ? જેમ જેમ મોટું થતું જાય તેમ તેમ તે ઝડપભંધ વધવા માંડે છે.

વ.—વાર, ઠીક; હવે છઠા માસની વાત કરો.

લ.—છઠા માસ પુરો થતાં બાળક ૧૨ ઈંચ લાંબો થાય છે, અને વજનમાં ૧૧૧ શેર થાય છે. ચામડીમાં કરચોળીઓ વળે છે, અને ઝાંખા લાલરંગની દેખાય છે. આંખની પાપણો અને ભમરો ઉગવા લાગે છે, નખ બહાર નીકળે છે; આ ઉમરે જન્મેલ બાળક બહુ ધીમે ધીમે શ્વાસ લે છે, પણ થોડા કલાકમાં મરણ પામે છે.

વ.—ત્યારે છઠા માસમાં પ્રસવ થાય તો તે બાળક જીવી શકે નહિ, એમ કે ?

લ.—નજ જીવે. સાતમા માસમાં જન્મે તે બાળક પણ ઘણું ખર્ચ જીવતું રહેતું નથી. હવે બાકીના માસની વાત કરું છું તે સાંભળી લો.

સાતમો માસ—બાળકની લંબાઈ ૧૪ ઈંચની અને વજન ૨૧૧ રતલનું હોય છે. ચામડી હજી કરચોળીવાળી હોય છે, અને ચીક-સવાળી હોય છે. પોપચાં ખુણાં થાય છે. સાતમે માસે અવતરેલું બાળક બહુ ધીમે શ્વાસ લે છે, ધીમું ધીમું રહે છે, પણ થોડા કલાકમાં કે થોડા દહાડામાં મરી જાય છે.

આઠમો માસ—બાળકની લંબાઈ ૧૬ ઈંચ, અને વજન ૩૧૧ રતલનું હોય છે. ચામડીનો આકાર માંસના જેવો થાય છે, માથાના

વાળ વધારે જડા થાય છે. આ ઉમરે જન્મેલ બાળક બહુ સંભાળથી ઉછેરવામાં આવે તો બચે.

નવમે માસ—બાળકની લંબાઈ ૧૬.૫ થી ૧૭.૫ ઇંચ અને વજન ૪ રતલનું હોય છે, શરીર ઉપરની કરચોળીઓ દેખાતી બંધ પડે છે અને શરીર વધારે ગોળ બને છે. નવમે માસે જન્મેલાં બાળક જીવે છે પણ પૂર્ણ માસે અવતરેલા બાળક જેવાં તે અંચળ હોતા નથી, બહુ ઉધે છે, અને જો સંભાળ લેવામાં ન આવે તો મરી જાય.

દશમે માસ—દશમે માસે જન્મનાર બાળકની સરાસરી લંબાઈ ૨૦ થી ૨૧ ઇંચની હોય છે. સરાસરી વજન સાત રતલ હોય છે. શરીર વધારે ભરાવદાર થાય છે. ચામડીની અતિ લાલાશ જતી રહે છે. નખ આગળીના છેડાથી બહાર નીકળે છે; બાળક જન્મે છે ૫ ચીસો પાડવા લાગે છે, પોતાના હાથ પણ છુટથી હલાવે છે અને ખાતીએ મૂકવાથી ધાવવા મંડે છે.

વ.—વાહ રે ! બેન, આ તો બધું જ જાણુવા જેવું ખરું, આવું આવું જાણી રાખ્યું હોય તો ઘણો ફાયદો છે.

લ.—ફાયદો તો ખરો જ તો. વારૂ, હું જે જે કહી ગયું તે બધું તમને યાદ રહ્યું ?

વ.—હા, બધું યાદ રહ્યું છે. યાદ ન રાખું તો તમને માથા-કુટ સા માંટ કરાવું ?

લ.—બહુ સારું. ત્યારે એકવાર મારી પાસે બોલી જાઓ, જોઉં !

વ.—હો, બોલી જઉં. સ્ત્રીઓના ગર્ભસ્થાનની ડાખી જમણી બે બાજુમાં બે થેલીઓ હોય છે અને તે થેલીઓ તથા ગર્ભસ્થાન બે નળીઓથી જોડાયેલ હોય છે. સ્ત્રીઓને નાવળ આવે છે તેનું રક્ત આ બે થેલીઓમાં પેદા થાય છે અને દરમાસ તે નાવળનું લોહી તે થેલીઓમાંથી ગર્ભસ્થાનમાં થઈને બહાર પડે છે. જ્યારે ગર્ભ રહેવાનો હોય છે ત્યારે નાવળ બંધ થાય છે, અને બેમાંથી એક થેલીમાંના

ઈંડામાં જીવનો સંચાર થાય છે. એ જીવ ઈંડા રૂપે હોય છે, એટલે
 ઈંડાની અંદર ગર્ભની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ જીવવાળું ઈંડું થેલીમાંથી
 પેલી નળીવાટે ગર્ભસ્થાનની કોથળીમાં ઉતરી તેની અંદરની દીવાલને
 ચોટે છે અને ત્યાં તે ઈંડાની આસપાસ એક પડો ફરી વળે છે. આ
 રીતે ગર્ભમાં ઈંડા રૂપે એક પડો તો હોય છે અને પાછો આ ખીજો
 પડો બંધાય છે અને અંદરનો ગર્ભ આ બેવડા ઢાંકણની અંદર પુરાઈ
 રહે છે. આઠ દિવસનો આ ગર્ભ સોયની અણીથી પણ ઘણો નાનો
 હોય છે, અને ખીજું અઠવાડીયું પુરું થઈને ત્રીજું બેસતાં ગર્ભમાં
 અવયવોના આકારો કુટવા માંડે છે. વળી ત્રીજા અઠવાડીયાની આખરે
 ઈંડાના ઉપલા પડામાં રક્ત તળીઓના ઝુમખા નીકળે છે અને એ
 રક્ત નળીઓ વાટે બાળકને નાળગ્યા રસ્તેથી પોપણ મળે છે. એક
 માસનું ગર્ભનું ઈંડું કમુતરના ઈંડા જેવડું હોય છે અને તેની અંદરનો
 ગર્ભ એક લાંબા વાંકા વળેલા કીડા જેવો હોય છે, ગર્ભનું માથું ઘણું
 મોટું હોય છે અને ઘડ કમાનની પેડે વળીને માથું તથા નીચેનો
 પુછડી જેવો દેખાતો ભાગ લગભગ પાસે આવી જાય છે: આખેને
 બે કાળાં મીડાં દેખાય છે અને ઝાડના ફણગા કુટે એવી રીતે હાથ
 પગના આકાર ફણગા જેવા જણાય છે. ખીજા માસમાં હાથ પગના
 આકારો વધારે ખુલા થાય છે, નીચેનો પૂંછડી જેવો આકાર બંધ
 પડે છે અને ગર્ભ માણસનો આકાર ધારણ કરે છે. ત્રીજા માસમાં
 વાંકો ગર્ભ સીધો થવા માંડે છે, હાથ પગના ભાગો જુદા જુદા દેખાવા
 લાગે છે. સ્ત્રી કે પુરૂષ જાતિના અવયવોના આકારો જણાવા લાગે છે
 પણ કંઈ જાતી છે તે નક્કી કરી શકાતું નથી; માથું વધારે ટટાર થાય છે,
 પીઠનો વાંક ઓછો થાય છે. આ માસનો ગર્ભ ૩ ઇંચ લાંબો અને
 પાંચેર વજનનો હોય છે. ચોથા માસમાં ગર્ભનો પડો જડો થાય છે,
 નાળવું ગર્ભની લંબાઈ કરતાં બમણું ત્રમણું થાય છે; મોં, આંખ,
 કાન, નાક વગેરે અવયવો બરાબર આકાર લે છે અને બાળક છોકરો
 છે કે છોકરી છે તે સહેલથી ઓળખાય છે, કેમકે જાતિ દર્શાવનાર

અવયવો આકારમાં વધેલા હોય છે. ગર્ભ લંબાઈમાં ૫ ઈંચ અને વજનમાં ૨૦ તોલા થાય છે.

લ.—વાહરે, વખત બેન ! તમે તો બરાબર યાદ રાખ્યું છે ? વાર, પછી દશમા માસ સુધીનું બોલી જાઓ.

વ.—પાંચમા માસમાં બાળકના માથા ઉપર વાળ દેખાવા માટે છે. આ માસથી બાળક ફરકે છે અને લંબાઈમાં ૮ ઈંચ અને વજનમાં એક રતલ હોય છે. છઠ્ઠા માસના બાળકને આખની પાપણા અને બમરો ઉગવા લાગે છે, નખ બહાર આવે છે. બાળક ૧૨ ઈંચ લાંબુ અને ૧૧ શેર વજનનું હોય છે. સાતમે માસે બાળક ૧૪ તસુ લાંબુ અને ૨૧ શેર વજનનું હોય છે. આઠમે માસે ૧૬ તસુ લાંબુ અને ૩૧ શેર વજનમાં હોય છે; નવમે માસે બાળકની લંબાઈ આશરે ૧૭ તસુ અને વજન ૪ શેરનું હોય છે, અને દશમા મહીનાનું એટલે નવ માસ પુરા થઈ દશમો માસ બેઠા પછીનું બાળક ૨૧ તસુ લાંબુ અને ૭ રતલ વજનનું હોય છે. આઠમે માસે બાળક જન્મે તો બહુ સંભાળીને ઉછેરીએ તો બચે, નવમે માસે જન્મેલા બાળકને પણ બહુ સંભાળથી ઉછેરવું જોઈએ, કેમકે બહુ નબળું હોય છે. દશમે માસે અવતરેલ બાળક ચંચળ હોય છે, મોટા ઘાટાથી રૂએ છે અને હાથપગ છુટથી ફરવે છે.

લ.—શાબાશ છે, તમને ! તમારી યાદશક્તિ તથા બુદ્ધિના હું શું વખાણુ કરું ? તમે બધું વર્ણન બરાબર કરી ગયા !

વ.—બધું વર્ણન ન કરી શકું તો પછી તમારા પાસેથી શીખું શા માટે ? પણ, બેન આજની વાતથી તો બહુ મજા પડી જો ! ગર્ભનું ઈંડું ને તેમાં વળી ગર્ભ ! અને વળી તેના ઉપર પડે ! ને વળી તેના સાથે લોહીની નસો ! ને તે નસોવાટે બાળક માના શરીરમાંથી પોપણુ લેઈને વધે ! વળી આખે તો દેખી પણ ન શકાય એવા ખારીક ઈંડામાંથી નવ માસમાં ૭ રતલનું બાળક થઈ જાય અને એક ઈંડામાંથી માણસનો આકાર બની જાય ! આજ તો કંઈ

કંઈ વાતો જાણીને હું તો ઘેલી ઘેલી બની જાઉં છું ! બાપ તમને એકનાં એકવીશ થજો ! તમારા વિના આવું બધું જ્ઞાન કોણ આપે ? વાહ, આ બધું તો હું સમજી, પણ ગર્ભિણીને બાળક ક્યારે અવતરશે તે અગાઉથી જાણી શકાય ખરું કે ?

હા.—હા, તે જાણવાની પણ રીતો છે. વિદ્વાન અનુભવી માણસોએ તેની પણ કેટલીક રીતો નક્કી કરેલી છે.

વ.—ત્યારે તેવી પણ એકાદ રીત હોય તે કહોને, બેન !

હા.—હા. જ્યો કહું. તેની એક રીત એવી બતાવવામાં આવી છે કે ગર્ભ રહ્યા પહેલાં જ દહાડેથી દસ્તાન બંધ રહ્યું હોય તે તારીખમાં ૭ દિવસ મેળવવા અને ત્રણ મહીના પાછલા બાદ કરવા અથવા નવ માસ વધારવા જો દિવસ આવે તે અડવાડીયું બાળક અવતરવાનું સમજવું.

વ.—આ વાત જરા બેશ કરીને કહો. હું બરાબર સમજી નથી.

હા.—એમ ધારો કે એક સ્ત્રીનું નાવળ (રક્ત) તા. ૩ જી માર્ચના રોજ બંધ થયું હોય તો તેમાં ૭ દહાડા ઉમેરવા એટલે તા. ૧૦ મી માર્ચ થઈ. અને તેમાંથી ત્રણ માસ બાદ કરવા અથવા નવ માસ ઉમેરવા એટલે ડીસેમ્બરની તા. ૧૦ મી થઈ. તા. ૩ જી માર્ચને દિવસે નાવળ બંધ થયું હોય તેને તા. ૧૦ મી ડીસેમ્બરવાળા અડવાડીઆમાં પ્રસવ થવાનો સંભવ સમજવો. ગર્ભ રહ્યાનો દહાડો અને પ્રસવનો દહાડો દર્શાવનાર એક પત્રક જોવાથી આ હિસાબ કરવો જ ન પડે.

વ.—વાહ ! આ તો બહુ મજાનો હિસાબ ! અને વળી તેનું પત્રક પણ તૈયાર ! ફક્ત જોઈ લેવું એટલીજ વાર !

હા.—હા, ગર્ભ રહ્યાનો દિવસ નક્કી હોય એટલે તે જોઈને તેના કોઠામાં તેનીજ નીચેનો તારીખ માસ જોઈ લો એટલે પત્યું !

વ.—પણ ગર્ભ ક્યે દિવસે રહ્યો છે તે તો કાંઈ સૌના જાણવામાં હોતું નથી. ત્યારે તે દિવસ શી રીતે નક્કી કરવો ?

લ.—ગર્ભ રહ્યાનો દિવસ નક્કી ન થાય, પણ નાવણ અંધ થયાનો દિવસ તો યાદ હોય ના ?

વ.—હા, તે તો યાદ હોયજ. ત્યારે નાવણ અંધ થયાનો દિવસ તેજ ગર્ભ રહ્યાનો દિવસ ગણીને ઉપલો હિસાબ કરવો ?

લ.—હા, એમજ.

વ.—ત્યારે, એન, તમારું તે પત્રક મને લખાવશો ?

લ.—ધણી ખુશીથી લ્યો, લખી લો. (જુવો આ પુસ્તકનું પૃષ્ઠ ૪૧૨) વાર, એન, હવે જાઉં છું.

વ.—હવે જવાય છે. જરા તો બેસો.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

ગળથુથી.

વ.—વાર, લક્ષ્મી એન ! બાળક જન્મે છે ત્યારે આપણામાં ગળથુથી પાવાનો ચાલ છે, તે તો તમે જાણો છો ના ?

લ.—હા, કેમ ના જાણું ! તમારા લોકોમાં જ ફરનારી છું તે જાણું નહિ ? કોઈ તેને ગળથુ કહે છે તે કોઈ ગળથુલી પણ કહે છે.

વ.—ત્યારે એ ગળથુથી અથવા ગળથુલી વાસાનાં બાળકને પાતી તે ઠીક કે નહિ ? તે ચાલ કેમ પડ્યો હશે ?

લ.—તમને આગળ* એકવાર કહી ગઈ છું કે બાળક અવતરે છે ત્યારે પ્રસૂતિને પહેલા બે ત્રણ દહાડા સુધી છાતીમાં ધાવણ આવતું નથી અને તે કારણથી તમારા લોકો દુધને અદલે ગળથુથી પાતા હશે. અમારા ડાક્ટર સાહેબ તો દુધ પાવાની જ ભલામણ કરે છે. એકાદ વાસાના બાળકના ગળામાં દુધ વિના ખીજું કંઈ અપાતું હશે કે ?

વ.—ત્યારે અમારાં બેરાંઓ તેમજ જુની દાદપણો તો બાળકને ગાળ, મડોડા અને અલાખલા એવી ચીજોનું રેડીયું કરીને પામ છે, તેથી તો નુકશાન ખરું જ કે ?

* જુવો પ્રકરણ ૯ મું છાકરું ઉછેરવાની રીત.

લ.—નુકશાન તે વળી એક વાર નહિ ! અરે ! બેન ! જોળ
મંડોડાની શું વાત કરો છો ! હું તો એમ પણ સાંભળું છું કે કેટલીક
મૂર્ખ જુની દાઢીઓ બાળક અવતરે છે ત્યારે તેના મોંમાં ખાંડ આપે
છે અથવા પાછ દે છે, અને એવું કહે છે કે બાળક અવતરે ત્યારે
ખાંડ પાછએ તો પછી તે કોઈ દી ભરાઈ જાય નહિ.

વ.—હા, મેં પણ આ વાત સાંભળી છે ખરી. પણ ખાંડથી
તો ઘણુંજ નુકશાન થાય, ખંડ કે નહિ ?

લ.—નુકશાન તો બેન ઘણું છે, પણ આપણે તે વાત ક્યાં
સમજીએ છીએ. ' નહિ ઝાડ ત્યાં એરડો રૂખ ' એવો આપણો ઘાટ
થયો છે. આપણામાં પૂરી અક્કલ બળી નથી એટલે દાયણ કહે તે
સાચુંજ માનવું તો ! દાયણ કહે છે કે પહેલે દીવસે ખાંડ પાછએ
તો પછી બાળક ભરાય નહી, પણ ખાંડ પાવામાં તો બાળકમાં સસ-
ણીના રોગનું બીજ રોપાય છે, તે સમજવા જેટલી તમારી બાઈડી-
ઓમાં સમજણ ક્યાં છે ?

વ.—હા, બેન ! જો અમો સમજતાં હોઈએ તો એવું કામ
કરતાં દાયણને અટકાવીએજ નહિ ! વાર, પણ ગળથુથી પાવાનો ચાલ
તો પરાપૂર્વથી ચાલ્યો આવે છે એમ કહેવાય છે, તો તે ચાલ કાંઈ
સમજીને પાડ્યો હશે કે નહિ ? મારા પીયરમાં એક વૈદરાજ આવે
છે, તે તો એક વાર મારા બાપને કહેતા હતા કે જુના વૈદક શાસ્ત્રમાં
પણ એવું પાવાનો લેખ છે. તેઓ પોતે સમજી વેદકના ગ્રંથો જોયેલા
અને વળી અતુલવી છે અને તેઓ પણ ગળથુથી પાવાના હાલના
આલને ધિક્કારતા હતા ખરા, પણ ગળથુથી જેવુંજ કાંઈ *ધી મધ
ધીગેરે પાવાની સલાહ આપતા હતા.

* તૃતીયેઽન્હિ ચતુર્થે વા સ્ત્રીનાંસ્તત્ત્વં પ્રવર્સતે ॥ તસ્મા-
ન્નથમેઽહન્યનંતામિથે મધુસાર્પી મંત્રપૂતે ત્રિકાલં પ્રાશયેત્ ॥
ત્રીજે કે ચોથે દિવસે ધાવણ આવે છે, મોટે મધ તથા ધીમાં અનંતા
(મિ) મેળવીને ત્રણે વખત ચરાડવું.

લ.—ત્રણ દિવસ સુધી પ્રસૂતાને ધાવણ ન આવે માટે તેને કાઈ પોપણુ તો જોઈએજ, અને તેથી ધી તથા મધ ચટાકવાની વૈધક ગ્રંથોમાં બલામણુ કરી હોય તો તે પણ સારી છે. પણ આપણી ગળથુથીમાં તેવો નિયમ ક્યાં રહ્યો છે ? કોઈ ગોળતું પાણી કરીને પાય છે, કોઈ ખાકું પાણી પાય છે અને કોઈ તેમાં બકરીની લીંડી વગેરે એ ત્રણ વસ્તુઓનું રેડીયું કરીને પાય છે. ફક્ત મધ અને ધી ચટાકતાં હોય તો તો સાફજ તો ! જ્યાં ત્યાંથી ત્રણ દિવસ સુધી બાળકને પોપણુની જરૂર છે, અને તે પોપણુ તેને નુકસાન કરે એવું ન હોવું જોઈએ.

વ.—એ તો ખરી વાત. નુકસાન કરે એવું રેડીઉં બેડીઉં કાંઈ નજ આપવું જોઈએ, પણ અમારી સ્ત્રીઓ કાંઈ પોપણુ માટે જ ગળથુથી પાતી હોય એમ દેખાતું નથી. તેઓ તો એટલું જ સમજી છે કે નવું બાળક અવતર્યું એટલે તેને ગળથુથી પાવી જ જોઈએ.

લ.—હા, એમજ ! અને બીજું બાળો છો ?

વ.—વળી બીજું શું ?

લ.—આ ગળથુથી પાવાને માટે સગીઓમાંથી કે પડોશજો- માંથી કોઈ ચતુર બાઈડીને બોલાવે છે અને તેને હાથે પવરાવે છે, અને બાળક મોઢું થયા પછી જો તે કળ્યાણું થાય છે તો મશ્કરીમાં પેલી ગળથુથી પાનારનાં વાક કાઢવામાં આવે છે અને ગળથુથી પાનાર તે બાળકને કહે છે કે “ તેં તો મારી ગળથુથી લગ્નની ! ” માત્રી કુખ ન લગાણી પણ ગળથુથી લગાણી ! અચાન તો જુવો !

વ.—બધ્યાં ! તમે તો અમારા બધાંય છેબકાં બાણતાં લાગ્યો છોને ! હા એમ બોલાય છે ખરું, પણ તે તો મશ્કરીમાં બોલાય છે.

લ.—મશ્કરીમાં કે બશ્કરીમાં, પણ ગળથુથી પાવાનો આલ પડ્યો છે તેવું ખરું કારણ તમે લોકો સમજતાં નથી અને એક પૂછકું પક- ડીને બેઠાં છો ! અને તેથી એકાદ વાસાના બાળકને શું અપાય અને શું ન અપાય તેવું પણ તમને જ્ઞાન રહ્યું નથી !

૧.—ખડું કહેા છો એન ! અમારાં બૈરાંઓ પોતે જો કરે છે તેનો કશો વિચાર કરતાં નથી ઘણીક વાતોમાં તો તેઓ રૂઢી અને જુના ચાલનેજ વળગી રહ્યાં છે, અને તેમાં લાભ હોય કે નુકસાન હોય, પણ તે વાત તેઓ કરેજ રહે છે ! વાડ, ત્યારે ગળથુથીમાં વાસાના બાળકને શું આપવું તે તમોજ બેશ કરીને કહેા.

૨.—તે વાત મેં તમને એક વાર કહેલી જ છે. ગાયના દુધમાં એટલુંજ ખીજું પાણી મેળવીને તથા જરા સાકર મેળવીને પાયા કરવું. અથવા તમારા બાપાના વૈધરાજે ધી મધ ભેગાં કરીને ચટાકવાની ભલામણ કરી હતી તે પણ ઘણી સારી છે. ધી તથા મધ બેશ તાજાં અને ચોખ્ખાં જોઈએ. ભેગવાળા હોય તો એક કરતાં ખીજું થાય !

૩.—ખડું ઠીક. ત્યારે મારી મોતીને ખીજે ભાણીઓ આવશે ત્યારે હું પણ તમારા કહેવા પ્રભાણેજ કરીશ અને સગાં સંબંધીઓ તથા પાડોશીઓને પણ આ ગળથુથીની વાત સમજાવીશ. હવે તમે જાઓ, એન. આજે તમને મેં ખડું ખોટી કહ્યાં (લક્ષ્મી જાય છે.)



પછવાડેનું પત્રક જોવાની સમજૂતી.

મહીના સામે મૂકેલા આંકડામાના અનુક્રમે બળે આંકડા ગર્ભાધાન અને પ્રસવના દિવસો દર્શાવે છે. દાખલા તરીકે, પહેલી બે લાઇનોમાં જાનેવારીની તા. ૧ થી ત્રીજે અક્ટોબરની તા. ૮ મી મુકી છે, તેમાં જાનેવારી તા. ૧ થી અક્ટોબર બધે થયાની અને અક્ટોબર તા. ૮ મી પ્રસવની તારીખ સમજવી.

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી માસિકો તથા પુસ્તકો.

આ ફાર્મસી માત્ર દેશી ઔષધો બનાવવામાંજ પોતાનું કર્તવ્ય સમજે છે, એમ નથી; તેની સાથે બીજાં વિશેષ ઉપયોગી ખાતાંઓ પણ ચાલે છે; કેમકે લોકોમાં તન્દુરસ્તી સંબંધી નિયમો અને આરોગ્ય સંબંધી જ્ઞાનનો પ્રસાર પણ આ ખાતા તરફથી થાય છે. એ હેતુ સારી રીતે પાર પાડવા માટે આ ખાતા તરફથી ઉપયોગી પુસ્તકો તથા વૈદક માસિકો પ્રકટ થતાં રહે છે. અમારાં બધાં પુસ્તકો જેનું હીસ્ટ આ સાથે આપ્યું છે તે સર્વે સરળ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થયાં છે અને એ દરેકને હિન્દી સર્વ સામાન્ય ભાષામાં એટલે હિન્દી ભાષામાં પ્રગટ કરવાનો પ્રયાસ પણ ચાલુ કર્યો છે. આ બધાં પુસ્તકો એટલાં બધાં ઉપયોગી અને લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં છે કે તે બધાંની બખ્ખે ત્રણ ત્રણ અને પાંચ પાંચ આવૃત્તિઓ થયેલી છે.

બે વૈદક માસિકો.

(૧) “વૈદકલ્પતરુ”-ગુજરાતી-૨૪ વર્ષથી પ્રકટ થાય છે, સંખ્યા ૪૦૦૦.

(૨) “વૈદકલ્પતરુ”-હિન્દી-૭ વર્ષથી પ્રગટ થાય છે, સંખ્યા ૧૦૦૦.

અજ્ઞાન લોકોમાં તન્દુરસ્તી સંબંધી જ્ઞાન ફેલાવવાનું કાર્ય બળ-વવામાં આ માસિક આખા હિન્દના માસિકોમાં પ્રથમ નંબર ધરાવે છે. અને માસિકો માટે વાંચનાર પ્રજાજન તથા જાહેર વિદ્વાનોએ બહુ ઉંચો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે. અમારાં આ માસિકો અને પુસ્તકો વિષે કેવળ પ્રજાજનનો ઉંચો મત છે એમ નથી પરંતુ સરકારી કેળવણી

ખાતાંએ તેમજ વડોદરા અને કાઠીઆવાડના સ્ટેટોએ તે બધાને ઉત્તેજન આપ્યું છે. આ માસિકોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ લોકોમાં આરોગ્ય સંબંધી જ્ઞાન પ્રસાર કરવાનો છે, અને એ હેતુ આ માસિકોએ ઘણી સારી રીતે પાર પાડ્યો છે, તેની વાંચનારાઓને ખાત્રી થયેલી છે. આખા હિન્દના બધા પ્રાંતોમાં તથા હિન્દની બહારના મુલકો એ ભાષાઓ બોલનારા લોકો આ માસિકોનો સારી રીતે લાભ લે છે. આ માસિકોના ગ્રાહકોને દરવર્ષે એકેક ઉપયોગી વૈદક પુસ્તકોની કોટ આપવામાં આવે છે. આ દરેક માસિકનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨) રાખ્યું છે, જે વરસના બાર અંકોના કદના પ્રમાણમાં અને ભેટના ઉપયોગી-પણાના પ્રમાણમાં ઘણુંજ જુજ માત્રમ પડશે. વિશેષ માહિતી માટે પુસ્તકો તથા માસિકોનું ખાસ કટલોક મંગાવો !

સારી સંતતિ.

મરજી પ્રમાણેનાં બાળકો કેમ ઉત્પન્ન કરવાં ? એનાં વિગતવાર ખુલાસા આ પુસ્તકમાં છે. આ પુસ્તક વાંચવાની અમો દરેક દંપતીને બલામણુ કરીએ છીએ. તેની ઉપયોગિતા નીચેનાં તેના પ્રકરણોથી સહજ સમજાશે.

પ્રવેશક પત્ર.

- પ્ર. ૧ હું સંતતિ એજ સંસારનો સાર
- પ્ર. ૨ જું સંતતિની ઇચ્છા અને આવશ્યકતા.
- પ્ર. ૩ જું પુત્ર પિતાનો તારનાર
- પ્ર. ૪ થું અસાધારણ બુદ્ધિની સંતતિ.
- પ્ર. ૫ મું. કળાકુશળ સંતતિ.
- પ્ર. ૬ હું. નીતિમાન અને ધાર્મિક સંતતિ.
- પ્ર. ૭ મું. મહાબુદ્ધિના નિયમ વિષે માખાપોનું અજ્ઞાન.

- પ્ર. ૮ મું. લગ્ન તેનો ઉદ્દેશ.
- પ્ર. ૯ મું. વિવાહના પ્રકારો.
- પ્ર. ૧૦ મું. વરકન્યાની યોગ્યતા-પસંદગી.
- પ્ર. ૧૧ મું. અર્ધાગના.
- પ્ર. ૧૨ મું. લગ્નમાં લક્ષ.
- પ્ર. ૧૩ મું. બ્રહ્મચર્ય વીર્યરક્ષણ.
- પ્ર. ૧૪ મું. આહાર વિહારના નિયમો.
- પ્ર. ૧૫ મું. નવો જીવ.
- પ્ર. ૧૬ મું. ગર્ભાધાન પૂર્વેનો એક માસ.

- પ્ર. ૧૭ મું. ગર્ભાધારણ માટે સ્ત્રીની યોગ્યતા.
- પ્ર. ૧૮ મું. ગર્ભાધાન એક પવિત્ર કુદરતી ક્રિયા.
- પ્ર. ૧૯ મું. ગર્ભાધાન સંસ્કાર.
- પ્ર. ૨૦ મું. ગર્ભાધાનને યોગ્ય ઋતુકાળ.
- પ્ર. ૨૧ મું. સંયોગ અને ખીજ ધારણ સંબંધી સૂક્ષ્મ નિયમો.
- પ્ર. ૨૨ મું. ગર્ભ પ્રતિબંધના અનિષ્ટ ઉપાયો.
- પ્ર. ૨૩ મું. શૃગાર સુખનો ગેર-ઉપયોગ.
- પ્ર. ૨૪ મું. વિષય સુખનું વાસ્તવ સ્વરૂપ.
- પ્ર. ૨૫ મું. પુત્ર કે પુત્રીની ઉત્પત્તિ વિષે.
- પ્ર. ૨૬ મું. ગર્ભાધારણનાં ચિન્હો.
- પ્ર. ૨૭ મું. ગર્ભસંબંધી અદ્ભુત ભેદ.
- પ્ર. ૨૮ મું. ગર્ભવૃદ્ધિ.
- પ્ર. ૨૯ મું. ગર્ભના શરીરની રચનામાં ગર્ભાણીના વર્તનની છાપ.
- પ્ર. ૩૦ મું. સીમંત અથવા અધરણીનો સંસ્કાર.
- પ્ર. ૩૧ મું. ગર્ભાણીએ પાળવાના નિયમો.
- પ્ર. ૩૨ મું. ગર્ભાણીના વિકારો અને તેના ઉપચારો.

- પ્ર. ૩૩ મું. ગર્ભસ્ત્રાવ અને ગર્ભપાત
- પ્ર. ૩૪ મું. બાવાભાવ.
- પ્ર. ૩૫ મું. ગર્ભ ઉપર માળાપના વિચારોની અસર.
- પ્ર. ૩૬ મું. પ્રસવકાળના નિયમો.
- પ્ર. ૩૭ મું. પ્રસવ ક્રિયા.
- પ્ર. ૩૮ મું. પ્રસવની તૈયારી.
- પ્ર. ૩૯ મું. સુવાવડીની સારવાર.
- પ્ર. ૪૦ મું. બાળ શુદ્ધિ.
- પ્ર. ૪૧ મું. ધાવ.
- પ્ર. ૪૨ મું. બાળક ઉપર ધાવણની અસર.
- પ્ર. ૪૩ મું. માતાના ખોળામાં બાળકનું શિક્ષણ.
- પ્ર. ૪૪ મું. બાળકનું ગૃહશિક્ષણ.
- પ્ર. ૪૫ મું. બાળકોનાં દરદોનો ઉપચાર.
- પ્ર. ૪૬ મું. સ્ત્રીઓના ખાસ રોગો અને તેના ઉપચારો.
- પ્ર. ૪૭ મું. પુરૂષોનાં ખાસ દરદો અને તેના ઉપચારો.
- પ્ર. ૪૮ મું. વીર્યવિકાર.
- પ્ર. ૪૯ મું. વધ્યત્વ અને નપુંસકપણું.
- પ્ર. ૫૦ મું. પુરુષાણી દુષ્ટ વારસો. છેલ્લા શબ્દો.

લોકપ્રિય વૈદ્યક પુસ્તકો.

ઘરવૈદ્ય-Family Medicine (પાચમી આવૃત્તિ)	૪-૮-૦
સારી સંતતિ-How To beget Healthy Children (બીજી આવૃત્તિ)	૨-૦-૦
ધાત્રિશિક્ષા-Midwifery (૨ જી આવૃત્તિ)	૨-૦-૦
રોગપરિચર્યા-A Book on Nursing	૧-૧૨-૦
ગરીબોનો વૈદ્ય-Simple Remedies for The Poor	૨-૪-૦
સ્ત્રીઓનો વૈદ્ય	૧-૧૨-૦
બાળકોનો વૈદ્ય	૨-૦-૦
યુવાવસ્થાનો શિક્ષક-Advice to the Young (ચોથી આવૃત્તિ)	૧-૪-૦
વાગ્બલદ્ સૂત્રસ્થાન-Vagbhats rules of Hygiene	૦-૧૨-૦
જલોપચાર શાસ્ત્ર Treatment by water...	૦-૮-૦
ખાનપાન...	૦-૮-૦
નિર્બળતા-A Treatise on General Debility	૦-૮-૦
મલાવરોધ-કબજિયત-Constipation	૦-૬-૦
વાજકરકદંપતક-(આવૃત્તિ ૨ જી) Manhood & Womanhood	૦-૪-૦
આરોગ્ય રહેવાના ઉપાય-(પાચમી આવૃત્તિ)...	૦-૨-૦
બાળલગ્ન-(૨ જી આવૃત્તિ) An Essay on Child Marriage	૦-૨-૦
બ્રહ્મચર્ય-(ત્રીજી આવૃત્તિ) Continence	૦-૨-૦
આરોગ્ય અને આચારોની એકવાક્યતા	૦-૧-૦
વિધવાવિવાહ વિષે વિચાર (આરોગ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તો)	૦-૧-૦
જૈનધર્મ અને વૈદ્યકશાસ્ત્ર	૦-૧-૦
સાસરે જતી પુત્રીને માની શીખામણ	૦-૧-૦

